

Universitatea din Novi Sad
Facultatea de Filosofie

Universitatea „Kiril și Metodiu”
Veliko Târnovo, Bulgaria

Institutul de Cercetări
Socio-Umane din Craiova
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”
Academia Română

CENTRU ȘI MARGINE. CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE ÎN SPAȚIUL SUD-EST EUROPEAN

CENTRU ȘI MARGINE. CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE ÎN SPAȚIUL SUD-EST EUROPEAN

COORDONATORI:
MIHAELA ALBU
CAMELIA ZĂBAVĂ
SIMONA LAZĂR
MIHAELA BĂRBIERU

ISBN: 978-606-37-2431-2

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

CENTRU ȘI MARGINE. CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE ÎN SPAȚIUL SUD-EST EUROPEAN

COORDONATORI:

Mihaela Albu | Camelia Zăbavă

Simona Lazăr | Mihaela Bărbieru

UNIVERSITATEA
DIN
CRAIOVA

Universitatea din Novi Sad
Facultatea de Filosofie

Universitatea „Kiril și Metodiu”
Veliko Târnovo, Bulgaria

Institutul de Cercetări
Socio-Umane din Craiova
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”
Academia Română

INSTITUȚII PARTENERE

- Universitatea din Craiova. Institutul de Balcanologie. Centrul de Studii Culturale Sud-Est Europene
- Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române
- Institutul Limbii Române
- Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie, Catedra de Limba și Literatura Română
- Universitatea „Sfinții Chiril și Metodiu” din Veliko-Tarnovo, Facultatea de Litere, Centrul „Balcani”
- Asociația Culturală „Carmina Balcanica”, Craiova.

CENTRU ȘI MARGINE. CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE ÎN SPAȚIUL SUD-EST EUROPEAN

Coordonatori:

**MIHAELA ALBU
CAMELIA ZĂBĂVĂ
SIMONA LAZĂR
MIHAELA BĂRBIERU**

**PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2024**

Referenți științifici:

Cercetător științific I dr. Cristian Schuster

Prof. univ. dr. habil. Ionela Carmen Banța

*Responsabilitatea pentru conținutul studiilor
aparține în exclusivitate autorilor.*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Centru și margine : cultură și civilizație în spațiul sud-est european / coord.: Mihaela Albu, Camelia Zăbavă, Simona Lazăr, Mihaela Bărbieru. – Cluj-Napoca : Presa Universitară Clujeană, 2024

Conține bibliografie

ISBN 978-606-37-2431-2

I. Albu, Mihaela (coord.)

II. Zăbavă, Camelia (coord.)

III. Lazăr, Simona (coord.)

IV. Bărbieru, Mihaela (coord.)

008

© 2024 Coordonatorii volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul coordonatorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel.: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>
<https://libraria.ubbcluj.ro/>

COMITETUL ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Nicu PANEA
(Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere)

Conf. univ. dr. Camelia ZĂBAVĂ
(Institutul Limbii Române / Universitatea „Sf. Chiril și Metodieu”,
Veliko Tărnovo, Bulgaria / Universitatea din Craiova)

Cercet. șt. II dr. Simona LAZĂR
(Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova,
al Academiei Române)

Cercet. șt. III dr. Mihaela BĂRBIERU
(Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova,
al Academiei Române / Facultatea de Științe Sociale, Universitatea din Craiova)

Prof. univ. dr. Virginia POPOVIĆ
(Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie)

Prof. univ. dr. Marina PUJA-BĂDESCU
(Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie)

Prof. univ. dr. Sanja MARIČIĆ-MESAROVIĆ
(Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie)

Conf. univ. dr. Mircea NEGRU
(Universitatea Spiru Haret / Universitatea din Craiova)

Conf. univ. dr. Adela-Marinela STANCU
(Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere)

Conf. univ. dr. Marinela NEGRU
(Universitate din Belgrad)

Prof. univ. dr. Zhivka KOLEVA-ZLATEVA
(Universitatea „Sfinții Chiril și Metodieu” din Veliko-Tarnovo, Bulgaria)

Prof. univ. dr. Anastasia PETROVA
(Universitatea „Sfinții Chiril și Metodieu” din Veliko-Tarnovo, Bulgaria)

Prof. univ. dr. Mihaela ALBU
(Uniunea Scriitorilor din România / Asociația Culturală „Carmina Balcanica”)

Cuprins

Notă asupra ediției	11
Cuvânt înainte.....	13
 PRESA CULTURALĂ ROMÂNEASCĂ DINCOLO DE MARGINILE ȚĂRII	15
Presa românească din exil: din margine spre centru	17
<i>Mihaela ALBU</i>	
28 de ani de <i>lumină lină</i> la New York. Privire retrospectivă.....	63
<i>Theodor DAMIAN</i>	
Casa de Presă și Editură „Libertatea”: o instituție de importanță vitală pentru românii din Serbia.....	69
<i>Mariana STRATULAT</i>	
 RELAȚIILE CENTRU–MARGINE REFLECTATE ÎN ASPECTE IDENTITARE ȘI CULTURALE	75
Câteva observații privitoare la apelativul <i>matrona stolata</i> atestat în Dacia romană.....	77
<i>Florica (BOHÎLȚEA) MIHUȚ</i>	
Contribuții la cunoașterea drumurilor romane din regiunea Oltului inferior	91
<i>Mircea NEGRU</i>	
Dunărea – cale de comunicare pentru comunitățile preistorice. Studiu de caz: sfârșitul Epocii Bronzului și începutul Epocii Fierului.....	101
<i>Simona LAZĂR</i>	
Imaginea femeii în eneolitic. Cultura Gumelnița.....	111
<i>Iulia RĂBÎNCĂ</i>	

Reprezentarea, dar mai ales subreprezentarea femeilor în spațiul politic românesc	137

Mihaela BĂRBIERU

Sărbători și manifestări culturale ale etnicilor români din Bulgaria și Serbia	151

Laurențiu RADU

Ctitoriile religioase ale boierilor Crăsnaru	165

Ileana CIOAREC

PERMANENȚE ȘI INTERFERENȚE CULTURALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI	175

Elemente inovative în învățământul elementar european și național în epoca modernă	177

Cristina GUDIN

Slovenia – între Balcani și centrul Europei	187

Florin CIOBAN

Formule de securitate pentru Balcani la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial. De la negocierile tripartite la blocul neutrilor	195

Bogdan Alexandru SCHIPOR

Interferențe culturale româno-bulgare	209

Camelia ZĂBAVĂ

Cultural collaboration between Romania and Sweden during the interwar period	219

Andreea DAHLQUIST

Din istoria economică a Craiovei: comercianți refugiați în urbea craioveană în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial	231

Narcisa Maria MITU

Profilul socio-economic al minoritarilor italieni și germani din județul Vâlcea	245

Georgeta GHIONEA

Creștinii după evanghelie în Balcani. O privire generală	253

Bogdan Emanuel RĂDUȚ

Fundația „Alexandru și Aristia Aman” din Craiova: o imagine
privind contribuția la dezvoltarea culturală a societății românești 263

Diana-Mihaela PĂUNOIU, Anca CEAUȘESCU

Demnitatea și dezvoltarea dreptului umanitar 283

Antoaneta-Laura SAVA

INTERCULTURALITATE ȘI MULTICULTURALISM

ÎN LITERATURĂ..... 293

Sensibilitatea interculturală în spațiul sud-est european.

Studiu de caz *Take, Ianke și Cadîr* 295

Marina CAP-BUN

Des Échos du balzacianisme à l'époque de 1848

(Chez Costache Negruzzi et Mihail Kogălniceanu) 311

Mihaela-Claudia POPESCU

Multiculturalitate în spațiul poetic românesc din Voivodina – punți spirituale

noi în traduceri din limba sârbă în română și invers. Studiu de caz 329

Virginia POPOVIĆ, Marina PUJA-BĂDESCU

Varlaam și Ioasaf: romanul unei legende 337

Marinică Tiberiu ȘCHIOPU

INTERFERENȚE LINGVISTICE ȘI CULTURALE..... 345

Termeni pentru „sașiu” în graiurile oltenesti..... 347

Ilona BĂDESCU

Supranume de origine română din satul Popina, județul Silistra (2) 357

Boryana EMILIYANOVA

English Idioms and Expressions Related to Nationalities and Country Names 365

Corina Mihaela GEANĂ, Liliana TRONEA-GHIDEL

Elemente grecești în antroponimia creștină 375

Adelina-Iuliana ILIESCU

Traducerea unor verbe declarative din română în bulgară prin hiponimizare 383

Silvia MIHĂILESCU

African Americans' standing ground.....	389
<i>Amada MOCIOALCĂ</i>	
Terminologia juridică: contextualizare și configurare lingvistică și metodologică.....	397
<i>Gabriela MORARU (CHERATA)</i>	
„Centru” și „margine” din perspectiva frecvenței antroponimelor. Studiu de caz: Oltenia	409
<i>Iustina NICA BURCI</i>	
Anthroponymes roumains et français provenus des sobriquets concernant les particularités physiques French and Romanian anthroponyms originating in nicknames and relating to physical particularities.....	423
<i>Adela-Marinela STANCU</i>	
Tabula Gratulatoria.....	431

Notă asupra ediției

Volumul de față cuprinde lucrările Conferinței Internaționale *Centru și Margine. Cultură și civilizație în spațiul sud-est european*, care a avut loc în Craiova, în perioada 27–28 octombrie 2023, în cadrul proiectului cu același nume, derulat sub egida Institutului Limbii Române, Universitatea „Sfinții Kiril și Metodiu” din Veliko Tărnovo, Facultatea de Litere, Centrul „Balcani”, Universitatea din Craiova, Institutul de Balcanologie, Centrul de Studii Culturale Sud–Est Europene, Facultatea de Filosofie, Catedra de Limba și Literatura Română, Universitatea din Novi Sad, Institutul de Cercetări Socio–Umane „C.S. Nicolăescu–Plopșor” din Craiova, al Academiei Române și Asociația Culturală „Carmina Balcanica”, Craiova.

Gazda evenimentului, la care au participat peste 60 de cercetători, cadre didactice universitare și doctoranzi din România, Bulgaria, Serbia, SUA, Ungaria, India, Armenia și Suedia, a fost Institutul de Cercetări Socio–Umane „C.S. Nicolăescu–Plopșor” din Craiova, al Academiei Române. Comunicările conferinței s-au desfășurat pe patru secțiuni distincte – Cercetări de arheologie și istorie veche, Repere istorice și contextuale, Interferențe culturale și lingvistice, Fundamente politico–sociale și legislative. Comunicările au fost susținute și trimise spre publicare în limbile română, engleză și franceză.

Responsabilitatea pentru conținutul studiilor aparține în exclusivitate autorilor.

Cuvânt înainte

Lumea contemporană poate fi caracterizată prin prisma schimbărilor constante și prin dimensiunea globală a culturii înțeleasă ca o multitudine de interferențe culturale care dau specificitate sud-estului Europei, respectiv spațiului Balcanic.

Demersul nostru pornește de la afirmația lui Mircea Eliade că „Nu ne putem imagina o cultură europeană redusă numai la formele ei occidentale. Culturalicește, ca și spiritualicește, Europa se întregește cu tot ce a creat și a păstrat spațiul carpato-balcanic”. Interesul pentru domeniile interculturalității este firesc în contextul istoric prezent. Creând un arc peste timp, Eugen Simion remarcă faptul că „Bogăția Europei depinde de bogăția și diversitatea culturilor naționale./.../ Cultura nu trebuie să ne despartă, trebuie să ne apropie pe noi, europenii din Est, din Vest, din Sud-Est, din centrul sau din nordul Europei”.

Spațiul sud-est european a fost analizat prin „constantele antro-po-geografice”, dar și prin destinul istoric comun care a conferit multe similitudini politice, religioase ori culturale țărilor din regiune și a determinat totodată și multiple interferențe culturale. Într-o epocă a globalizării, problema relațiilor interetnice devine tot mai complexă, uneori imprevizibilă, dar cu siguranță, plină de înțelesuri pentru generațiile viitoare.

Putem spune că unele teme fundamentale ale civilizației europene își au sorgintea în spațiul balcanic. Ideea de democrație s-a născut la poalele Atenei. Ideea de constituție a apărut în spațiul grecesc. Creștinismul avea să se răspândească în Europa prin marea operă apostolică începută în Grecia. Într-un interviu, academicianul român Răzvan Theodorescu reamintea că, deși atentatul de la Sarajevo a dus la declanșarea Primului Război Mondial, n-ar trebui să dăm uitării că Sarajevo a fost cândva perceput ca un *nou Ierusalim*, acolo conviețuind toate civilizațiile: musulmană, creștină, mozaică. Și astfel de exemple ar putea continua.

Această parte a Europei fost de-a lungul secolelor un spațiu în care s-au confruntat popoare și civilizații, dar și un spațiu în care s-au născut culturi noi, în care oamenii au învățat să conviețuiască și să își respecte valorile. De la primele populații neolitice care au străbătut Peninsula Balcanică înaintând spre Dunăre și până în zbuciumatul secol XX, sud-estul Europei a stat mărturie despre cum pot fi depășite confruntările, iar cultura și civilizația pot ieși victorioase.

Volumul *Centru și margine. Cultură și civilizație în spațiul sud-est european*, care este parte a proiectului de cercetare interdisciplinar cu același nume, își propune să contureze o viziune de ansamblu asupra diversității culturale din spațiul sud-est european, din spațiului balcanic, cum mai este numit, prin prisma formelor specifice, locale și regionale, dar și prin elementele comune generale.

Publicarea unui volum colectiv, care cuprinde rezultatele cercetărilor pe această temă, va fi urmată de diseminarea acestuia în biblioteci naționale și internaționale.

Intenționăm astfel, ca prin lucrările participanților să revelăm nu numai specificul cultural al fiecărei țări din această „unitate” și al ansamblului sud-est european, dar și specificul dialogului Orient-Occident. Cu alte cuvinte, volumul *Centru și margine. Cultură și civilizație în spațiul sud-est european* își propune să evidențieze contribuția adusă de civilizația și cultura spațiului sud-est european, inclusiv a celui balcanic, la cultura și civilizația europeană.

Coordonatorii

Presa culturală românească dincolo de marginile țării

Presa românească din exil: din margine spre centru

Mihaela ALBU

*Uniunea Ziariștilor din România/
Asociația Culturală „Carmina Balcanica”*

Abstract: At the end of World War II, a well-justified fear of communism drove many politicians, writers or journalists from Romania to find a refuge in the West. These intellectuals had been those who had assumed the difficult and often the mission of protecting and conserving the cultural memory and identity of their long oppressed nation.

Many writers and journalists, such as Mircea Eliade, Eugen Ionesco, Alexandru Busuioceanu, Alexandru Cioranescu, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca etc. took upon them the duty to live in exile with a responsibility toward the culture in which they had been formed, as well as toward the country which had determined it.

Their activity's main goal was to prove to the whole world what Mircea Eliade once said, namely that “Romania also exists as a spiritual presence”.

They undertook great sacrifices to maintain the Romanian culture through their cultural activity writing and publishing books, founding many literary magazines spread all over the world – from France to Canada, from Italy or Spain to Brazil. All the examples show the indestructible relationship that the Romanian writers and journalists in exile perceived between their cultural activity and the political fight for the salvation of their country, as well as for informing the West about the dangers of communism. Most of all, however, their efforts were aimed to save and maintain the Romanian identity.

Keywords: *exile, cultural press, writers and journalists, Romanian culture, identity.*

ARGUMENT

„... dacă va mai exista o Românie și dacă vom dori să ne întoarcem acolo, fiecare dintre noi vom da socoteală ce am făcut în timpul furtunii”.

N. I. Herescu

Am ales drept motto pentru studiul nostru referitor la activitatea publicistică din exil acest fragment dintr-o scrisoare particulară pentru a susține astfel dintru început ideea că majoritatea intelectualității noastre – silită de condițiile istorice să trăiască pe pământ străin – și-a asumat pe deplin datoria de a trăi exilul cu conștiința

¹ v. scrisoarea lui N. I. Herescu către Al. Busuioceanu din 13 august 1947 (reprodusă în volumul *Un roman epistolar al exilului românesc*, ed. critică, note, traduceri și scrisoare introductivă de Liliana Corobca, Editura Jurnalul literar, 2003).

responsabilității față de cultura în care s-a format, ca și față de țara care a format-o. Mulți dintre acești intelectuali (Mircea Eliade, Virgil Ierunca, Monica Lovinescu, profesorul N.I. Herescu, Alexandru Busuioceanu, Alexandru Ciorănescu, Vintilă Horia etc., etc.) au trăit fiecare, în acel *alt* spațiu geografic, permanent sub semnul verbului „a face”² mai mult decât sub cel al lui „a fi”.

Ne „vorbesc” despre aceasta deopotrivă mărturiile scrise, dar și faptele lor!

Deși sunt peste 30 de ani de când am fi putut să-i „aducem acasă”, să reintegrăm cu alte cuvinte – de pe poziții obiective și după criterii, desigur, prioritar axiologice –, partea mai puțin (sau deloc) cunoscută a culturii noastre, totuși aceasta încă nu este total recuperată și nu se cunoaște mare parte din fenomenul excepțional de cultură română (incluzând aici și presa) creată în exil.

Unul dintre aspectele majore care poate contribui la această „întoarcere acasă” prin valorificarea unei laturi însemnate din ceea ce s-a întreprins în anii grei ai dezrădăcinării și replantării în sol străin (și nu de puține ori ostil!) este fără îndoială presa, presa literară în cazul de față.

Metafora „furtunii” (din fragmentul de scrisoare citat drept motto) a timpului pe care l-au traversat – deopotrivă cei plecați în pribegie, ca și cei rămași acasă – acoperă tragedia țărilor est-europene din perioada postbelică.

Comunismul adus de tancurile sovietice a însemnat pentru această parte a lumii una dintre cele mai negre epoci, atât în planul amenințării directe, fizice a cetățeanului, cât și în plan cultural-spiritual.

În România, după cum se cunoaște, imediat după război, dar mai cu deosebire după 1947, o dată cu interzicerea partidelor istorice, fraudarea alegerilor și alungarea regelui, s-a instalat un regim aservit total puterii de la Moscova. Totalitarismul stalinist a dus imediat la închiderea granițelor, la izolarea țării de lumea occidentală, la revizuirea și interzicerea unei părți însemnate din literatura noastră și înlocuirea ei cu texte expres ideologizate, scrise într-un limbaj încărcat de șabloane, menit să formeze așa-zisul „om de tip nou”. Bibliotecile au fost devalizate, multe cărți au fost arse, sute

² O mărturie frecvent întâlnită (fie exprimată direct, fie indirect) a trăirii sub semnul acțiunii pe toate căile în slujba țării aflate sub ocupație sovietică o întâlnim în consemnările lui Virgil Ierunca din jurnalul său. Spicuiam câteva scurte notații, toate edificatoare pentru asumarea deliberată și completă a unei datorii pe care destinul o pusese în fața exilaților. Mărturiile lui Ierunca se referă și la el însuși, dar și la o bună parte a compatrioților săi. Iată câteva dintre aceste consemnări:

„16 februarie – Seară la Mircea Eliade, la Hotel de Suède. E prima reuniune de intelectuali pe care autorul *Nunții în cer* o face după îndelungatele noastre discuții împreună cu Lucian Bădescu. *Vreau mereu* – proteste – *să fac ceva, să facem ceva* pentru această Românie pe care o descopăr după ce am pierdut-o. (...) Trebuie *să facem ceva* mare, absurd, dezinteresat, să fim și să trăim în tensiuni de mari incandescențe momentul ruperii noastre de țară. (...) Mi-e teamă de împietrit, de rutină și de aranjamente” (v. Virgil Ierunca, *Trecut-au anii*, Humanitas, 2000, pp. 20-21).

„29 martie (1949) – Încă o zi cheltuită în tipografie. Am iluzia, copilărească și clandestină, că *fac ceva concret* pentru situația din exil, *cu fața spre țară*” (*Ibidem*, p. 40).

„27 aprilie – La Corona. Îmi revăd confrății (...) Niciun progres în a comunica, *a face ceva*, a instaura un stil, un limbaj în situația din exil” (*Ibidem*, p. 47).

„13 mai – Seara, invitat la Mihai Niculescu. O cameră săracă într-un hotel modest de pe strada Boulard. Lângă o cafea și un cognac de vremuri bune, stăm de vorbă despre ce *am putea face* aici, prin noi și prin literatură” (*Ibidem*, p. 52).

și sute de titluri (mereu mai multe!³) scoase din circulație, clasicii fiind în cel mai bun caz cenzurați (dacă nu interziși total⁴), într-un cuvânt, literatura și presa/ cultura română vor trece (mai cu deosebire în perioada stalinistă) printr-un proces amplu de politizare și de regres. Drept argument amintim, de exemplu, că în anii '50 orice revistă literară, din orice lună a anului și din orice zonă a țării, va cuprinde în întregime în paginile ei „adeziunea” semnatarilor la „characterul invincibil al învățăturii leniniste” care a condus la „grandioasa operă transformatoare”(!)⁵. În jurnalul său (*Trecut-au anii*), publicat în anul 2000 la Humanitas, Virgil Ierunca va cita frecvent astfel de „distorsionări” și convertiri de conștiință întâlnite în paginile revistei/ revistelor din țară, scoțând pasaje hilar-monstruoase de „adeziune” și proslăvire a „binefacerilor” comunismului. Astfel, scriitori clasici ca Sadoveanu, Călinescu, Arghezi, Geo Bogza ș.a., dar și mai noi – Nina Cassian, Jebeleanu (și lista ar fi aici mult mai lungă!) sunt surprinși în atitudine de slugărnice și pierdere a demnității pentru avantaje pe toate planurile. Dar, pe lângă toate aceste exemple pe care Ierunca le consemnează – ca să rămână drept dovadă peste timp a „turcirii” unei părți a intelectualității noastre –, un pasaj din jurnal este cu atât mai zguduitor, dar și mai acuzator. Este vorba despre descoperirea (în *Contemporanul* din 29 aprilie 1960) unui text scris de Lucian Blaga, evident constrâns să publice: „Așadar au reușit să-l scoată din mușenia lui de lebedă și de legendă și pe Lucian Blaga. Textul său intitulat *Probleme și perspective literare* e căznit, e torturat – fără orizont și fără stil – ocolește sloganul pe măsura posibilului, dar cu atât mai bine se vede pistolul imaginar al inchișitorului de serviciu îndreptat în ceafa nobilei victime. Când se va scrie odată istoria unei Româнии regăsite, *atentatul împotriva tăcerii lui Blaga va trebui rânduit lângă asasinarea lui Mircea Vulcănescu*. Pentru ca filosofia românească să fi sorbit, din plin și până la urmă, cutremurătorul pahar”⁶.

Noii conducători ai țării, supuși în totalitate ordinelor moscovite, și-au îndreptat politica de atragere (sau de distrugere) prin toate mijloacele a intelectualilor, a

³ Pentru ștergerea totală a numelor lor din patrimoniul cultural românesc stă mărturie volumul *Publicații interzise*, 1948, reeditat de Victor Frunză sub titlul *Cartea cărților interzise* (editura Victor Frunză, 2003), cu cca. 8.000 de titluri scoase din circulație!

⁴ „Realitatea este că Ana Pauker a venit de la Kremlin cu un plan bine alcătuit din scriitorii și intelectualii români care trebuiau cumpărați și afiliați regimului. Alții însă erau prevăzuți a fi nimiciți. Cei care se găseau pe asemenea liste n-au avut nici măcar dreptul la opțiune, precum Anton Dumitriu, Tudor Teodorescu-Braniște, ș.a. Au fost sugrumate și eliminate de la început de cenzura sălbatică a Comisiei Aliate de Control nu doar persoane în viață, ci și unele dispărute între timp. Ciuda comuniștilor împotriva lui Liviu Rebreanu pe care, prin deces, l-au pierdut de la răfuiala pe care erau capabili să o declanșeze și ura lor atavică împotriva autorului lui *Ion* este cea mai grăitoare dovadă, fiindcă nu a fost atacat postum directorul cotidianului *Viața*, etichetat germanofil notoriu de presa oficială a stângii comuniste, ci tocmai *artistul, scriitorul*, purtătorul de mesaj ancestral al poporului său. În ultimele luni ale lui 1944 și începutul lui 1945, Tudor Arghezi era mai periculos decât un Ion Mihalache, pentru că, în cazul lui Ion Mihalache se mai trata cu el sau se încerca să se mai trateze, în vreme ce cu Arghezi nici nu se putea pune problema unei asemenea relații” (v. Nicolae Florescu, *Menirea pribegilor*, în „Jurnalul literar”, 2003, p. 12).

⁵ Un citat din revista *Contemporanul* va fi desigur edificator pentru tipul de presă literară al acelor ani: „Pasiunea luptei pentru o creație de înaltă valoare – ne învață lucrările Congresului scriitorilor sovietici – nu se poate despărți de convingerea opiniilor, de cultura indispensabilă creatorului și de cunoașterea adâncă a realității”. „Un adevărat creator nu poate uita adevărul elementar că devotamentul său față de clasa muncitoare nu se exprimă în declarații înflorate, ci în principialitatea lui comunistă, în lupta împotriva denaturărilor liniei partidului în artă și în literatură, pentru puritatea ideologică a operei de artă, pentru triumful ideilor înaintate ale timpului nostru” (v. Horia Liman, *Forța presei comuniste*, în „Contemporanul”, nr. 18/ 6 mai 1955, p. 1, s.n.).

⁶ Virgil Ierunca, *Trecut-au anii*, Humanitas, 2000, p. 329 (s.n.).

scriitorilor cu precădere. Răspunsul la întrebarea de ce atitudinea de atac a noului regim, dirijat de Moscova, se îndrepta îndeosebi asupra intelectualității române (prin interzicerea sau racolarea în slujba sa a scriitorilor, ducând astfel, prin orice mijloace, la subminarea specificului național) îl vom întâlni exprimat cu claritate în presa din exil. Astăzi avem și o sinteză, bazată pe o amplă și documentată cunoaștere a situației politice a timpului, ca și a fenomenului cultural din țară și din exil, pe care o face Nicolae Florescu în volumul *Menirea pribegilor*. Ceea ce subliniază cercetătorul N. Florescu este mai ales faptul că scriitorul avea rolul fundamental – era lider de opinie al intelectualității în lupta anticomunistă. Și pentru a argumenta importanța intelectualului, volumul se deschide cu reliefaarea unui „aspect esențial” și anume acela că „înainte chiar de a se afirma direct în planul luptei politice, *exilul românesc anticomunist s-a exprimat ca atare în plan cultural și literar*”⁷. Și, mai departe, scoțând în evidență importanța culturii în impunerea ideologiei, autorul va face o raportare la timpul prezent și va afirma direct că „politrucii de la Moscova s-au dovedit mult mai conștienți decât se manifestă chiar azi liderii de opoziție occidentali asupra rolului fundamental al culturii în promovarea politică a unei ideologii”⁸.

O subliniere a rolului important al intelectualității (cu insistență pe atacul regimului comunist cu predilecție împotriva acesteia), precum și atitudinea în exil a celor care au reușit să emigreze le găsim și în volumele unuia dintre importanții săi reprezentanți, Pavel Chihaia: „Exilul românesc este format mai ales din intelectuali. La noi, mai ales intelectualii au fost persecutați, au fost îngrădiți în țelurile lor și atunci exilul românesc numără mai mulți intelectuali. Ori acești intelectuali au punctat întreg globul, ei se găsesc peste tot și, mai mult decât atât, sunt în legătură. Aici, în Occident, s-au făcut mereu congrese, reuniuni, întruniri, sunt publicații românești, este Institutul din Freiburg, de pildă, care și-a propus să cumuleze o serie întreagă din aceste publicații”⁹.

În condițiile în care, timp de mai multe decenii, aproape întreg fenomenul cultural românesc din afara granițelor a fost interzis, după o perioadă de maximă izolare așadar, este firesc astăzi ca numele multora dintre scriitori ori jurnaliști – și cu atât mai mult activitatea lor – să fie încă necunoscute publicului larg. La aceasta a dus politica restrictivă a regimului comunist, care tăia orice acces al cititorilor din „Republica Populară” la activitatea intelectualilor români plecați din țară („fugiți” în terminologia vremii), chiar dacă mai târziu se produsese o oarecare liberalizare (bine dozată și controlată însă!).

Scrieri importante, apărute pentru prima oară în exil, cărți, ziare, reviste editate de cei care și-au luat cu ei în pribegie moștenirea culturală deprinsă în perioada de dinainte de război sunt repere neidentificate încă în totalitate – și nici la cota necesară – pe harta literaturii/ culturii române.

Reintegrarea/ recuperarea exilului cultural are loc astăzi în mod firesc și sistematic în toate țările din estul Europei.

După 1990, și în ultimii ani mai cu deosebire, scriitorii plecați au început – la modul metaforic – să fie „aduși acasă”.

⁷ Nicolae Florescu, *Moștenirea pribegilor*, în „Jurnalul literar”, 2003, p. 11 (s.n.).

⁸ *Ibidem*.

⁹ v. Pavel Chihaia, *Scrieri din țară și din exil*, Editura Paideia, 2007, vol. III, p. 209.

Și la noi, dar mai mult ca inițiativă particulară decât instituționalizată, s-au scris studii și cărți despre fenomenul cu totul special al literaturii exilului, s-au publicat reeditări, traduceri, ediții critice, scriitorii din exil fiind incluși (din păcate încă în mică măsură) în dicționare și manuale școlare. Dar toate acestea nu vor fi poate niciodată de ajuns pentru a suplini cei aproape cincizeci de ani de prohibiție.

Studiul propus acum vine în continuarea acestei acțiuni ample de reintegrare (sub aspectul cultural-literar, conform unui criteriu valoric), prin prezentarea unor importante publicații literare editate de scriitorii români din exil și, în felul acesta, printr-o oarecare repunere a lor în circulație.

Urmărim să aducem în atenție o latură mai puțin abordată – și anume aceea a presei literare inițiate în afara țării între anii 1948 (când apare prima publicație literară a exilului românesc, revista *Luceafărul*, editată la Paris de Mircea Eliade și Virgil Ierunca) și anul 1989, anul căderii regimului comunist, printr-o privire retrospectivă.

Intenționăm să contribuim astfel, prin câte două exemple din fiecare „val” al exilării, cu piesa lipsă din imaginea (încă) de puzzle incomplet a presei în limba română.

Citind presa exilului, indirect, astăzi, ne vom întregi imaginea asupra operei unui scriitor sau a altuia, dar vom afla și nume ale unor personalități cu faimă în țările în care au trăit, dar total ignorate în patria din care au fost siliți să se refugieze.

Într-un cuvânt, prin studierea presei apărute în exil, cititorii vor afla aspecte ale unei istorii (cvasi)necunoscute, iar cercetătorii vor avea la îndemână corpusuri de texte care pot completa informația despre scriitorii români, reintegrând în același timp în istoria presei românești publicațiile apărute în afara granițelor țării.

Și toate acestea vin să contrabalanseze unele opinii de astăzi (răuvoitoare, dar mai ales bazate pe necunoașterea!), legate peste timp cu cele expuse cândva (în 1959!) de către Tudor Vianu:

„Nu există literatură română în afară de aceea care se scrie înlăuntrul granițelor Republicii Populare Române”.

Privind retrospectiv, (și) prin presa literară din exil putem demonstra că (mai ales în perioada stalinistă) *literatură română se scria – cu deosebire – în afara granițelor!*

EXILUL CULTURAL – CARACTERISTICI, ROL, FORME DE MANIFESTARE

Pentru cel care studiază principalele caracteristici ale exilului românesc o primă și importantă observație este aceea a continuității și nicidecum a rupturii culturale chiar dacă activitatea literar-artistică se desfășura de acum pe tărâm străin. Intelectualii români care au reușit să emigreze în țările libere de comunism au fost așadar cei care au realizat o permanentizare în plan cultural autentic, reînnodând în alt teritoriu firele înfloritoare perioade interbelice de acasă. Ne referim îndeosebi la prima etapă a exilului, cea de după 1945 și până la „era Ceaușescu”, când cei aflați departe de țară ajunseseră să înfăptuiască în plan politic și cultural „un exil aproape unitar și solidar”, după cum îl caracteriza Virgil Ierunca într-o convorbire cu Octavian Paler și publicată de către editori în continuarea paginilor din jurnalul său¹⁰.

¹⁰ Virgil Ierunca, *op. cit.*, p. 351.

Se va observa totodată o vastitate a preocupărilor, o diversitate a problematicilor abordate, o neobosită activitate de promovare a culturii române în locul de adopție, ca și o constantă încercare de menținere în tiparele limbii materne, în paralel, desigur, cu integrarea cultural-lingvistică în noul spațiu. Conștientizând faptul că, o dată cu strămutarea (constrânsă!) dincolo de locurile natale, vor strămuta cu ei și „capsula culturală”¹¹ asimilată în țară în decursul timpului, intelectualii români o vor replanta pe alt sol, construindu-și astfel un areal românesc în alte frontiere. Un exemplu elocvent al acestei conștiințe continuatoare îl constituie articolul program – „Cuvânt înainte” – (pe care îl vom detalia la timpul potrivit) al uneia dintre cele mai importante reviste din exil, revistă care poartă un nume¹² cu conotații sugestive, *Destin*.

Dispersarea geografică a fost, așa cum se cunoaște, foarte vastă – de la țările occidentului european, până la Statele Unite, America de Sud, Canada și chiar Australia. Desigur, și datorită apropierii, dar mai ales datorită comodității lingvistice, mulți dintre intelectualii exilului românesc și-au căutat (și găsit) adăpost în Franța, Italia, Spania. Și continentul american, dar și alte țări europene (Germania fiind pe primul loc între spațiile lingvistice non-romanice) au devenit de asemenea a doua patrie pentru exilați.

În noul context geopolitic (și mai ales cultural), emigranții au urmărit, desigur, căile de supraviețuire¹³, dar, nu în ultimul rând, și-au reluat activitatea, au continuat să scrie, să editeze reviste, să înființeze cenacluri, edituri sau asociații și organizații (nu numai cu scop politic, ci și pentru a promova valorile culturii țării din care au fost nevoiți să plece¹⁴). Activitatea lor (și în strânsă cooperare, indiferent de locul de pe glob și de

¹¹ Termenul l-am preluat de la un prieten, exilat în New York, pictorul Șerban Epure, un artist, un intelectual și un spirit superior care dă înalt credit culturii în care s-a format.

¹² În numărul dublu 24-25, făcând o retrospectivă la 20 de ani de la apariție, „un record de longevitate!”, Mihai Cismărescu considera titlul acesta „greu de sens, fatidic, inexorabil” (*Destin*, nr. 24-25/1972, p. 214).

¹³ Nu numai despre greutățile începuturilor, dar chiar despre sărăcia în care au trăit ne putem face o opinie punând cap la cap unele dintre informațiile adiacente care se strecoară în memoriile și jurnalele exilului. Astfel, Virgil Ierunca, în jurnalul publicat la Humanitas, inserează din loc în loc câte o frază despre greutățile și lipsa de mijloace materiale în care trăiau. Citez la întâmplare: „Paul Celan îmi supune niște planuri care ar putea să mă salveze de o sumedenie de mizerii materiale ce se țin lanț” (p. 75); „Întristat peste măsură de boala lui Cismărescu și de imposibilitatea de a se îngriji cum ar trebui, din cauza sărăciei” (p. 80); „Dimineața îmi bate la ușă Lucian Bădescu. (...) E îngrozit de viața în mizerie și probabil că mansarda mea nu face decât să-i sporească tulburarea” (p. 96); „Eliade e din nou sărac. (I se furaseră hainele și stiloul cu care scria de zece ani, n.n.). Îmi povestește că Nae Ionescu îi dăduse un costum de haine. Cum avea destule, Eliade i l-a oferit lui Cioran. Acum, când Eliade a rămas fără haine, Cioran i l-a dat înapoi” (p. 98). În însemnarea din 27 mai 1951, Ierunca nota de asemenea: „Din mizerie nu-mi pot vedea prietenii. Am impresia că ceva din umilința mea trece și în ei ...” (p. 135), iar în data de 6 iunie – „Lucian Bădescu știe că sunt în mizerie. E atent și amabil. Din nou mă invită la cină” (p. 138). Majoritatea celor din exil suferă de sărăcie. Am văzut care era situația lui Eliade (în 27 iunie, Ierunca notează că acesta „mi se plânge de mizeria lui actuală”), iar alte consemnări (cele din 10 iunie, de ex.) se referă din nou la Mihai Cismărescu care, scrie Ierunca, „e și mai bolnav și mai sărac decât mine”. Împreună vor încerca să găsească ceva de lucru (în 21 iunie), așa cum se exprimă diaristul, „să chităm niște hârtii în niște plicuri, mii de hârtii în mii de plicuri – pentru câteva sute de franci” (p. 144).

¹⁴ Una dintre consemnările întâlnite în jurnalul lui Ierunca o vom reproduce integral deoarece evidențiază și activitatea unor scriitori români în îndepărtatul Mexic, devenind în același timp și un „fragment” semnificativ al multitudinii de preocupări (și reușite) culturale ale exilaților. Iată ce notează Ierunca în ziua de 25 mai 1960: „Prima „foaie informativă” trimisă de „Asociacion Enciclopedia Rumana” din Mexic, creată din inițiativa lui N. Petra și Horia Tănăsescu. Amănunte interesante: s-au trimis 690 de circulare la adrese cunoscute de români, instituții și asociații românești, precum și personalităților străine prietene; biblioteca asociației are în prezent 470 de volume achiziționate sau puse la dispoziție de A. Popovici, H. Tănăsescu și N. Petra; s-au editat teza despre Coșbuc în limba spaniolă, prezentată la Universitatea Autonomă din Mexico de studentul Vasile

opinia unora) avea mai ales scopul de a demonstra lumii întregi ceea ce își propusese Mircea Eliade și anume că „România există (...) și ca prezență spirituală”¹⁵.

În plus, unii dintre scriitorii români exilați au început să scrie în limba țării de adopție și, fie că au făcut traduceri din literatura română, fie că pur și simplu și-au scris propriile opere în limba respectivă, mulți au devenit adevărați mesageri ai culturii și spiritualității românești în Europa.

Așadar, la o privire de ansamblu, urmând apoi un fir diacronic, dar și unul sincron, urmărind activitatea exilului românesc din prima perioadă (cea a anilor '50), apoi din următoarele, precum și țară după țară, cercetătorul va putea descoperi – pe lângă activitatea politică (cunoscută și temută la București!) – o extrem de bogată și variată activitate culturală. Eva Behring, în panorama sa asupra exilului românesc, duce mai departe considerațiile asupra scopului activității culturale a „membrilor marcanți și a editorilor de publicații”, în opinia cercetătoarei aceștia dorind „să decidă și ei asupra identității culturale a românilor, să intermedieze între cultura română și cea a țării-gazdă, să fie pentru exilați foruri ale întâlnirii și schimbului de idei”¹⁶. În mare parte au și reușit, revistele publicând scriitori români indiferent de țara sau continentul în care se stabiliseră, în plus, chiar sub pseudonim la început, erau publicați și scriitori rămași acasă, din ce în ce mai frecvent pe măsură ce ne apropiem de 1989. La cenacluri, de asemenea, erau promovați scriitori din diverse zone și erau primiți cu mare entuziasm „clandestinii” (după formula Monicăi Lovinescu), adică cei care vor reuși să ajungă peste (sau pentru) câțva timp în occident. În cunoașterea atmosferei, a entuziasmului și muncii neobosite de promovare a valorilor românești, de strângere a rândurilor celor aflați în exil, relatările Monicăi Lovinescu din volumele tipărite la Humanitas după 1990, cele ale lui Virgil Ierunca din jurnalul său, publicat de aceeași editură în 2000, dar și multe altele devin surse de o netăgăduită importanță pentru completarea istoriei literaturii noastre.

Desigur, realitatea perioadei în care scriitorii români au trăit în exil impunea cu totul alte stări de fapt, cu totul altă viziune asupra moștenirii culturale pe care aceștia se simțeau datori să o păstreze și să o promoveze. Înființarea de instituții, societăți, biblioteci, edituri și servicii editoriale îi dau Evei Behring imaginea cuprinderii „țării” din exil într-o „rețea”, de vreme ce „aceleași nume” se întâlnesc peste tot (în țările europene, în SUA, în Canada sau America de Sud), ele impunând direcția organizațiilor, programelor editoriale și orientării revistelor. „Rețeaua” pe care o constata cercetătoarea germană își avea formele de manifestare în cele mai diverse acțiuni. Astfel, pe lângă cele politice (constituirea în organizații având scop precis de informare a Occidentului asupra situației țării noastre, precum și de găsire a mijloacelor prin care să conștientizeze marile puteri de pericolul comunismului, dar nu mai puțin și de ajutorare a refugiaților) de o mare importanță au fost cele culturale. Societățile culturale, înființarea de publicații, de edituri, conferințele, traducerea au constituit importante acțiuni de promovare a culturii române. „Rețeaua” care cuprindea manifestarea culturală, diversă tematic și geografic, consta, de pildă, în semnalarea și comentarea

Lepădat, azi profesor de limba spaniolă la Universitatea din Tucson, Arizona; s-au alcătuit până în prezent peste 1000 de fișe grupând personalități românești, reviste și periodice românești, grupări și asociații, centre religioase în străinătate, instituții străine conduse de români, instituții și centre străine de studiu al fenomenului românesc etc., etc” (v. V. Ierunca, *op. cit.*, p. 340).

¹⁵ Mircea Eliade, *Profetism românesc* (1), București, Editura Roza Vânturilor, 1990, p. 152.

¹⁶ Eva Behring, *Scriitori români din exil. 1945-1989*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.

cărților unui scriitor de către altul sau a unei reviste de către alta, scriitorii, editorii, traducătorii, conducătorii de cenacluri sau de organizații culturale promovându-se între ei, făcând cunoscută activitatea celorlalți cu o conștiință a apartenenței la un grup etnic cu puternice rădăcini culturale¹⁷.

Această complexă activitate, bogată și diversificată ca mod de manifestare poate fi sintetizată în principalele ei aspecte, după cum urmează:

1. editare de publicații periodice (ziare și reviste, buletine etc.)
2. înființare de edituri și tipărire de carte românească
3. înființare de biblioteci
4. constituire de asociații și societăți cu scop cultural-politic
5. traduceri

Ceea ce ne interesează și analizăm în studiul de față este manifestarea culturală exprimată în câteva dintre reviste literare ale exilului prin instrument lingvistic românesc.

În număr destul de mare, aceste publicații demonstrează din plin rolul pe care și-l asumaseră de bunăvoie exilații de după 1945, adică acel rol (semnalat deja) de menținere a identității culturale, fără a exclude însă acțiunea de integrare culturală în țara de adopție.

Revistele editate în exil sunt, așadar, destul de numeroase, cele mai multe fiind publicate (în spațiul european) în Franța, Italia, Germania sau Spania, în perioade diferite (începând cu 1948), având un program divers, plecând totuși de la aceeași idee majoră: continuitatea¹⁸ – în libertate – a valorilor culturale românești. Ideile majore sub care au fost editate se desprind în principal din editorialele primului număr, dar și pe parcurs, prin sumarul propus număr de număr.

În prima perioadă (anii 1948 – 1970) semnalăm ca mai importante următoarele publicații literar-culturale: „B.I.R.E.” (*Buletin de Informații al Românilor din Exil*), Paris, Franța (1948–1990), *Luceafărul*, Paris (1948, 1949), *Uniunea Română*, Paris (1948–1950), *Caete de dor. Metafizică și poezie*, Paris (1951–1960), *Destin*, Madrid, Spania (1951–1972), *Gânduri libere*, Paris (1951–1952), *Vatra*, Roma (1951–1994), *Almanahul Pribegilor Români*, Paris (1952–1966), *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești. Revistă a Bibliotecii române din Freiburg* (1953–1957–58 și 1967–68 – 1990–91), *Revue des Etudes Roumaines*, Paris (1953–1975), *România*, Roma (1954–1957), *Anotimpuri*, Paris (1955), *Acta Philologica*, Roma (1958–1976), *Fapta*, Madrid (1956–1958, 1963–1964), *Semne*, Paris (1960–1963), *Cuvântul în exil*, München (1962–1967), *Revista Scriitorilor Români*, München (1962–1990), *Drum*, Ciudad de Mexico (1963–1983), *Ființa Românească*, Paris (1963–1968, 7 volume), *Limite*, Paris (1969–1986).

¹⁷ Un exemplu semnificativ îl aflăm în cazul *Revistei Scriitorilor Români*, în care în numărul 3 citim comentarii elogioase despre *Ființa Românească*, în numărul 5 despre *Destin*, iar în numărul 6 despre *Almanahul Pribegilor Români*.

¹⁸ Semnalând numărul pe octombrie-noiembrie 1950 al revistei *Orizonturi*, „organ al Centrului de Studii și Cercetări Științifice al Românilor din Germania”, redacția revistei *Destin* sublinia și legătura stabilită de exilul românesc cu valorile culturale de dinainte de 1944: „... această revistă a îndeplinit, în afară de rolul unicității, acela prețios de a înmănușia contribuții intelectuale demne de elogi și capabile să dovedească astăzi că între splendida eflorescență culturală românească de dinainte de prăbușire și generațiile viitoare nu s-a produs un gol” (*Destin*, nr. 1/1951, p. 106, s.n.). Același „pod” peste spațiu și timp este accentuat și de Horia Stamatu - membru fondator al „Asociației Culturale Române” – (1957), acesta văzând scopul cultural al Asociației ca fiind păstrarea valorilor din perioada de dinainte de 1945.

În a doua perioadă (cea de după 1970 și până în 1989), amintim, printre altele: *Apoziția*, München (1973-1988), *Ethos*, Paris (1973-1984), *International Journal of Romanian Studies*, Amsterdam (1976-1989), *Dialog*, Köln, Frankfurt pe Main și Dietzenbach (1977-1987), *Curentul*, München (1978-1980), *Lupta*, Paris (1983-1997).

O observație care se desprinde imediat este aceea că prima perioadă este mult mai bogată în publicații, cei plecați considerând ca pe o înaltă datorie continuitatea și legătura sufletească cu tot ceea ce lăsaseră în țară. O mențiune expresă în acest sens o întâlnim în articolul program al primului număr al unei importante reviste a exilului, *Ființa românească*, în care, fără o semnătură expresă, redactorii arată că noua publicație „pleacă din adâncul trăirilor noastre într-o comuniune sufletească indestructibilă cu frații de acasă”¹⁹.

Se observă de asemenea o frecvență mai mare de reviste cultural-literare românești în capitala Franței, după care urmează Roma, München și Madrid. La o simplă trecere în revistă a sumarelor, întâlnim numeroase creații proprii ale reprezentanților exilului, dar sunt reproduse și multe texte de valoare ale literaturii române, comentarii asupra acestora ori traduceri²⁰. Un exemplu în acest sens poate fi *Caete de dor*, în care sunt publicate poeme de Arghezi, Blaga, Bacovia, Adrian Maniu, Vasile Voiculescu²¹ ori fragmente din Mateiu Caragiale, Vasile Pârvan ș.a. O altă publicație – *Almanahul Pribegilor Români*, care, așa cum precizează cel care îl alcătuia, Constantin Arsene, (în vol.VI, Paris, 1963-1964) avea „intenția” de a da exilului „o culegere din ceea ce s-a publicat în România liberă, pentru a păstra intactă imaginea țării pe care literatura comuniștilor, în vederea propagandei lor, vrea să o desfigureze”. Apreciind rolul acestor publicații (și al acestui almanah în particular), în rubrica de „recenzii” a *Revistei Scriitorilor Români*, criticul literar Mircea Popescu subliniază că „an de an, grație acestor almanahuri masive, ne reconstituim, fie chiar din bucăți sau piese inorganice, o bibliotecă românească sau completăm lipsurile mai dureroase din rafturi”. Și apoi, ca o supremă apreciere și pentru a-și convinge cititorii, în recenzie se spune că „almanahul tras la șapioGRAF al domnului Arsene e o minieră cu multe lingouri de aur”.

În partea a doua a exodului intelectualilor români în țările europene se pot semna mai multe aspecte, printre care remarcăm o degradare a puterii de coeziune și, deci, o mai accentuată individualizare auctorială. Și totuși ... vechea încercare de „unire” întru promovarea limbii și a culturii românești în străinătate – chiar dacă mai firav – a continuat. De aceea, în numărul 1/ 1973 al revistei *Ethos*, în „Cuvântul” de început, se justifică (datorită condițiilor politice din țară!) apariția încă unei „reviste în exil”: „Da. Pentru că acum începe, de fapt, un nou exil”. Este vorba, așa cum îl numeau inițiatorii noii publicații, „un exil secund”. Întregul „Cuvânt” ar trebui citat pentru o mai clară înțelegere a misiunii și a rolului pe care și le asumaseră de bunăvoie acești intelectuali.

¹⁹ *Ființa românească*, nr. 1/1963, p. 5.

²⁰ Să nu uităm că exilații nu-și putuseră lua cu ei biblioteca de acasă și că dorul era materializat nu numai în nostalgia după familie, prieteni sau locurile natale, dar și prin „foamea” de carte românească! Și chiar dacă au fost perioade în care au mai reușit să își aducă biblioteca în noua țară, aceasta s-a făcut cu mari greutăți.

²¹ Scriitorul Vasile Voiculescu va fi prezent cu o poezie („Adio libertății”) chiar în paginile revistei *Luceafărului*, în perioada de început a emigrației românești, adică în perioada cea mai grea, de totală izolare a țării. Din motive de protejare a autorului, pentru a evita arestarea în țară, i-a fost ascuns identitatea, poemul fiind publicat sub pseudonimul Valeriu Anghel.

Dar pentru o viziune generalizatoare, precum și una de detaliu asupra publicațiilor literare ale exilului vom intra în continuare în sumarul unora dintre acestea. Dorim să aducem în atenția cercetătorilor rubricile principale, titluri de studii sau de producție literară, exemplificând totodată cu citate care vor trimite la tematica și modalitatea de abordare a subiectelor luate în discuție în cuprinsul fiecărei reviste.

PRESA LITERARĂ A EXILULUI ROMÂNESC. EXEMPLIFICĂRI

Despre importanța cultural/ literară, dar chiar și istoric-documentară a presei (cea literară, în cazul de față) nu este nevoie să insistăm. Oricine răsfoiește publicațiile exilului, fie ele politice, informative, culturale va fi copleșit de multitudinea și vastitatea informației. Lipsa noastră de cunoaștere asupra acestui aspect al vieții celor ce trăiseră în pribegie face ca orice întreprindere de a le promova să nu fie de prisos.

Din bibliografia parcursă, am selectat un fragment de caracterizare generală asupra necesității și diversității presei din exil semnată de Alexandru Nemoianu. Deși referirea se face strict la presa româno-americană, dacă vom înlocui spațiul de apariție cu Europa, caracteristicile de bază și importanța ei vor deveni o constantă²².

Dar rolul presei din prima perioadă de după ocuparea țărilor din est de către sovietici este și mai clar formulat de cercetătorul exilului politic, Nicolae Florescu. Acesta subliniază la un moment dat motivele care i-au determinat pe capii exilului politic (Grigore Gafencu, Constantin Vișoianu²³, Mihail Fărcășanu, „ei înșiși oameni de

²² „Unul dintre cele mai importante izvoare ale istoriei românilor-americani este presa, publicațiile acestui grup. Presa româno-americană a apărut imediat ce comunitățile au început să se înfiripe. Scopul ei imediat a fost de a ține legătura între românii răspândiți pe tot cuprinsul Lumii Noi, de a prezenta exemplele pozitive și a propaga un soi de agendă, scop comun (care, din perspectivă istorică, a fost modelul existențial românesc indiferent de numirile sau formele în care a fost prezentat în cursul vremii, repede trecătoare). Primele publicații s-au tipărit prin oameni inimoși, cu dragoste de neam și tradiție (Excepții au existat și foarte regretabil ele au fost comise de cei câțiva „domni”, oameni cu ceva educație formală, care au căutat să înșele naivitatea și respectul conaționalilor lor. Din fericire, aceste excepții nu au avut o viață lungă și au trecut în uitare cu rușine). Presa româno-americană, în chip inevitabil, a prezentat „epoca” din istoria comunității căreia i-a fost contemporană și a slujit-o. (Respectiv: generația „mia și drumul”; generația „dintre războaie”, „exilul” (1947-1989), epoca „nouă” 1989, la zi). Tot în chip inevitabil presa româno-americană a fost influențată de mijloacele de informare în masă americane. Această influențare a avut părți bune (profesionalismul, aspectul grafic, voința de a influența etc), dar și părți rele (mai ales mimetismul și un soi de slugărnice). Așa cum spuneam, fiecărei epoci din istoria româno-americană îi corespunde o presă cu particularități specifice, în epoca „mia și drumul”, accentul s-a pus pe păstrarea legăturii între comunități și propagarea spiritului comunitar; între războaie presa a promovat din plin adoptarea noii identități româno-americane, activitatea fraternală și susținerea instituțiilor comunitare, presa din epoca „exilului” a fost dominată de partizanat politic și anti-comunism necruțător, presa româno-americană din epoca „nouă” se caracterizează prin importanța publicațiilor religioase (căci instituțiile religioase au devenit păstrătoare și promotoarele identității de grup) și interesul în evoluția „țărilor vechi”. În chip constant, presa româno-americană a contribuit și promovat câteva teme principale: informații despre comunitate (economice, sociale, culturale, religioase), informații din „țara nouă” și informații din „țara veche”. (v. Alexandru Nemoianu, „Caracteristicile presei românilor-americani”, <http://studiiromanoamericane.wordpress.com/4/romanii-americani-studii-si-cercetari/alexandru-nemoianu-caracteristicile-presei-romanilor-americani/>).

²³ În interviul cu Octavian Paler, Virgil Ierunca va aminti faptul că „vechiul director al *Vieții românești*, Constantin Vișoianu, este creatorul „Fundatiei Regale Universitare Carol I” din Paris, unde au apărut multe cărți și publicații cu caracter științific” (V. Ierunca, *Trecut-au anii...*, p. 351).

cultură”) sau generalul Rădescu²⁴ să sprijine inițiativele publicistice, și anume faptul că presa este „în stare să deschidă posibilitățile de cunoaștere ale Occidentului asupra tragicelor evenimente din țara subjugată, cât și să mențină unitară, prin informație directă, conștiința exilaților, capacitatea lor activă de luptă pentru salvarea națiunii de sub ravagiile comunismului”²⁵. În fapt, presa din exil, ca și întreaga activitate culturală se constituieră – desigur conștient – ca un „antidot” (Ierunca folosește la un moment dat termenul) față de producția literară din țară, ideologizată total în anii sovietizării.

Acestea sunt numai câteva comentarii. Desigur, pentru o informație amplă asupra fenomenului publicistic în limba română din exilul românesc este nevoie de o cercetare exhaustivă. Multe dintre reviste se găsesc astăzi în țară în câteva biblioteci sau la Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc. Din păcate – nu toate. Unele sunt de negăsit, altele au colecțiile incomplete.

PRIMUL „VAL” (1945-1970)

Etapa primelor emigrări din România cuprinde o distanță în timp, iar începutul poate fi precizat cu exactitate în funcție de perspectiva evenimentelor politice. Este vorba, așa cum am mai precizat, – foarte general vorbind – fie de membrii sau simpatizanții mișcării legionare care au plecat din țară înainte de 1944, fie de studenții care au primit burse în diverse țări europene și au ales apoi să nu se mai întoarcă, fie de cei care au prevăzut atacul comunist împotriva intelectualilor și au reușit să scape prin diverse căi.

Spațiile unde și-au găsit adăpost au fost, cum se cunoaște și cum am amintit deja, cu precădere America și Europa, dar și alte continente mai îndepărtate. În câteva capitale europene sau în alte orașe din cele două Americi, scriitorii români plecați în emigrație au continuat să fie scriitori români și să nădăjduiască la timpurile când se vor putea întoarce acasă. Că aceste timpuri au venit prea târziu pentru unii, că alții, care le-au apucat, nu s-au mai întors, aceasta este o altă poveste. Motivele pentru care un număr mare de scriitori (12%) nu s-a întors în țară după 1989 nu formează subiectul prezentării de față. Ele sunt, desigur, de ordin obiectiv, dar, în multe situații, și de natură subiectivă²⁶.

Deocamdată ne vom concentra atenția pe începuturile de exil politic, pe momentele de după război, când mulți dintre intelectualii români, în frunte cu Mircea Eliade (care își făcuse deja un nume în occident), aflându-se în libertate, au perspectiva clară asupra situației din Europa și din țara de origine. Ei înțeleg perfect pericolul comunismului și dezastrul (și cultural) care se petrece în România și simt o acută nevoie de acțiune și de unire în scopul comun de promovare și de eliberare a țării. Să nu uităm că Europa, guverne și lideri de opinie (scriitori importanți ca Jean-Paul Sartre, de exemplu) era în parte simpatizantă a comunismului și indiferentă la situația țărilor din est. Despre această atitudine vom găsi frecvent referiri în scrierile intelectualilor români

²⁴ În interviul amintit mai sus, Ierunca va sublinia: „chiar și generalul Rădescu, dacă n-a fost așa ceva, a înțeles importanța culturii într-o situație dată: prima revistă literară din exil, pe care am redactat-o sub direcția generoasă a lui Mircea Eliade – *Luceafărul* –, a pornit din inițiativa generalului Rădescu” (*Ibidem*).

²⁵ Nicolae Florescu, *op. cit.*, p. 14.

²⁶ „După atâția ani trăiți cu obsesia României, nu mai sunt sigură că îi aparțin”, nota Sanda Stolojan în „Pagini de jurnal”, inserate în *Secolul 20*/1997, p. 192.

aflați în exil, activitatea lor de promovare a culturii române (ca o contrapondere la ceea ce se înregimentase ideologic în țară) fiind determinată și de refuzul stângii occidentale de a înțelege cu adevărat și a acționa în consecință în fața pericolului sovietic.

Luceafărul (1948-1949)

Cum acestei prime reviste literare a exilului românesc i-am consacrat deja un studiu monografic²⁷, o vom prezenta numai în linii generale.

Publicația apare în noiembrie 1948 la Paris, foarte curând după ce inițiatorii acestei importante (și necesare!) acțiuni culturale se stabiliseră în Franța. Ea nu a avut, din păcate, o viață lungă, fiind oprită, din lipsă de fonduri, după doar două numere. Referitor la greutatea financiară pe care le întâmpinaseră în tipărirea revistei, o informație direct de la sursă este edificatoare. Iată ce nota Virgil Ierunca în Jurnalul său, la data de 8 iunie 1949: „Tipografia cere o sumă mult prea exagerată pentru numărul 2 al *Luceafărului*. Îl opresc din lucru fiindcă nu știu cum vom putea plăti. Mircea Eliade suferă”²⁸. Iar mai târziu, în 21 iunie: „Seara la Mircea Eliade (...) Îmi dă dezlegarea să dau în lucru *Luceafărul*, citindu-mi o scrisoare a generalului Rădescu, în care acesta afirmă că revista trebuie să apară cu oricâte sacrificii. Felul acesta de a servi, dezinteresat, cultura românească – fel naiv, dar cinstit – mă face să stimez mult pe general, mai civil decât mulți intelectuali politicoizi”²⁹. O privire sintetică asupra implicării majore a Generalului Rădescu în sprijinirea culturii românești în exil o consemnează Nicolae Florescu. Pornind de la ideea că „scriitorii și oamenii de cultură au fost primii care au realizat că libertatea nu mai are sens strict politic (...), ci capătă accentele grave ale unei lupte aprige pentru supraviețuire spirituală și națională”, cercetătorul arată că acesta este „motivul de la care a plecat inițiativa generoasă, în orientarea luptei exilului anticomunist românesc, a generalului Rădescu, atunci când s-a pus problema realizării unui adevărat front publicistic al emigrației noastre (...) Totodată este de remarcat modul în care, în stimularea forțelor vitale ale exilului, Generalul Rădescu a găsit firesc să recurgă la sensul modelator și la autoritatea intelectuală a scriitorului ca posibil lider de opinie și mai puțin la rolul *politicianului*, ce se vădise depășit atunci de evenimente, în confruntarea cu totalitarismele epocii”³⁰.

Despre rolul major al scriitorilor, al intelectualilor angajați în acțiunea de conștientizare a occidentului (dar chiar și a conaționalilor din exil) asupra tragediei poporului român, de informare asupra catastrofei culturale petrecute în țară, ca și despre acțiunea de strângere a forțelor emigrației pentru promovarea culturii noastre, vom găsi frecvente pagini în publicațiile românești din Franța, Spania, Germania, Italia sau SUA.

Luceafărul este una dintre acestea și, așa cum am arătat, prima cu caracter strict cultural. O precedase buletinul, „multiplicat prin șapirografie”, *Curierul român* (1947), bilunar și apoi la două luni („cu versiune tipărită, în limba franceză), subvenționat tot de generalul Rădescu. Vor semna în paginile sale mulți dintre

²⁷ Studiul este alcătuit în colaborare cu Dan Anghelescu, și a apărut la Editura Ideea europeană, 2009.

²⁸ v. V. Ierunca, *Trecut-au anii*, p. 58. Fragmentul acesta și cel următor sunt inserate și în „Revista Scriitorilor Români”, nr. 3/1964, p. 151.

²⁹ *Idem*, pp. 61-62 („Revista Scriitorilor Români”, p. 154).

³⁰ Nicolae Florescu, *Menirea pribegilor*, p. 14.

intelectualii aflați la acea dată în Franța. Așa cum menționează Nicolae Florescu, editorialele au fost identificate ca fiind scrise de Mircea Eliade, iar articolele de Mihail Fărcășanu, Grigore Gafencu, Constantin Antoniadă, Leontin Jean Constantinescu, „redactorul girant al publicației”. Și mai departe: „Cum în redacție existau și N.I. Herescu, și Emil Cioran, nu sunt dubii că unele materiale, note, însemnări puteau să le aparțină”³¹.

Subtitlul revistei *Luceafărul – Revista scriitorilor români din exil* – trimite cititorul la dorința expresă a editorilor (și în special a lui Mircea Eliade!) de a cuprinde o arie cât mai diversificată în plan geografic, dar și cultural, precum și asumarea unui rol reprezentativ pentru intelectualii exilați.

„Cuvântul înainte”, nesemnlat, trasează firesc obiectivele urmărite prin publicarea articolelor, a studiilor, a prozei sau poeziei, precum și a tuturor informațiilor de ordin cultural. O afirmație esențială în acest sens este aceea în care se menționează expres că „toți (scriitorii români din exil, n.n.) simt nevoia să păstreze legătura vie cu limba, arta și cultura românească”. Editorii (și, desigur, colaboratorii) se vor declara „scriitori angajați”, de vreme ce – din exil – vor lupta împotriva comunismului care a dus la „cea mai gravă criză pe care a cunoscut-o neamul românesc” și aceasta nu atât în ocuparea pământului, cât în „batjocorirea sufletului”, în „nimicirea spiritualității noastre autentice”³². Scriitorii și-au propus de asemenea să conștientizeze occidentul (dar și pe unii dintre conaționali)³³ nu numai asupra situației tragice prin care trecea țara lăsată pradă ocupantului sovietic, dar și asupra valorilor culturale europene pe care se străduiau să le continue în noile condiții. De aceea, în „Cuvântul înainte” se afirmă la un moment dat:

„Redactorii acestei reviste își dau prea bine seama că nu pot reprezenta întreaga literatură română, dar știu că, adunându-se laolaltă, vor putea oglindi, prin multiplicitatea tradițiilor literare de la care se revendică, o imagine, oricât ar fi ea de palidă, a bogăției și varietății curentelor culturale românești. În paginile revistei își vor da, așadar, întâlnire toți scriitorii români de peste hotare, oricât de diverse ar fi idealurile lor estetice și de antagonice perspectivele lor spirituale. Colaborarea aceasta nu are numai meritul de a reflecta pluralitatea orientărilor noastre literare. Strângerea scriitorilor laolaltă dobândește și o semnificație de strictă actualitate: ea mărturisește credința lor în *libertate*...” (p. 4).

³¹ *Ibidem*, p. 17.

³² În eseu „Laudă culturii românești”, cel care semnează cu inițialele „M.V.”, desigur Mihail Villara, adică Mihail Fărcășanu, formulează aceeași idee cu alte fraze: „Împotriva patriei noastre crucificate s-au coalizat puteri și interese, fie oculte, fie manifeste, deocamdată precumpănitoare. E în joc nu numai petrolul Prahovei, grăul Bărăganului, pădurile Ceahlăului, ci o întreagă rasă, un suflet, un trecut, o misiune omenească. Se violează deci mormintele voievozilor, se dărâmă statuile ctitorilor: gesturi iconoclaste, dar nu cele mai primejdioase. Se recurge însă la mijloace fără violență aparentă, dar mult mai perfide. Se face apel la argumente „dirijate”, la discuții „savante”, la „reorganizări”, la un întreg aparat de măsuri arbitrar, dar sistematice, care urmează să „formeze” noile generații în alte credințe, cu alte țeluri, cu alte dimensiuni decât cele românești. Cu cinism sau cu ipocrizie, se sapă rădăcinile neamului, se alterează conștiințele, se introduc germenii de disoluție în chiar adâncurile subconștientului, acolo unde se pregătesc marile orientări, marile convingeri, marile valori”.

³³ Tot în „Laudă culturii românești”, autorul afirmă: „Este necesar ca, în momentul în care patria noastră nu mai există decât în sufletul martirilor de acasă și în grija exilaților, să măsurăm obiectiv valoarea culturii românești, să integrăm în conștiința noastră convingerea *absolută* că neamul românesc e înzestrat cu mari virtuți și virtualități creatoare de cultură și de civilizație”.

Ca structură, primul număr al revistei nu este împărțit pe rubrici distincte, titlurile articolelor, fragmentelor de proză sau poezie fiind cuprinse în sumar unul după altul. La numărul al doilea, după o structură asemănătoare, apar și rubricile „Presa străină despre scriitorii români”, „Glossarium” și „Diverse”.

Tematic, revista cuprinde studii și eseuri culturale, principalele titluri fiind în acest domeniu: *Literatură și destin* de Alexandru Busuioceanu, *Două tradiții spirituale românești*, *Scrișul și misiunea literaturii* – ambele de Mircea Eliade, *Laudă culturii românești* de Mihail Villara, alias Mihail Fărcășanu, *Fragmente*, *Razne*, semnate cu inițialele Z. P., în spatele cărora știm astăzi că se afla Emil Cioran ș.a. (Important de menționat este faptul că pseudonimele, sub care se ascundeau unii dintre autori, erau folosite din cauza atitudinii procomuniste a unei părți a intelectualității franceze, pe de o parte, dar și pentru a-și feri rudele din țară de represalii, așa cum afirma de exemplu Eliade despre Emil Cioran, acesta având fratele arestat în România la acea dată).

O altă temă, pe care o putem pune sub deviza luptei anticomuniste, o întâlnim în articole polemice de tipul *Sovietizarea culturii române*, semnat de Iosif Moldoveanu (alias George Ciorănescu), *Sovromcultura* (nesemnat, dar aparținându-i lui Virgil Ierunca, după cum consemnează în jurnal³⁴), *Închiderea școlilor franceze* de Ilie Oprea, *Confluente* de Alexandru Andronic (pseudonimul lui Virgil Ierunca) etc. O rubrică de portrete evocă două mari personalități ale culturii române – Titu Maiorescu și Sextil Pușcariu. Rubrica intitulată de editori „Glossarium”, include, printre altele articole cum sunt – *Cuvânt pentru Paștele românesc 1949* (de prof. francez Marcel Fontaine), *La cumpăna veacului* de Octavian Vuia ori *Atitudine ortodoxă*, articol semnat de dr. Petre Popescu.

Linia tematică principală care se desprinde din studii, eseuri și chiar din poeziile cuprinse în cele două numere este cea de conștientizare a publicului cititor asupra situației politice a momentului, coroborată cu dorul de țară și dezvăluirea condiției de exilat. Pe lângă autorii enumerați mai sus, în cele două numere mai semnează poezie Horia Stamatu, N. I. Herescu, C.V. Gheorghiu, Vasile Posteuca, traduceri în limba română din ultimul volum al Anei de Noilles, dar și proză de Mircea Eliade, acesta contribuind la sumarul publicației cu nuvelele „Un om mare” și „Fratele risipitor”.

La acel moment, va fi remarcat studiul lui Alexandru Busuioceanu (citad adesea și mai târziu), intitulat *Literatură și destin*, acesta fiind de fapt prefața (tradusă în limba română) la o istorie a literaturii noastre, alcătuită de către remarcabilul om de cultură, încă puțin cunoscut în țară³⁵. Despre acest studiu, profesorul și criticul Mircea Popescu

³⁴ „Colaborarea mea va fi insignifiantă. O simplă *Notă despre degradarea morții*, alta despre cele două procese (Mindszenty și Kravcenko) și notele, cele mai multe, sub titlul *Sovromcultura* (v. *Trecut-au anii*, p. 32).

³⁵ Necunoscut încă în țară așa cum s-ar cuveni, Alexandru Busuioceanu (critic de artă, critic literar, diplomat, eseist, istoric, pedagog, poet, scriitor și traducător român) s-a născut în 1896 la Slatina și a murit în 1961 la Madrid. În timpul perioadei trăite în România s-a numărat, alături de Nichifor Crainic, printre fondatorii revistei *Gândirea*, ducând și o intensă activitate de eseist, cronicar de artă plastică, editor (*Pseudokyneghetics* de Odobescu), de traducător (Tagore, Whitman, Rilke) și promotor al culturii și artei spaniole, profesor de istoria artelor la Academia de Arte Frumoase. Numit în 1942 consilier cultural la Madrid, Al. Busuioceanu s-a stabilit în Spania, unde a dus o intensă activitate de promovare culturală a valorilor românești. A fost profesor de limbă și literatură română la Universitatea din Madrid, a înființat *Institutul Român de Cultură* din capitala Spaniei, a obținut introducerea obligatorie a studierii limbii și literaturii române în șapte universități spaniole și publicarea traducerilor din mari scriitori români (de ex. Liviu Rebreanu). Apreciat deopotrivă de critica literară și de artă spaniolă (a fost membru al Academiei de Critică de Artă de la Madrid, a fost inclus, ca poet

(din păcate și el aproape necunoscut astăzi) scria că „ar fi trebuit să servească drept introducere la o proiectată istorie a culturii noastre printre străini”³⁶. De altfel, în subsolul paginii 5, redacția specifică faptul că textul cu care se deschide noua revistă este o „introducere la o istorie a literaturii române, care apare în spaniolă și portugheză”, iar varianta publicată în *Luceafărul* este tradusă din limba spaniolă.

Articolele polemice amintite mai sus (de tipul *Sovietizarea culturii române*, *Sovromcultura*, *Închiderea școlilor franceze*, *Confluențe*) sunt piloni importanți care, prin dezvăluirile concrete despre aspectele politice, sociale și culturale din țară, dau orientarea generală asupra atitudinii anticomuniste a membrilor redacției. Rusificarea culturii noastre va fi permanent pusă în discuție, autorii scoțând în evidență pericolul pierderii identității naționale și a îndepărtării de cultura romanică occidentală. De aceea, în articolul care demonstrează că „închiderea școlilor franceze” nu înseamnă altceva decât unul dintre aspectele prin care se evidențiază „ruperea oricărei legături spirituale între România și Occident”, dintru început se afirmă că:

„o măsură atât de brutală și de absurdă n-ar merita niciun comentariu dacă în dosul acestor decrete o poliție vrăjmașă și fanatică n-ar supraveghea stricta lor observare.

Desființarea bibliotecilor și școlilor franceze, expulzarea profesorilor străini aflați în România și rechemarea studenților români aflați în Franța, interzicerea cărților, revistelor și ziarelor franceze, denunțarea Concordatului cu Vaticanul etc. nu sunt decât aspectele concrete ale unei crime morale mult mai grave, prin care se încearcă *nimicirea sufletului unui popor, înăbușind prin teroare tot ce constituie substratul adânc al vitalității lui spirituale*. O bandă de mercenari cu procură, aruncați de una din frecvențele demente ale Istoriei în fruntea unui popor care-i scuipă, trebuia să comită și acest gest de slugărnicie și de ură” (s.n.).

Exemplele, desigur, ar putea continua. O imagine de ansamblu, dar și de detalii va putea fi găsită, așa cum am specificat mai sus, în studiul monografic *Luceafărul – o restituire*, alcătuită în colaborare cu Dan Anghelescu și publicată în 2009.

Câteva date despre avaturile istoriei acestei prime reviste culturale, ca și despre aprecierile asupra ei – desprinse din jurnalul lui Ierunca³⁷ – vor aduce un plus de

de limbă spaniolă în *Histoire illustrée de la littérature espagnole*), ca și de conaționalii de prestigiu din exil (Vintilă Horia, Al. Ciorănescu, V. Ierunca, Mircea Eliade ș.a.). Eliade, în cuvinte pline de admirație, va scrie: „Al. Busuioceanu nu va muri ca scriitor român, nici chiar după ce va fi ajuns unul dintre cei mai de seamă poeți spanioli de astăzi. Se va camufla, doar așa, precum s-a camuflat getul Burebista în gotul Boruista. Dar opera lui poetică nu va muri, chiar dacă nu mai e înregistrată de istoricii literari ai „Republicii Populare” de astăzi. Ea va continua să existe și să triumfe în patria lui „mitică”: acolo unde se născuse Traian și unde se refugiase mitologia țării pe care Împăratul biruitor o îngenunchease și o colonizase” (Surse: Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc*, 2003 și http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Busuioceanu).

³⁶ v. *Revista Scriitorilor Români*, nr. 1/1962, p. 114.

³⁷ În *Trecut-au anii*, la p. 19, comentând o scrisoare a lui Constantin Amărieuței, în care acesta îi mulțumea pentru trimiterea *Luceafărului*, Ierunca scrie: „acceptă numai colaborarea mea și se indignează pentru tot ce nu-i aduc paginile revistei. Rămân pe gânduri. O revistă nu e niciodată o reușită absolută. Mai ales în exil unde se strâng laolaltă puțini. Atât cât se găsesc. Și eu cred că așa cum se prezintă *Luceafărul*, nu e rău. Nu înțeleg cum a trecut atât de repede prietenul meu peste eseu lui Alexandru Busuioceanu, peste nuvela lui Mircea Eliade și peste „Fragmentele” lui Emil Cioran, de pildă”. La pagina 29 consemnează, de asemenea: „Două ore mai târziu la Mircea Eliade, care mă inițiază în tehnica „secretariatului general” al *Luceafărului*. Mergem apoi la librăria „Maison Neuve”, de pe bulevardul Saint-Germain, unde e depozitată revista. Îmi arată factura. Mă sperii: primul număr a costat 200.000 de franci”.

A doua zi (3 martie 1949) va consemna: „Fac pachete pentru românii din America cu *Luceafărul* la „Maison Neuve”. Eliade a ținut să mă avertizeze să nu mă simt umilit fiindcă și el și Cioran s-au dat la acest sport al

informație și despre cei care au trudit la editarea și difuzarea publicației, dar și despre perioada în care aceasta a apărut.

Ceea ce se cuvine subliniat în încheiere este faptul că, deși cu o viață foarte scurtă, această publicație – prima de factură literară din exil – este o revistă care trebuie să rămână în istoria literaturii noastre nu numai ca deschizătoare de drumuri, dar mai ales ca simbol al unei „rezistențe românești, mai puțin zgomotoase, dar cu atât mai profundă”, ca simbol al acelei preocupări majore „de a păstra graiul românesc și de a continua aici tradiția literelor noastre”, după cum o aprecia scriitorul și omul de aleasă ținută, prieten și colaborator al lui Mircea Eliade, Ioan Cușă³⁸.

Caete de dor. Metafizică și poezie (1951-1960)

La trei ani de la încetarea *Luceafărului*, o nouă revistă românească apare la Paris, datorându-și apariția în principal entuziasmului și dăruirii lui Virgil Ierunca. Acesta nu a fost numai redactor (la numerele 1 – 7, alături de Constantin Amărieuței, iar apoi singur), ci și finanțator al publicației, chiar dacă viața exilatului era în acea vreme încă plină de lipsuri. În jurnalul său întâlnim adesea referiri la greutatea întâmpinate în editarea *Caetelor de dor*, de la refuzul unor conaționali de a ajuta (care ar fi avut cum, dar erau ori indiferenți, ori se temeau de concurență³⁹) și până la privațiunile materiale (în primul rând ale lui Virgil Ierunca, dar și ale lui Constantin Amărieuței la început⁴⁰).

O altă informație de istorie literară (privind atitudinea unor intelectuali români din exil față de revistă și în primul rând scepticismul acestora, dar și hotărârea lui Ierunca de a reuși, deopotrivă cu intransigența sa) o aflăm tot în jurnalul citat.

Aici, în data de 16 aprilie 1951 Ierunca notează: „Vona îmi trimite 5000 de franci pentru *Caete de dor*. Sunt obligat să-i trimit înapoi. Îi propusesem să se alătore echipei noastre. A refuzat, explicând că nu vede în inițiativa noastră o „importanță obiectivă”.

rezistenței” (p. 30). În continuare, pe 7 martie: „Seara la Mircea Eliade. Triem versuri pentru numărul 2 al *Luceafărului* și ne înspăimântăm de ce pot scrie unii dintre „contemporanii” noștri. În schimb, poemele lui Stamat, și de data aceasta, excepționale” (p. 32), iar pe 3 aprilie va scrie: „Triez materialul numărului al doilea din *Luceafărul*. E dezolant să constăți că oamenii cu care te întâlnești și cărora le acorzi un oarecare credit cultural, cu care ai impresia că poți comunica într-un fel, dezlănțuie adevărate catastrofe când iau condeiul în mână. Mircea Eliade, îmi dau seama – are o răbdare uluitoare în relațiile lui cu ceilalți. Le vorbește de la egal la egal și-i face să-și simtă o importanță pe care în realitate n-o au. Mircea Eliade e un erou” (pp. 41-42).

³⁸ Ioan Cușă, în „Anotimpuri”, ian.-martie 1955, apud Nicolae Florescu, *Înapoi la Aristarc*, vol. I, Editura Jurnalul literar, 2009, p. 343.

³⁹ „11 aprilie (1951). Aud că Șerban Voinea a refuzat să fie trasă revista mea în același spațiu tipografic unde se lucra la *Gânduri libere* pe motivul că nu sunt socialist” (v. V. Ierunca, *Trecut-au anii*, p. 205). După circa două săptămâni, pe 27 aprilie, informația vine și mai concretă și reliefează și o latură din atmosfera exilului românesc: „Aud că Șerban Voinea și soția sunt foarte contrariați de apariția *Caetelor de dor*. O consideră răzvrătire, concurență etc. Răzvrătire? Unul dintre redactori (eu) n-a fost niciodată și nu poate deveni socialist. Celălalt (Amărieuței) ține prea mult la libertate ca s-o supună capriciilor unui partid. Concurență? Cronica externă a lui Șerbeanu nici nu e gazetărie. Doar partizanat” (*Ibidem*, p. 207). După mai bine de două luni de la prima consemnare, pe 20 iunie, Ierunca va nota: „Trag *Caetele* la Force Ouvrière. Mă ajută bătrânul Gherman, mereu devotat. Ce deosebire între el, care lucrează pentru această revistă ce nu e a lui, și Șerban Voinea care-i deplânge, cinic, apariția” (p. 216).

⁴⁰ „Ne hotărâm să scoatem *Caete de dor* numai Amărieuței și cu mine. Monica Lovinescu (...) va fi doar „colaboratoare”. N-are de unde face efortul material necesar, adică să dea jumătate din bursa și așa minimală. Parcă ale noastre ar fi mai mari!” (*Ibidem*).

Poate că e mai bine așa pentru ca aceste *Caete* să apară numai din sărăcie. Risc să devin orgolios tocmai din pricina piedicilor puse de prietenii noștri, scriitori. Dimpotrivă, oamenii simpli sunt cu totul alături de noi – ca Nicolae Dănilă care s-a oferit să „tragă” foaia la Creditul Minier pe propria sa oboseală”⁴¹. Mai mult chiar. Într-o singură frază, Virgil Ierunca consemnează și motivația sa de a edita o nouă revistă, cu un subtext de neacceptare a conținutului și orientării presei românești din exil de la acea dată: „...apărem pentru a pune distanțe”⁴². Cu ceva timp înainte (20 ianuarie 1951), din observațiile sale notate în jurnal, deduceam și că necesitatea apariției acestei reviste venea din nevoia de a suplini ceea ce-i lipsea publicației *Gânduri libere* (punctual), dar, prin extensie, presei din exil în general: „Mă ridic împotriva criticii în exil, a epigramelor, a lipsei de ținută”.

Pentru confirmarea dăruirii lui Ierunca față de cauza românească (înțelegând din subtext și greutatea de zi cu zi) beneficiem de mărturia celui care i-a fost alături în demararea proiectului, prietenul său Constantin Amărieuței. Acesta povestește că: „Revista apărea tot din sărăcia noastră. Noroc că Virgil Ierunca a obținut postul de la radio Paris, ceea ce i-a permis să finanțeze singur revista, eu urmând a căuta de lucru (manual, ca salahor!) pe unde puteam!”⁴³.

În primul an, *Caetele* ... au avut o apariție trimestrială, apoi bianuală, dar cu numărul de pagini sporit, ajungând până la 13 apariții.

„Nota” de deschidere a primului număr, un fel de articol program, informează direct cititorul asupra situației celor care o editau, dar și – în direcția propusă adesea de Eliade – asupra valorii culturii, a rolului său în lupta celor exilați:

„Caetele acestea sărace apar fără un „cuvânt de început”. Pentru că ele vorbesc celor puțini. Acelora care în libertate și râvnă probează vrerea de dăinuire a cuvântului și gândului românesc. Acelora, mai cu osebire, care aici și acum, inaugurează o altă prezență în vreme, aceea de a substitui categoriei politice, dimensiunea de risc și substanță a spiritului”.

Textul trimite cititorul la aceeași constantă preocupare – păstrarea limbii și continuarea moștenirii culturale, în cuvintele redacției aceasta fiind „vrerea de dăinuire a cuvântului”.

Perceperea și slujirea limbii române ca „obiect al unui cult care exclude orice nepăsare sau neglijență” o subliniază și Gheorghe Grigurcu în portretul pe care i-l face lui Virgil Ierunca în *Jurnalul literar* din iulie 2000, rezultând că pentru exilat, din tot ceea ce a întreprins și a scris departe de țară, patria s-a identificat cu „accepția de limbă și creație”. Cu un citat care demonstrează deopotrivă perspectiva pe care o dă depărtarea, ca și respectul față de limbă al lui Virgil Ierunca, criticul de astăzi își susține apoi afirmațiile: „Aici, în exil, limba română, ale cărei tării și adâncimi le-am descoperit cu o

⁴¹ v. V. Ierunca, *op. cit.*, p. 206.

⁴² *Ibidem*, p. 207.

⁴³ v. Constantin Amărieuței, „Simple amintiri despre începuturile *Caetelor de dor*”, în *Jurnalul literar*, nr. 13-14, iulie 2000, p. 7 (s.n.). În schimb, în data de 13 septembrie, Ierunca va nota cu nedumerire și cu tristețe: „Toată ziua în casă ca să pun la punct numărul 3 al *Caetelor*. Mă ajută Iulian Petrescu. Amărieuței mi-a declarat că nu-l interesează nici România, nici *Caetele de dor*. Pur și simplu” (p. 230). De vreme ce a continuat să apară ca redactor până la numărul 7, putem presupune însă că atitudinea prietenului a fost trecătoare și determinată de greutatea vieții de zi cu zi.

pasiune și o dragoste pe care nu mi le bănuiam, îmi interzice improvizația, graba, pocirea prin contaminare”⁴⁴.

Ca și în *Luceafărul*, plecând tot de la principiile lui Eliade, acelea de a lupta cu arma culturii, redacția specifică (repetăm!) faptul că se adresează celor care „aici și acum, inaugurează o altă prezență în vreme, aceea de a substitui categoriei politice, dimensiunea de risc și distanță a spiritului”.

Prin simpla comparație cu revista anterioară, această nouă publicație se dovedește a fi un real progres (chiar dacă era „o revistă neimprimată, trasă pe *stencile* (șapirograf)”, după cum ne-o descrie cel ce se auto-numește cu modestie „co-director”, Constantin Amărieuței, în aceleași „Simple amintiri despre începuturile *Caetelor de dor*”. Nu cred se poate afirma în exclusivitate că progresul de conținut al *Caetelor* ... s-ar datora faptului că Ierunca a câștigat experiență cu prima revistă, deoarece se știe că el avea „școala” editării încă din țară, unde publicase în 1942 revista *Albatros*⁴⁵ (împreună cu Geo Dumitrescu) și în 1945 *Agora*⁴⁶ (alături de Ion Caraion). În timp, înființarea de reviste ca formă de manifestare a cuvântului în exil se va dovedi la el chiar o adevărată vocație. Progresul rezidă în atragerea de noi nume și mai ales publicarea unor articole mult mai numeroase și de reală substanță⁴⁷. Trebuie să ținem cont, desigur, de perioada de apariție a celor două publicații – *Luceafărul* în 1948, deci abia la un an de la stabilirea sa în capitala Franței (și, oricum, la scurt timp de la începutul vieții de exilat pentru fiecare), iar *Caetele de dor* apăreau în 1951, când rândurile exilaților începuseră a se strânge deja. Stau mărturie în acest sens nu numai semnăturile care se continuă – Eliade, Vintilă Horia, Al. Busuioceanu, dar și atragerea de nume noi – Constantin Amărieuței, Ion Pârvulescu, Victor Buescu, Yvonne Rossignon, Vasile Țără, Pierre Emmanuel ș.a.

Mai mult. Pentru o mai completă informare asupra câmpului de publicații în limba română în perioada respectivă cităm din nou din amintirile lui Constantin Amărieuței, referitoare la momentul în care a primit propunerea lui Ierunca de a înființa împreună „o revistă de metafizică și poezie”:

„Am fost imediat de acord, căci pe vremea aceea (1950) exilul nu cunoștea decât reviste și publicații «patriotice» (pentru a nu spune «patriotarde»), redactate în special de foști și prezenți legionari – divizați în tendințe ce se auto-dușmăneau, foști ofițeri, foști și fideli

⁴⁴ v. Gh. Grigurcu, „Între a îndura și a face istoria”, în „Jurnalul literar”, iulie 2000, p. 7 (s.n.).

⁴⁵ Despre *Albatros* rememorează și colegul de facultate al lui Ierunca, Pavel Chihaia, în mai sus citatul număr al *Jurnalului literar* din iulie 2000. Iată ce povestește Pavel Chihaia, referitor la revista menționată, dar și la alte publicații: „În al treilea an de facultate, în 1942, Virgil Ierunca, împreună cu Geo Dumitrescu, au editat revista *Albatros* (la care au colaborat și Dinu Pillat, Tiberiu Tretinescu, Marin Sârbulescu), un eveniment cu totul deosebit, de avangardă literară, curajos inconformist, ceea ce a decis cenzura vremii să îl suprimă. Virgil Ierunca a colaborat la ziarele *Timpu* și *Ecoul* (al cărui director a fost omul politic de înaltă ținută Grigore Gafencu), apoi la cele mai importante reviste literare *Revista Fundațiilor Regale*, *Vremea*, *Lumea*, *Viața Românească*, *Kalende*”. (Pavel Chihaia, *Câteva mărturii despre rolul gazetarului*, în „Jurnalul literar”, iulie 2000, p. 5).

⁴⁶ „Revista mea prețioasă și inutilă”, cum o va caracteriza mai târziu, cu nostalgie și auto-ironie Ierunca (v. *Caete de dor*, nr. 7/1953, în rubrica „Cronica” – „Întâlnire cu Giovanni Papini”).

⁴⁷ Ne slujim pentru un prim exemplu din nou de un fragment din „amintirile” lui C. Amărieuței (povestite, cum menționează, „la cererea insistentă a dlui Florescu”): „I-am vorbit lui Heidegger de *Caete de dor* și el mi-a dat placheta lui *Der Holzwege* pentru a o traduce și a o publica în revista românească (francezii n-o cunoșteau). A apărut sub titlul *Drumul de țară*” (v. *Jurnalul literar*, iulie, 2000, p. 7).

antonescieni, câțiva țărâniști de-ai lui Maniu, poate un liberal independent, fără a uita revista *Cânduri libere*, dirijată de social-democratul Șerban Voinea, și el recent exilat...”.

Tot din aceste „amintiri” aflăm și sursa titlului ales chiar de către „co-director”: „inspirat de faimoasele *Caiete ale Pleiadei* (în franțuzește, la Gallimard), eu am imaginat Caietele dorului românesc (mai vechi și mai profund decât „pleiada” de scriitori francezi din secolul al XVI-lea). Ierunca a găsit un titlu mai bun (el care disprețuia tot ce era cam „pășunist” ... cum părea a fi dorul plaiului românesc). Ba chiar mi-a cerut să mă ocup de facerea copertei, lucru ce l-am obținut printr-un prieten francez, student la Beaux-Arts, ce a și acceptat să fie girantul redacției revistei (obligație legală), situată în locuința noastră⁴⁸ din Montrouge”.

Beneficiem astăzi și de informații privind istoria revistei, începuturile, principalii colaboratori etc. de la Ierunca însuși, deopotrivă din jurnal și din interviul cu Ileana Corbea din *Jurnalul literar* (iulie 2000). Numind *Caetele* „un document al obsesiei românești”, are certitudinea că revista este „o sursă bibliografică de cert interes până azi”. Și pe bună dreptate, deoarece cuprinsul noii reviste este foarte complex, iar prin rubricile și titlurile articolelor, dă o imagine nu numai asupra genurilor abordate, dar și asupra diversității domeniilor și a preocupărilor intelectualilor români aflați în exil la acea dată. Rememorând, Ierunca amintește că „... aici am publicat texte inedite din Mircea Vulcănescu, Ion Barbu, E. Lovinescu, Pompiliu Constantinescu, Emil Gulian. Așa cum în *Luceafărul* apăruse sub pseudonim un poem pe care ni-l trimisese din țară V. Voiculescu („Adio libertății”), un întreg număr din *Caete* a fost consacrat unui document inestimabil: un poet avangardist ca Victor Valeriu Martinescu mi-a încredințat, de-abia ieșit din închisoare, un ciclu de poeme aproape tradiționaliste, sub pseudonimul Haiduc (nu s-a aflat cine semna sub pseudonim înainte de '89). Alt document ce mi se pare excepțional: traducerea pentru prima oară în limba română a textului heideggerian „Ce este metafizica” de Walter Biemel⁴⁹. În jurnal mai amintește de publicarea unor fragmente din Jurnalul lui E. Lovinescu (deținut de Monica Lovinescu), de un studiu al său asupra operei lui Brâncuși („18 februarie. Redactez toată dimineața un studiu despre Brâncuși pentru *Caete de dor*. Mă învecinez cu universul lui din ce în ce mai pătimăș”), de traduceri din poezia românească („23 iulie. Basil Munteanu îmi aduce la Națională vechi traduceri ale lui din Blaga pentru *Caete*”), eseuri pe teme diverse (cum ar fi cel al Antoanetei Bodisco despre pictorul spaniol Zurbaran). Ierunca – pasionat de poezia lui Dan Botta – va nota de asemenea în ziua de 13 februarie 1960 că vrea să închine „în întregime” *Caetele* (numărul respectiv, firește) lui Dan Botta, inserând totodată un text despre poet primit de la Horia Stamatu.

Un nume – Ion Negru – ce pare pseudonim⁵⁰ apare la un moment dat în sumarul revistei (nr. 8) semnând poemele „Cântec la noul Echinocțiu” și „Al doilea poem al lui

⁴⁸ Constantin Amărieuței, „recent ieșit din sanatoriu”, locuia împreună cu Ierunca, „cu un alt compatriot ce prepara o teză de doctorat în matematică, I. P., ce fusese chiar asistentul profesorului Barbilian – Ion Barbu...” (v. „Simple amintiri ...”, în „Jurnalul literar”, iulie 2000, p. 7).

⁴⁹ v. „Virgil Ierunca într-o convorbire despre Literatura exilului și revistele ei”, interviu realizat de Ileana Corbea, în „Jurnalul literar”, noiembrie-decembrie 1998, p. 12.

⁵⁰ În ediția critică a *Caetelor*..., la Note, editorii presupun că sub acest nume se ascunde Ion Caraion, protejat în felul acesta de represaliile comuniștilor: „Ne îndoiim că Ion Negru este un nume real și nu un strict pseudonim literar. De altfel, în numerele anterioare ale *Caetelor de dor* sunt reproduse și alte poeme venite din țară, preluându-se unele versuri scrise în închisorile comuniste și puse sub semnătura: Onofrei Pușcăriașul. Mai

Alghedon”. E posibil să fie poeme primite din țară. Primul, mai ales, ascunde în metaforă cântecul disperării „pentru cei ce suferă/ Pentru cei ce mor”. Câteva versuri vor fi edificatoare:

„Norii nu se călătoresc decât dinspre Apus/ Vin să rodească/ Țarinile noastre/ Arse de dor./ Ca și când cineva le-ar fi spus/ Să le lingă și să/ Le dospească/ Cu pronie aspră, îngerească/ Pentru cei ce suferă/ Pentru cei ce mor.// Vai ce triste, ce vechi sunt vechile târguri!! Plouă peste ele și mai e/ Încă ploaie – /Plopii de tremură, de se-ndoaie/Deasupra ruginitelor./Despletitelor burguri/ Nu știu primăvara cum adastă să crape –/ Departe spre Răsărit –/ Ca o iubire strânsă sub pleoape:/ Sub pleoapele dulci/ Adâncite de plâns”.

Despre începuturile revistei, ca și despre munca redacțională de concepere a noii publicații ne putem completa informațiile cu ceea ce povestește tot Constantin Amărieuței: „... în primul număr din *Caete de dor* am propus o rubrică permanentă: *Povestea vorbeii*, unde am prezentat *Riga Crypto* ... a lui Barbu („acest mic luceafăr” ...). Inspirat, Virgil Ierunca a propus atunci *O seamă de cuvinte*, rubrică de proză istorică”. Alte rubrici ale *Caetelor* ... mai sunt „Carte de cetire”, „Dialog”, „Românii deplasati”, dar și multe texte de literatură – poezie și proză –, traduceri etc. neînregimentate într-o rubrică specială.

Pentru cititorii din România care nu au nici astăzi acces la revistă⁵¹, vom detalia mai jos câteva dintre rubrici și vom cita o parte dintre materialele inserate.

Vom structura exemplificările în funcție de autorii prezenți în paginile *Caetelor*..., indiferent de numărul publicației și vom începe cu Mircea Eliade care semnează, printre altele, (în nr. 4/1951) o piesă de teatru într-un singur act, intitulată *1241* (an în care au năvălit tătarii pe teritoriul nostru organizat în cnezate), un fragment din *Jurnal la Cordoba* (în nr. 5/ 1952), *Fragment autobiografic I*, datat „Paris, 24 martie 1953” (nr. 7/ 1953), *Fragmente de jurnal* (nr. 8/ 1954), precedat de o Notă a autorului în care se spune: „La sugestia prietenului Virgil Ierunca, desprind dintr-un jurnal din anii 1941-1944, aceste câteva fragmente. Le-am ales în așa fel încât să nu oglindească nici întâmplări de interes strict personal, nici istoria acelor ani tragici”. În interviul realizat de Ileana Corbea cu Virgil Ierunca și publicat în *Jurnalul literar*, acesta, după ce amintește de „nenumăratele fragmente de jurnal” publicate de Eliade în *Caete*..., ca și de *Jurnalul romanului Noaptea de Sânziene*, consideră ca „mai important” faptul că Mircea Eliade a publicat tot în paginile revistei „Un *Fragment autobiografic* în care s-a străduit să explice și să-și explice coexistența, deseori conflictuală, în opera și existența sa, a scriitorului cu savantul”⁵².

târziu s-a constatat că ele aparțineau, de fapt, poetului Radu Gyr. Ion Negru ar fi posibil, prin relevanța versului, să-l travestească pe Ion Caraion” (v. *Caete de dor*, ediția 2003, vol. 3, p. 253).

⁵¹ Deși o ediție critică a fost realizată în cadrul unui plan de cercetare al Institutului „G. Călinescu” de Mihaela Constantinescu-Podocea și Nicolae Florescu (Editura Jurnalul literar, București, 2002), probabil că numărul de exemplare a fost destul de redus și, oricum, ediția este epuizată.

⁵² v. interviul realizat de Ileana Corbea, în „Jurnalul literar”, noiembrie-decembrie 1998, pp. 1, 12. Provocarea unei astfel de confesiuni din partea lui Eliade o făcuse Constantin Dumitru Amzăr (care semnează cu inițialele C.D.) la rubrica intitulată „Cronica”, într-un articol intitulat – cu modestie – „Simplă notă despre Mircea Eliade” și în care elogiaza personalitatea compatriotului său, enumerând câteva din „sute de articole și recenzii” din presa internațională, consacrate lucrărilor acestuia. Spicuind din aprecierile numeroșilor oameni de știință care au scris despre Eliade, pe lângă omagiul firesc, mărturisește Amzăr, a dorit să împărtășească „românilor din pribegie una dintre acele victorii spirituale care nu supără pe nimeni pentru că sunt ale României întregi”. Mai mult chiar. În opinia celui ce-l omagiază pe savant, ideea de a-i face cunoscută opera și ecurile acesteia

Ca inițiator și principal redactor al revistei, Virgil Ierunca se întâlnește și în calitate de semnatar (prolific) de articole și poezii în fiecare număr. Semnalăm, printre altele, critică literară, recenzii, note de lectură și portrete subsumate de cele mai multe ori rubricii „Carte de recitare” (ca de exemplu despre Maurice Blanchot, André Gide, J.P. Sartre, Jean Paulhan, în nr. 5; despre René Daumal, Drieu la Rochelle, Camus și J. P. Sartre, în nr. 6), dar inserate și la alte rubrici, cum este portretul lui Victor Buescu la „Românii deplasați” sau elogiul adus lui Tudor Arghezi (cel încă neînregimentat regimului comunist) în nr. 2/ 1951: „Operele complete ale lui Tudor Arghezi nu se completează cu adevărat decât acum și la el acasă: el adaugă pentru o ediție a onoarei – mai definitivă și mai grăitoare – tăcerea lui”.

Nu este rară în oricare dintre rândurile scrise de Virgil Ierunca tema exilului – fie când face portretele unor prieteni, fie când recenzează o carte, fie când vorbește despre acțiunile confrăților cu care împărtășește aceeași soartă a viețuirii pe pământ străin. Ceea ce scoate în evidență de fiecare dată este, după cum deja am văzut, exilul pus sub semnul verbului „a face”, a acționa, a întreprinde ceva care să slujească celorlalți. Un exemplu este (în cadrul rubricii „Cronica”) prezentarea făcută editurii ce purta nume simbolic, „Cartea pribegiei” pusă în paralel cu romanul *La vingt-cinquième heure* (des criticat și în Jurnal) considerat „o afacere”⁵³:

„Așadar, exilul e pentru unii dintre exilați responsabilitate și suferință. Pentru că în exil suferința apare ca expresie de *a fi*, iar responsabilitatea ca expresie de *a face*. Evident că sunt mulți care se alătură celui tărâm inautentic de *a avea*. Însă aceștia nu au nimic de-a face cu statura exilului. De aceea focarul de tipăritură românească – e vorba de «*Cartea Pribegiei*» – răspunde economiei spirituale a exilului, altfel decât *La vingt-cinquième heure*, ca să luăm un exemplu de întristată deosebire. «*Cartea Pribegiei*» e suferință și responsabilitate românească. *La vingt-cinquième heure* e o afacere. Afacerea pribegiei românești. (...) Dar nu despre «afacerea pribegiei», ci despre «*Cartea Pribegiei*» înseamnă aici câteva gânduri”. Și mai departe, după ce face referire la „timpul scribilor generoși”, Ierunca apreciază editura cu nume simbolic, considerând că, în condiții grele, prin producția de carte românească ea „investește cuvântul cu o demnitate străbună – aceea de a-l regăsi și de a-l trimite în inima oamenilor. Tipărița aceasta care dă cuvântului ceea ce e al cuvântului, în sărăcie, în sacrificiu, în bucurie, în vrere de bine și în exil, se situează într-un spațiu spiritual românesc autentic. Și lucrul acesta spune totul”.

În plus, e foarte probabil ca Gutemberg să fi inventat tiparul în exil”⁵⁴.

are și scopul de a-l prezenta ca „un model pentru orice tânăr cercetător român”. Având în vedere complexa personalitate a lui Eliade, deopotrivă de savant și scriitor, Constantin Amzăr lansează în încheiere o întrebare pentru care așteaptă răspuns „chiar în paginile *Caetelor de dor*”. Întrebarea este: „în ce măsură opera lui științifică și filosofică poate coexista cu creația literară? În ce măsură o sporește sau o sacrifică?” (v. C. D., în „Caete de dor”, ediția critică din 2002, vol. II, p. 92).

⁵³ Despre același mod de a împărți acțiunile celor aflați în exil, despre tragedia condiției de exilat ori despre „deplasările” din conduita unor semeni, adică aceia care fac și din durere o afacere, aflăm și din rubrica „Românii deplasați”. În numărul 8, de exemplu, făcând portretul de fals poet al lui Victor Buescu, Ierunca începe direct, fără echivoc, prin a spune că „există exilul și există „afacerile” exilului. De o parte cei puțini, cei pentru care exilul constituie o situație-limită, cei care trăiesc violent tragedia împrăștierii lor în lume, cei care ard în conștiința și cu conștiința lor esența însăși a unei ultime nefericiri – aceea de a-și fi pierdut Țara, de a rămâne mereu străini. De cealaltă parte „afaceriștii” exilului, negustorii de drame, cei care transformă la bursa neagră a clipei nefericirea în monedă, situația în falsă monedă. Ca niște larve ale catastrofei, aceștia din urmă urzesc o altă față a exilului: aceea a rușinii” (v. *Caete de dor*, ed. critică din 2003, vol. III, p. 193).

⁵⁴ Virgil Ierunca, *Caete de dor*, nr. 5/1952 (în ediția critică apărută la Editura Jurnalul literar – vol. II, p. 92).

În *Caete de dor*, Virgil Ierunca mai publică și poezii proprii (dăm ca exemple „Poeme”, în nr. 7, „Prologul copacilor”, în nr. 8), dar și traduceri în limba română din Raymond Queneau, Francis Ponge, Henri Michaux ș.a. Așa cum ne va obișnui de la microfonul Europei Libere, iar mai târziu în cărțile publicate la Humanitas (*Românește, Subiect și predicat*), unele portrete sunt de fapt necrologuri prilejuite de durerea veștii trecerii în neființă a unui scriitor sau a altuia. Un exemplu în revistă este textul de o pagină (din nr. 5), intitulat „A murit un poet”, închinat lui Constantin Tonegaru. Încă de la prima frază cititorul este pus în temă cu tristul eveniment, dar mai ales este făcut public faptul că în România poetul „fusesse târât prin mai multe închisori”. Înainte de a-i cita un poem axat pe tragedia închisorilor comuniste („Căței pământului”), Ierunca atrage atenția asupra „asasinării” poeziei într-o țară în care regimul suprimase libertatea. Chiar dacă nu îl socotește „un poet mare”, Ierunca amintește că „de la Lautreamont încoace, va trebui să se țină seama oricând de picătura de sânge a intelectualului. Pentru ca să nu mai pomenim de sângele poezilor, care e sânge de aur”.

Despre contribuția scriitoricească a lui Ierunca în paginile *Caetelor de dor* se poate face un capitol separat, dar, cum multe dintre textele sale au fost adunate în volume și publicate după 1990 la Humanitas, alegem alte nume din cuprinsul revistei.

Vom exemplifica așadar în continuare cu alți semnatari poate mai puțin cunoscuți cititorilor, spicuind și din contribuția lor în paginile *Caetelor de dor*.

Trebuie amintit în primul rând de Constantin Amărieuței, cel care i-a stat alături lui Virgil Ierunca în redactarea primelor șapte numere. Numele său este mai puțin familiar în țară și de aceea vom insera în cele ce urmează câteva note biobibliografice⁵⁵.

În *Caete de dor* Constantin Amărieuței are o contribuție extrem de bogată la început, el punându-și semnătura de mai multe ori în fiecare număr, fie cu numele întreg, fie cu inițiale. Așa, de exemplu, în numărul 5 numele îi apare de trei ori, iar încă de două ori inițialele C.A. El publică eseuri, poezii, dispute literare (replici) la comentariile unor critici din alte reviste asupra celor scrise de el, recenzii și chiar comentarii de artă plastică. Vom exemplifica în continuare – pentru a-i cunoaște stilul și preocupările – cu numărul 5 al *Caetelor*, în care C. Amărieuței inserează un amplu studiu dedicat „fenomenului Mitică”, personaj-emblemă din schițele lui Caragiale, propunându-și o „revedere” a cazului, „o analiză mai adâncită” a lui, „miticismul” fiind deja acceptat ca „un aspect al firei noastre de a fi”. Analiza și concluziile autorului îi determină cititorului de astăzi o lectură inedită asupra personajului bine cunoscut, și i se asociază în opinii. În terminologie și cu spirit modern, autorul identifică specificitatea „miticismului” prin individualizarea limbajului. Modernitatea viziunii și mai ales capacitatea de sintetizare a trăsăturilor acestui tip reprezentativ fac din

⁵⁵ Născut în Focșani, în 1923, a fost bursier în Franța, iar după război obține cetățenia franceză. A scris poezie, eseistică, proză, colaborând la multe dintre revistele exilului: *La Nation Roumaine* (și ca redactor), *Caete de dor*, *Revista Scriitorilor Români*, *România*, *America* ș.a. A publicat și în limba franceză sub pseudonimul Constantin Amariu, ca de exemplu romanul *Le Paresseux* (1955), roman care, așa cum specifică Florin Manolescu în *Enciclopedia exilului românesc*, „a obținut Premiul Rivarol, acordat anual în Franța celei mai bune cărți în limba franceză, aparținând unui autor străin. Luându-și ca subiect acțiunea unui activist de partid trimis de comuniști să realizeze colectivizarea agriculturii într-un sat din Moldova, romanul lui C.A. polemizează indirect cu literatura realist-socialistă din România (*Mitrea Cocor* de Mihail Sadoveanu) și cu iluziile sociale și estetice ale intelectualității franceze de stânga (Jean-Paul Sartre)”. Alte volume ale autorului: romanele *La Fiancée du silence*, *Le Pauvre d'Esprit*, *L'œuf*, studiile și eseurile *L'Eglise au service de la Liberté*, *La Vie de Nostradamus*.

respectivul studiu unul de referință în bibliografia operei caragialiene. Dăm numai câteva scurte exemple:

„... orice punere între paranteze descoperă în lumea lui Mitică rolul limbajului. Miticismul este atunci un *fel de-a vorbi*. Dar orice fel de-a vorbi are un rol la constituirea însăși a firescului ontologic și a existenței insului. De aceea, analiza limbajului ne va putea lămuri ce înseamnă pentru firea românească un Mitică.

.....
Mitică este un fel de a fi în lume, pentru că este mai întâi un fel de a vorbi.

.....
E un lucru de o foarte mare importanță această descoperire că:

- nu există gândire în afară de cuvânt;
- nu există firesc în afară de Logos.

Numai acum putem să ne întoarcem la o analiză de limbaj miticist. /.../ Căci, în loc să constituie o lume originară, limbajul miticist se dezvoltă parazit. Adică: obiectul firesc și intenția insului spre el se referă la un limbaj *constituit anterior*. Mai precis: logოსul miticist crește pe limbajul lumii de toate zilele, ca un neg urât, trăgându-și *sa raison d'être* din munca unui limbaj *déjà* constituit de alte existențe.

.....
Un exemplu ne va lămuri mai bine: Lache întâlnește pe Mache și-i spune: *hai să lingem un molan*. Intenția și obiectul sunt prezente aici; invitat să lingă un molan, Mache va avea de ales între acceptare și refuz. Dar Mache cunoaște logოსul acesta, el însuși fiind un Mitică. Noi însă, nu. Pentru ei, *să lingem un molan* înseamnă să bem vin. Dar *bem* și *vin* au încetat să fie acțiunea și obiectul firesc, ci sunt doar *lingem* și *molan*, cuvinte ce la urma urmelor nu sunt nici ele prea noi; dar trebuie subliniat că și sensul firesc al lor a fost escamotat. Claritatea este în eroare (*a linge* nu este *a bea*) iar ermetismul nu dezvăluie un obiect nou, ci și el a îndepărtat un vechi sens. Reiese că Logოსul Parazită nu poate trăi fără o distrugere a limbajului spre care s-a îndreptat, ca spre un obiect oarecare”⁵⁶.

„Mitică sau logოსul parazită” poate fi considerat un model de înțelegere fenomenologică a unui personaj prin limbajul său și dă seamă de preocupările și informația intelectualilor români din afara țării.

Spirit plurivalent, Amăriuței semnează, în același număr, și șapte poeme, printre care le amintim pe cele intitulate „Exil” și „Celălalt exil”, dar și cronici literare, cea despre volumul Adrianei Georgescu-Cosmovici, *Au commencement était la fin* (tradus de Monica Lovinescu, sub titlul *La început a fost sfârșitul*) fiind foarte importantă prin anunțarea acestei cărți care, pe lângă multe alte calități, o cuprinde, așa cum apreciază recenzentul, pe aceea de „autenticitate”. Vom insera mai jos câteva scurte fragmente pentru a aduce în atenția cititorului de astăzi volumul, dar și pentru a da o mostră a modalității de expunere sintetică, Constantin Amăriuței introducând subtil și ideea valorii de document a cărții în care sunt dezvăluite indiferența „apusurilor adormite” la ceea ce se întâmplă cu oamenii într-o țară lăsată pradă comunismului:

„O carte simplă, fără „literatură” și mai ales fără orgoliu. Scriitoarea povestește ceea ce s-a întâmplat cu ea, cu țara, cu lumea. Și deodată, după trecerea prin birouri, pe străzi, în închisori, în munți – eroina acestor întâmplări ajunge la *hotare*. Limite-ultime unde viața trebuie să se transforme în altceva: în libertate sau în moarte.

⁵⁶ *Caete de dor*, nr. 5/1952 (în ediția critică apărută la Editura Jurnalul literar – vol. II, pp. 33-37).

Cartea doamnei Adriana Georgescu-Cosmovici este deci o „inițiere”. Dar cine nu recunoaște, aici, unica religie valabilă: iubirea de neam și de adevărul său, precum și singurul locaș de sfințenie: munții, apele și câmpiile de la noi?!

De aceea se poate vorbi de o valoare „în sine” a cărții. Desigur că altele ne vor fi criticile de judecată. Nu document politic, nu carte de propagandă pentru apusuri adormite (pe când îndurerate turme de oameni robesc în East) și nu literatură, ci *autenticitate*, în ceea ce semnifică ea: identitatea dintre vobă și port, trăirea ca atare a unui adevăr. Iar la autoarea română, orice vorbă, orice gest, orice trăire sunt răsfrângeri pe cerul esențelor de om și pe câmpul unde de-a pururi se va petrece istoria de libertate a omului: Țara Românească. /.../ Căci pentru întâia oară cineva scrie cu dreptul aceluia care n-are pe cuget lașități și minciuni, fapte și trăiri silnice, față de neom, față de omul din el, față de istoria lui. D-na Adriana Georgescu e o scriitoare fără „*mauvaise conscience*” și de aceea este o scriitoare autentică.

La început a fost sfârșitul e parcă un înfricoșat verset biblic, dintr-o biblie ce începe cu Vremea Apocalipsului abătută peste întinsul României și unde suferă, într-o frățească unire și inocenții și vinovații. Faptul că mai sunt însă ființe care, în tot timpul acestor nopți de chin și beznă, au păstrat luciditatea celor ce se întâmplă, precum și tăria de a striga credința lor în lumină ne face să sperăm că sfârșitul Apocalipsului nu va întârzia. Căci și „Cuvântul” elementar și suferind se întrevade acum, ca în creația acestei scriitoare de talent⁵⁷.

În numărul 7 întâlnim din nou semnătura lui Constantin Amărieuței pentru studiul intitulat „Originea intențională a lumii în colindele românești”, în care autorul polemizează cu cei care nu au înțeles „încercările /.../ de a familiariza cititorii români cu problematica filosofiei moderne în cadrul unui limbaj românesc”. O ironie fină este îndreptată împotriva „folcloristului (care) și-a văzut materialul pe care îl studiază „științific” luat cu o oarecare „ușurință” /.../ și dus pe meleagurile unei semnificații „neexacte”. „Indispoziția lui”, accentuează mai departe autorul, „ținea de distrugerea obișnuitei „viziuni asupra lumii” hotărâtă ca românească și rămânând exclusiv în domeniul morfologiei culturii”. Aceeași lipsă de receptare venise și din partea „europenilor” care „nu înțelegeau că fenomenologia învățată în bibliotecile occidentale se poate aplica – întrucât este o metodă de cercetare – și unei lumi din Orient, a cărei trezire din somnul dogmatic constituie tema sa principală”. Perspectiva considerată de cercetător ca adecvată pentru „drumul greu al metafizicii, al celei mai adânci preocupări filosofice”.

Mărturisindu-și „sâmburele amar al deziluziei de a fi scris pentru „românii și orbi și surzi la apelul esențialului”, al celor care „văd doar urieși sau zmei în povestea noastră și își sprijină gândirea pe bâta noduroasă a folclorului”, față de gândirea simplistă și simplificatoare a „răutății semidocte”, cu alte cuvinte, autorul explică mai întâi (și cu oarecare ironie malițioasă!) chiar titlul ales pentru revista în care își publică eseurile sale de filozofie asupra folclorului românesc: *Caete de dor* („Caete” pentru o nouă școală primară – aceea de a reînvăța a scrie, a citi, a gândi, precum și „Dor” pur poetic sau metafizic – ca permanent a priori al reîntoarcerii”).

Mai departe, în două capitole – „Ursire și Menire” și „Omenie și Omenire”, autorul, luându-și ca „material fenomenologic” de studiat un colind românesc din Ardeal (din care inserează multe exemple), face și „o inițiere – pe planul limbajului românesc – în terminologia filosofică modernă”, explicând termeni ca „intențional”, „ontic”, „Noimă” etc., cu multiple referințe la filosofia lui Heidegger, Husserl sau Lotze.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 97-98.

Finalul studiului întoarce toată analiza și explicația colindului ardelenesc (străvechi) tot către cea mai gravă problemă pe care o trăiau contemporanii săi – aceea a exilului:

„Mai e nevoie (...) să subliniem semnificația tragică ce îmbracă omul departe de casă? Heidegger analiza „întoarcerea spre casă” a lui Hölderlin. Noi avem ca temă unică, existențială EXILUL, ca îndepărtare de esența noastră. Ursirea și menirea rămân fără omenia gospodăriei plină de „belșug” și de „omenire”. Exilul este existența inautentică – sub raportul sorții celei adevărate; el este căderea în anterioritatea lumii, în intenționalitatea pură fără acțiunea și limbajul realizator”⁵⁸.

Un nume de asemenea important al exilului românesc, semnat în *Caete de dor* și, din păcate, aproape total necunoscut cititorilor de astăzi este criticul Mircea Popescu, cel care mai târziu va face din *Revista Scriitorilor Români*, așa cum aprecia Virgil Ierunca, „o publicație a tuturor tendințelor culturale și estetice din exil”⁵⁹. Printre contribuțiile sale la *Caete de dor* extragem, drept exemplu, „De consolatione philosophiae” din numărul 8. Punându-și textul cu titlul împrumutat din Boetius, iar ca subtitlu „Câteva teze provizorii”, Mircea Popescu propune reflecții pe marginea filosofiei ca știință; acesteia, în „anxietatea gândirii contemporane”, i se caută numai „soluții parțiale, prea legate de contingență și de ins”.

Încercând, prin câteva exemple, să dea răspuns întrebării „la ce servește, în definitiv, filosofia”, autorul trece cu dovedită cunoaștere a istoriei filosofiei prin texte fundamentale, deopotrivă științifice, dar și literare (Shakespeare, în primul rând). Un subcapitol se referă – în mod firesc, mai ales datorită perioadei în care e scris textul (datat martie 1954) – la marxismul care avea pretenția „de a transforma, în loc să explice lumea” și pe care, desigur, nu a ajuns să o facă, „cel puțin în semnificația imediată și curentă a cuvintelor”. De aceea, argumentează autorul care trăiește în epoca proliferării ideologiei marxiste:

„Filosofiei nu i se poate atribui, în patria ideilor și a culturii, rolul pragmatic al activistului, care-i repugnă prin esență; și cu atât mai mult se poate adapta ea la intrarea în slujba unei clase sociale, a unui imperialism în căutare de arme ideologice cu ajutorul cărora să poată înainta. Numai pe un plan cu totul teoretic, sublimat și imponderabil, operând insensibil la mare distanță, apare legitimă – *cum grano salis*! – susținerea că filosofia transformă lumea: o transformă întrucât este o filozofie autentică, o gândire bine încheată, așa cum se spune că și arta adevărată, fără a fi moralizatoare, fără a-și propune în mod deliberat scopuri educative, ba chiar complăcându-se, uneori, în „sentimente rele” de care vorbește, în cunoștință de cauză, Gide, este totuși morală, în sensul că îmbunătățește natura omului. Același lucru se poate spune cu întemeiere despre filosofia bună”.

⁵⁸ Constantin Amărieuței, *Originea intențională a lumii în colindele românești*, în „Caete de dor”, nr. 7 (în ediția critică din 2003, pp. 49-57).

⁵⁹ S-a născut în 1919 în județul Dâmbovița și a murit la Roma în 1975. A studiat în România și în Italia, cu o bursă acordată în 1940 de Institutul Italian de Cultură. A publicat volumele *Saggi di poesia popolare romena* (Roma, 1966), *Poesia romena moderna* (Roma, 1969), *Storia della letteratura romena* (Milano, 1970), *Antologia della Letteratura Romena* (Milano, 1969). Așa cum ne informează Florin Manolescu în atât de binevenita *Enciclopedie a exilului românesc*, Mircea Popescu a colaborat „cu articole și recenzii” la majoritatea revistelor culturale din exil, printre care se numără *Revue des Etudes Roumaines*, *Acta Philologica*, *Destin*, *Vatra*, *România*, *Cuvântul în exil*, *Ființa românească*, *Limite*, *Ethos*, *Vers* ș.a.

Spre finalul reflecțiilor sale cu privire la funcțiile filosofiei, autorul încearcă „o definire și mai precisă” a acesteia, „adică a însuși *rostului* filosofiei”, și ajunge la concluzia că „noima și consolarea filosofiei stau în cuprinderea, prin gândire, a lumii; în rezolvarea ei, fără urmă de reziduu, în autoconștiință”⁶⁰.

Ca o sinteză a personalității lui Mircea Popescu, dar și ca o mărturie indirectă asupra înțelegerii condiției exilului (deopotrivă de libertate de creație și de continuitate), vom reproduce cuvintele lui Mircea Eliade: „Pentru Mircea Popescu – profesor, gazetar și om de cultură – exilul însemna în primul rând libertatea de a cerceta și judeca *obiectiv* realitățile politice și culturale din țară. (...) Dar exilul mai însemna pentru Mircea Popescu și datoria de a continua tradiția culturală românească, întreruptă în țară”⁶¹.

Caete de dor cuprinde multe semnături și nu le putem enumera aici pe toate. Redactorul său atrăgea atenția și asupra poeziei publicate în paginile revistei, spunând chiar (în interviul cu Ileana Corbea) că „poezia a ocupat evident un loc privilegiat” și cita nume cunoscute și necunoscute astăzi ca Ștefan Ion Gheorghe, Mihai Niculescu, N. Caranica⁶², Alexandru Vona; „poate prima oară, Paul Miron, Ioan Cușa, Vasile Țără, Constantin Tâcu și chiar Virgil Ierunca”.

Vom mai semnala un nume pe care Virgil Ierunca îl prezenta ca descoperire la acea dată. Este vorba despre poetul Ion Pârvolescu⁶³ care publică în diverse numere ale revistei unul sau mai multe poeme de o modernitate surprinzătoare prin nonconformismul formei și ineditul lexical, mai ales că din *Jurnalul Trecut-au anii* știm că era la vremea aceea foarte tânăr. Apreciindu-l ca poet, și lui îi putem aplica ceea ce considera la modul general Virgil Ierunca a se înțelege prin „poezie”: „În ce mă privește, primesc poezia, și numai atunci îi justific orgoliul de a se numi astfel, când izvorăște dintr-un fel de autenticitate ultimă – un fel de respirație spirituală – când se impune ca un fel implacabil de *a fi sau a nu fi*”⁶⁴. Câteva versuri din poemele lui Pârvolescu credem că vor justifica aprecierile redactorului:

.....
„marș pur al legiunilor întunericului spre Roma trădării
iepele nechezând cu dinții spărgându-se de frig
purpura și blănurile moi neacoperind decât cortul acelei Sclave

or iată că înghițind opalina încolțire a inelului ce
tu prin somn ar fi trebuit să mi-l dai și tu mi l-ai dat

⁶⁰ v. Mircea Popescu, *De consolatione philosophiae*, în „Caete de dor”, ed. critică din 2003, pp. 156-159.

⁶¹ apud Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc*, 2003.

⁶² În *Trecut-au anii*, Ierunca îi va face un scurt portret în notele din 3 iulie 1951: „La Caranica. Pe cât de bătrân îmi pare omul, pe atât de tânăr este poetul care îmi citește din Dante, în traducerea sa – ca și poeme personale ce rezistă foarte bine. O seară deci de lectură într-un hotel sărac, unde stă cu soția, italiancă și pianistă”. Mai târziu, în 22 sept. mai scrie următoarele despre N. Caranica: „Sosesc pe neașteptate și-mi dau seama cât de greu trăiește. Cinează, în neîndestulare, după o zi de alergătură prin tot Parisul ca reprezentant al Casei Leconte (planuri ale Parisului, cărți poștale, papetărie). Îmi vorbește îndelung de un poet I.A. Bucur și-mi citește articolul pe care l-a publicat la moartea lui Tempo. Textul este însoțit de desenele lui Drăguțescu, mereu inspirate” (p. 232).

⁶³ „Aici (în „Caete de dor”, n.n.) au fost publicate primele poeme ale acestui Ezra Pound român care este Ion Pârvolescu”, spunea Virgil Ierunca în interviul cu Al. Cistelean, publicat în capitolul „Din vorbă în vorbă cu ...”, în volumul care cuprinde și *jurnalul de exilat al scriitorului* (v. *Trecut-au anii*, p. 371).

⁶⁴ V. Virgil Ierunca, în „Caete de dor”, ed. critică, 2002, vol. 3, p. 193, rubrica „Românii deplasați”.

tipând, întuneric sub fruntea Bisericii și sângele apă nu s-a făcut" (Florile din Zochar).

Poezie mai semnează Yvonne Rossignon, Ștefan Baci, Vasile Posteuță, Antoaneta Bodisco ș.a.

În interviul citat mai sus, Virgil Ierunca sublinia importanța traducerilor din revistă în și din limba română, rolul acestora fiind de la sine înțeles în stabilirea unei mai bune circulații a literaturii. De aceea, redactorii introduseseră frecvent traduceri din poezia românească (Arghezi, Voiculescu, Bacovia, Macedonski), din proza lui Mateiu Caragiale, dar și fragmente din texte originale semnate (de exemplu) de Constantin Noica – „Pe marginea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*” ori de Mircea Vulcănescu – „Despre spiritul românesc”.

Încă un aspect important al revistei este rubrica finală, numită „Bibliografie”. Așa cum specifică însuși redactorul publicației, aceasta cuprindea „o amănunțită bibliografie a tot ceea ce apărea în exil”, indicând anterior că „lucrurile acestea se va repeta în toate revistele mele”. De importanța acestei rubrici – inestimabilă astăzi pentru informarea asupra neobositei activități culturale a celor aflați în alte țări – ne putem da seama fie și numai la parcurgerea titlurilor cuprinse într-un singur număr de revistă⁶⁵. Sunt semnalate cărți, studii, publicații, citări ale unor lucrări românești, traduceri, contribuții ale unor scriitori români la volume colective apărute într-o țară sau alta, contribuția unuia și aceluiași scriitor în mai multe reviste, recenzii la cărți publicate în edituri românești sau străine, polemici, schimburi de idei pe teme culturale și toate acestea dau o imagine de ansamblu asupra diversității preocupărilor, dar și asupra cooperării între intelectualii exilului românesc, contrar unor voci care clamau dezbinarea.

Este evidentă astfel existența acelei „rețele” culturale consemnată de Eva Behring sau, în termenii lui Virgil Ierunca (ca răspuns la întrebarea Ilenei Corbea), acea „coordonare” care „constă mai întâi în consemnarea bibliografică de care vă vorbeam, iar în unele cazuri în comentarii”.

Ca o concluzie, putem afirma că numai dacă am reproduce lista acestei „bibliografii” din fiecare număr și vom avea imaginea clară asupra fenomenului cultural românesc din exil în amplitudinea și diversitatea sa remarcabilă.

Caete de dor nu a trecut neobservată. Semnalăm mai sus idiosincraziile celui care edita *Gânduri libere*, Ștefan Voinea. Am putea aminti și reacția – cel puțin ciudată – a lui Eugen Ionescu la un moment dat, dar cele mai multe au fost cele de reală apreciere. Desigur cu bucuria omului care a cheltuit și s-a cheltuit în *a face*, în a strânge laolaltă, în paginile aceleiași publicații, scriitori diferiți ca stil⁶⁶, dar asemănători în dorința lor de a continua să scrie în limba română, de a continua, cu alte cuvinte, să scrie sub semnul spiritualității în care s-au format, Virgil Ierunca va consemna adesea referirile la ecoul *Caetelor*.

Vom cita câteva dintre aprecieri și cu scopul de a mai completa imaginea activității intelectualilor români din exil, ca și a felului în care ei înțelegeau datoria de

⁶⁵ La Anexă am preluat spre exemplificare rubrica „Bibliografie” din nr. 7/1953.

⁶⁶ Chiar atunci când constata că unele dintre materialele primite nu erau la înălțimea artistică pe care o dorea, redactorul trecea cu vederea. Publicarea lor însemna în primul rând dorința de a strânge rândurile intelectualității românești. O frază din jurnalul său este edificatoare în acest sens, notată la 10 iulie 1951: „Ștefan Baci îmi trimite două poeme. Din păcate, ele aparțin zonei decăzute a poetului. Le voi publica totuși. *În exil nu e loc pentru alegeri prea severe, primează întâlnirea în frățietate*” (p. 220, s.n.).

a sluji cultura română. Astfel, în data de 8 mai va nota: „De la Louvain, profesorul Sever Pop îmi trimite o scrisoare de mulțumiri pentru *Caete*”. Urmează apoi un fragment din scrisoare, edificator pentru modul în care expeditorul înțelegea și aprecia munca editorului de „slujire” a culturii române: „A sluji cu credință spiritualitatea românească mi se pare astăzi cea mai de seamă datorie a celor care știu ceea ce înseamnă și ceea ce cuprinde vorba „condei”, și asta mai ales când cei de acasă înfruntă zilnic amara și sălbatica stăpânire a străinului”. Și apoi, în aceeași zi, Ierunca va mai consemna: „O scrisoare de la Cioran care mă anunță – pe franțuzește – că a citit cu mare plăcere *Caetele*”. Și mai departe, în 14 mai: „Petru Iroaie îmi trimite de la Palermo (ce rol va fi jucând acolo?) felicitări pentru *Caete*”. Revista are ecou și mai departe. Astfel, în 25 iunie, redactorul va nota cu satisfacție: „B.B.C.-ul, trecând în revistă publicațiile din exil, se oprește foarte binevoitor asupra *Caetelor de dor*. Mă bucur deoarece astfel atât prietenii cât și dușmanii mei de la București vor afla că nu tac”. De asemenea, în 27 iunie: „S-a întors Amărieuței din Germania, unde l-a văzut pe Heidegger care l-a autorizat să publice în *Caete de dor* traducerea unui text nepus în comerț”.

Într-o scrisoare a lui Alexandru Busuioceanu adresată redactorului din Madrid (23. XII. 1955) o scurtă caracterizare a revistei vine să completeze impactul pe care l-a avut printre intelectualii din exil. Busuioceanu își începe scrisoarea referindu-se chiar la *Caete*: „Dragă Ierunca, Am întârziat câteva zile să-ți răspund fiindcă voiam să citesc revista. Nu-ți pot spune toată impresia cum aș vrea *din cauza mea*. Rezum într-un sigur cuvânt: *Caiete de dor* înseamnă azi literatură românească ajunsă din nou la o conștiință așa cum era firesc după mai mult de zece ani de exil. Ce ai realizat în numărul din urmă îți îngăduie să realizezi de-atunci și restul. (...) Nu pot să nu-ți spun ceea ce îmi stă în gând: că te socotesc un om drept și curajos”⁶⁷.

Cel care citește astăzi revista aceasta de început de exil va înțelege astfel pe deplin și scopul, și atitudinea celor care scriau în paginile ei – și în primul rând a lui Virgil Ierunca – și anume dorința de a continua în libertate ceea ce nu se mai putea face în țara supusă „ciumei dialectice”, cum numește odată comunismul chiar în paginile jurnalului său. „Politica” publicației, modalitatea de a da replică imposturii și degradării intelectualilor din țară, ca și „politrucilor” care îi atacau prin toate mijloacele pe cei plecați, era aceea de a scrie cât mai bine, de a produce opere literare viabile. Astfel, în 18 septembrie 1951, Virgil Ierunca își va expune crezul direct: „...noi nu vrem să polemizăm cu politrucii decât creând și oferind spiritualității române un „va urma” peste hotare” (s.n.).

La acest „va urma”, la această continuitate a culturii noastre în libertate a contribuit în mare măsură și revista *Caete de dor* (prețioasele și râvnitele *Caiete de dor*”, cum le va numi mai târziu Mircea Popescu⁶⁸) și nu mai puțin realizatorul ei, Virgil Ierunca.

Tezele din iulie 1971. „Riscurile unei involuții”

Cvasi-liberalizarea, acel „dezgheț” din anii 1965–1970, salutat cu entuziasm de unii intelectuali, urmărit cu neîncredere de alții, avea să se închidă din nou,

⁶⁷ v. vol. *Trecut-au anii*, p. 431.

⁶⁸ v. *Ființa românească*, nr. 4/1964.

desfășurarea evenimentelor dând dreptate scepticilor. La orizont se profilau semnele unei noi înăspri care nu au fost poate prevăzute nici pe departe atunci la adevărata dimensiune. În urma vizitelor în Asia, Nicolae Ceaușescu a convocat activul de partid și a instituit o serie întregă de „prevederi” care, așa cum s-a văzut, însemnau o revenire în mare măsură la ideile anilor staliști⁶⁹, coroborați cu „revoluția culturală” chineză⁷⁰. „Tezele din iulie 1971 – va sublinia și William Totok⁷¹ – au marcat practic sfârșitul vremurilor de destindere ideologică și politică. O dată cu ele a început a doua stalinizare a României (o „involuție”, cum o va numi Mircea Popescu într-un articol, în cursul căreia ideile conservatoare ale stalinismului fără Stalin au fost propovăduite oficial și au devenit obligatorii pentru toată lumea”.

Dintre „clișeele staliniste” pe care le va enumera William Totok, exemplificăm cu câteva dintre cele care, mai vizibil, îngrădeau libertatea cuvântului: „încurajarea artei și a literaturii militante”, o „selecție mai fermă” în televiziune sau, așa cum arată memorialistul, „un mai puternic control ideologic al editurilor” ș. a. Imixtiunea și controlul puterii (al „statului”) în domeniul culturii erau expuse fără nicio reținere, direct, chiar în cuvântarea sa de către Ceaușescu: „Tot așa este necesar ca și asupra rolului statului să existe o înțelegere deplină, pentru că statul clasei muncitoare are dreptul să se amestece și în literatură, și în arta plastică, și în muzică, să admită numai ceea ce consideră că corespunde socialismului, intereselor patriei noastre socialiste”.

Fie și numai din acest scurt pasaj, va comenta William Totok, pe bună dreptate, „programul estetic al lui Ceaușescu” este un corespondent „fidel al modelului jdanovist”.

Desigur, în urma acestor „directive”, situația culturală în România cunoaște din nou o îngrădire, cu alte cuvinte, un nou „îngheț”. Presa din țară, o parte dintre ziariști și scriitori au salutat cu entuziasm oportunist noile direcții (restrictive), ziarele și revistele devenind un spațiu al propagandei în cel mai penibil limbaj de lemn⁷².

⁶⁹ Iată cum evocă Dan Ciachir acest eveniment și noile directive în plan cultural: „Revenit în țară din vizitele în aceste state, Ceaușescu a convocat imediat, pe 5 iulie 1971, o *Consfătuire de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative*, soldată cu o listă de prevederi care sugera o consternantă reîntoarcere la anii '50. «Se vor lua măsuri – se spunea la punctul 13 – pentru mai buna echilibrare a filmelor programate în cinematografele noastre.» [...] Imediat s-au operat schimbări în repertoriile teatrelor și ale cinematografelor, iar soliștilor de muzică ușoară li s-a interzis să mai cânte în limbi străine. În decurs de o săptămână, revistele literare ajunseseră de nerecunoscut, cu reportaje de pe șantieri, dominate, așa cum ceruse Ceaușescu la plenară, de «figura muncitorului» (v. D. Ciachir, *op. cit.*, pp. 95-96).

⁷⁰ „Probabil că la originea *minirevoluției culturale* lansate la noi de *Tezele din iulie 1971* și neaoșizate la modul balcanic – analizează Monica Lovinescu evenimentele – va fi stat admirația lui Ceaușescu față de *revoluția culturală chineză*” (v. Monica Lovinescu, *Unde scurte II*, p. 179).

⁷¹ William Totok, *op. cit.*, p. 11.

⁷² Într-o analiză a acestui tip de limbaj, cu titlul „Realismul socialist și *limba de lemn* în critica literară a anilor '50” (publicat în vol. *Limba de lemn în presă*, coord. Ilie Rad), am folosit drept exemplificări numere din *Gazeta literară* a anului 1955. Drept motto preluăm aserțiunea lui Françoise Thom (din vol. *Limba de lemn*, traducere de Mona Antohi, prefață de Sorin Antohi, Humanitas, București, 2005), conform căreia „*Niciun regim nu e atât de prolix ca regimul comunist (...) niciun regim n-a știut mai bine să ia în stăpânire limbajul și să-l canalizeze în interesul său*”. În analiză arătam că „Parcursul unui număr variat de cronici și recenzii, provenite de la diverși autori, cu referire la opere și ele diferite ca stil și modalitate de expresie (presupunând o abordare critică nuanțată!), duce ca primă observație la paradoxala uniformizare în tematică și conținut, la o adaptare obedientă a metodei la „modelele” impuse. Schematic, orice simplă prezentare urmează un șablon invariabil, pe care-l întâlnim în toate revistele, indiferent de opera în discuție sau de autor. Scenariul urmărește în mare trei etape: 1. cuvinte de apreciere (în trepte diferite de superlativ); 2. semnalarea unor aspecte negative, o critică mai mult

O amplă analiză a consecințelor „Tezelor din iulie” în planul culturii noastre și în special asupra breslei scriitoricești o va face afară din țară, într-o presă liberă Monica Lovinescu, într-un amplu articol intitulat „Sub zodia tezelor din iulie” (v. *Ethos*, nr. 1/1973).

Din cauza îngrădirii libertății de exprimare, din cauza cenzurii,⁷³ din cauza unui alineat din legea asupra secretului de stat, prin care se interzicea scriitorilor publicarea în străinătate, dar și orice legătură cu străinii, cu alte cuvinte din cauza barierelor puse în calea libertății ideilor, unii intelectuali⁷⁴ dintre cei care înțeleseseră imediat ceea ce va urma iau calea pibegiei, cerând oficial plecarea din țară sau fugind pur și simplu prin cele mai diferite mijloace. „Numărul emigranților români a crescut substanțial în ultimii câțiva ani”, va observa Dinu Zamfirescu. Și tot el va scrie că exilații erau „în cea mai mare parte intelectuali /.../ cărora nu li se dă nicio posibilitate să creeze și să progreseze în domeniile lor” (v. *Curierul românesc*, nr. 28-30/1982). Și astfel se va amplifica mereu, după expresia autorului, „marea familie a deșăraților români” (v. *Dialog*, nr. 77-78/1987).

„Al doilea val” al exilului românesc a început așadar după așa-numitele „teze din iulie”, când intelectualii români au înțeles că până și bruma de libertate de exprimare pe care o avuseseră începând cu 1964-65 urma să fie din nou îngrădită. Drept urmare, are loc o cerere mai amplă de plecare legală, dar și multe tentative de trecere – cu mare risc – a frontierei. Mulți români își vor găsi moartea în aceste încercări, dar sunt și dintre cei care au reușit să ajungă în lumea liberă. Acolo, se vor alătura celor veniți anterior. Scriitorii, jurnaliștii vor continua activitatea culturală, una dintre acestea fiind și cea de editare de publicații în limba română.

Considerăm această perioadă (1971-1973) începutul celui de al doilea val de emigrări, dar, desigur, o dată exactă nu poate fi riguros fixată, perioada fiind mai laxă în funcție de condițiile concrete pentru fiecare exilat în parte.

AL DOILEA „VAL” AL EXILULUI ROMÂNESC (1971/72 – 1989)

După 1971/1972, asistăm, așadar, la o altă perioadă în istoria exilului românesc. Intelectuali – scriitori, artiști, oameni de știință, jurnaliști⁷⁵ etc., înțelegând că

sau mai puțin dură (în funcție de gradul de reflectare a *realităților vieții noi*, al plierii pe ideologia marxist-leninistă), marcată gramatical prin conjuncții sau locuțiuni conjuncționale – *deși, cu toate că, chiar dacă* și verbe de tipul „a sărăcit”, „nu a fructificat” etc.; 3. revenirea la unele dintre laudele inițiale, dar concluzia atenuează valoarea de superlativ în aprecierea operei sau autorului” (v. *Limba de lemn în presă*, coord. Ilie Rad, Editura Tritonic, 2009, p. 166).

⁷³ Referirile la cenzura din România le întâlnim frecvent în revistele exilului. Dăm un singur exemplu. În semnalarea și analiza pe care o întreprinde la volumul *Scriitori români de azi* de Eugen Simion, Monica Lovinescu face referire și la omisiunile (Țepeneag, Paul Goma) „provenind din unele tabu-uri ale cenzurii”. Iar mai departe, apreciind calitățile acestei cărți și dorind-o dezvoltată într-o Istorie a literaturii, autoarea articolului e perfect conștientă că aceasta „aparține utopiei. Pentru o adevărată Istorie a literaturii, Eugen Simion, ca și ceilalți critici din România, ar trebui să poată scrie fără săbia amenințătoare a cenzurii. Ori, *nu numai că cenzura s'a intensificat în vremea din urmă, dar, de la Tezele din Iulie 1971 încoace, militantismul primar și-a făcut din nou apariția*” (v. Monica Lovinescu, „Aspecte din critica românească”, în *Ethos*, nr. 2/1975, s.n.).

⁷⁴ În mai multe rânduri vom găsi în presa liberă referirea la faptul că mai ales intelectualii plecau și astfel, cum scria cu durere Dinu Zamfirescu, „țara se golește de substanță” (*Curierul românesc*, nr. 28-30/1982).

⁷⁵ „Generația a doua a fost formată mai ales din oameni de specialitate, din profesioniști /.../ comparațiști, filologi /.../ dar erau în același timp arhitecți, ingineri de tot felul, savanți în științele exacte”, va descrie acest al doilea val, Virgil Nemoianu (p. 42).

exprimarea le este îngădită, că cenzura se accentuează, căutau diverse mijloace de a părăsi țara și a-și afla un loc în care să trăiască și să se exprime liber. Unii vor reuși să ajungă în Franța, în Italia, Germania, SUA și se vor face acolo purtători de cuvânt ai celor de acasă, folosind cuvântul ca armă de trezire a conștiințelor. Mijlocul cel mai la îndemână va fi, desigur, presa, deoarece în Occident, publicațiile în limba română continuau să apară. Unele dintre cele anterioare nu-și încetaseră încă apariția, dar vor fi înființate și altele noi. Fiecare va rezerva spații ample nu numai literaturii, dar și consemnării evenimentelor politice ori culturale, acestea din urmă având însă multe reverberații în sfera politicului. În urma parcurgerii unui inventar al publicațiilor apărute sau continuate în anii '70-'80 o observație generală este în primul rând aceea că au fost mult mai reduse numeric, dar cele existente au avut un impact important asupra publicului cititor deopotrivă pentru informare, dar și pentru conservare identitară.

Acțiunile exilaților români vor îmbrăca acum forme mult mai diversificate – de la exprimarea pusă în slujba tuturor conștiințelor lucide și până la cele de constituire a unei imagini auctoriale proprii. Un astfel de aspect îl va constata de exemplu Virgil Nemoianu care arăta că intelectualii nou sosiți „nu simțeau nevoia de a constitui ceva instituțional” (v. V. Nemoianu – S. Antoși, *op. cit.*, p. 42).

Dar din ceea ce au intenționat și au reușit să realizeze în special cei din prima categorie vom urmări în continuare câteva exemple reprezentative, grupate cronologic, precum și în funcție de răspândirea geografică.

Limite (1969-1986)

Deși primul număr al revistei *Limite* apare puțin înainte de cea de a doua perioadă (convențională) a exilului, o inserăm în această prezentare, având în vedere faptul că ea a dăinuit mult timp, dar mai ales datorită valorii conținutului articolelor și datorită renumelui celor care le-au semnat.

Revista s-a datorat tot lui Virgil Ierunca, acel neobosit ctitor de publicații⁷⁶, dar mai ales acel neobosit luptător pentru menținerea românismului printre exilați, pentru combaterea comunismului, precum și pentru a dezvălui atitudinea celor care se întreceau în a lăuda Puterea de la București și a o ajuta astfel să se mențină⁷⁷. Ceea ce îl determinase la un moment dat să aducă în fața cititorilor fragmente din scrisul encomiastic al unor cunoscuți artiști, scriitori, critici literari etc. va explica în volumul

⁷⁶ Monica Lovinescu a făcut adesea referiri în jurnalele și memoriile sale la această latură a activității lui Ierunca. Astfel, în *La apa Vavilonului* notează la un moment dat: „Peste toate radiofoniile mai veneau să se adune și revistele pe care le scotea Virgil. Nu lăsa niciodată vreme multă să se acumuleze între o revistă care-și termina ciclul și alta începându-l. Deseori se ocupa de două în același timp, *Limite* și *Ethos*, de pildă. Uneori /.../ îl mai ajutam și eu la corecturi sau la distribuție (tot de acasă o făceam)” (Monica Lovinescu, *op. cit.*, p. 658, s.n.).

⁷⁷ v. rubrica „Antologia rușinii”, rubrică începută în revista *România muncitoare* și continuată apoi, după 1971, în *Limite*, *Contrapunct*, *Ethos*, *Lupta*. Sub titlul *Antologia rușinii după Virgil Ierunca*, citatele care dezvăluie „turcirea” unei părți a intelectualității românești au fost adunate și publicate în volum la editura Humanitas în 2009 de către editorii Nicolae Merișanu și Ioan Taloș.

În interviul luat de Ileana Corbea și publicat în *Jurnalul literar* din decembrie 1998, Virgil Ierunca, referindu-se la revista *Ethos*, va vorbi despre aceasta, spunând că „dacă mi-amintesc bine, tot aici am cules pentru prima oară texte ilustrative ale înjosirii la Curtea lui Ceaușescu, sub titlul *Antologia Rușinii*, urmată de o altă rubrică consacrată *Românilor deplasați*, adică celor colaborând din exil cu regimul de la București”.

Dimpotrivă: a „nu tăcea” și a dezvălui, pentru a fi cunoscută mai târziu, întreaga minciună și „mistificare socialistă”: „Rolul nostru e de a înregistra – obiectiv – toate convulsunile minciunii, deoarece ele alcătuiesc țesătura istoriei, nu numai de azi, ci și de mâine, și a lăsa să treacă neconsemnată întreagă această odisee a degradării ar însemna să contribuim – printr-o tăcere vinovată la opera de edificare a mistificării socialiste” (V. Ierunca, *Dimpotrivă*, Editura Humanitas, 1994, p. 221).

În cuvinte dure, de pamflet, numindu-i pe cei care făceau compromisuri pentru avantaje materiale „cocote dresate” (aceștia fiind cel mai puternic acuzați, desigur), Ierunca le transcrie fragmente din laudele lor penibile la adresa conducătorului, având conștiința clară că „ele vor fi de mare folos nu numai istoricilor literari de mâine, dar și sociologilor ce vor avea de descifrat procesul constituirii unei societăți totalitare, unde rolul funcțional al minciunii e primordial” (*Ibidem*, p. 225).

Dar dincolo de rubrica aceasta (regăsită și în alte reviste), redactorii (Virgil Ierunca și Nicolae Petra⁷⁸) au structurat revista și pe alte rubrici, cu titluri ca „Pagini inedite” ori „Confluente”.

O primă „oprire” a cititorului legată de această publicație ar fi titlul ales, în special și pentru că acesta poate avea conotații ce nedumeresc, având trimiteri la unele îngrădiri ale libertății cuvântului, chiar și în țări în care această libertate era garantată. „De ce *Limite*, într-o lume în care se putea beneficia de toate libertățile posibile”, va fi și întrebarea reporterului Ileana Corbea, în interviul din anul 1998. Răspunsul lui Virgil Ierunca va însemna o explicație, dar se va constitui peste timp și într-o pagină de istorie literară: „De ce *Limite*? Nu aici și acum voi evoca dimensiunea filosofică a conceptului de *limită*. Mă voi mărgini să subliniez înrudirea voită dintre acest titlu și opera unui poet care mi-a fost totdeauna aproape, Dan Botta⁷⁹. În orice caz, termenul nu are nimic de-a face cu o îngrădire a libertății ce n-avea de ce să fie deplină într-o revistă de exil”⁸⁰.

Formatul revistei – oarecum inedit față de toate celelalte publicații ale exilului – ca și motivația alegerii acestuia vor fi explicate de Ierunca tot în interviul amintit: „Cu un format asemănător *Biletelor de papagal* spre a putea pătrunde mai lesne în țară ...”.

Așadar, scopul redacției era acela de a păstra – și prin această nouă întreprindere publicistică – legătura cu cititorii din România și nu numai cu cei din exil. Nu altul a fost, de altfel, scopul întregii activități desfășurate pe parcursul mai multor decenii și în condiții foarte grele, nu de puține ori cu riscul vieții, a lui Virgil Ierunca.

Astfel, o politică a publicației a fost aceea – o subliniază direct și redactorul – ca „spre deosebire de *Caete de dor* să integreze și scriitori din țară sub pseudonim și chiar sub numele adevărate”. O parte dintre aceștia sunt amintiți de asemenea în interviul

⁷⁸ „*Limitele* erau redactate integral la Paris, dar n-ar fi putut apărea fără sprijinul generos al pictorului și poetului din Mexic, N. Petra”, va specifica Ierunca în interviul din anul 1998 (v. *Jurnalul literar*, p. 12).

⁷⁹ Admirația față de Dan Botta și față de poezia acestuia o va exprima Ierunca și cu alte prilejuri în scrierile sale, fie consacându-i un capitol special, fie amintindu-l în compania altor mari poeți sau filosofi români. Un exemplu este capitolul dedicat lui „Mircea Vulcănescu, domn creștin”, în care Ierunca consideră că Vulcănescu „trebuie rânduit, cu cinste, alături de Lucian Blaga, Constantin Noica și Dan Botta, acești *făuritori de filosofie românească*, într-o vreme când meditația era cu putință, adică în România de ieri” (v. *Subiect și predicat*, Humanitas, 1993, p. 9, s.n.). Alteori, într-un complex capitol de analiză a traducerii lui Dan Botta din Fr. Villon, Ierunca subliniază valoarea traducerii sau, mai degrabă, a interpretării, arătând că „Dan Botta îl îndumnezeiește printr-un surplus de evlavie, culeasă din zestrea unei cuvioșenii românești” (v. *Semnul mirării*, Humanitas, 1995, p. 13).

⁸⁰ v. rubrica *Dialoguri esențiale*: „Virgil Ierunca într-o convorbire despre *Literatura exilului și revistele ei*, în *Jurnalul literar*, noiembrie-decembrie 1998, p. 12.

citat: „Ștefan Bănuțescu, Ion (încă) Alexandru, cum îi spunea de curând N. Manolescu, Toma Pavel, Ion Sofia Manolescu, Ion Caraion etc.”. Și, în continuare, o dezvăluire care va veni în sprijinul cercetătorului literaturii exilului: „De altminteri, și în *Ethos* se întâmpla să găzduim scriitori din țară, de pildă pe N. Steinhardt semnând Nicolae Niculescu”⁸¹.

Nu ne propunem în continuare o detaliere a fiecărui număr, dat fiind faptul că revista a avut o existență îndelungată. Alegem câteva dintre aceste apariții și le prezentăm prin câteva articole emblematice.

Ca toate publicațiile exilului, și *Limite* inserează actualitatea cultural-politică a momentului. Una dintre cele cu mare impact a fost ceea ce s-a numit „mișcarea Goma”, consemnată și în reviste străine⁸², precum și în cele românești. Una dintre acestea este ediția din septembrie 1977, care îi dedică un număr dublu, deschizându-se cu editorialul lui Virgil Ierunca cu titlul „Goma '77”, continuând apoi cu rubrica intitulată „Cronica evenimentelor”. E cuprinsă aici, cronologic, începând cu 26 ianuarie 1977 (data în care Paul Goma îi adresează lui Pavel Kohout scrisoarea de adeziune la *Charta '77*, scrisoare care va fi apoi publicată de presa din Occident) și încheindu-se cu ziua de 19 noiembrie, ziua în care începe exilul extern al lui Paul Goma, el și familia sosind la Paris. Între cele două date apar consemnate evenimentele de referință ale acestei disidențe – ca alăturarea altor scriitori români, ce-i drept nu prea mulți (Ion Vianu, Ion Negoitescu, de ex.), înființarea la Paris a „Comitetului Francez pentru Apărarea Drepturilor Omului în România”, arestarea lui Goma, atacurile împotriva sa în presa din țară, excluderea sa din Uniunea Scriitorilor în data de 9 aprilie. Consemnarea ecourilor și a principalelor momente ale acestei disidențe urmează apoi detaliat în *Limite*:

21 aprilie. Prima dintre manifestațiile în fața ambasadei Române din Paris. Pornește de la Cahillot, care de la primele greve ale foamei pentru reîntregirea familiilor din 1976 (cea mai lungă și mai spectaculoasă a fost a lui Ben Corlaci) a devenit o esplanadă a protestului românesc. Va fi urmată de alte patru.

22 aprilie. Parvine la Paris Declarația scrisă de Paul Goma în prevederea arestării sale. E publicată a doua zi de *Le Matin de Paris* și difuzată de Europa Liberă, precedată de un editorial al lui Noel Bernard.

23 aprilie. Paul Goma este cooptat de Pen-Clubul francez. Comitetul Francez pentru Apărarea Drepturilor Omului în România lansează un Apel cerând eliberarea scriitorului român, semnat de vreo 600 de persoane, în frunte cu Eugen Ionescu, Aragon, Sartre și Simone de Beauvoir, Pierre Emmanuel, Pier Daix etc.

⁸¹ Tactica semnăturilor sub pseudonim sau inițiale o întâlnisem încă din *Luceafărul*, când, sub inițialele Z.P. se ascundea Emil Cioran („Aici – în „Luceafărul”, n.n. – au fost publicate și ultimele texte ale lui Cioran în românește, semnate cu două inițiale: Z. P. Tot aici, deschizând nr. 2, sub pseudonimul Valeriu Anghel, un poem trimis clandestin din țară de Vasile Voiculescu”, va menționa Monica Lovinescu în vol. *La apa Vavilonului*, p. 107).

⁸² Monica Lovinescu face o prezentare amplă a modului în care a fost înregistrată în Occident acțiunea de disidență a lui Goma și a altor români ce se ridicaseră contra regimului cEAUșist. Astfel, „revista lui Jean-Paul Sartre, *Les Temps Modernes* (și e de subliniat faptul că însuși Sartre care fusese unul dintre pro-marxiștii anilor 50-60 consemnează în paginile revistei disidența românească!, n.n.) a publicat scrisorile prin care i s-au alăturat lui Paul Goma mai mulți muncitori români [...] André Glucksmann a răspuns tulburătoarei întrebări puse de Eugen Ionescu: de ce dezbărarea de ideologia marxistă se produce abia acum, când faptele erau cunoscute de mult, și martorii existau printre noi? (Recentul studiu al lui André Glucksmann, *Les Maîtres penseurs*, e considerat la Paris ca al doilea manifest al curentului noilor filozofi” (v. Monica Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte II*, p. 243).

29 aprilie. „Europa Liberă” difuzează un protest al Pen-Clubului american semnat de Arthur Miller, Edward Albee, Alain Gingsberg, Henry Carlisle etc. Mircea Eliade semnase mai înainte un alt protest alături de alți universitari români din Statele Unite. Comitetul „Adevărul despre România” animat de Brutus Coste trimite o scrisoare președintelui Statelor Unite.

10 mai. După manifestația din ajun în fața ambasadei române de la Paris, știrea eliberării lui Paul Goma e publicată în presa franceză.

Referiri la „mișcarea Goma”, ca și pagini redactate direct de scriitor vor continua să apară în paginile revistelor românești. Un exemplu este numărul din august 1978 al *Limitelor*, care va consemna declarațiile lui Paul Goma. Acesta, amintind amenințările Securității la plecarea din țară, scrie despre ce „semne” i-a dat aceasta la sosirea sa în Occident: „Acest semn este agresiunea împotriva Monicăi Lovinescu, agresiune pe care o cred venită din partea poliției secrete românești”.

Dar revista nu a consacrat pagini sau ediții numai evenimentelor cu ecou politic, ea păstrându-și în cea mai mare parte tiparul de revistă culturală. Spicuim câteva titluri și exemplificăm în continuare cu câteva fragmente din paginile culturale.

Ne oprim mai întâi la un text prilejuit de dispariția lui Grigore Cugler, intitulat *Omagiu lui Grigore Apunake*, semnat de Ștefan Baciuc în numărul 12/1973, în care acesta îi prezintă personalitatea celui care „a inventat un personaj numit Apunake, a cărui existență avea să se identifice cu însăși aceea a autorului și a cărui poreclă avea să se schimbe, cum zice bardul, în renume”. În prezentarea creatorului acestui straniu personaj, Baciuc începe cu situarea sa în filiația urmuziană și asocierea sa cu „generația post-urmuziană”, în fruntea căreia se afla, arătând mai departe extinderea acestui stil de scriitură: „Așa cum prevăzuse Cugler în titlul plachetei de mult epuizate și de mult celebră, Apunake avea să devină un *fenomen*. Modestia acestui om care a avut ambiția să treacă neobservat, n’a putu să împiedice ca eroul său s’o ia razna prin lume, transformându-se încă în timpul vieții autorului într’un personaj la fel de celebru ca Rapaport cel drăgălaș, ca Algazi, Grummer sau Cotadi”.

Tot despre Grigore Cugler va scrie pe pagina următoare și Ionel Jianu un articol intitulat sugestiv *Râsul ascundea lacrima*, din care merită să cităm câteva fragmente și pentru informațiile de istorie literară pe care le aduc:

„L-am cunoscut pe Grigore Cugler cu vreo patruzeci de ani în urmă la vărul său, Petru Comarnescu, în casa din strada Icoanei no. 10, unde se întâlnea, prin 1931, floarea tinerei generații. Amândoi erau nepoții profesorului Petre Poni, care a jucat, către sfârșitul veacului trecut, un rol de frunte în viața culturală a Iașilor. /.../ Grigore Cugler era un om care știa să râdă și să stârnească un râs irezistibil prin hazul incursiunilor sale în lumea absurdului. Cu aerul cel mai serios, obținea efecte de un comic savuros prin cele mai neașteptate și mai fanteziste alăturări de vorbe și noțiuni. Era mult mai mult decât un mucalit. Era un adevărat artist care cânta pe coarda absurdului, deschizând nebănuite perspective asupra unei tainice suprarealități. Și cred, fără nici o șovăire, că Grigore Cugler a fost un autentic poet suprealist, de o neîntrecută virtuozitate în literatura română”.

N-a publicat decât o singură carte – APUNAKE – și aceea în tiraj restrâns, pe socoteala sa, din lipsă de editor. Dar această carte, de un avânt imaginar fără pereche, și-a croit singură drumul și mai trăiește încă și astăzi, după mai bine de trei decenii în conștiința oamenilor.

Situându-se pe linia lui Urmuz, APUNAKE și-a aflat un urmaș în teatrul lui Eugen Ionescu și în întreaga literatură a absurdului, care a înflorit cu atâta strălucire după cel de-al doilea război mondial”.

În continuare, autorul dă informații importante – în cunoștință de cauză – asupra personalității celui care l-a inventat pe Apunache, dar și asupra generației sale:

„Grigore Cugler avea o bogată cultură literară, teatrală și muzicală. Ca toți cei din generația noastră, avea preocupări multilaterale, refuzând specializarea într-un singur domeniu. În noțiunea de cultură generală intrau cunoștințe cât mai variate, menite să ne dea o viziune cât mai cuprinzătoare asupra lumii și a vieții. Ceea ce ni se părea mai important era *să trăim cât mai intens* fenomenul de cultură, înțelegându-i și rădăcinile și orizontul deschis spre cerul lumii. Tocmai aceste trăsături definesc generația din care au făcut parte și Petru Comarnescu și Grigore Cugler: setea de cunoaștere, multilateralitatea, căutarea rădăcinilor specific naționale și tendința spre universalitate.

L-am întâlnit pe Grigore Cugler la Paris, în toamna anului 1968, după o despărțire de peste un sfert de veac. Venea de la Lima, capitala Perului, unde-și întocmise un cămin după o lungă pribegie.

Ne-am adunat câțiva prieteni, vrând să reluăm o veche tradiție. Am stat de vorbă și după aceea am înregistrat pe o bandă de magnetofon mărturiile celor de față. Toți și-au arătat admirația față de arta lui Grigore Cugler și unii au subliniat locul pe care APUNAKE îl ocupă în istoria adevărată a literaturii române. Grigore Cugler ne-a citit două din ultimele sale creații, stârnind hohote de râs. Dar omagiul cel mai mișcător i l-a adus fiica sa, o tânără arhitectă care-și termina studiile în Suedia, o fată de o fermecătoare frumusețe. Ea a spus doar aceste cuvinte pe românește: sunt mândră de tatăl meu.

Și lacrima pe care am văzut-o atunci în ochii lui Grigore Cugler mi-a dezvăluit adevărata dimensiune umană a operei sale în care adesea râsul ascunde lacrima”.

O altă pagină cuprinde articolul lui Alexandru Ciorănescu: „Poetul întâlnit”, în care scriitorul din exil evocă o personalitate a poeziei românești din țară, Ion Barbu, despre care notează că „fratele meu, Nicu și Ion Barbu erau buni prieteni”. O parte a articolului dă însă informații și despre autorul articolului, ca și despre doi dintre frații renumitei familii Ciorănescu. Întreaga relatare se constituie, de altfel, într-un episod de interes pentru istoria literaturii noastre:

„Eram un tânăr pe care nu-l băga nimeni în seamă, va relata Ciorănescu, ceea ce îmi permitea să le iau seama la toți și, nefiind implicat în jocurile lor, să-i judec cu mai multă libertate și cu ceea ce credeam eu a fi luciditate. /.../ Poetul nu era pentru mine o specie necunoscută. Poet era și Nelu, și își publicase versurile prin numeroase reviste. Eu însumi mă țineam în taină că sunt poet; dar era un secret despre care speram că-mi iese prin toți porii. De când descoperisem celebra și efemera revistă 75HP, și cu ajutorul ei poezia alogică și dadaismul, începusem s-o imit cu aplicație și cu un perfect mimetism, spre marele necaz al lui Nelu, care nu era deloc de acord cu aceste mozaicuri verbale cutremurate ca de un cataclism. Prima poezie mi s'a publicat pe când eram în clasa a treia și eram foarte mândru de ea. /.../ apăruse în revista liceului, condusă atunci de un băiat din clasa a șaptea, Mircea Eliade”.

Luăm spre exemplificare în continuare numărul 20 al *Limitelor* (decembrie, 1975), constituit ca ediție cu o dedicație specială: aproape în întregime este consacrată memoriei lui Mircea Popescu, profesorul, criticul literar, traducătorul, jurnalistul, editorul de publicații care se stinsese la Roma nu cu mult timp în urmă. Despre rolul lui Mircea Popescu în latura culturală, dar și morală a exilului românesc vor scrie, pe rând,

Virgil Ierunca (textul său este intitulat simplu – *Mircea Popescu*⁸³, Dinu Adameșteanu – *In memoriam. Mircea Popescu – amintiri*, L. M. Arcade – *Mircea Popescu: Românul*, Ștefan Baci, care trimisese din Honolulu articolul intitulat *Un bun român*; apoi Antoaneta Bodisco – *Un năzdrăvan*, Mihai Cismărescu – *Un prieten ne-a lăsat singuri*, I. Cușa, care inserează o scurtă *Scrisoare târzie*, Eugen Drăguțescu, care relatează despre *Ultimele cinci zile ale lui Mircea Popescu*, Mircea Eliade, care știe că fără Mircea Popescu Roma nu va mai fi aceeași; mai departe Ion Halmaghi scrie că *A murit un luptător*, Vintilă Horia dedică un text *Pentru Mircea Popescu*, Monica Lovinescu scrie că *La început a fost ... exilul*, Mihai Niculescu – *La moartea lui Mircea Popescu*, N. Petra, din Mexic, în vers alb, evocă în *Scrisoarea* multiplele laturi ale activității celui plecat, așa cum o va face și Mira Simian cu un *Răspuns ultimei scrisori a lui Mircea Popescu*. Mai departe aflăm textul lui Aurelio Răuță care scrie despre *Un prieten bun*, al lui Horia Roman – *În amintirea lui Mircea Popescu*; Horia Stamatu subliniază prin titlul ales că este vorba despre *O despărțire grea*, iar Sanda Stolojan remarcă faptul că Mircea Popescu a fost *O prezență*, fie și numai prin „cei treizeci de ani dăruieți culturii române în Italia”. Dar despre personalitatea celui dispărut nu s-au exprimat în paginile *Limitelor* numai intelectualii români, prieteni sau confrăți, ci și cei italieni, ca Marino Piazzolla (*Mircea Popescu*), Ruggero Ruggieri (*Ricordo di Mircea Popescu*) ori Giuseppe Vese (*Ricordo de un amico*).

Nu e locul și nici spațiul aici să detaliem aceste texte care evocă, mai pe larg sau mai succint, personalitatea complexă a celui dispărut. În toate se subliniază activitatea pusă în slujba culturii românești în spațiul italian în particular, dar și în cel european, în general, perseverența în a promova adevăratele valori, dăruirea sa, puterea de muncă și nu în ultimul rând caracterul ales și cultul prieteniei. Poate că niciunul dintre marii lui prieteni nu l-a caracterizat însă mai clar în numai trei cuvinte ca Virgil Ierunca. În opinia acestuia, exilul/ cultura română pierdea „un cărturar, un ziarist și o conștiință” și aceasta pentru că, în primul rând, Mircea Popescu a fost „autor a mii de pagini, răspândite în volume, reviste de specialitate sau ziare de atitudine”, [...] un bun și apreciat italianist mai întâi, [...] Mircea Popescu duce o intensă activitate și în publicațiile italiene. [...] Istoricul literar e dublat la Mircea Popescu și de un cercetător al folklorului românesc”.

Așadar, alături de calitatea morală a lui Mircea Popescu, Ierunca o reliefează cu deosebire pe aceea de „cărturar”, subliniindu-i totodată și atenția specială pe care o acorda literaturii contemporane. Insistă chiar pe faptul că „nu apare carte de Eugen Ionescu, Mircea Eliade sau E. M. Cioran pe care să n-o comenteze”, căci pentru cel dispărut „scrisul a însemnat o vocație ad-hoc de a sfinți locul. Loc de exil”, amintindu-i totodată cele mai importante scrieri, deopotrivă în limba română și în italiană. Subliniindu-i activitatea prodigioasă de italianist, Ierunca scoate din nou în evidență intransigența acestuia în ceea ce privește colaborarea cu regimul comunist al unor profesori italieni, dar și rolul deosebit de important – de „motor” – al Societății Academice Române⁸⁴ sau cel al *Revistei scriitorilor români*, din care reușise să facă „o publicație a tuturor tendințelor culturale și estetice din exil”. Ajuns aici, portretul este

⁸³ Textul va fi reluat în volumul *Subiect și predicat*, Humanitas, 1993.

⁸⁴ „Grație lui Mircea Popescu, Societatea Academică Română s-a putut menține în misiunea ei de a servi valorile românești în ciuda zguduirilor de tot felul”.

întregit cu semnalarea contribuției lui Mircea Popescu „în mai toate publicațiile din exil” (multe fiind chiar enumerate), dar mai ales în cele italiene, „în primul rând ca istoric literar”.

Definirea personalității profesorului și criticului literar Mircea Popescu se încheie fericit cu un citat semnificativ dintr-un articol metaforic și auto-ironic al autorului (publicat în *Ființa Românească* în 1963) referitor la destinul său, la dubla sa față cultural-lingvistică – românească și italienească, dar nu mai puțin la iubirea și dorul față de țara natală. Virgil Ierunca insistă pe faptul că „ziaristul și cărturarul cedează locul moralistului-pe-apucate”, reliefează omenescul „viu” cu alte cuvinte: „Conviețuirea mea cu Roma durează de mai bine de douăzeci de ani. La început credeam că va fi obișnuita aventură, scurtă și ușoară, de student. Cum se întâmplă, din imprudență, cu unele flirturi, lucrurile s-au complicat, și acum iată-mă-s concubin cu această formidabilă matroană, grasă și hilară, pe care au definit-o, îmi închipui, eternă, și fiindcă niciodată nu epuizează, dându-se, deliciile de care dispune. Aparte infidelitatea supremă a gândului, rămas tot la București – prima mea dragoste –, trebuie să recunosc că am trădat-o de câteva ori (...). Cred însă că nu-și face iluzii: și umbra unui surâs, și o înseninare cât de fugitivă pe plaiul Dâmboviței m-ar readuce la vechea pasiune bucureșteană”.

Dincolo de stilul parabolic și autoironic este evident că portretistul subliniază și aici cu preponderență „românismul” intelectualului silit de istorie să trăiască pe pământ străin.

Numărul 20, dedicat memoriei unui mare român și mare cărturar, cuprinde însă și alte rubrici ce inserează de asemenea articole de interes pentru istoria literaturii și a culturii noastre în ansamblu. O bogată informație – utilă peste timp – este rubrica intitulată „Confluente”, structurată pe episoade de mai mare sau mai mică întindere – în funcție de importanța ori complexitatea informației. Cititorii află de aici despre apariția unor cărți semnate de autori români sau despre altele, de autori străini, dar referitoare la realități românești, dar este informat și despre evenimente culturale cu răsunet în străinătate, datorate unor personalități românești. Un astfel de eveniment a fost, de exemplu, prezentarea *Pescărușului* lui Cehov în regia lui Lucian Pintilie pe o scenă franceză. Redacția consemnează cu profesionalism, informând astfel corect cititorii de pe o poziție oarecum neutră. Sunt citate nenumeroasele cronici favorabile, dar și unele – mult mai rare – care aduceau critici regiei spectacolului. Sunt prezentate apoi date despre „o vastă expoziție organizată de Institutul de Istoria Artei al Universității din Parma” a unui artist român, Camilian Demetrescu care se afla în exil de cinci ani, ca și despre compozitorul și poetul Horațiu Rădulescu, „prezent în numeroase manifestări culturale europene”.

O știre, deși cu dimensiuni reduse în paginile revistei, aduce o informație prin care cititorul de atunci afla numele unui mare cărturar, dispărut, din nefericire, foarte tânăr. Este vorba despre „regretatul istoric al religiilor, Antoine-Zigmund Cerbu, care s-a stins din viață în 1964, în vârstă de 40 de ani” și căruia „revista franceză de Ortodoxie *Contacts* îi publică un text”. În continuare se spune că „studiul orientalistului român se intitulează *Lumières nouvelles sur le yoga et l'hésychasme* și e un fel de bilanț al cercetărilor din Europa orientală din perioada 1950-1960 în legătură cu această problemă”.

Ca o concluzie, putem afirma că revista *Limite*, inițiată de V. Ierunca și N. Petra a susținut permanent colaborarea unor scriitori de prestigiu din exil – Mircea Eliade,

Ștefan Baci, Al. Ciorănescu, Ion Pârvolescu, Antoaneta Bodisco ș.a. –, aceștia fiind prezenți cu poezie, proză, eseu, fragmente de jurnal etc. Paginile sale abundă de informații importante pentru istoria literaturii și a culturii noastre în general, în toate rubricile, dar mai cu deosebire în cea intitulată „Confluente”.

Având în vedere valoarea tuturor articolelor, nu o dată revista a fost semnalată în cuvinte de apreciere de alte publicații românești din exil. Luăm pentru exemplificare nr. 17/ 1984 al revistei *Lupta. The Fight*, în care, la pagina 6 sunt anunțate numerele 40-41 și 42-43. Redacția *Luptei* citează „printre semnatori” pe Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Pavel Chihaia, Rodica Iulian, Sanda Stolojan, Emil Hurezan, Ion Negoitescu, Gelu Ionescu, Matei Cazacu, Horia Stamatu, Alain Paruit, Ion Manea, Șerban Cristovici, Virgil Nemoianu. După lista semnatarilor aprecierea vine și mai directă:

„Ca întotdeauna, lectura acestei publicații este o adevărată sărbătoare intelectuală. Dar semnificația ei este una mai cuprinzătoare și privește întreg exilul românesc: *în afara țării se publică cea mai bună revistă culturală scrisă în limba română!*” (s.n.).

În continuare, se subliniază că „toate materialele publicate sunt de semnalat, de comentat, sunt incitante”, dar redacția alege pentru exemplificare articolul lui V. Ierunca, intitulat „Mihai Cismărescu”, explicându-și alegerea deoarece acesta „se distinge printr-un statut aparte”.

Exemplificările de mai sus sunt numai un grăunte din vastul material, ele neavând alt scop decât acela de a trezi interesul cititorilor pentru lectura acestei importante reviste românești din exilul parizian.

Ethos (1973–1984)

În seria publicațiilor literar/ culturale apărute în perioada începutului noului „val” al exilului trebuie menționată în mod special revista *Ethos*. Inițierea ei venea „într-un moment-cheie”, într-un moment în care regimul de la București începuse să ducă o politică de „ademenire” a unor intelectuali din exil, așa cum va relata Virgil Ierunca, unul dintre fondatori (alături de Ioan Cușa). În „convorbirea” (amintită mai sus) cu Ileana Corbea din *Jurnalul literar*, Ierunca va sublinia importanța apariției unei noi publicații românești chiar în acel moment:

„Până atunci, de-a lungul realismului socialist și stalinismului, regimul din București firește nu întindea nici mâna, nici capcane intelectualilor exilați. Toți exilații erau exilați de voie, dar și de nevoie. Ni s-a părut că *adevăratul exil tocmai din acel moment al « destinderii » începe*, refuzând ademenirile regimului ce voia să lase impresia că se confundă cu țara însăși. În acest sens, am și scris, în acord cu Ioan Cușa, editorialul primului număr în care afirmam că exilul extern nu se poate întâlni decât cu exilul intern din țară”⁸⁵.

Așadar, o revistă intitulată *Ethos*, ctitorită tot de Virgil Ierunca, la Paris, își va justifica apariția și prin faptul că o impuneau noile condiții, că se trăia momentul „unui nou exil”, când Puterea de la București strecura dezbinarea în rândurile emigranților. Răspunsul la întrebarea despre rostul încă unei publicații îl vom citi în articolul program, intitulat „Un cuvânt”:

⁸⁵ v. Virgil Ierunca într-o convorbire ..., *Jurnalul literar*, 1998, p. 12 (s.n.).

„Încă o revistă în exil? Da. Pentru că acum începe, de fapt, un nou exil. În vremea când teroarea era măsură esențială a regimului înscăunat în România de nemerniciile unei istorii-pe-dos, oricare Român din afara hotarelor devenea, nu numai cu dar și fără voia lui, un exilat. N'avea de ales. Tirania își ajungea sieși și, în monologul ei mecanic, nu era loc pentru niciun stil de colaborare. Azi însă, când teroarea a obosit, când ideologia și-a pierdut până și umbra, când regele apare în sfârșit gol, au fost descoperite virtuțile coexistențialiste ale dialogului”.

Redactorii atrag apoi atenția asupra

„ademenirii exilului pentru a da impresia că regimul se confundă cu Țara însăși și nu este întemeiat – așa cum este în realitate, dintru începuturile lui – pe o impostură”.

Și, de aceea, se justifică în continuare,

„azi începe deci exilul secund. Înlăturând pe toți disponibili și nevertebrații – cu vanități, afaceri sau naționalisme oblojite – el spune un NU hotărât și senin celor care ar dori să-l transforme într'un martor decorativ pentru o agonie ce se pretinde o reînviere. Exilul secund chiamă în spațiul lui de rigoare etică pe toți cei care în afara Țării sau înlăuntrul ei nu pot accepta transformarea spiritualității și culturii într'un domeniu rezervat minciunii planificate, ipocrizei-sistem, plecăciunii de Curte Nouă, lașității cu răsplată. Nu suntem dintre aceia care cred că « turcirea » este condiția iremediabilă a intelectualului român. Curajul, libertatea și omenia și-au găsit și la noi destui apărători. Unii le-au plătit cu existența. Datoria noastră este de a înnoda – peste istorie și peste vremi – o legătură cu acești înaintași într'un onoare”.

Iar mai departe, așa cum adesea se exprima Ierunca în ceea ce privește rolul cuvântului românesc într'un menținerea identității, și în acest articol-program se va accentua faptul că

„revista apare în românește pentru a omeni și în felul acesta verbul nostru cel de toate zilele și pentru a mărturisi astfel voința noastră de a rămâne, aici și acum, credincioși «dimensiunii românești a existenței»”.

Și la noua revistă Virgil Ierunca atrage colaborarea unor importanți scriitori din exil – Eliade, Vintilă Horia, Monica Lovinescu, Lucian Bădescu, Ioan Petru Culianu, Horia Stamatu ș.a., dar semnează el însuși fragmente de jurnal, precum și cronici la cărțile unor scriitori din țară.

Se continuă și aici ceea ce se începuse încă de la *Luceafărul*, și anume publicarea unor texte trimise din România sub acoperirea unui nume de împrumut. Astfel, în 1975, va apărea *Secretul Scrisorii pierdute. Încercare asupra unei interpretări raționale a operei lui I.L. Caragiale*, semnat Nicolae Niculescu, acesta fiind, de fapt, așa cum s-a menționat mai sus, numele sub care se ascundea identitatea lui N. Steinhardt. Tot un text „clandestin” va fi mai târziu, în 1984, și cel al lui Dorin Tudoran – *Frig sau Frică – Sau despre condiția intelectualului român de azi*.

Iată cum explica și comenta Ierunca publicarea acestui amplu text (în *Ethos*, nr. 5, pp. 7-55):

„Textul de mai jos a fost trimes clandestin din țară în primăvara anului 1984. Autorul lui, Dorin Tudoran, este unul dintre cei mai interesanți poeți ai generației sale și era recunoscut ca atare (primise, an după an, trei premii ale Uniunii Scriitorilor) până când a devenit disident. O „disidență” diferită la început de contestația politică a unui Paul Goma, dar care, radicalizându-se, a ajuns până la punerea în cheștiune publică a întregului sistem comunist.

Din 1981, când se întoarce în țară dintr-o călătorie în Germania Federală, și până în 1984 când dă interview-uri presei străine împotriva lui Ceaușescu și regimului comunist, Dorin Tudoran trece, treaptă cu treaptă, de la opoziția pur literară la cea politică. În 1981 își dă demisia din Consiliul Uniunii Scriitorilor. În martie 1982 din Partidul comunist, – deși dintr'un astfel de partid ești exclus dar nu poți ieși singur. Între aceste două date, Dorin Tudoran „vinovat” de a fi desvăluit un plagiat al lui Ion Gheorghe după Lao Tse (plagiatul a devenit o adevărată „tehnică” a neoproletcultiștilor din România) își vede interzis accesul la presă. Transgresează atunci prima limită: trimete „Europei Libere” răspunsurile sale la calomniile ce au început să se reverse asupra lui în ziarele din țară și, plecând de la cazul lui, face o radiografie implacabilă a noii linii politice de distrugere a culturii.

La 7 Septembrie 1983, Dorin Tudoran, într-un interview acordat corespondentului la Viena al Agenției France Press, afirmă că „România se află în punctul culminant al dictaturii personale a lui Nicolae Ceaușescu”. La 28 Mai 1984, în emisiunea consacrată de postul de radio „Suisse Romande” inaugurării Canalului Dunărea-Marea Neagră, este inclus un alt interview al lui Dorin Tudoran luat clandestin la București de William Heinzer. Descriind mizeria materială și morală a Românilor, Dorin Tudoran caută rădăcinile răului nu numai în dictatura personală a Familiei Ceaușescu, dar și în sistemul comunist el însuși. Anunțând c'a depus o cerere de emigrare, Dorin Tudoran conchide: *Nu părăsesc țara mea, ci o dictatură.*

Între momentul când îi prezentăm acest text și cel în care va apărea, nu știm care vor fi formele de persecuție prin care va replica Bucureștiul. Dorin Tudoran este deja complet marginalizat (numele său nu putea fi pomenit în presă, nu mai putea publica nimic, nu mai avea slujbă, fusese amenințat și supus presiunilor și doar faptul că se făcuse cunoscut în Occident, unde în Octombrie 1982 Pen-Clubul francez îl cooptase membru, împiedicase autoritățile să ia măsuri drastice). Se va dezbăra Bucureștiul de el acordându-i emigrarea? Va continua să fie, cum singur spunea în emisiunea de la Suisse Romande, un *ostatec politic*? Orice ar fi, textul pe care-l publicăm este, fără îndoială, cel mai îndrăzneț pe care l-a trimis peste hotare un scriitor român, de la Paul Goma încoace”.

Textul semnat de Dorin Tudoran este foarte serios elaborat, întinzându-se pe aproape 50 de pagini și fiind structurat în 11 capitole. Așa cum arată și în titlu, autorul articolului urmărește o analiză a atitudinii intelectualului român, despre care se spune(a) adesea că „dintre toți intelectualii lagărului comunist-totalitar al Europei răsăritene”, el este „cel mai pasiv și mai obedient”. Recunoscând pasivitatea confrăților săi, încă de la începutul analizei sale, Dorin Tudoran mărturisește că, „deși neîmpăcat cu condiția actuală a clasei sale, nu se rușinează că-i aparține, că e scriitor român”. Și ceea ce va încerca pe tot parcursul studiului va fi, după cum afirmă, „a umaniza portretul intelectualului român de azi, așa cum, nu fără temei, a fost el acreditat de presa occidentală” (s.a.).

Parcurgând sumarul a cel puțin câtorva numere din *Ethos*, cititorul de astăzi poate observa marea diversitate a titlurilor – care dau seamă de varietatea preocupărilor –, precum și personalitățile (multe regăsindu-se în aproape toate publicațiile, aici apărând însă și nume diferite) care semnează în paginile revistei. Exemplificăm pentru o orientare generală – dar și pentru o comparație – cu titlurile din primul număr (din 1973) și cu cele din alte ediții (din 1984).

Astfel, numărul 1, după articolul de justificare a noii apariții, intitulat „Un cuvânt”, sumarul cuprinde: Mircea Vulcănescu: *Autoportret* (desen), E.M. Cioran: *Lettre sur Mircea Vulcănescu*, Lucian Bădescu: *Mircea Vulcănescu*, Ioan Cușa: *Întâmpinare pentru o istorie personală*, Mircea Eliade: *Uniforme în general*, Yvonne Rossignon: *Scrisoarea*, Vintilă Horia: *Note pe un fond de memorii*, George Tomaziu: *De mai multe ori patru* (catrene), Mihai Dim. Sturza: *Junimea societate secretă*, Mihai Niculescu: *În amintirea lui*

Grigore Cugler–Apunake, Grigore Cugler–Apunache: *Amintiri din copilărie*, Ion Caraion: *Burniță*, Monica Lovinescu: *Paul Goma și datoria memoriei*, Paul Goma: *Ostinato* (fragmente), Miron Chiropol: *Psalm*, Sanda Stolojan: *Neostenita plecare*, Mircea Popescu: *Mazzini și Transilvania*, Valeriu Buga: *Poeme*, Florica Elena Lorinț: *Statutul vrăjitorului român*, Virgil Ierunca: *Jurnal* (1960).

Toate materialele cuprinse în titlurile de mai sus ocupă 160 de pagini, dar nu sunt subsumate unei rubrici. Urmează, în continuare, rubrica – „*Roza vânturilor*”, care cuprinde mai multe titluri semnate în general de scriitori sau artiști din exil, despre care scriu diverși alți colegi scriitori. Primul este numele lui *Basil Munteanu*, al cărui portret îl face Virgil Ierunca. Urmează cele ale lui *Victor Brauner* și *Horia Damian* de G. Tomaziu, *Mircea Eliade* și „*Noapea de Sânziene*” (Sanda Stolojan), „*Lacrimi și Sfinți*” (Șerban Cristovici), *O carte despre Eugen Ionescu* (Lucian Bădescu), *Alexandru Ciorănescu și ispitele utopiei* (Gh. Dănescu), *Poemele poetului Ștefan Baci* (Mihai Niculescu), *Muzica tânără românească în Franța și în Japonia* (Sever Tipei), *Florica Elena Lorinț* (Sanda Nițescu), *O expoziție* (Șerban Cristovici).

Rubrica „*Semne*”, care urmează celei precedente, cuprinde opt titluri, din care patru sunt semnate de Monica Lovinescu: *Spectacol și destin la Emil Botta*, *La moartea Anișoarei Odeanu*, *Mircea Ciobanu* și *Insomniile lui Marin Sorescu*; urmează altele semnate de Mihai Niculescu – *Vorbe care nu sunt doar vorbe*, de Ioan Petre – *L’imagination créatrice*, de N. Hossu – „*Exercices d’attente*” de Dumitru Țepeneag, și, în fine, de Virgil Ierunca – *Un critic al înnoirilor* (Ion Negoitescu).

Ediția continuă cu rubrica „*Zodia cancerului*”, cuprinzând articolul Monicăi Lovinescu – *Sub zodia Tezelor din iulie* și „*Antologia rușinii*” (nesemnată). Inserarea rubricii „*Antologia rușinii*”, în care se fac cunoscute fraze de preamărire la adresa lui Ceaușescu ai căror autori sunt mulți scriitori din țară, este, după, cum se știe deja, o inițiativă a redactorului publicației, Virgil Ierunca, așa cum fusese și rubrica „*Românii deplasați*”.

Rubrica „*Însemnări*” se deschide cu patru articole ale lui Șerban Cristovici – *Întâlnire cu Rinocerii*, „*Etienne Hajdu*” de Ionel Jianu, *Iosif Iliu* și *Ioana Andreescu*; urmează *Miron Chiropol în limba franceză* (de V. Manea), Sanda Nițescu – *Steinberg*, apoi Mircea Popescu semnează articolele *România are Soljeniținul ei*, *Paul Goma și presa franceză*, *Ecouri la romanul „Arpièges”* de Dumitru Țepeneag, *Eugen Ionescu și stânga abuzivă*, precum și o prezentare la *Revista scriitorilor români*, No. 10.

Ethos nr. 1 se încheie cu obișnuita de acum – în majoritatea publicațiilor literare ale exilului – „*Bibliografie*”.

Reținem din acest număr articolul *Sub zodia Tezelor din iulie*, în care Monica Lovinescu face o documentată analiză a reverberațiilor nefaste asupra politicii culturale pe care le-au avut bine-cunoscutele *Teze*. „Ele au izbucnit într’adevăr ca o bombă – va spune autoarea la începutul analizei – anunțând – în ciuda denegărilor oficiale – o întoarcere spre stalinism. Ideologia trebuia, din nou, să se substituie competenței, agitatorul profesionistului, literatura și arta să redevină arme ale propagandei. /.../ Primele măsuri arată că *Tezele* nu sunt vorbe în vânt. Sunt imediat interzise cărți, sunt epurate programele de radio și televiziune, turnee teatrale în străinătate sunt anulate, munca voluntară și ședințele politice se intensifică. /.../

Ce a urmat? Să încercăm un bilanț al anului ce s’a scurs între Iulie 1971 și Iulie 1972 (Conferința Națională a Partidului). Un an fără îndoială decisiv deoarece au fost înregistrate, printre scriitori, și mari speranțe, dar și căderi spectaculare”.

Urmează dezvăluirea actelor de cenzură asupra unor cărți de referință pentru cultura noastră, dar mai ales pentru reliefaarea situației politice a momentului. După modelul scriitorului rus care, „văzându-se interzis la el acasă, nu se resemnează și-și trimite cărțile spre publicare în occident”. Acest „nou tip de scriitor, până atunci inedit în România” este Paul Goma, apoi D. Țepeneag, cartea acestuia din urmă, *Așteptare*, „trebuia să iasă în librării în chiar clipa *Tezelor* și a fost oprită”. O altă carte oprită și astfel interzisă cititorilor, ca și în cazul lui Țepeneag, mai mult o interdicere a autorului, a fost *Lampa lui Aladin* de Ion Negoitescu, scriitorul „care irită pe mediocri”, cum spune Monica Lovinescu. Semnalarea acestui act de cenzură îi prilejuiește autoarei articolului să scrie câteva rânduri în care cuprinde sintetizator personalitatea creatoare a criticului Ion Negoitescu, dovedindu-se ea însăși un analist de excepție și un ochi care știe să surprindă sensurile reale ale unui demers critic:

„El n-are doar o certă vocație critică, nu numai o formație temeinică, dar asumă și riscul ideii și înnoirii. Ion Negoitescu se situează printre aceia care izbutesc să aducă trecutul la temperatura sensibilității contemporane. Studiul său despre Eminescu plutonic ca și accentele moderne pe care le deslușește la Dosoftei, la Cantemir, Bolintineanu, Asachi sau Timotei Cipariu stau mărturie pentru un demers care s'a dovedit atât de rodnic în literaturile occidentale și a fost prea puțin încercat la noi. /.../ *Lampa lui Aladin* ar putea fi titlul nu numai al acestui volum de critică, dar al unei bune părți din scrierile lui Ion Negoitescu. Lampa aceasta se îndreaptă spre trecut, pentru a lumina prezentul, și spre acest prezent spre a-i descoperi filiațiile ascunse. În acest sens trebuie înțeles și demersul modernist al criticului. Această dublă deschidere face originalitatea criticii sale, unitară din acest punct de vedere, iar nu impresionistă sau riscată, cum s'a insinuat deseori. Sau dacă există risc, el nu dobândește nici un sens peiorativ, e riscul de a repune în discuție locurile comune ale culturii. Adică riscul pe care-l asumă orice cultură care nu se vrea provincială”.

În continuare, pe lângă semnalarea „tipului nou de scriitor”, adică a celui care reușea să fie publicat în străinătate când era interzis în țară, a celui cenzurat sau interzis acasă, a celui „pulverizat” (în expresia Monicăi Lovinescu⁸⁶), autoarea va remarca acea „solidaritate a scriitorimii, care e un fenomen nou în literele românești, dela ultimul război încoace”. Iar mai departe, după ce citează câteva nume și atitudini din presă sau de la diverse întruniri ale scriitorilor, ori legi prin care se interzicea scriitorilor să publice în străinătate sau să ia legătura cu străinii, ea sintetizează situația, arătând că „dacă unele notabilități iau, încetul cu încetul, drumul cedării, nu același lucru se poate spune despre majoritatea scriitorimii a cărei opoziție pare să crească pe măsura timpului ce se scurge”.

Prin exemplele date, dovedind obiectivitate și o bună cunoaștere a climatului cultural/ literar din țară, Monica Lovinescu atenționează totuși cititorul că „n'ar avea rost să facem acest tablou mai trandafiriu decât a fost”. Și într-adevăr, așa cum ea însăși trece în revistă cursul faptelor, de la o atitudine cvasigenerală de solidarizare împotriva măsurilor pe care le luase conducerea de partid, încetul cu încetul „se fărâmițează

⁸⁶ „Cenzura în România este însă haotică, imprevizibilă, confuză, și mai ales ipocrită. Cum s'ar putea explica alfel faptul că, alături de cărțile interzise, figurează, pe lista cenzurii, și cărțile *pulverizate*? Cărțile interzise pot să producă vâlvă. De pildă, în câteva ziare din Occident s'a vorbit de romanul lui Augustin Buzura, *Absenții* care, deși premiat, fusese retras din librării în clipa *Tezelor* din Iulie. Publicitatea aceasta a fost de ajuns pentru ca romanul să reapară într-o librărie sau două din București. Interzicerea a fost transformată în *pulverizare*. *Pulverizarea* constă în a scoate o carte dar a o distribui doar într-o librărie sau două în puține exemplare, epuizate într-o zi sau două. Clandestinizarea cărții este astfel asigurată și aparențele salvate”.

unitatea", iar frica⁸⁷ și invidia își fac vizibile rezultatele. Pentru o informare cât mai completă a „acestui bilanț al decepției”, autoarea articolului continuă cu punctarea „câtorva nuanțe”, cea mai importantă fiind „surpriza” venită din partea celui care fusese un „stalinist notoriu”, Dan Deșliu, dar care acum, „conștient de ravagiile suferite de propriul său talent în urma aplicării oarbe a unei dogme ce n’avea nimic de-a face cu arta, Dan Deșliu este acela care-și pune în gardă tinerii confrăți împotriva oricărei repetiții a scenariului jdanovist”.

Concluzia este simbolizată prin sintagma amintită mai sus – „bilanț al decepției”: „Până la sfârșit, Conferința Scriitorilor a fost un eșec al « îndrumătorilor către îndărăt », fără a reprezenta însă o victorie a aripei liberalizante. /.../ ... fenomenul fără precedent care a fost solidaritatea unei bune părți a scriitorilor în jurul unui principiu aparține acum trecutului. Coeziunea care a asigurat izbânda scriitorilor în prima etapă a acestui bilanț nu mai este decât o amintire”.

Și „bilanțul” continuă cu semnalarea și analiza celor „câteva trăsături fundamentale ale mediului scriitoricesc dela noi: intermitențele, curajul, funcția socială metamorfozată în criteriu estetic, eficacitatea anumitor mijloace de momeală, printre care în primul rând Fondul Literar și, în sfârșit, cea mai însemnată, ștergerea hotarelor între generații”, autoarea neferindu-se de exemplificări directe vizând atitudinea mai mult sau mai puțin manifestă a unor scriitori în a face jocul Puterii sau a se transforma direct în slujitori ai acesteia.

La ei vor face referire și paginile din revistă care urmează acestui articol, cuprinse sub titulatura „Antologia rușinii”, subsumate aceleiași rubrici ca și textul Monicăi Lovinescu – „Zodia Cancerului”. Fragmentele extrase din diversele scrieri laudative la adresa lui Ceaușescu și publicate în reviste literare importante – *Argeș*, *Contemporanul*, *Convorbiri literare*, *România literară*, *Ramuri* ș.a. – au fost semnate, printre alții, de Ioanid Romanescu, M.N. Rusu, Marieta Sadova, Vasile Rebreanu, Ilie Purcaru etc.

În numărul 3 va apărea o nouă rubrică – „Texte și documente” care include un singur articol, semnat de Virgil Ierunca, *Cultul imposturii*. Apoi rubrica „Oameni și situații”, cuprinzând opt articole. Autorii sunt Emil Turdeanu, care scrie despre *Scarlat Lambrino*, Al. Ciorănescu – *Alexandrina Mititelu*, George Ciorănescu – *Și-a închis ochii ca să-i deschidă mai bine*, Monica Lovinescu – *La moartea lui Ion Vineanu*, L.T.-C și E.T. – *Țara de departe*, N.A. Gheorghiu – *Cronica poeziei*, Ionel Jianu – *O monografie despre Mircea Eliade*, Ioana Cristu – *Pierre Emmanuel și România*.

Rubrica „Însemnări” este foarte bogată mai ales în ediția cu numărul 3. Semnalăm, printre altele, articolele despre Lucian Bădescu, iar altul intitulat *Un premiu european dlui George Uscătescu*, semnat V. I., un articol despre Alain Guillerrou (F.R.), altul intitulat „Scriitori-curtezani” din RPR, semnat cu inițialele F.R.

O deosebit de utilă informație privind activitatea Fundației Regale Universitare Carol I o aflăm între paginile 175-179, din titlurile enumerate înțelegându-se încă o dată faptul că o parte dintre intelectuali, trăind în exil, strămutaseră și continuau în alt spațiu cultura română. Aflăm, astfel, despre manifestări ca „Actualitatea lui Titu Maiorescu”, „Ion Creangă și Junimea”, „Marii junimiști în viața de stat”, „Aniversarea Unirii Basarabiei”, „Caragiale și Junimea”, „Junimea și Academia Română”, „75 de ani

⁸⁷ „... frica funcționează mai departe ca un motor secret...”, va constata cu amărăciune autoarea la un moment dat, în urma bilanțului atitudinii celor mai importanți scriitori.

de la moartea lui Mihai Eminescu”, „Deschiderea ciclului Eminescu”, „Românismul în Transilvania”, „Esența poeziei”.

O altă rubrică – „Răboj” încheie sumarul revistei.

Importanța acestei reviste a fost apreciată de cititori, dar și de către redacțiile altor reviste. Una dintre ele a fost *Lupta*. Iată cum a fost semnalat la un moment dat nr. 4 al *Ethosului*, număr în care a fost publicat pentru prima dată „Ultimul Cuvânt” al lui Mircea Vulcănescu. Mai este publicat textul lui Mircea Eliade „Trei trepte pentru Mircea Vulcănescu”, în care, cum consemnează redacția *Luptei*, se „conturează profilul moral și intelectual al acestui mare om, cărturar și martir”. În continuarea semnalării revistei *Ethos* se mai arată că „revista mai cuprinde „Antologia rușinii”, texte scrise întru glorificarea regimului totalitar din România, iscălite de personalități culturale din țară și, în încheiere o bibliografie a publicațiilor și articolelor românilor din exil, ca și a celor referitoare la problemele românești din exil”. Considerându-se textul lui Mircea Vulcănescu „un eveniment” de o mare importanță „documentară, istorică și economică”, redacția *Luptei* promite o revenire în numărul următor” (v. *Lupta. The Fight*, nr. 6/1984).

Din 1973 până în 1984 *Ethos* a apărut în cinci caiete.

Ultimul cuprinde, pe lângă amplul articol al lui Dorin Tudoran menționat mai sus, poeme de Nicu Caranica, Mihai Pupăzan, Alexandru Lungu și Horia Stamatu, precum și proza *La umbra unui crin* de Mircea Eliade. Și în acest număr o piesă de mare importanță pentru cercetătorul de astăzi, dar și pentru cititorul de ieri din exil este ultima parte – *Bibliografie* (pp. 113–125), o serioasă sursă de informație nu numai asupra cărților apărute, dar chiar și a articolelor publicate de conaționali noștri în diverse alte reviste (ca de exemplu *Cahiers de l'Est*, *Revue des Études Roumaines*, *La Nouvelle Revue Française*, *Limite*, *Revista scriitorilor români* etc.) ori cele despre opera unora dintre scriitorii români din exil.

Se poate observa din tot ceea ce am prezentat sumar mai sus că redactorii au reușit să realizeze cu *Ethos* o publicație de referință a exilului, o oglindă ce cuprinde multe nume importante de scriitori români, ca și multe scrieri de referință pentru această perioadă.

CONCLUZII

Publicațiile românești din afara granițelor au fost/ sunt încă mai puțin (sau deloc) cunoscute cititorilor din țară, cauzele fiind dintre cele mai diferite – de la interzicerea lor în România comunistă până la o firavă popularizare prin studii de referință ori chiar prin neincluderea lor în multe dintre programele facultăților de jurnalism⁸⁸.

Aceste ziare și reviste au fost citite de jurnaliști de vocație sau de scriitori care au înțeles că cel mai bun mijloc de promovare a culturii românești în exil este presa. Jurnaliști, scriitori, oameni de cultură au trăit/ trăiesc în alte zone de pe glob, dar au continuat să creeze acolo și să valorifice cultural distanța. Acest lucru se întâmplă și astăzi. Valentin Hossu-Longin menționa la un moment dat într-un articol că în exil/ diasporă trăiesc și scriu în prezent peste 400 de ziariști și scriitori români.

⁸⁸ Profesorul și criticul Mircea Anghelescu insistă chiar pe „schizofrenia impusă de o jumătate de secol de ruptură între cei din țară și cei din exil, între literatura scrisă în țară și aceea scrisă dincolo de cortina de fier” (v. „Despre exilul literar”, în „Revista 22”, 20. 01. 2004).

Jurnaliștii români – cei de ieri cu mari greutăți nu de puține ori – și-au asumat rolul de continuatori ai valorilor culturale autentice, conștientizând, așa cum formulase într-un articol din *Lupta* Dinu Zamfirescu, că „*unul din rolurile noastre în exil este și acela de a menține spiritualitatea românească nealterată*” (v. *Lupta*, nr. 9/1984).

În anii '50 – '60 presa din exil își arogase rolul de a informa și de a menține vie conștiința românității. Nu se va îndepărta de la aceste principii nici cea tipărită în continuare. Așa cum „abordând realitățile României aflate sub ocupație sovietică, întreaga presă a exilului românesc devenea un instrument de luptă dedicat ideii de salvare a țării, a culturii și spiritualității naționale”⁸⁹, și cea publicată după 1971-72, indiferent că avea ca orientare literatura sau numai informarea social-politică, va continua să fie un instrument eficace în promovarea valorilor perene, dar și o evidențiere concretă a cuvântului în libertate. Și astfel, cuvântul exprimat – fie în presa scrisă, fie pe calea undelor – va deveni nu de puține ori o „armă” de temut pentru puterea comunistă de la București.

Întreaga panoramă a jurnalismului românesc în exil a avut sușuri și coborâșuri, realizări, sincope și eșecuri, acestea din urmă datorate mai cu seamă greutăților financiare întâmpinate de fondatorii revistelor. Un fenomen era însă general și, poate, surprinzător astăzi, având în vedere diferențele de orientare politică, diferențele de vârstă, fiecare generație venind cu o oarecare altă formație culturală, distanțele geografice etc.: legătura și promovarea reciprocă!

De aceea, în momentul în care o publicație era în pericol să se închidă din cauze financiare, un apel de sprijin întâlnim nu numai în paginile acesteia, dar și în cele ale altor reviste. Un exemplu din revista *Drum* (anul I, nr. 4/1964), care explică generozitatea cunoscută deja, legătura stabilită între publicațiile exilului, dincolo de competiție și orgolii (uniți în lupta⁹⁰ comună pe meleaguri străine). Astfel, redacția *Drumului* face apel la susținerea revistei *Stindardul*, „tribună de luptă românească în exil, redactată cu competență de Ion V. Emilian”, (revistă care) „stă încă în primele tranșee de luptă și are nevoie de ajutor”.

Cum se pot explica astfel de susțineri între reviste, între exilați în cele din urmă? Peste toate altele, tot o afirmație din *Drum*, în care se spune la un moment dat că o revistă românească „este singura posibilitate de afirmare a exilului”.

Prin aceste reviste, zeci de ani (din 1948 și până în 1989), intelectualii români din exil, scriitori și jurnaliști, au avut posibilitatea să publice în limba română, să se exprime liber, să continue să fie scriitori români și să creeze „o Românie culturală dincolo de negurile roșii”, să se impună în „centru”, deși plecaseră din „marginea” Europei.

BIBLIOGRAFIE

Angheliescu, Dan, *Un alt timp al memoriei*, în „Origini. Romanian Roots”, nr. 9-10/2010.

Angheliescu, Mircea, *Despre exilul literar*, în „Revista 22”, 20.01.2004.

Amărieuței, Constantin, *Fenomenul Mitică*, în „Caete de dor”, nr. 5/1952.

⁸⁹ v. Dan Angheliescu în articolul *Un alt timp al memoriei*, publicat în revista româno-americană „Origini. Romanian Roots”, nr. 9-10/2010, p. 19.

⁹⁰ „Cu fiecare publicație românească din exil care-și încetează apariția, cade un soldat pe frontul de luptă împotriva barbariei comuniste”, stă scris la începutul apelului pentru susținerea *Stindardului*.

- Amărieuței, Constantin, *Originea intențională a lumii în colindele românești*, în „Caete de dor”, nr. 7/1953.
- Amărieuței, Constantin, *Simple amintiri ...*, în „Jurnalul literar”, iulie 2000.
- Behring, Eva, *Scriitori români din exil. 1945-1989*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.
- Chihaia, Pavel, *Scrieri din țară și din exil*, Constanța, Editura Paideia, 2007, vol. III.
- Ciachir, Dan, *Derusificarea și „dezghețul”*, Editura Timpul, Iași, 2009.
- Cismărescu, Mihai, „Destin” împlinește 20 de ani, în „Destin”, nr. 24-25/1972.
- Corbea, Ileana, *Virgil Ierunca într-o convorbire despre Literatura exilului și revistele ei*, în „Jurnalul literar”, noiembrie-decembrie 1998.
- Corobca, Liliana, *Un roman epistolar al exilului românesc*, ediție critică, note, traduceri și scrisoare introductivă, București, Editura Jurnalul literar, 2003.
- Eliade, Mircea, *Profetism românesc (1)*, București, Editura Roza Vânturilor, 1990.
- Florescu, Nicolae, *Menirea pribegilor*, București, Editura Jurnalul literar, 2003.
- Frunză, Victor, *Cartea cărților interzise*, Editura Victor Frunză, 2003.
- Grigurcu, Gheorghe, *Între a îndura și a face istoria*, în „Jurnalul literar”, iulie 2000.
- Ierunca, Virgil, *Întâlnire cu Giovanni Papini*, în „Caete de dor”, nr. 7/1953.
- Ierunca, Virgil, *Semnul mirării*, București, Editura Humanitas, 1995.
- Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, București, Editura Humanitas, 1993.
- Ierunca, Virgil, *Trecut-au anii*, București, Editura Humanitas, 2000.
- Virgil Ierunca într-o convorbire despre *Literatura exilului și revistele ei*, în „Jurnalul literar”, noiembrie-decembrie 1998.
- Liman, Horia, *Forța presei comuniste*, în „Contemporanul”, nr. 18/6 mai 1955.
- Lovinescu, Monica, *Aspecte din critica românească*, în „Ethos”, nr. 2/1975.
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte II*, București, Editura Humanitas, 1993.
- Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, București, Editura Humanitas, 2000.
- Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc*, București, Editura Compania, 2003.
- Nemoianu, Alexandru, „Caracteristicile presei românilor-americani”, <http://studiioromanoamericane.wordpress.com/4/romanii-americani-studii-si-cercetari/alexandru-nemoianu-caracteristicile-presei-romanilor-americani/>
- Rad, Ilie, *Limba de lemn în presă*, coord. Ilie Rad, Editura Tritonic, 2009.
- Stolojan, Sanda, *Pagini de jurnal*, în „Secolul 20”/1997.
- Totok, William, *Constrângerea memoriei. Însemnări, documente, amintiri*, Iași, Editura Polirom, 2001.

28 de ani de *lumină lină* la New York.

Privire retrospectivă

Theodor DAMIAN

Romanian Institute of Orthodox Theology and Spirituality, New York

Abstract: This article presents the history of the appearance of a Romanian magazine of culture and spirituality in the American space. The starting point of “*Lumină lină/Gracious Light*” magazine is the founding of the Romanian Institute of Orthodox Theology and Spirituality, together with the Church “Saints Apostles Peter and Paul” and the “Mihai Eminescu” Literary Cenacle in New York, by the priest Professor Theodor Damian and his wife Claudia, and the appearance of the Institute’s Bulletin.

The first issue of the magazine “*Lumină lină/Gracious Light*”, a publication of Romanian culture and spirituality, was published in May 1996, being the only Romanian literary publication in New York.

The harmonious combination of three dimensions: theological, literary and community life ensures its uniqueness in the journalistic space, both in Romania and in the Diaspora.

Keywords: *culture, spirituality, theology, literature, community life*

Revista *Lumină lină* este produsul unei nașteri grele, dar și binevenite, și al unei gestații lungi de trei ani, dar care a confirmat maturitatea deciziei și nevoia apariției ei în comunitatea româno-americană din New York.

Decizia mea de a edita o revistă de cultură și spiritualitate la New York are rădăcini în anii mei de Seminar teologic, când m-am îndrăgostit de poezie și am început să scriu. Am scos prin anul III și o revistă literară scrisă de mână (împreună cu prietenul și colegul meu, poetul Marcel Miron) ce a apărut cred într-un singur număr; apoi, în anii de studenție de la București, ideea aceasta s-a consolidat prin prezența mea permanentă la cenaclul literar „G. Bacovia”, și sporadică la „George Călinescu”, și la „M. Eminescu” din sectorul 2 și la cenaclul epigramiștilor, tot din București.

Apoi, când am fost cu o bursă pentru studii doctorale în Elveția am înființat la Lausanne parohia ortodoxă română „Sf. Trei Ierarhi”, cenaclul literar „M. Eminescu” și revista de cultură și spiritualitate *Adusu-mi-am aminte*.

Faza următoare a evoluției înspre *Lumină Lină* a fost chemarea mea la Sibiu de către Mitropolitul cârturar Antonie Plămădeală care, în 1986, a creat pentru mine postul de secretar de redacție la revistele Mitropoliei Ardealului: *Telegraful român*, *Mitropolia Ardealului* și *Îndrumătorul bisericesc*.

Când împreună cu soția mea, Claudia, am înființat Institutul Român de Teologie și Spiritualitate Românească, o dată cu Biserica „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” și cu

Cenaclul literar „Mihai Eminescu” din New York, am adoptat și noi, după modelul occidental, practica editării și publicării unui buletin săptămânal cu profil liturgic-catehetic sau teologic-spiritual, precum și literar.

Intenția era ca oamenii să plece acasă de la Biserică, duminica, având ceva în mână care să le reamintească de evenimentul duminical la care tocmai au participat, dar totodată în care să găsească hrană pentru suflet și din punct de vedere cultural.

Tirajul de aproximativ 100-150 de exemplare se epuiza săptămânal prin distribuția de duminică și prin expediția la mulți prieteni și persoane interesate de viața spiritual-culturală din comunitatea abia formată și care nu puteau fi de față.

Buletinul Institutului avea la început patru pagini, format mic, care, treptat, au crescut la opt, douăsprezece, șaisprezece și chiar treizeci și două. În aceste pagini, el conținea deja articole de fond, poezii, recenzii, reportaje despre lansările de carte sau lecturile din cenaclu semnate de autori din comunitatea românească din New York ori din America în general, precum și din România.

Această creștere rapidă în volum și anvergură m-a determinat să mă gândesc la o revistă lunară. În loc să public patru buletine pe lună însumând 20-30 de pagini, mai bine o revistă lunară de 60-100 de pagini. Așa se face că, în mai 1996, a apărut primul număr al revistei *Lumină lină/Gracious Light*, publicație de cultură și spiritualitate românească. Nu exista nici o publicație de acest tip în New York atunci, cum nu există nici astăzi.

M-am gândit la numele pe care urma să-l aibă revista, m-am consultat cu prieteni și colegi de condei cu multe luni înainte de decizia finală. Nu voiam nici un titlu pur teologic, nici unul pur literar, pentru că revista urma să combine armonios ambele dimensiuni. Dar voiam un titlu care, chiar și indirect, să reflecte condiția românului trăitor departe de țara mamă. M-am oprit asupra acestui titlu din mai multe motive: în primul rând, deși de proveniență bisericească, titlul nu era îndeobște cunoscut ca fiind astfel. Deși expresia suna lin, frumos, dulce, armonios, ca o scurtă melodie plăcută urechii și inimii, foarte mulți din cei pe care am testat titlul nu știau că „lumină lină” este și numele unei rugăciuni liturgice la slujba de seară, vecernia, de fapt a celei mai vechi rugăciuni pe care o avem integral în cultul liturgic ortodox încă din secolul al II-lea d. H. Deci, pe lângă rezonanță și muzicalitate și pe lângă o anumită neutralitate a titlului, se adăuga vechimea consacării expresiei, ceea ce mă ducea cu gândul la vechimea creștinismului la români. Această rugăciune era aproape de aceeași vârstă (doar cu un secol mai tânără) cu îmbrățișarea de către strămoșii noștri daci a credinței creștine. În sfârșit, pentru noi, cei trăitori departe de țară, titlul suna și ca o rugăciune, ca o alinare a dorului de casă. Atât substantivul „lumină”, cât și adjectivul său „lină” sunt cuvinte încărcate de multiple semnificații fundamentale pozitive. Când ți-e dor ai nevoie de ceva lin care să aline și să te mențină în lumina caldă a comuniunii cu cel de care ți-e dor. Și pentru că revista urma să conțină și texte în engleză, prin aceasta indicând și limba contextului cultural în care apare, am decis că e bine ca numele ei să aibă alături și traducerea în engleză. După multe variante și propuneri de traducere m-am oprit la *Gracious Light* după o traducere a acestui titlu găsit într-o versiune veche a unui liturghier de rit episcopal-anglican.

Trebuie să explic aici un fapt care a stârnit o oarecare nedumerire pentru câțiva cititori, dar care, în același timp a generat admirație și apreciere din partea multor alora mai ales din țară, dar și din sânul altor comunități ale diasporei române. Este vorba de îmbinarea armonioasă a trei dimensiuni: teologică, literară și de viață

comunitară, ce dau revistei o identitate distinctă foarte rar duplicată în diasporă și aproape deloc în țară.

O revistă pur teologică n-ar fi fost un unicat. O revistă pur literară nici atât. O revistă axată doar pe viața comunitară nu este un lucru neobișnuit în comunitățile diasporei noastre.

Teologia și literatura deja fac o combinație strălucită amintindu-ne iară și iară că aceste două dimensiuni ale vieții unei societăți nu pot fi separate una de cealaltă mai ales în cazul demonstrat, în care, de la începuturile ei și până astăzi, literatura s-a inspirat din religia care a precedat-o; primele texte au fost întotdeauna sacre, cultul a fost cel care a generat cultura și nu invers, așa cum religia a generat literatura și nu invers, valorile unei culturi fiind în esența lor religioase.

La aceste două dimensiuni, păstrate aici, contrar divorțului din lumea secularizată, în mariajul lor original, s-a adăugat în cazul nostru, în paginile finale ale revistei, oglinda vieții comunitare locale care gravitează în general în jurul Bisericii. Pe de o parte, această dimensiune se constituie într-un act de dreptate față de comunitatea eclesiastică ce susține parțial revista și în a cărei existență, organizată bisericesc, revista își află originea și rațiunea de a fi; pe de altă parte, această oglindă devine document de imensă valoare socială, religioasă, istorică pentru cercetătorul interesat de viața românilor din afara granițelor țării, fie că este din țară sau dintr-o altă zonă geografică a diasporei românești.

Dacă ar fi să luăm cazul New Yorkului, ne putem întreba cum ar putea să știe românii din țară despre evenimentele care ne marchează nouă viața aici, dacă nu sunt semnalate în documente care se strâng, se publică, se cercetează și rămân? Una este ca informația despre noi să circule prin viu grai dinspre noi spre cei de acasă, sau dinspre cei de acasă care ne vizitează, înapoi spre ei, și alta e ca această informație să fie publicată în mod consecvent de noi înșine, chiar dacă nu cuprinzând în mod exhaustiv comunitatea, dar totuși făcând-o semnificativ și reprezentativ.

Și una este ca cei de acasă să scrie despre felul cum ne văd ei pe noi, și alta este ca ei să vadă cum ne vedem noi pe noi înșine.

Un număr mare din scrisorile de admirație, apreciere și mulțumire care ne vin la redacție se referă tocmai la acest aspect al revistei, el fiind, pentru mulți, singura sursă de a afla în mod concret, cu date exacte, o varietate de informații despre viața diasporei noastre. Cu deosebită satisfacție citesc în alte reviste din țară informații despre noi, preluate din revista noastră, așa cum sunt de altfel preluate în mod frecvent alte articole din rubricile ei cunoscute.

Revista, ca tribună publicistică a Institutului Român de Teologie și Spiritualitate Ortodoxă și a Cenaclului literar „Mihai Eminescu”, a crescut repede în răspândire și tiraj, în număr de colaboratori și varietate de rubrici. Astfel, de la 60-100 de pagini, în primele luni de apariție lunară, *Lumină lină*, devenită trimestrială, ajunge la o medie de 150-180 de pagini în anii următori, cu un tiraj de 800 de exemplare și la 200-250 de pagini ulterior, atingând cifra de 280 de pagini în nr. 4/2000 odată cu sosirea din țară a prof. univ. dr. Mihaela Albu, proaspăt numită prin concurs la catedra de civilizație și cultură românească de la Columbia University, și care, în urma retragerii criticului și istoricului literar M. N. Rusu, a ocupat postul de redactor-șef. Din lipsă de fonduri publicația revine mai târziu la 100 sau peste 100 de pagini, iar mai recent la o medie 180 pp.

Revista este expedită de la început la marile biblioteci din țară, centrale și județene, la centrele mitropolitane și episcopale, la ziare, reviste, oameni de presă și de cultură în general, precum și la comunitățile românești din afara granițelor țării, în prezent distribuindu-se în aproximativ 20 de țări.

Intenția esențială a publicării revistei a fost mereu aceea de a promova cultura română aici, în diaspora în care trăim, de a dezvolta în conștiința românilor ideea apartenenței la neamul și limba română cu toate valorile sale multimilenare, de a avea o punte de legătură între cultura de acasă și cea a românilor americani în așa fel încât să se elimine falsa presuposiție că ar exista două sau mai multe culturi românești: cea de acasă și/sau cele din alte părți. Intenția însă era și strângerea valorilor comunității româno-americe în jurul unei tribune care să le ofere reprezentanților ei, membrilor ei șansa de a se cunoaște intelectual, de a se întâlni spiritual, de a-și descoperi talentele și înclinațiile și de a le crește și afirma.

Persoana care și-a adus (și-și aduce) cea mai mare contribuție la ființarea revistei este Claudia Damian, cea care se ocupă de toată munca secretarială ce include între altele o vastă corespondență, de munca de culegere de texte, când e cazul, și chiar corectură de multe ori, de design, de tehnoredactare, în general de tot ce ține de partea tehnico-electronică, și chiar de multe ori de expediție. Norocul este că ea vine cu experiență editorială întrucât, înainte de New York, a lucrat în editură, la prestigioasa Prestel Verlag din München. În al doilea rând, pentru că muncește „cu timp și fără timp” pentru a folosi o expresie biblică, fără mofturi și pretenții, cu pasiune (deci dragoste și dedicație), cu spiritul ei de discernământ estetic fără de care revista nu ar fi așa sau dacă ar tehnoredacta-o altcineva, ar arăta, desigur, altfel.

Între anii 1997 și 1999 (și apoi între anii 2010–2022), o achiziție de valoare pentru revistă a constat în venirea în calitate de redactor-șef a cunoscutului și apreciatului critic și istoric literar M.N. Rusu, timp în care *Lumină lină* s-a îmbunătățit substanțial, ea fiind prezentată atunci, ca și acum, în țară și în străinătate, de la revistele cele mai importante sau de veche tradiție literară (*România literară*, *Convorbiri literare*), până la numeroase reviste locale, practic din toate județele țării, dar și în cele din afara frontierelor țării (Chișinău, Cernăuți, Voivodina, Germania, Israel, Italia, chiar și Australia ș.a.). M. N. Rusu și-a făcut intrarea în revista noastră când tocmai trecuse de la faza de Buletin parohial la revistă. El a propus și împreună am înființat rubrici noi, am dat titluri de rezonanță, îndreptând revista spre temele majore ale literaturii române contemporane și spre nume de scriitori de mare prestigiu.

Apoi, așa cum am menționat, începând cu anul 2000, revista a avut (și are) ca redactor-șef o altă personalitate, cunoscută atât în viața universitară, cât și culturală din țară și din Statele Unite, prof. univ. dr. Mihaela Albu, care s-a dedicat cu entuziasm muncii de editare a publicației. O dovadă a activității sale deosebite este și faptul că primul număr care a apărut având-o ca redactor-șef (nr. 4/2000) a fost și cel mai bogat și voluminos tom. Pe drept cuvânt, atunci, unul dintre cititorii noștri, cunoscutul ziarist Anatol Ciocanu, ne-a trimis o scrisoare de la Chișinău, în care, apreciind conținutul revistei, avea și cuvinte de laudă pentru activitatea de scriitor și editor a Mihaelei Albu, așa după cum s-au exprimat și mulți alții după aceea.

Un ajutor important a fost oferit muncii redacționale de scriitorul și teologul George Alexe, de scriitorul Gellu Dorian, de criticul și istoricul literar Aurel Sasu, ca și de colaboratorii consacrați ai revistei între care menționez pe scriitorii Nicolae Georgescu, Theodor Codreanu, Marcel Miron, Dan Anghelescu, Passionaria Stoicescu,

Mihaela Malea Stroe, Ioan N. Roșca, Nicolae Mares, Anca Sîrghie, Marian Nencescu, Lucia Olaru Nenati, Vasile Andru, Constantin Miu ș.a. din România.

Fără a deveni elitistă, revista a găzduit constant în paginile ei pe unii din cei mai reprezentativi scriitori români trăitori în New York în special (Mircea Săndulescu, Mirela Roznoveanu, Constantin Virgil Negoită), sau pe continentul nord-american în general (Dumitru Ichim, Florica Bațu, George Alexe, Horia Ion Groza), precum și alți scriitori româno-americieni din New York pe care ea i-a debutat și însoțit de-a lungul evoluției lor literare (Liviu Georgescu, Valentina Ciaprazi, Constantin Zisu, Alex. Amalia Călin, Mihai Bradu, Ion Burcin, Elena Mitru, ș.a.).

Numeroase condeie de valoare din țară au publicat în *Lumină lină* și numele lor sunt pur și simplu prea multe pentru a le menționa aici.

*

La început revista nu a avut un program cultural. Ea a intenționat să fie vocea evenimentelor de cenaclu și tribuna culturală a unui grup de scriitori români din New York întâi și apoi din America ce aveau nevoie de o astfel de platformă. Un program cultural a încercat să propună regretatul om de cultură George Alexe din Detroit care însă nu a fost concretizat decât parțial.

Criteriile selecției sunt legate de calitatea materialelor primite în redacție, iar structura revistei este, în general, aceasta: editorial (teologic), studii, eseuri, eminesciana, documente și mărturii, proză, poezie, critică și comentariu literar, istorie, opinie, foto-album comunitar, atelier literar, universală (secțiune în limba engleză), sapiența, recenzii, reportaje, Galeria „Spiritus”, retrospectivă trimestrială.

Rubricile studii și eseuri, în special, sunt de factură academică. Prin asta ajutăm foarte mulți profesori și doctoranzi sau masteranzi din țară care au nevoie să publice lucrări în străinătate pentru un anumit punctaj, pentru avansare sau pentru încadrare. Apoi, specific pentru revistă, cum am menționat, este și foto-albumul care reflectă viața comunității noastre românești din New York și foarte mulți, când primesc revista, prima dată se uită la albumul foto să vadă fețe cunoscute, mai ales că de-a lungul anilor au fost aici, în Cenaclul „M. Eminescu”, zeci de scriitori din România și din America, de mare prestigiu, și menționez acum doar câțiva scriitori din România de acest nivel: Nicolae Manolescu, Aurel Sasu, Gellu Dorian, Mircea A. Diaconu, Cassian Maria Spiridon, Lucian Vasiliu, Anca Sîrghie, Gh. Pârja, Lucia Olaru Nenati, Veronica Balaj, Sorin Comoroșan, Grigore Vieru, Vasile Andru, Dumitru Chioaru, Magda Cârneli, Mircea M. Ionescu, Florea Firan, Nicolae Petre Vrânceanu, Doina Uricariu, ș.a.

În afară de cele deja amintite, pentru începători există o rubrică specială, „Antologie de cenaclu” și acolo publicăm lucrările lor, pentru că trebuie să și crești ceva pe lângă tine, măcar trebuie să le dai o șansă și acestora. În acești aproape 30 de ani de revistă, câțiva dintre cei publicați în „Antologia de cenaclu” au fost încurajați, au continuat munca de creație până când au ajuns să aibă volume bine cotate de presa de critică literară din România.

Receptarea revistei *Lumină Lină* de către românii din New York, dar și din America în general, a fost o surpriză și o bucurie. Pentru că nu exista nicio revistă de acest fel în SUA; ziare au fost și sunt, unele axate mai mult pe politică decât pe cultură, altele cu deplin caracter cultural, buletine bisericești parohiale axate pe viața religioasă comunitară. Dar revistă în formatul și de felul *Luminii line* nu există. De aceea

răspândirea ei s-a făcut rapid, cu atât mai mult cu cât în ea au fost publicați scriitori români din America, de la debutanți la consacrați, și mai ales că ea era și este vocea Cenaclului literar „M. Eminescu”, cenaclu care, important de menționat, s-a întrunit în mod constant, nu ocazional ori lunar, ci la fiecare două săptămâni începând din 1993 și până la începutul pandemiei în 2020. Participanții obișnuiți ai Cenaclului din New York, sigur, la rândul lor se vedeau în revistă și o răspândeau cât puteau. Invitații la Cenaclu din alte state duceau cu ei înapoi revista care circula apoi în cercurile lor.

Din pricina costurilor de tipărire, întrucât aceste costuri sunt suportate de mine personal, aproape de la început am tipărit revista în România, în locuri succesive, acolo unde am găsit un preț mai bun. Și făcând economie la costul de tipar am putut crea o listă de expediție impresionantă, așa cum am amintit mai sus. Așa se face că publicația a avut și are o așa de mare circulație și recepție și că aproape fiecare revistă culturală din țară, de la cele centrale din București până la cele mari de provincie și la cele mici cu tiraje private au menționat revista noastră de-a lungul timpului, au preluat articole etc. Tot la capitolul circulație și, implicit, recepție trebuie menționat faptul că mulți ani la rând am venit în România (inclusiv Basarabia) și am organizat „Zilele *Lumină Lină*”, în fiecare an în alt oraș, în total în aprox. 20 de orașe. La acest eveniment au venit scriitori din alte locuri din țară, nu numai din orașul lansării revistei în anul respectiv, eveniment unde scriitori și editori de reviste își prezentau de asemenea cărțile și publicațiile lor.

Producția editorială teologică și culturală reflectată în paginile revistei *Lumină Lină* nu este ruptă de aceea care se desfășoară în România. Dimpotrivă, putem afirma că revista noastră este direct implicată în orizontul cultural româno-american, iar mișcarea teologică, publicistică și culturală din țară este viu interesată să cunoască opiniile, impresiile și judecățile noastre de valoare. De aceea, revista *Lumină Lină* acordă un spațiu tipografic adecvat, atât pentru prezentarea și semnalarea cărților și revistelor de teologie apărute în țară și în străinătate, cât și a cărților și revistelor de cultură în general. Pentru a se vedea că aceste afirmații nu sunt gratuite, permiteți-ne să cităm câteva ziare și reviste în România și S.U.A. care, sub diverse forme publicistice, au făcut referiri la Institutul și Biserica noastră, la cenaclu „M. Eminescu”, la revista *Lumină Lină* sau au publicat texte semnate de Pr. Th. Damian, M. N. Rusu, Mihaela Albu, George Alexe sau ale altor colaboratori ai revistei noastre: *România Literară*, *Tribuna*, *Tomis*, *Convorbiri Literare*, *Dacia Literară*, *Poesis*, *Gazeta de Transilvania*, *Poezia*, *Viața Cultelor*, *Graiul Maramureșului*, *Literatura și Arta*, *Hyperion*, *Meridianul Românesc*, *New York Magazin*, *Romanian Journal*, *Origini*, *Metamorfoze*, *Salonul Literar*, *Luminătorul*, *Credința*, *Lumea Românească*, *Scala Coeli*, *Eminescu*, *Oglinda Literară*, *Adevărul Literar* (Vaslui), *Viața de pretutindenii*, *Opinia Națională*, *Biblioteca Bucureștilor* ș.a.

Îmi exprim deosebita bucurie de a constata performanțele revistei *Lumină lină* acum la 28 de ani de la apariție, dar și speranța că ea va duce pe mai departe stindardul valorilor culturii și spiritualității neamului nostru și că va continua să fie un factor semnificativ de legătură și unire între noi cei de aici, și între noi cei de aici, pe de o parte, și românii din țara noastră de baștină și de pretutindenii, pe de altă parte.

Toate cele menționate aici implică o muncă uriașă, „cu timp și fără timp”, după expresia paulină, dar implică în mod necesar pasiune, consecvență și dorința neștirbită de a menține și promova valorile culturii și spiritualității românești în conștiința, în sufletele românilor din America, muncă neplătită decât de Dumnezeu.

Casa de Presă și Editură „Libertatea”: o instituție de importanță vitală pentru românii din Serbia

Mariana STRATULAT

Casa de Presă și Editură „Libertatea” din Panciova, Serbia

Abstract: The Libertatea Publishing and Press House stands out as a key institution for the Romanian community in Serbia, with an impressive tradition spanning nearly eight decades. Through its various departments and initiatives, this highly relevant entity plays an essential role in strengthening and promoting the language, culture, and traditions of Romanians in Serbia.

The institution regularly publishes the weekly newspaper “Libertatea”, founded on May 27, 1945, which has functioned, for 79 years, as a true chronicle of the life and identity of Romanians in Serbia, assuming the role of guardian of the history, culture, and values of this ethnic group.

Through the constant efforts of its departments and publications, the Libertatea Publishing and Press House continues to be a pillar in supporting the Romanian language and culture in this region.

Keywords: *institution, tradition, culture, identity, chronicle*

Casa de Presă și Editură „Libertatea” se remarcă ca un for de primă importanță pentru comunitatea românilor din Serbia, datorită unei tradiții impresionante ce se întinde pe parcursul a aproape opt decenii. Prin intermediul diverselor compartimente și acțiunilor sale, această entitate de înaltă relevanță are un rol esențial în consolidarea și promovarea limbii, culturii și tradițiilor românilor din Serbia.

În cadrul acestei instituții apare cu regularitate săptămânalul „Libertatea” fondat la 27 mai 1945, iar care de 78 de ani funcționează ca o adevărată cronică a vieții și identității românilor din Serbia și își asumă rolul de păstrător al istoriei, culturii și valorilor acestui grup etnic.

Dacă ne gândim la primele broșuri tipărite, putem spune că activitatea editorială a fost înființată în același an cu ziarul. Cu toate acestea, primele titluri de carte la Editura „Libertatea” au apărut în anul 1947. Activitatea editorială a Casei este completată de revista pentru copii „Bucuria copiilor” (1947), revista pentru tineret „Tinerețea” (1972), și revista de literatură, artă și cultură transfrontalieră „Lumina” (1947).

Cu eforturile constante ale acestor compartimente și publicații, Casa de Presă și Editură „Libertatea” continuă să fie un pilon în susținerea limbii și culturii românești în această regiune.

Așa cum afirmă Mărioara Stojanović în prefața cărții „*Libertatea*” 1945 – 1995 – *Ani de memorie jurnalistică*, a fost și a rămas „oglină fidelă a vieții oamenilor cărora le este menită, ca martor al vremurilor, al ființei și spiritualității noastre, fără de care nu s-ar putea imagina fizionomia acestui spațiu plin de viață”¹.

Pornind de la observația populară printre jurnaliști și cititorii noștri că „Ceea ce presa nu consemnează, practic, nu s-a întâmplat”, putem remarca un fenomen rar în cadrul presei minoritare: oamenii se așteaptă ca aproape toate activitățile lor ce țin de viața socio-culturală să fie reflectate în ziar. Aceasta este o caracteristică distinctivă, în contrast cu atitudinea față de presa majoritară a sârbilor, alături de care conviețuim. Comunitatea noastră dorește să fie prezentă în paginile ziarului, se identifică cu publicația și așteaptă cu nerăbdare sosirea ziarului „*Libertatea*” în fiecare vineri, atunci când poștașul aduce exemplarele lor.

Dar cum a început totul? Răspunsul la această întrebare este bine cunoscut de toți cei care trăiesc, vorbesc și simt românește, și care sunt implicați în viața socio-culturală a comunității românilor din Serbia.

Cu 78 de ani în urmă, la Vârșeț, a fost publicat primul număr al săptămânalului „*Libertatea*”. A fost un început modest, cu doar patru pagini de dimensiuni 30 x 40 cm, conținând o singură fotografie pe prima pagină cu președintele Iugoslaviei din acea perioadă, Josip Broz Tito, și discursul său transmis de Radio Belgrad pe 9 mai 1945, cu ocazia Zilei Victoriei. La început, ziarul avea un caracter predominant politic și apărea într-un tiraj modest de numai 1.800 de exemplare.

Cum a luat naștere ideea de a înființa un ziar românesc în Serbia? Acest concept a aparținut elevilor români de la liceul din Vârșeț. Discuțiile cu privire la crearea unui astfel de ziar au început încă din primăvara anului 1941. Patru ani mai târziu, la Primul Congres al Românilor din Banatul iugoslav, desfășurat la Alibunar pe 13 mai 1945, au participat reprezentanți din toate localitățile românești din Banatul iugoslav. La această întrunire, propunerea de a înființa primul ziar românesc a fost adoptată cu entuziasm.

Congresul a hotărât înființarea Uniunii Culturale a Românilor, în cadrul căreia urma să funcționeze un săptămânal în limba română. Delegații la congres au format o secție de presă, iar în conducerea acesteia au fost aleși Vasile (Vasko) Popa în funcția de președinte, Todor Milovan în calitate de administrator și Aurel Gavrilă (Gavrilov) în postura de redactor responsabil al ziarului. Acești trei tineri au primit misiunea de a pregăti materialele pentru ziar și de a alcătui lista de abonați viitori².

Încă de la începutul său „*Libertatea*” a susținut o politică de egalitate în drepturi pentru toate popoarele și minoritățile naționale din țară. În același timp, acest săptămânal a reprezentat un drept național concret al românilor din zonă – dreptul firesc la informare și la păstrarea și dezvoltarea limbii materne.

Pe măsură ce timpul a trecut, săptămânalul și-a consolidat prezența și impactul. Tirajul a crescut la 2.600 de exemplare în doar câteva luni, iar după doi ani ajunsese la 4.500 de exemplare, majorându-și numărul de pagini de la patru, la șase. În primele sale etape de dezvoltare, ziarul „*Libertatea*” a inclus câteva suplimente, unele dintre ele

¹ Mărioara Stojanović, *Martor al vremurilor*, prefață la volumul „*Libertatea*” 1945 – 1995 – *Ani de memorie jurnalistică*, Panciova, 1945, p. 7.

² Costa Roșu, Ioța Bulic, Simeon Lăzăreanu, „*Libertatea*” 1945 – 1995 – *Ani de memorie jurnalistică*, *Libertatea*, Panciova, 1995, p. 11.

devenind ulterior publicații independente. De exemplu, începând din ianuarie 1946, „Libertatea” a publicat o pagină specială dedicată tineretului, numită „Cuvântul Tineretului” care era redactată de un comitet separat de redacție, condus de Petru Flora. După aproximativ un an, s-a conturat ideea de a lansa un ziar dedicat tineretului, dar acest proiect nu s-a concretizat imediat. În schimb, după aproximativ un an și jumătate, „Libertatea” a introdus un alt supliment, „Tinerețea” cu o durată de viață relativ scurtă.

În aprilie 1946, „Libertatea” a început să publice un supliment literar și artistic intitulat „Libertatea Literară” care era redactat de Vasile (Vasko) Popa. Scopul acestui supliment era de a oferi o platformă tinerilor începători în domeniul literaturii și artei, pe de o parte, și de a satisface dorința publicului larg de a citi lucrări literare, pe de altă parte. În ianuarie 1947, acest supliment s-a dezvoltat într-o revistă de literatură, artă și cultură numită „Lumina”.

De-a lungul anilor, ziarul a trecut prin mai multe modificări ale formatului și numărului de pagini. Începând cu toamna anului 1948, „Libertatea” a început să apară de două ori pe săptămână (joia și duminica) pentru a face față cererii crescânde a cititorilor din sate și pentru a ține publicul la curent cu toate evenimentele. În acest sens, ziarul și-a dublat numărul de pagini (de la 6 la 12 pagini) și a adoptat o nouă concepție editorială în ianuarie 1959. În această perioadă, redacția a acordat o atenție sporită dezvoltării rubricilor culturale și satului, promovând contribuțiile scriitorilor români din Banatul Iugoslav și organizând evenimente culturale în satele românești.

În noiembrie 1962, redacția ziarului s-a mutat de la Vârșeț la Panciova, iar redacțiile altor publicații ale Casei de Presă și Editură „Libertatea” au urmat același traseu. În 1963, Aurel Gavrilov, fostul redactor responsabil al „Libertății” în perioada de început, a devenit director al întregii instituții și redactor-șef al ziarului. În anii următori, redacția a trecut printr-un proces de înnoire, angajând tineri ziariști în echipă.

Începând cu numărul 17/18 (3994-3995) din 27 aprilie – 4 mai 2019, s-au făcut modificări referitoare la formatul ziarului de la A3, la unul mai mic și mai practic de citit (mărimile fiind 28×40 cm).

Cel mai mare tiraj ziarul la avut între anii 1953-1955 – 6.700 de exemplare. După aceea a urmat o reducere treptată a numărului de abonați. De exemplu, în anul 1980, tirajul a scăzut drastic, la 3.843. Micșorarea tirajului a continuat și în zilele noastre, având în vedere că pe an ce trece, scade și numărul etnicilor români. Astfel, în anul 2023, tirajul este de 2.400 de exemplare.

Din anul 2022, funcția de redactor responsabil al săptămânalului „Libertatea” o îndeplinește Valentin Mic. Sub coordonarea sa și a echipei redacționale, săptămânalul continuă să fie o sursă vitală de informație și un sprijin pentru comunitatea românească din Serbia, păstrând tradiția de a promova valorile și cultura românească în regiune.

Importanța acestui săptămânal se reflectă în mai multe aspecte ale vieții românilor din Serbia, având un impact profund asupra comunității. Într-un context în care românii din Serbia sunt o minoritate, „Libertatea” joacă un rol crucial în păstrarea limbii române. Prin articolele, interviurile, și materialele publicate, săptămânalul nu doar că informează, ci și educă, oferind o platformă prin care limba maternă este folosită și transmisă mai departe. Fiecare număr al ziarului este o mărturie a bogăției lingvistice și culturale a comunității românești din Serbia.

„Libertatea” este un promotor fervent al culturii și tradițiilor românești. Prin paginile sale, sunt aduse în prim-plan obiceiuri, sărbători, evenimente culturale și artistice, care altfel ar putea fi uitate sau marginalizate. Prin intermediul ziarului, românii din diferite regiuni ale țării rămân conectați, fiind informați despre evenimentele și inițiativele care au loc în comunitățile lor, dar și despre problemele și provocările cu care se confruntă. În acest fel, ziarul joacă un rol esențial în întărirea sentimentului de apartenență și solidaritate în cadrul comunității.

„Libertatea” contribuie la educația tinerelor generații de români din Serbia, oferindu-le modele de urmat și inspirație prin materialele sale. Prin promovarea valorilor naționale și a realizărilor membrilor comunității, săptămânalul îndeamnă tinerii să își cunoască rădăcinile, să își iubească limba și cultura, și să fie mândri de identitatea lor.

Începând cu anul 2020, dr. Jasmina Glišić, corespondentă din Serbia de Răsărit pentru săptămânalul „Libertatea”, a avut un impact semnificativ asupra comunității românești din Timoc. Cu aproximativ 200 de abonați în această regiune, ziarul contribuie esențial la perfecționarea limbii române literare, oferind resurse educaționale valoroase. Prin eforturile sale, dr. Glišić ajută la menținerea și promovarea limbii și culturii române în această zonă, consolidând astfel identitatea culturală a comunității.

CONCLUZII

„Libertatea” a fost și continuă să fie un martor fidel al evoluției și trăirilor comunității române din Serbia, aducând în paginile sale o cronică istorică vie a marilor perioade și evenimente care au marcat destinul acestei comunități.

Atât jurnaliștii care au făcut posibilă existența ziarului, cât și liderii și factorii de decizie din cadrul Casei, au avut în permanență ca punct de reper principii etice solide. Morala, sacrificiul și demnitatea au fost mereu călăuze în activitatea ziarului. Acești jurnaliști au urmărit cu atenție și obiectivitate fiecare eveniment, fiecare temă, fiecare dezvoltare socială sau politică, cu scopul de a reda adevărul și de a ghida comunitatea românească într-un mod constructiv.

Unul dintre pilonii care au susținut această lungă și impresionantă călătorie editorială a fost imparțialitatea. Cu fiecare număr, cu fiecare articol, „Libertatea” a căutat să prezinte o imagine corectă și echilibrată a evenimentelor. Chiar și în momentele dificile, această imparțialitate a fost menținută ca un reper al integrității jurnalismului. Ziarul nu a fost doar un martor la evenimentele istorice, ci și un susținător activ al ideilor cu impact benefic pentru comunitatea românească din Serbia.

De asemenea, ziarul a fost neclintit în respingerea și criticarea ideilor sau acțiunilor cu impact devastator pentru comunitate. În fața oricăror provocări sau influențe nefaste, „Libertatea” a rămas ferm ancorată în apărarea intereselor și valorilor comunității românești.

Această istorie de opt decenii a ziarului „Libertatea” reprezintă o mărturie vie a dedicării față de jurnalismul de calitate, de angajament profund față de comunitate și de rolul vital pe care presa îl joacă în menținerea memoriei istorice și în promovarea schimbărilor benefice. Cu această încredere în valorile jurnalismului etic și responsabil, „Libertatea” continuă să fie un far luminos în cadrul presei românești din Serbia.

BIBLIOGRAFIE

Colecțiile săptămânalului *Libertatea*, anii 1945 – 2022.

Popa, N., Ștefan, *O istorie a literaturii române din Voivodina*, Panciova, *Libertatea*, 1997.

Roșu, Costa, *Lexiconul jurnalisticii românești din Iugoslavia*, Panciova, *Libertatea*, 1998.

Roșu, Costa, Bulic Iota, Lăzăreanu Simeon, *1945 - 1995 ani de memorie jurnalistică*, Panciova, *Libertatea*, 1995.

Surse web

www.libertatea.rs : „Libertatea” – săptămânal în format de revistă ilustrată · Libertatea

www.libertatea.rs : Tirajul „Libertății” · Libertatea

www.libertatea.rs : LIBERTATEA DE-A LUNGUL TIMPULUI 2016-2019 · Libertatea

www.libertatea.rs : Presa scrisă trebuie să-și reseteze conceptul · Libertatea

Relațiile centru-margine reflectate în aspecte identitare și culturale

Câteva observații privitoare la apelativul *matrona stolata* atestat în Dacia romană

Florica (BOHÎLȚEA) MIHUȚ

Facultatea de Istorie,
Universitatea din București

Abstract: This paper refers to the epigraphic mentions of the term *matrona/femina stolata* which can reflect, through similarities and particularities, the integration of the municipal life of Roman Dacia into the overall social competition staged by provincial elites in the Roman World.

Keywords: *honesta femina, stolata matrona, Dacia Superior, municipal elites, Romanization.*

PROBLEMATICA CONCEPTULUI STOLATA

Calificativul de *stolata* acordat personajelor feminine cu statut civic apare la nivelul întregului Imperiu Roman în 43 mărturii¹, dintre care 31 de atestări sunt inscripții și 12 sunt mențiuni păstrate de papiri. De mai bine de un veac literatura de specialitate² a legat acest apelativ de analizele onomastice și prosopografice, de

¹ Mai recent, întreaga discuție la Anthony Álvarez Melero, *Matronae Stolatae : titulature officielle ou prédicat honorifique ?* în „Cahiers du centre Gustave Glotz”, Paris, Éditions de la Sorbonne, XXVIII, 2017, pp. 61-93. Din cele 44 de intrări în catalogul lui Melero, am lăsat deoparte mențiunea P. Aeliei Iuliana Marcella (nr. 14), de la Apulum, în a cărei inscripție (azi pierdută) grupul *s p* este întregit nu ca *stolata puella*, ci ca *splendissima puella* de către editorii IDR III/5, 441, lecțiune pe care o adoptăm.

² Spre finalul veacului al XIX-lea E. Hübner inventaria câteva inscripții care conțineau acest apelativ: Marcia Aurelia Ceionia Demetria, *stolata femina* (din Anagnia?) (CIL X, 5918 = ILS 406) ; Publicia Pomponia, fiica lui Caius Pomponius, *stolata femina*, din Mediolanum (CIL V, 5892 = ILS 6731), Tertinia Victorina, *rarissima femina stolata* din Lugdunum (CIL XIII, 1898 = ILCV 3398 = IG XIV, 2527); Titinia Mansueta, *stolata femina* din Tomis (CIL III 6155) prezentate în articolul dedicat lui Th. Mommsen la aniversarea a 60 de ani, v. Emil Hübner, *Zu Propertius*, în *Commentationes philologiae in honorem Theodori Mommseni scripserunt amici*, Berlin, Weidmann Verlag, 1877, pp. 98-113 ; la care se vor adăuga Septimia Potentina, *stolata femina*, din Celeia (CIL III 5293), V(er)inia Aurelia, din Dardania, *stolata femina* (CIL III 5283); Atilia Secundina, *filia stolata*, fiica lui Atilius Secundus, din Celeia (CIL III, 5225) în articolul publicat în următorul an, v. E. Hübner, « Zur Corneliaelegie », *Hermes*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 13, 3, 1878, pp. 423-426. Numărul acestor personaje feminine va fi ridicat la 28, prin adăugarea mărturiilor din sursele papirologice, de către B. Holtheide, *Matrona stolata – femina stolata*, în „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, Bonn, Verlag Rudolf Habelt, 38, 1980, pp. 127-134, și completat ulterior cu evidențele din Noricum, v. Reinhold Wedenig, *Epigraphische Quellen zur Stadtischen Administration in Noricum*, Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten, 1997, p. 311. În articolul său

dinamica statutelor juridice feminine și, mai recent, de mobilitatea socială în lumea romană. Ceea ce ne propunem este de a face câteva observații legate de atestarea epigrafică a acestui concept în Dacia romană, în cadrul tematic al prezentului volum privitor la relația dintre centru și periferie.

Aspectele remarcate de cercetători în legătură cu denumirea de *stolata* se leagă până în acest moment de următoarele întrebări: (1) cine sunt persoanele gratulate ca *stolatae*?, (2) când este atestată această practică? și (3) unde?

(1) Referitor la personajele care primesc calificativul discutat, s-a constatat că *matrona stolata* (în latină sau transcris pur și simplu cu caractere grecești, *ματρὼνα στολάτα*, în spațiul estic al statului roman), uneori *femina stolata* sau simplu *stolata* se referă la personaje feminine ingenuae, de regulă căsătorite, care par să aibă un statut deosebit față de alte femei de condiție paritară. Destul de rar *stolatae* pot fi considerate fiicele³.

După cum se știe, *stola* reprezintă o piesă vestimentară care se îmbracă peste vestimentația uzuală de către femeile căsătorite și de condiție onorabilă. Acest statut este îndeobște sugerat de apelativul de *matrona*⁴, dar și de cel de *mater familias*. Indiferent dacă diferențele dintre mame de familie și matroane sunt dictate de existența actului nașterii, ceea ce le unește este veșmântul denumit *stola*, care conferă purtătoarei un statut aparte, respectabil atât în plan privat, cât și în cel public.

Textele juridice⁵ ne asigură de faptul că *stola* este un veșmânt tipic feminin (se subliniază inclusiv aspectul că folosirea lui le implică pe femeile adulte – *mulieres*), *stola* nefăcând parte dintre hainele „comune” sau ale întregii familii, pe care soții să le poarte amândoi, în funcție de necesitate (cum ar fi tunicile sau pelerinele cu glugă). Mai mult, pentru juristul Ulpian, *stola* s-ar lega de statutul de *mater familias*, așadar fiind vorba despre o femeie căsătorită legal (ca parteneră a unui *iustum matrimonium*) al cărei soț se bucură de statutul de *pater familias*.

Discuția despre semnificația juridică a termenului *mater familias* (respectiv, dacă prin acest concept se exprimă sau nu un statut juridic de tipul *sui iuris*) este una mai

publicat în 2017, A. Á. Melero înregistra nu mai puțin de 44 de personaje (majoritatea soții și fiice), Anthony Álvarez Melero, *op. cit.*, catalogul la pp. 82-93.

³ Atilia Secundina, *filia stolata* a lui Atilius Secundus (CIL III, 5225 = ILLPRON 1685); din nou, lăsăm de-o parte cazul P. Aeliei Iuliana Marcella de la Apulum (IDR III/5, 4).

⁴ Fest. 112L: *matronas appellabant eas fere quibus stolas habendi ius erat*. Pentru distincția dintre *matrona* și *mater familias* v. A. Gellius, *Noctes atticae*, XVIII, 6, 4, potrivit căruia o femeie căsătorită legal este denumită *matrona* până să nască urmași soțului ei și apoi *mater*, după naștere. Același înțeles se perpetuează până la Isidor din Sevilla, *Etym.* 9, 7, 13: *matrona est quae iam nupsit, et dieta matrona, quasi mater nati, vel quia iam mater fieri potest, unde et matrimonium dictum. Distinguitur autem inter matronam et matrem, et matrem et matremfamilias. Nam matronae, quia iam in matrimonium convenerunt: matres, quia genuerunt: matresfamilias, quia per quandam iuris sollemnitatem in familiam mariti transierunt.*

⁵ Ulpian, 44 ad Sabinum, Dig., 34.2.23.2: *Vestimenta omnia aut uirilia sunt aut puerilia aut muliebria aut communia aut familiarica. Virilia sunt, quae ipsius patris familiae causa parata sunt, ueluti togae tunicae palliola uestimenta stragula amfitapa et saga reliquaque similia. Puerilia sunt, quae ad nullum alium usum pertinent nisi puerilem, ueluti togae praetextae aliculae chlamydes pallia quae filii nostris comparamus. Muliebria sunt, quae matris familiae causa sunt comparata, quibus uir non facile uti potest sine uituperatione, ueluti stolae pallia tunicae capitia zonae mitrae, quae magis capitis tegendi quam ornandi causa sunt comparata, plagulae penulae. Communia sunt, quibus promiscui utitur mulier cum viro, ueluti si eiusmodi penula palliumve est et reliqua huiusmodi, quibus sine reprehensione uel uir uel uxor utatur. Familiarica sunt, quae ad familiam vestiendam parata sunt, sicuti saga tunicae penulae lintea vestimenta stragula et consimilia.*

amplă. Analizele specialiștilor moderni efectuate asupra surselor literare și juridice sunt deseori extrem de minuțioase și converg către următorul set de concluzii: căsătoria legală cu intrarea soției sub autoritatea soțului (*conuentio in manum mariti*), nașterea copiilor legitimi, eventual „emanciparea”⁶ (însoțind-o pe cea a partenerului când devine *pater familias*) și buna conduită sunt legate de statutul de *mater familias*, deși, conchide chiar Ulpian⁷, buna conduită mai cu seamă este cea care determină recunoașterea socială a statutului de *mater familias* (*nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores*). Acest statut este unic într-un grup familial și incompatibil cu statutul de văduvă (*uidua*)⁸. Evident, aranjamentul social al primului împărat, îndreptat mai ales spre nivelul elitelor senatoriale, a imprimat o anume evoluție statutelor juridice feminine, distingându-se în mod clar între femeile căsătorite legal (aflate sau nu *in potestate*, fie ea a soțului, fie a tatălui/tutorelui) și concubine. Indiferent de contextul de realizare a unei uniuni de tipul concubinajului, aceasta nu poate aduce partenerei de viață un statut onorabil, posibil de calificat prin *mater familias* sau *matrona*.

Evoluția accepțiunii termenului de *mater familias* în acord cu legislația lui Augustus⁹ păstrează cel puțin două aspecte: statutul legal al căsătoriei acestei femei denumită *materfamilias* sau/și *matrona* și caracterul ei onest. Or, tocmai asemenea trăsături ne interesează în discuția noastră, în măsura în care *stola* – vestimentația unei astfel de femei recunoscute ca *honesta femina* – poate (re)construi imaginea unei femei (în varii documente, precum, contracte diverse întocmite în timpul vieții de aceste persoane feminine: de vânzare, de închiriere, de concesiune etc., onoruri publice sau postume).

Dincolo de sursele juridice și precizările etimologice, termenul *stolata*, mai ales *matrona stolata*, apare foarte rar în sursele scrise imperiale. În *Satyriconul* lui Petronius (44, 18) și într-o epigramă a lui Marțial (Ep., X, 5, 1-2), apelativul de *stolata* este relaționat cu femeile din elita senatorială, care urcă panta Capitoliului pentru a se închina lui Iupiter sau sunt recunoscute ca parte a unei elite a cărei ofensă nu aduce nimic bun, opinează Marțial. Când apelativul de *matrona stolata* este asociat cu femeile din elita ecvestră – respectiv, către finalul veacului al II-lea p. Chr. (vom reveni asupra acestui aspect) –, două măsuri din epoca împăraților Hadrian și Marcus Aurelius modificaseră statutul juridic al doamnelor din primul eșalon aristocratic (alături de al

⁶ Problematika discutată de cercetătorii contemporani ia în seamă inclusiv extensia în timp (de la Cicero la Ulpian) a calificativului de *mater familias* către alte soții (*uxores*) căsătorite legal, dar *sine manu*, v. Wolfgang Kunkel, *Mater familias*, în *Real Encyclopädie der Classischen Alterthumswissenschaft*, XIV, 2, Stuttgart, Metzler Verlag, 1930, coll. 2183 sqs.; Antonio Carcaterra, *Mater familias*, în „Filippo Serafini Legal Archive”, Bologna, Tipi Fava e Garagnani, CXXIII, 1940, pp. 3-54; Witold Wołodkiewicz, *Attorno al significato della nozione di 'mater familias*, în „Studi in onore di Cezare Sanfilippo”, III, Milano, Edizioni A. Giuffrè, 1983, pp. 735-756.

⁷ Ulpian, 59 *ad ed. Dig.* 50, 16, 46, I: „*Matrem familias accipere debemus eam, quae non inhoneste uixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an uidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.*”

⁸ Festus, *De verborum significatu*, 125 = FIRA, 1887, p. 342: *Materfamiliae non ante dicebatur, quam uir eius paterfamiliae dictus esset; nec possunt hoc nomine plures in una familia praeter unam appellari. Sed nec uidua hoc nomine, nec quae sine filiis est appellari potest.*

⁹ Printre alții, Suzan Treggiari, *Roman Marriage: Iusti coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, New York, Clarendon Press, vol. 1, 1991, pp. 60-80; cu considerarea conceptului de *mater familias* drept un statut *sui iuris* și întreaga discuție v. Roberto Fori, *Materfamilias*, în „Bullettino dell'Istituto di Diritto romano «Vittorio Scialoja»”, Terza Serie, Vol. XXXV-XXXVI, Milano, Edizioni A. Giuffrè, 1993-1994, pp. 455-498.

altor soții legitime), prin permisiunea de a intra în calculul succesiunii averii copiilor lor¹⁰. *Senatus Consultum Tertullianum*¹¹ corectează dreptul civil de până în acel moment și, printr-o nouă ierarhizare a categoriilor de moștenitori, mamele ingenue și căsătorite legal, beneficiare a dreptului celor trei copii născuți (*ius trium liberorum*), ca și libertele care dăduseră naștere la patru copii pot să-și moștenească copiii, fiind incluse în secțiunea de moștenitori *unde cognati*. Ulterior, *Senatus Consultum Orfitianum*¹² dă și copiilor dreptul de a-și moșteni mamele, completând anteriorul decret senatorial. Așadar, spre finalul secolului al II-lea, „valoarea și puterea juridică” a unei soții căsătorite legal (*matrona*) capătă o mai mare pondere și se adaugă persistenței accepții de *honesta femina*, care nu va înceta să caracterizeze condiția de *matrona* sau de *mater familias*. Ceea ce preiau doamnele din elitele ecvestre și apoi cele municipale este tocmai acest statut augmentat, exprimat sintetic prin conceptul de *stolata* (sau *matrona/femina stolata*).

(2) În ceea ce privește datarea utilizării acestui apelativ de *matrona/femina stolata*, s-a observat¹³ că este o practică atestată deja la finalul secolului al II-lea, bine documentată în epoca Severilor și că poate fi urmărită până la începutul veacului al IV-lea. Cea mai timpurie mențiune epigrafică de *stolata* (*femina stolata*) în provinciile latinofone este inscripția de pe baza statuii onorifice ridicată pentru Marcia Aurelia Ceionia Demetria prin inițiativa autorităților locale¹⁴ din Agnania. Inscripția subliniază contribuția destinatarei la restaurarea, prin cheltuială proprie, a băilor locale pe care „le-a făcut ca noi” (le-a adus în starea inițială după multă vreme). Această decizie din partea autorităților, care conferă denumirii de *stolata* valoare de *titlu oficial*, nu se verifică în alte mărturii epigrafice. La fel, evidențele papirologice amintesc doar în parte conferirea acestui „titlu” de către autorități (în cazul Aeliei Iulia Apphia din Afrodiasias¹⁵) sau chiar de către însuși împăratul (este vorba despre Severus Alexander în cazul unei inscripții care nu ne-a păstrat și numele femeii, din păcate¹⁶). În cazul neatestării autorităților, locale sau centrale, se poate lua în calcul situația în care, în jocul competiției publice locale, familiile ecvestre preiau asemenea calificativ pentru doamnele din familiile de cavaleri implicați în actele de conducere politică locală,

¹⁰ Gaius, *Institutiones*, III, 3.2: *Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. Et primus quidem diuus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod diui Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successionematri, non etiam auiae deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat cuius iuri subiecta est. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quique suorum loco, siue primigradus siue ulterioris. Sed et filiae suae mortuae filius uel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est auiae suae. Pater quoque utriusque, non etiam auus vel proauus, matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filii quam filiae excluderat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excluderat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et sorori.*

¹¹ Ulpian, *Regulae*, 26, 8; *Dig.*, 38, 17, 2.

¹² Ulpian, *Regulae*, 26, 7; *Dig.*, 38, 17, 1.

¹³ B. Holtheide, *op. cit.*, p. 129.

¹⁴ CIL X, 5918 = ILS 406: *Marciae Aureliae / Ceioniae Deme/triadi, stolatae / feminae, ob dedicationem / 5 thermarum quas post mul/tum temporis ad pristinam / faciem suis sumptibus restau/rauerunt ; s(enatus) p(opulus)q(ue) Anagnin(us) / statuam ponendam censuerunt, / 10 o(b) cuius dedication<e>m dedit decuri/onibus | (denarios) V, s<e>uir(is) | (denarios) II, popul(o) | (denarium) sing(ulis) / et epulum sufficiens omnib(us).*

¹⁵ IAPH 2007, 12.1210: *Ἡ θουλή καὶ ὁ δῆμος / Αἰλίαν Ἰουλίαν Ἀπφίαν, / ματρῶναν στολάταν.*

¹⁶ MAMA VIII, 514 = IAPH2007, 1.187.

făcând uz de dreptul celor trei copii care conferă un statut onorant (chiar emancipare juridică)¹⁷.

Cum acest apelativ feminin este cel mai probabil viager, considerăm că discuțiile despre utilizarea lui în practica socială trebuie conectate la evoluția din veacurile II-III a întregului ordin ecvestru, pentru a discerne pluralitatea de mijloace la care cavalerii și familiile lor au apelat pentru a-și construi carierele politice și autoreprezentările expuse în public¹⁸. În acest sens, preluarea de către membrii masculini ai ordinului ecvestru a formatului senatorial pentru construirea propriei imagini în jurul carierei publice – *cursus* –, poate avea într-adevăr, cum s-a afirmat adesea, un dublu scop: acela de a demonstra fidelitatea față de stat și împărat, pe de o parte, sau, pe de alta, măcar intenția de a-și declara fățiș o astfel de deschidere¹⁹. Se cuvine, însă, precizat că pentru mediul ecvestru cariera publică se dovedește a fi mult mai flexibilă și mai puțin riguroasă decât în cazul lui *cursus honorum* senatorial, în pofida faptului că urcușul profesional al cavalerilor este reglementat prin gradele de salarizare²⁰. Și pentru că din timpul primei dinastii imperiale²¹ s-a decis ca definirea statutului ecvestru să fie calculat pe trei generații (ca și în cazul elitelor senatoriale), cavalerii epocii Principatului (indiferent de modul în care au atins acest statut) își folosesc din plin capitalul de imagine al familiei, după cum o arată evidența epigrafică. În asemenea mod de existență și interacțiune socială poate fi mai limpede înțeleasă implicarea membrilor feminini ai acestor grupuri domestice, care pot contribui la finisarea unei bune imagini publice. Astfel, capătă sens, apariția acestor *stolatae*, în acțiuni întreprinse spre beneficiul propriului grup domestic și/sau al comunității locale, ca matroane posesoare de resurse economice, de capital de imagine. Procesul beneficiază de modificările juridice ale statutelor matronale de până la epoca antonină, ceea ce face ca femeile de extracție socială provenind din grupurile familiale ecvestre să utilizeze apelativul de *stolata* matrona cu toată gama semantică amintită mai sus.

(3) În ceea ce privește răspândirea geografică (luând aici în calcul mai ales dovezile epigrafice care pot fi concludente discuției pentru subiectul analizei noastre), se poate susține prezența acestui calificativ în mediul urban civil, foarte adesea în orașele reședințe provinciale sau punctele importante situate de-a lungul căilor de comunicație²².

¹⁷ V. recenta reluare a discuției din A. Á. Melero, *op. cit.*, pp. 70-76.

¹⁸ Pentru întreaga problematică a ordinului ecvestru în lumea romană, inclusiv perioada Principatului la care se raportează scurta noastră discuție, cu bibliografie suplimentară, v. Caillan Davenport, *A History of the Roman Equestrian Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 2019, mai cu seamă pp. 242-252 și 278-298 pentru modalitățile de autoreprezentare a cavalerilor în timpul primelor dinastii imperiale.

¹⁹ *Ibidem*, p. 258: „The diffusion of the *cursus* format under the empire can be ascribed to a desire to emulate senatorial habits. This was either a way to demonstrate that they worked for the *res publica* or the emperor, or – if they held no official roles – that their occupations could be conceived in similar terms”.

²⁰ *Ibidem*, pp. 326-333, cu bibliografie suplimentară – pentru convertirea gradelor de salarizare a posturilor ecvestre în simboluri ale demnității cavalerilor. Pentru posibila evoluție a acestor grade de salarizare ca trepte de ierarhizare în perioada secolelor III-IV, v. Michel Christol, *Vir centenarius*, în „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, Bonn, Rudolf Habelt Verlag, Bd. 158, 2006, pp. 243-250.

²¹ Suetonius, *Claudius*, 25.

²² Anthony Álvarez Melero, *op. cit.*, p. 62.

OCURENȚELE DIN DACIA ROMANĂ

Spațiul Daciei romane a furnizat două sigure mărturii ale utilizării acestui apelativ de *stolata*, ambele din capitală.

A. Prima inscripție²³ este pusă de un deținător al calului public și membru al unei puternice familii de decurioni locali, Lucius Antonius Rufus, care își onorează soacra, un personaj feminin al cărui nume s-a păstrat fragmentar și care a fost reîntregit ca Aelia Flav(i)a.

A[- - Fl]au[ae], /
s[tolat]ae femi/
[nae, so]cru /
L(ucius) Ant(onius) Rufus, e[q(uo) p(ublico)],
/s p[o]ntif(ex) col(oniae) Sar[m(izegetusae)], /
fisci (?) a]duoc[atus (?)].

Traducere: Pentru A[elia? Fl]au[ae], femeie purtătoare de stola, soacră, Lucius Antonius Rufus, posesor al calului public, pontifex în colonia Sarmizegetusa, avocat fiscal.

Fig. 1. Inscripția dedicată Aeliei Flav(i)a (după I. Piso, 2001, p. 370, fig. 1)

Descoperită în 1993²⁴, inscripția este în momentul de față reconstituită din alăturarea celor 8 fragmente găsite în fața intrării în *forum nouum* unde se etalau

²³ AE 2001, 1719.

²⁴ Ioan Piso, *Sur la vie municipale de Sarmizegetusa*, în „Studii Clasice”, București, Editura Universității din București, nr. 16, 1974, pp. 235-244, discuția despre familia lui L. Antonius Priscus și a urmașilor lui: pp. 237-239; Idem, *De nouveau sur les Lucii Antonii de Sarmizegetusa*, în Eugen Iaroslavschi (coord.), *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, Editura Muzeului de Istorie a Transilvaniei, 2001, pp. 363-370, inscripția și discuția ei: pp. 365-368; Idem, *An der Nordgrenze des römischen Reiches. Ausgewählte Studien* (1972-

statuile elitei municipale. Stadiul inscripției nu ajută prea mult în demersul de identificare a familiei de proveniență a doamnei. În ceea ce privește dedicantul, L. Antonius Rufus, el este cavaler și pontif al coloniei Ulpia Sarmizegetusa și cel mai probabil (așa cum a întregit Ioan Piso ultimul rând) avocat al fiscului imperial în cele trei Dacii. L. Antonius Rufus pare să combine două canale de construire a carierei sale publice, pe de o parte, culoarul urcușului municipal este corelat cu decurionatul și calitatea de pontif, iar pe de altă parte, cariera equestre este atestată prin ocuparea acestei demnități de natură juridică, ca reprezentant în instanțele locale a intereselor imperiale, căci *advocatus fisci* este o creație a împăratului Hadrian ca o alternativă la milițiile equestre. Prin urmare, ginerele matroanei acesteia se află în debutul carierei sale ca *eques*. Familia acestui dedicant, Lucii Antonii, care s-a remarcat în colonia Ulpia Sarmizegetusa prin diferite acte de binefaceri, este destul de bine reprezentată epigrafic și posibil de urmărit pe trei generații, inclusiv cu carierele masculine începând cu primele decenii de existență a coloniei deducta Sarmizegetusa. Cum bunicul dedicantului nostru moare probabil pe la mijlocul veacului al II-lea, în etate de 62 de ani, datarea aproximativă a inscripției pentru *femina stolata* poate fi considerată finalul secolului al II-lea.

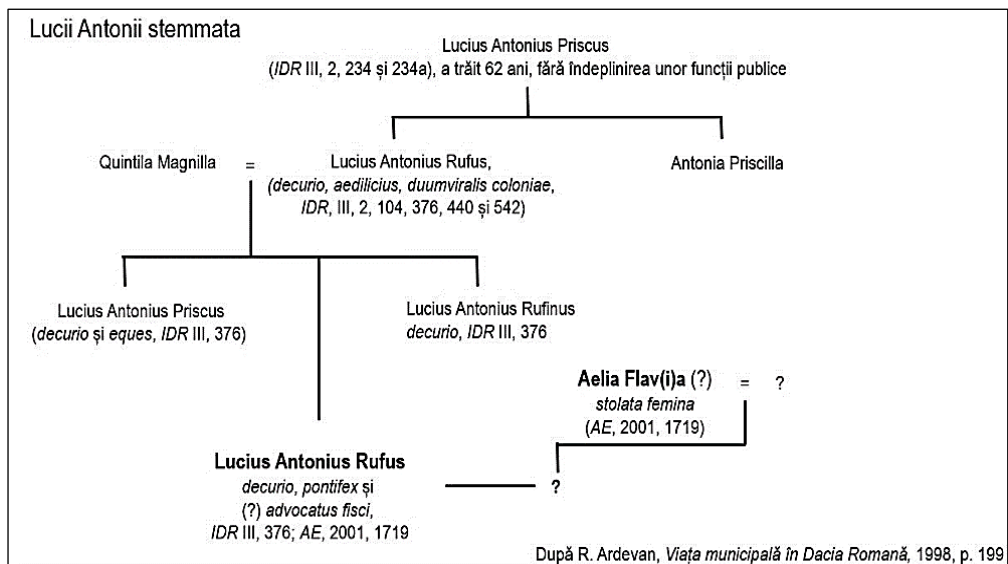

Fig. 2. Genealogia pe trei generații a familiei lui Lucius Antonius Priscus (după Radu Ardevan, 1998, p. 199)

B. Cealaltă inscripție²⁵ îi este dedicată tot unei soacre, Valeria Frontina, de către ginerele său, centurion al legiunii a VI-a Victrix Severiana.

2003), Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005, pp. 463-466; Radu Ardevan, *Viața Municipală în Dacia romană*, Timișoara, Editura Miron, 1998, p. 199.

²⁵ IDR, III, 2, 127; Mihai Sasarman, *Onomasticon Provinciae Daciae*, teză de doctorat, Cluj Napoca, 2013, p. 218, disponibilă pe site-ul https://www.researchgate.net/publication/286159194_Onomasticon_Provinciae_Daciae_PhD-Thesis, accesat 10 septembrie 2023.

[V]ale[ri]ae, /
L(uci) fil[iae], /
Fron[tin]ae, /
stol[ata]e, /⁵
[T(itus) A]urel(ius) Emeri/
[tu]s, ⁷(centurio) l[eg(ionis)] VI /
[V]ictric(is) Se[u]eri/
anae, s[o]cru /
digniss[im]ae, /
¹⁰l(oco) d(ato) [d(ecreto) d(ecurionum)].

Traducerea: *Valeriei Frontina, fiica lui Lucius, stolată, Titus Aurelius Emeritus, centurion al Legiunii a VI-a Victrix Severiana, pentru soacra sa cea mai nobilă, acest loc a fost acordat prin deceret al decurionilor.*

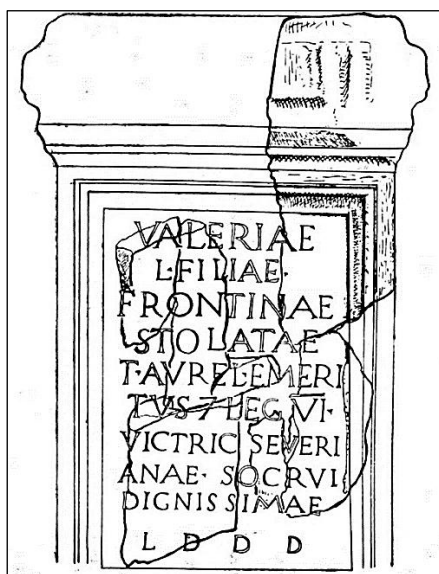

Fig. 3. Altarul onorific pentru Valeria Frontina
(după Alexandru Diaconescu, 2010²⁶, p. 140)

Această inscripție (așezată pe un altar onorific descoperită încă din epoca interbelică) a fost reîntregită (din 7 bucăți) și interpretată în 1975, fiind datată în anii domniei lui Severus Alexander (222-235) datorită epitetului de Severiana acordat legiunii a VI-a Victrix. Cum această legiune își are sediul la Eburacum în Britania, s-a considerat că dedicantul este un localnic din Dacia romană, care s-a întors acasă după efectuarea stagiului militar. Acest T. Aurelius Emeritus pare a avea o legătură deosebit de respectuoasă cu socrii săi, întrucât el mai apare pe o inscripție onorifică și alături de socru, putând astfel să obținem și o identificare destul de probabilă a Valeriei Frontina ca soție a lui C. Valerius Surus, *aedilicius* și *duumvir* al coloniei Sarmizegetusa

²⁶ Alexandru Diaconescu, *Forurile Sarmizegetusei, o plimbare imaginară prin centrul politico-administrativ al micii Rome de la poalele Retezatului*, Cluj Napoca, Editura Nerea Mia Napocae, 2010.

metropolis, pontif în același oraș, dar fără a fi membru al ordinului ecvestru. Cele două monumente onorifice închinare socrilor săi de către Emeritus pot fi considerate ca fiind contemporane și având o amplasare comună în criptoporticul nordic al forului nou.

DISCUȚIA CELOR DOUĂ MĂRTURII EPIGRAFICE DIN DACIA ROMANĂ

Referitor la fundamentul explicativ al apelativului de *stolata* în cele două situații din Dacia, din nefericire, nu există suficiente date pentru luarea în considerare a dreptului izvorât din nașterea a trei copii (*ius trium liberorum*) sau a implicării autorităților (imperiale sau municipale).

Cât privește legătura dintre acordarea acestui calificativ, pe de o parte, și, pe de altă parte, statutul ecvestru al membrilor familiilor acestor femei sau doar intenția de promovare spre ordinul ecvestru, aici se pot face câteva precizări. În cazul primei inscripții prezentate, pentru Aelia Flav(i)a, deși informațiile despre originea femeii onorată lipsesc, știm despre dedicant, ginerele ei, că aparține eșalonului superior al elitelor municipale din Sarmizegetuza și că este cavaler. În celălalt caz, știm că dedicantul Emeritus este doar centurion și cunoaștem cariera soțului doamnei *stolata*, care nu este nici el cavaler. Privitor la acesta, Anthony Álvarez Melero²⁷ susține cu titlu de posibilitate proveniența calificativului de *stolata* din familia de origine a Valeriei Frontina, istoricul fiind de părere că, prin căsătoria cu Surus, Valeria Frontina ar fi suportat o diminuare a rangului ei social. În opinia noastră, menționarea într-o inscripție publică de onorare a unei poziții sociale pierdute cândva ni se pare un argument mai degrabă discutabil. În plus, această doamnă apare la finalul inscripției calificată ca *dignissima*, ceea ce ar putea sublinia mai cu seamă imaginea ei publică dobândită/avută la maturitate (ca soție și soacră).

Cele două exemple de la Sarmizegetusa rămân singulare în lista celor 31 de inscripții de la nivelul întregului imperiu prin faptul că dedicanții sunt gineri ai persoanelor onorate, celelalte cazuri din imperiu atestând relațiile fiică-tată sau fiică-bunic și soț-soție. La Sarmizegetusa asocierea dintre ginere și soacră mai apare în dedicația lui M. Cominius Quintus către divinitatea *Dea Regina* (Nemesis sau Isis), căreia îi reface templul pe cheltuiala sa și a soției sale (Antonia Valentina), întru sănătatea soacrei sale (Claudia Valentina), dar nici una dintre aceste femei nu este calificată ca *stolata* (IDR III, 2, 19). M. Cominius provenea dintr-o familie care s-a remarcat în mod deosebit în activitățile de binefacere în oraș, furnizând importanți demnitari în administrația locală. Cominius Quintus însuși a urcat în cariera sa decurională până la vârful acesteia, ocupând demnitatea cenzorială de *quinquennalis*, fiind totodată pontif și deținător al calului public. Cu toate acestea, soția sa nu este onorată ca *stolata*.

De altfel, statistica dedicanților proveniți din rândul elitelor Daciei Superior și atestați prin inscripții onorare sau votive arată că majoritatea sunt membrii unui singur grup domestic. Acolo unde apar personaje feminine (ca soții, mame sau fiice în grupuri familiale ecvestre sau aflate în curs de promovare socială), ele nu sunt onorate ca *stolatae*, ci mai degrabă sunt numite *uxores* (două ocurențe), *coniuges* (cele mai multe) sau doar se face menționarea numelui doamnei corelat sau nu cu pronumele posesiv „eius”.

²⁷ Anthony Álvarez Melero, *op. cit.*, pp. 67-68.

Păstrând prudența impusă de limitarea cunoașterii de dovezi epigrafice existente, putem sugera, totuși, că raritatea acestor asocieri între socri – gineri/nurori²⁸ pare a caracteriza și evidențele dedicațiilor onorifice sau votive din celelalte orașe romane ale Daciei. Amintim doar o inscripție funerară descoperită la Apulum (databilă în veacul al III-lea din pricina abrevierii e.m.v – *egregiae memoriae uiro*), în care Fabia Lucilla – fiica unui *uir egregius*, deși, fără a fi gratulată ca *stolata* – se îngrijește de mormântului socrului său, P. Aelius Silvanus duumvir al coloniei Apulum, *eques romanus* și om de ilustră memorie, care s-a purtat foarte bine cu nora lui (IDR III/5, 483).

REMARCI CONCLUZIVE

Pentru cele două inscripții din Dacia romană discutate, care cuprind apelativul de *stolata*, se poate observa că în cazul lui L. Antonius Rufus, descendent dintr-o familie deja consacrată în plan public, asocierea cu soacra sa vine să-i completeze benefic imaginea publică, iar în cazul lui T. Aurelius Emeritus acest tip de asociere are foarte probabil menirea să-l propulseze în cariera ecvestră. În ambele situații aceste mărturii epigrafice vorbesc despre suplețea mecanismelor de valorizare a alianțelor matrimoniale în cadrul competiției publice de la nivelul vieții municipale a Daciei romane, posibil de decelat și prin calificarea de *stolata* conferită unui personaj feminin din mediul ecvestru. Astfel, față de ansamblul imperiului roman, rețelele de alianță locale, mai cu seamă cele din capitala Sarmizegetusa, și modul lor de funcționare sugerează în egală măsură similitudini și specificități.

²⁸ Din lipsă de spațiu nu am putut racorda analiza noastră la alte regiuni provinciale (rezervând-o unui viitor demers). Se cuvine, totuși, să menționăm că cercetări importante în acest sens s-au făcut deja și au vizat prezențele matroanelor romane din mediul senatorial și ecvestru în activități publice (deci susceptibile de a fi onorate sau/și menționate epigrafic sau în textele literare). Concluziile care se pot desprinde converg în a postula drept regulă cvasi-generală asocierea personajelor feminine în spațiul public cu membrii ai grupului familial de origine (bunic, tată, frați, surori) sau cu propriul grup de apartenență rezultat prin căsătorie (soț, fii sau fiice), ceea ce confirmă nu doar raritatea grupării socrilor cu gineri/nurori, ci și relativa specificitate a Daciei romane. Pentru elitele senatoriale, cu bibliografie, v. Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *L'activité évergétique des femmes clarissimes sous le Haut-Empire*, în Maria Letizia Caldelli, Gian Luca Gregori, Silvia Orlandi (coord.), *Epigrafia 2006. Atti della XIVe Rencontre sur l'Epigraphie in onore di Silvio Panciera con altri contributi di colleghi, allievi e collaboratori*, vol III, Rome, Edizioni Quasar di Severino Tognon, 2008, pp. 1029-1045; Pentru completarea tabloului privind personajele feminine ecvestre v. Eadem, *Les activités publiques des femmes sénatoriales et équestres sous le Haut-Empire romain*, în Werner Eck, Matthäus Heil (coord.), *Senatores populi Romani. Realität und mediale Präsentation einer Führungsschicht. Kolloquium der Prosopographia Imperii Romani vom 11-13 Juni 2004*, Stuttgart, 2005, pp. 169–212; Anthony Álvarez Melero, *Du foyer au forum. La place des matrones équestres*, în Gerda de Kleijn, Stéphane Benoist (coord.), *Integration in Rome and in the Roman World, Proceedings of the Tenth Workshop of the International Network Impact of Empire (Lille, June 23-25, 2011)*, Series: «Impact of Empire», vol. 1, Leiden, Brill, 2014, pp. 161-186. Melero analizează rolul economic al matroanelor ecvestre și identifică doar un singur exemplu de asociere soacră-noră-soț/fiu în cadrul unei acțiuni publice menționate epigrafic (Cosconia Gallita, fiica lui Cornelius Lentulus Maluginensis, și soție a prefectului Egiptului, L. Aelius Strabo, împreună cu soacra ei, Terentia, fiica lui Aulus Strabo, cele două femei alături de Strabo prefectul Egiptului refac cu bani proprii băile din Volsinii – *CIL* XI, 7285).

LISTA IMAGINILOR

- Fig. 1.** Inscriptia dedicată Aeliei Flav(i)a (după I. Piso, *De nouveau sur les Lucii Antonii de Sarmizegetusa*, în Eugen Iaroslavski (coord.), „Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu”, Cluj-Napoca, Editura Muzeului de Istorie a Transilvaniei, 2001, p. 370, fig. 1)
- Fig. 2.** Genealogia pe trei generații a familiei lui Lucius Antonius Priscus (după Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia Romană*, Timișoara, Editura Mirton, 1998, p. 199.)
- Fig. 3.** Altarul onorific pentru Valeria Frontina (după Alexandru Diaconescu, *Forurile Sarmizegetusei, o plimbare imaginară prin centrul politico-administrativ al micii Rome de la poalele Retezatului*, Cluj-Napoca, Editura Nerea Mia Napocae, 2010, p. 140)

BIBLIOGRAFIE

Surse primare (texte și corpora/abrevieri):

- Gellius, Aulus, *Noctes Atticae*, English translation John C. Rolfe, Cambridge, Cambridge, Mass., Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd., 1927.
- Digestae – Imperator Iustianianus Digestae*, online, accesibil pe site-ul <https://www.intratext.com/X/LAT0866.HTM>, accesat 20 martie 2024.
- Festus, Sextus Rufius, *De uerborum significatu que supersunt cum Pauli epitome*, editor W.M. Lindsay, Berkley, University of California Press, G. Olms, 1965.
- Cai Institutiones or Institutes of Roman Law by Caius*, with an English translation and commentary by the late Ed. Poste, MA and revised and enlarged by E.A. Whittuck, the 4th ed., Oxford, Clarendon Press, 1904.
- Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum siue Originum Libri XX*, editor W.M. Lindsay, Oxford, Clarendon Press, 1911.
- Martialis, M. Valerius, *Epigrammaton libri*, editor W. Heraeus, Leipzig, Jacobus Borovskij, 1925/1976, accesibil pe site-ul <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a2008.01.0506>, accesat 10 februarie 2024.
- Petronius, Arbiter, *Satyricon*, editor M. Heseltine, London, William Heinemann, 1913, accesibil pe site-ul <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a2007.01.0001%3atext%3dSatyricon>, accesat 10 februarie 2024.
- Suetonius, Caius Tranquillus, *De vitae XII Caesarum*, vol. II, Engl. transl. J.C. Rolfe, Loeb Classical Library, Cambridge MA, London, Harvard University Press, 1914.
- Ulpianus, Gnaeus Domitius Annianus, *Regulae*, accesibil pe site-ul https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/uiopian_scott.html, accesat în 20 martie 2024.
- AE – *L'Année épigraphique*, editori Mireille Corbier, Patrick Le Roux, Sylvie Dardaine, Paris, Presse Universitaire de France, 2001.
- CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities, editor Th. Mommsen, începând din 1853; Vol. III: *Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*, 1873; Vol. V: *Inscriptiones Galliae Cisalpiniae Latinae*, 1872; Vol. X: *Inscriptiones Bruttiorum, Lucaniae, Campaniae, Siciliae, Sardiniae Latinae*, 1883; Vol. XIII: *Inscriptiones trium Galliarum et Germaniarum Latinae*, 1899.
- FIRA – *Fontes Iuris Romani Antiqui*, editor C.G. Bruns, Th. Mommsen, Berlin, in libraria academica I. C. B. Mohrii, ed. 5-a, 1877.

- IDR – *Inscriptiones Daciae Romanae*, Vol. III. *Dacia Superior*, 2. *Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)*, editori Ioan I. Russu, Ioan Piso, Volker Wollmann, București, Editura Academiei RSR, 1980; Vol. III/5 (2 vol.), editor Ioan Piso, Paris, Éditions de Broccard, 2001.
- ILS – *Inscriptiones Latinae Selectae*, editor Hermann Dessau, 3 vol., Berlin, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung 1892-1916.
- MAMA – *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, VIII: *Monuments from Lycaonia, the pisido-phrygian borderland, Aphrodisias*, editori W.M. Calder, J.M.R. Cormack, Manchester, University Press in association with the Society, 1962.
- IAph2007 – *Inscriptions of Aphrodisias*, editori J. Reynolds, Ch. Roueché, G. Bodard, 2007, online, accesibil pe site-ul <http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007>, accesat 20 martie 2024.

Surse secundare

- Ardevan, R., *Viața Municipală în Dacia romană*, Timișoara, Editura Mirton, 1998.
- Carcattera, A., *Mater familias*, în „Filippo Serafini Legal Archive”, Bologna, Edizioni Tipi Fava e Garagnani, CXXIII, 1940, pp. 3-54.
- Christol, M., *Vir centenarius*, în „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, Bonn, Rudolf Habelt Verlag, Bd. 158, 2006, pp. 243-250.
- Davenport, C., *A History of the Roman Equestrian Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 2019.
- Diaconescu, Al., *Forurile Sarmizegetusei, o plimbare imaginară prin centrul politico-administrativ al micii Rome de la poalele Retezatului*, Cluj Napoca, Editura Nerea Mia Napocae, 2010.
- Fori, R., *Materfamilias*, în „Bullettino dell'Istituto di Diritto romano «Vittorio Scialoja»”, Terza Serie, Vol. XXXV- XXXVI, Milano, Edizioni A. Giuffré, 1993-1994, pp. 455-498.
- Holtheide, B., *Matrona stolata – femina stolata*, în „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, Bonn, Verlag Rudolf Habelt, 38, 1980, pp. 127-134.
- Hübner, E., *Zu Propertius*, în *Commentationes philologiae in honorem Theodori Mommseni scripserunt amici*, Berlin, Weidmann Verlag, 1877, pp. 98-113.
- Hübner, E., *Zur Corneliaelegie*, în „Hermes”, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 13, 3, 1878, pp. 423-426.
- Kunkel, W., *Mater familias*, în *Real Encyclopädie der Classischen Alterthumswissenschaft*, XIV, 2, Stuttgart, Metzler Verlag, 1930.
- Melero, A. Á., *Du foyer au forum. La place des matrones équestres*, în G. de Kleijn, St. Benoist (coord.), *Integration in Rome and in the Roman World, Proceedings of the Tenth Workshop of the International Network Impact of Empire (Lille, June 23-25, 2011)*, Series: «Impact of Empire», vol. 1, Leiden, Brill, 2014, pp. 161-186.
- Melero, A. Á., *Matronae Stolatae : titlature officielle ou prédicat honorifique ?*, în „Cahiers du centre Gustave Glotz”, Paris, Éditions de la Sorbonne, XXVIII, 2017, pp. 61-93.
- Piso, I., *Sur la vie municipale de Sarmizegetusa*, în „Studii Clasice”, București, Editura Universității din București, nr. 16, 1974, pp. 235-244.
- Piso, I., *De nouveau sur les Lucii Antonii de Sarmizegetusa*, în E. Iaroslavschi (coord.), *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, Editura Muzeului de Istorie a Transilvaniei, 2001, pp. 363-370.

- Piso, I., *An der Nordgrenze des römischen Reiches. Ausgewählte Studien (1972-2003)*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005, pp. 463-466.
- Raepsaet-Charlier, M.-Th., *Les activités publiques des femmes sénatoriales et équestres sous le Haut-Empire romain*, în W. Eck, M. Heil (coord.), *Senatores populi Romani. Realität und mediale Präsentation einer Führungsschicht. Kolloquium der Prosopographia Imperii Romani vom 11.-13. Juni 2004*, Stuttgart, 2005, pp. 169-212.
- Raepsaet-Charlier, M.-Th., *L'activité évergétique des femmes clarissimes sous le Haut-Empire*, în Maria Letizia Caldelli, Gian Luca Gregori, Silvia Orlandi (coord.), *Epigrafia 2006. Atti della XIVe Rencontre sur l'Epigraphie in onore di Silvio Panciera con altri contributi di colleghi, allievi e collaboratori*, vol III, Rome, Edizioni Quasar di Severino Tognon, 2008, pp. 1029-1045.
- Sasarman, M., *Onomasticon Provinciae Daciae*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2013, disponibilă pe site-ul https://www.researchgate.net/publication/286159194_Onomasticon_Provinciae_Daciae_PhD-Thesis, accesat 10 septembrie 2023.
- Treggiarri, S., *Roman Marriage: Iusti coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, New York, Clarendon Press, vol. 1, 1991, pp. 60-80.
- Wedenig, R., *Epigraphische Quellen zur Stadtischen Administration in Noricum*, Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten, 1997.
- Wołodkiewicz, W., *Attorno al significato della nozione di 'mater familias'*, în „Studi in onore di Cezare Sanfilippo”, III, Milano, Edizioni A. Giuffrè, 1983, pp. 735-756.

Contribuții la cunoașterea drumurilor romane din regiunea Oltului inferior

Mircea NEGRU

Universitatea Spiru Haret București/ Universitatea din Craiova/
Institutul de Cercetare al Universității din București

Abstract: The road from Sucidava to Romula had a major economic relevance. It was the main access route from the south of the Danube to the province of Dacia Inferior (Malvensis), primarily its capital Romula, for trade.

Along the Roman road there were *vici* and *villae rusticae*, which represented as many agricultural resources for trade. And at Sucidava, Romula and Acidava there were important ceramic workshops whose products were sold beyond these settlements.

Identification of the road is easy in the extra-urban areas of the localities, provided that there is good visibility at ground level. In the urban areas, both due to fragmented private property and the lack of cultivation of the land at times, this road can only be discovered by chance or following preventive archaeological research.

Keywords: Roman roads, Lower Olt River, Reșca-Romula, Enoșești-Acidava, Găneasa

Imperiul roman a fost brăzdat de o rețea de drumuri (*viae Romanae*), care legau provinciile între ele, și pe acestea cu capitala Imperiului – Roma. Expresia consacrată *Toate drumurile duc la Roma*, este un adevăr, cele aproape 400 de drumuri romane majore din cele peste 100 de provincii ale Imperiului erau interconectate și ajungeau la Roma.

Conform lui Ulpian, drumurile romane erau *viae publicae* (*consulares, praetoriae și militares*)¹, *privatae* (*rusticae, glarae și agrariae*)², respectiv *vicinales*³. Ele erau administrate de *curators* și reparate de *redemptores*, punându-se mare preț pe menținerea lor ca funcționale⁴.

În raport cu tehnica construcției cele mai simple puteau fi din lut bătătorit (*via terena*), din lut cu structură din pietriș (*via glareata*)⁵ sau pavate cu blocuri de stâncă (*via munita*)⁶. Inițial era săpat un șanț până la solul steril, apoi acesta era umplut cu straturi

¹ D. Ulpianus, *Digeste*, LXVIII, 22.

² *Ibidem*, LXVIII, 23.

³ *Ibidem*, LXX, 6.

⁴ *Ibidem*, I, 1, 4, LXX, 12-17.

⁵ T. Livius, *Ad Urbe condita*, 41, 27.

⁶ Isidorus, *Etymologiarum sive originum*, 15.16, 6.

succesive de materiale din regiunea unde se construiește drumul, transportul acestor materiale pe distanțe mari fiind inefficient din punct de vedere economic.

Deși mai târzie, *Tabula Peutingeriana* cuprinde informații privind drumurile importante din Imperiul Roman, din Peninsula Iberică până la hotarele Indiei⁷. Pe aceasta hartă, Dacia este prezentată în Segmentele VI–VIII din aceasta tabula.

În urma celor două războaie dintre daci și romani, din anii 101–102 și 105–106, sudul Moldovei, Muntenia, Oltenia, Banatul și Transilvania, au fost cucerite și transformate în provincie romană. Sudul Moldovei, Muntenia, sud-estul Transilvaniei și partea de est a Olteniei au făcut parte din provincia Moesia Inferior în timpul domniei lui Traian. Organizarea provinciei Dacia s-a făcut în timpul guvernatorului de rang consular Decimus Terentius Scaurianus, așa cum rezultă dintr-o diplomă militară emisă 14 octombrie 109⁸.

Sintagma cucerirea Daciei, folosită de istorici, este, după cum se observă, ușor inexactă, deoarece aceste teritorii reprezentau aproximativ jumătate din cele ale regatului dac condus de Decebal, la începutul războaielor daco-romane. Civilizația dacilor liberi este prezentată în literatura de specialitate, ca o supraviețuire a unei civilizații din epoca fierului, cu unele influențe romane. Astfel, au apărut monografiile și studii despre dacii liberi din Muntenia⁹, Moldova¹⁰, Maramureș și Ucraina Subcarpatică¹¹, respectiv Crișana¹², care contrazice cu date arheologice sintagma cucerirea Daciei de către romani¹³.

Limes alutanus a fost pentru două intervale de timp granița Daciei Inferior (Malvensis) și a Imperiului Roman în același timp. Prima perioadă începe odată cu dispariția lui Traian, când în urma atacurilor populațiilor barbare, Hadrian decide să abandoneze o parte a Daciei traiane, respectiv Muntenia și sudul Moldovei. Armata romană se retrage pe o graniță naturală reprezentată de linia Oltului Inferior. Lunca largă a Oltului, de la 5 la 10 km, oferea o vizibilitate foarte bună militarilor din fortificațiile de pe terasa înaltă de la vest de râu.

La moartea împăratului Traian, datorită tulburărilor izbucnite, Hadrian a decis abandonarea unor teritorii romane cucerite de predecesorul său. Situația a fost atât de gravă, încât împăratul s-a gândit să abandoneze întreaga provincie Dacia. Dar, prietenii săi l-au rugat să nu facă asta, pentru că ar lăsa „o mulțime de cetățeni romani în mâinile barbarilor”¹⁴. Totuși, se pare că suprastructura de lemn a podului de la Drobeta ar fi fost desfăcută ca barbarii să nu intre pe pod și să pătrundă astfel în provinciile romane sud-dunărene.

⁷ *Tabula Peutingeriana*, <https://www.tabula-peutingeriana.de/> accesat la 3.12.2024.

⁸ Petolescu, C. C., *Armata romană din Dacia*, Editura Academiei Române, București, 2021, pp. 25–26.

⁹ Gh. Bichir, *Ceto-dacii din Muntenia în epocă romană*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste, 1984.

¹⁰ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Editura Academiei Republicii Socialiste, București, 1973; A. Dubicki, M. Olędzki, *Costoboci – less known participants of Marcomanic Wars*, în „Ephemeris Napocensis”, XXVIII, 2018, pp. 151–164.

¹¹ V. Kotigoroško, *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. – IV e. n. (Perioadele La Tène și romană)*, București, 1995.

¹² S. Dumitrașcu, *Dacia vestică și nord-vestică (sec. II–IV)*, în Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu (coord.), *Istoria Românilor*, vol. II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, București, Editura Enciclopedică, 2001, pp. 439–448.

¹³ M. Macrea, *Dacii liberi în epoca romană*, ActaMN, VII, 1968, 1, pp. 171–200.

¹⁴ Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, VIII, 6, 2. „Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quia Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas”.

A doua perioadă începe după abandonarea limesului transalutan din vestul Munteniei, în urma atacurilor barbare din anul 245¹⁵. Informațiile cu privire la această a doua perioadă sunt puține din punct de vedere epigrafic și arheologic, fiind o perioadă de criză generală (economică, militară și politică) a Imperiului roman.

PRINCIPALELE DRUMURI ÎN PROVINCIA DACIA

Dacia era legată de restul provinciilor Imperiului Roman prin două drumuri publice principale. Ambele au reprezentat și direcții de înaintare ale armatei romane în primul război dintre romani și daci¹⁶.

Prima direcție de înaintare a fost de la Drobeta, prin culoarul natural Timiș-Cerna, fiind cel mai scurt drum spre Sarmizegetusa Regia, împăratul Traian a hotărât să construiască aici un pod, înaintea celui de al doilea război dintre daci și romani¹⁷.

Al doilea drum se afla mai în aval pe Dunăre. El avea două ramificații, una pornea de la Islaz, cealaltă de la Celei-Sucidava. Acestea se uneau la Romula, de unde urmărea linia castrului de pe *limes alutanus* până la nord de Carpații Meridionali¹⁸.

Observăm, poate deloc întâmplător, că unul dintre cele două drumuri prezentate, se află la granița de est a provinciei, celălalt la granița de vest. Amândouă sunt niște axe de comunicare pe direcția de la sud la nord, care pornesc de la Dunăre și trec Munții Carpați, spre interiorul provinciei romane Dacia. Inițial rolul lor a fost unul militar, ulterior, după formarea provinciei Dacia, ele au căpătat relevanță economică, legând orașe și așezări civile, pe lângă fortificații militare.

INFORMAȚII PRIVIND DRUMURILE ROMANE DIN REGIUNEA OLTULUI INFERIOR

Drumurile romane au fost folosite, probabil, mult timp după ce administrația romană a abandonat provincia Dacia de la nordul Dunării de Jos. Ele apar într-o serie de hărți din epoca modernă, dintre care amintim pe cele ale stolnicului Constantin Cantacuzino¹⁹ și Luigi Fedinando Marsigli²⁰.

Pe granița de est a provinciei Dacia Inferior (*Malvensis*), exista un drum, cu rol militar în primul rând, care urmărea linia Oltului și lega între ele castrule și așezările de pe *limes alutanus*. Acesta pornea de la Islaz, continua pe teritoriile localităților Rusănești, Băbiciu, Brezuica, Gostăvățu, Slăveni, Hotărani și Reșca (Romula)²¹.

¹⁵ D. Tudor, *Oltenia romană*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste, 1978, p. 38.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 30-31.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 31-32.

¹⁸ D. Tudor, *op. cit.*, p. 48.

¹⁹ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Indice Topografico del Principato di Valachia*, în *Istoria delle Moderne Rivoluzioni della Valachia, composta da Anton-Maria del Chiaro*, Venezia, 1768, Editia Bucharest, 1914.

²⁰ L. F. Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus, Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis*, Tomus secundus, Hagae, Amsterdam, 1726, Pl. XL.

²¹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 48.

Al doilea drum pornea de pe malul Dunării, de la Celei-Sucidava, urmând o direcție sud-nord până la Romula, unde se unea cu cel amintit mai sus, apoi urmărea linia Oltului până dincolo de Carpații Meridionali, la Boița (*Caput Stenarum*)²².

În cele de mai jos, prezentăm o serie de segmente din acest drum roman, surprinse la suprafața solului, pe teritoriul județului Olt. Acestea se află pe teritoriile localităților Reșca-Romula, Enoșești – Acidava și Găneasa. Ele sunt localizate la sud și nord de orașul roman Romula, la vest de așezarea Enoșești-Acidava, iar ultimele doua segmente, la sud și la nord de Găneasa.

Un prim segment de drum, cu o lungime de 3,8 km, începe la sud de Romula (Pl. 1:1) și intră în orașul roman prin partea de sud (Pl. 1: 2), unde se întâlnește cu drumul care venea pe valea Oltului de la Islaz. Acest drum a fost menționat și de profesorul Dumitru Tudor în cartea sa *Oltenia Romană*²³.

În interiorul sitului roman Reșca-Romula, drumul se află sub strada numită azi Traian și continuă, probabil, până la ieșirea acesteia din satul Reșca, comuna Dobrosloveni, județul Olt.

De la ieșirea din satul Reșca, drumul roman păstrează direcția aproximativ spre nord, la cca. 100-200 m vest de marginea terasei înalte a râului Olt. De o parte și de alta a sa se află necropola de nord a orașului roman (Pl. 1: 1).

Drumul se prezintă sub forma unei linii de pietriș de râu cu lățimea de 10-12 m și lungimea de cca. 1,6 km (Pl. 2: 1). El a fost localizat de-a lungul drumului agricol de pământ actual, de o parte sau de alta, iar uneori chiar sub acesta. În ultimul caz, folosirea drumului actual a ajuns la nivelul celui roman, în unele puncte. Nu au fost observate materiale romane în stratul de pietriș de la suprafața solului. Dar, de o parte și de alta a sa sunt materiale romane, cărămizi și țigle, care indică existența unor construcții funerare.

Al treilea segment de drum a fost surprins în dreptul așezării civile de la Enoșești – Acidava. El trece pe la cca. 30-40 m vest de aceasta, fără a se observa o ramificație a acestuia spre așezare (Pl. 2:2). Probabil aceasta era în partea sudică a segmentului observat, în intravilanul localității. Drumul se prezintă sub forma unei linii cu lățimi variabile de la 10-12 m la aproximativ 14/15 m lățime (Pl. 3: 1).

Al patrulea segment de drum roman a fost identificat la sud de satul Găneasa (Pl. 3: 2; 4: 1), comuna omonimă din județul Olt. El începe și se termina în DN65, care face o buclă, la sud de satul amintit.

Al cincilea segment de drum a fost surprins în partea de nord a satului Găneasa. Acesta începe la est de un drum agricol și trece apoi la vest de acesta. Drumul roman are o lățime de la 10 la 13-14 m. La suprafața solului sunt observate aglomerări de pietre de râu cu dimensiuni de la 2-3 cm la 10-15 cm, uneori chiar mai mari, frecvente pe aria precizată mai sus (Pl. 3: 2; 4:2).

²² *Ibidem*, pp. 49-56.

²³ *Ibidem*, p. 49.

CONCLUZII

Amplasarea drumului roman de la Sucidava la Romula la cca. 30 km vest de cel de pe *limes aluntanus*, se poate explica prin faptul că la Celei-Sucidava era un vad mai favorabil pentru trecerea Dunării, decât în zona Islaz, unde Oltul se vărsa în Dunăre.

Drumul de la Sucidava la Romula a avut o relevanță economică majoră. El era principala cale de acces de la sudul Dunării către provincia Dacia Inferior (*Malvensis*), în primul rând spre capitala acesteia Romula, fiind util mai ales pentru comerț.

De-a lungul drumului roman se aflau *vici* și *villae rusticae*, care reprezentau tot atâtea resurse agricole pentru schimburi comerciale. La Sucidava, Romula și Acidava se aflau importante ateliere ceramice ale căror produse se vindeau dincolo de aceste așezări. Aici se adaugă comerțul cu piatră de calcar de Vratsa, din care se făceau pietre fasonate și coloane sau capiteli pentru construcții, sarcofage și stele funerare, în primul rând la Romula și Sucidava.

Identificarea drumului este facilă în extravilanul localităților, cu condiția ca să existe vizibilitate bună la nivelul solului. În intravilan, atât datorită proprietății private fragmentate, dar și nelucrării pământului uneori, acest drum poate fi descoperit doar întâmplător sau în urma unor cercetări arheologice preventive.

EXPLICAȚIILE PLANȘELOR

Planșa 1. 1-2. Segmentele de drum de pe teritoriul sitului arheologic de la Reșca-Romula

Planșa 2. 1. Sectorul de nord al drumului roman de pe teritoriul sitului arheologic de la Reșca-Romula. 2. Drumul roman de la vest de Enoșeșeti-Acidava (hartă).

Planșa 3. 1. Drumul roman de la vest de Enoșeșeti-Acidava. 2. Segmentele drum roman de pe teritoriul comunei Găneasa.

Planșa 4. 1. Segmentul de drum de la sud de satul Găneasa. 2. Segmentul de drum de la nord de satul Găneasa.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare scrise

Eutropius, *Breviarium ad Urbe condita*.

Isidorus, din Sevilla, *Etymologiarum sive originum*.

Livius, T., *Ad Urbe condita*.

Ulpianus, D., *Digesta*.

Tabula Peutingeriana, <https://www.tabula-peutingeriana.de/>

Literatura de specialitate

Bichir, Gh., *Cultura carpică*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste, 1973.

Bichir, Gh., *Geto-dacii din Muntenia în epocă romană*, Editura Academiei Republicii Socialiste, București, 1984.

- Cantacuzino, C., *Indice Topografico del Principato di Valachia*, în *Istoria delle Moderne Rivoluzioni della Valachia, composta da Anton-Maria del Chiaro*, Venezia, 1768, Editia Bucharest, 1914.
- del Chiaro, A.-M., *Istoria delle Moderne Rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1768, Editia Bucharest, 1914.
- Dubicki, A., Olędzki, M., *Costoboci—less known participants of Marcomanic Wars*, în „*Ephemeris Napocensis*”, XXVIII, 2018, pp. 151-164.
- Dumitrașcu, S., *Dacia vestică și nord-vestică (sec. II-IV)*, în Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu (coord.), *Istoria Românilor*, vol. II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, București, Editura Enciclopedică, 2001, pp. 439-448.
- Kotigoroško, V., *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. — IV e. n. (Perioadele La Tène și romană)*, București, 1995.
- Macrea, M., *Dacii liberi în epoca romană*, ActaMN, VII, 1968, 1, pp. 171-200.
- Marsigli, L. F., *Danubius Pannonico-Mysicus, Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis*, Tomus secundus, Hagae, Amsterdam, 1726.
- Tudor, D., *Oltenia romană*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste, 1978.
- Petolescu, C. C., *Armata romană din Dacia*, București, Editura Academiei Române, 2021.

1

2

Planșa 1.: 1-2. Segmentele de drum de pe teritoriul sitului arheologic de la Reșca-Romula

1

2

Planșa 2.: 1. Sectorul de nord al drumului roman de pe teritoriul sitului arheologic de la Reșca-Romula.
2. Drumul roman de la vest de Enoșeșeti-Acidava (hartă)

1

2

Planșa 3.: 1. Drumul roman de la vest de Enoșeșeti-Acidava.
2. Segmentele drum roman de pe teritoriul comunei Găneasa

1

2

Planșa 4.: 1. Segmentul de drum de la sud de satul Găneasa.
2. Segmentul de drum de la nord de satul Găneasa

Dunărea – cale de comunicare pentru comunitățile preistorice. Studiu de caz: sfârșitul Epocii Bronzului și începutul Epocii Fierului

Simona LAZĂR

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române*

Abstract: The Danube River was an important artery of communication, a role that it will keep throughout history. Among the archaeological discoveries from the end of the Bronze Age, the ceramics of the Gârla Mare culture belong to the wider area of inlaid ceramic groups located on both sides of the middle and lower course of the Danube. Archaeologists from the riparian countries used different names for the same archaeological phenomenon: the Romanians called it the Gârla Mare culture, the Serbians Dubovac-Žuto Brdo and the Bulgarians Novo Selo or Balej-Orsoja.

At the beginning of the Iron Age, we observe the transition from the period with inlaid ceramics such as Gârla Mare, Žuto Brdo, Szeremle, etc. to the one in which ceramics decorated with grooves become predominant. The discoveries located along the Danube, the flat necropolis from Balta Verde, the ceramics from the settlements and the Hallstattian cremation grave from Ghidici “Balta Țarova”, also show some analogies with Hinova pottery or with the discoveries from the south of the Danube from Balej (Bulgaria) or Mala Vrbica-Konopište (Serbia).

Key words: The Danube River, the end of the Bronze Age, Iron Age, archaeological discoveries

În acest material ne propunem să subliniem rolul pe care Dunărea l-a avut în apariția și dezvoltarea așezărilor umane, din a doua jumătate a epocii bronzului și începutul epocii fierului, în sud-vestul României și zonele învecinate din Bulgaria și Serbia.

Comunități umane preistorice, cu caracteristici similare s-au dezvoltat atât în nordul, cât și sudul Dunării. În preistorie căile de comunicații cele mai accesibile au fost văile unor ape: legătura cu Europa Centrală se realiza în principal pe Dunăre, iar cu sudul Peninsulei Balcanice pe culoarul Vardar – Morava sau Struma – Isker. Putem spune că fluviul a fost o importantă arteră de comunicare, rol pe care îl va păstra de-a lungul istoriei. Nu ne propunem să analizăm în amănunt probleme ce țin de stratigrafia săpăturilor arheologice sau tipologia ceramicii de tip Gârla Mare și Bistreț Ișalnița sau Vârtope pe care le vom discuta. Dorim ca prezentarea sumară a acestor culturi arheologice să evidențieze faptul că Dunărea a fost o importantă cale de comunicare

pentru populațiile preistorice, ce făcea legătura între zona Europei Centrale și cea nord Balcanică.

Dintre descoperirile arheologice, din zona noastră, ce aparțin perioadei mijlocii și târzii a epocii bronzului se evidențiază ceramica de tip *Gârla Mare*, care face parte din aria mai largă a grupurilor cu ceramică incrustată situate de o parte și de alta a cursului mijlociu și inferior al Dunării. Prezența ei pe teritoriul actual al mai multor state riverane, a făcut ca arheologii din țările respective să prezinte sub diferite nume același fenomen arheologic: românii i-au spus *Gârla Mare*, sârbii *Dubovac-Žuto Brdo* iar bulgarii *Novo Selo* sau *Balej-Orsoja*. Descoperirile de tip *Žuto Brdo - Gârla Mare* se află concentrate de-a lungul celor două maluri ale Dunării, într-un spațiu geografic cuprins între vărsarea Oltului în Dunăre la est și aproximativ zona Belgradului la vest.

Această cultură arheologică a fost definită și studiată în special pe baza necropolelor, așezările fiind mai puțin cercetate, fapt ce nu a permis elaborarea unei succesiuni stratigrafice clare, menită să permită o împărțire a ei pe faze. Fazele de evoluție fiind, aproape în toate cazurile, delimitate mai ales pe criterii tipologice. Prin ornamentele sale bogate și foarte variate, asociate cu anumite tipuri de vase, ceramica de tip *Žuto Brdo-Gârla Mare* a căpătat o individualitate distinctă. Din repertoriul de forme menționăm amforele (vase bitronconice) cu gâtul înalt și evazat, modelate în unul, două sau trei etaje, ceștile cu una sau două toarte, străchinile cu gura în patru colțuri sau cu picior, vase duble sau aviforme.

La sudul Dunării, între râul Morava și Moldova Veche se întâlnește un aspect regional, care a fost denumit de arheologii sârbi *Dubovac-Žuto Brdo*, fiind caracterizat prin apariția unor vase piriforme, cu gura în formă de pâlnie, fundul îngust și patru toarte pe mijlocul vasului, așa-numitele „suporturi”, de formă relativ cilindrică, decorate cu spirale sau meandre¹.

O prezență importantă, pe ambele maluri ale Dunării, o constituie statuetele antropomorfe de lut², adesea bogat ornamente. Ele au fost găsite în mai multe situri cercetate în România, Bulgaria și Serbia: *Balta Verde*³, *Cârna*⁴, *Vajuga-Pesak*⁵, *Orsoja*⁶, etc. Plastica antropomorfa a culturii *Gârla Mare* are analogii în zona Dunării, în aria grupului *Szeremle* și *Bijelo Brdo-Dalj*. Din bronzul mijlociu și târziu putem să amintim și piesele de lut de tip *Brotlaibidol*⁷ (idoli în formă de pâine) cunoscute pe o arie largă, din Slovacia, Austria și Italia, Germania de sud (ariile culturilor *Mad'arovce*, *Věteřov*) care apar și în descoperirile de tip *Gârla Mare*.

¹ N. Tasić, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, pp. 464-465.

² Monica Chicideanu-Șandor, I. Chicideanu, *Contributions to the Study of the Gârla Mare Anthropomorphic Statuettes*, Dacia, N.S., XXXIV, 1990, pp. 53-75; Gabriel Crăciunescu, plastica antropomorfă a culturii *Žuto Brdo-Gârla Mare* din vestul Olteniei, în „*Oltenia. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie*”, Vol. XXV/2018, pp. 69-88, unde poate fi găsită și o consistentă bibliografie.

³ D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în „*Materiale și cercetări de arheologie*”, 2, 1956, pp. 255-489.

⁴ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, Editura Academiei 1961.

⁵ Z. Letica, *Antropomorfne figurine bronzanog doba u jugoslaviji*, Beograd, 1973; Idem, *Praistorijska nekropola „Pesak” kod Korbova*, în „*Starinar*”, NS, 24-25, 1973-1974, pp. 173-174, pl. IX.

⁶ T. Filipov, *Nekropol ot kăsnata bronzova epoha pri s. Orsoja, Lomsko*, Sofia, 1976; T. Dzhanfezova, *On the Late Bronze Age Mortuary Practices in North-Western Bulgaria*, în „*Dacia*”, 54, 2010, pp. 5-42.

⁷ D. Berciu, Catalogul muzeului arheologic din Turnu-Severin, I, în „*Materiale și cercetări de arheologie*” 1953, pp. 589-691; G. Crăciunescu, *Noi descoperiri arheologice din epoca bronzului la Ostrovul Mare*, în „*Drobeta*” IV, 1980, pp. 43-58.

Atât pe ceramică, cât și pe statuete întâlnim motive decorative realizate prin tehnica inciziei și ștampilării, care erau apoi încrustate cu pastă albă. Cele mai frecvente motive sunt spiralele, zig-zagurile, ghirlandele, meandrele, triunghiurile și romburile, precum și cercurile simple sau concentrice.

Obiectele de bronz descoperite în acest areal sunt destul de puține fiind reprezentate, în primul rând, de câteva piese de podoabă depuse în morminte. Unele piese de podoabă precum pandantivele prezente în aria Gârla Mare⁸, dar și în depozite de bronzuri din aceeași perioadă din Transilvania au și ele tot o origine vestică.

În România au fost descoperite importante situri cu ceramică Gârla Mare în zona Ostrovu Corbului⁹, Balta Verde¹⁰, Ostrovul Mare-Bivolării¹¹, Ostrovul Mare-Colonie¹², Gruia, jud. Mehedinți și în sudul județului Dolj, în jurul bălților de la Ghidici¹³, Cârna și Bistreț¹⁴. Cele mai cunoscute descoperiri din Bulgaria sunt la Balej, unde a fost săpată o așezare cu patru niveluri de locuire¹⁵, necropola cu peste 300 de morminte de incinerare în urnă de la Orsoja¹⁶, sau cercetările mai vechi și mai noi din jurul localității Novo Selo¹⁷.

Necropola de incinerare în urnă de la Cârna, jud. Dolj, săpată la jumătatea secolului trecut de Vladimir Dumitrescu, publicată exemplar în 1961, a rămas până de curând singura stațiune arheologică cercetată și publicată integral¹⁸ din întreaga arie. Materialul cuprins în această monografie, a stat la baza încercărilor ulterioare de periodizare internă a culturii Gârla Mare, facilitând paralelizările cronologice cu zonele și culturile arheologice din imediata apropiere.

⁸ G. Crăciunescu, *L'Âge du Bronze moyen et final au nord du Danube, à l'est des Portes de Fer*, în C. Schuster (Hrsg.), *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997), Rumänisch-Jugoslawische Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores*, II, Bukarest, 1998, pp. 115-138; M. Șandor-Chicideanu, *Cultura Țuto Brdo Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003, pp. 143-145.

⁹ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, 1939, pp. 102-139; B. Hänsel, P. Roman, *Siedlungsfunde der bronzezeitlichen Gârla Mare Gruppe bei Ostrovu Corbului*, PZ, 59, 1984, 2, pp. 188-229.

¹⁰ D. Berciu, E. Comșa, *op. cit.*, pp. 255-489.

¹¹ D. Berciu, *Catalogul muzeului arheologic din Turnu-Severin*, în „Materiale și cercetări de arheologie” I, 1953, pp. 589-691.

¹² G. Crăciunescu, *Noi descoperiri arheologice din epoca bronzului la Ostrovul Mare*, în „Drobeta” IV, 1980, pp. 43-58; Idem, *Noi puncte din epoca bronzului pe harta arheologică a județului Mehedinți*, în „Drobeta” V, 1982, pp. 193-200; Idem, *Câteva observații referitoare la necropola de la Ostrovul Mare, județul Mehedinți*, în „Litua. Studii și cercetări”, XVI, 2014, pp. 27-33.

¹³ M. Nica, *Locuințele de tip Gârla Mare și Hallsattiene descoperite în așezările de la Ghidici*, Thraco-Dacica 13, 1987, pp. 16-38; S. Lazăr, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Dolj*, în „Arhivele Olteniei”, SN. 14, 1999, pp. 19-37.

¹⁴ I. Chicideanu, *Die Frühthrakische Kultur. Zur Bronzezeit in Südwest Rumänien*, în „Dacia”, NS, 30, 1986, 1-2, pp. 7-47.

¹⁵ V. Micov, *Materieux archéologiques de la dernière période de l'âge du bronze en Bulgarie du nord-ouest*, în „Archeologija Sofia”, 12, 1970, 3, p. 49; Hänsel, *Beiträge Hallstattzeit*; G. Georgiev, *Die Erforschung der Bronzezeit in Nordwestbulgarien*, în B. Hänsel (ed.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS, 1, 1982, pp. 194-196; T. Shalganova, în D. W. Bailey, I. Panayotov, *Praehistoric Bulgaria*, 1995, p. 291 și urm.; T. Dzhanezova, *On the Late Bronze Age Mortuary Practices in north-western Bulgaria*, în „Dacia”, 54, 2010, pp. 5-42.

¹⁶ T. Filipov, *op. cit.*; A. Bonev, *Trakija i egeiskijat svjat prez vtorata polovina i hiljadoletio pr. n. e.*, Sofia, 1988, p. 39.

¹⁷ V. Mikov, *op. cit.*, pp. 48-6; T. Dzhanezova, *op. cit.*, pp. 5-42.

¹⁸ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, Editura Academiei, 1961.

Trebuie amintite și studiile publicate în jurul anilor 1970 de Bernard Hänsel¹⁹ sau N. Tasić²⁰. O contribuție importantă prin analiza critică făcută descoperirilor mai vechi și mai noi de tip Gârla Mare, dar și pentru definirea încadrărilor culturale și cronologice ale siturilor respective o constituie lucrare publicată de Monica Șandor Chicideanu, care tratează unitar descoperirile de acest fel de la Dunărea mijlocie și inferioară, de pe ambele maluri ale Dunării. Autoarea a datat cultura Žuto Brdo–Gârla Mare în intervalul cronologic situat între cca. 1650–1250/1200 a. Chr., acesteia urmându-i grupul Bistreț–Ișalnița, care și-ar fi încheiat existența în jur de 1100 a. Chr.²¹

Analizând necropola de la Cârna, Ion Chicideanu²² ajungea la concluzia că atât proporția anumitor tipuri ceramice, a formelor și decorului lor, cât și dispunerea rituală a inventarelor, redată în plan, dovedesc împărțirea ei în două zone, cea de est (36 morminte) și cea de vest (80 de morminte). Prin urmare, necropola ar fi unitară din punct de vedere cronologic, constituind „o fază – faza Cârna – a culturii Gârla Mare”, cele două zone, divizate la rândul lor în alte două părți, ar reflecta organizarea comunității respective care era constituită din patru ginți după un sistem exogamic dualist. Autorul mai arăta cu această ocazie că în zona nord dunăreană cultura Gârla Mare a fost urmată de grupul Bistreț–Ișalnița, grup ce ar face tranziția către epoca fierului.

Descoperirile de tip Gârla Mare provin în cea mai mare parte din necropole de incinerare în urnă, cunoscându-se puține descoperiri de tip așezare.

O situație interesantă se poate observa în sudul Olteniei, în situl deja amintit de la Ghidici, jud. Dolj. Aici, la șase km sud de satul Ghidici²³, între dunele de nisip și Dunăre, în punctul „Balta Țarovei I” au fost săpate mai multe locuințe, dintre care șase aparțin așezării Gârla Mare (L 1, L 3, L 4, L 5, L 6, L 11); alte două au fost atribuite locuirii cu ceramică de tip Bistreț Ișalnița (L 2, L 9), iar în trei s-a găsit ceramică specifică primei epoci a fierului, de tip Vârtop (L 7, L 8, L 10). Aceștia li se adaugă și L 1 din punctul Ghidici –, „Balta Țarovei II”. Alte așezări Gârla Mare au mai fost cercetate la Izvoarele, com. Gruia și la Ostrovul Mare „Colonie”, ambele în jud. Mehedinți²⁴ dar și la Balej²⁵ în Bulgaria.

Ceramica incrustată, despre care am vorbit este, poate, una dintre cele mai bogat ornamentate ceramici ale bronzului mijlociu și târziu din Europa, datorită tehnicii de decorare (incizare și încrustare cu pastă albă), care permitea realizarea unei motivistici foarte variate.

La prima vedere, avem impresia că ne aflăm în fața unei unități de forme și decor, păstrată cu consecvență de comunitățile care trăiau, atât pe malul drept, cât și pe cel

¹⁹ B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit in Karpatenbecken*, Bonn, 1968 Teil I; pp. 235, 239-142; Idem, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976.

²⁰ N. Tasić, *Preistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974, pp. 457-458.

²¹ M. Șandor-Chicideanu, *op. cit.*, pp. 209-213.

²² I. Chicideanu, *op. cit.*, pp. 7-47.

²³ M. Nica, S. Lazăr, *Locuințele Hallstattiene descoperite la Ghidici*, în „Cercetări arheologice în aria nord tracă”, II, București, 1997, pp. 87-112; S. Lazăr, *Sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Craiova, Editura Universitaria, 2011, pp. 33-41; Idem, *Catalogul descoperirilor ceramice hallstattiene timpurii din Oltenia (A-C)*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, nr. 34/2020, pp. 23-38.

²⁴ G. Crăciunescu, *Noi descoperiri arheologice din epoca bronzului de la Ostrovul Mare–Colonie*, în „Drobeta”, IV, 1980, pp. 43-58; Idem, *Așezare a culturii Gârla Mare la Izvoarele*, în „Thraco-Dacica”, 1-2, 1992, pp. 43-47; Idem, *Despre locuirile bronzului mijlociu din Ostrovul Mare*, în „Drobeta”, XVI, 2006, pp. 143-164.

²⁵ T. Džhanfezova, *op. cit.*, pp. 5-42.

stâng al Dunării. Analizând însă motivele ornamentale în parte, felul în care se află asociate pe vas, dar și frecvența lor, se pot constata deosebiri între diferitele grupuri de descoperiri. Astfel înțelese aceste diferențe, este de presupus că ele pot reflecta identitatea de grup a respectivelor comunități. Procedând în acest mod, s-ar putea eventual sesiza gruparea diferitelor comunități zonale din care este constituită această mare „familie” cu ceramică incrustată. Tema aceasta ar putea fi dezvoltată, dar demersul respectiv ne-ar îndepărta de la subiectul lucrării de față.

Descoperirile de tip Gârla Mare de la sud de Dunăre, au fost reanalizate de Tatiana Shalганova²⁶, care considera că în Bulgaria ar exista, în perioada de care ne ocupăm, două orizonturi cronologice, reprezentate, primul, de faza clasică a culturilor cu ceramică incrustată și al doilea, de ceramica canelată, specifică Hallstattului timpuriu. Folosindu-se de datele stratigrafice obținute din așezările de la Balej și de la Vidin „Peștera Magura”, dar și de analogiile cu descoperiri similare din Serbia și România, autoarea încearcă să surprindă procesul de trecere de la ceramica incrustată a epocii bronzului, la cea din prima epocă a fierului, caracterizată de prezența decorului canelat.

Sfârșitul culturii Gârla Mare se situează, în ceea ce numim aici, perioada târzie a epocii bronzului, indiferent cum este nuanțat, din punct de vedere strict cronologic, acest moment²⁷. Cu ocazia săpăturilor din zona Bistreț – Cârna, Ion Motzoi Chicideanu a identificat un grup cultural, pe care autorul îl plasa cronologic în intervalul secolelor XIII–XII a. Chr. și pe care l-a denumit Bistreț – Ișalnița²⁸. Grupul cultural respectiv ar ocupa lunca Dunării până la vărsarea Oltului și ar reprezenta ultima manifestare a epocii bronzului în zona respectivă, fiind contemporan cu faza a doua a grupului cultural Cruceni–Belegiș din Banat, și precedând astfel apariția ceramicii canelate de tip Vârtope²⁹. Autorul menționat considera că acest grup ceramic a apărut ca urmare a grefării unor influențe vestice de tip Cruceni–Belegiș pe fondul cultural local Gârla Mare.

Pe malul sudic al Dunării, în Bulgaria cele mai cunoscute descoperiri de acest tip sunt cele trei morminte de incinerare de la Makreš Grobišćeto³⁰ și situl de la Gradešnica³¹, iar în Serbia, mormintele de la Vajuga (Korbovo–Pesak)³² și Usije „Grad”³³. Interesant de subliniat este faptul că, de cele mai multe ori, descoperirile funerare de tip Bistreț–Ișalnița sunt situate în aceleași locuri în care au existat anterior necropole de tip Gârla Mare.

Descoperirile de la Cârna „Ostrovogania” și cele, de la Plosca pot fi luate ca punct de plecare în discutarea apariției grupului Bistreț–Ișalnița. Aici, în zona ambelor necropole de tip Žuto Brdo–Gârla Mare, s-a identificat câte un mic grup de morminte,

²⁶ T. Shalганova, *Das Antreten der kannelierten Keramik und der Übergang von der Spätbronzezeit zur frühen Eisenzeit in Nordwestbulgarien*, în H. Ciugudean, N. Boroffka (ed.), *The Early Hallstatt Period (1200–700 B.C.) in South-Eastern Europe*, Alba Iulia, 1994, pp. 185–195; Idem, *The Lower Danube Incrusted Pottery Culture*, în D.W. Bailey, I. Panayotov (ed.), *Prehistoric Bulgaria, Monographs in World Archaeology*, 22, Madison, 1995, pp. 291–308.

²⁷ Sunt cunoscute diferitele opinii exprimate cu privire la această datare. Putem aminti principalele ipoteze, Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, pp. 302–306: cca. 1200a. Chr.; B. Hänsel, *op. cit.*, pp. 62–65: 1100 a. Chr.; M. Șandor-Chicideanu, *op. cit.*, p. 213: 1250 a. Chr. în Oltenia și 1200 a. Chr. în Bulgaria (utilizând și date ¹⁴C).

²⁸ I. Chicideanu, *op. cit.*, pp. 7–47.

²⁹ *Ibidem*, pp. 40–47.

³⁰ G. Aleksandrov, *Novootkriti prastoriceski selišča v Mihajlovgradskji okrăg*, în „Izvestija” 6, 1981, pp. 19–45.

³¹ G. Georgiev, *op. cit.*, pp. 187–202.

³² M. Șandor-Chicideanu, *op. cit.*, p. 256 urm.

³³ M. Kosorić, J. Todorović, „Grad” naselje jutobrdске kulturne grupe, în „Starinar”, NS, 13–14, 1962–1963, pp. 267–274.

atribuit grupului Bistreț-Ișalnița, al căror inventar ceramic prezenta forme specifice, deosebite de cele din mormintele majoritare (la Cârna – „Ostrovogania”, 9 din 69 de morminte) și care, în câteva cazuri, suprapuneau stratigrafic mormintele de tip Gârla Mare³⁴. Situații similare sunt atestate în Serbia, de-a lungul Dunării, în zona Clisurii (Korbovo „Pesak” și Vajuga „Pesak”) și în Bulgaria (Orsoja).

Indiferent câtă importanță acordăm influențelor exercitate dinspre apus (ne referim la grupul Cruceni-Belegiș), este clar că descoperirile amintite mai sus, constituie o dovadă a evoluției formelor culturii Gârla Mare și implicit, a practicilor funerare specifice acelor comunități (incinerația rămâne ritul exclusiv practicat). De asemenea, faptul că nu se cunoaște până în prezent nici o necropolă care să poată fi atribuită cu certitudine doar grupului Bistreț-Ișalnița, mormintele de acest tip fiind descoperite mereu în zona necropolelor Gârla Mare (chiar dacă, în unele cazuri, dispuse pe plan în grup separat, cum este cazul la Beograd „Karaburma”) ³⁵, dovedește mai degrabă relația strânsă, nemijlocită, cu necropolele culturii Gârla Mare, respectiv practicarea, în continuare, de către aceleași comunități a obiceiurilor funerare anterioare.

Marea majoritate a descoperirilor provin din domeniul funerar. Singurele situri de tip așezare, în care se pare că s-ar fi putut observa această evoluție a culturii materiale, sunt până în prezent cele de la Balej din Bulgaria (patru depuneri succesive) și Ghidici (România) unde locuințele nr. 2 și 9 au fost atribuite aspectului cultural pe care îl discutăm aici.

Trebuie să remarcăm faptul că la începutul epocii fierului, în nord-vestul Bulgariei, nord-estul Serbiei și zona de la nordul Dunării, mai precis sudul Olteniei și al Banatului, găsim situri cu ceramică canelată foarte asemănătoare³⁶.

În Banat, evoluția de la bronzul târziu la Hallstatt este cunoscută mai ales prin intermediul necropolelor de tip Cruceni-Belegiș³⁷. Observațiile făcute în necropolele de acest tip dovedesc că adoptarea ceramicii canelate s-a făcut treptat și fără modificarea ritualului funerar. Un fenomen asemănător se observă în cimitirele de la Zimnicea³⁸, care se succed de la sfârșitul epocii bronzului până în Hallstatt, oglindind, de asemenea, adoptarea ceramicii canelate în cadrul culturii Zimnicea-Plovdiv.

Necropola de la Hinova, jud. Mehedinți³⁹ are ca inventar principal ceramica la care se adaugă și câteva piese din metal (podoabe și cuțițe din bronz). Tipurile ceramice cele mai frecvente sunt vasele mari, pântecoase, cu rol de urne funerare, conținând oasele calcinate, străchinile, cu rol de strachină capac și ceșcuțele, cu funcția de vase adiacente. Cu excepția vasului ce conținea tezaurul (notat cu M. 44), deci care nu îndeplinea funcția de „urnă”, celelalte vase pântecoase care conțineau resturi cremate, au fost considerate morminte. În 14 cazuri se poate observa că fundul vasului a fost perforat, prezentând așa-numita „fereastră a sufletului”, practică bine

³⁴ M. Șandor-Chicideanu, *op. cit.*, pp. 223, 262-297.

³⁵ J. Todorović, *Praistoriska Karaburma II – nekropola bronzanog doba*, Beograd, 1977.

³⁶ A. László, *Prima epocă a fierului/Perioada timpurie (Hallstatt A și B)*, în M. Petrescu Dâmbovița, A Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2010, pp. 311-315.

³⁷ *Ibidem*, p. 311.

³⁸ A. Alexandrescu, *Sepulture du premier Âge de Fer à Zimnicea*, Dacia NS. 23, 1978, pp. 115-124.

³⁹ M. Davidescu, A. Vulpe, *Necropola de incineratie de la Hinova, jud. Mehedinți*, în „Drobeta”, XX, 2010, pp. 117-178; M. Davidescu, A. Vulpe, *The Urnfield in Himova, Mehedinți County*, în „Dacia”, 54, 2010, pp. 43-95.

cunoscută în domeniul descoperirilor funerare. Ceramica este decorată cu caneluri, dispuse pe pânțele, umăr, gât sau în formă de stea pe exteriorul sau interiorul vasului, formând motive ornamentale cum ar fi ghirlandele și decoruri în formă de stea cu cinci, șase sau nouă colțuri, precum și motivul literei S, realizat tot prin canelare. Inventarul metalic este constituit din patru cuțițașe de bronz, din care s-a păstrat doar două, un tutul de bronz, două ace de bronz și un inel din sârmă de bronz. A mai fost găsită o „fusaioală” de lut, o mărgică și o piesă tubulară din material sticlos.

Ceramica de la Hinova are analogii cu descoperiri din Banat (vasul ce conținea depozitul de bronzuri de la Cornuțel, jud. Caraș-Severin⁴⁰, vasele de la Moldova Nouă „Cariera de banatite”, jud. Caraș-Severin⁴¹, ceramica provenind din tumulul „Grămurada lui Ticu” de la Susani, jud. Timiș⁴², ceramica din necropolele de la Cruceni și Bobda⁴³). Asemănări pot fi observate și ceramica canelată de la începutul epocii fierului din Oltenia, descoperită la Balta Verde, jud. Mehedinți⁴⁴ sau așezările și mormântul de incineratie hallstattian de la Ghidici „Balta Țarova”, Vârtop și Plopșor.

Vase ceramice de tip Vârtop, asemănătoare cu cele găsite în locuințele hallstattiene de la Ghidici, au mai fost descoperite de-a lungul Dunării, la Bistreț, în cadrul complexului de gropi și în mormântul cenotaf hallstattian de la Cârna, la Orevița⁴⁵, dar și pe malul drept al Dunării la Orsoja⁴⁶, situată aproximativ *vis à vis* de Ghidici, la Golubac „Usije-Grad”⁴⁷ sau la Mala Vrbica-Konopište⁴⁸, în Serbia. În cursul explorării unei necropole de tip Žuto Brdo-Gârla Mare de la Mala Vrbica-Konopište, în marginea acesteia, sub un strat de humus, gros de aprox. 30 cm, s-a identificat o groapă cultică, de formă ovală, umplută cu pietriș, adâncă de cca. 60 cm, în care s-au găsit fragmente ceramice și oase de animale incinerate. În partea nordică a gropii se aflau *in situ*, dispuse în linie, cinci vase: trei vase pântecoase de dimensiuni diferite, o strachină invazată și un vas dublu (tip solniță); în centrul gropii se situa un vas cuptor (*pyraunos*) împreună cu fragmentele a două străchini, una din ele decorată cu caneluri dispuse în stea cu cinci colțuri. Toate vasele, cu excepția vasului-cuptor, sunt de culoare închisă, la suprafață fiind lucioase și, toate, sunt decorate doar cu caneluri și au foarte bune analogii cu descoperirile de la Vârtop, din Oltenia.

În concluzie, aspectelor culturale ale Bronzului târziu – sfârșitul culturii Gârla Mare, grupul cultural Bistreț-Ișalnița – le urmează, în această zonă, pe cele două maluri ale Dunării, grupurile cu ceramică canelată. Această evoluție continuă până la

⁴⁰ I. Stratan, *O nouă descoperire hallstattiană din Banat*, în SCIV 15, 4, 1964, pp. 523-528.

⁴¹ M. Gumă, *O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă*, AMN 16, 1979, pp. 481-493, pl. 2; Idem, *Civilizația primei epoci a fierului în sud – vestul României*, 1993, p. 176, pl. 17.

⁴² I. Stratan, A. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, în „*Prähistorische Zeitschrift*”, 52, 1977, 1, pp. 28-60, pl. 6/94, 12-14.

⁴³ N. Boroffka, *Probleme der jungbronzezeitlichen Keramik in Ostungarn und Westrumänien*, în H. Ciugudean, N. Boroffka (ed.), *The Early Hallstatt Period (1200-700) in South-Eastern Europa. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, June, 1993*, Alba Iulia, 1994, p. 10, fig. 1.

⁴⁴ D. Berciu, E. Comșa, *op. cit.*, pp. 307-320.

⁴⁵ I. Motzoi Chicideanu, *Ein neuer Fund vom Beginn der Hallstattzeit aus der Kleinen Walachei*, Dacia NS. 43-45, 1999-2001, pp. 197-229.

⁴⁶ T. Filipov, *op. cit.*; G. Georgiev, *Die Erforschung der Bronzezeit in Nordwestbulgarien, Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.* (PAS 1), Berlin 1982, pp. 187-201; Șandor-Chicideanu, *op. cit.*, p. 186.

⁴⁷ M. Kosorić, J. Todorović, „*Grad*” naselje jutobrdske kulturne grupe, în „*Starinar*”, NS. 13-14, 1962-1963, pp. 267-274.

⁴⁸ P. Popović, *Problem of Cult Features in the Late Bronze Age cemetery at Konopište*, în vol. *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores* (Kolloq. Drobeta Turnu Severin 1997), București, 1998, pp. 147-153.

înlocuirea aproape completă a inciziei cu canelura, situație constatată la nordul Dunării în descoperirile de tip Vârtop sau Hinova. Acest proces corespunde în bună măsură cu cel observat în Banat, în evoluția ceramicii din necropolele de la Cruceni, Bobda, Ticvanu Mare și în tumulul de la Susani.

În arheologia contemporană este tot mai frecvent teoretizată încercarea de a reformula înțelesurile culturii materiale, considerată ca o manifestare de practici simbolice structurate, pline de sensuri, aflată în permanentă relaționare cu socialul. Despre faptul că practicile culturale sunt încărcate de semnificații, despre rolul semnelor și simbolurilor care la un moment dat devin tot mai legate de statutul social al membrilor comunităților sau de statutul de putere, despre rolul ritualurilor, în întărirea coeziunii sociale a comunității sau a grupului etnic, s-a discutat mult în ultima vreme⁴⁹.

Elementele de cultură materială, respectiv, în cazul de față, vasele de ceramică, aparțin sistemului practicii sociale. Ca manifestări ale unor practici simbolice, acestea sunt purtătoare de semnificații pentru înțelegerea cărora este important de analizat statutul acestei ceramicii în spațiul funerar și în spațiul de locuit⁵⁰, precum și a relațiilor ce se pot observa între cele două domenii.

BIBLIOGRAFIE

- Aleksandrov, G., *Novootkriti praistoriceski selišča v Mihajlovgradskji okrăg*, în „Izvestija” 6, 1981, pp. 19-45.
- Alexandrescu, A. *Sepulture du premier Âge de Fer à Zimnicea*, în „Dacia” NS. 23, 1978, pp. 115-124.
- Berciu, D. *Catalogul muzeului arheologic din Turnu-Severin*, în „Materiale și cercetări de arheologie” I, 1953, pp. 589-691.
- Berciu, D., Comșa, E., *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, 2, 1956, pp. 255-489.
- Boroffka, N., *Probleme der jungbronzezeitlichen Keramik in Ostungarn und Westrumänien*, în H. Ciugudean, N. Boroffka (ed.), *The Early Hallstatt Period (1200-700) in South-Eastern Europa. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 June 1993*, Alba Iulia, 1994, pp. 7-23.
- C. Geertz, *The Interpretation of Culture*, New York, Basic Books, Inc. Publishers, 1973.
- Chicideanu, I. *Die Frühthrakische Kultur. Zur Bronzezeit in Südwest Rumänien*, în „Dacia”, NS., 30, 1986, pp. 7-47.
- Chicideanu, Motzoi, I., *Ein neuer Fund vom Beginn der Hallstattzeit aus der Kleinen Walachei*, în „Dacia”, NS. 43-45, 1999-2001, pp. 197-229.
- Chicideanu-Șandor, M., Chicideanu, I., *Contributions to the Study of the Gârla Mare Anthropomorphic Statuettes*, în „Dacia”, NS., 34, 1990, pp. 53-75.
- Crăciunescu, G., *Așezare a culturii Gârla Mare la Izvoarele*, în „Thraco-Dacica”, 1-2, 1992, pp. 43-47.

⁴⁹ C. Tilley, *Interpreting material culture*, în I. Hodder (ed.) *The Meaning of Things. Material Culture and Symbolic Expression*, London, 1989; I. Hodder, *Symbols in Action. Ethnoarchaeological Studies in Material Culture*, New York, Cambridge, 1982; N. Palincăș, *Statutul social și relații de gen în bronzul târziu de la Popești. Pledoarie pentru o altfel de arheologie*, *Academica*, 33, dec. 2004, pp. 26-29; C. Geertz, *The Interpretation of Culture*, 1973.

⁵⁰ M. Eliade, *Sacru și profanul*, p. 93, unde arată că pentru omul religios spațiul sacru este „singurul care ar fi real, care există cu adevărat”, revelația unui spațiu sacru face posibilă „viața adevărată”.

- Crăciunescu, G., *Câteva observații referitoare la necropola de la Ostrovul Mare, județul Mehedinți*, în „Litua. Studii și cercetări”, XVI, 2014, pp. 27-33.
- Crăciunescu, G., *Despre locuirile bronzului mijlociu din Ostrovul Mare*, în „Drobeta”, XVI, 2006, pp. 143-164.
- Crăciunescu, G., *L'Âge du Bronze moyen et final au nord du Danube, à l'est des Portes de Fer*, în C. Schuster (coord.), *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997)*, Rumänisch-Jugoslawische Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores, II, Bukarest, 1998, pp. 115-138.
- Crăciunescu, G., *Noi descoperiri arheologice din epoca bronzului la Ostrovul Mare*, în „Drobeta” IV, 1980, pp. 43-58.
- Crăciunescu, G., *Noi puncte din epoca bronzului pe harta arheologică a județului Mehedinți*, în „Drobeta” V, 1982, pp. 193-200.
- Crăciunescu, G., *Plastica antropomorfă a culturii Țuto Brdo-Gârla Mare din vestul Olteniei*, în „Oltenia. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie”, Vol. XXV/2018, pp. 69-88.
- Dumitrescu, Vl., *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, Editura Academiei, 1961.
- Dzhanfiezova, T., *On the Late Bronze Age Mortuary Practices in north-western Bulgaria*, în „Dacia”, NS., 54, 2010, pp. 5-42.
- Eliade, M., *Sacral și profanul*, București, Editura Humanitas, 2000.
- Filipov, T., *Nekropol ot kăsnata bronzova epoha pri s.Orsoja, Lomsko*, Sofia, 1976.
- Georgiev, G., *Die Erforschung der Bronzezeit in Nordwestbulgarien / Research into the Bronze Age in north-western Bulgaria*, în B. Hänsel (ed.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS, 1, Berlin, 1982.
- Gumă, M., *Civilizația primei epoci a fierului în sud – vestul României*, București, 1993.
- Gumă, M., *O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă*, AMN 16, 1979, pp. 481-493.
- Hänsel, B., *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit in Karpatenbecken*, Bonn, Editura Habelt, 1968.
- Hänsel, B., *Beiträge zur Regionalen und Chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Bonn*, Editura Habelt, 1976.
- Hänsel, B., Roman, P., *Siedlungsfunde der bronzezeitlichen Gârla Mare Gruppe bei Ostrovu Corbului*, în „Præhistorische Zeitschrift”, 59, 2, 1984, pp. 188-229.
- Hodder, I., *Symbols in Action. Ethnoarchaeological Studies in Material Culture*, New York, Cambridge, 1982.
- Kosorić, M., Todorović, J., „Grad” naselje jutobrdske kulturne grupe, în „Starinar”, NS. 13-14, 1962-1963, pp. 267-274.
- Lazăr, S., *Contribuții la repertoriul arheologic al jud. Dolj*, în „Arhivele Olteniei”, 14, 1999, pp. 19-37.
- Lazăr, S., *Sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Craiova, Editura Universitaria, 2011.
- Lazăr, S., *Catalogul descoperirilor ceramice hallstattiene timpurii din Oltenia (A-G)*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, nr. 34/2020, pp. 23-38.
- Lazăr, S., *The funerary practices from the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Age in the south-west of Romania and the relations with the south of Danube*, în „Swedish Journal of Romanian Studies”, vol 5, 2/2022, pp. 101-116.
- Letica, Z., *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Iugoslaviji*, Beograd, 1973; Idem, *Praistorijska nekropola „Pesak” kod Korbova*, în „Starinar”, NS. 24-25, 1973-1974, pp. 173-174.

Nica, M., *Date noi cu privire la cronologia și periodizarea grupului cultural Gârla Mare pe baza descoperirilor din așezarea și necropola de la Ghidici, punctul „Balta Țarovei”,* în P. Roman, M. Alexianu (ed.), *Relations thraco-illiro-hellenique. Actes du XIVe Symposium National de Thracologie, Băile Herculane (14-19 sept. 1992)*, București, 1994, pp. 178-206.

Nica, M., Lazăr, S., *Locuințele Hallstattiene descoperite la Ghidici*, în „Cercetări arheologice în aria nord tracă”, II, București, 1997, pp. 87-112.

Palincaș, N., *Statutul social și relații de gen în bronzul târziu de la Popești. Pledoarie pentru o altfel de arheologie.*, în „Academica”, 33, dec. 2004, pp. 26-29.

Popović, P., *Problem of Cult Features in the Late Bronze Age cemetery at Konopište*, în C. Schuster (coord.), *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores, Colloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997)*, 1998, pp. 147-153.

Șandor Chicideanu, M., *Cultura Țuto-Brdo Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea mijlocie și inferioară*, Cluj-Napoca, Editura Neremia Napocae, 2003.

Shalганova, T., *Das Antreten der kannelierten Keramik und der Übergang von der Spätbronzezeit zur frühen Eisenzeit in Nordwestbulgarien* în H. Ciugudean, N. Boroffka (ed.), *The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe*, Bibliotheca Musei Apulensis. I, Alba Iulia, 1994, pp. 185-195.

Shalганova, T., *The Lower Danube Incrusted Pottery Culture*, în D.W. Bailey, I. Panayotov (ed.), *Prehistoric Bulgaria, Monographs in World Archaeology*, 22, 1995, pp. 291-308.

Stratan, I., Vulpe, A., *Der Hügel von Susani*, în „*Praehistorische Zeitschrift*”, 52, 1977, pp. 28-60.

Tasić, N. *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974.

Todorović, J., *Praistoriska Karaburma II – nekropola bronzanog doba*, Beograd, 1977.

*** *Istoria Românilor*, vol I, București, Editura Enciclopedică, 2010.

Imaginea femeii în eneolitic. Cultura Gumelnița

Iulia RĂBÎNCĂ

Muzeul Județean „Teohari Antonescu” Giurgiu

Abstract: This article is based on the analysis of a collection of anthropomorphic female statuettes discovered in the older researches from Southern Muntenia (county of Ilfov/Giurgiu), kept in the „Teohari Antonescu” county Museum of Giurgiu. From the entire collection of the anthropomorphic statuettes (167 pieces), only 157 pieces can be ascribed to anthropomorphic female statuettes with certainty. They are divided into 129 clay statuettes and 28 statuettes made of bone. The findings dates to the Eneolithic period, Gumelnița culture (cca. 4550-3950 BC). This is the preliminary study on statuettes who includes their typological and stylistic characteristics.

Keywords: *image, anthropomorphic statuettes, woman, characteristics, Eneolithic*

INTRODUCERE

În urma cercetărilor arheologice efectuate de-a lungul timpului în mai multe așezări eneolitice cum sunt cele de la Sultana, Pietrele, Tangâru, Petru Rareș și Bucșani au fost scoase la lumină reprezentări plastice deosebite, unele având caracter de unicat în cadrul eneoliticului european. Printre reprezentările plastice, colecția Muzeului din Giurgiu cuprinde un număr mare de statuete antropomorfe de lut și de os, care oferă posibilitatea de a le studia detaliat. Analiza lotului de statuete antropomorfe, alcătuită din 167 de piese, a permis selecția unui număr de 157 de piese care pot fi atribuite cu certitudine statuetelor feminine. Acestea sunt împărțite în 129 de statuete de lut și 28 de statuete de os.

Chiar dacă stadiul actual al cercetărilor științifice și al descoperirilor de plastică antropomorfă nu permite avansarea unor ipoteze legate de semnificațiile precise ale statuetelor antropomorfe feminine, cercetătorii au elaborat diferite teorii, unele acceptate, altele contestate. Cele mai multe studii de specialitate tratează apariția plasticii antropomorfe feminine de lut ca parte inseparabilă a vieții spirituale a civilizației mileniului V î. Hr.

În cadrul cercetărilor s-a acordat o importanță deosebită analizei tipologice a statuetelor antropomorfe feminine. În ceea ce privește modelarea și finisarea statuetelor, remarcăm că majoritatea au fost modelate din pastă semifină și finisate prin aplicarea unei angobe, urmată de ardere. Analiza morfologică reliefează faptul că majoritatea exemplarelor au capul de formă discoidală, cu lobii urechilor bine evidențiați, cu sau fără perforații laterale, nasul proeminent și gura marcată, în general,

printr-o linie incizată. Colecția analizată numără 23 de statuete cu aceste caracteristici. În general, mâinile sunt întinse lateral și redate schematizat. Sâni sunt realizați din două pastile mici de formă conică. Spatele statuetelor este, de obicei, plat. În unele cazuri, se poate observa pe partea dorsală a statuetelor o proeminență care sugerează o cocoașă. Unele statuete au abdomenul bombat, care, în opinia specialiștilor reprezintă femei însărcinate. La partea inferioară, în unele cazuri, fesele și șoldurile au fost redate în relief. În cazul membrelor inferioare, numărul mare de exemplare (52) arată preferința pentru modelarea separată.

În ceea ce privește dimensiunile, statuetele studiate au, în majoritate, dimensiuni mici cu înălțimea cuprinsă între 43 și 92 mm, lățimea se încadrează între 18 și 33 mm, iar grosimea de la 4 până la 8 mm, cu unele excepții care ajung până la grosimea de 15 mm.

Cu toate că statuetele de lut din fazele Gumelnița A2 și Gumelnița B1 formează un tot relativ unitar, în unele cazuri, statuetele au fost atribuite celor două faze culturale. Analiza de față urmează clasificarea utilizată de Radian Andreescu.

În ceea ce privește statuetele antropomorfe de os, acestea se înscriu între cele mai reprezentative creații din cultura Gumelnița. Și în cazul statuetelor de os, criteriile pentru stabilirea fazelor culturale Gumelnița A2 și Gumelnița B1 sunt aceleași ca în cazul statuetelor de lut.

Această prezentare sintetică este însoțită de ilustrație pentru fiecare dintre tipurile de statuete în parte.

STATUETE ANTROPOMORFE DE LUT. ANALIZĂ TIPOLOGICĂ

Categoriile tipologice din care fac parte statuetele antropomorfe de lut studiate sunt următoarele: statuete în poziție verticală, în poziție așezată și în poziție ghemuită.

Analiza morfologiei statuetelor relevă faptul că pentru fazele Gumelnița A2 și Gumelnița B1 există numeroase caracteristici comune. În cazul statuetelor din faza Gumelnița A1, acestea prezintă unele caracteristici comune cu cele din celelalte două faze. Majoritatea statuetelor de lut din colecția studiată se păstrează în stare fragmentară. Numeroase studii realizate de John Chapman încearcă să demonstreze că statuetele antropomorfe de lut au fost realizate din mai multe bucăți de lut și că procesul de fabricație a fost strâns legat de fragmentarea ulterioară¹.

Statuete din faza Gumelnița A1

Reduse numeric, statuetele acestei faze se împart în două categorii principale: statuete în poziție verticală și statuete în poziție așezată. În colecția studiată regăsim statuete din prima categorie. Majoritatea exemplarelor fazei Gumelnița A1 provin de la Tangâru (piesele nr. 1-6). Diferențele morfologice constau în modul de tratare a jumătății inferioare: unele exemplare sunt plate (piesa nr. 1; pl. 1/2), altele conice (piesa nr. 2; pl. 1/1) sau cilindrice (piesa nr. 2; pl. 2/1), în timp ce o parte au picioarele realizate

¹ John Chapman, *Fragmentation in Archaeology. Peoples, Places and Broken Objects in the Prehistory of South-Eastern Europe*, Routledge, London, 2000, pp. 72-79.

separat² (piesele nr. 4; pl. 2/2 și piesa nr. 5; pl. 4/2). Fragmentul de statueta feminină cu corpul cilindric, fața ruptă din vechime și abdomenul bombat a fost descoperită în 1957 la Tangâru în locuința 2³.

Statuete din faza Gumelnița A2

Studiile anterioare au definit cinci grupe principale de statuete de lut din faza Gumelnița A2, diferite prin formă, dimensiuni și decor: statuete în poziție verticală cu picioarele reunite sau modelate separat, statuete cu modelare facială *en bec d'oiseau*, statuete cu partea inferioară tronconică (cu *rochie cloche*), statuete cu cocoașă, statuete cu partea inferioară bombată. În colecția analizată se regăsesc exemplare din toate categoriile menționate. Astfel, majoritatea statuetelor din prima categorie, descoperite în așezările de la Sultana și Bucșani-Pod, sunt zvelte, cu talia subțire și picioarele lipite sau demarcate printr-o incizie verticală. Unele statuete sunt modelate în formă de cilindru sau cvasi-cilindrice, iar părțile anatomice sunt redată schematic. Cele mai multe statuete din această categorie au brațele întinse lateral. Dimensiunile statuetelor acestei categorii sunt cuprinse între 43 mm și 128 mm.

Analiza morfologiei statuetelor cu modelare facială *en bec d'oiseau* relevă faptul că, în majoritatea cazurilor, capul are formă discoidală, format din trei lobi, reprezentând urechile și nasul. Toate statuetele din colecția studiată prezintă modelare facială *en bec d'oiseau*. Cele mai multe statuete din această categorie provin de la Bucșani-Pod. În general, statuetele de la Bucșani-Pod care păstrează doar capul sunt lipsite de decor, cu unele excepții, în care capul este decorat cu șiruri de perforații. O statueta fără decor de la Pietrele are gura largă (pl. 6/9), ceea ce sugerează starea emoțională a unui personaj⁴.

Categoria statuetelor cu *rochie cloche* este reprezentată de două piese aproape întregi, descoperite în așezările de la Sultana-Malu Roșu (piesa nr. 14) și Petru Rareș⁵ (piesa nr. 15). Partea inferioară a ambelor statuete este goală la interior. Măinile sunt rupte din vechime. Analogii apropiate găsim la Căscioarele⁶.

O categorie aparte este cea a statuetelor cu cocoașă care numără trei piese din care două exemplare (nr. 11 și 28) au fost descoperite la Bucșani-Pod și una la Sultana-Malu Roșu. Cele mai apropiate analogii se regăsesc la Brăilița, Căscioarele și Măriuța⁷.

Alte statuete fragmentare, care păstrează un picior sau capul, au fost încadrate cultural, fie în faza Gumelnița A2, fie în faza Gumelnița B1. Colecția studiată cuprinde un număr de 52 de picioare, din care 44 exemplare sunt modelate în poziție verticală, iar celelalte 8 sunt realizate în poziție așezată și semi-așezată.

² Dumitru Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangâru (1934). Raport preliminar*, în „Buletinul Muzeului Județului Vlașca Teohari Antonescu”, I, 1935, pp. 30-31, fig. 32.

³ Idem, *Săpăturile de la Tangâru și Petru Rareș (r. Giurgiu, reg. București)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, VI, 1959, fig. 7/4.

⁴ John Chapman, *Forging Identities in the Prehistory of old Europe. Dividuals. Individuals, and Communities, 7000-3000 BC*, Sidestone Press, Leiden, 2020, p. 140.

⁵ Dumitru Berciu, *Săpăturile de la Petru Rareș (1933 și 1935)*, în „Buletinul Muzeului Județului Vlașca Teohari Antonescu”, II, 1937, pp. 21-23.

⁶ Radian Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București, 2002, p. 39, pl. 13/1-2; 23/1.

⁷ *Ibidem*, p. 23, pl. 11/1-7.

Lotul fragmentar mai cuprinde 14 exemplare care păstrează doar capul, din care 9 piese provin la Bucșani. Pentru practica fragmentării statuetelor specifică culturilor eneoliticului sud-est european, John Chapman a avansat ipoteza că aceasta ar trebui inclusă într-un context antropologic mai larg, legat de practicile sociale⁸.

Analiza lotului de statuete a relevat existența a 6 piese cu partea inferioară bombată descoperite la Tangâru (Pl. 2/1), Sultana-Malu Roșu (Pl. 5/2; 7/1), Bucșani-Pod (Pl. 5/3-4) și Blejești. Cele mai apropiate analogii la nord de Dunăre se găsesc la Vidra⁹ și Gumelnița¹⁰.

Statuete din faza Gumelnița B1¹¹

Colecția arheologică studiată este alcătuită dintr-un lot relativ numeros aparținând acestei faze, care cuprinde statuete cu brațele așezate pe piept sau abdomen, statuete în poziție așezată și semi-așezată sau alungită și statuete cu cap mobil (de tip thessalic), statuete în poziție verticală.

Prima categorie cuprinde 3 piese din care o piesă a fost descoperită la Bucșani-Pod, ale cărei mâini sunt așezate pe piept (piesa nr. 29; pl. 7/2), iar celelalte două exemplare provin de la Sultana-Malu Roșu (și 30). Piese de la Sultana-Malu Roșu au mâinile așezate pe abdomen, dar sunt modelate diferit: una stă în poziție verticală (piesa nr. 28; pl. 7/3), iar cealaltă este realizată în poziție așezată pe un scăunel (piesa nr. 30; pl. 8/2). O analogie foarte apropiată se găsește la Pietrele¹².

Caracteristica statuetelor din categoria a doua este poziția așezată sau semi-așezată. Modelarea statuetelor în poziția așezată ar putea fi sinonimă cu redarea unui personaj feminin în timpul nașterii sau după naștere¹³. Colecția studiată numără 8 piese, din care 7 exemplare sunt modelate în poziție așezată (Pl. 7/6; 8/2) și unul în poziție semi-așezată. Doar două exemplare au avut modelate ambele picioare, unul fiind rupt din vechime¹⁴ (piesa nr. 31; pl. 7/5) și, ulterior, restaurat, iar celălalt având ambele picioare rupte de sub genunchi¹⁵ (piesa nr. 30; pl. 8/2). Lungimile pieselor din această categorie sunt cuprinse între 21 și 88 mm. La nord de Dunăre, analogii apropiate se găsesc la Căscioarele¹⁶ și Potcoava¹⁷.

⁸ John Chapman, *Fragmentation in Archaeology. Peoples, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*, Routledge, London, 2000, pp. 49-79.

⁹ Radian Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București, 2002, pl. 8/8.

¹⁰ Svend Hansen, *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Teil II - Tafeln, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2007, Taf. 416/1-3.

¹¹ Radian Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București, 2002, pp. 29-34.

¹² Svend Hansen, *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Teil II - Tafeln, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2007, Taf. 434/6.

¹³ Radian Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București, 2002, p. 21.

¹⁴ *Ibidem*, pl. 31/1.

¹⁵ *Ibidem*, pl. 31/3.

¹⁶ *Ibidem*, pl. 31/2.

¹⁷ *Ibidem*, pl. 31/4.

În categoria statuetelor de tip thessalic a căror origine a fost plasată în Thessalia¹⁸ se numără un singur exemplar (piesa nr. 34). Alte piese cu cap mobil sunt documentate la Gumelnița¹⁹ și Căscioarele²⁰.

STATUETE ANTROPOMORFE DE OS. ANALIZĂ TIPOLOGICĂ

Studiile anterioare dedicate stabilirii tipologiei statuetelor antropomorfe de os au definit, în funcție de morfologie și decor, două categorii principale. Prima categorie se referă la statuetele plate, iar cea de-a doua categorie se referă la statuetele prismatice. Ambele categorii se regăsesc în colecția arheologică a muzeului din Giurgiu. Categoria statuetelor plate cuprinde un număr de 20 de exemplare, iar cea a pieselor prismatice numără 8 statuete. Deoarece lotul statuetelor de os este redus numeric, piesele nu vor fi reunite într-un catalog, ci vor fi descrise principalele lor caracteristici.

Una dintre caracteristicile statuetelor plate de os este gradul ridicat de standardizare, atât în ceea ce privește dimensiunile lor, cât și în privința decorurilor. Pentru realizarea statuetelor de os s-au folosit tehnici precum incizia, perforarea și șlefuirea. Dintre cele două tipuri de statuete de os, piesele plate au fost supuse celui mai elaborat tratament de suprafață. Cea mai frecventă variație prezintă linii incizate care reliefează gura (pl. 9/3, 12; pl. 10/2), triunghiul sexual (pl. 9/2, 4, 5, 7, 9, 11-12; pl. 10/1-4) și demarcația în cazul picioarelor fără separație (pl. 9/4-5, 7, 9, 11). În cazul statuetelor plate descoperite la Sultana-Malu Roșu, cu o excepție, suprafața este bogat decorată cu perforații în zona laterală a capului și a mâinilor (Pl. 9/3, 11-12; pl. 10/2, 4). Mai multe puncte reliefează ochii și gura (Pl. 9/11-12; pl. 10/4), în timp ce altele încadrează triunghiul sexual (Pl. 9/2, 11-12; pl. 10/1, 3-4). Alte puncte sunt dispuse, la partea inferioară, în rânduri paralele, orizontale (Pl. 9/2, 11-12; pl. 10/1, 3-4). În cadrul analizei plasticii din cultura Gumelnița, Radian Andreescu evidențiază două statuete deosebite provenite de la Sultana-Malu Roșu. Prima piesă, atribuită fazei Gumelnița A2, a fost realizată dintr-o bucată de os cu secțiune convexă (Pl. 10/3)²¹, iar cea de-a doua, atribuită fazei Gumelnița B1, are câte o verigă de cupru la picioare (Pl. 9/12)²². Ambele exemplare prezintă decor elaborat. Categoria statuetelor cu decor este completată de trei statuete provenite de la Tangâru²³ (pl. 9/3-4) și Pietrele²⁴ (pl. 10/2). În lucrări relativ recente sunt documentate apariții similare la

¹⁸ Vladimir Dumitrescu, *Une figurine de type thessalien découvertes à Gumelnița*, în „Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne”, VII-VIII, 1941, pp. 97-102.

¹⁹ Radian Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București, 2002, p. 48, pl. 33/1-2.

²⁰ *Ibidem*, pl. 33/3.

²¹ *Ibidem*, p. 57, pl. 42/6.

²² *Ibidem*, pl. 46/1.

²³ Dumitru Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangâru (1934). Raport preliminar*, în „Buletinul Muzeului Județului Vâlcea Teohari Antonescu”, I, 1935, pp. 30-31, fig. 38, 41.

²⁴ Idem, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în „Materiale și cercetări arheologice”, II, 1956, pp. 539-541, fig. 66/2.

nord de Dunăre în așezările de la Căscioarele²⁵, Glina²⁶, Vidra²⁷, Gumelnița²⁸, Măgureni²⁹, Potcoava³⁰, Cunești³¹ și Sultana³².

Lotul de statuete plate de os fără decor cuprinde un număr de 7 piese provenite din așezările de la Sultana-Malu Roșu (o piesă, pl. 9/10), Bucșani-Pod (o piesă), Petru Rareș (două piese, pl. 9/1, 6) și Tangâru (trei piese)³³.

Categoria statuetelor prismatice din colecția studiată este reprezentată de 8 piese din care 7 provin de la Sultana-Malu Roșu³⁴ (Pl. 10/5-7) și una provine de la Pietrele (Pl. 9/8). Statuetele au înălțimi cuprinse între 65 și 138 mm. Statueta cu dimensiunea de 138 mm este cea mai mare de acest tip dintre descoperirile de la nord de Dunăre. Descoperită la Sultana-Malu Roșu în 1978, statueta este realizată dintr-un metapod de bovină, având la cap câte două perforații laterale și o perforație laterală de-a lungul piesei (Pl. 10/6)³⁵. Cele mai apropiate analogii se întâlnesc la Căscioarele³⁶, Vitănești³⁷ și Alexandria³⁸.

Tabel statistic privind statuetele de os păstrate în colecția arheologică
a Muzeului din Giurgiu (Î=întreg; F=fragment)

Nr. crt.	Locul descoperirii	Faza Gumelnița A1	Faza Gumelnița A2		Faza Gumelnița B1
		Statuete plate	Statuete plate		Statuete prismatice
			Î	F	
1.	Sultana-Malu Roșu		3	7	7
2.	Bucșani-Pod		1		
3.	Tangâru		2	3	
4.	Petru Rareș		2	1	
5.	Pietrele	1			1

²⁵ Radian Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București, 2002, pp. 56-58, pl. 42/2, 4-5, 7; 43/1-2, 4-6; 47/3.

²⁶ *Ibidem*, pl. 42/1.

²⁷ *Ibidem*, pl. 46/2, 5; 47/9; 49/5.

²⁸ *Ibidem*, pl. 48/5, 7; 49/6.

²⁹ *Ibidem*, pl. 48/8; 49/8.

³⁰ *Ibidem*, pl. 48/6; 49/2.

³¹ Svend Hansen, *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Teil II - Tafeln, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2007, Taf. 444/8.

³² *Ibidem*, Taf. 445/7.

³³ Dumitru Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangâru (1934). Raport preliminar*, în „Buletinul Muzeului Județului Vâlcea Teohari Antonescu”, I, 1935, pp. 30-31, fig. 36.

³⁴ Radian Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București, 2002, p. 56, pl. 41/1-2.

³⁵ Radian Andreescu, Traian Popa, *Sultana. Plastica de os*, în „Buletinul Muzeului Teohari Antonescu”, nr. 5-6, 1999-2000, p. 133, fig. 1/1).

³⁶ *Ibidem*, pl. 41/4-6; 45/1-3, 7-8; 48/2.

³⁷ *Ibidem*, pl. 45/4, 6.

³⁸ *Ibidem*, pl. 48/3-4.

Descrierea pieselor

Statuete din faza Gumelnița A1

1. Statuetă feminină cu partea inferioară plată din care lipsesc capul și o mână, care a fost ulterior restaurată. A fost realizată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip, vizibile în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător, rezultând o culoare brun-cenușie. Angoba este poroasă cu incluziuni de mica și neuniform lustruită. Măinile sunt întinse lateral. Sâni sunt foarte aplatizați. Decorul este elaborat, fiind alcătuit din linii orizontale, oblice și spirale, dispuse în câte două registre, acoperind întreaga statueta, pe ambele părți.

Loc și context descoperire: Tangâru, 1934. Gumelnița A1.

Dimensiuni: înălțime – 105 mm; lățime medie – 45 mm; grosime medie – 23 mm; deschiderea brațelor – 61 mm (Pl. 1/2).

2. Statuetă feminină cu partea inferioară conică din care lipsesc capul și o mână. Este lucrată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip, vizibile în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu reducător din care a rezultat o culoare neagră la interior. Angoba este fin lustruită, având culoarea neagră pe partea frontală și brun-cenușie cu pete maronii pe partea dorsală. Mâna stângă este ruptă de la cot din vechime și redată lateral. Fesele sunt bine evidențiate, iar picioarele sunt demarcate printr-o incizie. Decorul este prezent pe ambele părți (frontală și dorsală), fiind format din linii incizate unghiulare, orizontale și spirale, dispuse în câte două registre. Pe abdomen se observă trei adâncituri dispuse în poziție verticală, practicate probabil cu unghia.

Loc și context descoperire: Tangâru, 1934. Gumelnița A1.

Dimensiuni: înălțime – 43 mm; lățime medie – 20 mm; grosime medie – 15 mm (Pl. 1/1).

3. Fragment de statueta feminină cu corpul cilindric, care păstrează capul și o ureche. A fost lucrată din pastă semifină cu incluziuni de nisip și pietricele vizibile în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător, la cenușiu deschis la interior și brun deschis cu nuanțe de ocru la exterior. Angoba, fin lustruită, nu prezintă urmele niciunui decor. Urechea dreaptă este foarte puțin evidențiată, iar din urechea stângă se mai păstrează o mică parte din lob. Nasul, gura și ochii au fost rupte din vechime. Abdomenul este ușor bombat, sugerând o femeie însărcinată.

Loc și context descoperire: Tangâru, 1957, loc. 2. Gumelnița A1.

Dimensiuni: înălțime – 80 mm; lățime medie – 46 mm; grosime medie – 28 mm (Pl. 2/1).

4. Fragment de statueta feminină în poziție verticală, care păstrează partea inferioară, cu soldul și fesa aferentă și o porțiune din pelvis. A fost lucrată din pastă semifină cu incluziuni de nisip, pietricele și calcar, vizibile în secțiune. Arderea s-a produs neuniform într-un mediu semi-reducător din care a rezultat culoarea cenușie-gălbui. Piesa a fost finisată cu o angobă fină. Pe partea dorsală a statuetei și pe ambele picioare se observă urme de ardere secundară. Picioarele fie au fost modelate separat, fie au fost rupte intenționat. Picioarea stângă este ruptă de sub genunchi. Ambii genunchi sunt redați în relief. Decorul incizat este alcătuit din linii orizontale și oblice care se unesc în zona lombară.

Loc și context descoperire: Tangâru, 1957, S 1, □ 9, -0,50 m. Gumelnița A1.

Dimensiuni: înălțime – 86 mm; lățime medie – 58 mm; grosime medie – 37 mm (Pl. 2/2).

5. Fragment de statueta feminină în poziție verticală, din care se păstrează partea inferioară. A fost lucrată din pastă semifină cu incluziuni de nisip și pietricele, vizibile în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu reducător, rezultând o culoare neagră la interior și brun-maronie închisă la exterior. Suprafața exterioară a fost finisată cu angobă și nu prezintă urmele niciunui decor. Piciorul stâng a fost rupt din vechime de la genunchi și ulterior restaurat. Zona sexuală este marcată printr-o incizie adâncă. Soldurile sunt proeminente.

Loc și context descoperire: Tangâru, 1934. Gumelnița A1.

Dimensiuni: înălțime – 81 mm; lățime medie – 64 mm; grosime medie – 35 mm (Pl. 4/2).

6. Torsul unei statuete feminine în poziție așezată, fragmentare, lucrată din pastă semifină, poroasă, cu incluziuni de nisip fin, pietricele sfărâmate și mica. Arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător la negru-cenușiu, interiorul, și brun-cărămiziu la exterior. Urmele de culoare cenușie de pe partea dorsală sugerează o ardere secundară. Decorul incizat este elaborat, fiind realizat pe ambele părți și constă din linii trasate orizontal, oblic și spirale dispuse pe trunchi. Se observă ușoare urme de încrustație cu pastă albă. Între sânii, reprezentați prin două mici proeminențe aplatizate, se observă detaliile decorului, realizat în formă de romb cu o mică ciupitură verticală pe mijloc. Spatele este plat, iar motivele decorative sunt realizate în continuarea celor de pe partea frontală.

Loc și context descoperire: Tangâru, 1934. Gumelnița A1.

Dimensiuni: înălțime – 64 mm; lățime medie – 39 mm; grosime medie – 20 mm (Pl. 3/2).

7. Statueta feminină în poziție verticală. Mâna stângă, ruptă din vechime, a fost restaurată ulterior. A fost lucrată dintr-o pastă semifină cu incluziuni de nisip, iar arderea s-a produs într-un mediu oxidant, rezultând o culoare cărămizie-roșcată a statuetei. Suprafața exterioară a fost finisată cu angobă poroasă. Prezintă modelare facială *en bec d'oiseau*, cu nasul ușor acvilin și pavilioanele urechilor largi. Gura nu este marcată. Mâinile sunt întinse lateral. Sânii sunt ușor aplatizați. Decorul este compus din linii incizate oblice, orizontale și verticale, dispuse pe trunchi pe ambele părți ale statuetei.

Loc și context descoperire: Bila, 1934. Gumelnița A1.

Dimensiuni: înălțime – 65 mm; lățime medie – 35 mm; grosime medie – 26 mm; deschiderea brațelor – 50 mm (Pl. 4/1).

Statuete din faza Gumelnița A2

8. Statueta feminină cu partea inferioară cilindrică din care lipsesc capul și mâinile. A fost realizată din pastă semifină cu incluziuni de nisip. Arderea s-a produs în mediu semi-oxidant la interior, rezultând o culoare cenușie, iar suprafața exterioară a fost finisată cu angobă și arsă oxidant. Sânii au fost redați prin două mici pastile conice,

inegale ca mărime. Laba piciorului drept a fost ruptă din vechime, în timp ce partea dreaptă se păstrează aproape în întregime. Labele picioarelor au fost delimitate printr-o linie adânc incizată. Spatele este plat. Pe trunchi a fost realizat un decor compus din linii incizate, orizontale și oblice.

Loc și context descoperire: Petru Rareș, 1935. Gumelnița A2. (Pl. 5/1)

Dimensiuni: înălțime – 52 mm; lățime medie – 23 mm; grosime medie – 20 mm.

9. Statuetă cu corpul cvasi-cilindric, de dimensiune mică. A fost modelată neglijent din pastă semifină, iar arderea s-a produs într-un mediu oxidant. Prezintă modelare facială *en bec d'oiseau*, având nasul ușor acvilin și pavilioanele urechilor largi înclinate în față la fel cum sunt și mâinile. Lipsește un sân, iar cel rămas este foarte proeminent în raport cu mărimea statuetei. Mâinile sunt întinse lateral. (Pl. 6/1)

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1975, S 2, □ 2, -1,49 m. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 45 mm; lățime medie – 34 mm; grosime medie – 24 mm; deschiderea brațelor – 56 mm.

10. Statuetă feminină în poziție verticală, fragmentară, fără cap și o mână. A fost lucrată din pastă semifină cu incluziuni de nisip și multe pietricele, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător, rezultând o culoare cenușie. Abdomenul este bombat ceea ce sugerează starea de graviditate. Mâna, care s-a păstrat parțial, este orientată în sus. Sâni au fost redați prin două mici pastile conice, inegale ca mărime și asimetrice. Picioarele sunt incomplet separate, în partea de jos existând un decupaj scurt de 1 cm. Spatele este plat.

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod. Gumelnița A2. (Pl. 5/3) Inedită

Dimensiuni: înălțime – 66 mm; lățime medie – 67 mm; grosime medie – 45 mm; deschiderea brațelor – 61 mm.

11. Statuetă feminină în poziție verticală, fără cap și o mână. A fost lucrată din pastă semifină cu incluziuni de nisip și calcar, vizibile în spărtură, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător, rezultând o culoare cenușie la interior. La exterior a fost finisată cu angobă cu incluziuni de mica, iar arderea este neuniformă de culoare brun-cenușie cu nuanțe cărămizii. Abdomenul este bombat sugerând o femeie însărcinată. Mâna, care s-a păstrat, este orientată în jos. Spatele este plat. Partea inferioară este cilindrică. (Pl. 5/2) Inedită

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1975, S 3, □ 4, -2,20 m. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 55 mm; lățime medie – 40 mm; grosime medie – 32 mm.

12. Statuetă feminină întreagă, fără decor, cu partea inferioară cilindrică și baza ușor denivelată. A fost lucrată din pastă fină, vizibilă în zona deteriorată de la bază, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător la interior, iar la exterior prezintă angobă lustruită, ușor rugoasă, cu incluziuni de mica, arsă oxidant, la cărămiziu. Capul este redat schematic. Gura este marcată printr-o mică incizie, iar nasul este ușor acvilin, având orientare înclinată spre dreapta. Urechea dreaptă nu a fost deloc modelată, iar cea stângă este foarte puțin evidențiată, prezentând creștături pe lob. Sâni au fost redați prin două mici pastile conice, egale ca mărime. Mâinile sunt întinse lateral. Pe partea dorsală prezintă o proeminență sugerând o cocoașă. (Pl. 2/3) Inedită.

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 72 mm; lățime medie – 24 mm; grosime medie – 28 mm.

13. Statuetă feminină cu partea inferioară cilindrică din care lipsesc o mână și capul. A fost lucrată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip, calcar și mica, vizibile în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu reducător, la cenușiu, brun-închis. Suprafața exterioară prezintă angobă lustruită, ușor rugoasă. Mâna stângă este întinsă lateral. Sâni au fost redați prin două mici pastile conice, simetrice și egale ca mărime. Triunghiul sexual este marcat printr-un triunghi adânc incizat. Fesele sunt bine evidențiate. Picioarele sunt demarcate printr-o incizie adâncită. (Pl. 3/1)

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 128 mm; lățime medie – 43 mm; grosime medie – 36 mm.

14. Statuetă feminină în poziție verticală. A fost lucrată din pastă semifină cu incluziuni de nisip și calcar, vizibile în secțiune și arsă semi-reducător la brun-marونی închis. Suprafața exterioară prezintă angobă lustruită fără urmele vreunui decor. Prezintă modelare facială *en bec d'oiseau*, având nasul ușor acvilin și pavilioanele urechilor largi. Măinile schematizate sunt întinse lateral. Sâni au fost redați prin două mici pastile conice, egale ca mărime. Triunghiul sexual este marcat printr-o incizie. Șoldurile sunt proeminente. Picioarele, rupte de sub genunchi, sunt demarcate printr-o incizie adâncită.

Loc și context descoperire: Tangâru, 1934. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 69 mm; lățime medie – 35 mm; grosime medie – 18 mm; deschiderea brațelor – 37 mm (Pl. 4/3).

15. Statuetă feminină cu *rochie-cloche*, care păstrează o parte a rochiei, trunchiul și, parțial, capul, nasul și o mână. A fost lucrată din pastă fină, iar arderea s-a produs într-un mediu oxidant, rezultând o culoare ocru. A fost finisată cu angobă bine lustruită, care prezintă deteriorări în zona abdomenului. După forma păstrată, nasul, rupt din vechime, pare să fi fost ușor acvilin. Partea inferioară (rochia) este goală la interior.

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1976, S 4, □ 5, -1,05 m. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 103 mm; lățime medie – 28 mm; grosime medie – 24 mm;

Diametru bază – 49 mm (Pl. 6/11).

16. Statuetă feminină cu *rochie-cloche*. A fost lucrată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip și pietricele, vizibile în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător, rezultând o culoare brun-cenușie. A fost finisată cu angobă bine lustruită, pe alocuri deteriorată din vechime. Prezintă trăsături faciale *en bec d'oiseau*. Nasul este ușor acvilin, iar gura este marcată printr-o ciupitură adâncă în pastă în formă de triunghi. Măinile sunt întinse lateral. Partea inferioară este goală la interior. Spatele este plat. (Pl. 6/8)

Loc și context descoperire: Petru Rareș, 19. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 63 mm; grosime /diametru – 36 mm; deschiderea brațelor – 49 mm.

17. Fragment de statueta feminină în poziție verticală, care păstrează trunchiul și, parțial, mâinile. A fost realizată din pastă semifină cu incluziuni de nisip, pietricele și bobite de calcar, vizibile în secțiune. Arderea s-a produs în mediu semi-reducător, rezultând o culoare cenușie la interior și o culoare brun-cenușie cu nuanțe maronii la exterior. Pentru finisare s-a aplicat angobă fin lustruită. O mână este redată în poziție întinsă, iar cealaltă este îndoită de la cot. Sâni sunt redați prin două, mici, pastile conice, inegale ca mărime. Buricul este redat printr-o proeminență, iar triunghiul sexual este reliefat printr-un triunghi incizat și o linie șanțuită în mijlocul acestuia. Spatele este plat, iar fesele ușor reliefate. Decorul este simplu, constând în linii incizate și un romb pe șolduri, iar pe partea dorsală, deasupra fiecărei fese, sunt desenate două cercuri.

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1975, S 2, □ 7, -1,40 m. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 66 mm; lățime medie – 34 mm; grosime medie – 25 mm (Pl. 5/5).

18. Fragment de statueta feminină, fragmentară, în poziție verticală, care păstrează capul, trunchiul și, parțial, o mână. A fost lucrată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip și pietricele, vizibile în secțiune și în angobă. Arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător, rezultând o culoare cenușie la interior și brun-cenușie la exterior. Pentru finisarea s-a aplicat angobă, care este neuniformă și deteriorată din vechime. Urmele de culoare neagră, prezente pe alocuri pe partea frontală a statuei, sugerează o ardere secundară. Prezintă modelare facială *en bec d'oiseau*, având nasul acvilin și pavilioanele urechilor largi înclinate în față la fel cum este și mâna care s-a păstrat. Gura este marcată printr-o ciupitură largă, aproape rotundă, în pastă. Sâni sunt inegali ca mărime și asimetrici. Spatele este aproape plat.

Loc și context descoperire: Pietrele, 1948. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 92 mm; lățime medie – 35 mm; grosime medie – 22 mm (Pl. 6/9).

19. Fragment de statueta feminină în poziție verticală, care păstrează parțial trunchiul și un picior. A fost lucrată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip și pietricele, vizibile în secțiune. Arderea s-a produs într-un mediu reducător, rezultând o culoare neagră-cenușie la interior și negru cu nuanțe brun-cenușii la exterior. Pentru finisare s-a aplicat angobă fin lustruită, care nu prezintă urmele niciunui decor. Triunghiul sexual este reliefat printr-un triunghi incizat și o linie șanțuită în mijlocul acestuia. Fesele sunt delimitate printr-o incizie adâncă.

Loc și context descoperire: Pietrele, 1948. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 83 mm; lățime medie – 37 mm; grosime medie – 29 mm (Pl. 6/10).

20. Fragment de statueta feminină, fragmentară, în poziție verticală, care păstrează trunchiul, piciorul stâng și mâna stângă. A fost lucrată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip și pietricele, vizibile în secțiune. Arderea s-a produs într-un mediu reducător, rezultând o culoare neagră-cenușie la interior și negru cu nuanțe brun-cenușii la exterior. Pentru finisare s-a aplicat angobă fin lustruită, care nu prezintă

urmele niciunui decor. Mâna este întinsă lateral. Fesele sunt bine reliefate și delimitate printr-o incizie adâncă. Picioarele sunt redat separat. Spatele este plat.

Loc și context descoperire: Tangâru. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 84 mm; lățime medie – 37 mm; grosime medie – 26 mm (Pl. 6/7).

21. Statuetă feminină în poziție verticală, care păstrează corpul și mâinile. A fost lucrată din pastă semifină cu incluziuni de nisip, vizibile în secțiune. Arderea s-a produs în mediu semi-reducător, rezultând o culoare cenușie. Suprafața exterioară a fost finisată cu angobă cu incluziuni de mica și arsă semi-oxidant la cărămiziu închis. Tot pe suprafața exterioară se observă urme de depuneri de culoare cenușie. Mâinile schematizate sunt întinse lateral. Partea finală a mâinii stângi este întoarsă în jos. Sâni au fost redați prin două mici pastile rotunde, inegale ca mărime. Abdomenul este bombat sugerând o stare de graviditate.

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod, 1998. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 52 mm; lățime medie – 25 mm; grosime medie – 22 mm; deschiderea brațelor – 57 mm (Pl. 5/4). Inedită.

22. Partea superioară a unei statuete feminine, care păstrează capul, o parte din trunchi și o mână. A fost realizată din pastă semifină cu incluziuni de nisip, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător, rezultând o culoare brun-cenușie. Angoba este poroasă, având incluziuni de nisip și mica. Prezintă modelare facială *en bec d'oiseau*, având nasul acvilin și pavilioanele urechilor largi, marcate cu câte o perforație. Gura este reliefată printr-o ciupitură adâncă în pastă. Sub gură se observă cinci puncte adâncite, dispuse în semicerc. Mâna este întinsă lateral și la capăt este prevăzută cu o perforație. Sâni sunt marcați prin două pastile mici. Spatele este plat. (Pl. 6/4) Inedită.

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod, 2000, St. 16, Sα, □ E24, -1,40-1,50 m. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 24 mm; lățime medie – 25 mm; grosime medie – 9 mm.

23. Partea superioară a unei statuete feminine, care capul, trunchiul și o porțiune din mâna dreaptă. A fost realizată din pastă fină, iar arderea s-a produs în mediu oxidant, rezultând o culoare cărămizie. Pentru finisare s-a aplicat angobă fin lustruită. Atât pe partea frontală, cât și pe partea dorsală, se observă urme de ocră roșu. Prezintă modelare facială *en bec d'oiseau*, având nasul ușor acvilin și pavilioanele urechilor largi. Gura a fost marcată printr-o ciupitură largă în pastă. Mâna este ruptă de la cot și îndoită. Spatele este plat.

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1975, S 2, □ 5, -1,00 m. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 42 mm; lățime medie – 19 mm; grosime medie – 10 mm (Pl. 6/2).

24. Statuetă feminină cu partea inferioară cilindrică. A fost realizată din pastă fină, vizibilă în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător, rezultând o culoare cenușie la interior. Angoba, deteriorată la bază, este poroasă, având incluziuni de nisip fin și mica, iar arderea oxidantă a conferit suprafeței exterioare o culoare bej. Prezintă modelare facială *en bec d'oiseau*, având nasul

acvilin și pavilioanele urechilor largi. Gura este realizată realist printr-o ciupitură adâncă în pastă. Spatele este plat.

Loc și context descoperire: Tangâru, 1956. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 36 mm; lățime medie – 15 mm; grosime medie – 16 mm (Pl. 6/3).

25. Piciorul unei statuete feminine, redat în poziție verticală, rupt de sub genunchi, cu coapsa și fesa corespunzătoare și o porțiune din pelvis. A fost realizată dintr-o pastă nisipoasă, cu incluziuni de nisip, iar arderea s-a produs într-un mediu reducător din care a rezultat culoarea neagră-cenușie. Suprafața exterioară a fost finisată cu angobă bine netezită. Decorul, format din linii oblice și semicercuri, este trasat simetric pe părțile laterale ale piciorului.

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod, 1998. Gumelnița A2. (Pl. 6/6) Inedit.

Dimensiuni: înălțime – 70 mm; lățime medie – 30 mm; grosime medie – 20 mm.

26. Piciorul unei statuete feminine, redat în poziție verticală, cu coapsa și fesa corespunzătoare și o porțiune din pelvis. A fost realizată dintr-o pastă nisipoasă, cu incluziuni de nisip, iar arderea s-a produs într-un mediu oxidant din care a rezultat culoarea cărămidie-roșcată. La exterior, a fost finisat cu angobă bine netezită. Decorul este format din linii oblice și orizontale. (Pl. 6/5) Inedit.

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod, 1998. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 70 mm; lățime medie – 30 mm; grosime medie – 20 mm.

27. Fragment de statueta feminină, care redă partea superioară, cu capul și gâtul. Statueta este realizată din pastă poroasă cu incluziuni de nisip și calcar, vizibile în secțiune, și arsă oxidant, la cărămiziu. Capul este modelat *en bec d'oiseau*, cu nasul proeminent și urechile largi. Spatele este plat. Decorul acoperă doar gâtul pe partea frontală, fiind format din linii oblice și orizontale. (Pl. 2/4) Inedit

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod, 1999, St. 7, P42, □ B25, L4, -1,35-1,40 m. Gumelnița A2.

Dimensiuni: înălțime – 47 mm; lățime medie – 19 mm; grosime medie – 23 mm.

Statuete din faza Gumelnița B1

28. Fragment de statueta feminină, care redă partea superioară, ruptă la nivelul bazinului. Statueta este realizată din pastă semifină cu incluziuni de nisip, vizibile în secțiune, și arsă oxidant, la cărămiziu. Angoba, cu incluziuni de mica, este fin lustruită și nu prezintă urmele niciunui fel de decor. Detaliile anatomice ale feței: nasul acvilin este bine evidențiat, iar urechile sunt reliefate și decorate cu câte trei perforații, în timp ce gura este figurată printr-o incizie. Spatele este drept, iar mâna păstrată este întinsă lateral. Abdomenul este ușor bombat sugerând o femeie însărcinată.

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1980. Gumelnița B1.

Dimensiuni: înălțime – 69 mm; lățime medie – 37 mm; grosime medie – 29 mm (Pl. 7/1).

29. Fragment de statueta feminină, care redă partea superioară, ruptă la nivelul bazinului. Statueta este realizată din pastă fină, vizibilă în secțiune, iar arderea s-a

produs într-un mediu oxidant, obținându-se o culoare cărămizie. Suprafața a fost angobată și nu prezintă urmele niciunui fel de decor. Detaliile anatomice ale feței: nasul și urechile au fost realizate prin ciupirea pastei cu degetele, în timp ce gura este figurată printr-o incizie scurtă. Nasul și urechile sunt rupte din vechime. Gâtul este scurt, iar mâinile sunt groase, lungi și așezate pe abdomen. Spatele este drept. (Pl. 7/3)

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1976, S 4, □ 5, -0,50 m. Gumelnița B1.

Dimensiuni: înălțime – 70 mm; lățime medie – 30 mm; grosime medie – 20 mm.

30. Fragment de statueta feminină, care redă partea superioară cu mâinile așezate pe piept și o porțiune din piciorul drept. Statueta este realizată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip și pietricele, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător din care a rezultat culoarea cenușie. Suprafața a fost modelată neglijent și nu prezintă decor. Pe partea dorsală este redată o cocoasă proeminentă. (Pl. 7/2). Inedit.

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod, Sα, St. 7, □ C26, -1,44 m. Gumelnița B1.

Dimensiuni: înălțime – 70 mm; lățime medie – 30 mm; grosime medie – 20 mm.

31. Fragment de statueta feminină așezată pe scaun cu spătar, care redă partea superioară cu mâinile așezate pe abdomen. Statueta a fost realizată din pastă semifină, vizibilă în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu oxidant, rezultând culoarea cărămizie. Suprafața a fost modelată neglijent și nu prezintă decor. Se păstrează, parțial, câte un segment din ambele picioare. Capul este rupt din vechime. Scaunul are spătarul întreg, iar picioarele sunt rupte.

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1980 Gumelnița B1.

Dimensiuni: lungime – 57 mm; lățime medie – 48 mm; grosime medie – 28 mm (Pl. 8/2).

32. Fragment de statueta feminină redată în poziția așezată, care păstrează porțiunea bazinului cu fesele bine evidențiate și piciorul stâng, modelat separat. Piciorul drept a fost rupt din vechime și, ulterior, restaurat. Statueta a fost lucrată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip și pietricele, iar arderea s-a produs într-un mediu oxidant, la cărămiziu. Suprafața exterioară a fost finisată prin angobare și lustruire neglijentă.

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu. Gumelnița B1. (Pl. 7/5). Inedit.

Dimensiuni: lungime – 70 mm; lățime medie – 40 mm; grosime medie – 39 mm.

33. Picior de la o statueta feminină, redată șezând, care păstrează o porțiune din pelvis și fesa aferentă. A fost lucrată din pastă semifină, vizibilă în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu semi-reducător, în interior, din care a rezultat culoarea cenușie. Suprafața exterioară a fost angobată și finisată prin lustruire neglijentă și arsă oxidant, la cărămiziu-roșcat. Urmele cenușii de pe picior sugerează o ardere secundară. (Pl. 7/6). Inedit.

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1975, S 4, □ 1, -1,20 m. Gumelnița B1.

Dimensiuni: lungime – 66 mm; lățime medie – 21 mm; grosime medie – 23 mm.

34. Fragment de statueta feminină, redată în poziție verticală, care păstrează partea superioară. A fost realizată din pastă semifină, cu incluziuni de nisip. Suprafața

exterioară a fost netezită, iar arderea s-a produs într-un mediu oxidant la gălbui-bej. Trăsăturile faciale au fost redată en *bec d'oiseau*, gâtul înalt, cilindric și nasul proeminent. Gura este marcată prin șase mici puncte adâncite, iar urechile prezintă câte trei perforații pe fiecare parte. Trunchiul este relativ plat, brațele sunt întinse lateral, iar sâni sunt redați prin două pastile conice, egale ca mărime. (Pl. 7/4). Inedit.

Loc și context descoperire: Bucșani-Pod. Gumelnița B1.

Dimensiuni: înălțime – 69 mm; lățime medie – 31 mm; grosime medie – 24 mm; deschidea brațelor – 82.

35. Statuetă cu cap mobil (de tip thessalic), cu partea superioară goală la interior. A fost lucrată din pastă semifină cu incluziuni de nisip și calcar, vizibile în secțiune, iar arderea s-a produs într-un mediu oxidant, rezultând o culoare cărămizie. Suprafața exterioară prezintă fisuri din vechime. Sâni au fost redați prin două pastile conice, simetrice și proeminente. Picioarele, modelate separat, sunt puse în evidență de labelle mari. Porțiunea lipsă din laba piciorului stâng și porțiunea deteriorată și ciobită de la celălalt picior au fost restaurate. Spatele este plat.

Loc și context descoperire: Sultana-Malu Roșu, 1978, S 5, □ 3, -0,72 m. Gumelnița B1.

Dimensiuni: lungime – 88 mm; lățime medie – 49 mm; lățime maximă – 56 mm; grosime medie – 38 mm; grosime maximă – 57 mm (Pl. 8/1).

CONCLUZII

Analiza de față evidențiază faptul că statuetele antropomorfe feminine se încadrează în tipologia cunoscută în aria culturii Gumelnița. În cele mai multe cazuri, poziția statuetelor este redată vertical. Dintre statuetele prezentate, 14 exemplare păstrează doar capul. Statuetele care păstrează doar capul sunt lipsite de detalii, nasul fiind mai mult sau mai puțin proeminent, gura marcată printr-o incizie sau printr-o ciupitură în pastă și urechile largi sau mai puțin evidențiate. În ceea ce privește trunchiul, mai multe statuete prezintă caracteristici feminine precum sâni, șolduri proeminente, abdomen bombat sugerând starea de graviditate și pubisul conturat cu un triunghi. Membrele superioare sunt redată fie întregi, întinse lateral sau împreunate, fie rupte total sau parțial din vechime. Membrele inferioare sunt redată fie în poziție verticală, fie în poziție așezată. În unele cazuri sunt rupte integral sau parțial din vechime. Detaliile prezentate anterior se regăsesc și pe statuetele redată schematic.

În privința ornamentării statuetelor au fost evidențiate maniera de dispunere a decorului și motivele care redau în unele cazuri linii incizate simple, dispuse orizontal sau vertical, iar în alte cazuri redau motive complexe, împărțite în registre, acoperind întreg corpul statuetelor.

LISTA PLANȘELOR

Pl. 1. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A1. 1-2. Tangâru.

Pl. 2. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A1. 1-2. Tangâru. Gumelnița A2. 3-4. Bucșani-Pod.

Pl. 3. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A1. 2. Tangâru. Gumelnița A2. 1. Bucșani-Pod.

Pl. 4. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A1. 1. Bila. 2. Tangâru. Gumelnița A2. 3. Tangâru.

- Pl. 5.** Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A2. 1. Petru Rareș. 2, 5. Sultana-Malu Roșu. 3-4. Bucșani-Pod.
- Pl. 6.** Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A2. 1-2, 11. Sultana-Malu Roșu. 3, 7. Tangâru. 8. Petru Rareș. 4-6. Bucșani-Pod. 9-10. Pietrele.
- Pl. 7.** Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița B1. 1, 3, 5-6. Sultana-Malu Roșu. 2, 4. Bucșani-Pod.
- Pl. 8.** Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița B1. 1-2. Sultana-Malu Roșu.
- Pl. 9.** Statuete antropomorfe de os. 1, 5-6. Petru Rareș. 3-4. Tangâru. 8. Pietrele. 2, 7, 9-12. Sultana-Malu Roșu.
- Pl. 10.** Statuete antropomorfe de os. 1, 3-7. Sultana-Malu Roșu. 2. Pietrele.

BIBLIOGRAFIE

- Andreescu, R.R., *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, MNIR, București, 2002.
- Andreescu, R.R.; Popa, T., *Sultana. Plastica de os*, în „Buletinul Muzeului Teohari Antonescu”, nr. 6-7, 1999-2000, pp. 133-141.
- Andreescu, R.R., Popa, T., *Sultana Malu-Roșu. Catalog selectiv*, în „Cercetări Arheologice”, XII, 2003, pp. 59-67.
- Berciu, D., *Săpăturile arheologice de la Tangâru (1934). Raport preliminar*, în „Buletinul Muzeului Județului Vlașca”, I, 1935, pp. 1-55.
- Berciu, D., *Săpăturile de la Petru Rareș (1933 și 1935)*, în „Buletinul Muzeului Județului Vlașca”, II, 1937, pp. 1-31.
- Berciu, D., *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în „Materiale și cercetări arheologice”, II, 1956, pp. 493-562.
- Berciu, D., *Săpăturile de la Pietrele, Raionul Giurgiu, 1943 și 1948*, în „Materiale și cercetări arheologice”, II, 1956, pp. 493-496.
- Berciu, D., *Săpăturile arheologice de la Tangâru și Petru Rareș (r. Giurgiu, reg. București)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, VI, 1959, pp. 138-146.
- Berciu, D., *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, Editura Academiei R.P.R., 1961.
- Chapman, J., *Fragmentation in Archaeology. Peoples, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*, Routledge, London, 2000.
- Chapman, J., *Forging Identities in the Prehistory of old Europe. Dividuals. Individuals, and Communities, 7000-3000 BC*, Sidestone Press, Leiden, 2020.
- Dumitrescu, Vl., *Une figurine de type thessalien découvertes à Gumelnița*, în „Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne”, VII-VIII, 1941, pp. 97-102.
- Hansen, S., *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa, Teil II - Tafeln*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2007.
- Lazăr, S., Popovici, S., *Cercetări cu privire la perioada neolitică și eneolitică publicate în revista „Arhivele Olteniei”*, în „Arhivele Olteniei”, nr. 36, 2022, pp. 281-297.

1

2

Pl. 1. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A1. 1-2. Tangâru.

Pl. 2. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A1. 1-2. Tangâru. Gumelnița A2. 3-4. Bucșani-Pod.

1

2

Pl. 3. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A1. 2. Tangâru. Gumelnița A2. 1. Bucșani-Pod.

1

2

3

Pl. 4. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A1. 1. Bila. 2. Tangâru. Gumelnița A2. 3. Tangâru.

Pl. 5. Statuete antropomorfe de lut.
Gumelnița A2. 1. Petru Rareș. 2, 5. Sultana-Malu Roșu. 3-4. Bucșani-Pod.

Pl. 6. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița A2. 1-2, 11. Sultana-Malu Roșu.
3, 7. Tangâru. 8. Petru Rareș. 4-6. Bucșani-Pod. 9-10. Pietrele.

Pl. 7. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița B1.1, 3, 5-6. Sultana-Malu Roșu. 2, 4. Bucșani-Pod.

Pl. 8. Statuete antropomorfe de lut. Gumelnița B1. 1-2. Sultana-Malu Roșu.

Pl. 9. Statuete antropomorfe de os. 1, 5-6. Petru Rareș. 3-4. Tangâru.
8. Pietrele. 2, 7, 9-12. Sultana-Malu Roșu.

Pl. 10. Statuete antropomorfe de os. 1, 3-7. Sultana-Malu Roșu. 2. Pietrele.

Reprezentarea, dar mai ales subreprezentarea femeilor în spațiul politic românesc*

Mihaela BĂRBIERU

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române/
Facultatea de Științe Sociale, Universitatea din Craiova*

Abstract: In Romania, women's participation in political life did not mean a fair representation of them in elected political positions. For a clearer outline of the representativeness of women in Romanian politics during the democratic period, the research focuses on the portfolios assigned to women in the Romanian Parliament and the European Parliament, with the mention that the analysis refers to the moment of investment, subsequently, during the mandate, small differences may be recorded which we consider them insignificant for the overall picture. Beyond discussions or polemics, the need for women's involvement in politics cannot be ignored, and representativeness is preferable to be manifested as a basic principle on which an authentic democracy develops.

Keywords: *underrepresentation, elections, women in politics, Romania, gender equality*

Cercetarea își propune o incursiune asupra participării femeilor din România la viața politică din perspectiva realității din societatea românească, pe de o parte, și a egalității de gen și reprezentării femeilor în funcțiile politice alese, pe de altă parte. Are la bază cercetarea calitativă, prin analiza literaturii de specialitate, și cercetarea cantitativă, prin date statistice și grafice comparative ce reflectă imaginea subreprezentării acestora în spațiul politic românesc. Direcția de cercetare are în vedere perioada democrației românești, când, după anii comunismului în care reprezentativitatea femeilor în politică se rezuma la cantitate și deloc la calitate, societatea românească s-a confruntat cu o perioadă de tranziție problematică, în care reprezentarea de gen nu se regăsea pe agenda preocupărilor societale, iar scena politică românească era un spațiu exclusiv masculin. De asemenea, se vor menționa și evoluțiile înregistrate în urma începerii negocierilor de aderare la spațiul comunitar și a încercării adoptării cotelor de gen, dar și procentele actuale de reprezentare. Implicarea femeilor în politică este un subiect tot mai des abordat în studiile de specialitate ale ultimilor ani

* O parte a acestui articol a fost publicată în revista „Epohi”, vol. 31, nr. 2, 2023, pp. 393-405 sub titlul *The woman in Romanian politics between desideratum and historical reality*.

și face parte din preocupările unor domenii de cercetare cum ar fi sociologia, istoria sau politologia¹.

Interesul pentru această problematică devine cu atât mai mare cu cât se regăsește și pe agenda de lucru a Uniunii Europene ca una din prioritățile statelor comunitare². Pe de altă parte, reprezentativitatea femeilor în politică se înscrie cu lejeritate în aria mai largă a egalității de gen, o arie ce devine tot mai vizibilă la nivelul instituțiilor democratice. În România, implicarea femeilor în politică nu a generat o reprezentare echitabilă a acestora în funcțiile politice alese. După căderea comunismului societatea românească s-a confruntat cu o tranziție dificilă în care egalitatea de gen era un segment marginal și confruntat cu o serie de blocaje, obstacole și critici³. Ca atare, reprezentativitatea femeilor în politică nu era absolut deloc reprezentativitate.

Tema egalității de gen a generat o serie de studii, rapoarte și evaluări analitice, cu indicatori cuantificabili, care măsoară rapoartele între state și progresele înregistrate. Primul instrument global de acest tip este realizat de World Economic Forum, sub denumirea de Global Gender Gap Report⁴. În 2021 a concluzionat că „pandemia de Covid-19 a adâncit inechitățile de gen pre-existente și a expus femeile unor presiuni socio-economice crescute, din cauză că sectoarele de activitate cele mai afectate de criza sanitară sunt cunoscute ca având proporții însemnate de femei angajate”⁵. În acest raport, România ocupă locul 88 din 156 de țări în termeni generali, cu patru teme mari ale egalității de gen (Oportunități și participare în economie, Educația, Sănătate și Acces la putere politică), și locul 129, în termeni restrânși, la tema Political Empowerment⁶. În raportul din 2024, publicat în iunie, și care include 146 de țări, regăsim România pe locul 68 pentru cele patru teme ale egalității de gen, și pe locul

¹ Robin Devroe, Bram Wauters, *Political gender stereotypes in a list-PR system with a high share of Women MPs: Competent men versus leftist women?*, în „Political Research Quarterly”, nr. 71(4), 2018, pp. 788-800; Carol Johnson, Blair Williams, *Gender and Political Leadership in a Time of COVID*, în „Politics & Gender”, nr. 16(4), 2020, pp. 943-950; Gabriela Motoi, *Women's political representation in European countries. A comparative analysis and examples of good practice*, în „Journal of Community Positive Practices”, nr. 19(2), 2019, pp. 74-82; Simona Rodat, *The first Female Prime Minister of Romania in the Focus of the News: Frames in the National Media Coverage*, în „Revista Universitară de Sociologie”, nr. 15(1), 2019, pp. 152-169; Daniela Roventă-Frumușani, *Stance taking, gender identity, and Romanian women politicians in presidential electoral campaigns*, în „Anthropological Researches and Studies”, nr. 12, 2022, pp. 212-224.

² European Parliament. *Women in Politics in the EU. State of Play*, martie 2021, autori Rosamund Shreeves și Nessa Boland, disponibil la [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI\(2021\)689345_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI(2021)689345_EN.pdf), accesat la 15 noiembrie 2024; Johanna Kantola, *Women's Political Representation in the European Union*, în „The Journal of Legislative Studies”, nr. 15, 2009, pp. 379-400; Alexandra Porumbescu, Livia Dana Pogan, *Gender equality in the European Union. From strategic engagement to achievements*, în „Revista de Științe Politice. Revue des Sciences Politiques”, nr. 72, 2021, pp. 68-79; Gabriela Belova, Ivanova Albena, *EU Institutions: Revisiting Gender Balance and Women's Empowerment*, în „Laws”, nr. 12(1), 2023.

³ Oana Băluță, *Egalitatea de gen. Politici publice sau un câmp de luptă discursiv și politico-religios?*, în „Transilvania”, nr. 11-12, 2020, p. 18.

⁴ Alexandru Gabor, *Reprezentarea femeilor în politica românească*, p. 4, disponibil la <https://www.freiheit.org/sites/default/files/2021-10/de-postat.pdf>

⁵ *Ibidem*; World Economic Forum. *Global Gender Gap Report 2021*. Insight Report. March 2021, pp. 10 și 19, disponibil la https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf;

⁶ Alexandru Gabor, *op. cit.*, p. 4.

79 la tema Political Empowerment⁷. Se constată, astfel, o îmbunătățire a situației pentru țara noastră la nivel global.

Putem considera că pentru România, egalitatea de gen începe să capete o oarecare importanță o data cu negocierile de aderare la Uniunea Europeană. În noile condiții, Legea 429 de revizuire a Constituției României prevedea că „Funcțiile și demnitățile publice, civile sau militare, pot fi ocupate, în condițiile legii, de persoanele care au cetățenia română și domiciliul în țară. Statul român garantează egalitatea de șanse între femei și bărbați pentru ocuparea acestor funcții și demnități”⁸. Dacă însă analizăm problematica din perspectivă evolutivă, putem considera că începând cu anul 1990 până în prezent, reprezentarea femeilor în spațiul politic românesc a fost într-o continuă creștere. Nu putem omite, însă, creșterea extrem de lentă, începută de la procentaje foarte mici în prima decadă, pe care o putem înțelege prin prisma unei societăți abia ieșite dintr-un regim care nu promovase egalitatea de șanse în niciunul dintre domeniile vieții sociale. Nu excludem nici lipsa de interes a femeilor care erau orientate mai mult spre familie și obiective personale, și acesta fiind tot un apanaj al trecutului⁹.

Pentru o imagine cât mai clară a subreprezentării femeilor în politică, cercetarea pornește de la portofoliile atribuite femeilor în Parlamentul României¹⁰ și în Parlamentul European. De asemenea, facem mențiunea că pe parcursul unui mandat sunt înregistrate diferențe între numărul inițial și cel de final de mandat, pe care le putem considera oarecum nesemnificative¹¹ pentru imaginea de ansamblu a reprezentării femeilor în politica românească. Aceste diferențe se datorează mobilității parlamentarilor și înlocuirea unui parlamentar femeie cu un parlamentar bărbat sau invers.

Astfel, subreprezentarea politică a femeilor în primii ani ai democrației este mai mult decât evidentă dacă facem referire la Senatul României, unde observăm că în anul 1990 era o singură femeie cu portofoliu și 118 bărbați. Practic, subreprezentarea la acest nivel era atât de mică, încât nici nu se putea considera că vocea unei singure femei poate fi auzită în vreun fel (în procente: 99,2% bărbați și 0,8% femei). Din păcate, nici legislaturile următoare lucrurile nu au stat mai bine – 3 în 1992 și două în 1996. Și la Camera Deputaților subreprezentarea era mai mult decât evidentă: în 1990 – 22 de femei, în 1992 – 13 și în 1996 – 25 de femei¹².

Nu există niciun dubiu – spațiul politic românesc era al bărbaților și într-o extrem de mică proporție al femeilor.

⁷ World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2024. Insight Report. June 2024, pp. 12 și 17, disponibil la https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf

⁸ Lege nr. 429 din 23 octombrie 2003 de revizuire a Constituției României, publicată în Monitorul Oficial nr. 758 din 29 octombrie 2003, disponibilă la https://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?idt=51046.

⁹ Mihaela Bărbieru, *Women in Romanian politics: representation and a better governance*, în I. Boldea, C. Sigmirean, D.M. Buda (editori), *Reading Multiculturalism. Human and Social Perspectives, Section: Social Sciences*, vol. 9, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2021, pp. 258-259.

¹⁰ Menționăm că analiza face referire la momentul investirii.

¹¹ Procentele sunt mici.

¹² Oana Băluță, *Cu mai multă reflexivitate despre reprezentarea politică*, în „Expert electoral”, nr. 1(5), 2014, p. 4. Camera Deputaților, *Participarea femeilor în viața politică din România*, disponibil la https://www.cdep.ro/comisii/integrare/pdf/2002/soe/femei_in_politica.pdf.

O dinamizare a reprezentării politice a femeilor din România se observă începând cu anul 2000, când de la procente de 3,5–5%, între 1990–2000, se ajunge la 10–11%, între 2000–2016. Alegerile generale din 2000 au adus o triplare a numărului de femei din cele două camere ale parlamentului și o creștere a reprezentării în guvern, dar mult prea puțin față de media reprezentării de la nivelul Uniunii Europene. Creșterea se poate explica printr-o oarecare transformare societală, unde se negocia pentru aderarea la Uniunea Europeană, dar și printr-o mai mare implicare a femeilor în viața socio-politică, unde existau deja cu alte priorități. Ulterior, între 2016–2020 și 2020–2024, procentajul se apropie de 19%.

În legislatura 2000–2004, numărul femeilor din Parlamentul României a crescut semnificativ prin comparație cu legislatura anterioară – la Camera Deputaților 43 (13,14%), iar la Senat 13 (9,28 %) din numărul total al senatorilor. Evident, numărul de femei parlamentar era tot foarte mic „prin comparație cu numărul total al femeilor din țara noastră, care conform datelor oferite de INS în anul 2002 era de 11.112.233, iar cel al bărbaților de 10.568.741. Conform studiilor realizate în domeniu, s-a constatat că pentru a putea influența deciziile politice, în sensul apărării intereselor unui grup este necesară o prezență de cel puțin 30% a reprezentanților acelui grup la luarea deciziilor politice”¹³.

La alegerile parlamentare din 2004, au obținut mandate 8 formațiuni politice. Se va înregistra o scădere a numărului de parlamentari femei, la Camera Deputaților au fost 44 de femei (14,01% din totalul mandatelor) și la Senat doar 9 femei (6,56% din totalul mandatelor). Numărul este foarte mic dacă facem comparație cu alte state europene, ca de exemplu Suedia unde femeile erau reprezentate în 2004 în proporție de 45,3%. Deși legislația românească s-a aliniat celei europene, egalitatea de șanse a rămas doar în teorie¹⁴.

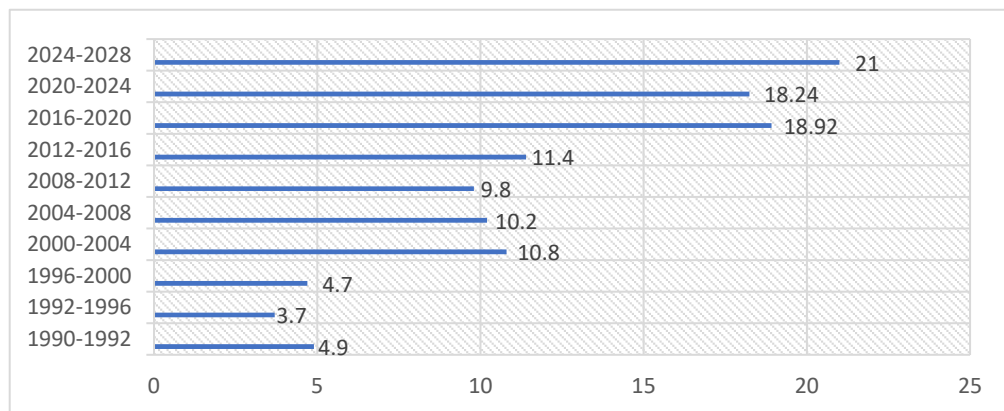

Fig. 1. Fotolii parlamentare femei 1990–2028¹⁵ în %¹⁶

Sursa: prelucrare date autor

¹³ Claudia Gilia, *Feminizarea politicii românești – un deziderat?*, în „Sfera politicii”, nr. 4(186)/2015, p. 5.

¹⁴ *Ibidem*, p. 6.

¹⁵ Facem mențiunea că pentru legislatura 2024–2028, la momentul scrierii articolului, încă nu este terminată procedura de acordare a mandatelor de parlamentar. Cu toate acestea, considerăm că dacă interven modificări, acestea nu influențează și nu sunt semnificative pentru imaginea de ansamblu a cercetării.

¹⁶ O parte din acest grafic se bazează pe *Evoluția reprezentării femeilor în Parlamentul României*, Direcția Studii, Documentare și Monitorizarea procesului electoral, Autoritatea Electorală Permanentă, 2013.

Pentru alegerile parlamentare din 2008 cadrul electoral s-a bazat pe o nouă lege¹⁷, iar sistemul a fost uninominal, într-un singur tur, pe principiul reprezentării proporționale. Din 7,717 candidați pentru Camera Deputaților, femei au fost 91, iar la Senat din 895 de candidați, femei au fost 98. Potrivit cifrelor, deducem că ponderea femeilor candidați pentru Camera Deputaților a fost de 11,8%, și pentru Senat de 10,9%. Din cele 471 de mandate (cu minorități), de femei au fost obținute doar 46 de mandate, ceea ce reprezenta 9,8% (la Cameră 11,37% și la Senat 5,83%). Au existat și circumscripții, Alba, Vâlcea, Ilfov, Botosani, Mureș, Mehedinți, în care nu au fost depuse candidaturi pentru femei¹⁸.

Pentru alegerile din anul 2012 au fost atribuite 452 de colegii uninominale și și-au depus candidatura 2,473 de competitori. Dintre aceștia 2.124 (85,89%) au fost bărbați și 349 (14,11%) au fost femei¹⁹ (pentru Camera Deputaților – 85,21% bărbați și 14,79% femei; pentru Senat – 87,20% bărbați și 12,80% femei). Discrepanța între femei și bărbați se observă chiar de la depunerea candidaturilor. În urma validării alegerilor, au fost atribuite 588 de mandate, dintre care 412 la Camera Deputaților (359 bărbați, 53 femei) și 176 la Senat (162 bărbați, 14 femei)²⁰. Reprezentarea femeilor în Parlament pentru anul 2012 se păstrează în marjele procentuale specifice rundelor de alegeri de după anul 2000 (vezi grafic, fig. 2), decalajul între bărbați și femei fiind în continuare foarte mare, însă nu la fel de mare ca în primii 10 ani postdecembriști.

A urmat o schimbare de direcție la nivelul politicilor cu obiectiv creșterea ponderii femeilor în Parlament, însă nu prin impunerea cotelor de gen prin legislație, ci ca acțiune de nominalizare la nivelul partidelor a unui număr mai mare de femei pe locuri eligibile. Astfel, pentru următoarele două legislaturi, 2016–2020 și 2020–2024, sunt sesizate unele îmbunătățiri în gradul de reprezentativitate, însă tot sub media europeană de 39,5%²¹.

Mai multe femei au ajuns în Parlamentul României în 2016, când au fost aleși 377 de parlamentari bărbați (deputați și senatori), adică 81,08%, și 88 de parlamentari femei, adică 18,92%. Chiar dacă femeilor le-au fost atribuite mandate într-un procentaj mai mare față de alegerile anterioare, decalajul între bărbați și femei s-a înregistrat încă de la candidaturi și s-a păstrat și la atribuirea mandatelor²². Tot în 2016 a fost inițiat și

¹⁷ Legea nr. 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a Legii administrației publice locale nr. 215/2001 și a Legii nr. 393/2004 privind Statutul alesilor locali, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 196 din 13 martie 2008.

¹⁸ Claudia Gilia, *op. cit.*, p. 6.

¹⁹ 2.442 de candidați electorali au fost din partea formațiunilor politice, 13 independenți (11 bărbați, două femei) și 18 din partea minorităților naționale (17 bărbați, o femeie).

²⁰ Guvernul României. Ministerul muncii, familiei, protecției sociale și persoanelor vârstnice. Direcția egalitate de șanse între femei și bărbați, *Reprezentarea femeilor și bărbaților în alegerile parlamentare din 2012. Situația candidaturilor și a mandatelor atribuite în urma validării alegerilor*, p. 7, disponibil la http://www.mmuncii.ro/j33/images/Documente/Familie/ESFB-StudiiAnalizaRapoarte-2012/Reprezentarea_femeilor_si_a_barbatilor_in_alegerile_parlamentare_din_decembrie_2012.pdf

²¹ European Parliament, INFOGRAPHIC – February 2020. Women in parliaments, disponibil la [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/646189/EPRS_ATA\(2020\)646189_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/646189/EPRS_ATA(2020)646189_EN.pdf)

²² Agenția Națională pentru egalitatea de șanse între femei și bărbați, *Reprezentarea femeilor și a bărbaților în alegerile parlamentare din 2016*, p. 13, disponibil la http://www.mmuncii.ro/j33/images/Documente/MMPS/Rapoarte_si_studii_institutiilor_din_subordine_coordonare_autoritate/ANESFB/2017ANALIZA_ALEGERI_PARLAMENTARE.pdf

un proiect de lege care propunea instituirea cotelor de gen, propunere care modifica și completa parte din legislația electorală aflată în vigoare. Intenția era de a se introduce o cotă de gen minimă de 30% atât pentru femei, cât și pentru bărbați. Din păcate, propunerea legislativă a fost votată de Camera Deputaților în 2016, dar nu și de Senat, unde a fost respinsă în 2018. Această respingere considerăm că nu trebuie să ne surprindă, având în vedere că reprezentativitatea în această cameră a fost colosal dominată de bărbați. Totuși, în 2018 a fost adoptată modificarea legii de finanțare a partidelor politice prin legea nr. 34/17 ianuarie 2018, prin care se modifica art. 18, al. 2 astfel: „Suma alocată anual partidelor politice de la bugetul de stat este de cel puțin 0,01% și de cel mult 0,04% din produsul intern brut. Pentru partidele politice care promovează femei pe listele electorale, pe locuri eligibile, suma alocată de la bugetul de stat va fi majorată dublu proporțional cu numărul mandatelor obținute în alegeri de candidații femei”²³.

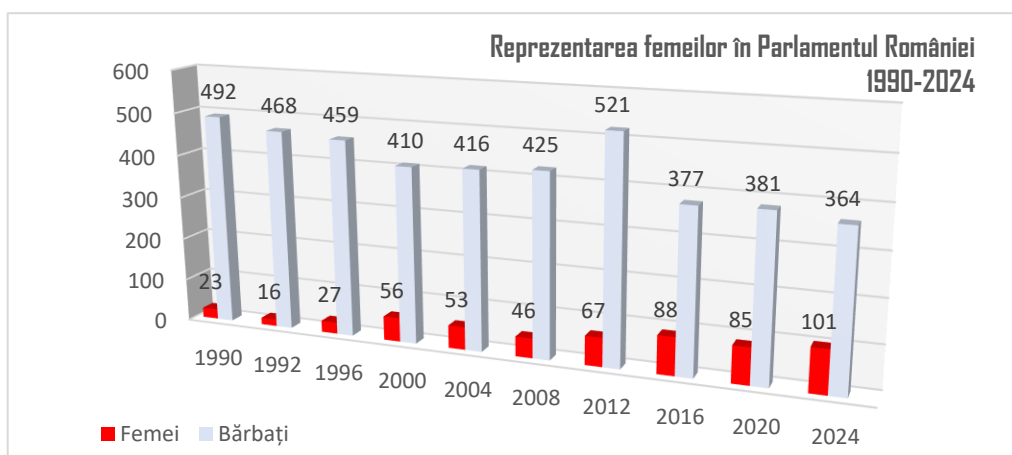

Fig. 2. Mandate femei vs. mandate bărbați în Parlamentul României 2000–2024²⁴
Sursa: prelucrare date autor

Altfel spus, în lipsa unei legislații care să impună cotele de gen s-a încercat o stimulare a partidelor în a nominaliza mai multe femei pe locuri eligibile. Chiar și așa, numărul candidaților femei este în continuare mic, iar din rapoartele de monitorizare reiese că în continuare există partide care depun listele de reprezentanți fără nici o femeie. În acest sens, ne reține atenția respingerea listelor anumitor partide pentru alegerile parlamentare de la 1 decembrie 2024, pentru că nu aveau nicio femeie candidat. Este cazul PNL, care nu a avut candidați în diaspora la Camera Deputaților, și Forța Dreptei (FD), care nu a avut listă de vot la Senat, tot în diaspora. Legea prevede ca pe fiecare listă a partidelor să se regăsească măcar o femeie și un bărbat, în sens contrar

²³ Legea nr. 34 din 17 ianuarie 2018 pentru modificarea art. 18 alin. (2) din Legea nr. 334/2006 privind finanțarea activității partidelor politice și a campaniilor electorale, publicată în Monitorul Oficial nr. 55 din 18 ianuarie 2018, disponibilă la <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/196834>

²⁴ Pentru 2024 preluarea mandatelor nu s-a finalizat, astfel încât există și posibilitatea ca numărul de 101 să suporte o ușoară corecție, care însă considerăm că nu afectează imaginea de ansamblu a cercetării.

birourile electorale fiind obligate să respingă întreaga listă de candidaturi²⁵. O situație oarecum asemănătoare s-a constatat și pentru formațiunea DREPT, însă în sens invers, discriminații au fost bărbații. Lista pentru Senat a fost inițial respinsă deoarece un candidat propus nu îndeplinea condițiile legale, iar eliminarea acestuia a creat situația de a rămâne în listă doar două persoane, și acestea erau femei. S-a creat astfel nereprezentarea ambelor sexe. Deși „partidul a scos una din candidate de pe listă, dar BEC (Biroul Electoral Central) a spus că lista tot trebuie invalidată. DREPT a contestat decizia în instanță și a câștigat în final, la recurs”²⁶. La Prahova, USR a depus lista pentru Senat cu o singură femeie, care și-a retras candidatura cu câteva minute înaintea expirării termenului-limită. „În acel moment, era imposibil legal să o mai înlocuim și, pentru a preveni respingerea întregii liste a USR Prahova la Senat, cinci dintre colegii noștri au decis să se retragă, astfel încât să avem un singur candidat, numărul 1 de pe lista inițială, Aurel Oprinoiu”, declara, pentru Europa Liberă, Felix Bulearcă, președinte USR Prahova²⁷. Liste respinse deoarece nu îndeplineau condiția reprezentativității ambelor sexe s-au înregistrat în mai multe județe. Astfel, la Călărași, Bacău și Maramureș au fost liste respinse ANC pentru Camera Deputaților, la Gorj și Dâmbovița listele PSDU pentru Camera Deputaților, Bihor liste respinse tot la Camera deputaților pentru TODE, la Cluj pentru PRR și la Galați pentru PPR²⁸.

În 2020, la Camera Deputaților, din cei 330 deputați aleși, 60 (18,18%) sunt femei și 270 (81,82%) bărbați, iar la Senat, din cei 136 senatori aleși, 25 (18,38%) sunt femei și 111 (82,62%) bărbați²⁹. Comparativ cu alegerile anterioare, reprezentarea femeilor în Parlament a înregistrat o scădere foarte ușoară, astfel încât 2016 devine anul în care femeile au avut cea mai ridicată reprezentare politică în România ultimilor 30 de ani.

Anul 2024 este un an electoral foarte bogat pentru România, având loc toate tipurile de alegeri. La alegerile parlamentare de la 1 ianuarie, conform BEC, intră în Parlamentul României 101 femei, aproximativ 21%, din totalul de 465 de parlamentari³⁰. Pentru legislatura 2024-2028, numărul femeilor care intră în parlament crește comparativ cu precedentele legislative, însă țara noastră este în continuare sub media europeană de 25%³¹. Partidele care trimit cele mai multe femei în parlament sunt PSD cu 29 de femei din 123 de parlamentari și AUR cu 20 de femei din 92 de parlamentari. La momentul scrierii articolului alegerile electorale s-au desfășurat cu doar 10 zile în urmă, astfel încât lista publicată de BEC cu mandatele atribuite poate suferi unele modificări, în funcție de validare și de posibile schimbări în componență³². Modificările

²⁵ Oana Despa, *Cum a subțiat egalitatea de gen listele de candidați la Parlamentare*, în „Europa Liberă România” din 7 noiembrie 2024, disponibil la <https://romania.europalibera.org/a/egalitatea-de-gen-in-alegeri/33188857.html>

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Agenția Națională pentru egalitatea de șanse între femei și bărbați, *Participarea femeilor și a bărbaților la alegerile parlamentare organizate în anul 2020*, p. 104, disponibil la <https://anes.gov.ro/wp-content/uploads/2021/11/FINAL-ANALIZA-PARLAMENTARE-2020.pdf>

³⁰ 331 de deputați, dintre care 19 ai minorităților naționale, și 134 de senatori

³¹ Iulia Roșu, David Leonard Bularca, *Politică doar pentru bărbați. PNL are, în noul Parlament, 9 femei din 71 de senatori și deputați. Celelalte partide?*, în „HotNews”, din 10 decembrie 2024, disponibil la <https://hotnews.ro/politica-doar-pentru-barbati-pnl-are-in-noul-parlament-9-femei-din-71-de-senatori-si-deputati-celelalte-partide-1857881>

³² *Ibidem*.

nu pot fi substanțiale, astfel încât considerăm că la aceste alegeri avem cel mai mare număr de femei care ocupă un fotoliu în Parlamentul României începând cu 1990.

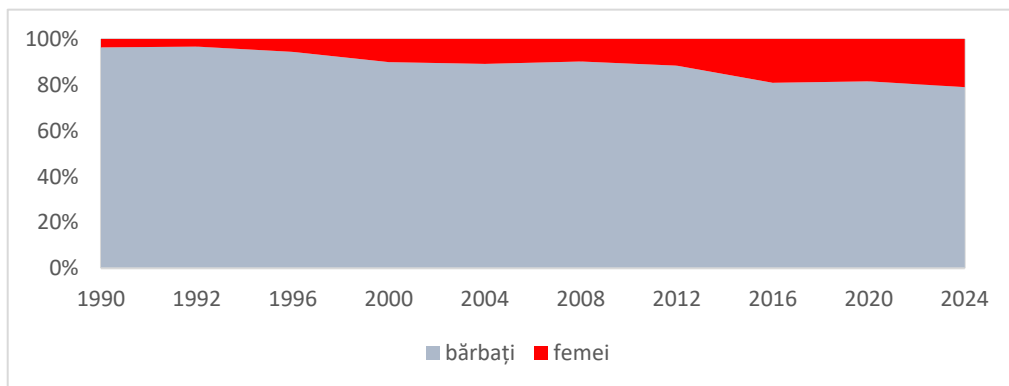

Fig. 3. Reprezentare grafică – femei și bărbați în Parlamentul României 1990–2024³³

Sursa: prelucrare date autor

Prin reprezentarea de la figura 3 se distinge o radiografiere clară a discrepanței foarte mari între numărul de fotolii parlamentare ocupate de femei (roșu) și numărul de fotolii parlamentare ocupate de bărbați (gri) din 1990 până în prezent.

România nu a avut până în acest moment o femeie președinte. Prima candidată a fost înregistrată în anul 2000, Graziela-Elena Bârla, care a candidat ca independent și a obținut 0,55% din voturi. Următoarele două candidaturi au fost înregistrate în 2014, Elena Udrea, din Partidul Mișcarea Populară, susținută în cursa prezidențială de Alianța PMP-PNȚCD, și Monica Macovei, candidat independent. Procentajele de vot înregistrate de acestea au fost sensibil mai mari și le-au plasat la primul tur de scrutin pe locul 4, Elena Udrea cu 5,20%, și pe locul 5, Monica Macovei, cu 4,44%. Niciuna nu a întrunit numărul necesar de voturi pentru a intra în turul doi al alegerilor.

Anul 2019 a fost anul care a oferit României un candidat femeie în turul doi al alegerilor prezidențiale, dar nu și o femeie președinte. La alegeri s-au înscris două candidate, Viorica Dăncilă și Ramona Bruynseels (independent). Viorica Dăncilă (Partidul Social Democrat), care până la 4 noiembrie 2019 fusese prim-ministru al României, de altfel prima femeie și singura care a deținut această funcție, a obținut 22,26% din voturi în primul tur de scrutin și, astfel, a devenit prima femeie care a intrat în turul doi al alegerilor prezidențiale. Așa cum deja am menționat, nu a devenit și prima femeie președinte al României, în turul doi fiind devansată de președintele în funcție, Klaus Iohannis (care a obținut 66,09% din voturi).

Pentru alegerile prezidențiale din 2024, situația este cu totul specială. Primul tur a avut loc la 24 noiembrie, însă a fost anulat de Curtea Constituțională la 6 decembrie și s-a cerut reorganizarea întregului proces electoral. În consecință, turul doi, care ar fi trebuit să se desfășoare la 8 decembrie, nu s-a mai desfășurat. Considerăm că deși situația este cu totul specială, trebuie să menționăm că în cursa electorală s-au înscris 3 femei, dintr-un total de 14 candidați – Elena Lasconi (USR), Ana Birchall (independent) și Alexandra Beatrice Păcuraru (ADN). Mai reținem că și-a depus

³³ Vezi notele 15 și 24.

candidatura și Diana Șoșoacă, însă la 5 octombrie candidatura sa a fost respinsă de Curtea Constituțională. Ca și în 2019, alegerile prezidențiale din 2024 au calificat o femeie (Elena Lasconi) în turul doi (care nu s-a desfășurat), dar nu și o femeie președinte (alegerile vor fi reluate în 2025).

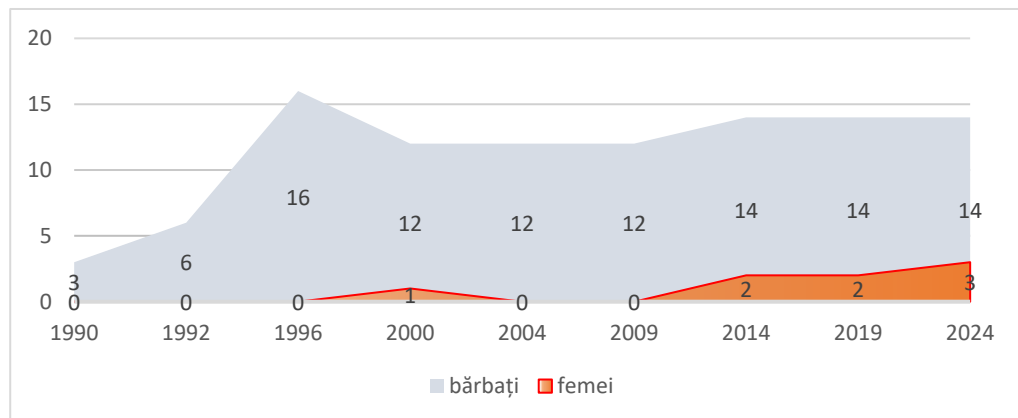

Fig. 4. Reprezentare grafică a femeilor candidați la președinția României 1990-2024

Sursa: prelucrare date autor

În ceea ce privește reprezentarea pentru Parlamentul European, procentajele par a ne spune că a fost abandonată cota de gen. Bunele practici europene în egalitatea de gen și-au făcut simțită influența în desemnarea candidaților femei pe locuri eligibile pentru o perioadă de timp, reprezentarea pentru ultimele două legislaturi fiind departe de ceea ce susține Uniunea Europeană. De exemplu, pentru legislatura 2007-2009 au fost 11 europarlamentari femei din totalul de 35, pentru legislatura 2009-2014, din partea PSD+PC au fost 5 europarlamentari femei din 11, din partea PNL 4 din 5 și din partea PDL 2 din 10, iar procentul total de femei europarlamentar a fost de 36% (în total 12 femei europarlamentar)³⁴. Pentru 2014-2019, din totalul de 32 de europarlamentari, 10 au fost femei, adică 31%. În ultimele două legislaturi, din totalul de 33 de europarlamentari, doar 5 sunt femei în 2019 (15%) și doar 6 în 2024 (18%), cu mult sub media europeană.

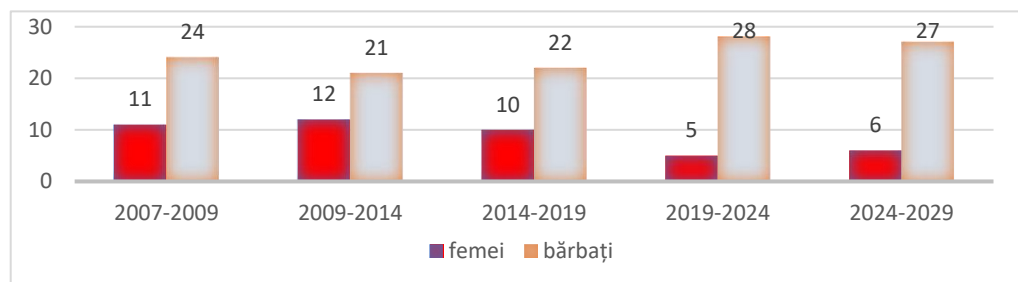

Fig. 5. Portofolii femei vs. portofolii bărbați în Parlamentul European

Sursa: prelucrare date autor

³⁴ În total au fost 12 femei europarlamentar, 11 au aparținut formațiunilor politice și una a fost candidat independent.

În legislatura anterioară, România se clasa pe penultimul loc la numărul de femei alese în PE (pe ultimul loc fiind Cipru). La 26 octombrie 2023, organizații neguvernamentale și persoane din mediul academic³⁵, cereau introducerea cotelor de gen pe listele de candidați la alegerile parlamentare din acest an. „România este pe ultimul loc în ceea ce privește egalitate de gen conform celui mai recent raport al Institutului European pentru Egalitate de Gen (EIGE), și pe penultimul loc privind puterea politică a femeilor”, „Cotele de gen nu reprezintă doar cifre, procente sau ocuparea unor locuri. Cotele de gen sunt necesare atât pentru repararea unor inegalități istorice privind nivelul reprezentării politice a femeilor, cât și pentru asigurarea principiilor unei democrații reprezentative. Sunt necesare pentru a promova diversitatea de experiențe, gândire, inovație, progres în cadrul procesului decizional politic” se arăta în scrisoarea deschisă adresată Comisiei Juridice, de disciplină și imunități³⁶. De asemenea, și-au manifestat susținerea pentru „proiectul de lege PL-x 308/2022 privind modificarea și completarea Legii nr. 208/2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente”, în forma adoptată de Senat – cu liste care să respecte o cotă minimă de reprezentare de 33%, atât pentru femei, cât și pentru bărbați, din total candidaturi, și cu înscrierea candidaților prin alternarea unei persoane de un gen cu alte două persoane de gen opus, până se epuizează locurile de pe listă³⁷. Proiectul de lege a fost adoptat de Senat la 23.05.2022 și transmis Camerei Deputaților, la 25.05.2022.

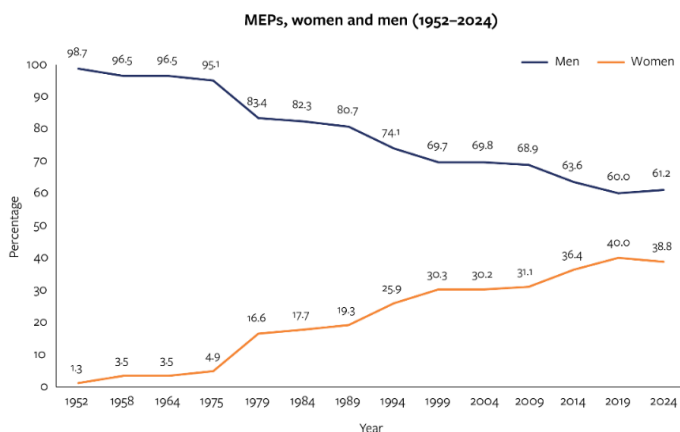

Fig. 6. Femei și bărbați în Parlamentul European – 1952–2024

Sursa: <https://odi.org/en/insights/women-in-the-european-parliament-signs-of-gender-equality-regression/>

³⁵ Au fost 56 de semnatori ai scrisorii deschise – 44 de organizații neguvernamentale și 12 persoane din mediul academic.

³⁶ România, pe penultimul loc în UE privind puterea politică a femeilor, disponibil la <https://centrulfilia.ro/romania-pe-penultimul-loc-in-ue-privind-puterea-politica-a-femeilor/>

³⁷ Camera Deputaților, PL-x nr. 308/2022. Proiect de Lege pentru modificarea și completarea Legii nr. 208/2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente, disponibil la https://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck2015.proiect?idp=20079; România, pe penultimul loc în UE privind puterea politică a femeilor, disponibil la <https://centrulfilia.ro/romania-pe-penultimul-loc-in-ue-privind-puterea-politica-a-femeilor/>.

La nivelul Uniunii Europene, ponderea femeilor în posturile de la nivel înalt se află în ascensiune. Problema egalității de gen a devenit obligatorie și a necesitat o adaptare a cadrului legal european care să vină în sprijinul acestui deziderat. Pentru statele Uniunii Europene asigurarea egalității de tratament între femei și bărbați se reflectă în prevederile normative comune, în conformitate cu principiul subsidiarității, precum și în legislațiile naționale ale statelor membre. În sprijinul egalității de gen și a unei reprezentări mai bune a femeilor în spațiul politic (echilibrul de gen fiind în genere considerat 40/60, iar masa critică cel puțin 30%), unele state membre și-au întărit angajamentele și au introdus cote de gen, obligatorii sau voluntare. În martie 2020, Comisia Europeană a adoptat Strategia privind egalitatea de gen 2020–2025, care stabilește un cadru destul de ambițios, dar necesar, pentru un interval de cinci ani³⁸. În 2019 a fost aleasă prima femeie președinte al Comisiei Europene, iar „realizarea parității de gen în cadrul colegiului comisarilor a marcat o etapă semnificativă față de obiectivul UE de a atinge egalitatea de gen în rândurile sale”³⁹. Cu toate acestea, pentru 2024 există mici semne de regres (a se vedea figura 6) și în Parlamentul European, unde, tradițional, proporția femeilor este mai mare ca în parlamentele naționale⁴⁰.

Concluzionând, din cercetarea noastră observăm că în România, deși femeile sunt mult mai implicate în viața politică față de anii 90, sunt în continuare subreprezentate și există un dezechilibru foarte clar între participarea bărbaților și participarea femeilor la luarea deciziei politice. Sunt înregistrate progrese, dar acestea sunt foarte lente într-o societate cu multe stereotipii. Până în acest moment cotele de gen nu au reușit să-și găsească rezolvarea în Parlamentul României, însă unele partide (încă puține) au început să numească mai multe femei pe locurile eligibile, linie observabilă în ultimele legislaturi. Sperăm ca proiectul de lege aflat la Camera Deputaților (cameră decidentă) să primească un vot favorabil, așa cum deja a primit în Senat, iar la viitoarele alegeri, care vor avea loc în 2028 și 2029, să avem o cotă mai mare de reprezentare, dorindu-se ca subreprezentarea să rămână de domeniul trecutului.

BIBLIOGRAFIE

Agenția Națională pentru egalitatea de șanse între femei și bărbați, *Reprezentarea femeilor și a bărbaților în alegerile parlamentare din 2016*, disponibil la http://www.mmuncii.ro/j33/images/Documente/MMPS/Rapoarte_si_studii_institutii_din_subordine_coordonare_autoritate/ANESFB/2017ANALIZA_ALEGERI_PARLAMENTARE.pdf

Agenția Națională pentru egalitatea de șanse între femei și bărbați, *Participarea femeilor și a bărbaților la alegerile parlamentare organizate în anul 2020*, disponibil la <https://anes.gov.ro/wp-content/uploads/2021/11/FINAL-ANALIZA-PARLAMENTARE-2020.pdf>

Băluță, Oana, *Cu mai multă reflexivitate despre reprezentarea politică*, în „Expert electoral”, nr. 1(5), 2014, pp. 3-7.

³⁸ European Commission, Gender equality strategy, disponibil la https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en

³⁹ Aline Burni, *Women in the European Parliament: signs of gender equality regression*, disponibil la <https://odi.org/en/insights/women-in-the-european-parliament-signs-of-gender-equality-regression/>

⁴⁰ *Ibidem*.

- Băluță, Oana, *Egalitatea de gen. Politici publice sau un câmp de luptă discursiv și politico-religios?*, în „Transilvania”, nr. 11-12, 2020, pp. 18-33.
- Bărbieru, Mihaela, *Women in Romanian politics: representation and a better governance*, în I. Boldea, C. Sigmirean, D.M. Buda (ed.), *Reading Multiculturalism. Human and Social Perspectives, Section: Social Sciences*, vol. 9, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2021, pp. 255-263.
- Bărbieru, Mihaela, *The woman in Romanian politics between desideratum and historical reality*, în „Epohi”, vol. 31, nr. 2, 2023, pp. 393-405.
- Belova, Gabriela; Albenă, Ivanova, *EU Institutions: Revisiting Gender Balance and Women's Empowerment*, în „Laws”, nr. 12(1), 2023, p. 3, <https://doi.org/10.3390/laws12010003>
- Burni, Aline, *Women in the European Parliament: signs of gender equality regression*, disponibil la <https://odi.org/en/insights/women-in-the-european-parliament-signs-of-gender-equality-regression/>
- Camera Deputaților, *Participarea femeilor în viața politică din România*, disponibil la https://www.cdep.ro/comisii/integrare/pdf/2002/soe/femei_in_politica.pdf.
- Camera Deputaților, PL-x nr. 308/2022. Proiect de Lege pentru modificarea și completarea Legii nr. 208/2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente, disponibil la https://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck2015.proiect?idp=20079
- Despa, Oana, *Cum a subțiat egalitatea de gen listele de candidați la Parlamentare*, în „Europa Liberă România” din 7 noiembrie 2024, disponibil la <https://romania.europalibera.org/a/egalitatea-de-gen-in-alegeri/33188857.html>
- Devroe, Robin; Wauters, Bram, *Political gender stereotypes in a list-PR system with a high share of Women MPs: Competent men versus leftist women?*, în „Political Research Quarterly”, nr. 71(4), 2018, pp. 788-800.
- European Commission, *Gender equality strategy*, disponibil la https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en
- European Parliament, INFOGRAPHIC – February 2020. Women in parliaments, disponibil la [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/646189/EPRS_ATA\(2020\)646189_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/646189/EPRS_ATA(2020)646189_EN.pdf)
- European Parliament, *Women in Politics in the EU. State of Play*, martie 2021, autori Rosamund Shreeves și Nessa Boland, disponibil la [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI\(2021\)689345_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI(2021)689345_EN.pdf), accesat la 15 noiembrie 2024.
- Gabor, Alexandru, *Reprezentarea femeilor în politica românească*, disponibil la <https://www.freiheit.org/sites/default/files/2021-10/de-postat.pdf>
- Gilia, Claudia, *Feminizarea politicii românești – un deziderat?*, în „Sfera politicii”, nr. 4(186)/2015, pp. 3-17.
- Guvernul României. Ministerul muncii, familiei, protecției sociale și persoanelor vârstnice. Direcția egalitate de șanse între femei și bărbați, *Reprezentarea femeilor și bărbaților în alegerile parlamentare din 2012. Situația candidaturilor și a mandatelor atribuite în urma validării alegerilor*, p. 7, disponibil la http://www.mmuncii.ro/j33/images/Documente/Familie/ESFB-StudiiAnalizaRapoarte-2012/Reprezentarea_femeilor_si_a_barbatilor_in_alegerile_parlamentare_din_decembrie_2012.pdf
- Johnson, Carol; Williams, Blair, *Gender and Political Leadership in a Time of COVID*, în „Politics & Gender”, nr. 16(4), 2020, pp. 943-950.
- Kantola, Johanna, *Women's Political Representation in the European Union*, în „The Journal of Legislative Studies”, nr. 15, 2009, pp. 379-400.

Legea nr. 429 din 23 octombrie 2003 de revizuire a Constituției României, publicată în Monitorul Oficial nr. 758 din 29 octombrie 2003, disponibilă la https://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=51046.

Legea nr. 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a Legii administrației publice locale nr. 215/2001 și a Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locali, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 196 din 13 martie 2008.

Legea nr. 34 din 17 ianuarie 2018 pentru modificarea art. 18 alin. (2) din Legea nr. 334/2006 privind finanțarea activității partidelor politice și a campaniilor electorale, publicată în Monitorul Oficial nr. 55 din 18 ianuarie 2018, disponibilă la <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/196834>

Motoi, Gabriela, *Women's political representation in European countries. A comparative analysis and examples of good practice*, în „Journal of Community Positive Practices”, nr. 19(2), 2019, pp. 74-82.

Porumbescu, Alexandra; Pogan, Livia Dana, *Gender equality in the European Union. From strategic engagement to achievements*, în „Revista de Științe Politice. Revue des Sciences Politiques”, nr. 72, 2021, pp. 68-79.

Rodat, Simona, *The first Female Prime Minister of Romania in the Focus of the News: Frames in the National Media Coverage*, în „Revista Universitară de Sociologie”, nr. 15(1), 2019, pp. 152-169.

România, pe penultimul loc în UE privind puterea politică a femeilor, disponibil la <https://centrulfilia.ro/romania-pe-penultimul-loc-in-ue-privind-puterea-politica-a-femeilor/>

Roșu, Iulia; Bularca, David Leonard, *Politică doar pentru bărbați. PNL are, în noul Parlament, 9 femei din 71 de senatori și deputați. Celelalte partide?*, în „HotNews”, din 10 decembrie 2024, disponibil la <https://hotnews.ro/politica-doar-pentru-barbati-pnl-are-in-noul-parlament-9-femei-din-71-de-senatori-si-deputati-celelalte-partide-1857881>

Rovența-Frumușani, Daniela, *Stance taking, gender identity, and Romanian women politicians in presidential electoral campaigns*, în „Anthropological Researches and Studies”, nr. 12, 2022, pp. 212-224.

World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2021. Insight Report. March 2021, disponibil la https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf;

World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2024. Insight Report. June 2024, disponibil la https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf

Sărbători și manifestări culturale ale etnicilor români din Bulgaria și Serbia

Laurențiu RADU

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române*

Abstract: Every holiday is an occasion for joy and communion in the villages inhabited by Romanian ethnic groups, marked by reuniting with loved ones. Church services, the village feast day, dances played in memory of the deceased, and the traditional commemoration of departed souls are significant events in the life of the communities. Cultural events, through their scope, manage to revive villages mostly left in the care of the elderly. Festivals have become highly attractive to participants from the host country and abroad, especially through Romanian traditional songs, dances, and folk costumes. Moreover, in Serbia and Bulgaria, tradition, hospitality, and culinary skill come together at these festive events, strengthening cultural ties and promoting the Romanian heritage.

Keywords: Timoc, Vidin, Romanian ethnic groups, traditions, customs, church patron saint's day

INTRODUCERE

O caracteristică fundamentală a sărbătorilor este aceea că ele sunt în strânsă legătură cu credința religioasă. În mod universal, valoarea spirituală a sărbătorilor este protejată și bine conservată în cultura diferitelor popoare. Importanța culturii o reprezintă întregul ei patrimoniu material și spiritual, a cărui analiză ne ajută să înțelegem originea și tradițiile unei națiuni sau a unei comunități etnice. Chiar dacă o parte din obiceiurile și tradițiile populare s-au pierdut sau își reduc intensitatea din cauza fenomenului globalizării și a industrializării continue, aceste valori imateriale au rămas în conștiința oamenilor și sunt transmise în continuare de la o generație la alta. În plan mai restrâns, dacă analizăm grupurile etnice se constată că politica de asimilare a fost principala cauză de diminuare a trăsăturilor specifice minorităților. Cu toate acestea, sărbătorile au un rol major în viața oamenilor pentru că sunt unificatoare.

CERCETAREA ÎN TEREN

Cercetarea în teren dovedește că în Serbia și Bulgaria, la fel ca în România, adevăratul patrimoniu cultural tradițional îl descoperim în localitățile rurale. Aceste așezări au suferit numeroase modificări la nivel social din cauza migrației tinerilor și

scăderii natalității, dar speranța venirii unor vremuri mai bune nu a dispărut pentru vârstnicii rămași acasă, pentru că tradiționalele sărbători reușesc să revigoreze viața satelor. Obiceiurile în zilele de sărbătoare la etnicii români, sau vlahi așa cum se autoidentifică o anumită categorie a populației, au multe în comun cu cele din patria mamă, însă uneori sunt mai accentuate prin originalitatea lor. Această diferență vine din parcursul istoric și evenimentele care au marcat viața comunităților etnice.

Chiar dacă utilizează o limbă română arhaică, graiul asemănător ne înfrățește și acest fapt se constată cel mai mult în conversații, pentru că prietenia, respectul și ospitalitatea cu care sunt întâmpinați românii în mijlocul acestor comunități ar face pe oricine să se simtă ca acasă. Participarea la viața culturală a satelor este un prilej de bucurie, de revedere cu cei dragi, dar și de petrecere în cadrul familiilor reunite, iar pentru străini este cel mai bun moment să cunoască acești minunați oameni și încărcătura istorică a așezărilor în care locuiesc. Sărbătorile nu înseamnă doar zile libere de muncă și întărirea legăturilor de familie, ele contribuie și la coeziunea societății, mai ales prin obiceiurile tradiționale sau manifestările culturale care se desfășoară în cadrul comunităților.

În zona Timocului, am observat că apar tot mai multe evenimente culturale sub formă de festivaluri. Cele cu participare internațională au o dimensiune aparte pentru că atrag mulți participanți vorbitori de limbă română, ceea ce simbolic ajută la întărirea identității culturale.

Atât în Serbia, cât și în Bulgaria, unde festivalurile se desfășoară în limba oficială a statului, zilele de sărbătoare consolidează conexiunea etnicilor români cu moștenirea lor culturală. În general, aceste manifestări întăresc legăturile sociale și favorizează schimbul intercultural prin cunoașterea și aprecierea valorilor culturale ale fiecărei națiuni, iar prin costumele festive tradiționale, muzica și dansurile populare românești reușesc să revitalizeze sentimentul de apartenență etnică. Din analiza cercetării în cele două state vecine, am constatat prin participarea la diverse evenimente, dar și din conversații cu oamenii, faptul că zilele festive cu un impact mai mare asupra vieții satelor locuite de etnicii români sunt sărbătorile de Paște, de Crăciun, precum și sărbătoarea hramului fiecărei localități. Este interesant faptul că aceste sărbători cu rădăcini tradiționale străvechi s-au adaptat tot mai mult la era tehnologiei, devenind concomitent și sărbători digitale. Interesul pentru aceste evenimente transmise online cu telefoanele mobile, se observă din multitudinea de imagini ce apar pe platformele de socializare și numărul mare de vizualizări sau comentarii. De asemenea, manifestările culturale reușesc să compenseze într-o anumită măsură pierderea obiceiurilor sau ritualurilor.

Sărbătorile pascale la etnicii români sunt asemănătoare cu cele din România, prin faptul că se roșesc ouăle, se prepară mâncăruri tradiționale și se merge la biserică. În multe sate din Serbia, au dispărut tradiționalele hore jucate la sărbătoarea Învierii Domnului, iar în Bulgaria, la Albotina, celebrul eveniment la care se adunau oamenii a doua zi de Paște și-a pierdut din intensitatea de altădată. Aici, etnicii români organizau instantaneu un festival anual, unde se practica un obicei străvechi pur românesc, numit „*hora de pomană*” sau „*hora morților*”.

„Considerată așezare sfântă, datorită necropolei regale, Albotina a fost aleasă de români ca loc de pomenire, în speranța că aici o să fie salvate sufletele celor decedați”, după cum afirmă Filip Gheorghiev. La *hora de pomană* se cântă o melodie specială și

oamenii intră în horă unde primesc ouă roșii de bogdaproste¹. Acest cuvânt, utilizat și în România, provine din limba slavă și are mai multe înțelesuri, cum ar fi: a da de pomană, sau a mulțumi celui care oferă ceva de pomană. În timpul jocului, la *horele de pomană* oamenii mai primesc o cană de vin și pe umerii lor se pune un prosop, ne spune domnul Gheorghe Mihailov, un locuitor din zona Vidinului. De asemenea, Bozhidar Simeonov, un virtuoz instrumentist care participă frecvent la evenimentele comunității, unde au cântat și strămoșii lui, menționează că oamenii care au un decedat recent în familie, obișnuiesc să joace în horă ținând în mână fotografia acestuia. Horele sunt deschise, lente și se joacă în liniște.

Simeonov susține că această manifestare culturală trebuie să continue pentru că îi unește pe români, chiar dacă nu este pe placul autorităților care au încercat să o strice, însă cumva se referă la perioada de pandemie, când anumite evenimente erau interzise. El susține că obiceiurile trebuie respectate pentru că este singura modalitate pentru etnicii români de a nu uita limba maternă, având în vedere că nu există școli cu predare a limbii române așa cum au asociațiile de vlahi².

Despre „*hora morților*”, Ivo Gheorghiev, președintele Uniunii Etnicilor Români din Bulgaria „AVE” precizează că are o semnificație aparte. Ea a fost făcută din dorința de a sfinți și de a da putere sufletelor celor care nu mai sunt printre noi, de a ajunge în rai, locul cel mai bun și mai frumos. Se presupune că această horă provine de pe vremea tracilor, însă evenimentul a fost mult mai amplu în trecut, datorită ritualului de deshumare care s-a practicat până în anii 1920-1930. Acest obicei creștin-ortodox, despre care s-a vorbit de la o generație la alta, era practicat a doua zi de Paști. Morții recenți din perioada Postului Paștelui erau dezgropați, răstigniți pe o cruce de lemn, apoi se intra cu ei în hora care le era dedicată. După interzicerea deshumărilor de către autorități, oamenii au schimbat obiceiul.

De această dată, un băiat sau o fată, rude apropiate ale decedatului, îmbrăcau hainele purtate de acesta și apoi intrau în horă. Ritualul dezgropării morților a fost practicat și în Timocul sârbesc.

Tot la Albotina, întâlnim și obiceiul „Frăsinel”, un cult precreștin, care se practică în aceeași zi cu hora. *Frăsinelul* este o plantă cu putere magică, care este foarte căutată. Legenda miraculoasei plante spune că oamenii vor avea sănătate și prosperitate întregul an dacă o aduc acasă. *Frăsinelul* se pune într-o cană cu apă și se ține până se usucă, apoi se învelește într-o cârpă și se păstrează în casă.

De multe ori planta este culeasă cu rădăcini, iar frăsinelul rămâne tot mai puțin în pădure³.

După doi ani de la pandemie, singurul eveniment la Albotina îl reprezintă slujba religioasă oficializată de mitropolitul Vidinului, în rest peisajul cuprinde puțini vizitatori și câțiva comercianți de suveniruri care așteaptă revenirea la normalitate. La finalul ceremoniei religioase oamenii sărută crucea și mâna ierarhului bisericesc, după care primesc o bucată de pâine (anafură), un ou roșu și sunt stropiți cu apă sfințită.

¹ Interviu cu Filip Gheorghiev, student al Universității din Craiova și membru al Uniunii Etnicilor Români din Bulgaria „AVE”, Vidin, 25 aprilie 2022.

² Interviu cu Bozhidar Simeonov, artist instrumentist; provine dintr-o familie de vlahi din Vidin, Albotina, 25 aprilie 2022.

³ Interviu cu Ivo Gheorghiev, președintele Uniunii Etnicilor Români din Bulgaria „AVE”, Vidin, Albotina, 17 aprilie 2023.

Chiar dacă hora a dispărut din peisajul Albotinei din cauza pandemiei sau a vremii capricioase din anul 2023, totuși oamenii nu au uitat de cei plecați și au continuat pomenirea acestora într-un cadru mai restrâns în propriile localități. Spre exemplu, în anul 2022, un grup de tineri din satul Rabrovo, așezare aflată la granița cu Serbia, au luat inițiativa de a organiza o horă după cum este datina a doua zi de Paște. Liubu Iliev, unul dintre organizatori, spunea că hora lor este pentru cei morți, cei vii și pentru sănătate. Evenimentul care a avut loc în poiana de la marginea satului a cuprins cântece și jocuri populare românești, nu și ritualurile de pomenire pentru sufletele celor plecați.

Constatăm că adulții cu vârste între 18 și 40 de ani sunt mai deschiși la schimbările tradiției, în timp ce vârstnicii sunt cei care încă mai păstrează autenticitatea tradițiilor și obiceiurilor de odinioară.

În următorul an, tot în aceeași zi de sărbătoare și în același sat, a avut loc un spectacol al obiceiului „hora de pomană”. Ritualul a cuprins aprinderea lumânărilor, iar în timpul tămâierii pomenii, așezată pe un covor tradițional, oamenii și-au făcut semnul crucii. După ce s-a spus „Dumnezeu să-l ierte” pe cel decedat și „Dumnezeu să-i primească”, participanții la horă au primit un prosop cu trei lumânări, trei flori, un colac și un ou roșu, apoi fiecare a băut o cănuță cu vin.

Evenimentul organizat de Tihomir Asenov și Albena Georgieva, președinta Casei de Cultură din Rabrovo, a avut drept scop pomenirea unui decedat prin oferirea unei ofrande (pomană), care potrivit credinței ortodoxe ajută la iertarea păcatelor și mântuirea sufletului. Tihomir Asenov a explicat că a fost prezentată „o horă care nu se mai face în prezent, cu porturi bătrânești, cu crăcane la care se pune ou, lumină, nucă, măr și se dă dar pentru a fi găsit pe lumea cealaltă de cel care a plecat dintre cei vii”. Ritualul trebuie respectat pentru că de Paște, se spune că Dumnezeu dă drumul la cei decedați pe pământ și ei văd tot ce li se dă de pomană. Este interesant că lumea a început să își pună pomană și din timpul vieții, obicei întâlnit atât în Rabrovo, cât și în alte sate. În general bătrânii sunt cei care își dau *horă de pomană*, de vii și chiar își pun stâlpul la morminte, fiind în viață. Din cauza migrației tinerilor în străinătate sau în alte zone ale țării, satele au devenit aproape pustii, iar oamenii rămași singuri acasă se tem că nu mai are cine să se ocupe de rânduieli când ei nu vor mai fi, motiv pentru care unii își dau de pomană acum, pentru a primi mai târziu în ceruri⁴.

În discuțiile cu reprezentanți ai comunității⁵ am observat că sărbătoarea de Sfântul Apostol Filip, numită și „Ziua lupului” are o importanță deosebită pentru locuitorii din zona Timocului. *Legenda Filipilor* este legată de superstiții, ceea ce îi determină pe oameni să respecte anumite îndemnuri tradiționale, cum ar fi: nu se lucrează la munca câmpului, nu se lucrează cu lână pentru a evita necazurile și a descuraja lupii să atace oile, obligatoriu în gospodărie se cârpește ceva pentru a „cârpi gura lupului” să nu mănânce oile etc.

De asemenea, sărbătoarea *Sânzienelor* este ziua când nu se lucrează, se dă o masă de bogdaproste și conform tradiției se culeg plante medicinale, pentru că este perioada când au putere magică în vindecare.

La sărbătoarea de *Rusalii* se obișnuiește să se ducă usturoi la morți. Se spune că este o perioadă a anotimpului când apar duhurile rele și umblă printre noi și de aceea

⁴ Interviu cu Tihomir Asenov, colaborator al Casei de Cultură Rabrovo, etnic român din Kapitanovți, Vidin, Antimovo, 6 mai 2023.

⁵ Ivo Gheorghiev, Interviu acordat autorului, Vidin, 25 aprilie 2022.

este bine să dormim pe usturoi pentru îndepărtarea duhurilor rele, să nu dormim mult pentru a nu ne lua duhurile rele din somn, iar fetele tinere nemăritate trebuie să poarte pentru sănătate și protecție o plantă numită *oman*. Planta are flori mari galbene și este cunoscută în România ca iarbă mare.

Sărbătoarea *Mărțișorului* este primită cu mult entuziasm pentru că mărțișorul nu este doar un simbol al primăverii și speranței, el este un talisman cu puteri miraculoase care protejează sănătatea, de aceea este purtat și de bărbații din Bulgaria. Deși unele sărbători legate de tradiții și superstiții nu mai reprezintă o datină pentru unele sate, etnicii români care au trăit în mediul rural încă își amintesc de petrecerile din trecut. Sărbătoarea Paștele Cailor este un obicei rar întâlnit și este asemănător cu cel din România.

Sărbătoarea casei, numită *icram* este celebrată de ziua sfântului ocrotitor al casei. Obiceiurile încep cu o seară înainte, de „cinișoară”, adică momentul în care se servește cina. Se întinde o cămașă tradițională de ie pe care se pune sare, pâine, vin, o lumânare aprinsă și crucea casei, după care membrii familiei încep să se roage pentru sănătate, berechet (belșug, bogăție), animale și multe altele.

Rugăciunile, după cum explică Ivo Gheorghiev, sunt libere și încep de la oamenii bătrâni până ajung la copiii mici, moment în care se fac multe închinăciuni în care se pupă pământul și sarea. A doua zi începe petrecerea cu rudele și invitații.

Un obicei interesant ar mai fi în perioada Lăsăturii de Post sau Postul Paștelui, când oamenii aprind focuri pentru alungarea duhurilor rele. „*Alioșii*”, cum sunt numite aceste focuri, se pun pe roți de cauciuc, apoi sunt lăsate să coboare aprinse pe o vale, după care se joacă o horă, se sare peste foc și se fac anumite strigături, unele cu conotație sexuală pentru a fi distracția mai mare.

Un alt reprezentant al etnicilor români, Ivan Juvetov, povestea că în trecut nu era sărbătoare fără să existe muzică și hore. Oamenii veneau la zilele festive îmbrăcați în straie de zi mare, numite în unele locuri „straiele de sus”. Există întrecere între cetele de lăutari care încercau să atragă cât mai multe aprecieri⁶.

Multe din obiceiurile amintite se practicau și în Timocul sârbesc. Sărbătorile de iarnă sunt asemănătoare cu cele din România, însă prin păstrarea și originalitatea anumitor obiceiuri, ele pot fi unice în felul lor. Crăciunul, deși arată ca o sărbătoare instituționalizată de biserică, își păstrează caracterul laic prin modalitățile de celebrare manifestate în cadrul comunităților, familiei sau a unor grupuri de prieteni.

Documentarea, cărțile, articolele de specialitate sau cercetarea de teren ne ajută cel mai mult să descoperim farmecul de altădată al sărbătorilor de iarnă.

Un articol apărut în revista *Glasul Cerbiciei*⁷, o publicație a etnicilor români din Serbia, ne dezvăluie tradiții și obiceiuri de iarnă în localitatea Nicoliņ, din Banatul Sârbesc. Din expunerea publicistică aflăm că în trecut pregătirile pentru marea sărbătoare a Nașterii Domnului se făceau doar în ziua de Ajun. Femeile mai tinere pregăteau preparatele culinare și diferiți colaci pentru a fi împărțiți în ziua următoare. Astfel, un colac era dedicat nașului, colacul Crăciunului numit *ușarniță*, care avea o împletitură în patru fâșii de aluat, era destinat purcarului sau văcarului, anumiți colaci împreună cu o bucată de cârnaț și prăjituri se puneau în traista copiilor, pentru că ei

⁶ Ivan Juvetov (2022), director al Centrului Cultural Român din Vidin, Interviu, 25 aprilie.

⁷ Eufrozina Greoneanț, *Glasul Cerbiciei*, Nicoliņ – obiceiurile de altădată, revistă de cultură și istorie a românilor din Serbia, Editată de Asociația Românilor Independenți din Serbia, nr. III, Vârșet, 2012, pp. 10-13.

trebuiau să meargă în colindat la rude și vecini, iar colaci mai mici erau rânduți pentru pomeni. Tot în Ajun, se tăia o creangă de la un pom, ce se considera a fi bradul de Crăciun, apoi se împodobeau cu bomboane și nuci vopsite auriu, după care se lega o ață pe care erau prinse mere, oglinjoare frumos decorate și bucățele de turtă dulce, care erau cel mai îndrăgit dar primit de copii în zilele de sărbătoare, pentru că aveau formă de cal, inimă sau cap de față. Fiind și zi de post, în familie se impunea răbdare la mâncare și respectarea anumitor rânduieli: să se evite cearta pentru a domni pacea în casă pe tot parcursul anului următor, iar copii să nu se bată pentru a evita bolile ce se pot abate asupra lor. Potrivit tradiției, pentru ca anul să fie rodnic, bărbații purtau știuleți la brâu în timp ce hrăneau animalele, iar femeile când frământau colacii. Noul an trebuia să aducă mai mult belșug, iar pentru aceasta bătrânele mergeau împreună cu nepoții la fântână, deasupra căreia cerneau un ciur cu boabe de porumb și grâu în timp ce se rugau pentru toate orătanii și animalele din curte. Seara vecinii se adunau la o vorbă bună și o țiucă caldă în jurul unui foc, timp în care copii mergeau cu colindul prin sat. Cina reunea toți membrii familiei în jurul mesei pe care erau așezate preparate din pește sau fasole, cât și tradiționalele plăcinte cu dovleac. Ziua de Ajun se încheia cu un ritual în care se aruncau nuci și paie prin camere.

În ziua de Crăciun, pe străzi, într-o atmosferă dominată de muzică și chiote de veselie, se zăreau feciori călare pe armăsari gătiți de sărbătoare, sănii decorate cu chilimuri (covoare înflorate), mulți copii cu trăistuțe pe umeri, precum și fete tinere care mergeau în alai alături de părinții sau soții lor. Tinerele măritate își acopereau capul cu o podoabă numită zlată, iar cele nemăritate aveau cârpe de plis cu ciucuri (baticuri), în rest toate purtau blană de vulpe în jurul gâtului, poale brodate, jachete de catifea, cizmulițe albe și ciorapi albi sau roz. Bărbații se încălțau cu cizme, iar straiile de sărbătoare erau alcătuite din cioareci, pantaloni priciș (largi peste genunchi, iar în jos strânși pe picior), cojoc și clăbăț (căciulă conică mare specifică zonei). Toată lumea petrecea ziua la hora satului cu muzică lăutărească, joc și voie bună.

Obiceiul celei de-a doua zi era mersul la nași cu colacul. Nașul primea prăjituri și diferite preparate culinare, după care își cinstea oaspeții cu fripturi, cârnați, prăjituri și băutură. Cu toate că a treia zi era una obișnuită, practicile tradiționale continuau pentru oamenii care încă mai credeau în magia superstițiilor. Pentru alungarea spiritelor rele se adunau paiele împrăștiate prin camere în seara de Ajun, apoi se duceau la poarta celei de-a treia case vecine pentru ca răul să meargă în altă direcție, și tot acolo se aruncau cojile de la nucile mâncate la sfârșitul acelei zile pentru ca purecii să ajungă în acel loc.

Cu toate că acest gen de obiceiuri neplăcute a dispărut, în zilele noastre încă mai există în unele satele sârbești cazuri izolate de practici care afectează buna vecinătate. De exemplu, în satul Mustapic din comuna Kucevo, am observat în luna iunie 2023 două case vecine pe ale căror fațade erau montate oale. Proprietarul care a agățat primul oala a orientat-o spre casa vecină cu intenția de a trimite acolo spiritelor rele care-i bânuiau gospodăria, fapt ce l-a determinat pe vecin să orienteze și el o oală în direcția din care venea răul, pentru a-l întoarce la locul lui. Chiar dacă pentru trecători acest aspect este amuzant, se pare că superstiția a pus stăpânire pe cei doi consăteni care nu au găsit o cale de împăcare.

Articolul din revista „Glasul Cerbiciei” ne oferă o fereastră către tradițiile și obiceiurile de iarnă specifice comunității românești. Aceste obiceiuri, transmise din generație în generație, nu doar că marchează momentele festive ale anului, dar contribuie la cunoașterea și conservarea identității culturale.

În Banatul Sârbesc, mărturiile despre tradiții și obiceiuri dezvăluie multe asemănări cu cele din România, în special zona Banatului. În acest sens putem analiza un studiu apărut în revista „Memoria Ethnologica” despre satul Seleuș⁸. Dimineața zilei de Ajun începe cu o slujbă religioasă dedicată Nașterii Mântuitorului, după care urmează fastuoase pregătiri culinare. Seara, după împodobirea pomului de Crăciun, copiii așteaptă venirea Moșului cu daruri. Acest obicei occidental a pătruns la sate în a doua jumătate a secolului XIX, înlocuind treptat vechea datină de *ardere a Butucului* în noaptea de Crăciun, o practică întâlnită la români, sârbi, aromâni și letoni. Prin *arderea Butucului*, care simboliza moartea, se celebra momentul renașterii divinității, dar și magica revenire la viață a energiei solare, odată cu începutul solstițiului de iarnă (21 decembrie).

În trecut colindul începea în seara de Ajun, după reguli bine stabilite, cu salve de tunuri primitive care se încărcau pe la gura țevii. În sate se aprindeau lămpile la case, iar la porți, pentru noroc în casă, se puneau câni pline cu apă pentru întâmpinarea colindătorilor. Cetele de colindători erau alcătuite din tineri, iar după un timp doar din copii. Unul dintre flăcăi purta o mască din lemn cu maxilarul inferior mobil, iar capul era acoperit cu un cearșaf sau o pătură. Coarnele care se adăugau la mască ajutau la imitarea anumitor animale pentru a crea o atmosferă distractivă, în timp ce zgomotul clopoțelilor, al bețelor și bicelor aveau rolul de a alunga răul din case. Pentru urările lor de bine, colindătorii primeau cârnați și alte bucate. Ziua de Crăciun cuprindea mese festive între rude și prieteni, iar a doua zi era dedicată întâlnirii dintre nași și fini așa cum prevedea datina străbună.

Sărbătoarea de Anul Nou cuprinde colinde și petreceri la care se adaugă multă băutură și mâncare, pentru că oamenii țin cont de superstiția că anul le va fi mai îmbelșugat dacă masa dintre ani este mai bogată. Sărbătoarea de Sfântul Vasile este ziua când trebuie evitată cearta, iar dacă există veselie se crede că familia va fi ferită de griji tot anul. După calendarul ortodox, Boboteaza și Sfântul Ion sunt considerate zilele care încheie ciclul tradiționalelor sărbători de iarnă, însă în Serbia petrecerile continuă pentru că la data de 14 ianuarie se sărbătorește Anul Nou pe stil vechi. În trecut, de Bobotează la Seleuș, își făceau apariția colindători mascați care jucau capra sau berbecul, un obicei adus din zona Olteniei. Cele două sărbători creștine au o dublă semnificație în viața seleușenilor, deoarece Botezul Domnului coincide cu Crăciunul pe stil vechi sârbesc, iar Sfântul Vasile cu ziua satului. Tradițiile și obiceiurile din Banatul Sârbesc sunt o mărturie vie a continuității și a rezistenței culturale în fața schimbărilor timpului, fiind un exemplu elocvent de păstrare a identității culturale într-o lume în continuă transformare. Observăm că în ciuda persistenței unor tradiții, multe dintre ele sunt în declin sau s-au pierdut în fața modernității.

Continuând cercetarea de teren, în Timocul bulgăresc, am constatat că marea festivitate tradițional-strămoșească este sărbătoarea satului, numită în limbajul popular „praznicul satului”. Când oamenii merg la biserică pentru sfințirea pomenilor, în salutul de întâlnire se spune „cinstit praznic”.

⁸ Virginia Popović, *Obiceiuri de iarnă în satul Seleuș – Banatul Sârbesc*, în *Memoria Ethnologica*, revistă de patrimoniu și memorie culturală a Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale „Liviu Borlan” Maramureș, nr. 28-29 iulie-decembrie 2008 (an VIII), Baia Mare, pp. 111-116.

În lumea satului tradițional din regiunea Timocului, petrecerile de altădată au fost înlocuite cu festivaluri la care participă invitați din România și etnici români din țara vecină.

Festivalurile au o mare însemnătate pentru că adună la un loc o diversitate de tradiții și obiceiuri din mai multe regiuni. Acestea atrag prin cântece și jocuri populare, prin parada plină de culoare a costumelor populare, dar și prin măiestria prezentării artei culinare. Unele mâncăruri tradiționale sunt gătite chiar în prezența participanților care sunt apoi invitați să le guste.

Rabrovo sau Rabova (în română) este un sat bătrânesc din regiunea Vidin. Prima atestare documentară este din anul 1430, iar în alte registre apare și în alți ani pentru că satul a fost mutat de mai multe ori, iar uneori a fost părăsit din cauza bolilor⁹. În prezent este un sat mare cu peste 300 de case și în jur de 180 de locuitori, ceea ce înseamnă că multe locuințe sunt abandonate. Oamenii din partea locului spun că este considerat un sat românesc care s-a format din mai multe sate părăsite.

Aici se obișnuiește ca sărbătoarea de *Ispas* să fie celebrată odată cu praznicul satului. La data de 20 mai 2023, localitatea a găzduit Festivalul Cântecului și Dansului, evenimentul reușind să adune mai mulți locuitori din împrejurimi. Mitco, „toboșerul” satului, cum își spune el, povestește că în ziua de Ispas, așa cum a rămas obiceiul de la cei bătrâni, familiile se reunesc și prăznuiesc două zile cu mâncare și băutură. În trecut se făceau zăiafeturi pe tot parcursul anului, oamenii mergeau la rude în alte sate, rudele veneau și ele în vizită, dar obiceiul a dispărut pentru că în zonă a rămas puțină lume.

La Antimovo, localitate situată în apropierea Vidinului, întâlnim mulți locuitori care vorbesc românește. Cu toate că populația s-a redus în ultimii ani, viața satului se revigorează prin multitudinea de manifestări culturale. În anul 2023, ziua de Sfântul Gheorghe a fost sărbătorită într-o atmosferă de cântece și jocuri populare timp de 3 zile. Din conversațiile cu Severin Petrov, primarul localității, am înțeles că Festivalul de Folclor și Artă Culinară a fost organizat pentru sărbătoarea de Sfântul Gheorghe care este praznicul satului. Mai mult, festivalul s-a dorit a fi internațional pentru a facilita schimbul intercultural și a întări prietenia dintre sârbi, bulgari și români, după cum explică Dessislava Dimitrova, un bun cunoscător al tradițiilor și obiceiurilor. Fiind implicată activ în organizarea de evenimente culturale, Dimitrova consideră că tradițiile trebuie respectate, iar festivalurile au rolul de a le menține și de a face cunoscute obiceiurile străvechi, pentru că fiecare om trebuie să știe de unde pornesc rădăcinile vieții¹⁰. Zilele festive sunt locul ideal unde poți cunoaște oameni și povestea lor despre trecutul și evoluția comunității în care au trăit. Velichko Kirilov își amintește că fiecare casă avea porci, iar cu zece zile înainte de Anul Nou toată lumea tăia porci, vecinii se ajutau între ei, apoi până la 15 ianuarie doar se mânca și se bea. Cu puțină tristețe, ne spune că știe cum sunt tradițiile și praznicele în România, așa au fost și în Bulgaria în urmă cu 30-40 de ani, însă pe parcursul anilor multe s-au pierdut. „Nu știu de ce se întâmplă așa, ...eu știu de ce, dar ...” spune interlocutorul meu, apoi cu un ușor oftat se oprește și lasă de înțeles că asimilarea este principalul motiv¹¹.

⁹ Tihomir Asenov, interviu acordat autorului, Antimovo, Vidin, 5 mai 2023.

¹⁰ Intervi cu Dessislava Dimitrova, consilier – Consiliul Local Vidin, traducere consecutivă Velichko Kirilov, Antimovo, Vidin, 5 mai 2023.

¹¹ Intervi cu Velichko Kirilov, consilier – Consiliul Local Vidin, Antimovo, Vidin, 5 mai 2023.

Despre obiceiurile de Sfântul Gheorghe, Gennady Velkov, președinte la primăria din Vidin, spune că în această zi sunt sărbătoriți toți cei care se numesc Gheorghe și Gergana, nume bulgărești, iar tradiția este de a se tăia mieii și a mânca ouă roșii¹².

La acest eveniment, organizat într-un spirit multicultural, participanții au avut ocazia să își demonstreze abilitățile culinare. Invitat special, de această dată întâlnit în rol de maestru al bucătăriei tradiționale, Doru Mitulețu, primarul Calafatului, ne-a spus că a venit cu gândul de a câștiga competiția și de a cuceri inimile fraților de peste Dunăre cu tradiționalii mici și o mâncare ungurească adaptată la stilul oltenesc, mai concret, un gulaș cu piept de pui.

Nici comercianții nu au lipsit din peisaj, cele mai atractive articole fiind tradiționalele costume populare. Ca la orice festival, oamenii s-au distrat, au admirat portul tradițional diversificat, au ascultat muzică populară și lăutărească și au intrat în hore alături de trupele de dansatori venite din toate regiunile interne și externe.

Duminică dimineața, toaca și clopotele bisericii Sfântul Gheorghe din Antimovo se auzeau în tot satul. La intrare în biserică doi preoți așteptau în zadar enoriașii la slujba religioasă, dar atmosfera festivă a sărbătorii nu a reușit să atingă hotarele lăcașului de închinăciune.

Despre viața satului și sărbătoarea de Sfântul Gheorghe am primit mai multe detalii de la Severina, slujitor și cântăreț în biserică care poartă hramul sfintei sărbători. Discuția a fost captivantă și plăcută datorită exprimărilor arhaice din care am notat următoarele:

„Moșii noștri au făcut biserica asta, au fost credincioși și cu drag au venit și ne-au învățat și pe noi să venim, și eu de unde m-am născut am fost lume de biserică și m-am măritat aicea în sat. Sunt la 81 de ani și sunt în biserică, aicea, de tineră și până anii ăștia acușica, am slujit. Biserica a fost plină de lume, acușica nu mai este nici tinereță pi la noi, că plecară toți prin dărjevi, nu mai e nici bătrâneță că muriră mulți de COVID. Mulți se înfricoșară să nu se îmbolnăvească, că nu mai vrea nici Dumnezeu cu noi. Mie îmi pare rău că, ete, lumea s-a cheltuit, a cumpărat, a făcut mândreață și nu e nima, vine numai popa și eu ca cântăreață aici în biserică. Că, ete, de multe ori vin aicea și sunt numai eu cu popa, făcem slujba, ama ne doare că aicea a fost plin de lume, ce se vede în biserică e cumpărat din pomiile (pomenile) la satul nostru, aicea care a crezut atuncea și crede și acușica dau care ce poate și cât poate să ajute, ama asta este, eu de când sunt aicea s-a prefirat cinci popi, unii au murit, alții au venit și nu le-a plăcut și a plecat și am rămas uite așa, numai eu cu preotul Stavri.

Și să vă spun cum a fost tradiția la Sfântul Gheorghe, asta este praznicul la satul tot al nostru, al Antimovo și lumea toată venea aicea la biserică și era curban¹³ mare și întindeam miasele de aicea până-n căpătâiul la ușile ale mari ale bisericii, și ședea lumea și mânca dupe slujbă și pleca toți acasă viașel (vesel) și povestea că le-a dat Dumnezeu sănătate, da acușica nu mai este așa. Sântem pe mâinile lu' Dumnezeu, vedem bine că nici El nu mai poate să mai ne ajute, când ploaie, ploaie cu năboi și pleacă cu sate și pleacă cu mașini și înecă lumea și bate chiatra. Acușica este primăvara, în loc să ploaie, ca cum a ploiat înainte, ploaie cu chiatră. Ne arată Dumnezeu că nu mai sântem buni.

Nu, nu putem să facem nimica înaintea lu Domnu, care crede, crede, care nu, iar Dumnezeu să-i ajute. Și la Sfântul Gheorghe s-aduna satele toate, că asta este unu praznic, aici în ocolia la Vidin.

Și din toate satele venea și două zile pe urdini era horă în mijlocul satului și era lume, plin de lume striină din alte sate. Rudeniile care a avut fete de le-a măritat pe undeva prin ocol,

¹² Interviu Gennady Velkov, președintele OBS – Vidin și SDS – Vidin, Antimovo, Vidin, 5 mai 2023.

¹³ Sacrificiul unui animal care era fript sau gătit și apoi împărțit.

vinea cu nepoți cu totu. Și al trilea zi de Sfântu Gheorghe, după ce se trecea praznicu de nu mai era, a trecut Sfântu Gheorghe de două zâle, al trilea zi se îngropa ciocul, așa zâcea lumea bătrână, care a rămas dupe ce-a plecat rudenile. Se făcea colaci și se umplea preajba aicea de mease (mese), de lume și iar era horă și iară se veselea. Ai bătrâni ședea la masă cu ce-a rămas din miel ori că din purcel, din nou colaci pe masă și slujea priotu și ai tineri juca și ai bătrâni. Da acușica nu mai e nici tineri, nu mai e nici bătrâni. Domnu să fie cu lumea toată!”¹⁴.

În scurta conversație cu preotul Stavri care slujește în biserica Sfântul Gheorghe din Antimovo, am aflat că la această sărbătoare se sacrificau mulți miei, oamenii veneau la slujba religioasă, iar unora li se citea moliftă, însă acum nu mai e nici lume, nici miei, nici vite. După ce a fost săvârșită Sfânta Liturghie, cei doi preoți au sfințit zeama (ciorbă) de miel pentru putea fi dată de sănătate la oamenii care trăiesc în sat. Chiar dacă lumea nu a fost prezentă la slujbă, preotul Vladimir, paroh la biserica din Kutovo, s-a rugat la Dumnezeu și la Sfântul Gheorghe pentru viață, sănătate și pace pe tot pământul bulgar și românesc și totodată a adresat o rugăciune pentru poporul creștin din Ucraina. Sfânta zi de sărbătoare a continuat în atmosfera de voie bună a festivalului, iar pe seară după premiera participanților, festivitatea s-a încheiat cu un foc de artificii.

În vecinătatea satului Antimovo, locuitorii din Kutovo au îmbrăcat și ei tradiționalele straie de sărbătoare pentru a deschide porțile celui de-al V-lea festival de costume populare desfășurat la data de 27 mai 2023. Tradiția festivalurilor în acest sat este de 10 ani, după cum ne-a informat primarul Zhivko Dionisiev. La evenimentele festive, alături de comunitatea locală participă în fiecare an, oameni din satele învecinate, dar și invitați din România și Serbia. Despre festivalul costumelor, Iulia Tsvetkova, președintele Casei de Cultură Kutovo preciza următoarele aspecte: „Anul ăsta, de cinci ani pe rând facem festivalul *De la racla lu bunica*. Festivalul este de așa lucru să s-arate obiceiurile, să s-arate Țoalele de când a fost la bunicile noastre. Ele le-a primit de la momâile lor, de la bunicile lor și noi acușea facem așa că să arătăm la copiii noștri cum s-a trăit, cum trebuie să se păzească toate Țoalele di la odată, că cu asta odată s-a păzât nu numai cultura, no, și limba și toti ielea la satu Kutovi”¹⁵.

De asemenea, Tania Kaltzeva apreciază că anul 2023 a fost cel mai bogat, cu cei mai mulți reprezentanți, drept pentru care portul și cultura au ieșit în evidență. Interlocutoarea noastră spune: „Am venit cu ideea că vom vedea cele mai frumoase porturi de aici din satul Kutovo și din zona, care în toate regiunile pe lângă Dunăre este numite Cornuori de Aur, dar am rămas surprinsă pentru că am văzut o mulțime de porturi foarte vechi care sânt dintr-o imensă zonă a Bulgariei. Am fost martor de porturi care sânt cu o vechime de peste o sută de ani. Sperăm că așa cum le-au purtat și le păstrează până acum, să vedem cum se păstrează și de generația următoare”¹⁶.

Invitată la acest eveniment, Plamka Radoslava, președinte al Asociației Vlahilor din Bulgaria/AVB, consideră că buna colaborare între filialele asociației vlahilor și casele de cultură ajută la păstrarea portului, a tradiției și limbii, iar graiul viu pe care îl aude în cântecele prietenilor de peste hotare o determină să descopere locuri frumoase în România. Mai mult, speră ca acest gen de manifestări să continue și să atragă cât mai mulți participanți.

¹⁴ Interviu cu Severina (Vinca), cântăreață și slujitoare în biserica Sfântul Gheorghe, Antimovo, Vidin, 6 mai 2023.

¹⁵ Interviu cu Iulia Tsvetkova, președinta Casei de Cultură Kutovo, festivalul de la Kutovo, 27 mai 2023.

¹⁶ Interviu cu Tania Kaltzeva, prezentatoare a festivalului de costume populare, traducere simultană realizată de Plamka Radoslava, Kutovo, Vidin, 27 mai 2023.

Cu ajutorul doamnei Tsvetanka Gheorghieva, locuitoare a satului Kutovo, care se exprimă bine românește, am aflat care sunt preparatele culinare specifice zonei. La standul expozițional am observat sarmale în foi varză și foi de viță, raci (ardei) umpluți, tradiționala mămăligă, chifteluțe, multe „neamuri de checsuri” (chec) cu stafide și nuci, pâine de casă, plăcintă cu ouă și brânză care este nelipsită la mesele de Crăciun și Paște, cozonaci, prăjitură făcută după o rețetă bătrânească care s-a numit la început mătă, juveți (pești) fripți și toate felurile de prăjituri. De remarcat este faptul că toate produsele expuse în cadrul expozițiilor culinare, cât și preparatele gătite pe loc, sunt oferite gratuit tuturor participanților, indiferent că sunt artiști sau spectatori.

La data de 29 iunie 2023 un nou eveniment a fost în centrul atenției la Kutovo. Marea sărbătoare Sfinții Petru și Pavel, care este hramul bisericii și praznicul satului, a început cu Sfânta Liturghie, la care au participat sătenii și rudele acestora din satele vecine. Se obișnuiește ca în această zi preotul să sfințească ciorba de pui, pentru sănătate. După ritualul de sfințire, primarul Zhivko Dionisiev a ținut un scurt discurs, încheiat cu urările de „poftă bună” și „cinstit praznic”, apoi toți oamenii au fost invitați să se așeze la masa festivă din curtea bisericii. La eveniment au participat aproximativ 60 de persoane, s-a ascultat muzică populară bulgărească și s-au jucat câteva hore. În fiecare an, de Sfântul Petru și Pavel, în satul Kutovo și în alte sate de pe lângă Vidin, după cum ne-a explicat o localnică, se obișnuiește să fie dată masă pentru omul care a decedat recent. Pe masă se pune pui, colaci și „rânduieri” și pentru că se face la fel ca pomana, preotul a venit la casa decedatului și a făcut o liturghie.

Această zi, numită de bulgarii ortodocși „Petrovden”, marchează și începutul verii. În satele Druzba și Maior Uzunovo din comuna Vidin, sărbătoarea este celebrată și pe stil vechi (12 iulie), iar Ziua lui Petrov este considerată Ziua Fertilității¹⁷.

Apreciată ca o sărbătoare spirituală, ea are un rol important în viața comunității. Înainte de răsărit, oamenii merg la cimitire, aprind lumânări, ard tămâie și împart pentru cei plecați la Domnul, iar seara se face horă în centrul satului.

Evenimentele au continuat la Kutovo și în zilele următoare prin tradiționala întâlnire internațională „Petrovden” din 1-2 iulie 2023. Programul festivalului a inclus printre altele o frumoasă expoziție în aer liber pentru „descoperirea etniei”, după cum am înțeles de la Albena Borisova, organizatoarea evenimentului. Aici au fost expuse fotografii care aminteau nostalgic de trecut, unelte și utilaje de altădată, costume populare autentice vechi, covoare specifice zonei și tot ce se găsea odinioară în gospodăria oamenilor, de la vase de lut până la războaie de țesut. Și pentru că în acest cadru multicolor și diversificat trecutul se întâlnea cu prezentul, preotul a făcut o slujbă de pomenire. Manifestarea cultural-artistică a continuat cu un concurs între maeștri bucătari din România, Bulgaria și Serbia. De asemenea, pe scenă au urcat formații de dans din cele trei țări, instrumentiștii și-au făcut și ei simțită prezența, s-a cântat și s-a jucat într-o atmosferă de veselie și prietenie.

Pentru că graiul românesc ne unește în „cuget și în simțiri”, este necesar să amintim de Ziua *Limbii Române* care este sărbătorită în fiecare an la data de 31 august. Chiar dacă în viața comunităților de etnici români de peste Dunăre această manifestare se desfășoară într-un cadru mai restrâns, activitățile dedicate acestei zile au rolul de a menține vii cultura și identitatea națională.

¹⁷ Vezi și <https://darik.bg/vav-vidinskite-sela-druzba-i-maior-uzunovo-praznuvaha-petrovden-po-star-stil>, accesat 20.03.2024.

CONCLUZII

Cercetarea de teren în zona Timocului este esențială pentru înțelegerea și păstrarea tradițiilor, prin interacțiunea directă cu membrii comunității, cercetătorii pot obține informații valoroase despre obiceiuri, ritualuri și semnificația lor, care altfel ar putea fi pierdute sau interpretate incorect.

Slujbele bisericești, praznicul satului, horele jucate în amintirea celor decedați, cât și tradiționala pomenire a sufletelor plecate sunt evenimente importante în viața comunităților rurale.

Manifestările culturale prin amplexarea lor, reușesc să readucă la viață satele rămase mai mult în grija celor vârstnici. Festivalurile au devenit foarte atractive pentru participanții din țara gazdă și cei din străinătate, mai ales prin cântecele, jocurile și costumele populare tradiționale românești. De asemenea, în Serbia și în Bulgaria, tradiția, ospitalitatea și măiestria culinară se reunesc de fiecare dată în cadrul acestor evenimente festive, consolidând legăturile culturale și promovând patrimoniul românesc. Organizarea acestor întruniri festive ajută foarte mult la promovarea, conservarea și punerea în valoare a culturii tradiționale.

În ultimii ani se observă că sărbătorile nu mai sunt percepute ca fiind strict religioase, ele se amplifică tot mai des în spațiul public printr-o serie largă de manifestări culturale.

BIBLIOGRAFIE

Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revăzută și adăugită), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.

Greoneanț, Eufrozina, *Glasul Cerbiciei, Nicolinț – obiceiurile de altădată, revistă de cultură și istorie a românilor din Serbia*, nr. III, Vârșeț, 2012, pp. 10-13.

Popović, Virginia, *Obiceiuri de iarnă în satul Seleuș – Banatul Sârbesc*, în „Memoria Ethnologică”, nr. 28-29 iulie-decembrie 2008 (an VIII), Baia Mare.

<https://darik.bg/vav-vidinskite-sela-druzba-i-maior-uzunovo-praznuvaha-petrovden-po-star-stil>

Interviuri – respondenți

Ivo Gheorghiev, președintele Uniunii Etnicilor Români din Bulgaria „AVE”, Vidin, Albotina.

Filip Gheorghiev, student al Universității din Craiova și membru al Uniunii Etnicilor Români din Bulgaria „AVE”, Vidin.

Bozhidar Simeonov, artist instrumentist; provine dintr-o familie de vlahi din Vidin, Albotina.

Tihomir Asenov, colaborator al Casei de Cultură Rabova, etnic român din Kapitanovți, Vidin, Antimovo.

Ivan Juvetov (2022), director al Centrului Cultural Român din Vidin.

Interviu cu Dessislava Dimitrova, consilier – Consiliul Local Vidin, traducere consecutivă Velichko Kirilov, Antimovo, Vidin.

Velichko Kirilov, consilier – Consiliul Local Vidin, Antimovo, Vidin.

Gennady Velkov, președintele OBS - Vidin și SDS – Vidin, Antimovo, Vidin.

Severina (Vinca), cântăreață și slujitoare în biserica Sfântul Gheorghe, Antimovo, Vidin.

Iulia Tsvetkova, președinta Casei de Cultură Kutovo, festivalul de la Kutovo.

Tania Kaltzeva, prezentatoare a festivalului de costume populare, traducere simultană realizată de Plamka Radoslava, Kutovo, Vidin.

Ctitoriile religioase ale boierilor Crăsnaru

Ileana CIOAREC

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române*

Abstract: In the Middle Ages, the founders designated the person who, through initiated actions, made a concrete contribution either to the construction of a church or ensuring the survival conditions of such an edifice. The founders had the right to be mentioned in writing, epigraphically and iconographically and to benefit from special chapel or memorial services. They had the obligation to watch over the smooth development of the life of the founded place as well as the defense of the material goods with which it had been endowed. The great Crăsnari boyars responded to such a constructiv spirit.

The Crăsnari boyars founded numerous churches in Dolj and Gorj counties. In Dolj county, members of this noble family built a church in Cornetu village. In Gorj county they are the founders of the churches: „Sf. Nicolae” and „Sf. Andrei” from Târgu Jiu, „Sf. Voievozi” from the Groșerea village, „Adormirea Maicii Domnului” from the Crasna village.

Keywords: *the churches, the founders, the Crăsnaru boyars, Dolj and Gorj counties.*

În Evul Mediu ctitorii desemnau persoanele care, prin acțiunile inițiate, își aduceau o contribuție concretă fie la construirea unui lăcaș de cult, fie la asigurarea condițiilor de supraviețuire a unui asemenea edificiu¹.

În funcție de rolul pe care îl aveau ctitorii puteau fi împărțiți în mai multe categorii:

a) ctitori de fapt sau inițiali, cunoscuți și sub numele de „mari ctitori” reprezentau pe toți aceia care concepeau și puneau în practică construirea și înzestrarea unui lăcaș de cult. Membrii familiei ctitorului aveau aceeași calitate ca și cel care participase efectiv la săvârșirea actului;

b) ctitori secundari sau „noi ctitori” erau considerați toți cei care contribuiau la completarea înzestrării cu bunuri mobiliare sau imobiliare a unui lăcaș deja existent, la refacerea, repararea, transformarea edificiilor inițiale sau la adăugirea unora noi în cuprinsul aceluiași așezământ, la pictarea sau repictarea lui

Toate aceste categorii de ctitori aveau dreptul de a fi menționați în scris (pomelnice, catastife, acte), epigrafic (lespezi funerare, pisanii) și iconografic (tablouri votive sau funerare) și să beneficieze de slujbe speciale de paraclis sau pomenire. Ei

¹ Maria Voica Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Editura Vremea, București, 2001, p. 191.

aveau obligația de a veghea la buna desfășurare a vieții lăcașului ctitorit cât și la apărarea bunurilor materiale cu care fusese înzestrat².

Unui asemenea spirit constructiv i-au răspuns și mari boierii Crăsnari, cei din vechile familii boierești din Oltenia, probabil de la începuturile statului feudal. Originari din localitatea Crasna, de unde familia și-a luat numele, boierii Crăsnaru sunt atestați prima oară la începutul secolului al XVI-lea când documentele menționează pe un anume Stanciu din Crasna. La 9 iunie 1520, alături de alți boieri acesta a fost trimis de voievodul Neagoe Basarab (1512-1521) să stabilească hotarul dintre Oltenia și Ardeal.

Boierii Crăsnari au ctitorit numeroase biserici în județele Dolj și Gorj. În județul Dolj, membrii acestei familii boierești au ridicat lăcașul de cult din satul Cornetu, comuna Șimnicu de Sus. În județul Gorj ei sunt ctitorii bisericilor cu hramurile „Sf. Nicolae” și „Sf. Andrei” din Târgu Jiu, „Sf. Voievozi” din satul Groșerea și „Adormirea Maicii Domnului” din localitatea Crasna din Vale. Tot de numele lor se leagă și unele refaceri efectuate la mănăstirea Crasna din județul Gorj.

Actuala biserică cu hramurile „Sf. Nicolae” și „Sf. Andrei” din orașul Târgu Jiu a fost construită din zid, așa cum rezultă din pisania așezată deasupra ușii de la intrare³, între anii 1810-1813 de către protopopul Andrei Schevofilax și soția sa Maria, născută Crăsnaru pe locul unei de lemn. Primul lăcaș a fost ridicat înainte de 1795 de către Gheorghe Crăsnaru și soția acestuia Manda și a ars în jurul anului 1800⁴.

Lăcașul de cult cu hramurile „Sf. Nicolae” și „Sf. Andrei” a fost renovat de mai multe ori de-a lungul timpului. Prima restaurare datează din anul 1829 și a fost realizată, așa cum rezultă dintr-un pomelnic datat 22 august același an, de către protopopul Andrei iconomul⁵. În 1924 acoperișul a fost smuls de vânt. În august 1926, constatând că lăcașul de cult se afla într-o avansată stare de degradare, preotul paroh Iancu Cureleanu s-a adresat Ministrului Cultelor cerând alocarea sumelor necesare reparării acoperișului și mobilierului, precum și refacerii picturii interioare⁶. În septembrie același an, preotul paroh a prezentat situația în care se găsea biserica și președintelui Comisiei Monumentelor Istorice⁷. El susținea că a reușit să strângă doar suma necesară refacerii picturii. Solicita desemnarea unui pictor care să analizeze situația și să propună măsurile care se impuneau. A fost desemnat pictorul Ioan Mihail.

² *Ibidem*, pp. 191-194.

³ Această sf[ântă] și dumnezeasă beserică este .zidită și înfrumusețată precum să vede din temelie cu toată osteneala și cheltuiala cucernicului protopopului Andrei scheofirulaxu. i cu a dumneei cocoana Stanca Sulgereasa Crăsnăreasa și cu fii săi, i dumneaei cucoana Stanca Măldăreasa, Ioniță Cămărășescu i dumnealui biftori (sic) armaș Șerban Măgheriu i logofătu Răducanu i logofătu Constandino. Ci acastă sfântă biserică ci să prăznuiești hramul sfântului arh. Nicolae și sf[ânt] ntul ui apostol Andrei, cel întâi chemat, s'au făcut în zile preasfințitului părintelui episcop Râmnicului chiriur chir Nectarie, 1810 (Dumitru Bălașa, *Încă un manuscris necunoscut al cronicarului Dionisie Eclesiarhul. Pomelnicul bisericii Sfântul Nicolae din Târgu Jiu*, în „Mitropolia Olteniei”, 1969, nr. 3-4, p. 252; Virgil Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, an XXVII, 1934, p. 119; Alexandru Ștefulescu, *Istoria Târgu Jiului*, Târgu Jiu, 1906, p. 158; Teodora Voinescu, Petre Oprea, *Meșteri locali în pictura feudală din regiunea Craiova*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, I, 1954, nr. 1-2, p. 218).

⁴ Alexandru Ștefulescu, *op. cit.*, p. 38.

⁵ *Ibidem*, p. 169.

⁶ Pentru detalii, a se vedea <https://arhivacomisiuniimonumentelor.ro>, dosar 3414, f. 4, accesat la 15 mai 2024.

⁷ *Ibidem*, f. 5.

Deplasându-se la fața locului acesta a constatat că singura persoană care ar fi putut efectua lucrările de refacere a picturii acestui locaș era Iosif Keber⁸. La 31 decembrie 1926, cel din urmă, după o analiză atentă a picturii de la biserica „Sf. Nicolae” a trimis un memoriu președintelui Comisiei Monumentelor Istorice în care îl informa că înainte de a se trece la refacerea propriu-zisă a picturii era necesară, mai întâi, o spălare a ei pentru a fi curățită de fumul care o acoperise⁹. Lucrările de refacere a picturii au fost încheiate în anul 1927. În iunie 1934, Aurelian Barbu, preotul paroh s-a adresat președintelui Comisiei Monumentelor Istorice solicitându-i alocarea sumelor necesare reparării acoperișului¹⁰. La 5 aprilie 1935 același preot a înaintat o nouă cerere Comisiei cerând trimiterea unui specialist care să întocmească devizul lucrărilor. Potrivit devizului realizat de arhitectul Iancu Atanasescu pentru reparația lăcașului de cult era necesară suma de 125.000 de lei. Se urmărea refacerea scării de acces la clopotniță, înlocuirea tablei de pe acoperiș, a pardoselii, a instalației electrice, a ferestrelor¹¹. Din lipsa banilor, lucrările de reparație la biserică nu s-au putut efectua. În anul 1952, văzând că starea de degradare a bisericii a avansat, preotul paroh N. Floroiu a decis să strângă suma de bani necesară refacerii acoperișului de la locuitori. În același an, la 11 august, el s-a adresat președintelui Comisie Monumentelor Istorice solicitând desemnarea unui specialist care să supravegheze lucrările de restaurare¹². Ultimele reparații datează din anii 1982-1983.

Biserica de zid a fost pictată, așa cum reiese și din pisanie, de către diaconul Mihai, zugrav din Târgu Jiu, Anghel vopsitorul și Ion¹³. Pictura a fost restaurată în 1927 de către pictorii Keber și Iancu D. Niculescu. În anul 1961, fără să aibă autorizația Comisiei Monumentelor Istorice, o echipă de muncitori sub coordonarea pictorului Arutin Avachian din București au început curățirea picturii lăcașului de cult. Acțiunea lor s-a soldat, din păcate, cu distrugerea aproape în întregime, a portretelor ctitorilor¹⁴.

O nouă refacere a picturii datează din anii 1987-1988. Ultima restaurare a avut loc în anii 2003-2007.

Lăcașul de cult cu hramurile „Sf. Nicolae” și „Sf. Andrei” este construit în stil bizantin, prezentând un plan dreptunghiular având altarul pentagonal decroșat și turnul clopotniță octogonal pe bază pătrată amplasat peste pronaos. Pridvorul de formă dreptunghiulară este susținut de opt stâlpi cilindrici, dintre care doi sunt adosați pronaosului. Acesta dispune de șapte arcade trilobate. Mai multe brăie, unele mai groase, altele mai subțiri o încing pe la mijloc.

⁸ *Ibidem*, ff. 6-7.

⁹ *Ibidem*, f. 7.

¹⁰ *Ibidem*, f. 10.

¹¹ *Ibidem*, ff. 12-13.

¹² *Ibidem*, f. 21.

¹³ Teodora Voinescu, *Elemente locale realiste în pictura religioasă din regiunea Craiova*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, I, 1954, nr. 1-2, pp. 67-68.

¹⁴ Andrei Pănoiu, *Dosarele distrugerii. Portretele ctitorilor de la Biserica Sfântul Nicolae din Târgu-Jiu*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, 1992, nr. 1, p. 56.

Fig. 1. Biserica cu hramurile „Sf. Nicolae” și „Sf. Andrei” (după Andrei Pănoiu)

În pronaos, de o parte și de alta a ușii de la intrare sunt înfățișate portretele ctitorilor. În partea stângă apar redați slugerul Gheorghe Crăsnaru, Stanca slugereasa și cei patru copii ai lor: Grigorie, Melania, Maria și un copil al cărui nume nu este cunoscut. În dreapta intrării sunt zugrăviți protopopul Andrei Schevofilax și soția sa Maria, logofătul Vasilie, Nicolae, Ion, Uța și Costandin.

Fig. 2. Tabloul votiv al bisericii cu hramurile Sf. Nicolae și Sf. Andrei din Târgu Jiu (după, Vasile Marinoiu)

Biserica prezintă și pictură exterioară, lucru mai rar întâlnit la lăcașurile de cult din zona Olteniei. Pe toate fațadele, în registrul superior, apar portrete de filosofi, sibile,

înțelepți, prooroci și mucenici. Pictura exterioară a fost acoperită cu var în 1898, ea fiind scoasă din nou la lumină abia cu ocazia restaurării din 1961.

Ceea ce face ca această biserică să se individualizeze în raport cu celelalte ctitorii religioase de pe teritoriul Olteniei o reprezintă prezența tabloului votiv al domnitorului Ioan Gheorghe Caragea, care este redat pe peretele de miazănoapte al lăcașului de cult¹⁵.

Biserica a primit numeroase donații de-a lungul timpului. La 10 mai 1795, Andrei Schevofilax a dăruit lăcașului de cult o cutie de argint pentru moaște pe al cărei capac se găsea inscripția „Sf. Nicolae”¹⁶. În pomelnicul descoperit în anul 1814 de către Dionisie Eclesiarhul se precizează că Grigorie împreună cu soția și fiul lui au donat bisericii din Târgu Jiu o candelă de argint și „un rând de odăjdii”¹⁷.

În anul 1816, medelnicerul Simeon Mengiarlăul, care deținuse funcția de ispravnic al județului Gorj în 1812 și soția sa Anica Brăiloiu a donat bisericii o cruce de argint¹⁸.

În anul 1814, Dionisie Eclesiarhul a descoperit în această biserică un pomelnic legat în piele care număra 65 de file. Fila 4 a pomelnicului este una dintre cele mai importante componente ale sale deoarece aceasta conține o listă incompletă a domnilor care s-au succedat pe tonul Țării Românești începând de la Negru Vodă și până la Ioan Gheorghe Caragea¹⁹. Nu apar voievozi importanți precum Mircea cel Bătrân, Dan al II-lea, Vlad Țepeș, Vlad Călugărul, Mihai Viteazul, Constantin Mavrocordat.

La filele 6 și 9 apar menționați toți arhieriei și episcopii de la Eparhia Râmnicului respectiv preoții care au slujit în bisericile aflate pe teritoriul orașului Târgu Jiu²⁰. Cele mai numeroase sunt însă pomelnicele familiile ctitorilor (boieri, negustori sau preoți) care au contribuit cu sume de bani sau produse la construirea și zugrăvirea lăcașului de cult.

Biserica cu hramul „Sf. Dumitru” din satul Cornetu, comuna Șimnicu de Sus, județul Dolj, a fost construită, așa cum rezultă din pisania așezată deasupra ușii de la intrare, în anul 1820 de către Catinca Crăsnaru²¹. Lăcașul de cult a fost reparat în anul 1870 de către preotul Ioan și Marin Maria împreună cu locuitorii din sat²². Tot în acest an a fost refăcută și pictura acestui edificiu religios de către zugravul Iordache Coșoveanu²³. În anul 1929, biserica se afla într-o avansată stare de degradare. Acest lucru a determinat autoritățile locale, la 15 octombrie să se adreseze Episcopiei Râmnicului Noului Severin. La 15 noiembrie același an, episcopul Nifon Criveanu a solicitat președintelui Comisiei Monumentelor Istorice să trimită un arhitect care să întocmească planul și devizul lucrărilor de restaurare²⁴. A fost desemnat arhitectul Iancu Atanasescu. La 6 mai 1930, acesta deplasându-se la fața locului a constatat că edificiul religios avea nevoie de lucrări urgente care vizau: refacerea tencuielii interioare și exterioare, a cornișei, a soclului, a trotuarul din jurul lăcașului, instalarea

¹⁵ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 160.

¹⁶ *Ibidem*, p. 158.

¹⁷ Dumitru Bălașa, *op. cit.*, p. 256.

¹⁸ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 168.

¹⁹ Dumitru Bălașa, *op. cit.*, pp. 254-255.

²⁰ *Ibidem*, p. 255.

²¹ A se vedea <https://arhivacomisiuniimonumentelor.ro>, dosar 1231, f. 2, accesat la data de 2 aprilie 2024; *Administrațiunea Casei Bisericii. Anuar 1909*, București, 1909, p. 161.

²² A se vedea <https://arhivacomisiuniimonumentelor.ro>, dosar 1231, f. 1, accesat la 20 aprilie 2024.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, ff. 5-6.

de noi jgheaburi și burlane de tablă, repararea ferestrelor și a turlei, înlocuirea pardoselii din pridvor, repictarea bisericii²⁵. Costul lucrărilor de restaurare, potrivit devizului întocmit de specialistul desemnat de Comisia Monumentelor Istorice, se ridica la suma de 37.000 de lei²⁶. Lipsa banilor a făcut ca lucrările de reparație să fie amânate până în 1932. În acest an, prin contribuția financiară a locuitorilor dar și din donațiile făcute de diverse persoane s-a reușit strângerea sumei necesare și începerea restaurării. Așa cum rezultă din memoriul trimis de preotul paroh Petre Bădiceanu către Comisia Monumentelor Istorice, la 7 iunie 1933, într-un an de zile se reușise consolidarea lăcașului, refacerea tencuielii exterioare și interioare precum și înlocuirea pardoselii din pridvor. Urmau ca în scurt timp să fie inițiate și lucrările de refacere a picturii. Noua pictură a fost efectuată de pictorul Jean Lișteveanu din Craiova²⁷.

Biserica cu hramul „Sf. Voievozi” din satul Groșerea, județul Gorj a fost ridicată, așa cum menționează și pisania așezată deasupra ușii de la intrare, în anul 1808 de către vistiernicul Barbu Crăsnaru (cunoscut și sub numele de Barbu Cocos) și de soția acestuia Dumitrana²⁸. De o parte și de alta a ușii de la intrare sunt redată tablourile votive ale ctitorilor. Astfel, pe peretele de sud apare vistiernicul Barbu Cocos alături de soția sa Dumitrana, iar pe cel de sud Ștefan ereu și Șerban ierodiacon²⁹. Vistierea Dumitrana este înfățișată gravidă, purtând părul despletit, lăsat liber pe spate. Pe cap poartă un fes alb cu aplică roșie, de care atârnă mai multe lăntșoare cu monede, iar la gât patru șiruri de mălcal³⁰.

Fig. 3. Barbu Crăsnaru și Dumitrana Crăsnaru (după Vasile Marinoiu)

²⁵ *Ibidem*, ff. 10-14.

²⁶ *Ibidem*, f. 15.

²⁷ *Ibidem*, f. 19.

²⁸ „În zilele pre-înălțatului Împărat Alexandru Pavlovici, a toată Rusie, care au fostu într-ace vreme cu r[ă]zboi asupra Turcilor, cu blagoslovenia prea-iubitorului de Dumnez[ă]u, episcopal nostru Nictarie s-a făcut această sfântă mănăstire cu toată chieltuiala și osteneala acestor ctitori pomenitori: dumnealui vistiear Barbu Cocos[ș] i cocoana Dumitrana, părinții dumnealor: Ioan, Mihai, Ilinca, Dumitrașcu, Radu, Marie, Ion, Marie, Oprea, Ilinca, Dumitra, sora boiarului, care a[u] ajutat cine cât putu. Boerii Dumitrache și Elina, soția Bălașa, Ion, Alixandru..., 1808” (Virgil Drăghiceanu, *Monumente istorice din Oltenia*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XIX, 1931, p. 109).

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Ioana Gabriela Duicu, *Podoabe în tablouri votive din Oltenia*, în „Litua. Studii și cercetări”, XVIII, 2016, p. 430.

Ceea ce individualizează această biserică în raport cu alte lăcașe de cult din zona Olteniei o reprezintă faptul că aceasta prezintă pictură exterioară. Astfel, pe fațada de sud a bisericii apare înfățișat ctitorul, căpitanul de panduri Barbu Crăsnaru³¹.

Fig. 4. Barbu Crăsnaru (după Vasile Marinoiu)

Fig. 5. Biserica cu hramul „Sf. Voievozi” din satul Groșerea (după Vasile Marinoiu)

³¹ Vasile Marinoiu, *Câteva aspecte privind situația județului Gorj în timpul pregătirii și desfășurării revoluției de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Litua. Studii și cercetări”, XXIII, 2021, p. 210.

Biserica de lemn cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” din satul Crasna din Vale a fost construită, așa cum se menționează în Recensământul monumentelor Istorice realizat în 1953³², în anul 1797 de către clucerul Ioniță Crăsnaru. Lăcașul de cult a fost renovat, așa cum menționează și pisania așezată deasupra ușii de la intrare, în anul 1835 de către Dumitru Luca și soția sa Anica Crăsnăreasa³³. Lângă lăcașul de cult se găsește mormântului lui Dumitrache Luca care a încetat din viață la 16 aprilie 1839³⁴. De-a lungul timpului edificiul de lemn a fost reparat de mai multe ori. Prima refacere datează din anul 1876. I-au urmat cele din 1906 și 1938. Ultima reparație datează din anii 1986–1987³⁵.

Biserica este construită din lemn, fiind așezată pe temelie de piatră. Are plan dreptunghiular, având absida altarului poligonală, decroșată în partea de jos pentru obținerea proscomidiei și diaconiconului³⁶. Lăcașul se remarcă prin console uriașe, crestate cu profil în val și cosoroabe alcătuite din două grinzi, cea de lângă pereți fiind ornamentată cu chenar în zimți³⁷. Elevația interiorului cuprinde o boltă în leagăn peste navă, susținută pe centrul naosului de un arc pe console; altarul este acoperit de o boltă semicilindrică, intersectată de fâșii curbe³⁸. Pereții bisericii sunt tencuiți atât la interior, cât și la exterior.

Fig. 6. Biserica de lemn cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” din satul Crasna din Vale

³² Ion Popescu Cilieni, *Biserici de lemn*, în „Mitropolia Olteniei”, 1956, nr. 6-7, p. 413.

³³ „Această sfântă biserică care prăznuiește hramul Adormirii Maicii Domnului s-au prenoit și zugrăvit cu cheltuiala dumnealui Dumitrache Luca și a soției dumisale Anița Crăsnăreasa, care vor fi spre pomenire întru împărăția cerului, anul 1835, în domnia Măriei Sale Alexandru Dimitrie Ghica voievod, zugrav popa Dumitru” (Ion Popescu Cilieni, *op. cit.*, pp. 413-414).

³⁴ <http://arhiva.comisiuniicomonumenteloristorice>, site accesat la data de 2 aprilie 2024, dosar 1332, f. 2.

³⁵ Ioana Panait-Cristache, *Arhitectura de lemn din județul Gorj*, București, Editura Arc, 2000, p. 133.

³⁶ Olimpia Bratu, *Bisericile de lemn embleme ale arhitecturii tradiționale din Gorj*, în „Litua”, XII, 2009, p. 225.

³⁷ Ioana Panait-Cristache, *op. cit.*, p. 133.

³⁸ *Ibidem*, p. 134.

Inițial lăcașul a fost acoperit cu șită însă cu ocazia reparațiilor ulterioare acesta a fost înlocuit cu unul de tablă.

Biserica a fost pictată în anul 1835 de către pictorul Dumitru. Pictura a fost refăcută în anul 1987 de către pictorul Gheorghe Plevat³⁹.

Inventarul bisericii este format, așa cum rezultă din dosarul întocmit cu ocazia lucrărilor de restaurare din anul 1938, din mai multe icoane, dispuse astfel: la tâmplă se găsesc icoanele împărătești ale lui Isus Hristos, Maicii Domnului, Sf. Nicolae și Sf. Dumitru, iar la iconostas două icoane înfățișând pe Maica Domnului, un chivot de tinichea, o cruce și un policandru de lemn, două Molitfenice, un Minei pe luna octombrie, un Triod, un Octoih, o Cazană⁴⁰.

Boierii Crâsnaru își leagă numele și de unele refaceri la **Schitul Crasna** din județul Gorj. În anul 1757 prin contribuția financiară a clucerului Mihai Crâsnaru și soției sale Bălașa a fost repictată biserica și a fost refăcută catapeteasma⁴¹. Noua pictură în frescă a fost realizată de către Grigorie zugravul și de fiul său Ioan⁴². Această acțiune a membrilor familiei Crâsnaru este menționată și de a doua pisanie așezată deasupra zidului despărțitor dintre pronaos și naos: „Această sfântă și dumnezeiască biserică s-au făcut și s-au zidit din temelie de dumnealui Jupân Dumitru Filișanu, Vel Pitar, în zilele prea luminatului răposat Domn Io Matei Basarab Voevod, și rămânând nezugrăvită până acum, în zilele Măriei Sale Io Constantin Nicolae Voevod, fiind egumen la această monastire chir Vartolomei, feciorul răposatului popii lui Ion Holinescu ot Drăgoești, luând blagoslovenie de la Prea Sf. Sa părintele episcopul chir Grigore, umblând pă la Boieri și pă la neguțători cu carte de milă, au zugrăvit-o după cum se vede, făcându-se noi ctitori dum. Jupân Radu, dum. Jupân Ion Țundrea cu tal. 50, i popa Antonie iar au dat partea lui de moșie, leat 7265 (1757). Pis (a scris) Grigore zugrav i sinovi ego (și cu fiul său) Ion”⁴³.

Același Mihai Crâsnaru a reparat biserica și în anul 1792, când a închis cu zidărie exonartexul situat pe fațada vestică a lăcașului de cult⁴⁴. Sunt redați pe pereții schitului alături de portretele ctitorilor Filișeni și unii membrii ai familiei Crâsnaru. Astfel, pe zidul de miazăzi apar înfățișați Mihai Crâsnaru și soția sa Bălașa alături de cei patru fii ai lor: Răducan, Grigorașco, Matei și Ioniță.

Toate aceste biserici construite de membrii familiei Crâsnaru evidențiază rolul de mari ctitori pe care aceștia l-au jucat în Oltenia.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ A se vedea <https://arhivacomisiuniimonumentelor.ro>, dosar 1332, f. 3-6, site accesat la data de 2 aprilie 2024.

⁴¹ George Niculescu, Alexandru Doru Șerban, Serafim Iulian Vescan, *Drumuri spre mănăstirile Gorjului*, Târgu Jiu, Editura Ager, 1997, p. 26; Arhitect I. L. Atanasescu, *Adevăruri privind tâmpla schitului Crasna din raionul Novaci*, în „Mitropolia Olteniei”, 1957, nr. 3-4, p. 220.

⁴² Vasile Marinoiu, *Monumente din epoca lui Matei Basarab în județul Gorj*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Istorie, nr. X, 2005, p. 186.

⁴³ Marin Pretorian, *Mănăstiri și schituri din Mitropolia Olteniei*, Craiova, 1942, p. 61; Constanța Badea, Petronela Badea, Mihai Pârâianu, *Pârâienii Valahiei*, Pitești, Editura Paralela 45, 2014, p. 218.

⁴⁴ Vasile Marinoiu, *op. cit.*, p. 185; Constanța Badea, Petronela Badea, Mihai Pârâianu, *op. cit.*, p. 218.

BIBLIOGRAFIE

- Atanasescu, I. L., *Adevăruri privind tâmpla schitului Crasna din raionul Novaci*, în „Mitropolia Olteniei”, anul IX, 1957, nr. 3-4, pp. 218-220.
- Badea, Constanța; Badea, Petronela; Pârâianu, Mihai, *Pârâienii Valahiei*, Pitești, Editura Paralela 45, 2014.
- Bălașa, Dumitru, *Încă un manuscris necunoscut al cronicarului Dionisie Eclesiarhul. Pomelnicul bisericii Sfântul Nicolae din Târgu Jiu*, în „Mitropolia Olteniei” anul XXI, 1969, nr. 3-4, pp. 252-258.
- Bratu, Olimpia, *Bisericile de lemn embleme ale arhitecturii tradiționale din Gorj*, în „Litua”, XII, 2009, pp. 223-240.
- Drăghiceanu, Virgil, *Monumentele Olteniei*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, an XXVII, 1934.
- Duicu, Ioana Gabriela, *Podoabe în tablouri votive din Oltenia*, în „Litua. Studii și cercetări”, XVIII, 2016, pp. 423-436.
- Marinoiu, Vasile, *Monumente din epoca lui Matei Basarab în județul Gorj*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Istorie, nr. X, 2005, pp. 181-197.
- Marinoiu, Vasile, *Câteva aspecte privind situația județului Gorj în timpul pregătirii și desfășurării revoluției de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Litua. Studii și cercetări”, XXIII, 2021, pp. 191-217.
- Niculescu, George; Șerban, Alexandru Doru; Vescan, Serafim Iulian, *Drumuri spre mănăstirile Gorjului, Târgu Jiu*, Editura Ager, 1997.
- Pănoiu, Andrei, *Dosarele distrugerii. Portretele ctitorilor de la Biserica Sfântul Nicolae din Târgu-Jiu*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, 1992, nr. 1, pp. 56-57.
- Pretorian, Marin, *Mănăstiri și schituri din Mitropolia Olteniei*, Craiova, 1942.
- Pușcașu, Maria Voica, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Editura Vremea, București, 2001.
- Ștefulescu, Alexandru, *Istoria Târgu Jiului*, Târgu Jiu, 1906.
- Voinescu, Teodora, *Elemente locale realiste în pictura religioasă din regiunea Craiova*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, I, 1954, nr. 1-2, pp. 67-68.
- Voinescu, Teodora; Oprea, Petre, *Meșteri locali în pictura feudală din regiunea Craiova*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, I, 1954, nr. 1-2, pp. 217-218.

Permanențe și interferențe culturale în sud-estul Europei

Elemente inovative în învățământul elementar european și național în epoca modernă

Cristina GUDIN

*Facultatea de Istorie,
Universitatea din București*

Abstract: The present study aims to highlight the innovative aspects introduced in elementary education in the modern era, at the continental and national level, this approach allowing comparisons that shed light on the influence exerted on Romanian education, as well as its originality.

Among the changes that will be analyzed below, we mention: secularization, the introduction of free and compulsory education for children of both genders, regardless of social origin, the use of national languages in the teaching process, the reformation of teaching methods, the merging of theory with practice, etc., changes that they subordinated themselves to the intention to facilitate the access of those interested in education and training, to strengthen the national consciousness, but also to form from an intellectual, moral, physical and aesthetic point of view those who attended primary courses.

At the same time, among the innovative aspects, we can also mention the change in the perception of children, as well as the strengthening of the conviction that it was necessary to train them in an institutionalized environment.

Keywords: *modernization, student, primary education, innovation, secularization*

Studiul de față își propune să evidențieze aspectele inovative introduse în învățământul elementar în epoca modernă, la nivel continental și național, această abordare prilejuind comparații care pun în lumină influența exercitată asupra învățământului românesc, precum și originalitatea sa.

Între schimbările care vor fi analizate mai jos menționăm: laicizarea, introducerea gratuității și a obligativității pentru copiii de ambele genuri, indiferent de originea socială, folosirea limbilor naționale în procesul didactic, reformarea metodelor didactice, îmbinarea teoriei cu practica ș.a., schimbări care s-au subordonat intenției de a facilita accesul celor interesați la educație și instruire, de a consolida conștiința națională, dar și de a-i forma din punct de vedere intelectual, moral, fizic și estetic pe cei care frecventau cursurile primare. Totodată, între aspectele novatoare poate fi amintită și modificarea percepției asupra copiilor, precum și întărirea convingerii că era necesară formarea lor într-un mediu instituționalizat.

Cel mai important element de noutate, apanaj al epocii moderne, l-a reprezentat laicizarea învățământului. Aceasta s-a încadrat într-un proces mai amplu tradus în

preluarea de către Stat a multor atribuții deținute până atunci de Biserică. În domeniul educațional, secularizarea s-a reflectat în legislația de profil începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și a condus la asumarea de către autoritatea laică a: salarizării, pregătirii și selectării cadrelor didactice, construirii și întreținerii localurilor de școală, aprobării programelor de studiu și subvenționării manualelor, supravegherii activității didactice și cuantificării performanței școlare.

În încercarea de stabilire a ordinei cronologice a derulării procesului de laicizare a învățământului, se impune precizarea că în Italia secularizarea învățământului primar a fost legiferată în anul 1859, dar aceasta nu a echivalat și cu excluderea religiei din programa școlară. Totuși, ca o dovadă a preocupării autorităților laice de a veghea asupra întregului proces didactic, fragmentele din catehism trebuiau selectate de diocese împreună cu Consiliile provinciale școlare. Un pas înainte s-a realizat în 1867 prin legea Coppino care hotăra asupra eliminării catehismului și istoriei sfinte dintre materiile obligatorii, educația religioasă dobândind statut de disciplină facultativă. Totuși, în pofida decăderii din rândul obiectelor de studiu obligatorii atractivitatea nu i s-a diminuat substanțial, orele dedicate acestei discipline continuând să fie frecventate de către majoritatea elevilor¹.

În Rusia, secularizarea a presupus inițial o colaborare cu clerul în chestiunile legate de învățământ, așa cum reieșea din decretul emis în anul 1864 conform căruia în componența consiliilor școlare ale districtelor se regăseau laici și clerici (episcopi), iar Biserica și Statul luau în comun deciziile relative la autorizarea școlilor și a programelor de studiu, la acordarea certificatelor de competență pentru cadrele didactice, la inspectarea și controlarea așezămintelor primare ori la furnizarea materialelor didactice și redactarea raportului anual privind starea învățământului². Învățământul era laic, chiar dacă în toate școlile, publice sau private, religia figura între obiectele de studiu, predarea sa fiind rezervată, ca și în alte state europene, preoților³.

În România caracterul laic al învățământului era menționat în legea instrucțiunii publice din 1864, implicarea Bisericii limitându-se la predarea religiei în școlile elementare și secundare și la organizarea seminariilor unde încetase, însă, să mai fie unicul factor decizional.

În Austro-Ungaria religia era materie obligatorie în ciclul primar și cădea în responsabilitatea preoților ori a cadrelor didactice care aveau aceeași confesiune cu elevii⁴, dar după 1868, odată cu preluarea de către stat a controlului asupra învățământului, acesta încetează să mai fie confesional.

În Germania era admisă libertatea instrucției religioase, iar în Marea Britanie, după anul 1870, coexistau școlile primare confesionale (voluntary schools) cu instituțiile înființate din inițiativa statului unde era permisă studierea limitată a Bibliei (provided schools)⁵.

În Franța, statul a preluat complet controlul asupra domeniului didactic odată cu adoptarea în 1882 a legii Jules Ferry prin care învățământul înceta să mai fie confesional, devenind moral și civic. Cu alte cuvinte, religia avea statut de obiect de studiu facultativ, iar Ministerul Cultelor pierdea dreptul de a inspecta școlile primare publice și private,

¹ C. Hippeau, *L'instruction publique en Italie*, Paris, 1875, p. 37.

² Idem, *L'instruction publique en Russie*, Paris, 1878, p. 15.

³ *Ibidem*, p. 24.

⁴ F. Buisson, *Dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire*, Paris, 1887, p. 112.

⁵ I. Botez, *Sistemul de educație englez, Iași*, 1910, p. 25.

în vreme ce institutorii nu mai erau supravegheați de preoți și nu mai depindeau de aceștia în privința transferului sau destituirii. Legea Jules Ferry a fost precedată de deciziile din anul 1880 prin care clerul a fost exclus din Consiliul superior al instrucțiunii (ceea ce a condus la transformarea sa într-un organism pur pedagogic) și prin care s-au închis școlile patronate de congregațiile religioase sub pretextul lipsei autorizației de funcționare⁶. O altă etapă a laicizării învățământului francez a coincis cu adoptarea legii Goblet din 30 octombrie 1886 care preciza că selectarea cadrelor didactice pentru școlile publice se va realiza doar din rândul laicilor, obiectivul fiind eliminarea congregaționiștilor din corpul profesoral în termen de 5 ani. Legea și-a produs efectele, astfel că la începutul secolului al XX-lea au fost închise școlile congregaționiste neautorizate, iar clericilor nu li s-a mai permis să predea⁷.

Așa cum am precizat anterior, laicizarea a reprezentat un important aspect inovator în învățământ, fapt care s-a tradus, între altele, în extinderea ofertei educaționale de la scris, citit și socotit la „tot ce nu este permis a fi ignorat”, ceea ce presupunea diversificarea programelor de studiu prin introducerea științelor experimentale, istoriei și geografiei naționale, igienei sau dreptului administrativ.

De interes este și modificarea discursului de la catedră prin punerea sa în acord cu descoperirile științifice (aspect care la rândul său a avut drept consecință reducerea și ulterior eliminarea din școli a clericilor cărora li s-a rezervat doar predarea orelor de religie, pentru restul disciplinelor fiind preferați laicii, mai puțin predispuși la perpetuarea unui discurs bazat pe superstiții și prejudecăți). Nu în ultimul rând, pe fondul manifestării curentului iluminist, laicizarea a presupus și generalizarea utilizării limbilor naționale în procesul instructiv-educativ în detrimentul limbilor greacă, slavonă sau latină, în Principatele Române predarea în limba națională impunându-se prin regulamentele școlare din 1833 (Țara Românească) și 1835 (Moldova).

Un alt element inovativ observabil la nivel european în perioada modernă a fost preocuparea legată de creșterea egalității de șanse pentru cei dornici să frecventeze ciclul primar, indiferent de sex, ceea ce vădea o schimbare de mentalitate fundamentată pe constatarea că nu existau diferențe notabile între fete și băieți în ceea ce privește aptitudinile lor ori capacitatea intelectuală și rezistența la efortul pe care îl presupunea procesul didactic. Componentă a mișcării feministe, accesul la educație fără a se ține cont de apartenența copiilor la un gen sau altul a fost justificat prin dreptul femeilor de a deveni independente economic, drept care nu se putea materializa decât atunci când dobândeau calificarea necesară practicării unei profesii. Chiar și tradiționaliștii, care limitau activitatea femeilor la spațiul îngust al căminului, au înțeles treptat importanța școlarizării lor, doar așa ele devenind capabile de buna educare a propriilor copii, de gestionarea eficientă a veniturilor familiale, de amenajarea optimă a gospodăriei și de susținerea soților din postura de parteneri, iar nu de ființe subordonate⁸.

Impunerea obligativității învățământului elementar a constituit, deopotrivă, o noutate specifică intervalului analizat și a rezultat din nevoia de ameliorare a alfabetizării populației în scopul formării unor cetățeni autonomi în gândire, integrați în spațiul societal și independenți economic. În plus, obligativitatea ciclului primar era expresia preocupării statului pentru respectarea dreptului indivizilor la instruire și

⁶ A. Petit, *L'évolution de la législation française en matière d'enseignement*, Paris, 1924, p. 46.

⁷ J. Georgel, A.-M. Thorel, *L'enseignement privé en France du XVIII-e au XX-e siècle*, Paris, Editura Dalloz, 1995, pp. 30-33.

⁸ L. Legrand, *L'influence du positivisme dans l'oeuvre scolaire de Jules Ferry. Les origines de la laïcité*, Paris, 1961, p. 65.

pentru protejarea copiilor de eventuala neglijență sau rea-voință a adulților în responsabilitatea cărora se aflau minorii.

Ca și laicizarea, obligativitatea instrucției de prim nivel a reprezentat o victorie a epocii moderne, prevăzută în legislația școlară în diferite momente, după cum urmează: 1859 în Italia, 1864 în Principatele Române, 1868 în Imperiul Habsburgic, 1870 în Anglia, 1874 în Elveția, 1881 în Franța. În provinciile germane, obligativitatea nu a fost legiferată simultan, în Hessa fiind prevăzută în 1827, în Baden și Saxonia din 1835, în Bavaria din 1856.

Obligativitatea s-a aplicat inegal, vizând segmente demografice variate așa cum o demonstrează și următoarele exemple: în România, prin legea instrucțiunii publice din 1864, erau obligați să urmeze școlile elementare copiii în etate de 8-12 ani, iar din 1893 cei cuprinși între 7-14 ani; în Italia, odată cu adoptarea legii din 1859⁹, doar copiii de 7-9 ani; în Anglia toți cei cu vârste cuprinse între 5-14 ani, în vreme ce în Franța și în provinciile germane obligativitatea se referea la copiii în etate de 6-13 ani¹⁰.

În multe dintre statele unde s-a impus îndatorirea amintită, aceasta a fost asociată cu gratuitatea care trebuia să disocieze posibilitatea instruirii de situația economică sau originea socială, dar și să edulcoreze reacția populației generată de introducerea obligativității, reacție specifică mai ales în zonele rurale unde persista convingerea că școala nu servea la învățarea unor lucruri utile, altera autoritatea parentală și diminuea capacitatea lucrativă a familiei¹¹. Date fiind aceste argumente, gratuitatea a constituit un obiectiv important pentru clasa politică, obiectiv reflectat în legislația școlară în maniere diferite. Astfel, gratuitatea era prevăzută în variantă absolută (așa cum se menționa în Italia, Prusia, Elveția, România – 1864, Franța – 1881) sau parțială, scutirea de taxe școlare acordându-se doar elevilor săraci (cum se întâmpla în Belgia prin legea din 1842 ori în Austria)¹².

În vederea înscrierii copiilor și a frecventării regulate a cursurilor, au fost adoptate măsuri care s-au extins la nivel continental, între care indicăm: modificarea structurii anului școlar astfel încât perioada de activitate didactică să nu se suprapună peste momentele de vârf din calendarul agricol¹³, înființarea cantinelor școlare unde elevii puteau servi masa de prânz fără a mai fi nevoiți să se deplaseze în acest scop acasă, acordarea unor stimulente (haine, cărți, premii etc.), dar și reformarea profilului învățământului elementar din strict educativ în educativ și utilitar. Altfel spus, componenta practică a completat-o pe cea teoretică, în acest sens procedându-se la introducerea în programa de studiu a orelor de lucru manual. Acestea însemnau pentru fete ocazia de a deprinde împletitul, croșetatul, cusutul sau croitoria, iar pentru băieți de a învăța împletitul cu nuiile, prelucrarea lemnului etc., în baza unei programe, cu respectarea unei anumite ritmicități și sub îndrumarea unui cadru didactic.

Tot cu intenția accentuării dimensiunii practice s-a procedat la formularea problemelor aritmetice prin invocarea unor situații cotidiene cu care școlarii erau familiarizați, dar și la implicarea elevilor în realizarea observațiilor meteorologice ori a

⁹ C. Hippeau, *L'instruction publique en Italie*, p. 28.

¹⁰ A. Prost, *Histoire de l'enseignement en France. 1800-1967*, Paris, Librairie Armand Colin, 1968, p. 275.

¹¹ M. Bréal, *Quelques mots sur l'instruction publique en France*, Paris, 1872, p. 33.

¹² S.-M. Girardin, *De l'instruction intermédiaire et de son état dans le midi de l'Allemagne*, Paris, 1835, p. 48.

¹³ În Principatele Române decalarea vacanțelor pentru școlile primare rurale a debutat în anul 1865 și a continuat astfel încât către finele secolului al XIX-lea a devenit necesară extinderea duratei studiilor primare de la 4 la 5 ani.

colecțiilor cuprinzând eșantioane geologice, botanice, zoologice. O modalitate specială de a potența aspectul utilitar al ciclului primar a reprezentat-o înzestrarea școlilor rurale cu terenuri de minimum o jumătate de hectar pe care se practicau diferite lucrări agricole sub supravegherea învățătorului, așa cum s-a întâmplat în România începând cu anul 1896. Spiru Haret a fost cel care a generalizat practica agricolă în școlile rurale și, pentru a-i spori relevanța, a dispus ca în școlile normale pentru învățători agricultura să figureze ca obiect de studiu de sine stătător căruia, pe lângă orele teoretice, să i se aloce și o jumătate de zi de practică pe săptămână¹⁴.

O schimbare fundamentală care a impulsionat dezvoltarea învățământului primar a reprezentat-o modificarea percepției asupra copiilor. Înainte de secolul al XVIII-lea copilul era văzut ca un suflet în pericol, incapabil să raționeze, aparținând mai degrabă de animalitate, decât de umanitate. Dominat de însușiri condamnabile, aproape un demon, copilul trebuia educat, educarea echivalând cu dezrădăcinarea dorințelor, neutralizarea impulsurilor naturale și a mișcărilor iraționale, fiindcă: „Copilul nu este o ființă... El este un ignorant. I se refuză până și curiozitatea pentru că profesorul trebuie să i-o stimuleze, când, în cele mai fericite cazuri, este adormită. El nu este o ființă morală ... Nu este o ființă liberă; trebuie scăpat de propriile instincte, trebuie să învețe stăpânirea de sine și să se obișnuiască cu libertatea. Nu-i place să muncească: trebuie să i se insuflă gustul pentru efort. În fine, este un minor, deci o ființă dependentă care trebuie supravegheată constant”¹⁵. Așa cum se poate observa parcurgând scrierile din epocă, discursul pedagogilor era populat de termeni preluați adesea din horticultură („a tăia”, „a dezrădăcina”, „a extirpa”, „a îndrepta” etc.), cu conotații represive care ilustrau neîncrederea și disprețul stărnite de copil. Rezulta o imagine negativă a copilului, în opoziție cu cea a adultului civilizat și creștin.

Neajunsurile acestui tip de raportare la copil au fost în repetate rânduri evidențiate, sens în care considerăm oportună redarea, spre ilustrare, a câtorva dintre opiniile exprimate în acea vreme, și anume: „Se crede că gândirea nu ține de copilărie; că ea este ca un fruct care aparține numai maturității și, pornind de la această falsă premisă, s-a construit o educație care nu presupune la copil decât memoria (...) Să mai spunem că într-un mare număr de școli, dacă instrucțiunea se bazează exclusiv pe memorie, formarea inimii nu este decât o activitate de rutină, unde afecțiunea nu produce decât rezultate supărătoare pentru că nu ajunge la lumina pură a judecății. Este foarte important ca nimic să nu se facă din inerție, chiar și în prima copilărie, unde se spune că instinctul ghidează ființele; instinctul nu trebuie să fie separat total de primele semne ale gândirii”¹⁶.

Un rol însemnat în transformarea receptării copilului l-a avut Jean-Jacques Rousseau care considera că: „Natura vrea ca copiii să fie copii înainte de a fi oameni. Dacă vrem să stricăm această ordine, vom produce fructe precoce care nu vor avea nici maturitate, nici savoare și nu vor întârzia să se corupă; vom avea doctori tineri și copii bătrâni. Copilăria are modalități de a vedea, de a gândi, de a simți, care îi sunt proprii”¹⁷. Aceluiași autor îi aparține și afirmația potrivit căreia: „Cum tot ce intră în puterea umană de înțelegere se datorează simțurilor, prima judecată a omului este una

¹⁴ S. Stoian, *Pedagogia română modernă și contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 142.

¹⁵ G. Vincent, *L'École primaire française. Étude sociologique*, Lille, 1982, p. 83.

¹⁶ F. Reboul-Scherrer, *Les premiers instituteurs. 1833-1882*, Paris, Hachette Livre, 1994, p. 163.

¹⁷ J.J. Rousseau, *Émile ou de l'éducation*, Paris, Classiques Garnier, 1999, p. 78.

senzitivă; ea este baza judecății intelectuale; primii noștri profesori de filosofie sunt propriile mâini, picioare, ochi”¹⁸.

Împărtășite și de alți pedagogi (John Locke, J.H. Pestalozzi, Condorcet, Condillac, Helvetius, Spencer ori Herbart), asemenea idei au condus la redefinirea fundamentală a copilăriei și la adoptarea unei atitudini favorabile copilului care merita să fie studiat cu atenție pe întreg parcursul creșterii sale.

Apartenența copilului la natură, elanurile lui naturale, spontaneitatea încetează să mai fie motive de dispreț, devenind subiecte de admirație și minuțioasă analiză¹⁹. J.J. Rousseau pleda pentru: formarea simultană a corpului, minții și sufletului; adaptarea procesului didactic la ritmul natural de dezvoltare a copilului; introducerea componentei practice care să stimuleze intuiția, descoperirea și comparația; învățarea logică (ceea ce echivala cu faptul că copilul nu trebuie forțat să memoreze mecanic, ci să înțeleagă ce învață).

La rândul său, John Locke a propus metode de predare atractive, plăcute și ușoare, care îndemnau copiii la activitate. Scopul învățării era, în opinia sa, dezvoltarea gândirii logice a copilului, dar și impulsivitatea interesului pentru studii și cercetări proprii. În plus, se opunea rutinei din învățământ și folosirii metodelor tradiționale bazate pe memorarea mecanică a cunoștințelor, susținând, în schimb, că educatorul nu trebuie să folosească constrângerea, să abuzeze de autoritate, ci, în contrapondere, să se adreseze, prin toate mijloacele, capacității de discernământ al elevului. În locul corecțiilor corporale, recomanda pedepse și recompense care apelau la sentimentul copilului de demnitate, de onoare, demonstrând că acestea sunt mai eficiente decât disciplina rezultată din respectarea inconștientă a unor reguli.

Pentru a sugera mai bine rolul lui Locke în transformarea percepției asupra copilului, se impune precizarea că acesta a fost unul dintre primii pedagogi care au demonstrat rolul jocului în educarea copilului și au pledat pentru utilizarea jucăriilor realizate, pe cât posibil, chiar de copii, procesul fabricării lor dezvoltându-le imaginația și manualitatea²⁰.

J.H. Pestalozzi a fost un alt pedagog ale cărui teorii au făcut carieră, el insistând asupra necesității tratării individuale a copiilor, ceea ce presupunea cunoașterea etapelor de dezvoltare psihică și adaptarea procesului instructiv-educativ la aceasta. Unul dintre meritele sale a constatat în modificarea fundamentală a conținutului și metodicii învățământului elementar introducând noi obiecte de studiu (aritmetica cu elemente de geometrie, măsurătorile, desenul, muzica, gimnastica, geografia, istoria, științele naturale și lucrul manual) și încercând să coreleze dezvoltarea psiho-fizică a elevilor cu posibilitatea de înțelegere și asimilare a cunoștințelor predate. Tot el a preconizat elaborarea unor metode speciale pentru învățământul elementar, punând la baza procesului instructiv intuiția, interesat fiind ca natura copilului să ajungă la deplina ei dezvoltare în urma interacțiunii acestuia cu lumea înconjurătoare²¹.

Între inovațiile care au marcat evoluția învățământului primar s-a numărat și metoda intuitivă care, pentru înțelegerea unor conținuturi noi, valorifica experiențele și cunoștințele acumulate de copii înainte de intrarea în școală. Metoda intuitivă a

¹⁸ *Ibidem*, p. 128.

¹⁹ G. Avanzini, *Historie de la pédagogie du XVII-è siècle à nos jours*, Toulouse, Edition Privat, 1981, pp. 141-142.

²⁰ S. Stoian, *Clasici ai pedagogiei universale și gândirea pedagogică românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, pp. 87-88, 108.

²¹ *Ibidem*, pp. 194-195.

reprezentat revelația perioadei moderne în materie de metode didactice recomandate în ciclul elementar, pentru eficientizarea căreia s-a procedat la combinarea cu metode active (descoperirea, analiza, problematizarea) cu rol în stimularea elevilor și transformarea lor din receptori pasivi în personaje implicate în propria formare intelectuală și nu numai.

Deopotrivă, în școlile primare încă din secolul al XVI-lea s-a renunțat în deprinderea scrisului și a cititului la folosirea metodei silabisirii, considerată nenaturală, preferându-se înlocuirea sa cu metoda scriptologică și apoi cu cea fonetică. Aplicată începând cu secolul al XVII-lea, metoda scriptologică s-a impus deoarece era rațională, practică, și solicita ceea ce „aduce cu sine fiecare copil la prima lui intrare în școală, adică urechi bune, ochi sănătoși, organele vorbirii și mâini sănătoase, o minte sănătoasă, deși mai puțin dezvoltată”²². Metoda scriptologică presupunea deprinderea firească a scris-cititului, acțiunea propriu-zisă fiind anticipată de exerciții pregătitoare precum rostirea sunetelor, silabelor și cuvintelor ori desenarea tuturor elementelor literei (linii drepte și curbe). În secolul al XIX-lea, metoda a fost asociată celei fonetice, bazată pe exprimarea sunetelor cu valoarea lor din cuvânt, nu din alfabet.

O altă asociere experimentată în perioada cercetată a fost cea dintre metoda scriptologică și metoda analitico-sintetică sau verbală. Metoda analitico-sintetică, inițiată de pedagogul francez Josef Jacotot, excludea necesitatea învățării graduale a scris-cititului, cu ajutorul unei cărți speciale, abecedarul, în concepția teoreticianului citirea putând fi deprinsă prin propoziții întregi, după orice carte al cărei text era bine receptat de către copii (ex. *Aventurile lui Telemaque*, a lui Fenelon). Concret, în aplicarea metodei verbale, institutorul citea în repetate rânduri propozițiile împreună cu elevii, insistând apoi asupra fiecărui cuvânt. Urma despărțirea cuvintelor în silabe și repetarea lor, descompunerea fiecărei silabe în sunete și identificarea literelor, care, în final, se desenau. Așadar, prin analiza orală propoziția era dezasamblată până la indicarea fiecărei litere în parte, iar prin sinteză propoziția era refăcută. Metoda și-a demonstrat limitele, principalele inconveniente decurgând din dificultatea sa și timpul îndelungat alocat învățării cititului, fără ca aceasta să garanteze obținerea unor rezultate multumitoare.

O altă metodă, superioară celei analitico-sintetice, a fost cea analitică care era mai firească și presupunea efectuarea, înainte de începerea lecțiilor de scris sau citit, a unor exerciții ce stimulau văzul, auzul și manualitatea elevilor (de pildă, învățătorul rostea propoziții întregi care erau repetate de elevi, apoi propozițiile erau despărțite în cuvinte, cuvintele în silabe, iar silabele în sunete). Toate elementele care formau propozițiile erau ordonate gradual în funcție de complexitate, nelipsind stadiul când erau prezentate și executate părțile constitutive ale fiecărei litere²³.

În Principatele Române, o provocare suplimentară deriva din deprinderea scris-cititului concomitent în alfabet latin și chirilic, cunoașterea ambelor scrieri fiind cu atât mai utilă cu cât în anii '60 ai veacului al XIX-lea se adoptaseră literele latine, iar lucrările apărute cu caractere vechi erau încă numeroase.

Un alt aspect original al învățământului elementar european a constat în generalizarea pentru o jumătate de secol a unui tip special de școală, și anume cea

²² „Românul”, an XIII, 1869, 19 iulie, p. 523.

²³ P.J. Gillorteanu, *Călăuza învățătorului pentru a introduce pe copilul nou venit la școală în citire și scriere după metoda scriptologică*, București, Tipografia și librăria școlilor, 1889, p. 9.

monitorială, denumită și mutuală sau lancasteriană (după Joseph Lancaster, unul dintre inițiatori). Între elementele pozitive ale școlii mutuale rețin atenția: instruirea simultană a unui număr mare de elevi, plasați într-o singură sală de clasă sub autoritatea unui singur cadru didactic (în medie 100–200 de copii, existând și cazuri de școli cu peste 900 elevi, ca în Franța); costurile minime reduse la salariul institutorului, chiria și întreținerea localului, tăblițe de scris și planșe lancasteriene utilizate în locul manualelor; rapiditatea învățării (doar doi ani erau necesari pentru ca elevii să deprindă scris-cititul, regulile ortografice și aritmetice, cunoștințe elementare de istorie și religie). Școlile lancasteriene funcționau în baza unei structuri ierarhizate în care monitorii (elevi mai avansați la învățătură cu conduită ireproșabilă, atitudine favorabilă studiului și abilitatea de a transmite cunoștințele dobândite) predau și evaluau restul școlarilor, iar monitorul general și profesorul dețineau funcția de control. Doar monitorii erau preparați zilnic de către institutor asupra materiilor comune tuturor elevilor, dar și a unor obiecte de studiu (recitare, morală, pedagogie) care le erau rezervate în exclusivitate datorită funcției lor²⁴.

Procesul instructiv-educativ se desfășura etapizat, fiecare disciplină fiind împărțită în 8 secțiuni²⁵ (de ex. citirea se realiza în secțiunea 1 după abecedar, secțiunile 2–4 după silabariu – planșe detașabile cu litere și grupuri de litere, cuvinte cu una sau mai multe silabe, secțiunile 5–7 după vocabular, pentru ca secțiunea a opta să presupună realizarea de lecturi curente, coerente; calculul începea abia în secțiunea a cincea de scris și citit, etapizarea însemnând formarea noțiunii de număr și cunoașterea cifrelor – secțiunea 1, numărarea care implica citirea și scrierea numerelor – secțiunea 2, cele 4 operații aritmetice cu primele 20 de numere – secțiunea 3, adunarea numerelor întregi și cu zecimale – secțiunea 4, scăderea numerelor întregi și cu zecimale – secțiunea 5, înmulțirea numerelor întregi și cu zecimale – a șasea, împărțirea numerelor întregi și cu zecimale – a șaptea, pentru ca în secțiunea 8 să se învețe sistemul metric, operații cu fracții, regula de trei simplă și compusă)²⁶.

O altă împărțire a elevilor, ca urmare a rezultatelor obținute la citire și scriere, avea în vedere suportul utilizat la scriere, existând astfel: clasa de nisip (secțiunea 1), clasa de scriere pe tăblițe de ardezie (secțiunile 2–6) și clasa care scria pe hârtie (secțiunile 7–8)²⁷.

Succesele rapide în învățare au condus la îmbogățirea programei de studiu, scrierii, citirii și aritmeticii adăugându-li-se treptat: gramatica, desenul, geografia și istoria, geometria, fizica și chimia, științele naturale, muzica și gimnastica, dar și cunoștințe elementare de latină, greacă sau limbi moderne (germană, franceză)²⁸.

Aplicat inițial în Marea Britanie la finele veacului al XVIII-lea, acest tip de școală s-a impus mai ales după 1815 când au fost amenajate școli mutuale în Franța, de aici modelul răspândindu-se pe spații largi din Europa. În Principatele Române, boierul moldovean Nicolae Rosetti-Roznovanu a fost responsabil de importarea metodei, consecință a unei călătorii la Paris, astfel că în 1820 s-au înființat la Iași cele dintâi școli

²⁴ M. Villin, P. Lesage, *La galerie des maîtres d'école et des instituteurs. 1820-1945*, Paris, Librairie Plon, 1987, p. 24.

²⁵ În primele 5 secțiuni nu era nevoie de cărți pentru că se utilizau planșele de lectură și aritmetică agățate pe pereții clasei.

²⁶ R. Tronchot, *L'enseignement mutuel en France de 1815 à 1833. Les luttes politiques et religieuses autour de la question scolaire*, vol. I, Lille, 1973, pp. 165, 190.

²⁷ *Ibidem*, p. 162.

²⁸ *Ibidem*, p. 171.

mutuale. Același boier a întocmit cu ajutorul dascălului grec Cleobulos tabele lancasteriene pentru toate obiectele de studiu, nu doar pentru cele considerate relevante, așa cum se întâmpla în Occident.

Învățământul monitorial a marcat o etapă importantă în evoluția învățământului european în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când resursele umane și materiale puse la dispoziția școlii erau limitate, și a corespuns nevoii de instruire rapidă și cu costuri reduse a populației interesate.

Totuși, învățământul monitorial nu era lipsit de limite precum: absența relației dintre profesor și elevi, cel dintâi formându-i direct doar pe monitori, în vreme ce pe restul școlarilor doar îi supraveghea; transferul unei părți însemnate a autorității dascălului către câțiva elevi; centrarea actului de învățare pe memorarea mecanică; atmosfera prea rigidă, milităroasă, efect al obligației copiilor de a efectua la unison toate operațiile indicate de profesor. Erau motive suficiente acestea pentru ca, treptat, metoda mutuală să fie considerată perimată și să își înceteze aplicabilitatea (în Marea Britanie în anul 1825, în Franța în deceniul următor, iar în Principate în 1864).

Cu toate acestea, chiar și după ce sistemul mutual nu a mai reprezentat o opțiune viabilă, a continuat să producă efecte, depistabile, de exemplu, în practica școlilor din Anglia de a-i încuraja pe elevi să-și procure singuri informațiile necesare, apelând la profesor doar pentru recomandări și evaluarea rezultatelor, dar și în practica valabilă până astăzi de a înscrie pe planșele dispuse pe pereții sălilor de clasă diferite cunoștințe (literele alfabetului, cuvinte despărțite în silabe, tabla înmulțirii, ani de domnie etc.) sau de stimulare a elevilor de vârste mici prin atribuirea de însemne distinctive (steluțe/buline colorate aplicate pe haine ori menționarea numelor elevilor merituosi pe panouri unde este cuantificată performanța școlară).

Fără a avea pretenția de a fi epuizat prezentarea elementelor inovative care au marcat evoluția învățământului elementar, materialul de față a încercat să atragă atenția asupra multiplelor transformări pe care acest segment educațional le-a suferit în perioada modernă.

Unele dintre ele s-au datorat preocupărilor Statului de întărire a propriei autorități în detrimentul celei deținute până atunci de Biserică, iar altele redefinirii statutului copilului și rolului său în procesul instructiv-educativ.

Așa cum am menționat anterior, laicizarea a condus nu doar la asumarea de către puterea laică a deciziilor relative la sistemul de învățământ, dar a implicat și promovarea unui nou tip de cetățean, conștient de drepturile și obligațiile lui, un individ pentru formarea plurivalentă a căruia era nevoie de restructurarea programelor de studiu, precum și de adaptarea discursului pedagogic la descoperirile științifice și imperativele politico-sociale ale vremii. De o însemnătate deosebită a fost modificarea raportării la copii, ceea ce a implicat renunțarea la asimilarea lor cu sălbaticii a căror civilizare trebuia obținută pe orice cale, chiar și prin practici violente. Atenția acordată copiilor, adaptarea procesului didactic la nivelul lor de dezvoltare intelectuală, psihică și fizică, experimentarea unor metode didactice care stimulau curiozitatea, imaginația și nevoia de mișcare specifice vârstei, lărgirea profilului învățământului elementar prin introducerea dimensiunii utilitare, practice, au reprezentat tot atâtea aspecte de noutate a căror importanță nu poate fi trecută cu vederea și care au definit parcursul educației de prim nivel în epoca modernă.

Reformarea învățământului elementar a reprezentat un demers constant, aflându-se recurent în atenția oamenilor de școală, și amplu, necesitând mobilizarea

resurselor umane și materiale. De altfel, concretizarea sa a depins, în proporții considerabile, care au variat de la un stat la altul, de dimensiunea fondurilor alocate construirii și utilării unui număr îndestulător de școli, precum și de capacitatea statului de a pregăti în școlile normale dascăli deprinși cu noile metode pedagogice.

BIBLIOGRAFIE

- Avanzini, G., *Histoire de la pédagogie du XVIIe-è siècle à nos jours*, Toulouse, Edition Privat, 1981.
- Botez, I., *Sistemul de educație englez*, Iași, 1910.
- Bréal, M., *Quelques mots sur l' instruction publique en France*, Paris, 1872.
- Buisson, F., *Dictionnaire de pédagogie et d' instruction primaire*, Paris, 1887.
- Georgel, J., Thorel, A.-M., *L' enseignement privé en France du XVIII-e au XX-e siècle*, Paris, Editura Dalloz, 1995.
- Gillorteanu, P.J., *Căluza învățătorului pentru a introduce pe copilul nou venit la școală în citire și scriere după metodel scriptolog*, București, Tipografia și librăria școlilor, 1889.
- Girardin, S.-M., *De l' instruction intermédiaire et de son état dans le midi de l' Allemagne*, Paris, 1835.
- Hippeau, C., *L' instruction publique en Italie*, Paris, 1875.
- Hippeau, C., *L' instruction publique en Russie*, Paris, 1878.
- Legrand, L., *L' influence du positivisme dans l' oeuvre scolaire de Jules Ferry. Les origines de la laïcité*, Paris, 1961.
- Petit, A., *L' évolution de la législation française en matière d' enseignement*, Paris, 1924.
- Prost, A., *Histoire de l' enseignement en France. 1800-1967*, Paris, Librairie Armand Colin, 1968.
- Reboul-Scherrer, F., *Les premiers instituteurs. 1833-1882*, Paris, Hachette Livre, 1994.
- „Românul”, an XIII, 1869, 19 iulie.
- Rousseau, J.J., *Émile ou de l' éducation*, Paris, Classiques Garnier, 1999.
- Stoian, S., *Clasici ai pedagogiei universale și gândirea pedagogică românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
- Stoian, S., *Pedagogia română modernă și contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976.
- Tronchot, R., *L' enseignement mutuel en France de 1815 à 1833. Les luttes politiques et religieuse autour de la question scolaire*, vol. I, Lille, 1973.
- Villin, M., Lesage, P., *La galerie des maîtres d' école et des instituteurs. 1820-1945*, Paris, Librairie Plon, 1987.
- Vincent, G., *L' École primaire française. Étude sociologique*, Lille, 1982.

Slovenia – între Balcani și centrul Europei

Florin CIOBAN

*Universitatea ELTE Budapesta/
Institutul Limbii Române București/
Universitatea din Oradea*

Abstract: Slovenians are no different from the rest of Europeans when it comes to their opinion of the Balkans. For them, the Balkans are nothing more than an area full of war, criminals and other horrors, excluding of course their own nation. Most of these stereotypes, however, are focused on the memory of the old Yugoslavia. Research shows that Slovenians identified the Balkans in the area of former Yugoslav countries, but excluding Slovenia in particular, and described the inhabitants of these areas as backward, dirty and aggressive, and their countries always involved in conflicts. For them, the Balkans is an area where rules are not respected, where corruption and chaos reign, a place completely different from the rest of Europe. Although most of them pointed out the negative sides of these populations, there are also qualities highlighted by Slovenians. It should be noted, however, that most of the positive aspects were highlighted by the older generation, which lived during the Yugoslav period and was more in contact with the other areas. The reduction of the Balkans to the other parts of Yugoslavia excluding Slovenia only confirms the dual nature of stereotypes.

Keywords: *Balkans, Slovenia, stereotypes, Yugoslavia, Europeans*

Pentru a încadra nostalgia iugoslavă într-o arie mai largă, avem practic doar două opțiuni de comparare: prima este nostalgia fostelor țări comuniste pentru perioada sovietică, fenomen cunoscut și răspândit în această zonă; iar cea de-a doua este nostalgia pentru vechile imperii. Cercetătorii au studiat problema imperiilor în istorie și au specificat câteva întrebări fundamentale, cum ar fi: ce este un imperiu, de ce cad imperiile, inevitabil și ce se întâmplă după ce un imperiu cade? „Ceea ce era considerat până atunci drept un stat a devenit dintr-o dată condamnat ca imperiu”¹. Nostalgia pentru imperii este adesea detectată în cadrul subiecților fostelor imperii, dar adeseori acest sentiment este difuz sau greu de definit de către ei înșiși. Imperiile sunt invocate în multe laturi ale culturii, politicii și strategiei de formare identitară. Nu doar imperii recente, cum ar fi Uniunea Sovietică sau imperiile coloniale sunt invocate în mod nostalgic. Nostalgia este un sentiment pe care îl regăsim la numeroase popoare pe parcursul istoriei. Un exemplu în acest sens îl constituie lumea arabă, unde există o adevărată nostalgie pentru Califatul Andaluziei, care a fost abolit în secolul al X-lea. La fel de elocvent poate fi și exemplul Republicii Venețiene, care a fost jefuită în 1797 de

¹ Mark R. Besinger, *The Persisting Ambiguity of Empire*, Bled, 1995.

forțele austriece și apoi franceze în retragere, în urma unei invazii a lui Napoleon Bonaparte, dar încă trăiește în memoria zonei adriatice și ioniene. În aceeași ordine de idei, putem afirma și că amintirea habsburgică este încă vie în multe zone ale fostului imperiu, deși nu mai există persoane care să fi trăit în acea perioadă. De asemenea, am putea aminti și nostalgia pentru Imperiul Otoman, care a dispărut în aceeași perioadă cu Imperiul Austriac, dar pare a fi revenit în ultimii douăzeci de ani.

Este discutabil faptul că Iugoslavia a fost sau nu un imperiu. Cert este că definiția convențională potrivit căreia un imperiu este format dintr-o multitudine de state mai mici, unite prin alianță sau prin cucerire, nu pare să se potrivească cu structura statului iugoslav. Există, de asemenea, incertitudini cu privire la centrul politic al statului. Cel mai bine pare să i se potrivească conceptul de federație etno-teritorială al fostei U.R.S.S. Se poate observa însă că cele mai noi variante ale definiției imperiilor schimbă criteriile știute cu altele mai subiective și anume, un imperiu nu este format neapărat prin cucerire sau alianță, ci prin faptul că aceștia acceptă în mod colectiv politicile impuse de către regatul dominant. În cazul Iugoslaviei, a existat o schimbare de percepție asupra autorității, percepție acceptată mai puțin de cei din exterior și mai mult de cetățenii țării. În periferii, la fel ca și în centrul țării, oamenii nu mai vedeau legile federației ca fiind ale lor, autoritățile devenind astfel contestabile. Mai mult, odată cu venirea la putere a lui Milošević, cele mai multe popoare care formau această federație au început să simtă că pierd atât dreptul de a se exprima, cât și reprezentarea politică. Centrul sârb a început chiar să proclame faptul că fostele teritorii croate și slovene, care au aparținut Imperiului Austro-Ungar sunt de drept ale Serbiei de după Primul Război Mondial, dând în acest mod senzația unui monopol imperialist sârbesc. Astfel, Iugoslavia poate fi considerată, după standardele moderne, un imperiu.

Un alt imperiu care, odată cu încheierea perioadei imperiale, s-a dovedit a fi unul dintre cele mai de succes în a crea nostalgii în rândul popoarelor care au făcut parte din acesta este Imperiul Habsburgic. Ungurii, austriecii, polonezii din Galicia, italienii din nord-vest, croații, bosniicii și românii din Transilvania au cu toții în memorie un imperiu cu străzi imaculate, birocrație necoruptă și bine organizată, taxe mici și forțe de ordine prietenoase. Pentru ei, legile erau respectate, Kaiserul Franz I era bun ca un tată, iar Kaiserin Sissi era mereu șic, dar în același timp nefericită. Discursul despre Europa Centrală (Mitteleuropa), care a reapărut în partea central-europeană controlată de către Uniunea Sovietică, avea la bază discursul habsburgic. Deși noua variantă de Mitteleuropa avea funcția de a se distanța de Uniunea Sovietică în mod cultural, legitimizează simultan descendența țărilor central europene din Imperiul Habsburgic și omagia disciplina și iluminarea culturală a Imperiului Austriac. Astfel, discursul lor despre Europa Centrală s-a transformat într-un omagiu adus Imperiului Austriac. Merită reținut totodată și un alt aspect și anume, acela că nostalgia habsburgică pare să fi revenit și în nord-estul Italiei cu aproape zece ani înainte de a apărea în celelalte țări europene. Această nostalgie a apărut în jurul anilor 60, deși mulți dintre oamenii din fosta zonă austriacă nu au trăit niciodată în vremea imperiului. Astfel, în această perioadă, mai multe monumente aparținând Imperiului Austriac au fost restaurate, iar festivalul din august, celebrând ziua de naștere a împăratului Franz Joseph I, a fost reintegrat în cultura locală.

Cum de s-a întâmplat ca o țară atât de prosperă ca Italia să includă grupuri de populații care tânjesc atât de mult după trecutul imperial al Austriei? Ei bine, răspunsul nu este unul ușor de dat. În primul rând, diversitatea etno-culturală a Italiei este extrem

de mare, iar formarea ei a avut loc pe o perioadă îndelungată, astfel că, până în zilele noastre, par să rămână vii identitățile și caracterul identitar regional. În al doilea rând, ideea de stat național pare să aibă în memoria italienilor o strânsă legătură cu perioada fascistă, perioadă care a lăsat un gust amar în istoria țării. Cea mai bună explicație pare să rămână pur și simplu faptul că Imperiul Austriac a reușit să câștige loialitatea acestui teritoriu de-a lungul timpului. Un exemplu este Trieste, oraș care a rămas loial imperiului. Când acesta a fost, mai târziu, inclus în statul național italian, toată cultura și civilizația austriacă absorbite de către aceștia a fost interzisă, combătută și chiar distrusă în unele zone, creându-se astfel o receptare proastă a ideii de stat național și totodată o senzație de invazie din partea celorlalte grupuri italiene. Același lucru s-a întâmplat și în cazul Veneției, care ține cu dinții până și astăzi de puternica sa cultură și de dialectul unic specific acestui spațiu. Din nefericire, toți locuitorii italieni care au făcut parte din Imperiul Austriac după 1918 au fost peste noapte nevoiți să accepte faptul că au o cultură inferioară, că descendența lor austriacă este una de sorginte negativă, iar incapacitatea statului de a înțelege toate acestea este de fapt cauzată de agresiunea austriacă și nu de instinctul de conservare mult prea exacerbat al unor teritorii. Există un obicei bine stabilit în istoriografia fostelor națiuni care au format Imperiul Austro-Ungar, acela de a ascunde sau chiar a denigra ideea că în acest imperiu a existat vreodată un multiculturalism acceptat de către puterea austriacă sau că valorile culturale identitare ale țărilor componente ar fi fost acceptate. Totuși, aceste tipuri de negare par a fi cât se poate de departe de adevăr. Imperiul Austro-Ungar nu doar că a acceptat celelalte culturi, ci chiar se mândrea cu ele. La curtea regală aveau loc adesea spectacole de folclor dedicate diversității culturale specifice diferitelor zone și popoare care făceau parte din acest imperiu. Un alt lucru, puțin scos în evidență în istoriografia popoarelor ieșite de sub Imperiul Austriac este faptul că, în cazul celor mai multe popoare aflate în compoziția imperiului, educația primară se făcea întotdeauna în limba maternă, aceștia punându-și bazele mai întâi în propria limbă și mai apoi în limba germană. Copiii erau încurajați să cunoască cât mai multe dintre limbile imperiului, astfel facilitând înțelegerea celorlalte popoare. Cultura și diversitatea etnică erau, de asemenea, extrem de importante în literatura vremii, problema supranațiunii fiind abordată de mulți dintre scriitorii care au făcut parte din imperiu, cum ar fi Kafka sau Robert Musil. Un lucru extrem de interesant era faptul că, în armata austro-ungară, deși limba de comandă folosită de superiori era germana, limba folosită de către soldați în cadrul instrucției și la nivel de regiment era limba lor nativă. Astfel că, ofițerii aflați în conducere erau obligați să cunoască limba folosită de oamenii pe care aceștia îi aveau sub comandă.

Deși istoria fostului spațiu austro-ungar se dovedește a fi extrem de dură și tranșantă cu ideea unui imperiu care a susținut diversitatea sa etnică și culturală, dovezile demonstrează faptul că vechiul imperiu a arătat mult mai multă deschidere față de diversitate decât am știut noi până acum. Având în vedere toate aceste considerente, putem observa că, la fel ca și spațiul austro-ungar, cel iugoslav a reprezentat o provocare la adresa controlului diversității care forma această națiune. Propaganda iugoslavă prezenta acest stat ca fiind diferit de vechile imperii, precum Austro-Ungaria, care era considerată de către naționaliștii iugoslavi drept închisoarea popoarelor. Paradoxal, condamnarea naționalismului a fost principalul pilon pe care federația și-a clădit noua identitate, națiunile care compuneau Iugoslavia se eliberaseră de sub jugul austriac și mai apoi formară o federație de state libere. Ciudat este însă

faptul că, deși Iugoslavia se delimitează de Imperiul Austro-Ungar, cele două națiuni au extrem de multe în comun, mai ales în încercarea de a se împotrivi naționalismului și de a crea un stat supranațional. Cel mai probabil, dacă cele două state ar fi existat simultan, ar fi fost aliați naturali. Totuși, se pare că iugoslavii nu recunosc similaritățile, ba mai mult, vor să se delimiteze cât mai mult de concept. O principală cauză a acestui fenomen ar putea fi faptul că Imperiul Austro-Ungar a fost perceput drept un imperiu predominant german mai degrabă, decât un stat multinațional. Astfel, multe dintre popoarele existente nu au simțit vreo apartenență sau vreo identificare cu suprastatul german.

Cele două state par a avea însă multe în comun, dacă supunem unei analize mai atente toate aspectele menționate sau măcar o parte dintre acestea. De pildă, unul dintre aceste lucruri ar fi încercarea de a aduce o formă de unitate în diversitatea diferitelor state. Cultura și tradițiile diverse ale spațiului iugoslav erau cel mai adesea scoase în evidență în cadrul manifestațiilor culturale și politice, se făceau, nu de puține ori, concesii diferiților rebeli, urmate de pedepsirea acestora, metodă aplicată mai degrabă de otomani. Un alt lucru interesant era crearea unor noi state în interiorul federației, pentru a aplană ideile naționaliste. Putem lua în considerare, în acest sens, exemplul Macedoniei de Nord, creată de Tito sau pe cel al Bosniei, în cazul Austro-Ungariei.

Având toate aceste exemple, automat apare întrebarea dacă nu cumva Austro-Ungaria a fost folosită drept model pentru Iugoslavia lui Tito. Imitarea acestui model pare a fi posibilă datorită distanțării și condamnării Imperiului Austriac de către regimul lui Tito. Acest lucru este întărit și de biografia asemănătoare a celor doi conducători, Tito și împăratul Franz Joseph. Ambii aveau un cult al personalității bine înrădăcinat, fapt demonstrat, între altele, și de ideea că era specificat că cei doi piloni ai statului sunt conducătorul și armata. Mai trebuie menționat și faptul că Tito a crescut în Imperiul Austro-Ungar și că a participat în războiul împotriva Serbiei din 1914, lucru care nu i-a fost niciodată iertat de către naționaliștii sârbi. Imaginea prejudiciată a Austriei în cadrul Sloveniei ne aduce aminte adesea de propaganda lui Tito, unde atitudinea față de Austria, cu care avea deja un conflict pe tema minorităților din Carintia și Stiria, era una de delimitare și respingere față de moștenirea imperiului. E de remarcat și ideea potrivit căreia austriecii sunt, de fapt, niște germani inferiori și că a existat o omogenitate impusă de Imperiul Austro-Ungar, în opoziție cu Iugoslavia, care a permis o mai bună integrare a diferitelor stătuțe care o compuneau. Această dușmănie impusă față de amintirea austriacă a fost resimțită și în cadrul moștenirilor culturale. Spre exemplu, statuile și monumentele din perioada Austro-Ungariei nu sunt nici până astăzi restaurate, iar numele de străzi și locații de sorginte austriacă au fost înlocuite. Percepția ostilă a fostelor țări componente ale Imperiului Austriac față de moștenirea habsburgică nu denotă altceva decât o puternică frică de naționalismul etnic. Acest lucru pare paradoxal, mai ales prin prisma celor prezentate mai sus, care atestă o încercare a imperiului de a oferi fiecărui stat component dreptul la a-și păstra din individualitate. Totuși, nu puține sunt vocile care acuză Austro-Ungaria de excepționalism și chiar rasism. În ciuda acestui fapt, putem observa cu ușurință că discursurile începute în această zonă, pe teme de integrare a spațiului iugoslav într-o anumită moștenire, cum ar fi Neo-Byzantinismul promovat în vremea lui Milošević sau ideea superiorității spațiului mediteraneeu au, de asemenea, substraturi rasiste și excluzioniste. Se pare însă că discursurile antiimperialiste propagate de către Iugoslavia

sunt, mai degrabă, ecourile reminiscente ale fricii de expansiunea germană de pe teritoriul acestor țări.

Toate cele trei discursuri: Mitteleurope, Balcanic și Mediteraneean nu fac altceva decât să susțină diversitățile culturale și integrarea corectă a diferitelor identități naționale în cadrul unei structuri suprastatale, oferind astfel posibilitatea de exprimare a fiecărei identități. „*Recunoașterea realității ca o moștenire ambivalentă este exact ce Europa are nevoie pentru a se împăca cu diversitatea sa, inclusiv cu Balcanii*”². Totuși, trebuie avut în vedere faptul că o identitate este mereu definită în opoziție cu altă identitate.

Slovenii nu diferă față de restul europenilor atunci când vine vorba despre opinia lor cu privire la Balcani. Pentru aceștia, Balcanii nu sunt altceva decât o zonă plină de război, criminali și alte orori, excluzând, bineînțeles, propria națiune. Cele mai multe din aceste stereotipuri sunt însă concentrate pe memoria vechii Iugoslavii. Cercetările arată că, atunci când au fost chestionați, slovenii au identificat Balcanii în zona fostelor țări iugoslave, dar excluzând cu precădere Slovenia și i-au descris pe locuitorii acestor zone ca fiind înapoiți, murdari și agresivi, iar țările lor mereu implicate în conflicte. Pentru ei, Balcanii sunt o zonă unde regulile nu se respectă, unde corupția și haosul domnesc, un loc complet diferit de restul Europei. Deși cei mai mulți au scos în evidență părțile negative ale acestor populații, există și calități pe care slovenii le-au evidențiat. Printre acestea se numără: ospitalitatea, folclorul și muzica, relaxarea și chiar bună-cuviință. Este de observat, totuși, că cele mai multe aspecte pozitive au fost scoase în evidență de către generația în vârstă, care a trăit în perioada Iugoslaviei și care a fost mai mult în contact cu celelalte zone.

Reducerea Balcanilor la celelalte părți ale Iugoslaviei excluzând Slovenia nu face altceva decât să confirme natura dublă a stereotipurilor. Unul dintre cele mai ciudate lucruri este faptul că, înainte de căderea Iugoslaviei, slovenii au avut o bună relație cu celelalte părți ale federației și că, deși cele mai multe stereotipuri nu au o bază reală, ele par să persiste. Stereotipurile folosite ca armă ideologică sau politică nu sunt un lucru nou, iar Balcanii nu au fost feriți de situația aceasta nici măcar în vechime. Imperiul Otoman a fost mult mai eficient decât restul ducatelor și țărilor din Europa până în secolul al XVII -lea, când începutul decăderii acestui stat a adus cu sine o grămadă de stereotipuri legate de sărăcia și corupția acestui loc. Perioada romantică nu a făcut decât să amplifice aceste stereotipuri, astfel Balcanii au ajuns un loc al mizeriei morale și al decadenței.

Odată cu trecerea la democrație a celor mai multe țări balcanice și cu tentativele de europenizare, statele acestei zone extrem de ghinioniste au sperat că vor putea să se integreze, în sfârșit, în lumea occidentală. Aceștia au renunțat la orice legătură istorică sau culturală cu Orientul, în speranța că se vor putea reinventa ca state europene eliberate de sub jugul oriental. Odată cu căderea Imperiului Otoman, imaginea acestor state s-a îmbunătățit. În ciuda acestui fapt, mai târziu, în același timp cu războiul din Iugoslavia, se poate constata că s-au reîntors la aceleași stereotipuri de haos și agresivitate. Rămâne un lucru trist faptul că, de cele mai multe ori, stigmatizările provin din interiorul Balcanilor, Balcani care par că încă nu sunt gata să se împace cu propria identitate.

² Milica Bakic-Hayden, *Balkan as Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, London, Cambridge, 2002.

Consider că pot lua naștere aici o serie de întrebări pe această temă: cum și de ce apare nostalgia și care sunt aspectele care duc la apariția acesteia? Nostalgia apare, de obicei, atunci când condițiile de viață actuale sunt mai rele decât cele din trecut. Astfel, pentru țările în tranziție, așa cum este Slovenia, țară care a fost nevoită să treacă peste probleme economice și sociale acute după căderea comunismului, nostalgia a fost un lucru firesc. Ceea ce este ciudat, însă, este faptul că această nostalgie poate fi întâlnită și în țările dezvoltate, cum ar fi Germania, dar și în Slovenia, aceasta din urmă părând a fi un bun exemplu, datorită revenirii sale economice.

Cum poate fi, însă, explicată nostalgia? În primul rând, nostalgia poate fi definită, pe scurt, ca o formă de amintire care exclude durerea și se concentrează pe părțile pozitive. Aceasta rămâne, însă, o construcție a minții noastre, care încorporează anumite elemente reale, dar care are nefericita componentă a optimismului nejustificat. Pe scurt, nostalgia este despre visele și speranțele trecute, despre cum nu am fost niciodată, nu despre cum eram.

Fenomenul nostalgiei poate fi împărțit în două părți distincte, și anume: pe de o parte, discursul anumitor grupuri media și, pe de altă parte, nostalgia reală care reprezintă aspectele istorice pe care unii oameni le leagă de un trecut așa-zis mai bun. Cultura nostalgiei este întreținută constant de factori locali care obțin diferite beneficii, fie ele de imagine sau economice, din exploatarea acestora. Felul în care oamenii sunt nostalgici este însă unul foarte diferit, neexistând o tipologie fixă și, astfel, nu ne putem da seama cu certitudine care sunt toate laturile nostalgiei. Este adevărat faptul că discursul nostalgic este puternic prezent în cultura și discursurile publice și nu se limitează doar la acele societăți care au trecut recent printr-o schimbare radicală. Nefiind nouă în estul Europei, nostalgia pare a fi aici la fel ca peste tot în lume, amintindu-se de valorile pierdute, copilărie, vremurile de aur și mâncarea mamei. Totuși, toate aceste teme ale nostalgiei au anumite teme sovietice păstrate și folosite ca mărci de branding. Astfel, nostalgia sovietică a devenit un instrument vital în vânzarea de muzică veche, de sorginte comunistă, în publicitatea făcută unor mărci vechi, create – tot așa – în vremea socialismului, care nu mai au altfel trecere pe piață și se remarcă totodată folosirea temelor sovietice în artă și pentru promovarea ei. Pe Internet și în politică, nostalgia pare să aibă cea mai mare influență. În acest fel, liderii politici sloveni, foști membri ai partidelor politice socialiste, se bazează de multe ori pe aspectele pozitive ale vechiului regim, în încercarea de a-și îmbunătăți imaginea; de pildă, liderul de extremă dreaptă slovenă Zmago Jelinčič a construit, în curtea personală, un monument dedicat lui Tito.

Voi scoate în evidență cele mai pregnante tipuri de nostalgie. Nostalgia pentru socialism, ca un răspuns adus la problemele cauzate de tranziția politică și economică dificilă. Senzația de trădare și abandon guvernează acest tip de nostalgie, mai mult decât alte aspecte. Cei mai mulți sloveni simt că, în comparație cu perioada comunistă, nu există îmbunătățiri majore, iar încrederea în clasa politică este extrem de scăzută. Un alt tip de nostalgie idealizează epoca comunistă în comparație cu prezentul nedrept. Comunismul a avut multe trăsături atractive, cum ar fi: locuri de muncă universale, case pentru tinerii căsătoriți și situația economică stabilă. Slovenii, de obicei, își descriu viața în perioada Iugoslaviei ca fiind bună, iar opinia despre sistemul politic este împărțită, considerându-se că situația politică era suportabilă. Pentru cei mai mulți locuitori ai Sloveniei, care au prins perioada comunistă, nu există un alt trecut în afară de cel iugoslav, astfel că și amintirile lor rămân unele pozitive. Ceea ce e interesant este, însă,

faptul că cei mai mulți își amintesc perioada anilor 1980 drept o perioadă fericită, în timp ce anii 1990 sunt văzuți ca fiind o perioadă dificilă. La fel de interesant rămâne, însă, și faptul că nostalgia nu este mereu concentrată asupra regimului, ea creându-se asupra unui stil de viață și cultură. Întrebați în 1995, dacă ar vrea ca regimul socialist să se întoarcă, 78 % dintre respondenții chestionați, au răspuns că nu. Este clar, astfel, că amintirea unui mod de viață pierdut este cel care prelevă asupra amintirii comuniste. În acest caz, și nostalgia personală ține să aibă un efect, prin prisma faptului că cei mai mulți oameni și-ar dori să își poată retrăi tinerețea. Este ilustrativă, în acest sens, constatarea următoare: „*Când mă gândesc la Iugoslavia, mă gândesc la copilăria și adolescența sub comunism și la micile obiecte cotidiane care nu se mai găsesc. Ne amintim în mod clar doar ce ne place din fostul stat*”³.

Nostalgia, fără doar și poate, este un efect al dinamizării sociale, schimbările rapide și succesive cauzând probleme într-o societate care până atunci avea un regim destul de lent. Totuși, în acest climat care pare să justifice nostalgia, există un anume tip de nostalgie care iese în evidență și anume, Titostalgia. Tito pare să lase o influență puternică asupra nostalgiei slovene, chiar și după trecerea sa în neființă. Conducerea lui Tito este văzută de către cetățenii sloveni ca fiind una excelentă, iar mai multe statistici naționale l-au situat pe acesta pe locul patru în topul celor mai importante persoane din Slovenia. Chiar și după 2000, statisticile realizate de media slovenă arată o imagine extrem de pozitivă despre conducerea acestuia. Imaginea lui pozitivă merge mai departe de atât, acesta fiind un personaj comic, des întâlnit în media slovenă, iar de ziua lui sunt ținute festivaluri și concerte în aer liber, unde participanții pot auzi chiar și unele discursuri ale acestuia. Chiar mai mult de 40% dintre vizitatorii de la mormântul lui Tito din Belgrad sunt sloveni, în condițiile în care Slovenia compunea doar 10% din vechea Iugoslavie. Multe străzi, cafenele și chiar cluburi și-au păstrat sau au luat numele dictatorului, iar portretul său este adesea folosit în artă.

Totuși, acesta nu este singurul tip de nostalgie existentă în Slovenia întrucât, în unele zone, amintirea vechiului Imperiu Habsburgic este încă vie. Acești oameni își doresc să trăiască vremurile în care agricultura oferea independență omului, iar viețile erau mult mai liniștite.

Cazul Sloveniei ne-a arătat faptul că atât condițiile socio-economice, cât și cele politice din țară nu stau la baza nostalgiei colective. În cazul acesteia, au ieșit în evidență trei perspective majore. Prima se referă la nostalgia cauzată de către problemele sociale și economice, amintirea socialistă oferind un soi de refugiu psihologic pentru cei care nu se pot adapta suficient de repede noilor condiții sociale. Astfel, oamenii își creează un soi de paradis imaginar, bazat mai mult pe aspectele pozitive ale propriilor experiențe decât pe realitățile istorice. O a doua interpretare a nostalgiei slovene este aceea că vechea perioadă iugoslavă oferea o anumită legitimitate istorică care s-a pierdut odată cu războiul iugoslav, iar stilul economic capitalist pare a fi unul greu de digerat pentru generațiile care încă își amintesc simplitatea pe care perioada comunistă o oferea. Un al treilea mod de înțelegere a nostalgiei se referă la faptul că aceasta este singurul mijloc de păstrare a identității în fața unui prezent incert și mult prea schimbător.

Unele dintre aceste trăsături par caracteristice slovenilor, pe când altele se regăsesc în toate țările care se află într-o perioadă de tranziție. Utilizarea nostalgiei și a

³ Irena Staudohar, *Amnezija Zurnal*, 26.11.2004, p. 4.

simbolurilor socialismului în media și artă nu reprezintă universal problema nostalgiei, mai ales pentru că, fundamental, nostalgia este un sentiment individual. Astfel, se pare că nostalgia devine, treptat, parte mai degrabă dintr-o cultură hibridă situată la granița dintre viitorul capitalist și trecutul comun.

BIBLIOGRAFIE

Bakic, Hayden-Milica, *Balkan as Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, London, Cambridge, 2002.

Beissinger, Mark R., *The Persisting Ambiguity of Empire*, Bled, 1995.

Smitek, Zmago; Svetieva, Aneta, *Post-Yugoslav Lifeworlds*, Ljubljana-Skopje, 2008.

Stajdohar, Irena, *Amnezija Zurnal*, 26.11.2004.

Formule de securitate pentru Balcani la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial. De la negocierile tripartite la blocul neutrilor

Bogdan Alexandru SCHIPOR

*Academia Română – Filiala Iași
Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”*

Abstract: Our approach follows various regional security projects present in the attention of European diplomats and which resumed plans aimed at creating a block of states in the east of the continent, capable of opposing Germany and/or Italy, in the West, and the Soviet Union, in the East.

Keywords: *Balkan, security, alliance, the Second World War, România*

Spre sfârșitul anilor '30 ai secolului trecut, în contextul revirimentului Germaniei și al unei politici externe tot mai agresive a Berlinului către estul și sud-estul Europei, Marea Britanie și Franța au luat tot mai mult în considerare posibilitatea creării unui front sau bloc de state în centrul și estul Europei, capabil a se opune unei eventuale agresiuni germane, un front care să acționeze nu numai de la est spre vest, ci și pe o axă longitudinală, de la Marea Baltică la Marea Mediterană, astfel încât Polonia să fie legată de zona Balcanilor. Totuși, în acest context, trebuie subliniat faptul că Marea Britanie cel puțin nu intenționa să sprijine crearea în sud-estul Europei a unui bloc de state slave, construit pe fondul unei alianțe dintre Bulgaria și Iugoslavia. Diplomația de la Londra a dat de înțeles României, în iunie 1938, că urmărește cu interes negocierile cu Bulgaria și că ar fi de dorit ca Bulgaria să ajungă la o înțelegere cu România, Turcia și Grecia, astfel încât, împreună, toate aceste state să se poată opune stabilirii hegemoniei germane în Europa Centrală și Balcani¹. Deoarece România era aliată cu Polonia și făcea parte și din Înțelegerea Balcanică, ea urma să constituie elementul central al acestei creații politice. Însă dacă acceptul României de a participa la o asemenea construcție reprezenta o piesă importantă a planului, elementul esențial pentru realizarea sa părea a fi deocamdată angajamentul ferm al Poloniei de a participa și de a se implica în apărarea României². Ideea nu era nouă, însă contextul politic european se schimbasesc.

¹ Vezi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, (în continuare A.M.A.E.), Fond 71, Anglia, Volumul 40, ff. 78-79. În același context trebuie avut în vedere și sprijinul pe care Marea Britanie era gata să-l ofere unui demers ce ar fi avut drept scop apropierea statelor Miciei Înțelegeri de Ungaria. Vezi *Ibidem*, f. 101.

² Dov Lungu, *Romania and the Great Powers, 1933-1940*, Durham and London, Duke University Press, 1989, p. 164.

Aceasta este cheia demersului de față, unul care își propune să analizeze căutările febrile întreprinse nu doar de mari puteri europene, precum Marea Britanie sau Franța, ci și de puteri regionale, așa cum putem considera la acea vreme Italia (neutră sau cel puțin nebeligerantă până în iunie 1940), sau actori mai mici, precum Turcia sau chiar România în direcția articulării unor formule de securitate care să conserve pacea și frontierele în sud-estul Europei. Este o investigație care face apel în primul rând la documente de arhivă românești și străine pentru a căuta să limpezească și să clarifice avalanșa de scenarii și formule pe care marile puteri și statele din regiune le-au luat în considerare pentru a evita un conflict în această parte a Europei.

Motivațiile, proiectele și destinul acestor – până la urmă iluzorii – ecuații de securitate au fost analizate pe larg de către numeroși istorici, britanici, dar și români. Elisabeth Barker, de pildă, analizează acest proiect într-o lucrare de referință, intitulată *British Policy în South-East Europe în the Second World War*³. Însă și în istoriografia românească subiectul a trezit interesul a numeroși istorici. Eliza Campus a tratat acest subiect, într-o lucrare apărută în 1988, intitulată *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale. Prima parte a secolului al XX-lea*⁴, adoptând însă, așa cum era de așteptat, o manieră tributară într-o anumită măsură conceptelor ideologice ale timpului și limitându-se aproape exclusiv la inițiativa românească care a vizat formarea unui bloc al neutrilor în Balcani. O abordare asemănătoare a subiectului întâlnim într-o lucrare a istoricului Ion Calafeteanu, intitulată *Diplomația românească în sud-estul Europei 1938-1940*⁵, dar în acest caz chestiunea este mai amplu tratată, fiind luate în considerare și proiectele britanice ori cele italiene, alături de elemente complementare, ca de pildă atitudinea Turciei și a celorlalte state din Balcani. Gheorghe Buzatu, la rândul său, s-a ocupat de acest subiect, inclusiv în sinteza sa recentă, *România și Marile Puteri (1939-1947)*, lucrare ce beneficiază de o bază documentară solidă și de informații aduse la zi⁶.

Am amintit astfel, evident într-o foarte sumară trecere în revistă, de existența unor proiecte britanice, românești, italiene care au vizat, mai ales „construirea” unui Bloc Balcanic al Neutrilor în 1939. Credem însă că o analiză mai profundă și mai extinsă, în primul rând a documentelor britanice din 1939, poate schimba sensibil unghiul de analiză. Majoritatea lucrărilor amintite se concentrează asupra inițiativelor demarate imediat după izbucnirea războiului în Europa, la 1 septembrie 1939. Cu toate acestea, ideea unui astfel de Bloc, pare să fi apărut mult mai devreme, încă de la începutul lui aprilie 1939, fiind una de sorginte britanică. Mai mult decât atât, chiar și după izbucnirea celui de-al doilea război mondial, se pare că tot Londra s-a aflat, mai mult sau mai puțin discret, în spatele celor mai multe dintre inițiativele balcanice sau chiar italiene de realizare ale acestei construcții politice și de securitate la care facem referire, una care să constituie un pol de forță, capabil să descurajeze în primul rând forțele Axei și nu neapărat Uniunea Sovietică, cel puțin la început.

³ Elisabeth Barker, *British Policy în South-East Europe în the Second World War*, London and Basingstoke Associated companies in New York, Dublin, Melbourne, Johannesburg and Madras, The Macmillan Press Ltd., 1976.

⁴ Eliza Campus, *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale. Prima parte a secolului al XX-lea*, București, Editura Politică, 1988.

⁵ Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei 1938-1940*, București, Editura Politică, 1980.

⁶ Chestiunea Blocului Balcanic al Neutrilor s-a aflat și mai înainte în atenția istoricului Gh. Buzatu, un exemplu fiind capitolul al doilea din lucrarea sa, *Dosare ale războiului mondial*, apărută la Iași, în 1978, însă acolo accentul a fost pus asupra inițiativelor românești.

Planul inițial al puterilor occidentale era unul logic, deoarece zvonurile cu privire la viitoarele mișcări ale Germaniei și Italiei în estul Europei, la sfârșitul anului 1938 și la începutul lui 1939, erau tot mai credibile și alarmante. Astfel, la 20 ianuarie 1939, ajungeau la București informații potrivit cărora Berlinul și Roma conveniseră asupra unui plan, care, în forma sa minimă, ar fi determinat completa neutralitate a statelor din Europa Centrală și de Răsărit, fapt ce ar fi asigurat aprovizionarea Germaniei și Italiei cu cereale, petrol și diverse alte materii prime. În forma sa maximă, planul prevedea însă dezagregarea Miciei Înțelegeri, a Înțelegerii Balcanice și ralierea Iugoslaviei, României și Poloniei la politica Axei, ceea ce ar fi determinat Grecia și Turcia fie să rămână izolate, fie să se alăture, la rândul lor, Germaniei și Italiei⁷.

Ulterior, prăbușirea Cehoslovaciei și „alarma” indusă de Victor Viorel Tilea, ministrul României la Londra, în mediile diplomatice occidentale nu au făcut decât să urgenteze planurile occidentale în direcția coagulării în estul Europei a unei forțe capabile să facă față expansiunii ori agresiunii germane. Mai mult decât atât, chiar Tilea a fost acela care i-a menționat lui Edward Halifax, ministrul britanic de externe, convingerea guvernului român conform căreia, dacă ar fi fost posibilă constituirea unui bloc format din Polonia, România, Grecia, Turcia și Iugoslavia, cu sprijinul Marii Britanii și al Franței, situația ar fi putut fi salvată. Pe moment, Halifax a refuzat un răspuns imediat, însă a promis că îl va informa în acest sens pe primul ministru și întregul cabinetul și a precizat că o poziție oficială se va putea contura abia după cunoașterea atitudinii altor guverne în această chestiune⁸.

Prăbușirea Cehoslovaciei a determinat, în primul rând, o modificare semnificativă a atitudinii puterilor occidentale față de Germania în primăvara anului 1939. Tocmai de aceea era acum extrem de important pentru Marea Britanie să aibă Franța, Polonia, Uniunea Sovietică și Turcia ca aliați împotriva Germaniei⁹. În acest context, garanțiile unilaterale oferite Poloniei de către Marea Britanie și Franța la finalul lunii martie 1939 nu au fost decât o concretizare a acestui angajament. Cu toate că a oferit aceste garanții României, la 13 aprilie 1939, Marea Britanie nu a acordat ulterior o importanță semnificativă intereselor românești în politica sa europeană, ci dimpotrivă. Londra a încercat să exercite presiuni la București în favoarea unor concesiї teritoriale ale României față de Bulgaria și Ungaria¹⁰. Demersurile britanice au eșuat datorită refuzului ferm și categoric al autorităților române, sprijinite de Franța, însă ele nu erau lipsite de substanță. În fapt, Marea Britanie era dispusă să sacrifice interesele naționale ale României pentru a evita ca Ungaria și Bulgaria să se alăture Germaniei. Din punctul de vedere al Londrei, satisfacerea pretențiilor teritoriale ale Ungariei și Bulgariei față de România ar fi eliminat două surse potențiale de conflict în sud-estul Europei, lipsind Germania de pârgii importante ale expansiunii sale în această parte a

⁷ A.M.A.E., Fond 71, Anglia., Volumul 40, f. 150.

⁸ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (în continuare D.B.F.P.), Edited by, E.L. Woodward, M.A., F.B.A., and Rohan Butler, M.A., Assisted by Margaret Lambert, Ph.D., Third Series, Volume IV, 1939, London, His Majesty's Stationary Office, 1951, doc. nr. 395, p. 367.

⁹ Arhivele Naționale/Arhivele Naționale Istorice Centrale, București (în continuare A.N.I.C.), Fond Microfilme Anglia, Inventar 1085, Rola nr. 5, *Cabinet* 12, 18 martie 1939.

¹⁰ Cheorghi Pașcalău, *România și Marea Britanie. Relații politico-diplomatice 1933-1939*, București, Editura Albatros, 2001, p. 253.

continentului, însă până la izbucnirea războiului britanicii s-au abținut totuși de la orice inițiativă directă în favoarea celor două state vecine ale României¹¹.

Pe de altă parte, dacă Marea Britanie, Franța, Rusia sovietică și statele balcanice făceau dovada unui front unit, Hitler ar fi putut fi oprit chiar și fără implicarea Poloniei¹². Însă într-un asemenea caz era necesară implicarea fără rezerve a Turciei, iar pentru asta Ankara pune condiții. Turcia dorea angajamentul clar al Londrei în favoare sa și mai ales asistență britanică în cazul unui conflict în Mediterana¹³.

În orice caz, Polonia și România păreau să fie cele mai expuse unui eventual atac german. De aceea, pentru a confrunta Germania cu perspectiva unui război pe două fronturi, o alianță cu o putere est-europeană era categoric necesară, astfel încât, dacă Rusia sovietică era exclusă, Polonia părea să reprezinte cheia întregii situații. Cu toate acestea, britanicii se întrebau dacă nu cumva supraestima totuși capacitatea Poloniei de a duce la bun sfârșit angajamentele pe care le aveau în vedere. În aceste condiții, un eventual sprijin trebuia căutat în altă parte, iar soluția păreau să o reprezinte din nou, aproape invariabil, Grecia și Turcia. Pe de altă parte, dacă se revenea la varianta unui ajutor sovietic, era clar că asta însemna automat refuzul Varșoviei¹⁴.

Atitudinea rigidă a lui Beck i-a determinat pe britanici să ia în calcul și alte posibilități de realizare a unei „Mari Alianțe” împotriva Germaniei. Chamberlain își dădea seama că acest lucru ar fi însemnat o revenire la politica de securitate colectivă, dar încheierea unor înțelegeri cu Turcia, Grecia, România, statele baltice și chiar cu Uniunea Sovietică ar fi putut face posibilă articularea unui asemenea front comun¹⁵. Cu toate acestea, Polonia părea a fi în continuare cheia întregii situații, indiferent de dificultățile negocierilor cu Varșovia, iar britanicii nu erau dispuși să renunțe la ea¹⁶. În acest context, garanțiile unilaterale oferite Poloniei de către Marea Britanie și Franța la finalul lunii martie 1939 nu au fost decât o concretizare a acestui angajament.

Pe de altă parte, agresiunea Italiei asupra Albaniei, survenită la începutul lui aprilie 1939 i-a determinat pe britanici să încerce a folosi prilejul pentru a încheia înțelegeri cu Grecia și Turcia – mai ales cu Turcia, pe care Londra era sigură că poate conta în eventualitatea unui conflict în Mediterana Orientală –, eventual sub forma unor pacte de neagresiune¹⁷, dublate poate de inițierea unor contacte economice cu statele din regiune, inclusiv cu Bulgaria¹⁸. Mai mult decât atât, o astfel de inițiativă, și mai ales asigurarea sprijinului Turciei, puteau reprezenta primul pas în direcția articulării unui bloc balcanic, capabil să sprijine România în cazul unei agresiuni¹⁹.

Totuși, atâta vreme cât Germania nu ataca țările din sud-estul Europei, guvernele Marii Britanii și Franței erau de acord că interesele lor ar fi fost cel mai bine servite de crearea unui bloc al statelor balcanice, decis să reziste unei agresiuni germane. Așa cum am precizat însă, ideea nu era nouă. Britanicii au luat în calcul varianta unei astfel de ecuații politice imediat după evenimentele petrecute la 7 aprilie

¹¹ A.M.A.E., Fond 71, Anglia, Vol. 40, ff. 327-328.

¹² A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 5, *Cabinet* 14, 22 martie 1939.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, Rola nr. 6, *Cabinet* 18, 5 aprilie 1939, ff. 212-213.

¹⁶ *Ibidem*, f. 214.

¹⁷ *Ibidem*, *Cabinet* 19, 10 aprilie 1939, ff. 263-264.

¹⁸ *Ibidem*, f. 265.

¹⁹ *Ibidem*, f. 286.

1939, atunci când trupele italiene ocupau Albania, cea care, la 14 aprilie, avea să fie inclusă în statul italian, sub forma unei uniuni personale realizate prin intermediul regelui Victor Emmanuel. Se profila astfel în mod destul de clar o potențială amenințare la adresa Greciei.

În acest context, guvernul de la Londra a întrevăzut patru posibilități de acțiune: să cerceteze întreaga chestiune, pentru a afla mai multe detalii, să protesteze, să amenințe sau să treacă direct la acțiune. Așa cum era de așteptat, decizia s-a luat în favoarea primei variante. La prima vedere, acțiunea Italiei, petrecută cu prilejul sărbătorilor de Paște, părea să fie un răspuns la garanția oferită recent de britanici Poloniei, iar dacă lucrurile stăteau așa, Edward Halifax, ministrul britanic de externe, era de părere că atitudinea Iugoslaviei putea fi cheia întregii probleme. Așa cum reacționa Iugoslavia trebuia să reacționeze eventual și Marea Britanie²⁰. În același timp, deoarece Polonia, după ce primise garanții din partea Londrei și Parisului la 31 martie 1939, își asumase negocierile cu România, Marea Britanie nu mai urma să consulte poziția Bucureștilor în această nouă problemă europeană, ci pe aceea a Turciei și a Greciei. O întărire a relațiilor dintre Marea Britanie și aceste două state era considerat a fi răspunsul cel mai potrivit pe care Londra îl putea da acțiunii italiene contra Albaniei²¹.

În același timp însă existau tot mai multe informații care arătau faptul că atacul italian se produsese fără consultarea prealabilă și spre nemulțumirea Germaniei. Într-o asemenea situație Londra părea dispusă să recunoască interesele Italiei față de Albania, cu atât mai mult cu cât atât Iugoslavia, cât și Grecia nu păreau deloc alarmate, iar înțelegerile anglo-italiene nu aveau de suferit²². Cu toate acestea, britanicii considerau că trebuia folosit totuși prilejul pentru a încheia înțelegeri cu Grecia și Turcia, eventual sub forma unor pacte de neagresiune²³, dublate poate de inițierea unor contacte economice cu statele din regiune, inclusiv cu Bulgaria²⁴.

Deocamdată însă, atunci când Marea Britanie și Franța au sondat poziția Turciei în direcția găsirii unei soluții pentru a asigura României și Greciei un plus de securitate, eventual sub forma unei garanții similare celei oferite de curând Poloniei, Turcia refuza să se implice într-un amplu angajament balcanic, inclusiv în favoarea României, până când nu avea să primească, la rândul ei, garanții bine definite asupra propriei securități²⁵. Marea Britanie și Franța au încercat însă, în primul rând, să încheie un tratat de asistență mutuală cu Turcia, însă dificultățile negocierilor cu Ankara i-au făcut pe aliați să aibă rezerve serioase în privința posibilităților reale de cooperare militară a țărilor din sud-estul Europei²⁶. Cu toate acestea era evident că singurul stat din zona Balcanilor care putea rezista cu oarecare succes în fața agresiunii unei mari puteri nu putea fi decât Turcia, iar într-o asemenea circumstanță ea putea fi sprijinită relativ ușor de către puterile occidentale, datorită în primul rând poziției sale geografice. Mai mult decât atât, dacă Turcia rezista, Marea Britanie și Franța aveau posibilitatea de a acumula

²⁰ *Ibidem*, Rola nr. 6, *Conference of Ministers*, 8 aprilie 1939, f. 243.

²¹ *Ibidem*, ff. 247-249, *passim*.

²² *Ibidem*, f. 258.

²³ *Ibidem*, *Cabinet 19*, 10 aprilie 1939, ff. 263-264.

²⁴ *Ibidem*, f. 265.

²⁵ *Ibidem*, f. 287.

²⁶ Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, London, His Majesty's Stationery Office, 1962, pp. 12-14.

rezerve strategice în Siria și Egipt, pe măsură ce oamenii și echipamentele deveneau disponibile²⁷.

În aceste condiții, poziția Parisului cu privire la necesitatea unei garanții pentru România s-a dovedit decisivă atunci când Marea Britanie a solicitat Franței să se alăture unei garanții pentru Grecia, în scopul de a descuraja o eventuală agresiune italiană. Cum nu-și putea permite o delimitare publică de punctul de vedere francez²⁸, guvernul britanic a acceptat ideea unei poziții comune și anume oferirea de garanții unilaterale atât Greciei cât și României²⁹. Pericolul ca prin această garanție să se piardă pârghiile necesare pentru a convinge Polonia și Turcia să ofere, la rândul-le, garanții similare pentru Grecia și România a fost ignorat, preferându-se ca aceste chestiuni să fie rezolvate ulterior³⁰. În consecință, la 13 aprilie 1939 guvernul Marii Britanii și cel al Franței au garantat, printr-o declarație, independența Greciei și României, în termeni similari cu garanțiile oferite Poloniei la 31 martie 1939³¹.

Pe de altă parte, Marea Britanie, imediat după ce a oferit României garanții, la 13 aprilie 1939, a căutat în diferite direcții mijloace prin care să ofere acestor angajamente ceva mai mult decât o semnificație morală, iar din acest punct de vedere au existat doar două alternative. Prima a fost obținerea unui sprijin din partea Uniunii Sovietice, cu rezultatul direct al inițierii și desfășurării tratatelor tripartite, în primăvara și vara anului 1939, împreună cu guvernele de la Paris și Moscova. Valoarea pe care Uniunea Sovietică o putea avea în calitate de aliat era incontestabilă, dar în această ecuație intrau și alte elemente. Londra nu-și putea permite să piardă șansa unui ajutor din partea Moscovei, dar acest lucru nu trebuia nici să ofere un bun pretext propagandei anti-comintern a Germaniei, nici să pună în pericol frontul comun cu Polonia, România sau însăși cauza păcii³².

Britanicii au avut însă în vedere și un plan de rezervă, luând în calcul ajutorul pe care Turcia ar fi putut să-l acorde României, în cazul în care aceasta din urmă ar fi căzut victimă unei agresiuni³³. În consecință, Marea Britanie a încercat să inițieze negocieri și cu Turcia în vara anului 1939, exprimând, totodată, către sfârșitul lunii august, unele aluzii, pe la Belgrad, Atena, București și Ankara, față de posibilitatea ca statele din regiunea balcanică să depună eforturi pentru a atrage și Bulgaria spre ideea coagulării unui asemenea bloc al statelor neutre din zonă³⁴.

De partea cealaltă, și Berlinul a sondat disponibilitatea Turciei de a accepta un aranjament de securitate convenabil Germaniei. Astfel, la începutul lui mai 1939, Franz von Papen, ambasadorul german la Ankara, sugera autorităților turce acceptarea Italiei și Bulgariei în Înțelegera Balcanică, caz în care Germania se angaja ferm să garanteze frontierele externe ale alianței. Deși aparent extrem de favorabilă, propunerea germană nu a fost primită la Ankara cu un deosebit entuziasm, agresiunea Italiei asupra Albaniei

²⁷ J.R.M. Butler, *Grand Strategy*, Vol. 2, *September 1939-June 1941*, London, His Majesty's Stationary Office, 1957, p. 66.

²⁸ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 6, *Cabinet 19*, 10 aprilie 1939, f. 297.

²⁹ D.B.F.P., Third Series, Volume V, doc. nr. 48 și 49, pp. 95-96.

³⁰ *Ibidem*, doc. nr. 66, pp. 113-114.

³¹ Textul provizoriu al acestei declarații se regăsește *ibidem*, *Annex to No. 66*, pp. 115-116. Textul final al declarației se regăsește *ibidem*, *Note to Chapters I and II*, p. 197.

³² *Ibidem*, f. 61. Vezi și D.B.F.P., Third Series, Volume V, 1939, doc. nr. 304, p. 357.

³³ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 6, *Cabinet 19*, 10 aprilie 1939, f. 286.

³⁴ A.M.A.E., Fond 71, Anglia, Vol. 10, 1939, *Telegrams*, ff. 393-394.

generând temeri serioase în capitala turcă cu privire nu doar la viabilitatea unui astfel de proiect, cât mai ales în legătură cu planurile viitoare de expansiune ale Italiei³⁵.

Tocmai aceste îngrijorări i-au determinat în cele din urmă pe turci să opteze, la rândul lor, pentru relații mai solide cu puterile occidentale, concretizate, după negocieri deloc facile cu o *Declarație* comună, la 12 mai 1939, împreună cu Marea Britanie³⁶. Scopul declarat al acestei inițiative diplomatice era acela de a face public angajamentul părților de a-și oferi sprijin și asistență reciprocă în cazul unui conflict în zona Mediteranei, dar și faptul că securitatea Balcanilor reprezenta un element de maxim interes, atât la Londra cât și la Ankara³⁷. Dacă însă britanicii au sperat până în ultimul moment la faptul că această declarației comune va fi dublată și de încheierea unui acord în termeni concreți, Ankara, pe de altă parte, a evitat orice angajament de acest fel³⁸.

Marea Britanie și Franța au încercat ulterior, în mod repetat, să încheie un tratat de asistență mutuală cu Turcia, însă dificultățile negocierilor cu Ankara i-au făcut pe aliați să aibă rezerve serioase în privința posibilităților reale de cooperare militară a țărilor din sud-estul Europei³⁹. Cu toate acestea era evident că singurul stat din zona Balcanilor care putea rezista cu oarecare succes în fața agresiunii unei mari puteri nu putea fi decât Turcia, iar într-o asemenea circumstanță ea putea fi relativ ușor sprijinită de către puterile occidentale, datorită în primul rând poziției sale geografice⁴⁰.

În toamna lui 1939 era însă esențial pentru britanici ca Bulgaria să facă parte dintr-un bloc al statelor balcanice, în caz contrar existând riscul ca ea să cadă sub influența Germaniei și astfel *Reich*-ul să câștige un cap de pod în regiune, chiar și fără a fi necesar să mai invadeze România. Din acest motiv, Londra a determinat Turcia și Iugoslavia să exercite presiuni asupra Sofiei pentru ca aceasta să-și precizeze în mod clar poziția, iar dacă România putea fi convinsă să-i cedeze sudul Dobrogei existau perspective favorabile ca proiectul blocului balcanic să devină curând realitate⁴¹. Mai mult decât atât, dacă Bulgaria putea fi convinsă să se alăture acestui proiect și să colaboreze în acest sens cu țările vecine exista și posibilitatea ca, în cazul unei agresiuni germane asupra României, Turcia să poată interveni rapid și eficient, astfel încât, într-o perioadă scurtă de timp, trei sau patru divizii turcești să poată tranzita teritoriul bulgar pentru a ajunge în România⁴².

Din acest punct de vedere, trebuie subliniat faptul că situația specială a Turciei a fost sesizată și de sovietici, iar Turcia a făcut permanent obiectul unor mențiuni aparte în timpul negocierilor tripartite dintre Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică, desfășurate în primăvara și vara anului 1939, Moscova solicitând chiar demararea unor negocieri comune cu Turcia, în scopul încheierii unui acord special de asistență mutuală, pentru a preveni o eventuală limitare a angajamentelor Ankarei la zona

³⁵ D.B.F.P., Third Series, Volume V, doc. nr. 414, p. 464.

³⁶ J.R.M. Butler, *op. cit.*, p. 66.

³⁷ D.B.F.P., Third Series, Volume V, doc. nr. 423, pp. 472-473.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, pp. 12-14.

⁴⁰ J.R.M. Butler, *op. cit.*, p. 66.

⁴¹ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 15, 14 septembrie 1939, f. 87. Vezi și *War Cabinet* 16, 15 septembrie 1939, f. 93 sau A.M.A.E., Fond 71, Anglia, Vol. 40, f. 366.

⁴² A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 15, 14 septembrie 1939, f. 87.

Balkanilor sau a Mediteranei⁴³. Mai mult decât atât, Uniunea Sovietică a transmis Ankarei, în mod oficial, la începutul lui august 1939, invitația de a începe negocieri în această direcție, fapt care a trezit speranțe la Ankara în privința posibilității ca Turcia să fie inclusă într-un amplu sistem de securitate, alături de Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică⁴⁴. Eșecul final al negocierilor, tripartite, urmat aproape imediat de încheierea pactului sovieto-german, la 23 august 1939 a pus capăt tuturor acestor speranțe, iar izbucnirea războiului, la 1 septembrie, nu a făcut decât să urgenteze necesitatea încheierii unui aranjament de securitate solid cu Turcia pentru puterile occidentale.

Britanicii s-au decis însă, în toamna anului 1939, că un tratat sau un aranjament cu Ankara era absolut necesar⁴⁵, indiferent de prețul pe care ar fi trebuit să-l plătească. Iar acest preț nu a fost deloc unul neînsemnat. De partea cealaltă, turcii au fost puși în fața a două opțiuni, și anume o înțelegere directă cu Uniunea Sovietică, dar care în noul context oferea în mod cert avantaje și Germaniei, fie o alianță cu Marea Britanie și Franța⁴⁶. În cele din urmă, Ankara a ales această ultimă variantă, însă în mod clar turcii nu doreau să se angajeze în vreun fel față de puterile occidentale fără a-și impune anumite condiții. Turcii doreau, în primul rând, un împrumut de 15 milioane de lire sterline în aur, dar din punctul de vedere al Londrei și Parisului, această chestiune era una delicată. Dacă ar fi fost de acord cu cererea Turciei, exista probabilitatea ca și alte state – europene și nu numai – să formuleze pretenții similare, pe care Marea Britanie și Franța, în condițiile războiului, să nu le poată satisface⁴⁷.

În cele din urmă britanicii au optat totuși pentru acordarea unui astfel de împrumut Ankarei, deoarece, pe de o parte, considerau, așa cum am mai subliniat, absolut necesar un acord cu Turcia, astfel încât situația din primul război mondial să nu se mai repete, iar pe de altă parte datorită evoluției îngrijorătoare a evenimentelor din Polonia⁴⁸. Cu toate acestea, dacă Polonia s-ar fi prăbușit, iar Germania ar continuat agresiunea și împotriva României, exista posibilitatea ca Bulgaria să se alăture fostului aliat din „Marele Război”. Astfel se putea profila un pericol serios la fruntariile Turciei și în Balcani, pe care Ankara nu l-ar fi putut ignora. Ori în aceste condiții doar Marea Britanie și Franța îi puteau veni în ajutor. Timpul putea lucra așadar, în favoarea puterilor occidentale, însă totul depindea de următoarea acțiune a Germaniei, de atitudinea Uniunii Sovietice și nu în ultimul rând, de poziția statelor balcanice⁴⁹. Marea Britanie și Franța au convenit totuși să ofere Turciei un împrumut de 25 de milioane de lire sterline, din care contribuția Parisului era de numai 4 milioane. Pe lângă acest sprijin financiar, Londra a hotărât să oprească în Turcia un transport de avioane de luptă, destinat inițial Poloniei. Acestea puteau folosi acum Londrei ca monedă de schimb în negocierile cu Ankara, autoritățile turce fiind informate că, în funcție de atitudinea adoptată, puteau primi respectivele avioane, însă exista și posibilitatea ca ele

⁴³ D.B.F.P., Third Series, Volume V, 1939, doc. nr. 201, pp. 228-229. Vezi și A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 5, *Cabinet* 21, 19 aprilie 1939, f. 314.

⁴⁴ Emanuel Ploeanu, *Politica Statelor Unite față de Turcia între anii 1943-1952. De la neimplicare la alianță*, Cuvânt înainte de Ion Stanciu, Iași, Institutul European, 2009, p. 36.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 21.

⁴⁶ Emanuel Ploeanu, *op. cit.*, p. 38.

⁴⁷ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 3, 5 septembrie 1939, ff. 26-27.

⁴⁸ *Ibidem*, *War Cabinet* 5, 6 septembrie 1939, f. 33.

⁴⁹ *Ibidem*, *War Cabinet* 16, 15 septembrie 1939, f. 94.

să fie livrate României⁵⁰. De fapt, britanicii erau aproape convinși că turcii vor accepta curând condițiile oferite de puterile occidentale și vor încheia un tratat cu acestea. *Foreign Office*-ul pregătise chiar, la 21 septembrie 1939, proiectul unui asemenea document, ținând seama și de unele puncte asupra cărora Ankara insistase în mod deosebit, ca de exemplu valabilitatea pe 15 ani a înțelegerii. Pe de altă parte, guvernul de la Londra dorea să anexeze tratatului propriu-zis și un protocol secret, prin care Marea Britanie se obliga să ofere asistență Turciei, imediat ce o acțiune militară ostilă, declanșată de o putere europeană, s-ar fi apropiat de frontierele Turciei sau ale Greciei. În asemenea condiții, exista totuși posibilitatea ca Turcia să nu sprijine puterile occidentale dacă acestea s-ar fi găsit în stare de război cu Uniunea Sovietică sau Italia înainte ca Ankara să se afle ea însăși în război cu acestea, dar britanicii au fost de acord că era un risc pe care trebuia să și-l asume dacă doreau să încheie tratatul cu Turcia⁵¹.

În cele din urmă, cele două mari puteri occidentale au încheiat tratatul tripartit cu Ankara, la 28 septembrie 1939. Tratatul a fost însă semnat abia la 19 octombrie 1939, textul documentului suferind până în acel moment anumite modificări, efectuate de Ankara la presiunile Moscovei și cu acordul Marii Britanii⁵². Pe termen mediu și lung Londra reușea să alinieze astfel politica Ankarei față de propriile sale interese⁵³. Cu toate acestea, angajarea formală a Turciei într-o alianță cu Marea Britanie și Franța în 1939 a consolidat orientarea pro-occidentală a Ankarei și a fost percepută ca un soi de înfrângere pentru diplomația germană. De partea cealaltă însă, Turcia a oferit Germaniei suficiente asigurări asupra faptului că nu reprezenta o amenințare pentru interesele *Reich*-ului, refuzul Ankarei de a declara război Italiei în iunie 1940 reprezentând o garanție din acest punct de vedere⁵⁴.

În plus, Londra considera că mai trebuia rezolvată o chestiune importantă după concretizarea acestei alianțe tripartite. Britanicii trebuiau să evite provocarea Italiei, însă tocmai această problemă a generat divergențe între Londra și Paris, deoarece francezii doreau și deplasarea în Balcani a unei forțe militare aliate⁵⁵, pe când britanicii, dimpotrivă, considerau ideea ca fiind incompatibilă cu planul unui bloc balcanic format din state neutre și susceptibilă să ofere Italiei pretextul unei intervenții⁵⁶. În plus, planurile franceze cădeau într-un moment destul de nepotrivit, deoarece Londra, spre deosebire de Paris, încerca să mențină pacea și unitatea zonei balcanice și nu neapărat să repete scenariul primului război mondial și al intervenției aliate de atunci, cu debarcarea de la Salonic⁵⁷. Ori propunerea franceză, belicoasă fără îndoială, a coincis exact cu încercările britanice de a sonda opinia guvernelor din statele balcanice cu

⁵⁰ *Ibidem*, *War Cabinet* 19, 18 septembrie 1939, f. 109; vezi și f. 111.

⁵¹ *Ibidem*, *War Cabinet* 22, 21 septembrie 1939, ff. 126-127.

⁵² A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 36, 4 octombrie 1939, f. 198.

⁵³ Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, p. 127.

⁵⁴ Emanuel Ploeanu, *op. cit.*, p. 41.

⁵⁵ Imediat după izbucnirea războiului în Europa, generalul Gamelin, alături de unii ofițeri britanici, a început să lucreze la un plan care viza desfășurarea unei forțe militare aliate în Balcani, dar care pleca de la premisa că Italia avea să treacă de partea Germaniei, renunțând la poziția sa neutră. Vezi A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 7, 7 septembrie 1939, f. 46.

⁵⁶ Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, pp. 12-14.

⁵⁷ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 23, 22 septembrie 1939, f. 129.

privire la perspectiva și disponibilitatea acestora de a colabora în cadrul unui bloc de state neutre în regiune⁵⁸.

Deocamdată însă, britanicii erau gata să mizeze pe neutralitatea Italiei, spre deosebire de francezi, fiind interesați ca Mussolini să păstreze acest statut cât mai mult timp. Ori dacă Roma își menținea neutralitatea și, pe lângă aceasta, și relații normale cu puterile occidentale, Londra era dispusă la orice efort necesar pentru încheierea unui bloc de state neutre în Balcani. Desigur, totul se rezuma, în septembrie 1939, doar la intenții, iar britanicii erau conștienți că Germania putea foarte bine contracara acest plan, de pildă printr-o invazie asupra României⁵⁹, imediat ce ostilitățile din Polonia s-ar fi încheiat. Dar până când acest lucru nu avea să se producă Londra era hotărâtă să-și impună punctul de vedere în fața autorităților de la Paris: o Italie neutră sau, mai mult chiar, prietenă era mai importantă pentru puterile occidentale decât implicarea în război a statelor balcanice sau debarcarea în regiune a unui corp expediționar aliat⁶⁰, iar argumentele britanice în acest sens erau cât se poate de clare. O Italie ostilă însemna că aliații nu mai puteau utiliza Marea Mediterană pentru a transporta trupe sau materiale de război până când nu eliminau, mai întâi, pericolul reprezentat de forțele aeriene și navale ale acesteia. Compensațiile și câștigurile, pe de altă parte ar fi fost destul de puțin însemnate, rezumându-se probabil la o atitudine mai favorabilă a Turciei față de cauza aliată, dar era posibil ca acest lucru să fie obținut și în condițiile păstrării neutralității Romei⁶¹.

Chiar și așa însă, tratatul tripartit cu Turcia a însemnat, în cele din urmă, un succes diplomatic pentru puterile occidentale, iar dintre acestea cel mai mult a avut de câștigat Marea Britanie. Odată cu încheierea acestui aranjament, Londra a fost în măsură să-i determine pe francezi să renunțe la planurile lor privind debarcarea unei forțe militare însemnate la Salonic, aidoma acțiunii similare din primul război mondial. Un asemenea plan putea fi luat totuși în considerare, dar numai în condițiile în care Grecia ar fi solicitat ajutorul puterilor occidentale, iar Italia ar fi rămas neutră și ar fi acceptat intervenția aliată. În orice caz, Marea Britanie și Franța nu ar fi debarcat la Salonic decât o forță limitată, cu scopuri exclusiv defensive. Pe de altă parte, dacă Turcia sprijinea eforturile aliate – iar acum existau premise suficiente în această direcție – șansele de reușită ale proiectului ce viza crearea unui bloc balcanic deveneau mult mai clare, ceea ce putea determina Germania nu numai să mențină în estul și sud-estul Europei forțe militare considerabile, ci și să limiteze posibilitatea *Reich*-ului de a obține materii prime importante din regiune, în funcție de bunăvoința și disponibilitatea guvernelor din țările respective⁶².

Existau însă și alte perspective pe care încheierea tratatului tripartit cu guvernul de la Ankara le deschidea pentru puterile occidentale. Dacă Turcia fusese primul pas, următorul îl putea reprezenta Italia⁶³, iar britanicii, cel puțin, luau în calcul două

⁵⁸ *Ibidem*, *War Cabinet* 8, 8 septembrie 1939, f. 46.

⁵⁹ Francezii, pe de altă parte pregăteau în Siria o armată care să vină imediat în ajutorul României, dacă aceasta ar fi fost atacată de Germania, dar britanicii erau extreme de rezervați față de oportunitatea și rezultatele unei asemenea acțiuni. Vezi *ibidem*, *War Cabinet* 29, 27 septembrie 1939, f. 158.

⁶⁰ *Ibidem*, *War Cabinet* 15, 14 septembrie 1939, f. 87.

⁶¹ J.R.M. Butler, *op. cit.*, p. 64.

⁶² *Ibidem*, *War Cabinet* 39, 6 octombrie 1939, f. 216.

⁶³ Imediat după încheierea tratatului cu Ankara Londra s-a grăbit să ofere Italiei explicații detaliate în legătură cu menirea aranjamentului tripartit cu Franța și Turcia, pentru a elimina riscul ca Roma să creadă că acesta

variante de abordare a disponibilității Romei de a se ralia planurilor aliate. Prima consta în sugestia ca Italia să participe la eforturile constructive de a se realiza în Balcani un bloc de state neutre, iar a doua, poate chiar mai importantă, pleca de o idee formulată de Primul Lord al Amiralității, Winston Churchill și viza încercarea de a convinge pe liderii politici italieni să accepte cooperarea cu Franța și Marea Britanie pentru a menține bazinul Mării Mediterane departe de război⁶⁴. Indiferent însă de opțiune, relațiile Londrei cu Italia nu trebuiau să fie afectate de tratatul tripartit cu Turcia, știut fiind faptul că legăturile dintre Roma și Ankara nu erau tocmai dintre cele mai cordiale. Din punctul de vedere al diplomației britanice soluția era totuși una relativ simplă. Și Turcia și Italia trebuiau lăsate să creadă, fiecare în parte, că ele dețin inițiativa formării unui bloc balcanic de state neutre⁶⁵.

Pe de altă parte încheierea și semnarea tratatului dintre Turcia, Marea Britanie și Franța a determinat și o amplificare a interesului statelor din Balcani față de planul coagulării unui bloc neutru în regiune⁶⁶. Chiar guvernul României a privit cu un deosebit interes tratatul tripartit încheiat de Turcia cu marile puteri occidentale, considerând că acesta era un instrument prin care Parisul și Londra puteau contribui la consolidarea securității în Balcani și puteau contracara influența Germaniei în regiune. Din punctul de vedere al autorităților de la București, această alianță deschidea perspectivele întăririi influenței occidentale în sud-estul Europei, dezvoltării relațiilor cu statele membre ale Înțelegerii Balcanice și putea amplifica forța unui eventual front balcanic⁶⁷. Mai mult decât atât, diplomația românească spera ca semnarea tratatului tripartit dintre Marea Britanie, Franța și Turcia să marcheze debutul unei etape noi, fructuoase, în relațiile dintre statele din Europa Centrală și de Sud-Est, în urma căreia Ungaria și Bulgaria să înțeleagă că adevăratul lor interes nu însemna obținerea unor fâșii de câțiva kilometri din teritoriul României, ci stoparea agresiunii în această zonă a continentului, astfel încât era necesar ca ele să renunțe, spre propriul folos, la propaganda iredentistă și ambițiile revizioniste⁶⁸.

Ideea unui bloc balcanic sau al statelor neutre nu a prins rădăcini doar în Marea Britanie, Franța sau România. La 15 septembrie 1939, Mussolini s-a arătat interesat de constituirea unui bloc al statelor balcanice și dunărene, aflat, bineînțeles, sub tutelă italiană. Mai mult chiar, proiectul italian a primit încurajări și din partea Berlinului⁶⁹. Încheierea tratatului tripartit dintre Marea Britanie, Franța și Turcia, a determinat însă Italia – nemulțumită și stânjenită de prestigiul dobândit astfel de Turcia și în ciuda asigurărilor oferite de britanici potrivit cărora înțelegerea nu era îndreptată nicidecum împotriva ei⁷⁰ – să abandoneze proiectul. Liderii politici de la Roma erau conștienți că în noile condiții create de implicarea puterilor occidentale nu își vor mai putea impune

era îndreptat împotriva ei. O asemenea „neînțelegere”, din punctul de vedere al britanicilor, trebuia evitată cu orice preț, fiind necesar ca sensibilitățile Italiei să fie menajate. Vezi A.M.A.E., Fond 71, Anglia, Vol. 40, f. 368.

⁶⁴ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 39, 6 octombrie 1939, f. 217.

⁶⁵ *Ibidem*, *War Cabinet* 62, 27 octombrie 1939, f. 341.

⁶⁶ *Ibidem*, *War Cabinet* 67, 1 noiembrie 1939, f. 25. Vezi și A.M.A.E., Fond 71, 1939, E 9, *Al doilea război mondial*, Vol. 2, ff. 63-64.

⁶⁷ Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938-mai 1940*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 257.

⁶⁸ A.M.A.E., Fond 71, 1939, E 9, *Al doilea război mondial*, Vol. 2, f. 29.

⁶⁹ Ion Calafeteanu, *op. cit.*, pp. 194-195.

⁷⁰ A.M.A.E., Fond 71, 1939, E 9, *Al doilea război mondial*, Vol. 2, ff. 31-32.

punctul de vedere asupra unui grup de state care avea încă legături strânse cu Marea Britanie și Franța⁷¹.

Mai mult decât atât, stimulată de implicarea Marii Britanii și a Franței în eforturile de întărire a securității din sud-estul Europei, guvernul român a finalizat el însuși, la 28 octombrie 1939, elaborarea proiectului unui bloc al statelor balcanice⁷² – dar care ar fi trebuit să includă Ungaria, Bulgaria și Italia –, ce prevedea neutralitatea statelor semnatare, neagresiune între părți, păstrarea cel puțin a unei neutralități binevoitoare a statelor semnatare în cazul de agresiune asupra unuia dintre ele, schimb de informații politice sau de altă natură și măsuri comune de ordin economic⁷³. Propunerea României a fost înaintată mai întâi Greciei. Autoritățile de la Atena nu au oferit Bucureștilor un răspuns imediat, dar se declarau gata să examineze mai în amănunt propunerea, eventual împreună cu celelalte state din Înțelegera Balcanică, fie prin intermediul corespondenței diplomatice, fie chiar în cadrul unei conferințe. Cu toate acestea, prima reacție a Atenei a fost una negativă. Grecia nu înțelegea să ia parte la o asemenea construcție politică aflată sub patronajul Italiei și presupunea că Ankara, de exemplu, va adopta aceeași atitudine. Pe de altă parte însă, guvernul elen nu avea nimic împotriva ca Ungaria să fie inclusă în proiect⁷⁴.

Bucureștii au perseverat totuși, înaintând aceeași propunere și Turciei, la începutul lunii noiembrie 1939. Britanicii au urmărit cu o deosebită atenție demersul guvernului român, proiectul acestuia cuprinzând aceleași prevederi pe care le lua în calcul și diplomația de la Londra în direcția formării unui bloc balcanic⁷⁵. Liderii politici britanici considerau însă că rezervele formulate de Atena erau în mare parte neîntemeiate, cel puțin în privința atitudinii Turciei⁷⁶. Ankara putea fi foarte bine lăsată să creadă că deținea inițiativa politică, chiar și în condițiile participării Italiei, iar faptul că autoritățile de la București înaintaseră propunerea lor și Ankarei putea constitui tocmai argumentul care să-i convingă pe turci că ei reprezentau piesa centrală a planului și nu Italia⁷⁷.

⁷¹ Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 198.

⁷² Gheorghe Buzatu, *România și Marile Puteri (1939-1947)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 65.

⁷³ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 69, 3 noiembrie 1939, f. 34. Vezi și Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 258 sau Ion Calafeteanu, *op. cit.*, pp. 203-204. De asemenea, detalii suplimentare ale proiectului românesc se pot găsi la Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, pp. 64-65.

⁷⁴ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 67, 1 noiembrie 1939, f. 25.

⁷⁵ *Ibidem*, *War Cabinet* 69, 3 noiembrie 1939, f. 34. În concepția diplomației de la București era imposibilă constituirea unui Bloc Balcanic al Neutrilor fără a fi inclusă și Italia, deoarece, într-un asemenea caz, nici Bulgaria și nici Ungaria nu ar mai fi acceptat să participe. Pe de altă parte, Bucureștii erau convingși de faptul că participarea Italiei nu numai că nu va determina o aliniere a statelor din Balcani la eventualele planuri războinice ale Romei, dar va obliga pe italieni să-și precizeze și să-și mențină neutralitatea. Era exact ceea ce urmăreau și britanicii. Vezi Mehmet Ali Ekrem, *Relațiile româno-turce între cele două războaie mondiale*, București, Editura Științifică, 1993, p. 110.

⁷⁶ Calculul britanic s-a dovedit a fi, din acest punct de vedere, unul absolut corect, deoarece atunci când Bucureștii au înaintat Ankarei această propunere, turcii au lăsat să se înțeleagă că acceptă și doresc participarea Italiei, fără a se teme că Roma se va folosi de această construcție politică pentru a-și atinge obiectivele sale proprii. Vezi Mehmet Ali Ekrem, *op. cit.*, p. 107. În plus, turcii mai aveau un motiv pentru care nu intenționau să se opună participării Italiei la formarea Blocului Balcanic al Neutrilor, deoarece considerau că implicarea Romei ar fi putut conferi acestui sistem un plus de securitate în fața unei potențiale agresiuni ori amenințări din partea Uniunii Sovietice. Vezi A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 109, 9 decembrie 1939, f. 247.

⁷⁷ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet* 69, 3 noiembrie 1939, f. 34.

Optimismul Marii Britanii față de perspectiva închegării blocului balcanic a luat sfârșit însă destul de curând, mai ales că vechile obstacole nu au întârziat să iasă din nou la iveală. Un asemenea proiect putea funcționa numai dacă Bulgaria accepta să participe, iar pentru ca Sofia să fie convinsă în această direcție, ar fi fost necesar ca România să facă unele concesii teritoriale în favoarea Bulgariei⁷⁸. Bucureștii însă își exprimaseră în dese rânduri convingerea că satisfacerea pretențiilor bulgare – în principiu acceptabile – ar fi determinat automat Ungaria să formuleze cereri similare, iar România dorea să evite o asemenea situație⁷⁹. Pe de altă parte, încercarea britanicilor de a determina Ankara să preia inițiativa fermă de a „construi” acest bloc balcanic nu a avut rezultatele scontate, turcii încercând să-și protejeze mai întâi interesele proprii. În plus, speranțele legate de Italia începeau și ele să se risipească. Oficialii de la Roma se hotărâu greu și erau dificil de abordat, astfel încât britanicii s-au hotărât ca pentru moment să renunțe la orice presiune față de eventuala participare a Italiei la formarea blocului balcanic al neutrilor⁸⁰.

Întregul proiect avea să eșueze, în cele din urmă, datorită refuzului Italiei, Bulgariei și Ungariei – survenit în urma presiunilor Berlinului – de a participa la o asemenea construcție politică⁸¹. Cel puțin în cazul Italiei se pare că ar fi existat un avertisment formulat de Ribbentrop, conform căruia, în cazul în care Uniunea Sovietică ar fi acționat în direcția Balcanilor, trupele germane aveau să intervină pentru apărarea intereselor *Reich*-ului în România, iar în aceste condiții, Italia ar fi trebuit, la rândul ei, să înainteze și să ocupe regiunile din Iugoslavia asupra cărora emitea pretenții. Italienii considerau însă că astfel ar fi fost puși într-o situație ingrată, deoarece, în cazul unui refuz al solicitărilor germane exista posibilitatea ca regimul fascist al lui Mussolini să piardă teren sau chiar să se prăbușească, în timp ce intrarea în război de partea Germaniei, în condițiile unui front unit al statelor balcanice și al perspectivei unei colaborări a acestuia cu Franța și Marea Britanie, implica riscul real ca Italia să fie zdrobită în Balcani sau chiar pe propriul teritoriu⁸². Din aceste motive, Italia a ales o variantă de compromis, adoptând o atitudine de expectativă, atât pentru a câștiga timp, cât și pentru a menține deschise căile de comunicare cu puterile occidentale și cu Berlinul, dar această politică a fost de natură să elimine șansele unei implicări efective a Romei în proiectul formării blocului balcanic al neutrilor⁸³.

În cele din urmă, ca o ultimă speranță, britanicii și-au pus unele speranțe de reușită în rezultatul conferinței Înțelegerii Balcanice, ce a avut loc la Belgrad, în februarie 1940, dar și acestea aveau să se risipească în curând. Rezultatul a fost unul

⁷⁸ *Ibidem*, *War Cabinet* 70, 4 noiembrie 1939, f. 39.

⁷⁹ La sfârșitul anului 1939, guvernul român a luat totuși în calcul posibilitatea să cedeze Ungariei o fâșie de 20 până la 40 de kilometri lățime, care să includă Satu-Mare, Aradul și Timișoara, dar era greu de crezut că maghiarii aveau să se mulțumească doar cu atât. Oferta aceasta a fost formulată de către Mihai Antonescu, în timpul unei vizite efectuate la Roma, în ianuarie 1940. Vezi Elisabeth Barker, *op. cit.*, pp. 11-12.

⁸⁰ *Ibidem*, *War Cabinet* 70, 4 noiembrie 1939, f. 39.

⁸¹ Ion Calafeteanu, *op. cit.*, pp. 234-235. Vezi și Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 67. Pe de altă parte, prăbușirea Franței la începutul verii anului 1940 a determinat și anularea oricărei posibilități de a fi deschis totuși un front aliat la Salonic, chiar și în perspectiva desfășurării unor forțe limitate, cu un scop strict defensiv. Pe de altă parte, trebuie subliniat faptul că acest proiect nu a beneficiat nici până atunci de un plan de acțiune concret și realist. Vezi Elisabeth Barker, *op. cit.*, pp. 18-19.

⁸² A.M.A.E., Fond 71, 1939, E 9, *Al doilea război mondial*, Vol. 2, f. 244.

⁸³ *Ibidem*, ff. 243-244.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 262. Vezi și Elisabeth Barker, *op. cit.*, p. 12.

dezamăgitor. Existau foarte puține șanse ca Bulgaria să fie atrasă de partea României sau a Turciei. Ca și până atunci, Sofia își dorea sudul Dobrogei, iar România, deși ar fi fost dispusă la o asemenea concesiune, a fost nevoită să o refuze, deoarece atât Ungaria, cât și Uniunea Sovietică ar fi formulat imediat, la rândul lor, pretenții teritoriale față de România. Vechile dileme și animozități reveniseră deci în prim plan, iar perspectiva înțelegerii și compromisului a fost practic eliminată definitiv.

BIBLIOGRAFIE

- Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Fond 71, Anglia, Volumul 40; Fond E9, Al Doilea Război Mondial, Vol. 2.
- Arhivele Naționale/Arhivele Naționale Istorice Centrale, București Fond Microfilme Anglia, Inventar 1085, Rolele nr. 5, 6, 8.
- Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Edited by, E.L. Woodward, M.A., F.B.A., and Rohan Butler, M.A., Assisted by Margaret Lambert, Ph.D., Third Series, Volume IV, 1939, London, His Majesty's Stationary Office, 1951; Volume V, 1939, London, His Majesty's Stationary Office, 1952.
- Barker, E., *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London and Basingstoke Associated companies in New York, Dublin, Melbourne, Johannesburg and Madras, The Macmillan Press Ltd., 1976.
- Butler, J.R.M., *Grand Strategy*, Vol. 2, *September 1939 – June 1941*, London, His Majesty's Stationary Office, 1957.
- Buzatu, G., *România și Marile Puteri (1939-1947)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Calafeteanu, I., *Diplomația românească în sud-estul Europei 1938-1940*, București, Editura Politică, 1980.
- Campus, E., *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale. Prima parte a secolului al XX-lea*, București, Editura Politică, 1988.
- Ekrem, M. A., *Relațiile româno-turce între cele două războaie mondiale*, București, Editura Științifică, 1993.
- Lungu, D., *Romania and the Great Powers, 1933-1940*, Durham and London, Duke University Press, 1989.
- Moisuc, V., *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938-mai 1940*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971.
- Woodward, L., *British Foreign Policy in the Second World War*, London, His Majesty's Stationary Office, 1962.

Interferențe culturale româno-bulgare

Camelia ZĂBAVĂ

*Institutul Limbii Române/
Universitatea „Sfinții Chiril și Metodieu”
din Veliko Tărnovo, Bulgaria*

Abstract: The article Romanian-Bulgarian Cultural Interferences presents the importance of cultural relations between two neighboring countries, Romania and Bulgaria. The author focuses on education, an important cultural area in which the two countries develop strong cultural interferences.

This paper aims to highlight this by presenting a number of educational establishments, at both pre-university and university level, which mirror each other's work in the two countries. In this respect, the object of the research is the presentation of the Bulgarian Theoretical High School "Hristo Botev" in Bucharest and the Romanian High School "Mihai Eminescu" in Sofia, as well as the Romanian and Bulgarian language lecturers, which operate in Bulgarian and Romanian universities.

Keywords: *cultural interferences, education, lecturer, Romanian, Bulgarian*

1. INTRODUCERE

În general, țările dezvoltă între ele o serie de relații care țin de domeniul economic, politic, social și cultural, chiar dacă statele nu se află în proximitate geografică. Acest lucru este cu atât mai firesc în situația în care două țări sunt vecine, legăturile care se stabilesc între ele de-a lungul istoriei fiind naturale.

România și Bulgaria sunt două țări situate în sud-estul Europei, care, de-a lungul existenței lor, au manifestat influențe comune, care s-au concretizat la nivel social, economic și cultural. În ceea ce privește segmentul cultural, interferențele se înregistrează în mai multe domenii: limbă, religie, tradiții, literatură și muzică. Deși limbile română și bulgară fac parte din familii lingvistice diferite (româna fiind o limbă romanică, iar bulgara o limbă slavă), la nivel lingvistic ele prezintă o serie de asemănări care se datoresc influențelor și împrumuturilor reciproce, ca rezultat al contactelor strânse pe care cele două state le-au avut de-a lungul istoriei lor.

Privitor la religie, este bine cunoscut faptul că atât România, cât și Bulgaria sunt țări cu populație majoritar ortodoxă, Biserica Ortodoxă având un rol important în tradițiile religioase și culturale ale celor două popoare. Nașterea Domnului, Sărbătorile Pascale și alte mari sărbători creștin-ortodoxe sunt celebrate în mod asemănător în ambele țări.

Referitor la tradiții și obiceiuri populare, se observă că cele două popoare au multe elemente în comun, îndeosebi în ceea ce privește viața rurală, pastorală și sărbătorile. Un exemplu este Mărțișorul, care în ambele țări se sărbătorește pe 1 martie – un simbol al primăverii și al reînnoirii naturii. De asemenea, pe ambele maluri ale Dunării se păstrează tradiții legate de credințe precreștine, cum ar fi obiceiurile cu măști, mascații având rolul de a alunga spiritele rele. Dintre datinile comune mai pot fi amintite colindele, Sorcova sau Zărezeanul.

Multe similitudini se înregistrează și în ceea ce privește muzica și dansurile populare. Atât românii, cât și bulgarii au ca dansuri specifice horele, precum și instrumente muzicale tradiționale comune: fluierul, cimpoiul, cobza ș.a.

Literatura celor două popoare se caracterizează printr-un patrimoniu folcloric bogat, iar basmele și miturile din România și Bulgaria prezintă similitudini remarcabile. Ambele popoare au mituri legate de strigoi, vrăjitoare, iele, samodive și eroi mitologici care protejează comunitatea.

Se poate afirma, deci, că interferențele culturale româno-bulgare sunt numeroase, complexe, manifestându-se printr-o gamă largă de elemente și se reflectă atât prin similitudini, cât și prin diferențe, pentru că aceste influențe reciproce au contribuit la formarea și consolidarea atât a unor identități culturale distincte, cât și a unor legături puternice între cele două popoare de pe malurile Dunării.

O direcție culturală în care cele două țări dezvoltă puternice interferențe este învățământul. În lucrarea de față ne propunem să evidențiem acest fapt prin prezentarea unor unități de învățământ, care funcționează în oglindă în cele două state, la nivel liceal și universitar.

2. ÎNVĂȚĂMÂNTUL LICEAL

Fiecare dintre capitalele celor două state, București și Sofia, găzduiește, la rândul ei, un liceu cu predare în limba țării vecine.

2.1. Liceul Teoretic Bulgar din București

Liceul Teoretic Bulgar din București a fost înființat în anul 1998 ca unitate de învățământ de stat cu predare în limba română, dar având ca obiect de studiu obligatoriu limba bulgară, prin Ordinul Ministerului Educației Naționale nr. 4981 din 10 noiembrie 1998, pe baza unui acord bilateral între România și Bulgaria¹.

Liceul și-a schimbat denumirea din Liceul Teoretic Bulgar în Liceul Teoretic Bulgar „Hristo Botev” în anul școlar 2005–2006, prin Ordinul Ministerului Educației și Cercetării nr. 3235 din 14 februarie 2005, în același an, fiind inaugurată clădirea consolidată și renovată, asigurându-se astfel un mediu propice pentru desfășurarea procesului educativ². Pe baza programului de colaborare în domeniul învățământului, științei și culturii pentru anii 2005–2007 desfășurat între Guvernul României și Guvernul Republicii Bulgaria, liceul și-a diversificat oferta educațională, oferind acces

¹ A se vedea <https://www.liceulbulgar.ro/istoric-3/>

² *Ibidem*.

și elevilor care nu aparțin minorității bulgare, însă care doresc să studieze limba bulgară³.

Un alt moment important în istoria acestui liceu îl reprezintă data de 12 noiembrie 2004, când, în baza proiectului „Împreună în Europa”, Liceul Bulgar „Hristo Botev” din București și școala „Hristo Botev” din Ruse au încheiat un „Protocol de înfrățire”, al cărui obiectiv principal este acela de a crea un spirit solid de prietenie, cooperare și bună vecinătate între România și Bulgaria prin extinderea și diversificarea activităților organizate reciproc în domeniul educației și culturii, la care să participe cadre didactice și elevi din cele două unități de învățământ⁴.

Oferta educațională a acestui liceu este generoasă și acoperă toate cele trei stadii: primar, gimnazial și liceal. În ceea ce privește învățământul primar, începând cu clasa pregătitoare și terminând cu clasa a patra, predarea se face în limba română, la aceasta adăugându-se și faptul că se învață și limba neogreacă. Asemănător stau lucrurile și la ciclul gimnazial, predarea este în limba română, se învață în continuare neogreaca, la care se adaugă și studiul limbilor engleză și franceză. Studiile liceale, care aparțin filierei teoretice, se axează pe următoarele specializări: matematică-informatică, limba maternă bulgară (cu predare în limba română); filologie (predare în limba română); filologie limba maternă bulgară/neogreacă (cu predare în limba română) și filologie limba maternă rusă/rromani.

După cum se poate observa din paleta educațională pe care o oferă, Liceul Teoretic Bulgar „Hristo Botev” își propune implementarea unui model european, modern, pe principiul „unitate în diversitate”. Acest fapt are ca punct de plecare Protocolul încheiat în martie 2006 între minoritatea națională bulgară și minoritatea națională elenă, având ca scop deschis cunoașterea și promovarea celor două limbi și a identității etnice a comunităților⁵.

Desfășurându-și activitatea sub deviza „Diversitate culturală – educație unitară!”, misiunea declarată a liceului este: „Promovarea egalității de șanse în scopul integrării tinerilor prin asigurarea unei educații europene într-un climat favorabil dezvoltării și valorificării tradițiilor naționale și ale diferitelor minorități. Elevii se formează în spiritul multiculturalității și toleranței”⁶.

2.2. Liceul „Mihai Eminescu” din Sofia

Liceul Mihai Eminescu din Sofia are o istorie interesantă și bogată. A fost înființat inițial în 1934, sub numele de Institutul Român din Sofia. Prin activitatea sa, Institutul a fost un pilon cultural și educațional esențial pentru comunitatea românească din Bulgaria și a jucat un rol important în cunoașterea culturii și a limbii române în regiune.

³ Pentru mai multe detalii, a se vedea [https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%BE%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%BE_%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%89%D0%B5_%E2%80%9E%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE_%D0%91%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%B2%E2%80%9C_\(%D0%91%D1%83%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%89\)#](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%BE%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%BE_%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%89%D0%B5_%E2%80%9E%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE_%D0%91%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%B2%E2%80%9C_(%D0%91%D1%83%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%89)#)

⁴ A se vedea http://www.euro2001.net/index.shtml?page=statia&file=issues/3_2009/stat_12.html

⁵ A se vedea <https://www.liceulbulgar.ro/istoric-3/>

⁶ A se vedea <https://www.liceulbulgar.ro/miziune-si-viziune/>

Programul Institutului promova limba și cultura românească, oferind cursuri de limba română pentru membrii comunității românești, precum și pentru bulgarii interesați de cultura noastră; organizând conferințe și prelegeri pe diverse teme culturale, istorice și literare, susținute de specialiști din România și Bulgaria; găzduind expoziții de artă românească, contribuind astfel la promovarea operelor artiștilor români în Bulgaria sau organizând diverse evenimente culturale cum ar fi spectacole de teatru sau concerte.

În anul 1948 Institutul Român din Sofia/ Liceul românesc a fost închis de către regimul comunist.

După o pauză de 51 de ani, liceul a fost redeschis în Sofia, în anul 1999, sub numele Liceul Românesc „Mihai Eminescu”, în urma unui tratat bilateral între România și Bulgaria, paralel cu inaugurarea Liceului Bulgar „Hristo Botev” din București, continuând tradițiile fostului Liceu Românesc, închis după cel de-al Doilea Război Mondial.

Fondat pe o idee europeană modernă, de aproape o jumătate de secol (23 de ani), Liceul Românesc „Mihai Eminescu” formează absolvenți bine instruiți, educați, activi, informați și capabili, iar conform statisticilor, peste 50% dintre aceștia își continuă studiile în România, Marea Britanie, Danemarca, Scoția⁷, școala îndeplinindu-și misiunea de a sprijini formarea intelectuală a tinerelor generații din Bulgaria, într-un cadru educațional de calitate.

Curriculumul liceului a fost adaptat pentru a include discipline de bază: matematică, informatică, științe, limbile română, bulgară, spaniolă, italiană și engleză, istorie, geografie, filosofie, pregătindu-se în diverse domenii pentru învățământul superior în țările europene.

Liceul „Mihai Eminescu” este o unitate de învățământ liceal, cu predare intensivă a limbii române, profilul liceului fiind „limbi străine”; alături de limba română, în oferta educațională, se regăsește studiul limbilor italiană și spaniolă, după cum urmează: a) prima limbă străină – româna, intensiv – a doua limbă – engleza; b) prima limbă străină – spaniola, intensiv – a doua limbă – engleza; c) prima limbă străină – italiana, intensiv – a doua limbă – româna⁸.

Cursurile de limbă română nu sunt adresate doar etnicilor români, ci elevilor bulgari care doresc să învețe limba română.

Un ciclu complet de învățare a limbii române este de cinci ani (în Republica Bulgaria cursurile liceale încep cu clasa a VIII-a) și implică peste 1600 de ore de limba română.

Consultând planul de învățământ, se constată că cele mai multe ore de limba română ca limbă străină sunt la clasa a opta, care pentru elevi este primul an la liceu, 18 ore pe săptămână, însemnând 648 de ore pe an, la clasele cu limba română intensiv⁹; la clasa a IX-a se regăsesc 4 ore pe săptămână, la care se adaugă o oră opțional¹⁰; la clasa a X-a¹¹ sunt prevăzute 2 ore pe săptămână, însumând un număr de 72 de ore pe an¹²; la

⁷ A se vedea <http://pgiire.com/uchilishte/>

⁸ A se vedea <https://pgiire.com/priem/>

⁹ A se vedea <https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:eu:d9ae69e6-dbb2-4b9b-9769-22e59605b57a>

¹⁰ A se vedea <https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:EU:f8dd456f-b4f6-45c3-ae2b-daf6d9cf7dee>

¹¹ A se vedea <https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:EU:12d93aa9-7368-4f05-b1d3-28cob80e0603>

¹² A se vedea <https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:EU:42e814c6-74c3-4b6b-a512-a5b04f9064db>

clasa a XI-a se înregistrează aceeași situație ca la clasa a X-a; iar la clasa a XII-a se continuă cu 2 ore pe săptămână, reprezentând 62 de ore pe an¹³.

Este important de precizat că toți elevii care primesc o diplomă de la liceul „Mihai Eminescu” au dreptul să se înscrie gratuit la orice facultate din România, beneficiind și de bursă¹⁴.

De asemenea, mai trebuie subliniat și faptul că cel mai mare avantaj este datorat statutului special al acestei instituții de învățământ, clasele sunt mici, doar 10-12 persoane, ceea ce permite acordarea unei atenții speciale fiecărui elev – un lucru foarte important în orele de limbă, ceea ce contribuie și la recunoașterea acestui liceu ca fiind unul de elită. În 2018, Liceul „Mihai Eminescu” a fost singurul liceu din Sofia care a obținut numărul maxim de 5 stele pentru calitatea educației¹⁵.

3. ÎNVĂȚĂMÂNTUL UNIVERSITAR

Relațiile culturale, în domeniul învățământului, dintre România și Bulgaria se dezvoltă și la nivelul învățământului universitar. Predarea limbii române în mediul academic bulgar, ca și predarea limbii bulgare în mediul academic românesc cunoaște, de asemenea, o îndelungată tradiție.

Limba și literatura bulgară este o disciplină cu tradiție în învățământul universitar românesc, al cărei statut ca disciplină obligatorie s-a consolidat după reforma învățământului din 1948, o dată cu inaugurarea Secției de limbi slave la Facultatea de Filologie, în anul 1949. Specializarea Limba și literatura bulgară s-a dezvoltat, la început, cu un singur cadru didactic, profesoara Ecaterina Piscupescu, după care numărul profesorilor care predau bulgara s-a înmulțit prin încadrarea unor absolvenți ai universităților din Sofia și București¹⁶.

În momentul de față, studierea limbii și literaturii bulgare se regăsește în oferta educațională a Facultății de Limbi și Literaturi Străine din cadrul Universității din București, mai exact la Departamentul de Filologie Rusă și Slavă.

Predarea limbii române în învățământul universitar din Bulgaria are, de asemenea, o lungă tradiție. Astăzi, limba română se studiază în patru universități din Bulgaria, în cadrul unor specializări diferite. Astfel, la Universitatea „Sf. Kliment Ohridski” din Sofia, limba română se studiază la două specializări distincte: Filologie română, studii de licență, româna fiind limba A, și Balcanologie, studii de licență și masterat, limba română fiind una dintre cele trei limbi străine balcanice studiate (albaneza, greaca și româna). Și la Universitatea „Sfinții Chiril și Metodie” din Veliko

¹³ A se vedea <https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:EU:acc20182-dd29-476d-a33f-e6c852e741b1>

¹⁴ A se vedea <https://ziarulumina.ro/societate/actualitate-sociala/liceul-romanesc-din-sofia-este-unul-de-elita-42819.html>

¹⁵ A se vedea https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0_%B8%D0%BB%D0%B8%D1%80%D0%Bo%D0%BD%D0%Bo_%D0%B3%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D0%Bo%D0%B7%D0%B8%D1%8F_%D1%81_%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE_%D0%B8%D0%B7%D1%83%D1%87%D0%Bo%D0%B2%D0%Bo%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%Bo_%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%8A%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%BA_%E2%80%9E%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%Bo%D0%B9_%D0%95%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%BA%D1%83%E2%80%9C

¹⁶ Constantin Geambașu (coord.), *Catedra de limbi și literaturi slave. Scurt istoric*, București, Editura Universității din București, 2008. pp. 27-28.

Tărnovo, limba română se studiază în cadrul a două specializări: Balcanologie (unde româna este limba A sau B) și Lingvistică aplicată, studii de licență (unde româna se învață ca limba B sau ca limbă facultativă). Limba română se studiază, de asemenea, și la programul de masterat, în cadrul a două specializări – Traductologie în limba română și Traductologie într-o limbă occidentală plus limba română. Subliniem faptul că un curs de limba română pentru începători este prevăzut și în cadrul masteratului de Comunicare interculturală. La Universitatea „Paisie Hilendarski” din Plovdiv, româna se studiază la specializarea Balcanologie, studii de licență și de master, fiind una dintre limbile balcanice pe care studenții o învață timp de două semestre, iar la Universitatea „Anghel Kanchev” din Ruse, filiala din Silistra, limba română se studiază în cadrul specializării Limba bulgară – limba română¹⁷.

În mediul universitar din străinătate, un instrument de promovare a limbii, culturii și civilizației unei țări îl reprezintă lectoratele. Conform *Dicționarului explicativ al limbii române*, cuvântul „lectorat” are următoarea definiție: „Catedră în învățământul superior în care se predă limba (și cultura) unui popor străin, adesea cu profesori din țara respectivă. – Din germ. Lektorat”¹⁸. În plan concret însă, după cum arată și Maria Aldea în articolul *Lectoratul – instrument de păstrare și promovare a identității culturale?! Studiu de caz: Lectoratul de limbă, cultură și civilizație românească de la Université de Provence (Aix-Marseille I, Franța)*, lectoratul reprezintă „rezultatul unui acord bilateral între două țări, respectiv, între două ministere și, implicit, între două instituții de învățământ superior, ce are ca scop, pe lângă predarea limbii, culturii și civilizației unui popor, și diseminarea valorilor culturale ale acestuia”¹⁹. Aceeași autoare consideră, în cazul lectoratului de limba română, dar definiția se poate extinde pentru orice limbă, că „Lectoratul este prima interfață între limba, cultura, valorile românești și spațiul în care acesta se plasează”²⁰. Așadar, putem concluziona că instituția Lectoratului este cea care asigură contactul cursantului străin cu limba, cultura și civilizația unei țări, cu specificitatea ei, prin frecventarea cursurilor de limbă, dar și prin participarea cursanților la diverse activități culturale, cum ar fi seri de film, lansări de carte, seri de muzică și poezie, expoziții etc.

Având în vedere importanța lectoratelor în promovarea limbii și culturii, subliniem prezența acestora pe lângă câteva universități din România și Bulgaria.

Referitor la partea bulgară, amintim cele trei lectorate care funcționează pe lângă universitățile din București, Craiova și Timișoara (cel mai recent). Lectoratul bulgar din cadrul Facultății de Litere a Universității din Craiova a fost înființat în urma semnării, în anul 1975, a convenției de colaborare dintre Universitatea din Craiova și Universitatea Veliko Tărnovo din Bulgaria și își desfășoară activitatea din anul universitar 1975-1976,

¹⁷ Boriyana Emilianova, Silvia Mihăilescu, Ioana Slavcheva, *Probleme actuale în predarea limbii române studenților bulgari. Nivelul A1-A2 conform CERRL*, în „Studia Philologica Universitatis Velikotărnovensis”, vol. 38/2, Veliko Tărnovo, 2019, pp. 123-124.

¹⁸ *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, Ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic, 1998, s. v. lectorat, a doua intrare.

¹⁹ Maria Aldea, *Lectoratul – instrument de păstrare și promovare a identității culturale?! Studiu de caz: Lectoratul de limbă, cultură și civilizație românească de la Université de Provence (Aix-Marseille I, Franța)*, în *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Iași, Editura Alfa, 2006, p. 23.

²⁰ *Ibidem*, p. 24.

fiind la dispoziția studenților și cadrelor didactice de la Facultatea de Litere și din întreaga universitate²¹.

Lectoratul de limbă bulgară de la Universitatea din București se află în cadrul Facultății de Limbi și Literaturi Străine. Acesta oferă cursuri teoretice și practice de limba bulgară, precum și cursuri opționale pe diverse subiecte legate de lingvistică și filologie bulgară.

În ceea ce privește lectoratele de limbă, cultură și civilizație românească din Bulgaria, acestea sunt în număr de două și funcționează pe lângă universitățile din Sofia și Veliko Târnovo.

La Universitatea din Sofia, studierea limbii, a literaturii și a culturii române are o tradiție de peste șaptezeci de ani. Lectoratul de limbă română de aici a luat ființă în urma acordului interguvernamental din 1950 și a funcționat mai întâi în cadrul Catedrei de Lingvistică Generală, iar din anul 1983, în cadrul Facultății de Filologie, Catedra de Romanistică, Facultatea de Filologie Clasică și Modernă a Universității „Sf. Kliment Ohridski” din Sofia. Din 1983, la Catedra de Romanistică s-a deschis și funcționează până în prezent specializarea Filologie Română, cu o durată de 4 ani la nivel de licență și un an la nivel de masterat. Secția de Filologie Română este singura de acest fel în Bulgaria, ca specializare principală de lungă durată²².

Lectoratul de limbă, cultură și civilizație românească din cadrul Universității „Sfinții Chiril și Metodie” din Veliko Târnovo s-a deschis oficial în martie 1976, în baza unui Acord cultural bilateral încheiat între RPB și RSR pe durată nedeterminată, iar în aprilie 2007, contractul este revizuit și adaptat noilor condiții europene. În prezent, are ca bază legală de funcționare Programul de colaborare în domeniile învățământului, științei, culturii, mass-media, tineretului și sportului între Guvernul României și Guvernul Republicii Bulgaria, pentru anii 2009–2012, cu prelungire anuală automată. În primii ani, româna a fost predată la această universitate cu intermitențe, ca limbă facultativă, până în momentul inaugurării catedrei, în anul 1992, în cadrul Facultății de Istorie a Universității din Veliko Târnovo. S-a trecut, de atunci, de la statutul de limbă facultativă la nivelul de secție cu program de patru ani de licență, apoi s-a acreditat și programul de master – traductologie (2011), iar din 2015, limba română există și în oferta secției de Lingvistică Aplicată²³.

4. CONCLUZII

Instituțiile de învățământ au avut de-a lungul istoriei și au în continuare un rol major în menținerea legăturilor culturale între România și Bulgaria, contribuind la o mai bună colaborare între cele două popoare. Ele oferă un exemplu remarcabil al modului în care cultura poate uni oamenii și poate construi punți de legătură între națiuni.

²¹ A se vedea <https://litere.ucv.ro/litere/ro/content/lectoratul-de-limba-%C8%99i-cultura-bulgar%C4%83>

²² Carmen Dărăbuș, *Universitatea „Sf. Kliment Ohridski” din Sofia, în 20 de ani de tradiție și internaționalizare*, ediție îngrijită de Daiana Cuibus și Emilia Ivancu, Craiova, Editura Sitech, 2019, pp. 31–32.

²³ Elena-Camelia Zăbavă, *Universitatea „Sfinții Chiril și Metodie”, Veliko Târnovo, Republica Bulgaria*, în Daiana Cuibus (coordonator), *25 de ani de limbă română în universitățile lumii*, București, Editura Eikon, 2024, pp. 76–77.

Atât cele două licee din Sofia și din București, cât și programele universitare și lectoratele de limbă română, respectiv de limbă bulgară, reprezintă un mijloc de apropiere culturală între cele două țări vecine.

Lectoratele, prin dotarea tehnică și prin bibliotecile aferente, joacă la rândul lor un rol esențial în promovarea și înțelegerea limbii și culturii unui popor și contribuie la dezvoltarea competențelor lingvistice ale studenților și la schimburile culturale între cele state.

BIBLIOGRAFIE

Aldea, Maria, *Lectoratul – instrument de păstrare și promovare a identității culturale?! Studiu de caz: Lectoratul de limbă, cultură și civilizație românească de la Université de Provence (Aix-Marseille I, Franța)*, în *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Iași, Editura Alfa, 2006.

Dărăbuș, Carmen, *Universitatea „Sf. Kliment Ohridski” din Sofia, în 20 de ani de tradiție și internaționalizare*, ediție îngrijită de Daiana Cuibus și Emilia Ivancu, Craiova, Editura Sitech, 2019.

Dicționarul explicativ al limbii române (DEX), Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

Emilianova, Boriyana; Mihăilescu, Silvia; Slavcheva, Ioana, *Probleme actuale în predarea limbii române studenților bulgari. Nivelul A1-A2 conform CERRL*, în „Studia Philologica Universitatis Velikotărnovensis”, vol. 38/2, Veliko Tărnovo, 2019.

Geambașu, Constantin (coord.), *Catedra de limbi și literatură slave. Scurt istoric*, București, Editura Universității din București, 2008.

Zăbavă, Elena-Camelia, *Universitatea „Sfinții Chiril și Metodiu”, Veliko Tărnovo, Republica Bulgaria*, în Daiana Cuibus (coordonator), *25 de ani de limbă română în universitățile lumii*, București, Editura Eikon, 2024.

Surse online

<https://www.liceulbulgar.ro/istoric-3/>

[https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%BE_%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%89%D0%B5_%E2%80%9E%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE_%D0%91%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%B2%E2%80%9C_\(%D0%91%D1%83%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%89\)#](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%BE_%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%89%D0%B5_%E2%80%9E%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE_%D0%91%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%B2%E2%80%9C_(%D0%91%D1%83%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%89)#)

http://www.euro2001.net/index.shtml?page=statia&file=issues/3_2009/stat_12.html

<https://www.liceulbulgar.ro/istoric-3/>

<https://www.liceulbulgar.ro/miziune-si-viziune/>

<http://pgiire.com/uchilishte/>

<https://pgiire.com/priem/>

<https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:eu:d9ae69e6-dbb2-4b9b-9769-22e59605b57a>

<https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:EU:f8dd456f-b4f6-45c3-ae2b-daf6d9fc7dee>

<https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:EU:12d93aa9-7368-4fo5-b1d3-28cob80e0603>

<https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:EU:42e814c6-74c3-4b6b-a512-a5b04f9064db>

<https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:EU:acc20182-dd29-476d-a33f-e6c852e741b1>

<https://ziarullumina.ro/societate/actualitate-sociala/liceul-romanesc-din-sofia-este-unul-de-elita-42819.html>

https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%80%D0%Bo%D0%BD%D0%Bo_%D0%B3%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D0%Bo%D0%B7%D0%B8%D1%8F_%D1%81_%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE_%D0%B8%D0%B7%D1%83%D1%87%D0%Bo%D0%B2%D0%Bo%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%Bo_%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%8A%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%BA_%E2%80%9E%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%Bo%D0%B9_%D0%95%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%BA%D1%83%E2%80%9C

<https://litere.ucv.ro/litere/ro/content/lectoratul-de-limba-%C8%99i-cultura-bulgar%C4%83>

Cultural collaboration between Romania and Sweden during the interwar period

Andreea DAHLQUIST

The Romanian Association for Baltic and Nordic Studies, Sweden

Abstract: Romania and Sweden started to discover their culture only at the beginning of the 20th century. However, we identify a significant change after WW1 when Romanian-Swedish cultural collaboration intensified, thanks to the contribution of intellectuals such as the historian Nicolae Iorga, esperantist Tiberiu Morariu, linguist Alf Lombard and Professor Hjalmar Psilander.

Keywords: *cultural diplomacy, cultural relations, literature, Sweden, Romania*

INTRODUCTION

Before proceeding with our analysis, it is crucial to establish some fundamental theoretical concepts relating to our subject matter. Although the term “culture” can be challenging to define, we can generally agree that it pertains to society and how individuals coexist. It is characterized by a set of values, norms, and acquired behaviors that provide people with a sense of identity and belonging to a particular group¹. In an attempt to minimize disparities, foster communication-based relationships, and achieve mutual understanding, individuals have engaged in intercultural exchanges, manifesting as various forms of art, literature, exhibitions, and travel for leisure or educational purposes².

Defining the concept of “culture” is a complex task, which poses challenges when explaining related concepts such as cultural diplomacy. However, one commonly accepted definition of cultural diplomacy, as put forth by Milton C. Cummings, is “the exchange of ideas, information, art and other aspects of culture among nations and their peoples in order to foster mutual understandings”³. Scholars like Jessica Gienow-Hecht and Mark Dinfield emphasize that cultural diplomacy differs from other types of diplomacy as it involves communication between governments and people of other

¹ Antonio Lebrón, *What is culture?* in “Merit Research Journal of Education and Review”, vol. 1 (6), July 2013, pp. 126-132.

² Julie Reeves, *Culture and international relations: narratives, natives and tourists*, London, Publisher Taylor and Francis Group, 2004, p. 42.

³ Milton C. Cummings, *Cultural Diplomacy and the United States Government: Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Washington DC, Publisher Center for Arts and Culture, 2003, p. 1.

countries, rather than just between governments⁴. In the early 20th century, cultural diplomacy was primarily associated with “high culture” activities that were accessible only to the elites, such as literature, ballet, music, theater, and the arts⁵.

Cultural diplomacy is a concept that is often associated with other related terms, such as “public diplomacy”, “propaganda”, or “cultural relations”. However, there are differing opinions on the precise meaning of these terms, leading to some confusion. Several scholars, like Nicholas Cull, David Culbert, and David Welch, view cultural propaganda as “a long-term process intended to promote a better understanding of the nation that is sponsoring the activity”. They note that different countries may use different terms to describe cultural propaganda, such as “public diplomacy”, “cultural diplomacy”, or “cultural relations”. The goal of propaganda including cultural activities is to “influence the policies of governments through the pressure of public opinion”⁶. Simon Mark, on the other hand, distinguishes between cultural diplomacy and propaganda, emphasizing that there are differences in their practices, outcomes and how they are perceived⁷. In his opinion, propaganda is used by states to spread facts that may not always be valid in order to achieve their national interests. In contrast, cultural diplomacy uses valid information to engage foreign audiences in combating stereotypes, prejudices, and conflicts⁸. Mark also highlights the difference between cultural diplomacy and international cultural relations. The former involves government-supported activities that contribute to foreign diplomacy, while the latter is initiated by independent entities to promote collaboration between citizens of different states for mutual benefit⁹.

During the interwar years, Romania and Sweden established a cultural collaboration that combined the principles of cultural diplomacy, propaganda, and international cultural relations. Through various cultural activities, including translations, exhibitions, concerts, and academic visits, both governments and individuals sought to influence each other's citizens, combat stereotypes, and strengthen bilateral cooperation.

This study aims to analyze the impact of these exchanges on the mutual understanding and collaboration between Romania and Sweden. It focuses more on cultural activities expressed by translations, exhibitions, concerts, visits with academic and dissemination purposes. To achieve the mentioned goals, we studied documents identified in the Diplomatic Archive of the Romanian Ministry of Foreign Affairs, press articles, biographies, dictionaries, and selected bibliography as research instruments.

At the turn of the 20th century, Romania and Sweden embarked on a cultural exchange, despite being situated at opposite ends of Europe. However, due to limited interactions between these nations, Swedish citizens initially regarded Romanians with

⁴ Jessica C. E. Gienow-Hecht, Mark C. Donfried (eds.), *Searching for a Cultural Diplomacy*, New York, Publisher Berghahn Books, 2010, p. 13.

⁵ Simon Mark, *A Greater Role for Cultural Diplomacy* in Ingrid d'Hooghe, Ellen Huijgh (eds.), *Discussion Papers in Diplomacy*, The Hague, Publisher Netherlands Institute of International Relations “Clingendael”, 2009, p. 5.

⁶ Nicholas Cull, David Culbert, David Welch, *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present* Santa Barbara, Publisher ABC-CLIO Inc., 2003, p. 101.

⁷ Simon Mark, *op. cit.*, p. 11.

⁸ Riski Muhamad Baskoro, *The Truth of Cultural Diplomacy* in “AEGIS”, vol. 4, no. 2, September 2020, p. 44.

⁹ Simon Mark, *op. cit.*, p. 18.

indifference and even pity. The perception of Romanians as “hospitable savages”¹⁰ and their society as heavily influenced by Oriental practices persisted in the Swedish collective memory. Conversely, Sweden was perceived as a paragon of social and institutional organization¹¹. Our research identifies a significant change in Romanian–Swedish cultural collaboration after the conclusion of WW1. The role of Queen Elisabeth of Romania in promoting cultural exchange between the two nations was crucial. Her familial connection to the Swedish royal house¹² allowed for Romanian literature and culture to spread to Sweden. Using the pseudonym *Carmen Sylva*, Queen Elisabeth authored several works translated into Swedish in the early 1900s. Swedish readers were enabled to enjoy works such as *A pray*, *Pilgrim Sorrow: a Cycle of Tales* translated by Mauritz Boheman or the four acts opera *Neaga* translated by Frans Hedberg. Additionally, Vendela Emanuelsson translated *Nine Fairytales* in 1903, and Aline Cronhielm published the translation of *From Carmen Sylva’s Kingdom* in 1916¹³.

CONSOLIDATING CULTURAL PARTNERSHIPS

During the 1920s and 1930s, there was a significant increase in cultural and diplomatic activity at the European level. This period witnessed numerous concerts, festivals, student exchanges, and linguistic events. What set this era apart from the pre-WW1 period was the institutionalization of cultural activities, which were promoted by specialists and supported by the state. Foreign ministers established cultural departments and appointed cultural attachés to work in embassies and legations. Furthermore, it became customary for European countries to sign bilateral treaties aimed at strengthening cultural exchanges and cooperation¹⁴. As Sweden promoted its prosperous social reform on the global stage with the “Swedish model”, Romania focused on strengthening its state by enacting numerous reforms. Culture became a priority for the leaders in Bucharest, and the initial move towards modernizing the cultural industry was establishing the Ministry of Cults and Arts on June 12, 1920¹⁵. The cultural collaboration between Romania and Sweden has been facing a hurdle as both nations failed to provide assistance in expanding cultural diplomacy in each other's respective countries. It is noteworthy that Sweden did not have a diplomatic representation in Bucharest, while Romania had a legation in Stockholm since November 1, 1916, without appointing a cultural attaché. As a result, most cultural activities by Romanian and Swedish intellectuals and professionals lacked government

¹⁰ Dennis Deletant, *Romanians*, in Manfred Beller, Joep Leerssen *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, Amsterdam – New York, Publisher Rodopi, 2007, p. 224.

¹¹ Jenny Andersson, Mary Hilson, *Images of Sweden and the Nordic countries*, in “Scandinavian Journal of History”, vol. 34, no. 3, 2009, p. 220.

¹² Queen Elisabeth’s mama, Marie of Nassau-Wied, was stepsister to the one who became Queen Sophia by marrying King Oscar II of Sweden. See George Cristea, *Regi și diplomați suedezi în spațiul românesc (secolele XVII–XX)*, Cluj-Napoca, Publisher Academia Română. Centrul de Studii Transilvania, 2007, pp. 192–193.

¹³ See *Svenskt översättarlexikon* at Nordic Authors (runeberg.org), accessed on 12. December 2020.

¹⁴ Benjamin G. Martin, Elisabeth Marie Piller, *Cultural Diplomacy and Europe’s Twenty Years’ Crisis, 1919–1939: Introduction* in “Contemporary European History”, vol. 30, 2021, pp. 159–160.

¹⁵ Before this date, the culture was placed under the umbrella of the Ministry of Cults and Public Instruction. (Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1999*, București, Publisher Machiavelli, 1999, p. 85).

support, despite serving national interests and fostering mutual understanding among people.

During the interwar period, despite the challenges of the time, Romania and Sweden experienced a development of cultural exchanges, while several works by Romanian authors were translated into Swedish. On December 16, 1919, the newspaper *Svenska Dagbladet* published, for advertising purposes, a photo with the cover of *Ilderim. Story in shadow and light* written by Queen Mary of Romania. Hugo Hultenberg¹⁶ was the one who translated the novel from German, and the book was released in Swedish version the same year¹⁷. Queen Mary's popularity continued to grow in Sweden from 1935 to 1936, after Ingeborg Essén¹⁸ translated both Queen's biographical volumes titled *The story of my life* into Swedish. The prestigious publishing house Albert Bonniers agreed to print the work.

Ingeborg Essén was familiar with Romanian authors, having made her debut as a translator in 1926 with the adaptation of Panait Istrati's novel *Kyra Kyralina*. She further translated *Uncle Angel*, another work by Istrati, two years later. Interestingly, Istrati himself had connections to the Swedish cultural scene and maintained a correspondence with literary critic Ernst Bendz¹⁹ (36 letters), whom he had met in Paris in 1926. It was the same short novel *Kyra Kyralina* which sparked Bendz interest in Istrati's work. After their meeting, Bendz wrote his impression about the Romanian novelist. He was overwhelmed by Istrati's painful but hopeful life, by his humor and liveliness despite all the sufferings. During their conversations Bendz perceived Istrati as a friend "who give and receive confidence as the most natural thing in the world"²⁰. This could be the reason why Bendz held Istrati in high esteem and wrote several articles about him that were featured in newspapers, magazines, and book chapters²¹. Istrati recounted his trip to the Soviet Union to his Swedish friend and confessed his disappointment during the experience²². At first, he supported the expansion of communism. However, after visiting the USSR twice, Istrati realized that the authorities

¹⁶ Hugo Hultenberg (1870-1947) studied modern languages at Uppsala University, focusing on French. Hultenberg continued his studies in Paris, London and Dresden. In 1903, he was awarded the title of lecturer in Romance languages. He taught French and English in various schools in Sweden and worked as a translator (Susanna Witt, *Hugo Hultenberg*, in "Svenskt översättarlexikon", at https://litteraturbanken.se/%C3%B6vers%C3%A4ttarlexikon/artiklar/Hugo_Hultenberg, accessed on 12 December 2020).

¹⁷ *En kunglig författarinna* in *Svenska Dagbladet*, 16 December 1919, p. 6.

¹⁸ Ingeborg Essén (1890-1981) was born into a family of intellectuals. She studied philology at the University of Uppsala and, during WW1, worked for the Pedagogical Library and for the Albert Bonniers Publishing House (Gunnel Furuland, *Ingeborg Essén*, in "Svenskt översättarlexikon", at https://litteraturbanken.se/%C3%B6vers%C3%A4ttarlexikon/artiklar/Ingeborg_Ess%C3%A9n, accessed on 12 December 2020).

¹⁹ Ernst Paulus Bendz (1880-1966) was a Swedish writer, linguist and literary critic. During his research, Bendz became interested about new French and English literature and kept in contact with several writers. He conducted his activity as a literary critic at the same time as he worked as a French and English literature teacher in several secondary schools in Gothenburg (Christina Sjöblad, *Ernst Bendz' litteraturkritik*, in M. Cedergren, S. Briens, (eds.) *Médiations interculturelles entre la France et la Suède. Trajectoires et circulations de 1945 à nos jours*, Stockholm, Publisher Stockholm University Press, 2015, p. 130).

²⁰ Ernst Bendz, *Nutida fransk prosakonst: Porträttstudier*, Göteborg, Publisher N. J. Gumperts bokhandel, 1928, p. 141.

²¹ Among the articles signed by Bendz about Panait Istrati, we mention *Istrati's adventurous destiny* published in "Göteborg Posten", no. 50, 28 February 1929; *The game of chance* in "Göteborg Posten", no. 60, 13 March 1929 and *Panait Istrati, a portrait sketch*, in "Sydsvenska Dagbladet", no. 311, 15 November 1931.

²² Panait Istrati, *În corespondență cu scriitori străini*, București, Publisher Minerva, 1988, pp. 169-199.

were going against the basic principles of communist doctrine. He witnessed a society divided into a wealthy class and oppressed individuals, which was not what he had hoped for. Upon returning to Romania, Istrati courageously expressed his bitterness in his book, *To the Other Fame: Confession for the Defeated*. Despite his pro-communist friend Romain Rolland's advice to withhold the publication of the book, Istrati released it. The book was perceived as shocking by the pro-Communists, leading to Istrati's isolation by former friends who accused him of fascism. However, Istrati stood by his principles and refused to be intimidated by those who tried to silence him. However, some of his previous associates launched aggressive denigration campaigns against him, which ultimately led to his financial instability. Istrati regularly forwarded articles to Bendz about his travels in the USSR, hoping to find magazines interested in publishing them. Despite all efforts, the Romanian writer faced repeated setbacks. Istrati confided in Bendz about the challenges he defied, including sciatica pain, criticism from the Romanian and French media, loneliness and financial hardship. Bendz, being a supportive fellow, did his best to offer words of encouragement and comfort so Istrati could stay positive throughout his journey. Panait Istrati often spoke of his desire to visit Sweden, but unfortunately, this dream never came to fruition²³.

Göran Björkman²⁴ was another prominent intellectual who made significant contributions to the promotion of Romanian poetry and prose in Sweden. He translated works by renowned writers such as Carmen Sylva, Iulia Hașdeu, Iacob Negruzzi, Elena Văcărescu, Ecaterina Pitiș, George Coșbuc, Vasile Alecsandri, and Mihai Eminescu²⁵. In addition to his translations, Björkman wrote a compelling study on the works of Alecsandri and Eminescu titled *Alecsandri and Eminescu, Two Romanian Poets*, which was published in 1920 in the journal *Vår tid*, where he worked as an editor. In the study, Björkman compared the objective romanticism of Alecsandri's poetry to the melancholic, pessimistic, and satirical style of Eminescu. To give readers a better understanding of the two poets' writing technique, Björkman included translations of their poems such as *Peneș Curcanul*, *Epigones*, *When Memories...*, and *Melancholy*²⁶.

Professor Hjalmar Psilander²⁷, a prominent figure in Swedish culture, was also known for his translation of Mihai Eminescu's poems. In the early 1930s, he designed a unique course about the great poets Eminescu and Alecsandri, which was held at the prestigious University of Uppsala²⁸. Psilander was also a contributor to the encyclopedia

²³ *Ibidem*.

²⁴ Karl Jakob Göran Linus Björkman (1860-1923) was a Swedish translator. He attended the University of Uppsala, where he studied romance languages. He obtained a doctorate in philosophy in 1894 but chose to work as a civil servant. Björkman's activity as a translator was mainly focused on adapting poems from Portuguese, Spanish, Italian, French, and Catalan. He became expert of the Swedish Academy and member of the Swedish Writers' Association since its foundation in 1893 (Ulla Åkerström, *Karl Jakob Göran Linus Björkman*, in "Svenskt översättarlexikon", at https://litteraturbanken.se/%C3%B6vers%C3%A4ttarlexikon/artiklar/G%C3%B6ran_Bj%C3%B6rkman, accessed on 01 December 2020).

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Göran Björkman, *Alecsandri och Eminescu. Två Rumäniska diktarhövdingar*, in "Vår tid. Årsbok utgiven av Samfundet De Nio", Stockholm, Publisher Svenska Andelsförlaget, pp. 94-109.

²⁷ Erik Hjalmar Psilander (1869-1957) was the first German-language professor at the University of Uppsala, a title granted in 1906. Psilander studied several Indo-European languages and was concerned with studying the Romanian language. (Erik Hjalmar Psilander at <https://runeberg.org/smok/6/0197.html>, accessed on 25 February 2024).

²⁸ Nicolae Iorga, *Memorii, (Agonie regală și regență)*, vol. IV, București, Publisher Națională S Ciornei, 1925, p. 101.

Nordisk familjebok, where he wrote several articles about Romania and the Romanian language. In these articles, he discussed various topics such as the change of the country's borders following WW1, the parliamentary organization, and the defense system. Moreover, Psilander praised the remarkable progress made by the Romanian industry²⁹. These written works provide an unbiased resource for individuals looking to gain insight into Romanian history, culture, and language. Psilander's endeavors to encourage Swedish citizens to explore Romanian history and literature laid the foundation for a project curated by Professor Alf Lombard, which we will delve into further in the subsequent pages.

In June 1921, Professor Psilander formed a close bond with historian Nicolae Iorga, which ultimately led to a reunion in February 1926 at the University of Uppsala³⁰. As a well-known Romanian historian, Iorga was specially invited to present two conferences. In the first lecture, he discussed the period when King Charles XII of Sweden lived in Bender and shared images from the life of the Bessarabians³¹. In the second lecture, Iorga talked about “the prehistoric character of Balkan folk art and its resemblance to Swedish art”³². Through his speeches, Iorga aimed to bridge the gap between Romanian and Swedish cultures by highlighting the commonalities found in history and art. During his stay in Sweden, the Romanian historian made time to meet with important personalities, including the chancellor of the University of Uppsala, Ludvig Stadenow, Professor of modern history, and Archbishop Nathan Söderblom, the Nobel Peace Prize laureate in 1930³³.

The newspapers that covered Nicolae Iorga's visit and lectures offered only highly favorable reviews of the Romanian historian. Reporters from *Svenska Dagbladet* hailed him as “a remarkable scholar, media personality, politician, and party leader who somehow managed to balance research, teaching, publishing articles in his own newspaper, and participating in parliamentary debates. Even during the summer, he remained occupied with the activities at the popular university that he had established”³⁴.

Over time, Nicolae Iorga became a prominent figure in the academic circles of Sweden, a nation that has long valued higher education dating back to the establishment of Uppsala University in the 15th century. It was in 1923 that the Swedish academic community recognized the achievements of Nicolae Iorga and his scientific contributions by granting him the title of correspondent member of the Swedish Academy. Returning to Stockholm, in August 22–26, 1928, Iorga held a press conference to discuss King Charles XII, his time in Bender, and his retreat to northern Europe. Iorga's speech was broadcast and reached numerous listeners across the country. In closing, the Professor confidently expressed his hope that the event would serve to strengthen the bonds of friendship between Sweden and Romania³⁵.

²⁹ Hjalmar Psilander, *Rumänien*, in “*Nordisk familjebok. Konversationslexikon och Realencyklopedi*”, Stockholm, Publisher Nordisk Familjeboks Förlags AB, 1926, pp. 65-76.

³⁰ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. Bibliografie*, București, Publisher Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 79.

³¹ *Professor Iorga om Carl XII*, in *Göteborgs Aftonbladet*, 27 February 1926, p. 6.

³² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 103.

³³ *Ibidem*, pp. 102-103.

³⁴ *Professor Iorga i Sverige* in *Svenska Dagbladet*, 24 February 1926, p. 9.

³⁵ *Carl XII i Rumänien* in *Dagens Nyheter*, 25 August 1928, p. 8.

Upon his return to Romania in the autumn of the same year, Nicolae Iorga delivered four conferences at the National Theater in Bucharest, sharing his experiences of visiting Sweden. Throughout these meetings, he highlighted the intricacies of Swedish society and culture, emphasizing the importance of Romania adopting the “Swedish model” for political and social organization³⁶. Iorga's lectures played a significant role in shaping the collective imagination of Swedish society in Romanian memory. Nicolae Iorga's detailed descriptions about Sweden, often accompanied by eloquent examples, ingrained the image of a well-organized state, despite unfavorable natural conditions, became deeply ingrained in the Romanian consciousness and remained so for a substantial period.

Nicolae Iorga's tours and speeches in Scandinavia drew in several Swedish intellectuals and scientists who ventured to the Popular University of Vălenii de Munte. This institution, founded by Iorga in 1908, was influenced by the Scandinavian model. Notable attendees included Percy Quensel, a professor and geologist, and his wife Annie Quensel, a zoologist. These two individuals later championed the promotion of Romanian culture in Sweden, publishing several articles for the newspaper *Dagens Nyheter*.

During the interwar period, the daily *Universul* was a well-known newspaper in Romania, and director Stelian Popescu was among the privileged Romanians who got the opportunity to visit Sweden. Popescu arrived in the city of Gothenburg, located on Sweden's west coast, at the invitation of Swedish minister plenipotentiary in Bucharest, Einar af Wirsén. Popescu participated in all the events organized to celebrate the 300th anniversary of the city's founding. During his visit, Popescu spoke about Romania as often as he was permitted, understanding that the Swedes had limited knowledge of his home country. Stelian Popescu was impressed by his experience, which motivated him to publish various articles in *Universul*. Given the newspaper's broad circulation, Popescu's writings significantly contributed to improving Romania's understanding of Sweden³⁷.

1929 marked the establishment of the Swedish-Romanian Society in Stockholm with the aim of intensifying cultural exchanges between Romania and the Nordic countries. The organization was created to complement the activities carried out by the Romanian-Swedish Society, which was founded a year earlier in Bucharest³⁸. On December 8, 1929, the Legation of Romania in Stockholm hosted a highly successful inaugural celebration. The event was attended by several distinguished members of the Swedish intelligentsia, who expressed their appreciation for the evening's program³⁹. The festivity marked the culmination of the diplomatic corps' concerted efforts to promote Romanian culture and society among the Swedish populace. The campaign, led by Minister Dimitrie Pennescu and supported by Consul General Constantin Karadja, Press Secretary Rudolf Uhrynowski, and Legation Counselor Nicolae Dianu, successfully drew the attention of Swedish intellectuals interested in Romanian culture

³⁶ Nicolae Iorga, *Țări scandinave: Suedia și Norvegia. Note de drum și conferințe*, București, Publisher Editura Casei Școlare, 1929, pp. 66-112. See also the version edited by Silviu Miloșiu, *Nicolae Iorga - Țări Scandinave: Suedia și Norvegia: note de drum și conferințe*, Târgoviște, Publisher Valahia University Press, 2008.

³⁷ See Stelian Popescu, *O călătorie în Suedia*, București, Publisher Tipografia Ziarului Universul, 1924.

³⁸ Diplomatic Archive of the Romanian Ministry of Foreign Affairs (thereafter A.M.A.E), fund 71, Sweden, vol. 25, f. 56, Translated note, 5 May 1929.

³⁹ *Ibidem*, f. 71, Report no. 2190, 20 December 1929, from Constantin Flondor, to Gheorghe Mironescu.

and the economy. Notably, the Archbishop of Uppsala, Natan Söderblom, alongside ministers Jonas Alströmer and Dimitrie Pennescu, were made honorary members of the organization⁴⁰.

ROMANIAN CULTURAL DIPLOMACY IN SWEDEN DURING 1930S

Tiberiu Morariu may not be a household name in Romania, but his work as a philologist, teacher, and publicist in Sweden is worth admiration and recognition. He founded the Esperanto Institute in Romania and, between 1929 and 1930, took it upon himself to promote Romania in Sweden by giving talks in various cities and offering courses on the Esperanto language and Romanian culture⁴¹. According to Morariu's records, over 26,000 people attended his talks, and over 2,000 enrolled in his courses⁴². Morariu's outreach efforts were unique in that he not only targeted the elites but also aimed to engage the broader population. Morariu's dedicated efforts were praised by Swedish journalists, who wrote articles using favorable words to describe his presentations. In *Nya Samhället*, the journalists highlighted his achievement by pointing out that: "the audience's enthusiastic applause demonstrated that he (n.n. Morariu) had successfully captivated their full attention", despite the lecture being translated from Esperanto into Swedish by Lizzie Andersson, Morariu's fiancée. In an article published in the newspaper *Östergötlands Folkblad*, interbellum Romania was compared to a "young man striving to gather more and more physical and spiritual strength"⁴³.

Tiberiu Morariu always made a point to wear his national costume when presenting to the Swedish public. He accompanied his lectures with folk music and a slide show featuring images from Romania. As a thoughtful gesture, Morariu distributed brochures, books, and dictionaries to those who were interested. Thanks to the materials he provided, some of the friends he made during the tour began writing to him in Romanian⁴⁴. Morariu's activities piqued the interest of Swedish people in the culture and economy of Romania, a country not well known to ordinary citizens. This opened up new opportunities for the Romanian Esperantist. As a result of his vivid activity, director Sam Jansson invited Tiberiu Morariu to stay in Sweden and support another conference that was to be broadcast⁴⁵.

Grigore Culger, the diplomat and secretary of the Romanian Legation in Stockholm, was not only a man of culture and an artist but also a dedicated servant of Romanian cultural diplomacy. His compositions and performances as a violinist were highly appreciated by Swedish listeners, and his music was even featured in celebrations organized in Stockholm by the Russian Orthodox Chapel⁴⁶ and the Italian Colony⁴⁷. Critics from the *Scenen* newspaper praised Culger's work and noted that his

⁴⁰ *Ibidem*, f. 64, Report no. 774, 8 May 1929, from Dimitrie Pennescu, to Gheorghe Mironescu.

⁴¹ *Idem*, vol. 7, f. 2, Report, 5 December 1930, from Tiberiu Morariu, to Legation of Romania in Stockholm.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, f. 98.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 93.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 94, Letter, 6 October 1930, from Sam Jansson, to Tiberiu Morariu.

⁴⁶ *Idem*, vol. 25, f. 131, Note, 19 February 1934, from Barbu Constantinescu, to Nicolae Titulescu.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 132, Cutting from the newspaper *Scenen*, 16 February 1934.

compositions deserved to be showcased in more prominent concerts. They described the Romanian composer as an “unusually gifted musician”⁴⁸.

According to reports sent by Romanian diplomats in Stockholm, they made significant efforts to raise awareness of Romania and promote its culture and customs across all levels of Swedish society. One such initiative, detailed in a report from December 6, 1935, involved organizing a mesmerizing Romanian music concert in Stockholm which was well-received by the audience⁴⁹.

Alf Lombard⁵⁰, a renowned Swedish linguist, proved to be invaluable friend to the Romanian people. He greatly contributing to spreading knowledge of the Romanian language beyond its borders. During his inaugural trip to Bucharest in 1934, Lombard spent a month in the company of esteemed philologist Ovid Densusianu. Following his meticulous study of the Romanian language, Lombard returned to Sweden and published a seminal work titled *The Pronunciation of Romanian Language*⁵¹.

In 1936, Alf Lombard saw a need for the Romanian language to be taught at a Swedish university⁵². He approached Uppsala University with a proposal to start a course dedicated to this language, which was approved. The first structured Romanian language course at a Swedish higher education institution opened on October 16, the same year. Despite the lesser-known nature of the language, 37 students enrolled in the first year, demonstrating the popularity of the new course⁵³. The Romanian language department remained at Uppsala until 1938, at which point Lombard relocated it to the University of Lund where he was accepted as a professor. In the summer of 1938, Alf Lombard made a return trip to Romania, specifically Cluj, where he had the pleasure of reuniting with Sextil Pușcariu. During his stay, Lombard immersed himself in the study of dialects with Emil Petrovici, visited Vălenii de Munte as a guest of Nicolae Iorga, and retraced the footsteps of King Charles XII in Bessarabia⁵⁴. After returning to Sweden, Lombard was appointed as a member of the Royal Society of Humanities in Lund in 1939. In celebration of the Romanian language, Lombard organized a conference titled “The Fates of Latin in the East”⁵⁵.

The Swedish press reported on Lombard's visit to Romania, and he was even interviewed by *Dagens Nyheter*. During the dialog, Lombard expressed his admiration for the vibrant cultural scene in Romania, particularly noting the work of Professor Sextil Pușcariu in Cluj and Alexandru Rosetti in Bucharest. Lombard was also impressed by the Academic College built in Cluj in 1937, which had been transformed into a cultural

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Idem, vol. 2, f. 3, Monthly report no. 12, December 1935, from Nicolae Titulescu.

⁵⁰ Alf Lombard (1902-1996) was a Swedish linguist and professor which became specialized in Romance languages. (Alf Lombard at <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/alf-lombard>, accessed on 25 February 2024).

⁵¹ Heinz Hoffmann, *Alf Lombard (1902-1996)*, in “Dacoromania”, vol. II, Cluj-Napoca, 1996-1997, p. 21.

⁵² *Ibidem*, p. 18.

⁵³ Ioana Anghel, Nicolae Mocanu, *The correspondence of Sextil Pușcariu with Alf Lombard*, in “Dacoromania”, vol. XVII, no. 2, Cluj-Napoca, 2012, p. 103.

⁵⁴ Ioana Anghel, *Alf Lombard, o sută de ani de la naștere*, in “Dacoromania”, vol. VII-VIII, Cluj-Napoca, 2002-2003, p. 303.

⁵⁵ *Ibidem*.

hub complete with theater, conference, and reading rooms⁵⁶. Throughout his trips, Lombard met with many scholars and formed close friendships with some of them as Alexandru Rosetti, Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu, and Iorgu Iordan. Lombard also maintained a rich correspondence with these individuals⁵⁷.

CONCLUSIONS

Romanian-Swedish cultural exchanges developed in the first three decades of the 20th century, but without a coherent cultural and diplomatic strategy. Initially, cultural activities were aimed only at a particular social, aristocratic and cultured class. However, cultural manifestations spread, diversified and became more accessible to the general public over time. Translations played an important role in the early stages of cultural ties. Works by Carmen Sylva, Queen Mary, Martha Bibescu, Costache Negruzzi, Elena Văcărescu, Mihai Eminescu and Vasile Alecsandri were translated into Swedish.

Several Romanian personalities participated in international conferences, establishing friendships with Swedish colleagues and contributing significantly to strengthening cultural ties between the two nations. Historian Nicolae Iorga, for example, visited Sweden after he became a close friend to professor Hjalmar Psilander and popularized Romanian culture among the inhabitants of the country. Iorga also considered the Swedish way of social and political organization as a worthy benchmark for Romanian politicians to follow.

The personnel working for the Romanian Legation in Stockholm played a very active role in spreading Romanian culture and propaganda in Sweden. The diplomats organized cultural events that were appreciated by the public and specialists, even though many of these activities were financially supported by the legation's employees without receiving any assistance from authorities in Bucharest. Through such events, Romanian cultural figures and diplomats tried to convey information about their country and improve the image of Romania in the Scandinavian collective mind. Tiberiu Morariu had a decisive role in this process, taking the cultural collaboration between Romania and Sweden to the next level by openly talking about his identity to the sympathizers of the Esperantist movement and all those interested in Romanian history, culture and civilization.

The establishment of contacts between Romanian intellectuals and Swedish scholars has been instrumental in promoting Romanian culture in Sweden and vice versa. This exchange of intellectual resources has facilitated a deeper understanding of each other's cultures, leading to an enhanced appreciation of the perspectives and ideas that each country has to offer.

⁵⁶ *Liten intervju om det nya Rumänien* in *Dagens Nyheter*, 07 September 1938, p. 8.

⁵⁷ Alf Lombard donated his correspondence biographical documents and manuscripts organized in 122 volumes to the Lund University Library.

REFERENCES

Archivers

Diplomatic Archive of the Romanian Ministry of Foreign Affairs, fund 71, Sweden, vol. 2, vol. 7, vol. 25.

Newspapers

Dagens Nyheter, 25 August 1928, p. 8; 07 September 1938, p. 8.

Göteborgs Aftonbladet, 27 February 1926, p. 6.

Svenska Dagbladet, 16 December 1919, p. 6; 24 February 1926, p. 9.

Books and Journals

Andersson, J., Hilson, M., *Images of Sweden and the Nordic countries*, in "Scandinavian Journal of History", vol. 34, no. 3, 2009, pp. 219-228.

Anghel, I., *Alf Lombard, o sută de ani de la naștere*, in "Dacoromania", vol. VII-VIII, Cluj-Napoca, 2002-2003, pp. 301-305.

Anghel, I., Mocanu, N., *The correspondence of Sextil Pușcariu with Alf Lombard*, in "Dacoromania", vol. XVII, no. 2, Cluj-Napoca, 2012, pp. 101-107.

Baskoro, R., M., *The Truth of Cultural Diplomacy*, in "AEGIS", vol. 4, no. 2, September 2020, pp. 34-47.

Bendz, E., *Nutida fransk prosakonst: Porträttstudier*, Göteborg, N. J. Gumperts bokhandel Publishing, 1928.

Björkman, G., *Aleksandri och Eminescu. Två Rumäniska diktarkövningar*, in "Vår tid. Årsbok utgiven av Samfundet De Nio", Stockholm, Svenska Andelsförlaget Publishing, pp. 94-109.

Cristea, G., *Regi și diplomați suedezi în spațiul românesc (secolele XVII-XX)*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvania Publishing, 2007.

Cull, N., Culbert, D., Welch, D., *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present* Santa Barbara, ABC CLIO Inc. Publishing, 2003.

Cummings, C., M., *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Washington DC, Center for Arts and Culture Publishing, 2003.

Deletant, D., *Romanians*, in Beller, M., Leerssen, J., *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, Amsterdam – New York, Publisher Rodopi, 2007, pp. 223-226.

Gienow-Hecht, J., C., E., Donfried, M., C. (eds.), *Searching for a Cultural Diplomacy*, New York, Berghahn Books Publishing, 2010.

Hoffmann, H., *Alf Lombard (1902-1996)*, in "Dacoromania", vol. II, Cluj-Napoca, 1996-1997, pp. 17-37.

Iorga, N., *Memorii, (Agonie regală și regență)*, vol. IV, Bucharest, National S Ciornei Publishing, 1925.

Iorga, N., *Țări scandinave: Suedia și Norvegia. Note de drum și conferințe*, Bucharest, Casei Școalelor Publishing, 1929.

Istrati, P., *În corespondență cu scriitori străini*, Bucharest, Minerva Publishing, 1988.

Lebrón, A., *What is culture?* in "Merit Research Journal of Education and Review", vol. 1 (6), July 2013, pp. 126-132.

- Mark, S., *A Greater Role for Cultural Diplomacy* in d'Hooghe, I., Huijgh, E. (eds.), *Discussion Papers in Diplomacy*, The Hague, Netherlands Institute of International Relations "Clingendael" Publishing, 2009, pp. 1-44.
- Martin, B., G., Pillar, E., M., *Cultural Diplomacy and Europe's Twenty Years' Crisis, 1919-1939: Introduction* in "Contemporary European History", vol. 30, 2021, pp. 149-163.
- Neagoe, S., *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre 1999*, Bucharest, Machiavelli Publishing, 1999.
- Popescu, S., *O călătorie în Suedia*, Bucharest, Tipografia Ziarului Universul, 1924.
- Psilander, H., *Rumänien*, in "Nordisk familjebok. Konversationslexikon och Realencyklopedi", Stockholm, Nordisk Familjeboks Förlags AB Publishing, 1926, pp. 65-76.
- Reeves, J., *Culture and international relations: narratives, natives and tourists*, London, Taylor and Francis Group Publishing, 2004.
- Sjöblad, C., *Ernst Bendz' litteraturkritik*, in M. Cedergren, S. Briens, (eds.) "Médiations interculturelles entre la France et la Suède. Trajectoires et circulations de 1945 à nos jours", Stockholm, Stockholm University Publishing, 2015, pp. 130-137.
- Theodorescu, B., *Nicolae Iorga. Bibliografie*, Bucharest, Scientific and Encyclopedic Publishing, 1976.

Internet sources

- Biografisk Uppslagsbok* at <https://runeberg.org/smok/6/0197.html>, accessed on 25 February 2024.
- Nationalencyklopedin* at <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/alf-lombard>, accessed on 25 February 2024.
- Svenskt översättarlexikon* at Nordic Authors (runeberg.org), accessed on 12. December 2020.

Din istoria economică a Craiovei: comercianți refugiați în urbea craioveană în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial

Narcisa Maria MITU

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române*

Abstract: Territorial seizures during The Second World War brought refugees from those areas to the city of Craiova. Among them there were merchants to whom the Romanian state offered the chance to continue their commercial activity in the capital of Banie.

Keywords: Craiova, The Second World War, merchants, refugee, commercial activity

În vara anului 1940, anexarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și a Ținutului Herței a fost consecința schimbărilor raporturilor de putere pe plan intern și internațional, începând cu deceniul 3 al secolului al XX-lea, prin constituirea celor două mari puteri europene totalitare: U.R.S.S. și Germania. Prin încheierea Pactului Ribentrop-Molotov, situația geopolitică a României, râvnită și disputată de cele două mari puteri menționate mai sus, s-a agravat, ceea ce a determinat Consiliul de Coroană să decidă proclamarea neutralității țării și să ia măsuri de securizare a frontierelor. Cu toate acestea, notele ultimative din vara anului 1940 (26 și 27 iunie) emise de URSS, cu privire la cedarea Basarabiei și Nordului Bucovinei, au inaugurat seria pretențiilor vecinilor noștri, Bulgaria, pentru cedarea Dobrogei de Sud și Ungaria, pentru Transilvania, având consecințe multiple pentru România: teritorial, economic, dar și politic¹.

Decizia Moscovei a fost evacuarea Basarabiei în patru zile, începând cu 28 iunie, iar această răspundere revenea pretorilor, prefecților, cercurilor de recrutare, organelor de poliție și de jandarmerie. De asemenea, instituțiile administrative și comandamentele militare aveau ordin să nu părăsească teritoriul cedat până când

¹ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 1999; Ion Constantin, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, București, Editura Enciclopedică, 1995; Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Editura Danubius, 1999; *Ibidem*, 1941. Hitler, Stalin și România, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român, ediția a III-a revăzută și adăugită*, București, Univers Enciclopedic, 2003; Dinu C. Giurescu, *România în cel de-al doilea război mondial (1939-1943)*, București, Editura All Educațional, 1999; Mircea Mușat, *Drama României Mari*, București, Editura Fundației România Mare, 1992; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României. 1939-1947*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994.

trupele operative nu erau gata de a lansa operațiunea de evacuare². Conform datelor oficiale, până în decembrie 1940, din Basarabia și nordul Bucovinei s-au refugiat în România 51.738 de persoane (datele neoficiale menționează un număr mult mai mare, de ordinul sutelor de mii, mulți trecând frontiera clandestin). Refugiații, aparținând tuturor categoriilor sociale, și-au părăsit averea agonisită de-a lungul anilor, plecând în „bejenie” cu ceea ce au apucat, fapt ce a constituit pentru țara noastră o problemă greu de gestionat deoarece se impunea găsirea unui adăpost, asigurarea hranei zilnice și apoi a unui loc de muncă³.

Refugiarea românilor basarabeni și din nordul Bucovinei a cunoscut două etape: una în anul 1940, așa cum am prezentat mai sus, și o a doua ca urmare a evoluției evenimentelor de pe front din vara anului 1943. În ianuarie 1944 a fost întocmit, de către autoritățile române, chiar un plan de părăsire a Basarabiei, plan care prevedea: evacuarea administrației române în interiorul țării, conform unei scheme realizate de autoritățile de la București, apoi a instituțiilor de stat și particulare cu caracter financiar, administrativ (arhivă și bagaje), cultural, alături de spitalele și policlinicile care nu aparțineau Ministerului Sănătății și în ultima fază permanențele din cadrul instituțiilor de stat cu caracter administrativ și populația civilă. Potrivit aceluiași plan, funcționarii prevăzuți pentru evacuare trebuiau îndrumați spre localitățile din sudul și vestul țării unde găseau posturi libere pentru a-și putea continua activitatea conform pregătirii profesionale⁴.

Între aceste categorii sociale au existat și un număr însemnat de comercianți care au ajuns în zona Olteniei, din diferite regiuni ale Basarabiei și Bucovinei. Pentru a le veni în ajutor, autoritățile române au decis că comercianții evacuați din zonele afectate de război, ocupate, aveau dreptul de a-și reînmatricula firme în orașele în care se stabileau, nefiind, însă, vorba de o mutare de sediu.

Încă din 21 decembrie 1940, Subsecretariatul de Stat al Colonizării și Populației evacuate comunica posibilitatea de a se elibera refugiaților din Dobrogea de Sus, români etnici care au renunțat la colonizarea rurală și au optat pentru comerț, să exercite liber acțiuni comerciale fără o autorizație specială, doar în baza carnetului de refugiat, dându-li-se concursul și sprijinul pentru încheierea afacerilor comerciale, ei fiind considerați elemente de românizare ale comerțului⁵. Conform art. 13 al Legii nr. 125/1941, firmele din teritoriile evacuate necesitau autorizația Ministerului pentru reînmatricularea firmelor⁶.

De asemenea, potrivit instrucțiunilor Ministerului Economiei Naționale, Camerele de Comerț și Industrie erau îndemnate să înlesnească evacuaților din Nord-Estul țării continuarea comerțului sau industriei lor, chiar dacă nu făceau dovada tuturor actelor necesare, acestea putând fi completate ulterior, cu condiția de a prezenta dovada de înmatriculare a firmei la locul de unde a fost evacuat, oferind un duplicat de firmă constatator, și să prezinte un act care să le dovedească originea

² A se vedea <https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/en/report/romanian/1.3-retreat-from-bessarabia-and.pdf> (accesat la 3.06.2024).

³ *Istoria Românilor*, vol. VIII, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 589.

⁴ Elena Cazacu (Cojocaru), *Implicațiile celui de-al doilea război mondial pentru Bucovina. Acțiunile administrației române în sudul provinciei Bucovina din anul 1944* – rezumat Teză de Doctorat, Suceava, 2018, p. 9; https://usv.ro/fisiere_utilizator/file/Doctorat/2018/12/doctorat%20cazacu/Rezumat_RO.pdf.

⁵ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, dosar nr. 55/1941, f. 10.

⁶ *Ibidem*, dosar nr. 34/1944, f. 35v.

etnică⁷. Pentru înscrierea firmelor, solicitanții aveau de îndeplinit anumite condiții: să nu fi fost declarați în stare de faliment în ultimii 10 ani, să nu fi fost înregistrată niciun fel de interdicție ori condamnare pentru crime sau alte delictе (furt, tâlhărie, contrabandă, înșelăciune, fals de orice natură, mărturie mincinoasă, jurământ fals, abuz de încredere, falsificare de monede, de titluri de credit public sau mărci).

În capitala Băniei au ajuns reprezentanți ai acestei categorii profesionale din Basarabia (județele Cahul, Bălți, Chișinău, Cetatea Albă, Ismail, Hotin, Storojineț, Tighina), Nordul Bucovinei (Cernăuți, Odessa, Huși, Iași, Galați, Rădăuți, Suceava), Ardeal și chiar din zona Munteniei (Prahova, București). Cele mai multe documente consemnează înscrieri de firme ale refugiaților în anul 1944, înregistrate la Registrul Comerțului, după cum vom prezenta în rândurile următoare.

Constantin Teodorescu (1 iunie 1944 – 24 noiembrie 1947).

Emblema: *Papirus-Textila* (1 iunie–26 septembrie 1944); *Marga*.

Obiectul de activitate: papetărie angro (radiat la 3 mai 1946) la care, la 24 noiembrie, adaugă și galanterie și mărunțișuri.

Sediul: str. Regele Ferdinand, nr. 3, în prăvălia cu nr. 10, situată la parter, compusă dintr-o singură încăpere, imobil ce aparținea Băncii Comerțului S.A. din Craiova (conținând: două vitrine mari și două mici, un grătar de fier la intrare, amplasat în interior), contractul de închiriere având o durată de un an (23 aprilie 1944/23 aprilie 1945), cu o chirie de 91.511 lei/an.

Sucursale:

- strada Unirii nr. 62, având ca domeniu de activitate comerțul cu fire textile, manufactură, galanterie, mărunțișuri și confecții de damă și bărbat, unde se servea de serviciile a doi salariați (28 iunie 1944–1947). Imobilul în care și-a desfășurat activitatea era proprietatea Epitropiei Maica Domnului Dudu din Craiova, imobil cesionat de la Sofia Ing. P. Cireș, proprietara Societății „Socitez” din București, și pentru care plătea o chirie în valoare de 165.000 de lei/an (având ca dependențe două camere pe ulicioară și o pivniță dedesubtul prăvăliei).
- strada Lipscani nr. 48 bis – comerțul cu fire textile, manufactură, galanterie și mărunțișuri, angro și en detail, condus de Margareta Teodorescu, sucursală în care a investit un capital în valoare de 3.000.000 de lei. La 19 februarie 1946 a adăugat și confecții de dame și bărbați. Trei luni mai târziu va exercita doar comerțul en detail, folosindu-se de serviciile a 3 lucrători calificați (13 iunie 1944 – 28 ianuarie 1947).

Activitatea anterioară: comerciant, refugiat din Chișinău.

Mențiuni: S-a născut la 21 iulie 1907, la Giurgiu. A urmat cursurile Liceului „Ion Maiorescu” din Giurgiu, și a fost licențiat al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, secția Consulară și de Administrație publică (promoția 1932). Anterior mutării sale în Chișinău, a lucrat într-un restaurant din București, restaurant ce aparținea vărului său. În Chișinău, a debutat în activitatea comercială la 1 ianuarie 1942 odată cu deschiderea unui restaurant pe cont propriu, imobil situat pe str. Carol Smidt, la nr. 46, acesta având ca termen de identificare emblema „La consumul Tică”. La scurt timp, înregistrează un alt domeniu de activitate: comerțul cu obiecte de librărie, papetărie, mașini de scris, adunat și calculat, cartoteci, materiale de cancelarie

⁷ *Ibidem*, f. 221.

și tot ce era în legătură cu buna organizare, sistematizare, mecanizare și întreținere administrativă a unei întreprinderi sau instituții, mărunțișuri de birou, de copiat acte, comerț al cărui debut a fost înregistrat la 12 februarie 1942 (pe str. M. Eminescu nr. 17). Firma avea ca termen de identificare emblema „Papirus”. De asemenea, practica și comerțul de manufactură și galanterie pentru care se folosea de emblema „Textile”. Capitalul depus la deschiderea firmei din Craiova a fost în valoare de 500.000 de lei și a crescut la 2.500.000 de lei (3 mai 1946). În octombrie 1946, autoritățile din Craiova au pus sechestru asigurator pe averea mobilă a antreprenorului nostru (fondul de comerț din str. Unirii, nr. 62, fondul de comerț din str. Lipscani, averea mobilă aflată la domiciliul său din str. Cazărmii, nr. 27) ca despăgubire datorată lui Petre Băileșteanu. Firma a fost radiată, titularul nemaiactivând la adresa declarată, sediul respectiv fiind ocupat de Teodor Ghe. Leu (cu firmă înființată în 1947)⁸.

Pascaru Claudia (1 iulie 1944 – 30 ianuarie 1948).

Emblema: *Eleganța*.

Obiectul de activitate: galanterie, parfumerie (la care renunță la 6 noiembrie 1947) și mărunțișuri.

Sediul: str. Madona Dudu, nr. 23.

Activitatea anterioară: casnică, comerciantă refugiată din Chișinău.

Mențiuni: S-a născut pe 1 aprilie 1904, în orașul Hotin, jud. Hotin. A fost absolventă a Școlii Medii de fete din Chișinău. În acest oraș (str. Alexandru cel Bun, nr. 60) a desfășurat comerțul cu produse de galanterie și papetărie en detail, pe cont propriu, la care adaugă, la 9 noiembrie 1942, manufactură și parfumerie cu amănuntul. Afacerea respectivă a început la 1 noiembrie 1941. Capitalul depus la deschiderea firmei din Craiova a fost în valoare de 2.500.000 de lei. La 1 aprilie 1946 și-a schimbat numele patronimic în acela de Teodoru și, începând cu luna octombrie 1946, firma va fi Teodoru Claudia. A încetat activitatea comercială pe 31 decembrie 1947. Firma a fost radiată din cauza lipsei capitalului și a mărfurilor⁹.

Capruciu Frusina (1 iulie 1944 – 4 noiembrie 1948).

Obiectul de activitate: galanterie și mărunțișuri.

Sediul: str. I.C. Brătianu, nr. 19.

Activitatea anterioară: comerciantă, refugiată din Cetatea Albă.

Mențiuni: Capitalul depus la deschiderea firmei din Craiova a fost în valoare de 100.000 de lei ajungând, la 6 mai 1946, să numere 500.000 de lei. A încetat comerțul la 1 aprilie 1948, întrucât a predat magazinul său lui Gr. Gabor din Filiași care, la rândul său, l-a cedat lui V. Costravăț, cedare acceptată și de proprietar și cu care a încheiat contractul la 25 septembrie 1948¹⁰.

Climescu V. Gheorghe (1 iulie 1944 – 21 noiembrie 1945); **F.S. George Climescu, Constantin Climescu & Marcel Climescu** (20 noiembrie 1945 – 23 ianuarie 1948).

Emblema: *Întreprinderile alimentare Frații Climescu* (20 noiembrie 1945–23 ianuarie 1948).

⁸ Idem, *Firme Individuale*, dosar nr. 5190/1944, nenumărat; *Ibidem*, dosar nr. 5201/1944, nenumărat.

⁹ *Ibidem*, dosar nr. 5196/1944, nenumărat.

¹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 5199/1944, nenumărat.

Obiectul de activitate: fabrică de biscuiți la care adaugă patiserie și zaharicale (22 noiembrie 1944).

Sediul: str. Buzești, nr. 48.

Activitatea anterioară: comerciant, refugiat din Cernăuți.

Mențiuni: În Cernăuți (str. Română, nr. 53) comerțul înmatriculat în 1942 era: cereale și derivate la care adaugă, la 5 septembrie, fabrică de pâine, secție de patiserie, fabrică de biscuiți și paste făinoase, precum și produse alimentare (str. I.C. Brătianu, nr. 8). În cadrul fabricii de pâine, arendată de titularul nostru de la Statul Român, lucrau 24 de persoane. Capitalul depus la deschiderea firmei din Craiova a fost în valoare de 1.500.000 de lei. Firma individuală a fost radiată pentru a înregistra firmă socială împreună cu frații săi, Constantin și Marcel, pentru același comerț și același sediu. Firma socială a fost radiată, fabrica fiind închisă pe motiv că nu se mai puteau aproviziona cu materiile prime necesare, acestea fiind interzise prin Decizia nr. 2074/20 martie 1945¹¹.

Vladimir Condac (1 iulie 1944 - 16 decembrie 1946).

Emblema: *Union*.

Obiectul de activitate: transporturi și expediții comerț cu produse horticoale și avicole (ouă și păsări) pe cont propriu și în comision, angro. La 10 noiembrie 1944 adaugă produse agricole și diferite produse alimentare pe cont propriu și în comision, fructe indigene și străine și pește, iar la 18 ianuarie 1945 agentură și comision în branșa comerțului ce-l exercita. În 1946, cu ocazia revizuirii firmelor declara că exercita efectiv doar activitatea de birou de expediții și transporturi.

Sediul: str. Mihail Kogălniceanu, nr. 21.

Sucursală: București, str. Blănari nr. 5 - transport și comerț cu produse agricole, birou de expediție, produse avicole și horticoale, ouă, păsări, fructe indigene și străine, pește, diverse produse alimentare, reprezentanțe în branșe (20 martie 1946 -).

Activitatea anterioară: comerciant, refugiat din Hotin.

Mențiuni: S-a născut la 6 iulie 1889 în comuna Secureni, județul Hotin. Absolvent al Facultății de Drept, a fost președintele Camerei de Comerț din Hotin și a fost decorat cu distincția Meritul Comercial și Industrial cl. I-a. În perioada 1940-1941, tot în calitate de refugiat, a înmatriculat, în 1941, la București (str. Doamnei, nr. 7), un birou de comision pentru cereale și derivate. Reîntors în Basarabia, până la a doua evacuare (18 martie 1944) a deținut în Hotin, în arendă, de la Directoratul Economiei Naționale și de la Directoratul românizării, Provincia Bucovina, moara situată lângă gara Mămăligă și moșia Balotești în suprafață de 151 de ha. Capitalul depus la deschiderea firmei din Craiova a fost în valoare de 1.000.000 de lei. Firma a fost radiată, comerțul fiind continuat la aceeași adresă de Victoria Platin¹².

Iordăchescu Vasile (15 iulie 1944 - 2 iulie 1946).

Obiectul de activitate: fabrică de bomboane, rahat, halva, produse zaharoase, condimente și alte produse alimentare angro și en detail.

Sediul: str. General Haralambie, nr. 31.

Activitatea anterioară: comerciant, evacuat de la Iași.

¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 5207/1944, nenumărat; Idem, Firme sociale, dosar nr. 772/1945, ff. 1, 3, 5, 7, 13.

¹² Idem, Firme Individuale, dosar nr. 5208/1944, nenumărat.

Mențiuni: S-a născut la 1 octombrie 1888, în comuna Dobreni, jud. Neamț și a fost absolvent al Școlii primare de băieți nr. 12 din București. Același comerț a fost exercitat la Iași începând cu anul 1941. Capitalul depus la deschiderea firmei din Craiova a fost în valoare de 500.000 de lei, la care se adăugau mașinile și echipamentul necesare fabricării produselor mai sus menționate. Firma a fost radiată, comerțul fiind continuat de Avram Gall¹³.

Petcu Teodor (1 august 1944-15 iunie 1946).

Obiectul de activitate: magazin de coloniale și mărunțișuri cu dreptul de a vinde și mezeluri, brânzeturi și zarzavaturi.

Sediul: str. Amaradia, nr. 88.

Activitatea anterioară: funcționar PTT Chișinău; comerciant, refugiat din Chișinău.

Mențiuni: S-a născut la 2 februarie 1908, în comuna Zahoveni, jud. Orhei. A fost absolvent al Școlii Inferioare de Agricultură de la Cucuruzeni, jud. Orhei. Firma din Chișinău avea ca obiect de activitate comerțul cu: manufactură țărănească, încălțăminte, galanterie și coloniale cu amănuntul pe cont propriu (str. Broșteni, nr. 2), înmatriculată la 25 mai 1942. Capitalul depus la deschiderea firmei din Craiova a fost în valoare de 300.000 de lei la care adăuga o parte din mărfurile aduse din Chișinău. Firma a fost radiată din oficiu¹⁴.

Grigore C. Ene (8 august 1944 - 17 octombrie 1945).

Obiectul de activitate: galanterie, lenjerie bărbătească și de damă, pânzărie, tricotate și confecții en detail, pe cont propriu.

Sediul: str. Lipscani, nr. 50.

Activitatea anterioară: comerciant, evacuat din Ploiești

Mențiuni: Capitalul depus la deschiderea firmei din Craiova a fost în valoare de 1.000.000 de lei. A fost radiată un an mai târziu, din cauză că a mutat sediul comercial în București. În urma închiderii magazinului, petiționarul declara că are mijloacele necesare de existență provenite din vânzarea unui imobil din Ploiești. Cifra afacerilor a fost de 700.000 de lei, provenită din mărfurile salvate din magazinul său din Ploiești. A fost declarat sinistat la 5 aprilie 1944, din cauza bombardamentului aerian. Firma din orașul natal a fost înmatriculată cu același domeniu de activitate, ca mai sus, și avusese sediul în Piața Unirii, nr. 26, fiind înregistrată la 1 aprilie 1941¹⁵.

Boborel Anghel (28 martie - 29 mai 1944).

Obiectul de activitate: coloniale și delicatese.

Sediul: str. Buciumului, nr. 8.

Activitatea anterioară: comerciant, refugiat din Chișinău.

Mențiuni: În Chișinău a exercitat comerțul cu obiecte de manufactură, galanterie și mărunțișuri cu amănuntul, pe cont propriu (str. Ștefan cel Mare nr. 55), comerț început la 1 ianuarie 1942. Anterior deschiderii propriei afaceri, a fost funcționar comercial la fabrica Malaxa, în București, iar în perioada 13 noiembrie 1934-18 mai 1935

¹³ *Ibidem*, dosar nr. 5210/1944, nenumărotat.

¹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 5214/1944, nenumărotat.

¹⁵ *Ibidem*, dosar nr. 5226/1944, nenumărotat.

a lucrat ca vânzător în magazinul de coloniale aparținând firmei sociale *Frații Ștefan & Gheorghe N. Postolea*, foști elevi ai *Căsuței Eftimie Predoleanu & Co*, magazin cu fierărie, marchitanie, vopselărie, brașovenie, coloniale, etc., depozit de sare, CAM, fabrică de tuburi de ciment (București, sector 2, Calea Griviței nr. 486-488). Capitalul depus la deschiderea firmei din Craiova a fost în valoare de 200.000 de lei. Nu a exercitat comerțul și și-a mutat sediul în comuna Ungureni, județul Romanați¹⁶.

Căpriță I. Constantin (1 octombrie 1936 – 22 noiembrie 1948).

Emblema: *Industria de mobile Moldova*.

Obiectul de activitate: băuturi spirtoase în genere cu amănuntul, bodegă și restaurant, extins la comerțul cu lemne de foc și construcții, agentură, comision și consignații, reprezentanțe aparate de radio și piese electrice (9 decembrie 1938) și import și export pentru tot felul de articole (21 august 1939).

Sediul: Iași, str. Lăpușneanu, nr. 18.

Sucursale: comuna Bucium, județul Iași, în punctul școala 3 fântâni – comerț și atelier de piese de rotărie și cherestea, fabricarea obezilor, spițelor, căpățânilor de roți și cherestea de esență tare, fără brad și molid (3 septembrie 1940 –) și comerțul cu lemne de foc și construcții (20 decembrie 1947 – 30 iunie 1948). Sucursala era condusă prin procuristul Constantin Bălțeanu dar a fost desființată, titularul motivând că nu mai are lemne și nici posibilitatea financiară de a mai cumpăra;

- Iași, str. Bradului nr. 5 – magazin de desfacerea produselor fabricii de mobilă „Moldova”.
- Iași, str. Lazonschi, nr. 28 – depozit de desfacere a produselor fabricii sale (21 aprilie 1942).
- Craiova, str. Unirii, nr. 100 – magazin de desfacere a produselor fabricii sale de mobilă „Moldova”, aparate de radio și piese de schimb. Magazinul era situat la etaj cu intrare prin gang, spațiu pe care îl împărțea cu cabinetul stomatologic aparținând medicului Silvia Tr. Stănescu. Pentru spațiul respectiv achita o chirie de 20.000 de lei/an (4 aprilie 1944 – 22 noiembrie 1948).
- Craiova, str. Bucovăț, nr. 98 – depozit de materiale din care alimenta magazinul din str. Unirii, hală pe care o mută, doi ani mai târziu, în Pasajul Benvenuti.

Activitatea anterioară: podgorean; comerciant refugiat din Iași.

Mențiuni: S-a născut la 13 septembrie 1885 în comuna Plenița, jud. Dolj. Mutat în Iași, a deschis afacerea menționată mai sus. La 19 noiembrie 1943 a radiat comerțul de băuturi spirtoase, bodegă și restaurant precum și comerțul de import și export din str. Lăpușneanu, nr. 18, activități pe care le-a încetat încă din 1940. În mai 1942, fabrica și depozitul din străzile Bradului și Lazonschi au fost gajate Primei Societăți de Economie din Iași pentru garantarea împrumutului de românizare, pentru suma de 3.400.000 de lei, pentru o perioadă de 5 ani. Fabrica de mobilă și vila de la vie au ars în timpul războiului. În 1944, Căpriță Constantin deschidea o sucursală a firmei sale în Craiova, ocazie cu care investea un capital în valoare de 12.000 de lei. La 3 mai 1946, cu ocazia revizuirii firmelor, titularul declara un capital investit în valoare de 12.000.000 de lei. Funcționarii Camerei de Comerț din Craiova consemnau faptul că nu s-a mai înregistrat nicio vânzare în perioada 18 aprilie – iulie 1946. Firma a fost radiată ca urmare a înregistrării decesului titularului¹⁷.

¹⁶ *Ibidem*, dosar nr. 5173/1944, nenumărat.

¹⁷ *Ibidem*, dosar nr. 5227/1944, nenumărat.

Vladimir Tarco (15 septembrie 1944 – 15 iunie 1946).

Emblema: *la Crocodil*.

Obiectul de activitate: atelier de reparații pentru articole de sport, voiaj, poșete de damă, precum și toate articolele care privesc această branșă.

Sediul: str. Madona Dudu, nr. 71.

Activitatea anterioară: meseriaș în branșe, refugiat din Cernăuți.

Mențiuni: S-a născut la 1 iulie 1921, în Cernăuți. În 1944, la înființarea firmei din Craiova, a depus un capital în valoare de 80.000 de lei. Firma a fost radiată din oficiu, titularul nu mai exista la sediu¹⁸.

Teodor Radu (16 septembrie 1944 – 29 aprilie 1949).

Emblema: *Raduțen*.

Obiectul de activitate: galanterie și manufactură en detail.

Sediul: str. Calea Brestei, nr. 110 (16 septembrie 1944 – 31 iulie 1945); str. Calea Dunării, nr. 26 (31 iulie 1945 – 30 iunie 1947); str. Ulise Boldescu, nr. 7.

Activitatea anterioară: funcționar comercial; comerciant refugiat din Chișinău.

Mențiuni: S-a născut la 17 februarie 1916 în comuna Vârzești, jud. Lăpușna. În Chișinău, deținea magazinul „la doi ochi” având înregistrat ca domeniu de activitate comerțul cu obiecte de galanterie, furnituri de croitorie și mărunțișuri en detail, pe cont propriu (str. Mihai Viteazul, nr. 24 și, ulterior, pe str. Mareșal Radoglio, nr. 1), activitate pe care a desfășurat-o pentru numai un an, începând cu 20 aprilie 1943. În 1944, odată cu înființarea firmei din Craiova, titularul a depus un capital în valoare de 500.000 de lei iar la 6 mai 1946, acesta declara un capital în valoare de 3.000.000 de lei. Nu a avut salarii¹⁹.

Dobrița Vasile (20 septembrie 1944–7 iunie 1947).

Emblema: *la Dobrița Încurcă-Lume*.

Obiectul de activitate: coloniale și bodegă en detail.

Sediul: str. Regele Ioanițiu, nr. 140 (20 – 25 septembrie 1944); str. Buzești, nr. 48 (25 septembrie 1944 – 13 septembrie 1946); str. Cuza Vodă, nr. 82.

Activitatea anterioară: funcționar, comerciant refugiat din Cernăuți.

Mențiuni: S-a născut la 31 iulie 1913, la Craiova. În Cernăuți desfășura comerțul cu: coloniale, bodegă și pescărie proaspătă și conservată angro și en detail (str. General Zadic, nr. 3), activitate începută la 15 aprilie 1942. O lună mai târziu adăuga și comerțul cu zarzavaturi, fructe, mezeluri, păsări vii și tăiate, ouă, pâine, brânzeturi, delicatese și vinuri înfundate angro și en detail și, la 24 noiembrie 1943, activitatea de restaurant. Firma avea ca termen de identificare emblema „consumul craiovean”. În 1944, a depus un capital în valoare de 300.000 de lei iar, doi ani mai târziu, acesta ajungea la 5.000.000 de lei. Avea 4 angajați²⁰.

Păun Victoria (1 septembrie 1944 – 25 mai 1946).

Obiectul de activitate: atelier de confecții de dame și bărbați.

Sediul: str. Alexandru Nicolaid, nr. 48.

¹⁸ *Ibidem*, dosar nr. 5232/1944, nenumărotat.

¹⁹ *Ibidem*, dosar nr. 5235/1944, nenumărotat.

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 5237/1944, nenumărotat.

Activitatea anterioară: comerciantă, refugiată din Iași.

Mențiuni: S-a născut la 13 ianuarie 1920, în comuna Soard, Târnava Mare. În Iași a fost proprietara biroului „VIAL” pentru agentură, comision, consignatii, reprezentanțe în ramurile următoare: textile, alimentare, parfumerie, vopselărie, chimicale neprohibitiv, băuturi de orice fel, papetărie, aparate și articole tehnice, angro și en detail (străzile Fundacul Banu, nr. 8, ulterior, pe str. Lozinski, nr. 28). Firma a funcționat pentru aproximativ un an, fiind înregistrată la 30 aprilie 1943. În iunie 1944, în Craiova înregistra un atelier de croitorie cu 10 mașini de cusut și 10 lucrătoare. Susținea că lucrează pentru armată și că maiorul Marinescu de la A.P.C.A. organizase acest atelier pentru a da de lucru lucrătorilor refugiați. Victoria Păun era acuzată că exploata munca celor 10 lucrătoare în folosul său, că lucra pentru armată fiind remunerată pentru această activitate, și apoi ea le plătea pe lucrătoare, motiv pentru care a fost obligată să înscrie firmă. La înființarea firmei, titulara a depus un capital în valoare de 200.000 de lei. Firma a fost radiată din oficiu, titulara nemaifiind găsită la sediul respectiv²¹.

Lăculeanu D. Grigorie (22 septembrie 1944 – 7 iunie 1948).

Obiectul de activitate: atelier de frânghierie angro și en detail.

Sediul: str. Bucovăț, nr. 71.

Sucursală: str. Alexandru Lahovary, nr. 16 (care va deveni sediul principal) – birou pentru vânzare (12 ianuarie 1945–1948).

Activitatea anterioară: comerciant, refugiat din Chișinău.

Mențiuni: S-a născut la 29 septembrie 1910, la Târgu Jiu. A fost absolvent al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, secțiunea Administrativă. Anterior venirii în Craiova, activitatea comercială desfășurată era: fabrică de prelucrat cânepe și lână, comerț de textile și pielărie angro și en detail; reprezentanțe și textile (22 februarie 1941 – 1944). În ianuarie 1944 exercita efectiv doar: prelucrarea cânepei și lânii, comerț de textile angro și en detail pe cont propriu, la care, la 4 martie 1944, adaugă colectarea de deșeuri (Chișinău, str. Cahul nr. 5, jud. Lăpușna). Avea și o sucursală în comuna București, str. Covaci, nr. 3. Capitalul depus la înființarea firmei din Craiova, a fost în valoare de 700.000 de lei. În 1946 avea 7 angajați: 6 personal tehnic inferior și un lucrător calificat. Firma a fost radiată din oficiu, titularul fiind plecat din localitate încă din anul 1946²².

Stoica Vasile (20 septembrie 1944 – 8 mai 1946).

Emblema: *Moara Doljului*.

Obiectul de activitate: moară sistematică, morărit țărănesc, fabrică de paste făinoase, fabrică de uleiuri vegetale și comerț de porci pe cont propriu.

Sediul: str. Caracal, nr. 100.

Activitatea anterioară: industriaș și proprietar; comerciant refugiat din comuna Taraclia, jud. Cahul.

Mențiuni: S-a născut la 27 iulie 1898, în comuna Aluatu, jud. Cahul. În Basarabia, a avut înmatriculată o firmă al cărei domeniu de activitate înregistrat era: industria morăritului și fabrică de uleiuri vegetale pe cont propriu (com. Taraclia, jud. Cahul),

²¹ *Ibidem*, dosar nr. 5238/1944, nenumărotat.

²² *Ibidem*, dosar nr. 5239/1944, nenumărotat.

activitate începută la 15 iunie 1942. Pentru firma din Craiova a depus un capital în valoare de 15.000.000 de lei. Comerțul exercitat efectiv a fost cel menționat mai sus, mai puțin: fabrica de ulei vegetal și comerțul cu porci. Avea 53 de angajați: 8 personal administrativ inferior, 40 tehnic inferior și 5 lucrători calificați. Firma din Craiova era o sucursală a celei din Județul Cahul. După radiere, comerțul a fost continuat de Mihail Musceleanu începând cu 22 august 1946²³.

Racoviță Dumitru (14 octombrie 1944 – 9 aprilie 1949).

Obiectul de activitate: bodegă și restaurant cu băuturi spirtoase ca accesorii la restaurant.

Sediul: str. Regele Ioanițiu, nr. 100 (14 octombrie 1944 – 27 mai 1946); Calea Unirii, nr. 4.

Activitatea anterioară: director conducător al unei întreprinderi comerciale în branșe; comerciant refugiat din Chișinău.

Mențiuni: S-a născut la 24 ianuarie 1908, în comuna Priponești, jud. Tutova. Având experiență ca director al unei întreprinderi comerciale, în Chișinău a deschis o bodegă cu băuturi spirtoase și coloniale pe cont propriu (str. H. Rădulescu, nr. 40), ce a funcționat în perioada 24 septembrie 1942– 1944. În 1944, firma deschisă în Craiova înregistra un capital investit în valoare de 200.000 de lei iar, la 27 mai 1946, cu ocazia revizuirii firmelor, declara un capital în valoare de 1.000.000 de lei. A avut 3 salariați²⁴.

Hacman Nicolae (1 noiembrie 1944 – 18 ianuarie 1949).

Emblema: *la Calul bălan* (22 ianuarie 1945).

Obiectul de activitate: restaurant și băuturi spirtoase ca accesorii la restaurant.

Sediul: Calea Brestei, nr. 114.

Activitatea anterioară: comerciant, refugiat din Chișinău.

Mențiuni: S-a născut la 11 februarie 1906, în localitatea Rohoznac. Hacman Nicolae se declara român prin apartenența Bucovinei la România. Anterior sosirii la Craiova, a avut cărciuma „la Băiatul vesel” din comuna Rohoznac, înființată la 27 octombrie 1943. În anul 1944, când a sosit în Craiova, a solicitat autorităților române să-i aprobe urgent înființarea firmei declarând că „sunt refugiat și doresc a munci cinstit ca și până acum”. Înființarea firmei craiovene a debutat cu un capital în valoare de 50.000 de lei iar la 31 martie 1948 era în valoare de 20.000 de lei²⁵.

Cuciuc Teodor (15 noiembrie 1944 – 7 iunie 1948).

Obiectul de activitate: mezeluri și produse alimentare (unt, brânză, ouă, păsări, marmeladă, miere) precum și agentură și comision din aceste articole iar, un an mai târziu (23 octombrie), adaugă și produse de papură.

Sediul: Piața Marșeu, nr. 74.

Activitatea anterioară: colonel în rezervă, comerciant refugiat din Ismail.

Mențiuni: S-a născut la 15 februarie 1878, în comuna Ismail, jud. Ismail. Anterior sosirii în Craiova, Cuciuc Teodor a desfășurat activitate comercială în Basarabia, firma fiind înregistrată sub numele *Cuciuc Teodor zis Borzov*. Activitatea comercială înregistrată în

²³ *Ibidem*, dosar nr. 5240/1944, nenumărotat.

²⁴ *Ibidem*, dosar nr. 5246/1944, nenumărotat.

²⁵ *Ibidem*, dosar nr. 5260/1944, nenumărotat.

comuna Ismail avea următorul domeniu: reprezentanță agentură și comision pe cont propriu și a debutat la 27 mai 1942. În 1944, firma din Craiova înregistra un capital investit în valoare de 200.000 de lei și care a crescut la 500.000 de lei, în mai 1946. Aceasta a fost radiată din oficiu deoarece titularul nu mai exercita activitate comercială de mult timp²⁶.

Constantinescu Oituz (14 noiembrie 1944 – 15 iulie 1946).

Obiectul de activitate: parfumerie și mărunțișuri angro, pe cont propriu.

Sediul: str. General Gigurtu, nr. 4.

Activitatea anterioară: comerciant.

Mențiuni: S-a născut la 15 noiembrie 1893, în comuna Hârzeu, jud. Bacău. Anterior sosirii în Craiova, Constantinescu Oituz a avut firmă înscrisă în Cernăuți sub numele Constantinescu Oituz Constantin, având ca obiect de comerț: agentură, comision, reprezentanță de industrie și comerț articole mașini, articole electro-tehnice și de sport în consignatie angro și en detail (str. Regele Ferdinand, nr. 26) și ca termen de identificare emblema „Oituz”. Firma a debutat la 1 mai 1943 cu un capital investit în valoare de 100.000 de lei. Avea naționalitate română dobândită. La debutul firmei craiovene, capitalul investit era în valoare de 2.000.000 de lei, capital care se va menține la aceeași valoare și în 1946. Firma fusese inițial înscrisă în localitatea Băilești, jud. Dolj (str. Regele Mihai nr. 10), de unde a fost nevoit să se mute din cauza evenimentelor militare. Decesul titularului, înregistrat la 5 iulie 1946, a dus la radierea firmei²⁷.

Diaconescu Gheorghe (25 decembrie 1944 – 9 februarie 1948).

Obiectul de activitate: restaurant și bodegă cu băuturi spirtoase ca accesorii la restaurant.

Sediul: Calea București, nr. 263.

Activitatea anterioară: comerciant în branșă.

Mențiuni: Anterior înregistrării firmei din Craiova, acesta a mai avut o firmă înregistrată la Filiași sub numele *Diaconescu Gheorghe zis Gogu* cu emblema „la Bolta Rece”, având același domeniu de comerț, activitate începută la 1 aprilie 1938, firmă care exista și în perioada în care desfășura activitate la Chișinău. La 1 aprilie 1942, a deschis o firmă și în Chișinău (str. I. Ghe. Duca, nr. 36) pentru comerțul de: bodegă, restaurant cu băuturi spirtoase, coloniale, mezeluri și zarzavat cu amănuntul, pe cont propriu. La debutul firmei din Craiova, titularul a declarat un capital investit în valoare de 500.000 de lei însă, doi ani mai târziu, acesta a ajuns la 1.000.000 de lei²⁸.

Ionescu Vasile (22 decembrie 1944 – 11 ianuarie 1947).

Emblema: *la Eșeanul* (16 ianuarie 1945).

Obiectul de activitate: manufactură, galanterie, băcănie și mărunțișuri. La 27 mai 1946, a radiat băcănia și mărunțișurile.

Sediul: bd. Carol I, nr. 160.

Activitatea anterioară: comerciant.

²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 5261/1944, nenumărotat.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 5265/1944, nenumărotat.

²⁸ *Ibidem* dosar nr. 5270/1944, nenumărotat.

Mențiuni: Era refugiat din Iași. A avut, în perioada 1 iunie 1941-1944, firmă înregistrată în localitatea Hotin, jud. Hotin (str. Ștefan cel Mare, nr. 136) cu emblema „Magazin universal” pe numele Vasile Ivanov, având ca domeniu de activitate înregistrat: manufactură, galanterie, băcănie și diferite mărunțișuri en detail și a avut și o sucursală în comuna Clișeant. Comerțul a fost radiat în 1947, urmând a fi continuat de soția sa²⁹.

Popescu St. Constantin (1 august 1942 –).

Emblema: *Cereten*.

Obiectul de activitate: agentură și comision și depozit de mărfuri în branșe, cereale, textile (manufactură și țesături de lână și bumbac) angro și import de textile și export de cereale.

Sediul: str. Mihail Kogălniceanu, nr. 23.

Activitatea anterioară: consilier la Curtea de Apel.

Mențiuni: La debut, firma a declarat un capital investit în valoare de 500.000 de lei. Titularul era refugiat din Ardeal (Oradea Mare)³⁰.

Alice Popovici & Co. (1944 –).

Obiectul de activitate: închirieri de saci.

Sediul: str. Severinului, nr. 6.

Activitatea anterioară: comerciant, refugiat din Cernăuți.

Mențiuni: Comerțul desfășurat în Cernăuți (str. I. Flondor, nr. 20) era import și export pe cont propriu de tot felul de articole alimentare și textile³¹.

Alice Popovici, Eugenia Schifter Mănescu & Iacob Schifter (1944 –).

Obiectul de activitate: atelier pentru confecționarea basmalelor și jurubiților.

Sediul: str. Severinului, nr. 40.

Activitatea anterioară: comerciant refugiat din Basarabia.

Mențiuni: Comerțul desfășurat în Cernăuți (str. I. Flondor, nr. 20) era același cu cel desfășurat în Craiova³².

Constantin Bejan & Liuba Gursky (1944 –).

Obiectul de activitate: articole de radio și electricitate.

Sediul: str. Madona Dudu, nr. 10.

Activitatea anterioară: comerciant refugiat din Basarabia.

Mențiuni: Comerțul desfășurat în localitatea Bălți (str. Praporgescu, nr. 77) era birou tehnic, reprezentanțe, publicitate și comision și articole electrice³³.

Teodorescu Constantin (1944 –).

Obiectul de activitate: papetărie angro.

Sediul: str. Lipsani, nr. 48.

²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 5279/1944, nenumărotat.

³⁰ *Ibidem*, dosar nr. 4967/1942, nenumărotat.

³¹ *Ibidem*, dosar nr. 34/1944, f. 403.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

Sucursală: str. Unirii, nr. 62 având ca obiect de activitate galanterie și mărunțișuri; manufactură și fire textile.

Activitatea anterioară: comerciant refugiat din Basarabia.

Mențiuni: Comerțul desfășurat în localitatea Chișinău (str. Carol Smidth, nr. 46) era restaurant pe cont propriu³⁴.

Vasilescu Petru (1944-).

Obiectul de activitate: comerțul cu articole alimentare

Sediul: str. Mihail Kogălniceanu, nr. 2.

Activitatea anterioară: comerciant refugiat din Basarabia.

Mențiuni: Comerțul desfășurat în localitatea Cernăuți (str. Pictor Bucevski, nr. 1) era: import, export, agentură, comision, cereale și articole alimentare³⁵.

Din București, au fost evacuate în 1944, în Craiova, următoarele întreprinderi comerciale și industriale: **Virginia Constantinescu** (în str. Calomfirescu, nr. 49); **Sofia Inginer Cireș** (str. Unirii, nr. 62, radiată din oficiu), **Cazacu Ioan** (Calea București), **Gh. Cuntzelman & Marin N. Balunna** (Calea București).

Firmele și comercianții prezentați în rândurile de mai sus sunt numai o mică parte dintre cei care au activat în oraș, numărul lor fiind mult mai mare. Din analiza domeniilor de activitate desfășurate, am constatat că acestea erau diverse, unii continuau activitatea realizată în localitățile pe care au fost nevoiți să le abandoneze, alții abordau domenii noi, în funcție de nevoile populației și ale zonei. De asemenea, au fost firme cu o durată de viață efemeră (de la câteva luni la un an, maximum doi), altele au desfășurat activitate până în 1948 sau chiar 1949. Au fost și comercianți care au ales să se reîntoarcă în localitățile natale după încheierea ostilităților, dar și alții care au ales să trăiască în orașul care i-a adoptat. Cert este faptul că viața comercială a Craiovei a fost animată și îmbogățită odată cu sosirea acestora.

BIBLIOGRAFIE

Cazacu (Cojocaru), Elena, *Implicațiile celui de-al doilea război mondial pentru Bucovina. Acțiunile administrației române în sudul provinciei Bucovina din anul 1944* – rezumat Teză de Doctorat, Suceava, 2018; https://usv.ro/fisiere_utilizator/file/Doctorat/2018/12/doctorat%20cazacu/Rezumat_RO.pdf.

Constantin, Ion, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, București, Editura Enciclopedică, 1995.

Constantiniu, Florin, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Editura Danubius, 1999.

Constantiniu, Florin, 1941. *Hitler, Stalin și România*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.

Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2003.

Giurescu, C. Dinu, *România în cel de-al doilea război mondial (1939-1943)*, București, Editura All Educațional, 1999.

Istoria Românilor, vol. VIII, București, Editura Enciclopedică, 2003.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

Mușat, Mircea, *Drama României Mari*, București, Editura Fundației România Mare, 1992.

Scurtu, Ioan, Hlihor, Constantin, *Complot împotriva României. 1939-1947*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994.

Scurtu, Ioan, Buzatu, Gheorghe *Istoria Românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 1999.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, dosarele: 34/1944, 55/1941.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale, dosarele: 4967/1942; 5190/1944; 5201/1944; 5196/1944; 5199/1944; 5207/1944; 5208/1944; 5210/1944; 5214/1944, 5226/1944; 5173/1944; 5227/1944; 5232/1944; 5235/1944; 5237/1944; 5238/1944; 5239/1944; 5240/1944; 5246/1944; 5260/1944; 5261/1944; 5265/1944; 5270/1944; 5279/1944.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme sociale, dosarul 772/1945.

<https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/en/report/romanian/1.3-retreat-from-bessarabia-and.pdf> (accesat la 3.06.2024).

Profilul socio-economic al minoritarilor italieni și germani din județul Vâlcea

Georgeta GHIONEA

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române*

Abstract: During the second half of the 19th century and the first decades of the 20th century, information on the presence and economic status of Italians and Germans in Vâlcea County is increasing. Therefore, we will try to bring to the public's attention a few commercial establishments run by foreigners who have stayed in the county, and, based on the information provided by primary sources, to make a brief presentation of them. We are convinced that whatever statistics we compile, they can always be supplemented with new names and facts that have shown relevance in certain periods of time.

Keywords: Vâlcea County, 19th and 20th century, Italians, Germans, economic activities

Migrațiile temporare sau cu caracter sezonier, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea au avut o importanță deosebită în istoria socială, economică, culturală și politică românească. Cauzele migrației au fost dintre cele mai diverse, de la cele politice și militare, până la cele sociale și economice.

În lipsa unor statistici generale oficiale concludente privind emigrația temporară sau permanentă, instrumentele statistice care ne pot servi unei analize a evoluției fenomenului emigrației au rămas anchetele întreprinse de autoritățile române la nivel național – anchete realizate în anii 1871, 1881 și 1891 –, recensământul din anul 1899 ori cel din anul 1930. Sociologii și istoricii care au abordat problema emigrației au căzut de acord asupra faptului că datele culese și înregistrate în statisticile oficiale au înregistrat numărul persoanelor, fără a face distincția între exponenții emigrației temporare și cei stabiliți în România, motiv pentru care suntem de părere că orice statistici am întocmi, chiar și în această etapă, ele vor putea fi mereu completate cu date, nume noi și fapte care au prezentat relevanță în anumite perioade, și pentru anumite regiuni. Pentru perioada cronologică la care ne-am oprit în cadrul acestui studiu (1891–1930) datele statistice au fost completate cu informații obținute din analiza unor documente de arhivă aflate în custodia Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea.

Prezența italienilor și germanilor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX, în unele localități din județul Vâlcea nu a rămas fără urmări. Implicarea lor în diverse domenii de activitate a condus inevitabil la o dezvoltare și o diversitate de idei. Astfel, contribuția lui Antonio Copetti, care a construit, după proiecte, clădiri sau monumente importante în Rm. Vâlcea nu a trecut neobservată, în timp ce teatrul și cinematograful din Râmnic s-a dezvoltat și grație italianului Angelo Adreani¹. În epoca sa s-a remarcat ca ziarist și scriitor Alfredo Bogardo (n. 1908, Drăgășani), în timp ce pentru activitatea desfășurată germanul Petre Havel a primit recunoașterea meseriașilor din localitatea Drăgășani, care l-au desemnat, ani la rând, președinte al Ligii Generale a meseriașilor din România, filiala locală². Exemplele pot continua, însă nu doar contribuțiile singulare furnizate de emigrația italiană ori germană au contribuit în procesul de modernizare al societății românești, ci și contribuția adusă de grupurile de specialiști italieni, de mozaicari, pietrari, zugravi, a tăietorilor de păduri, precum și a inginerilor, arhitecților și funcționarilor administrativi.

În județul Vâlcea, din sursele arhivistice studiate surprindem mai ales emigranții temporari, aflați la lucru în diverse localități rurale (Brezoi, Călinești, Căineni, Voineasa), sosiți din Friuli, Giulia, Udine, Trieste, Montava, Tolmezzo³ ș.a. Unii dintre aceștia spre finele secolului al XIX-lea s-au fixat în localitățile în care își desfășurau activitatea, aducându-și și familiile. Astfel, la Brezoi avem de a face cu o dublare a numărului de locuitori, mai ales după *stabilirea unor familii de tăietori de lemne italieni*. De altfel în Dicționarul geografic al județului Vâlcea, Brezoiul era prezentat drept: „...Comună rurală, care face parte din plasa Cozia, Jud. Vâlcea; are o populație de 741 de locuitori (431 bărbați și 310 femei), în care intră și 3 familii de țigani și mai multe *familii de italieni ambulanți*, care lucrează la ferăstraiele d-lui G. Stagni... Ferăstraiele d-lui Giovanni Stagni aduc un venit de 2.600 lei, prin arendare de la d-na

¹ Angelo Adreani (1840-1917) – proprietar și patron al teatrului „Adreani” din Rm. Vâlcea (sf. sec. XIX), a avut un rol însemnat în dezvoltarea vieții teatrale și culturale din municipiu. *Teatrul și Cinematograful „Adreani”* era amplasat pe B-dul Tudor Vladimirescu, din localitate. Clădirea a fost construită la sfârșitul secolului al XIX-lea, mai precis între anii 1893-1894. În interior, sala de spectacole avea o capacitate de 272 de locuri, la etaj erau 20 de loji, iar la parter funcționau 16 benoare pe cele două laturi ale sălii. Benoarele și lojile erau despărțite de lambriuri din lemn, foarte bine fasonat și prelucrat, vopsit în culori plăcute privirii. Balcoanele și lojile erau flancate de câte o ghirlandă de flori plăcut mirositoare. Din anul 1912, sala „Adreani” a fost amenajată și pentru proiecția de filme. Una dintre atracțiile culturale ale orașului, *Teatrul „Adreani”* găzduia trupe de artiști din țară, cu cei mai în vogă actori. „De la Râmnic își începeau turneele prin țară toate teatrele din Capitală”. În anul 1920, la acest teatru a concertat și George Enescu, în Nicolae Tărtăreanu, *Cinematograful la Râmnicu-Vâlcea*, în „Orizont”, Rm. Vâlcea, 16 mai 1971, p. 2; Titi Mihail Gherghina, *Imagini citadine din Râmnicul de altădată*, Rm. Vâlcea, Almarom Publishing House, 2007, p. 194; Georgeta Ghionea, *The minorities from Râmnicu Vâlcea. Economics companies, sole proprietorships and brands during the inter-war period*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, București, Editura Academiei Române, nr. XVIII/2017, p. 119 (în continuare se va cita: Georgeta Ghionea, *The minorities from Râmnicu Vâlcea*...).

² Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea, fond Comisariatul de Poliție Drăgășani, dosar 2/1935, f. 57 (în continuare se va cita: SJAN Vâlcea).

³ Idem, fond Prefectura Județului Vâlcea, 46/1908, ff. 105, 120; *Ibidem*, dosar 57/1924, ff. 194-195.

Marg. Novák⁴. Se face mare comerț cu lemne de brad, care cu plutele se coboară pe Olt la vale...”⁵.

Deși problema concurenței forței de muncă străine s-a aflat în atenția oficialităților vremii, la nivelul județului Vâlcea numărul *lucrătorilor specialiști* este în creștere, în anul 1904, când antreprenorul Carl Schlesinger angaja pe lângă lucrătorii necesari pentru exploatarea pădurii Brezoi, alți 40 de italieni și secui pentru „plutirea lemnului” pe Lotru. Dintr-o reclamație înaintată Prefectului județului Vâlcea aflăm că „Se introduce un număr mare de lucrători specialiști la tăiatul pădurilor și fasonarea lemnului. Se introduce în fiecare an de diverși exploratori de acest fel un mare număr de lucrători, care sunt destul de bine plătiți și suntem nevoiți să aprobăm aceste cereri, pentru singurul motiv, că la noi nu se găesc”⁶. Unei astfel de reclamații îi răspunde în anul 1908, Ossias Rudich, proprietarul firmei „Milch și Störfer”, din Călinești, care amintea că de la 15 martie până la 1 decembrie are nevoie de 800–1.000 de lucrători, între aceștia „străini trebuincioși pentru facere de lucrări speciale”⁷. Deși italienii, așa cum ne indică documentele erau mai bine plătiți, de-a lungul timpului nu au fost scutiți de neînțelegeri cu antreprenorii⁸. Sursele studiate înregistrează numeroase revolte ale muncitorilor și intervenția Consulatului Italian de a li se plăti acestora „pentru cât au muncit”. Un astfel de caz este consemnat în anul 1908, când italienii „frații Luiggi, Romano și Giovanni Battista Pavona”, domiciliați în Voineasa, comuna Malaia, angajați de Nicolae Popescu din Voineasa, Constantin Pop și Nae Nicolescu din Rm. Vâlcea, la „lucrare de pădure, acum după terminarea lucrării nu pot obține de a fi plătiți”⁹. Situația este rezolvată după intervenția Consulatului Italian pe lângă Prefectura județului Vâlcea. În mai 1908, printr-un memoriu înaintat Ministerului de Externe se insita să se restituie pașapoartele unor lucrători italieni, din pădurea Brezoi și să li se plătească pentru cât au muncit¹⁰ (cazul lui Tassotto Beniamino, lucrător jogărar, în

⁴ În anul 1864, atras de marile posibilități de exploatare a pădurilor de pe Valea Lotrului, se stabilește la Brezoi inginerul ceh Carol Novák, care cumpără patru joagăre în localitate și „...au mai construit șase juguri fierăstraie pe lângă cele ce le-au găsit construite și funcționând de mai înainte...”. Carol Novák lua în antrepriză, din anul 1865, refacerea și lărgirea șoselei de pe Valea Oltului, ocazie cu care a cumpărat joagărele din zonă ale lui Sima Stanovici, iar mai târziu, pe celelalte care funcționau pe Valea Lotrului la Brezoi (în anul 1873 - pe cel al moștenitorilor lui Stancu Pop, în anul 1874 - pe cel al lui Petrache Mișcurici, în anul 1875 - pe cel al fraților Bucur, iar în anul 1878 - pe cel al moștenitorilor lui Mihalache Ormolu). Întrucât materialele de construcție, în special cheresteaua, erau foarte solicitate pe piața internă, Novák construiește în anul 1873, pentru a-și spori producția, o mică fabrică de cherestea și clădirile anexe, care au ars însă la câțiva ani de la darea lor în folosință. Dezvoltarea exploatărilor forestiere și construirea fabricii de cherestea au dus la creșterea numărului de locuitori ai Brezoiului, prin stabilirea aici a unor cetățeni străini, în special italieni, dar și români din Transilvania, în C. Alessandrescu, *Dicționar Geografic al județului Vâlcea*, București, 1893, p. 53; George Ioan Lahovari, *Marele Dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898, p. 646; Mihai Suder, *Economia forestieră din România*, București, Editura Meridiane, 1967, p. 7; Petre Bardășu, Gheorghe Simeanu, *Brezoi - 100 de ani de industrie forestieră*, Râmnicu Vâlcea, Tipografia Rm. Vâlcea, 1973, pp. 29-30.

⁵ C. Alessandrescu, *op. cit.*, p. 53.

⁶ SJAN Vâlcea, fond Prefectura județului Vâlcea, dosar 46/1908, f. 223.

⁷ *Ibidem*.

⁸ C.C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Ceres, 1976, pp. 149-150.

⁹ SJAN Vâlcea, fond Prefectura județului Vâlcea, dosar 46/1908, f. 85.

¹⁰ *Ibidem*, ff. 24-25, 54, 82.

compania Beruzii Floriano și Cecon Emilio¹¹ ori cel al lucrătorilor Pittiano Andrea și Cecon Valentino, care au lucrat pentru antreprenorul Petre Cock¹²). Practica reținerii pașapoartelor după sosirea la punctul de lucru era practică în epocă, acestea fiind înapoiate la cerere, colectiv ori individual¹³.

În domeniul lucrărilor publice un sector important care a utilizat mână de lucru străină a fost cel al construirii de drumuri, poduri și căi ferate. La sfârșitul secolului al XIX-lea principalele firme din Oltenia care utilizau serviciile lucrătorilor italieni erau Silberberg, din Râmnicu Vâlcea și cea a inginerului I. G. Cantacuzino din Călimănești¹⁴. Încă din 26 octombrie 1897, în listele cu lucrătorii străini solicitați de ing. I. G. Cantacuzino figurau 50 de italieni (alături de care apăreau și 2 germani și 6 austro-ungari), cărora li s-au adăugat alți 162 de italieni intrați prin vamă la 3 ianuarie 1898. Pentru aceeași lucrare în a doua jumătate a anului 1898, ing. I. Silberberg aducea 100 de lucrători italieni și austro-ungari¹⁵.

Inițierea unui număr important de lucrări edilitare a atras după sine o creștere a cererii de materiale noi, *cărămida* devenind unul din principalele materiale de construcție. Cum fabricarea acesteia și utilizarea ei în domeniul edilitar a rămas până în primele decenii ale secolului XX o muncă manuală care putea fi efectuată doar de cei cu experiență în domeniul construcțiilor, cererea pentru lucrătorii specializați a favorizat sosirea unui număr mare de cărămidari, pietrari, mozaicari italieni, care au dominat, mult timp aceste activități. Din datele oferite de recensământul din anul 1899¹⁶, aflăm că localitatea Brezoi avea 1.206 locuitori stabili, din care 115 erau italieni¹⁷. Același recensământ (1899) înregistra în Rm. Vâlcea – com. urbană aflată în plasa Ocolu-Otăsău, alături de români (5.571) și alte naționalități, 104 italieni¹⁸. Tot în plasa Ocolu-Otăsău, comuna rurală Govora, în anul 1899, în dreptul acestei naționalități apare cifra 14¹⁹, în timp ce în comuna Malaia erau înregistrați 49 de italieni²⁰.

Cele mai multe anchete întreprinse de Ministerul de Interne privind ocuparea forței de muncă din fabricile mici și mijlocii din primul deceniu al secolului XX au evidențiat o preponderență a muncitorilor străini. Așa se explică că în anul 1913, în Băile

¹¹ *Ibidem*, dosar 6/1913, f. 79.

¹² *Ibidem*, f. 81.

¹³ *Ibidem*, dosar 46/1908, ff. 24-25, 54, 82.

¹⁴ Construirea căii ferate Râmnicu-Vâlcea – Călimănești – Râul Vadului (63,3 km) de către constructorii români, ing. Mihail Rîmniceanu (1825-1915), avându-i ca antreprenori pe ing. I. G. Cantacuzino și I. Sibelberger s-a realizat în două etape: Râmnicu Vâlcea - Jiblea și Jiblea - Râul Vadului. Tronsoanele Râmnicu-Vâlcea - Jiblea (16,2 km) la data de 27 noiembrie 1898, dată când apare existența stației Călimănești cu patru linii, și tronsonul Jiblea - Râul Vadului (47,1 km) la data de 1 august 1902.

¹⁵ Ion Soare (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. II, *Localitățile urbane*, Râmnicu Vâlcea, Editura Fortuna, 2012, p. 865 (în continuare se va cita: Ion Soare (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. II).

¹⁶ *Recensământul general al populației României din 1899*, București, 1899, p. 454 (în continuare se va cita: *Recensământul general 1899...*).

¹⁷ Despre muncitorii italieni stabiliți în această localitate, cercetătorul brezoian Gh. Efrim ne spune că „...erau aduși, în special, pentru lucrul la pădure, la joagăre și la plute, dar și la construcții civile și de artă. Ei au venit din Udine, Trieste, Montava, Piacenza, Longarone, Tamau, Friulani”, în Gheorghe N. Efrim, *Brezoi. File de istorie*, Sibiu, Editura Tipo Trib, 2008, pp. 68-69.

¹⁸ *Recensământul general 1899...*, p. 452.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 452-456.

²⁰ Ion Soare (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. III, *Așezările rurale*, Râmnicu Vâlcea, Editura Fântâna lui Manole, 2022, p. 512 (în continuare se va cita: Ion Soare (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. III).

Govora, sursele studiate menționează „că au fost așezați” 19 italieni (18 zidari și un zugrav)²¹, în Voineasa (17)²² și Ciunget (8), iar în comuna rurală Călinești, 10 familii de italieni²³.

Dintr-o statistică întocmită de Prefectura județului Vâlcea, datată 1924 aflăm că, în Brezoi erau așezați 145 de italieni (pietrari, zidari, dulgheri, fierari, tâmplari, ceasornicari), în Călimănești – 8 (4 zidari, 2 tâmplari, o croitoreasă, o negustoreasă), în Călinești (1), iar în Voineasa – 76 (zidari, mozaicari, fierari, tâmplari, lucrători)²⁴.

Apetența italienilor pentru zidărie, tâmplărie, sculptură s-a conjugat în mod fericit cu eforturile de modernizare, depuse la nivel local. Astfel, din sursele studiate aflăm că Biserica parohială „Sfinții Voievozi” din satul Glăvile (jud. Vâlcea), înălțată din cărămidă, între anii 1891-1894, de către meșteri italieni, în timpul păstoriei preotului Nicolae Stănciulescu, era considerată în anul 1899, ca fiind „de zid, bine și solid construită, spațioasă și frumos zugrăvită”²⁵. Măiestria constructorilor italieni se observă și la Perișani, unde școala se va dovedi neîncăpătoare pentru elevii comunei, drept urmare, la începutul secolului XX s-a luat decizia construirii unei noi clădiri. Pentru construcția acesteia au fost aduși, de către antreprenor, italieni. Clădirea va fi ridicată în perioada 1910-1911, printr-un împrumut de „4.000 lei de la Casa Școalelor”²⁶.

Dintre cei mai activi antreprenori, stabiliți la Rm. Vâlcea, amintim pe Antonio Copetti²⁷, care a construit, după proiecte, clădiri sau monumente importante din localitate. Printre acestea: „Casa Alexiu”, ridicată în anul 1903, în str. Regina Maria, nr. 19 construită, pentru Alecu M. Alecsiu, „Casa Ștefan Georgescu”, construită în anul 1907 și o locuință pentru perceptor ridicată pe „Platforma bălciului de lângă oraș”²⁸. Sub directa supraveghere a antreprenorului Copetti, lucrători în piatră - italieni - au realizat ornamentele „Monumentului Independenței” din strada Carol I, opera sculptorului Ioan Iordănescu, inaugurat în dimineața zilei de 17 mai 1915, amplasat la baza Dealului Capela. „Fântâna și bustul domnitorului Constantin Brâncoveanu”, din str. General Praporgescu, monument amplasat în fața actualei Primării, din Rm. Vâlcea inaugurat în anul 1913 poartă semnătura sculptorului Costantin Gh. Mihăilescu, a cioplitorului italian Raimondo Lampone și a antreprenorului Antonio Copetti, la vremea respectivă, consilier municipal²⁹. Contribuții însemnate a avut Copetti și la ridicarea Colegiului Național „Alexandru Lahovari”, construit între anii 1909-1911, și tot antreprenorului

²¹ SJAN Vâlcea, fond Prefectura județului Vâlcea, dosar 6/1913, f. 48.

²² În trecutul ei istoric, economia comunei Voineasa a fost influențată de așezarea ei geografică fiind menționată în documente, prin formula: „din siliște, din câmp, din pădure, din apă peste tot hotarul”. După 1864, Carol Novak a contribuit la dezvoltarea exploatărilor forestiere pe întreaga vale a Lotrului, inclusiv în Voineasa, unde au ajuns mulți specialiști italieni și transilvăneni, în Ion Soare (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. III, p. 1.044.

²³ SJAN Vâlcea, fond Prefectura județului Vâlcea, dosar 6/1913, f. 48.

²⁴ *Ibidem*, dosar 57/1924, ff. 188-189.

²⁵ Ion Soare (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. III, p. 341.

²⁶ SJAN Vâlcea, fond Primăria Perișani, dosar 1/1910, f. 43.

²⁷ Antonio Copetti, n. 1871 la Tolmezo, regiunea Friuli, Italia - m. 1942 la Râmnicu-Vâlcea.

²⁸ Ion Soare (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. II, pp. 136-137; Georgeta Ghionea, *The minorities from Râmnicu Vâlcea...*, p. 119.

²⁹ Ion Soare (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. II, pp. 155, 187, 189.

italian îi sunt atribuite lucrările de renovare la Episcopia Râmnicului Nouului-Severin, la Seminarul din Rm. Vâlcea³⁰ și de la „localul prefecturii”³¹.

O serie întreagă de meserii completează imaginea contribuției italienilor la viața economică a localităților din județul Vâlcea. La Călimănești, în anii 30 ai secolului XX a funcționat restaurantul și cofetăria „La Paive”, administrat de Ecaterina Del Bianco³². La Rm. Vâlcea, Anton Racheli a administrat o „fabrică de cornuri și cozonaci”, în str. Matei Basarab, nr. 55³³, în timp ce la Drăgășani, în prima jumătate de secol XX întâlnim: antreprenori (Rosii Bolfardo, Rossi Batista, De Simon Geacomo), zidari (Colonna Angelo, Mattinza Celeste), comercianți (Dalseno Antonio), tâmplari (De Simon Pietro) și mozaicari (Pascotti Giovanni)³⁴. Aceștia au venit în localitate ca simpli lucrători, dar curând au ajuns în atenția autorităților locale nu numai pentru tenacitatea, dar și pentru onestitatea lor, calificarea profesională și „buna purtare în comună”³⁵.

Faptul că întreprinzătorii de origine germană au găsit, în județul Vâlcea, teren prielnic pentru desfășurarea activităților, o dovedește prezența lor, consemnată de statisticile studiate. În anul 1891, în Drăgășani era înregistrată existența altor etnii, printre acestea fiind consemnați 10 germani, aceeași cifră fiind menționată și în Dicționarul geografic al județului Vâlcea (1893). În anul 1899, 10 germani figurau în evidențele localității Rm. Vâlcea și 4 la Brezoi³⁶. Cele mai multe persoane de origine germană au fost înregistrate în Drăgășani, la recensământul din anul 1930, când în dreptul acestei etnii apare cifra 56³⁷.

În ceea ce privește meseriile pe care aceștia le-au practicat aflăm din statisticile întocmite de Camera de Comerț și Industrie Vâlcea. Astfel, în Rm. Vâlcea, pe str. Traian, la nr. 246, la începutul secolului XX funcționa „fabrica de cuie de lemn pentru cizmărie” administrată de către Iosef Laschon, la nr. 48, a funcționat atelierul de „mecanică, strungărie”, al lui Wilhelm Lutsch³⁸, iar la nr. 34, cu emblema „La Rudy”, atelierul de tâmplărie administrat de Rudolf Ioneș. Pentru perioada interbelică, documentele de arhivă îi menționează, și pe următorii întreprinzători: Olga Gelitsch, „industria morăritului și comerțului de cereale”, str. Știrbey Vodă³⁹; Mihail Wagner, „agentură și comision și reprezentanții comerciale”, B-dul Tudor Vladimirescu, nr. 70; Arthur Handel, „depozit de bere și băuturi spirtoase en-gros și en-detail”, Știrbey Vodă, nr. 48; Ludwing Köpetzy, „produse petrolifere, automobile și articole pentru automobile”,

³⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 283/22 decembrie 1927, p. 17-181.

³¹ Idem, nr. 65/22 iunie 1912, p. 3-385.

³² „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Vâlcea”, Anul V, nr. 10-11/octombrie-noiembrie 1931, p. II.

³³ *Ibidem*, pp. VIII-IX.

³⁴ SJAN Vâlcea, fond Comisariatul de Poliție Drăgășani, dosar 5/1938-1939, ff. 10, 26, 49; *Ibidem*, dosar 22/1942-1943, ff. 35, 39; Georgeta Ghionea, *Minorities from Drăgășani. Sole-partnership companies and employees, in the inter-war period*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, București, Editura Academiei Române, nr. XIX/2018, p. 189; Idem, *Profilul socio-economic al minorităților din orașul Drăgășani*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 35/2021, București, Editura Academiei Române, pp. 138-139.

³⁵ SJAN Vâlcea, fond Camera de Comerț și Industrie Vâlcea, dosar 8/1929, f. n.

³⁶ *Recensământul general 1899...*, p. 454.

³⁷ SJAN Vâlcea, fond Primăria orașului Drăgășani, dosar 4/1938, f. 98; Georgeta Ghionea, *Comerțul drăgășenean în perioada primei jumătăți a secolului al XIX-lea*, în Constantin Dinulescu, Eugen Petrescu (coord.), *Istoricul Dinică Ciobotea la 70 de ani*, Craiova, Editura Universitaria, 2017, p. 431.

³⁸ SJAN Vâlcea, fond Camera de Comerț și Industrie Vâlcea, dosar 1/1945, f. 4.

³⁹ *Ibidem*.

Carol, nr. 4⁴⁰; Iosif Köpetzy, „atelier mecanic pentru reparații tehnice industriale, instalații de apă și gaz”, Știrbey Vodă, nr. 87; Wilhelm Gündisch, „fabrică de tâmplărie mecanică și binale”, B-dul Regina Maria, nr. 17; Victoria Grabovschi, „croitorie de dame”, General Praporgescu, nr. 9⁴¹.

Printre imigranții așezați în Brezoi s-au aflat Mihail Artz, administratorul restaurantului și hotelului „Ca la mama acasă”⁴², precum și brutarul Thomas Gündisch⁴³.

Despre întreprinzătorii de origine germană stabiliți la Drăgășani, la începutul secolului al XX-lea am mai discutat și cu altă ocazie. Considerăm necesar să amintim că aceștia au găsit teren prielnic desfășurării activităților lor, în localitate, în memoria colectivă rămânând următorii: Otto Schirger, Petre Erdeli, Petre Havel, Gustav Lerch, Iosef I. Velk, Carol (Iosef) Richter, Laios Wilhelm ș.a.

Imigrațiile sezoniere au constituit pentru unele zone, așa cum s-a întâmplat cu localitatea Brezoi, un fenomen cu repercusiuni demografice, în contextul în care, golurile lăsate de populația locală migrantă pe timpul verii, au fost acoperite de migrația italienilor implicați la lucru în industria forestieră. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea aceste imigrații periodice s-au transformat în emigrații permanente. Prezența italienilor și a germanilor (chiar dacă în număr mai mic) a contribuit la modernizarea socio-economică și culturală a localităților din județ. Structura socio-profesională a reprezentanților celor două etnii pornea de la mari antreprenori de construcții, la ingineri, arhitecți, constructori, zidari, cărămidari, mozaicari, de la comercianți, la industriași și fabricanți mici și mijlocii. Avem convingerea că orice statistici am întocmi, ele vor putea fi mereu completate cu nume noi și fapte care au prezentat relevanță în anumite perioade.

BIBLIOGRAFIE

Buletinul Camerei de Comerț și Industrie, Rm. Vâlcea, anul V, nr. 10-11/1931.

SJAN Vâlcea, fond Camera de Comerț și Industrie Vâlcea, dosare: 8/1929; 358/1931; 418/1931; 1.231/1931; 1/1945.

SJAN Vâlcea, fond Comisariatul de Poliție Drăgășani, dosare: 2/1935; 5/1938-1939; 22/1942-1943.

SJAN Vâlcea, fond Primăria orașului Drăgășani, dosar 4/1938.

SJAN Vâlcea, fond Primăria Perișani, dosar 1/1910.

SJAN Vâlcea, fond Prefectura Județului Vâlcea, dosare: 46/1908; 57/1924.

Alessandrescu, C., *Dicționar Geografic al județului Vâlcea*, București, 1893.

Bardașu, Petre, Simeanu, Gheorghe, *Brezoi – 100 de ani de industrie forestieră*, Râmnicu Vâlcea, Tipografia Rm. Vâlcea, 1973.

Efrim, Gheorghe N., *Brezoi. File de istorie*, Sibiu, Editura Tipo Trib, 2008.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Vâlcea”, Anul V, nr. 10-11/octombrie-noiembrie 1931, pp. XVIII-XIX.

⁴³ SJAN Vâlcea, fond Camera de Comerț și Industrie Vâlcea, dosar 1/1945, p. 4; *Ibidem*, dosar 358/1931, f. 1; *Ibidem*, dosar 1.231/1931, f. 1; *Ibidem*, dosar 418/1931, f. 2.

- Giurescu, C. C., *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Ceres, 1976.
- Chionea, Georgeta, *The minorities from Râmnicu Vâlcea. Economics companies, sole proprietorships and brands during the inter-war period*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, București, Editura Academiei Române, nr. XVIII/2017, pp. 117-126.
- Chionea, Georgeta, *Minorities from Drăgășani. Sole-partnership companies and employees, in the inter-war period*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, București, Editura Academiei Române, nr. XIX/2018, pp. 186-194.
- Chionea, Georgeta, *Profilul socio-economic al minorităților din orașul Drăgășani*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 35/2021, București, Editura Academiei Române, pp. 137-146.
- Cherghina, Titi Mihail, *Imagini citadine din Râmnicul de altădată*, Rm. Vâlcea, Almarom Publishing House, 2007.
- Lahovari, George Ioan, *Marele Dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898.
- Recensământul general al populației României din 1899*, București, 1899.
- Soare, Ion (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. II, Râmnicu Vâlcea, Editura Fortuna, 2010.
- Soare, Ion (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea*, vol. III, *Așezările rurale*, Râmnicu Vâlcea, Editura Fântâna lui Manole, 2022.
- Suder, Mihai, *Economia forestieră din România*, București, Editura Meridiane, 1967.
- Tărtăreanu, Nicolae, *Cinematograful la Râmnicu-Vâlcea*, în „Orizont”, Rm. Vâlcea, 16 mai 1971, p. 2.

Creștinii după evanghelie în Balcani.

O privire generală

Bogdan Emanuel RĂDUȚ

*Școala Doctorală Istorie și Arheologie,
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București*

Abstract: The Balkan region has often aroused the interest of contemporary historians, due to many issues specific to the area. From the Balkan Wars, the First and Second World Wars to the Iron Curtain of Communism, the Balkans has been a region with common problems but different languages, nationalities, cultures and civilisations.

On the issue of religious denominations, Brethren are a small minority in south-eastern Europe. On the one hand, their national (ethnic) presence in the Balkan countries, and on the other, the presence and involvement of Romanian churches (assemblies) in the Balkans. And Romania is the Balkan country with the largest number of Brethren local churches and believers.

Keywords: *Balkans, Brethren Assemblies, Christian churches, Religious denominations, Southeast Europe*

Regiunea Balcanilor a suscitat de multe ori interesul istoricilor contemporaneiști, datorită multor problematici specifice zonei. De la Războaiele Balcanice (1912–1913), Primul și Al doilea Război Mondial (1914–1918, 1939–1945) până la Cortina de fier a comunismului (1946), Balcanii au reprezentat un teritoriu geografic cu probleme comune, dar cu limbi, naționalități, religii, confesiuni, culturi și civilizații diferite.

În problema cultelor religioase, creștinii după Evanghelie (Frații) sunt o mică minoritate în zona de sud-est a Europei, unde predomină creștinii ortodocși, cei catolici și musulmanii. De aceea, se va încerca, pe de o parte, să se observe prezența lor națională (etnică) în țările balcanice, iar pe de altă parte, prezența și implicarea bisericilor (adunărilor)¹ românești în Balcani. În tot acest peisaj, România este țara sud-est europeană cu numărul cel mai mare de biserici locale și de credincioși creștini după Evanghelie (Frați).

¹ Creștinii după Evanghelie folosesc termenii „biserică” și „adunare” interschimbabil, ambii desemnând comunitățile locale de credincioși. Deși termenul de „adunare” este cel mai uzitat în terminologia creștină după Evanghelie, autorul a optat pentru termenul „biserică”.

1. CONSIDERAȚII GENERALE

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, în Europa s-a format o nouă mișcare evanghelică, care s-a numit Frații (Brethren), cu începuturile în Marea Britanie (1826–1832) și Elveția (1817–1824). Treptat, Mișcarea Fraților (Brethren Movement), în varianta Fraților Deschiși (Open Brethren), s-a extins în Europa și apoi în lume. În România a ajuns relativ destul de repede, la finalul anului 1899, și a căpătat un nume propriu, cu acoperire națională, cel de creștini după Evanghelie².

În prezent (2023), Adunările Fraților/Adunările Frățești (Brethren Assemblies) se găsesc în 141 de țări de pe șase continente.

Tabel 1 – Adunările Fraților (Creștini după Evanghelie) pe continente³

Continent	Țări	Adunări	Credincioși botezați ⁴
Africa	29	10.248	616.419
America de Nord	25	4.513	213.222
America de Sud	14	3.093	180.370
Asia	31	5.750	328.009
Europa	34	3.063	154.573
Oceania	8	900	36.384
Total	141	27.567	1.528.977

Sursa: autor

Încă de la început, în privința identității lor, aceștia „s-au numit <frați>, căci doreau să fie [re]cunoscuți sub un nume biblic, iar în același timp să cuprindă pe toți creștinii care doreau să umble cu ei, ieșind de sub robia dată de numele unei denominațiuni”⁵. Însă, au preluat câteva caracteristici și de la alte grupări precedente, precum valdenzii, reformatorii, anabapțiștii, moravienii, pietiștii ș.a.⁶. Și în România a existat această reticență, caracteristică mișcării, la o denumire și identificare confesională. Numai că, în cazul românesc, existența lor sub simpla denumire de „creștini” nu a fost posibilă și nici permisă, oricând de mult și-au dorit-o ei. Într-un memoriu de la începutul anilor '20, aceștia afirmau: „Un nume deosebit nu purtăm afară de numele de <creștin>. Ne ostenim să fim în adevăr creștini, credincioși, hotărâți și slobozi”⁷.

² Subiectul a fost dezvoltat mai mult în Bogdan Emanuel Răduț, *Origini europene ale Bisericii Creștine după Evanghelie din România*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, Nr. 31, 2017, pp. 205–213. Idem, *Mișcarea Frățească în Europa: începuturi și răspândire*, în „Calea Credinței”, Revista Bisericii Creștine după Evanghelie, Nr. 420, iulie-august, 2018, pp. 13–15. Idem, *O istorie a creștinilor după Evanghelie din România. De la începuturile europene la Marea Unire (1817–1918)*, Craiova, Editura Sitech, 2019, pp. 18–52.

³ Neil Summerton (editor), *The Brethren Movement Worldwide, Key information 2023*, 6th edition, OPAL Truth, 2023, pp. XXVI–XXVII.

⁴ În conținutul lucrării s-a luat în considerare numărul credincioșilor botezați, care sunt declarați membri ai Adunărilor Fraților (Creștine după Evanghelie), fără aparținători și copii, numărul total fiind mai mare.

⁵ Silviu Cioată, *Din istoria Adunărilor frățești*, în „Calea Credinței”, Revista Cultului Creștin după Evanghelie, iulie-august, 1995, p. 3.

⁶ Fares Marzone, *Mișcarea Fraților în Europa: rădăcini, identitate și viitor*, Partea I, în „Calea Credinței”, Revista Bisericii Creștine după Evanghelie, septembrie-octombrie, 2005, p. 17.

⁷ Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității (ACNSAS), Fond Documentar, Dosar nr. 15886, f. 2.

Același lucru îl afirmau și în memoriul din 1930, în baza căruia au fost autorizati în 1933, pentru prima dată, ca asociație religioasă: „Suntem „creștini după Evanghelie”, adică creștini după învățătura Domnului Isus Hristos, cuprinsă în cărțile Noului Testament, fără nici o altfel de învățătură sau tradiție omenească. Un nume deosebit nu purtăm, afară de numele „creștin”, pe care ne silim a-l purta cu cinste, trăim după învățăturile Sfintei Evanghelii (Fapt[ele]. Apost[olilor]. 11,26)”⁸.

Peninsula Balcanică este o regiune din sud-estul Europei, în componența căreia intră Albania, Bosnia și Herțegovina, Bulgaria, Grecia, Muntenegru, Macedonia de Nord, Kosovo, Serbia, Croația, Slovenia, România și Turcia (partea europeană). Geografic, raportat la granițele Uniunii Europene, se pot împărți în Balcanii de Vest (Albania, Bosnia și Herțegovina, Macedonia de Nord, Serbia și Muntenegru) și Balcanii de Sud-Est (România și Bulgaria). Numele regiunii este dat de Munții Balcani (Stara Planina), care se întind din estul Serbiei spre estul Bulgariei până la Capul Emine la Marea Neagră⁹.

Foto 1: Peninsula Balcanică

Sursa: <https://cdn.g4media.ro/wp-content/uploads/2021/11/balcani.jpg>

⁸ Memoriu. Expunerea credinței și învățăturii creștinilor după Evanghelie din România, Întocmit și înaintat la cererea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și a Ministerului de Interne, Ediția II-a prelucrată, Ploiești, „Tipografia Românească” – Societate Anonimă, 1930, p. 3.

⁹ Pentru o istorie a Balcanilor, poți vedea: Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, București, Editura Humanitas, 2000; Andrew Baruch Wachtel, *Balcanii. O istorie despre diversitate și armonie*, București, Editura Corint, 2016; Mark Mazower, *Balcanii. De la sfârșitul Bizanțului până azi*, București, Editura Humanitas, 2019; Misha Glenny, *Balcanii. Naționalism, război și Marile Puteri (1804-2012)*, București, Editura Trei, 2020; Oliver Jeans Schmitt, *Balcanii în secolul XX. O istorie postimperială*, București, Editura Humanitas, 2021 ș.a.

2. ADUNĂRILE FRAȚILOR (CREȘTINE DUPĂ EVANGHELIE) AUTOHTONE ÎN BALCANI

La Conferința Europeană de Misiune a Fraților (Creștinilor după Evanghelie) din 2022 se afirma că „e mai ușor să găsești o biserică în Afganistan decât în zona Balcanică”¹⁰. Cu toate acestea, în Peninsula Balcanică, Mișcarea Fraților a pătruns în diferite etape, și pe diferite canale, începând cu finalul secolului XIX și pe parcursul secolului XX.

Colectarea datelor este una dificilă, datorită reticenței Fraților (Creștinilor după Evanghelie) la formele de conducere centralizată. Bisericile din România formează o Uniune, cu sediul la București, care deține informații despre toate bisericile din țară, emițând autorizații de funcționare pentru fiecare biserică în parte și contrasemnate de Secretariatul de Stat pentru Culte. În Mișcarea Fraților, aceasta este o raritate, după unii chiar o încălcare a principiilor Fraților, pentru că direcția majoritară este spre independență eclesastică, fiecare biserică locală fiind de sine stătătoare și nedepinzând de altele asemenea ei sau anumite structuri intermediare. Astfel, neexistând o centralizare este dificilă o statistică aproape de exactitate, de aceea s-au folosit datele adunate până în prezent și prezentate în următorul tabel¹¹.

Tabel 2 – Adunările Fraților (Creștine după Evanghelie) autohtone în Balcani

Țara	Anul înființării	Comunități locale	Credincioși botezați	Puncte de misiune
Albania	1991	10	500	5
Bosnia & Herțegovina	2008	1-2	35	3
Bulgaria	~1900	----	-----	-----
Croația	1930s	4	180	1
Grecia	~1880	2	650	-----
Kosovo	-----	1	30	-----
Munte negru	1992	1	45	1
Macedonia de Nord	1996	1	15	-----
România	1899	742	~26.500	10
Serbia	~1900	12	~300	1
Slovenia	-----	-----	-----	-----
Turcia	1961	7	~260	-----

Sursa: autor

În Albania, începuturile contemporane sunt datate în 1991, în capitala Tirana, prin misionari din Italia, Anglia și Irlanda de Nord, de unde s-a extins și în alte localități: Shkodër, Lac, Vlorë. Apoi, prin misionari din Mexic și Statele Unite ale Americii s-a ajuns în centrul și sud-estul țării: Elbasan, Pogradec, Librazhd, Vlora. În 1990 a fost înființată o stație radio la Tirana și în 2010 o filială a Institutului Biblic Evanghelic

¹⁰ IBCM Network Europe, European Conference, Passion for the Kingdom, Dürres, Albania, 26-30 septembrie 2022, notițele autorului.

¹¹ Datele au fost culese din volumul editat de Neil Summerton și din prezentările de la Conferința Europeană din Albania.

Italian la Shkodër¹². De-a lungul timpului, bisericile din Albania au trecut prin câteva crize majore. Comunismul albanez, condus de Enver Hodja, a fost mai feroce decât cel românesc. În timpul său, bisericile au fost închise și misionarii expulzați. Un alt exod al misionarilor a fost la războiul civil din 1997. De asemenea, o altă criză a fost creată de războiul din Kosovo, din 1998-1999, când mulți albanezi din Kosovo s-au refugiat în Albania¹³. În prezent sunt cunoscute zece biserici locale în Albania, cu un total de 500 de credincioși botezați. Religia majoritară în Albania este islamul (musulmanii suniți).

În Bosnia și Herțegovina, începuturile timpurii pot fi plasate în 1905. Înainte de războiul iugoslav din 1991 a existat o biserică în Sarajevo, care a dispărut în timpul războiului. În prezent, după anii 2000, funcționează o singură biserică la Zenica, care are 30-35 de membri și cinci misionari. Aceasta se ocupă și de un Centru pentru tinerii care ies din orfelinat, închisori, nu au locuințe sau au probleme cu societatea, numit Grace Valley. În oraș funcționează și un Centru de îngrijire de zi pentru copiii săraci sau romi, cărora li se oferă și participarea în tabere creștine¹⁴. Religia majoritară este cea musulmană.

Pentru Bulgaria, o țară majoritar ortodoxă, până în prezent informațiile sunt lacunare și aproape inexistente. Se știe de existența unor credincioși.

În Croația, Adunările Fraților au avut trei filiere. În anii '30, prin misionari italieni s-a înființat o biserică locală în orașul Opatija, care apoi s-a mutat în orașul Rijeka. La Ilok s-a început mai devreme, cu misionari din minoritatea slovacă. Iar în timpul războiului din 1991, misionari germani au venit în scop umanitar și s-au înființat două biserici la Zagreb și Split. De asemenea, funcționează și o librărie creștină pentru evanghelizarea prin literatură¹⁵. În prezent, sunt patru biserici locale, la Zagreb, Split, Rijeka și Ilok, cu un total de aproximativ 180 de credincioși botezați, într-o țară predominant catolică.

În Grecia, țară fanion a ortodoxismului, deși începuturile sunt plasate destul de timpuriu, în preajma anului 1880, există doar două biserici locale, în Corfu și în Atena, cu un total de 650 de credincioși botezați¹⁶. De asemenea, în Atena este și o Biserică Creștină după Evanghelie de limbă română, numită Betel.

Kosovo este un stat relativ tânăr, încă nerecunoscut de toate țările din jur. Este o țară eminentă musulmană, cu peste 112 moschei în prezent. Frații (creștinii după Evanghelie) au o biserică cu 30 de membri activi, și dezvoltă o lucrare de evanghelizare și una cu copiii, lunar, în șapte sate¹⁷.

În Muntenegru s-a început în 1992, prin împărțirea de tractate creștine, pe când nu exista nicio biserică evanghelică. În 1996 s-a format primul grup, iar din 2001 se întâlnesc oficial într-o clădire publică din Podgorica, cu 45 de membri și 25 de copii¹⁸. Țara este majoritar ortodoxă.

În Macedonia de Nord, țară majoritar ortodoxă, primii misionari au fost germani, care au distribuit literatură creștină și apoi au trimis un misionar la Bitola. Apoi, trei

¹² Neil Summerton (editor), *op. cit.*, p. 2. Vezi și Fares Marzone, *Dalle tenebre alla luce. Lo sviluppo dell'Evangelismo in Albania*, Istituto Biblico Evangelico, 2000.

¹³ Informații culese la Conferința Europeană din Albania (2022).

¹⁴ Neil Summerton (editor), *op. cit.*, p. 56. S-a completat cu notițele autorului de la Conferința Europeană din Albania (2022).

¹⁵ *Ibidem*, p. 102.

¹⁶ *Ibidem*, p. 156.

¹⁷ Informații culese la Conferința Europeană din Albania (2022).

¹⁸ Neil Summerton (editor), *op. cit.*, pp. 239-240.

tineri localnici s-au dus la studii la Zagreb, unde s-au convertit în timpul studenției, iar la întoarcere s-au implicat în localitatea natală. În timp s-a format o biserică în Bitola, relativ mică (15 membri)¹⁹.

România este țara, majoritar ortodoxă, cu cele mai multe biserici, peste 742 răspândite pe cuprinsul ei și un număr de peste 26.500 de credincioși botezați. Cu începuturile la finalul anului 1899, Mișcarea Fraților a avut trei filiere: englez, elvețian și german. Primele întâlniri au fost în București, în limba franceză, apoi în română (din 1901). În România, Frații se numesc creștini după Evanghelie, o denumire specific națională. În 1933 au fost recunoscuți asociație religioasă, iar în 1946 cult religios, existent până în prezent. Au cunoscut persecuții în timpul politicii antonesciene (1942–1944) și a regimului comunist (1948–1989). După 1990 s-au implicat activ în misiune în Balcani²⁰.

Serbia, de asemenea majoritar ortodoxă, a cunoscut o creștere și apoi o descreștere. Începuturile din secolul XX s-au datorat misionarilor din Marea Britanie și Cehoslovacia. Între cele două războaie mondiale și până în anii '70 bisericile au crescut. Actualmente prezența Fraților este în descreștere, cele mai multe biserici fiind așezate în partea de nord și sunt etnic slovace, iar în Belgrad și Kikinda sunt etnici romi. Au un total de aproximativ 300 de credincioși botezați²¹.

În Slovenia, țară predominant catolică, nu s-a consemnat prezență creștină după Evanghelie (Frații).

În cele din urmă, Turcia, deși nu este considerată o țară balcanică, are vechi și puternice legături cu Balcanii. Țară musulmană, în anii '60 existau doar doi credincioși. Libertatea religioasă în Turcia fiind restrânsă, misiunea și evanghelizările sunt interzise. În prezent sunt cunoscute șapte biserici locale și un număr de aproximativ 260 de membri²². Bisericile din România sprijină lucrarea misionară a unei familii stabilită acolo.

După cum se poate observa, țările balcanice nu sunt unitare în ceea ce privește religia, predominând ortodoxia, islamul și catolicismul, în ordinea ponderii geografice. În aceste țări au ajuns misionari din Adunările Fraților din Europa – precum Italia, Marea Britanie, Germania, Elveția, Cehoslovacia, România, Irlanda ș.a. – dar și de peste ocean – Statele Unite ale Americii și Mexic. În prezent se cunoaște un număr de 782 de biserici locale, dintre care 742 sunt în România și doar 40 răspândite în celelalte țări balcanice. Iar numărul credincioșilor botezați depășește puțin 28.000 de persoane declarate. Aceste date statistice îi plasează în rândul minorităților religioase din Balcani.

¹⁹ *Ibidem*, p. 262.

²⁰ *Vezi Scurt istoric al Adunărilor de Creștini după Evanghelie din România (1899-1989)*, Rezumat și redat de Victor și Blanche Dumitrescu-Perret, Ediție critică cu studiu introductiv și note de Bogdan Emanuel Răduț, Craiova, Editura Sitech, 2017; Bogdan Emanuel Răduț, *O istorie a Adunărilor Creștine după Evanghelie din România*; Bogdan Emanuel Răduț, Virgil Achihai (coordonatori), *Biserica Creștină după Evanghelie din România. Istorie și spiritualitate*, București, Editura Paideia, 2019; *Ibidem*, *Romanian Brethren Assemblies. History and spirituality*, București, Editura Paideia, 2020; Gheorghe Oprea Teodorescu, Marin Ionescu, *Istoricul Adunărilor Creștine după Evanghelie din România (1899-1945)*, Ediție critică cu studiu introductiv, cronologie, note și indice de Bogdan Emanuel Răduț, Craiova, Editura Sitech, 2020.

²¹ Neil Summerton (editor), *op. cit.*, p. 320.

²² *Ibidem*, p. 371.

3. IMPLICAREA CREȘTINILOR DUPĂ EVANGHELIE ROMÂNI ÎN MISIUNE ÎN BALCANI

După 1990, creștinii după Evanghelie români s-au implicat în regiunea Balcanilor prin misiune evanghelistică, socială, medicală, umanitară ș.a. România fiind țara cu cei mai mulți credincioși și cu cele mai multe biserici locale s-a implicat în țările din jur, ducând la răspândirea învățăturii și principiilor Adunărilor Fraților.

Implicarea acestora s-a făcut prin mai multe moduri: prin Comisia de Evanghelizare-Misiune a Bisericii Creștine după Evanghelie din România, prin Asociația de Misiune Externă Kairos și prin slujitori și biserici locale. O încercare de sinteză se găsește în următorul tabel²³.

Tabel 3 – Misiunea creștinilor după Evanghelie români în Balcani

Țara	Localități/Regiuni	Explicații
Albania	Pogradex, Korce, Moloviste, Dures, Fier, Skodra, Vlore, Kavaje, Divjake	Printre aromâni
Bulgaria	Burgas, Varna, Veliko Târnovo, Sofia etc.	Vorbitorii unei limbi române arhaice. Acțiuni: - evanghelizare și botezuri - lucrarea cu copii - sprijin material pentru cei nevoiași - construcții biserici locale Biserici înfrățite: - Filadelfia Botoșani cu Ciurcarca (au construit și o clădire) - Strejnic Prahova cu Rusokastro - Lumina București cu Orlinstsi
Croația	Osijesk, Slavonski Brod, Sisak, Barazdin	Peste 20 de localități de vlahi
Grecia	Atena, Alexandria, Salonic, Bereea, Metsovo, Avdela	În anul 2000 s-a deschis Biserica Betel din Atena, de limbă română.
Macedonia de Nord	Stip, Bitola	Printre aromâni
Serbia	Timocul de Jos, Varsset, Straja	Banatul sârbesc
Slovenia	Murska Subota, Beltinci	-----
Turcia	Eskishehir	Stabilită o familie de misionari (ea româncă, el armean/turc) Ajutor material, financiar, emoțional și spiritual în situația cutremurului din 2023.

Sursa: autor

Începând din anul 2007, prin Agenția de Misiune Transculturală Kairos, cu sediul la Suceava, creștinii după Evanghelie români au efectuat misiuni pe termen scurt în Bulgaria și Turcia, alături de multe alte țări din Asia, Africa, America Latină și chiar cele

²³ Mare parte din informații au fost puse la dispoziția autorului de domnul Stelică Buliga, prezbiter în Biserica Creștină după Evanghelie Filadelfia din Botoșani și coordonator al lucrării de misiune-evanghelizare din Balcani, căruia îi mulțumim.

învecinate cu România²⁴. Această activitate misionară a avut două părți, pe de o parte voluntari din bisericile locale au mers în misiune pe termen scurt (săptămâni sau luni), pe de altă parte, studenții de la Școala de Misiune Kairos au făcut practică misionară în țările din jurul României. Prin proiectul *Dăruind vei dobândi* s-au trimis cadouri și rechizite pentru copiii din școlile din Bulgaria²⁵. În prezent se încearcă ajutorarea mai multor zone pauperizate din Bulgaria, care au nevoie de ajutor material și educațional, alocându-se sume din colecta națională strânsă de credincioșii din Bisericiile Creștine după Evanghelie din România²⁶.

De asemenea, Agenția Kairos și Biserica Creștină după Evanghelie din România s-au implicat masiv în Turcia, prin sprijin umanitar și material, din pricina cutremurului din februarie 2023, după cum s-au implicat și în cazul războiului din Ucraina. Camioane și tiruri de alimente, trimise de credincioșii români, au plecat periodic în zonele afectate de cutremur. Iar mulți credincioși români s-au oferit voluntari și au mers în acele zone să ajute la gătit și în construcții pentru sinistrați.

Lucrarea misionară a românilor în Balcani este în continuă dezvoltare, noi puncte misionare fiind înființate prin parteneriate cu biserici locale autohtone sau cu misionari deja stabiliți acolo. De asemenea, la nivelul Conferinței Internaționale de Misiune a Fraților (IBCM) se planifică o conferință pentru țările balcanice, unde credincioșii se pot cunoaște unii pe alții și colabora mai bine în viitor.

Misiunea creștinilor după Evanghelie români în Balcani este una dublă, atât spirituală, prin predicarea Evangheliei, cât și materială, prin ajutorarea celor în nevoie, implicare umanitară în situații de război sau cataclisme naturale. Iar nevoile în această regiune sunt mari, fiind și o zonă cu dese conflicte armate. Nu degeaba Balcanii au fost numiți „butoiul de pulbere al Europei”.

4. CONCLUZII

Indiferent din ce punct de vedere ar fi privită, regiunea Balcanilor rămâne una pestriță și greu de încadrat în niște tipare istorice. Multiculturalitatea și plurireligiozitatea își fac simțită prezența (ortodocși, catolici, musulmani, evrei, protestanți, evanghelici ș.a.).

În ceea ce îi privește pe creștinii după Evanghelie (Frații), în Balcani aceștia au reușit să formeze mici comunități locale, prin misionari străini. Deși numărul lor este relativ mic, dinamic el se află în creștere față de anii precedenți.

Iar, dincolo de orice analize, România rămâne țara cu cele mai multe biserici locale și cu cei mai mulți credincioși, depășind statistic, de peste zece ori, întreaga regiune balcanică. De aceea se și implică în regiune prin activități evanghelistice, umanitare sau educaționale.

²⁴ Valentin Hrihorciuc, *Acum este timpul potrivit pentru România. Agenția de Misiune Externă Kairos – Un deceniu de har, de viziune, de pasiune*, Suceava, Asociația Kairos, 2019, p. 46.

²⁵ *Ibidem*, p. 32.

²⁶ Dan Mitrea, *Informare în atenția Bisericilor creștine după Evanghelie*, în „Calea Credinței”, Revista Bisericii Creștine după Evanghelie, Nr. 453, ianuarie-februarie, 2024, p. 25.

BIBLIOGRAFIE

- Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), Fond Documentar, Dosar nr. 15886.
- Cioată, Silviu, *Din istoria Adunărilor frățești*, în „Calea Credinței”, Revista Cultului Creștin după Evanghelie, iulie-august, 1995.
- Hrihorciuc, Valentin, *Acum este timpul potrivit pentru România. Agenția de Misiune Externă Kairos – Un deceniu de har, de viziune, de pasiune*, Suceava, Asociația Kairos.
- Marzone, Fares, *Mișcarea Fraților în Europa: rădăcini, identitate și viitor*, Partea I, în „Calea Credinței”, Revista Bisericii Creștine după Evanghelie, septembrie-octombrie, 2005.
- Mitrea, Dan, *Informare în atenția Bisericilor creștine după Evanghelie*, în „Calea Credinței”, Revista Bisericii Creștine după Evanghelie, Nr. 453, ianuarie-februarie, 2024.
- Memoriu. Expunerea credinței și învățăturei creștinilor după Evanghelie din România*, Întocmit și înaintat la cererea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și a Ministerului de Interne, Ediția II-a prelucrată, Ploști, „Tipografia Românească” – Societate Anonimă, 1930.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *Origini europene ale Bisericii Creștine după Evanghelie din România*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, Nr. 31, 2017, pp. 205-213.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *Mișcarea Frățească în Europa: începuturi și răspândire*, în „Calea Credinței”, Revista Bisericii Creștine după Evanghelie, Nr. 420, iulie-august, 2018, pp. 13-15.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *O istorie a creștinilor după Evanghelie din România. De la începuturile europene la Marea Unire (1817-1918)*, Craiova, Editura Sitech, 2019.
- Summerton, Neil (editor), *The Brethren Movement Worldwide, Key information 2023*, 6th edition, OPAL Truth, 2023.

Fundația „Alexandru și Aristia Aman” din Craiova: o imagine privind contribuția la dezvoltarea culturală a societății românești

Diana-Mihaela PĂUNOIU

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române*

Anca CEAUȘESCU

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române*

Abstract: The “Alexandru and Aristia Aman” Foundation from Craiova is an example of the “survival” over time of the testamentary wishes of its founders, who wanted to offer the community a public institution designed to facilitate cultural enlightenment among the general public. An overview of the activity of the foundation, which we are going to reconstruct in the pages of this study, we consider relevant for highlighting the path from local to national, from “edge” to “center”. Analyzing various documentary materials, the study is structured in three parts. The first provides data about Alexandru Aman and his family, with the aim of revealing the role and social position held in Romanian society. In the second part, the period of establishment and operation of the “Alexandru and Aristia Aman” Foundation is reconstructed with its complex organization (library, museum, and art gallery). This section highlights the cultural climate created in and around the foundation, the important role it had in the cultural enlightenment of the local community and the prestige acquired at the regional and national level. The last section reconstructs the activity of the library, synthetically covering the period of time that followed the dissolution of the foundation. This part has the role of revealing the *de facto* symbolic survival of the foundation in the cultural and political register after the Second World War, as well as the “revival of the cultural climate” of some bygone times in the period of our recent history, when the library resumed its the name of its founders, “Alexandru and Aristia Aman”.

Keywords: “Alexandru and Aristia Aman” Foundation, library, museum, Craiova, edge – center

INTRODUCERE

Înființarea Fundației Culturale „Alexandru și Aristia Aman” se circumscrie unui dublu context. Pe de o parte, fundația poate fi încadrată în sfera unui context național și european favorabil creării și susținerii, de către oamenii cu stare materială și statut

social important, a unor instituții/așezăminte de cultură care să fie puse în slujba culturalizării și educării populației. În acest sens, precizăm că la începutul secolului al XX-lea, în spațiul românesc (având un oarecare decalaj față de Vestul și Centrul Europei), ca urmare a reformelor haretiene, se afirma mișcarea educației populare prin mijloace și instrumente extrașcolare, menite să completeze educația din școlile de stat ori să suplinească lipsa instrucției școlare în rândurile unor categorii sociale. Un rol important în cadrul acestei mișcări l-au avut și bibliotecile populare și muzeele publice. Bibliotecile populare aveau rolul de a facilita și dezvolta gustul pentru citit, erau locul unde se organizau sau se găzduiau diferite cursuri și conferințe publice, cu tematici diverse în funcție de publicul cărui îi erau destinate. Muzeele erau considerate, la rândul lor, un mijloc de educare a populației, prin intermediul lor facilitându-se popularizarea artei și a frumosului, dar și a științei în general¹. Pe de altă parte, poate fi încadrată în „obiceiul” vremii, potrivit căruia oamenii cu stare făceau donații materiale și financiare cu scopuri precise de a se înființa instituții publice de cultură sau instituții de binefacere, donatorii punând sub tutela autorităților statului înființarea și/sau administrarea unor asemenea așezăminte pentru a avea garanția utilizării corecte a averii donate și respectarea dorințelor lor.

Fundația „Alexandru și Aristia Aman” din Craiova reprezintă un exemplu de „supraviețuire” în și peste timp a dorințelor testamentare ale fondatorilor săi, care au dorit să ofere comunității un așezământ public menit să faciliteze culturalizarea în rândul publicului larg. Deși desființată oficial la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, patrimoniul său cultural a continuat și continuă să fie public, regăsindu-se în cadrul a trei instituții craiovene: Muzeul de Artă, Muzeul Olteniei și Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman”, toate ocupând un loc important în viața culturală locală și națională. În acest context, o radiografie a activității fundației și, ulterior, a bibliotecii, pe care urmează să o reconstituim în paginile acestui studiu (fără a avea, însă, pretenția de exhaustivitate), o considerăm relevantă pentru evidențierea parcursului de la local la național, de la „margine” la „centru”.

Analizând materiale documentare diverse (volume aniversare, presa vremii, presă online de dată recentă etc.), studiul este structurat în trei părți. Prima secțiune oferă date despre Alexandru Aman și familia sa, cu scopul de a releva rolul și poziția socială deținute în societatea românească.

În partea a doua este reconstituită perioada înființării și funcționării Fundației „Alexandru și Aristia Aman” cu organizarea sa complexă, încorporând sub egida și în localul său: biblioteca, muzeul și pinacoteca. Această secțiune evidențiază climatul cultural creat în și în jurul fundației, rolul important pe care l-a avut în culturalizarea comunității locale și prestigiul dobândit la nivel regional și național.

Ultima secțiune reconstituie activitatea bibliotecii, principala instituție continuatoare a dorințelor fondatorilor, acoperind sintetic perioada de timp care a urmat desființării fundației. Această parte are rolul de a releva supraviețuirea simbolică, *de facto*, a fundației în registrul cultural și politic de după al doilea război mondial, precum și „reînvierea climatului cultural” al unor vremuri apuse în perioada istoriei

¹ Vezi pentru detalii privitoare la mișcarea educației populare din perioada antebelică și prima jumătate a perioadei interbelice, Diana-Mihaela Păunoiu, „*Șezătoarea culturală, un instrument de educație populară în Oltenia interbelică*”, în „*Arhivele Olteniei*”, serie nouă, nr. 37/2023, pp. 171-196.

noastre recente, când biblioteca și-a reluat numele fondatorilor săi, „Alexandru și Aristia Aman”.

DESPRE ALEXANDRU AMAN

Familia Aman se înscrie în galeria celor mai reprezentative familii din Oltenia secolului al XIX-lea și primei jumătăți a secolului următor, ocupând un loc important în viața socială și culturală a comunității locale și nu numai. Ascensiunea socială a familiei a fost trasată inițial de prestigiul dobândit de serdarul Dimitrie Aman², originar din Macedonia și stabilit în Craiova la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Prestigiul și poziția socială a familiei au fost onorate, păstrate și sporite de urmașii săi, care au avut propriile lor realizări și contribuții la dezvoltarea vieții sociale, culturale și economice a Olteniei. Totodată, ascensiunea socială a familiei Aman a fost consolidată și de înrudirea, prin căsătorii, cu familii importante din societatea românească (Poenaru, Urdăreanu, Bălcescu, Gigurtu, Titulescu, Mandrea, Murgășianu, Popp etc.)³.

Alexandru Aman (născut la 2 octombrie 1820, Craiova – decedat la 14/26 septembrie 1885, Paris) a fost fiul lui Dimitrie și Despina (Pepica, fostă Paris) Aman. Absolvent al Școlii „Madona Dudu” și al Școlii Centrale (Colegiul „Carol I”) din Craiova și al Colegiului „Sf. Sava” din București, în anul 1844 a plecat la Paris pentru a studia Dreptul. În 1848 și-a luat licența în Drept, cu teza „Jus romana. De usuris et fructibus et mora. Droit français. De l’effet des obligations. Thèse pour la licence” (publicată la Paris în 1847). S-a numărat printre primii magistrați români din epocă cu studii în străinătate. În 1851, a publicat, în țară, lucrarea „Logica judecătorească sau tratat de argumentări legale urmată de Logica conștiinței” – prima lucrare de logică judecătorească elaborată de un român. A intrat în magistratură, parcurgând toate treptele, de la procuror (la Judecătoria Craiova, Secția I) la prim-președinte al Curții de Apel din Craiova. În cariera sa juridică s-a remarcat pentru promovarea ideilor și principiilor progresiste. Principele Barbu Știrbei (născut la Craiova în anul 1799, fratele domnitorului Gheorghe Bibescu) i-a conferit două ranguri boierești: cel de pitar, în anul 1851, și cel de serdar, în anul 1855⁴.

² Dimitrie (Dimo) Aman (născut, probabil, în 1775 – decedat în 1834): unul dintre cei mai bogați negustori din acea vreme; în 1818, primește rangul de serdar de la domnitorul Ioan Caragea; în 1831-1832, de inspector al măsurărilor și cumpenelor drepte. A avut șase copii. Din prima căsătorie (cu Zamfira) a avut un fiu, Costache (Constantin), iar din a doua căsătorie (cu Despina Paris), cinci copii: Gheorghe (Iorgu), Sevastia, Alexandru, Luxandra și Theodor (Pentru originea familiei Aman, activitatea și prestigiul lui D. Aman, vezi: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Obârșia familiei Aman*, în „Arhivele Olteniei”, an II, nr. 5, ianuarie-februarie 1923, pp. 8-10; Nicolae Iorga, *Corespondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova (1794-1834)*, București, Tipografia Neamului Românesc, 1913; *Meșteșugari și negustori din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, București, f. ed., 1957, pp. 109-111; Gigi Orman, *Frații Pavlovici, negustori craioveni*, în „Arhivele Olteniei”, an. VIII, nr. 43-44, mai-august 1929, pp. 277-278).

³ A se vedea, Tudor Nedelcea, *Centenar Biblioteca „Aman”*, Craiova, Editura Sim Art, 2008, pp. 6-8; Mihai Sorin Rădulescu, *Theodor Aman. Legături genealogice*, în volumul *Centenar Aman*, București, Editura Venus, 1991, p. 25; Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *Familia Aman*, Craiova, Editura Aius, 2003, pp. 5-21.

⁴ *Dicționarul personalităților doljene: Restitutio*, coord.: Mariana Leferman, Gabriela Braun, Adrian Năstase, Craiova, Editura Aius, 1999, (în continuare se va cita: *Dicționarul personalităților doljene: Restitutio*, ...). p. 12;

A fost membru în mai multe societăți ale timpului său, dintre care menționăm: „Societatea studenților români de la Paris”, filiala „Asociației Literare” din Muntenia, constituită în contextul revoluționar al anului 1848; a fost ales, în 1874, președinte al „Societății craiovene pentru învățământ și cultura poporului”; „Asociația Magistraților din România Mică”, înființată din inițiativa sa, cu scopul de a strânge donații pentru armata română angajată în Războiul de Independență (1877-1878). În semn de apreciere pentru activitatea avută, Alexandru Aman a fost decorat de prințul Carol I cu Ordinul „Steaua României”⁵.

Alexandru Aman a fost pasionat de artă, având un simț al frumosului înnăscut, manifestat, îndeosebi, prin administrarea operelor de artă. A pictat pentru plăcerea proprie și a colecționat, de-a lungul vieții, numeroase tablouri și cărți valoroase. A avut o impresionantă colecție de pictură românească (inclusiv 12 tablouri pictate de fratele său, Theodor Aman) și universală (din secolul al XVII-lea), lucrări de grafică (89 de studii ale fratelui său). Impresionantă era, de asemenea, și colecția de carte românească și străină din secolele XVII-XIX, precum și publicații periodice ale vremii⁶. În anul 1853, Alexandru Aman s-a căsătorit cu Aristia (n. 1833, Craiova – m. 20 august 1904, Ems, Germania), fiica lui Grigorie și a Elenei Lăceanu. Soții Aman nu au avut copii.

Prin testament⁷, aproape întreaga avere a soților Aman a fost lăsată moștenire comunității craiovene, cu scopul înființării și întreținerii în Craiova: a unui spital pentru bolnavi și bătrâni, indiferent de categoria socială din care proveneau ori de religia pe care o aveau, iar în casele familiei din Craiova, str. Mihail Kogălniceanu, a unor așezăminte de cultură – o bibliotecă și un muzeu.

Principala instituție de cultură care continuă astăzi tradiția Fundației Culturale Aman este Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman” din Craiova, unde se păstrează cărțile din inventarele fundației, celelalte bunuri ale acesteia (mobilier, tablouri, gravuri, monede etc.) regăsindu-se în inventarele Muzeului de Artă și Muzeului Olteniei⁸.

Dorințele și condițiile cuprinse în testamentele soților Aman reprezintă documentele primare de la care se poate începe analiza evoluției, stagnării sau regresul Fundației „Aman”. De aceea, considerăm utile prezentarea unor fragmente extrase din testamentele menționate.

Extras din testamentul lui Alexandru Aman, din 14 septembrie 1884:

„Pentru cultura poporului din orașul meu natal, Craiova, îi leg biblioteca mea, precum și toată colecțiunea mea de tablouri originale, de diferite școale și o mică parte numai copii. Portretele originale ale familiei mele, obiecte de artă și toate mobilele, cu acestea să se înființeze o bibliotecă liberă tuturor și un muzeu pentru răspândirea cultului de frumos în sine, deschis publicului de două ori pe săptămână, iar biblioteca în toate zilele afară de sărbători.

Tudor Nedelcea, *Centenar Biblioteca „Aman”*, ..., p. 8; Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, p. 13.

⁵ Tudor Nedelcea, *Centenar Biblioteca „Aman”*, ..., p. 9.

⁶ *Ibidem*; Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, p. 16.

⁷ Dem. D. Stoenescu, *Testamentele Craiovenilor cari au avut gânduri bune pentru orașul Craiova, II. Testamentele defuncților Alexandru și Aristia Aman*, în „Arhivele Olteniei”, serie veche, Rubrica Note și Comunicări, an VIII, nr. 41-42, ianuarie-aprilie 1929, pp. 161-166.

⁸ *Dicționarul personalităților doljene: Restitutio*, ..., pp. 12-13.

Doresc ca aceste două așezăminte, menite să serve de un bun și util început pentru toți, prin dezvoltarea și marele folos ce se vor produce în timpuri, să fie instalate la timp și pentru totdeauna în casele scumpei mele soții, Aristia Aman. (...) Ele vor fi întreținute de municipalitate, tot din venitul proprietăților sus arătate, Poiana și Corlățelu”⁹.

Extras din testamentul Aristiei Aman, 14 mai 1901:

„3) Voesc, conform dorinței regretatului meu soț, ca în casele mele din acest oraș, cu tot locul și dependențele lor din Strada Cogălniceanu, Primăria Craiova să înființeze și întrețină pentru localitate o bibliotecă publică în etajul de jos, un muzeu cu o galerie de tablouri în etajul de sus al acestor case.

Dependențele acestor case vor servi pentru locuința personalului în serviciul bibliotecii și muzeului.

Acest imobil nu va putea lua altă destinațiune, Biblioteca și Muzeul se va întreține cu din venitul averii mele și averii soțului meu, conform testamentului său.

Muzeul va cuprinde într-un apartament din etajul de sus colecțiuni de istorie naturală, antichități naționale și istorice, putându-se mări, fără însă a se introduce în el secții de alt gen; în celălalt apartament o galerie de tablouri (acolo unde se și găsesc actualmente tablourile testate de soțul meu orașului).

În etajul de jos al caselor se va instala biblioteca, utilizându-se cărțile testate de soțul meu și mărindu-se anual cu cărțile de știință, proprii a contribui la răspândirea și fortificarea cunoștințelor orașenilor doritori a se instrui.

În bugetul fiecărui an se va prevedea o sumă de bani cu care să se înavuțească, în proporțiile cuvenite, muzeul, galeria de tablouri și biblioteca.

4) (...) Doresc ca Biblioteca să fie deschisă publicului în toate zilele de lucru, iar muzeul Joia, Duminică și sărbătorile”¹⁰.

Una dintre dorințele consemnate în cele două testamente a fost ca: „aceste institute vor purta iarăși numele nostru de fondatori «Alexandru Aman și soția sa Aristia Aman, născută Grigore Lăceanu»”¹¹.

FUNDAȚIA CULTURALĂ „ALEXANDRU ȘI ARISTIA AMAN” (BIBLIOTECA ȘI MUZEUL „AMAN”), 1904-1947

După moartea Aristiei Aman, autoritățile locale au început demersurile pentru punerea în aplicare a dorințelor consemnate în testament. În 1905, a fost desemnată o comisie specială, director al Fundației „Aman” fiind numit Toma Herescu. Fundația mai avea angajați: un bibliotecar, un intendent, doi servitori și un gardian. În 1906, fundația a intrat în posesia Primăriei Craiova, ca legatar universal al Aristiei Aman. Până în 1908, casele din str. Mihail Kogălniceanu au fost restaurate, iar interiorul a fost amenajat și utilat pentru a corespunde unui așezământ de cultură complex¹²: bibliotecă, muzeu și

⁹ Dem. D. Stoenescu, *Testamentele Craiovenilor ... II*, în „Arhivele Olteniei”, anul VIII, nr. 41-42, ian.-apr., 1929, p. 162.

¹⁰ *Ibidem*, p. 164.

¹¹ *Ibidem*, pp. 162, 164.

¹² În spațiul românesc (și nu numai), existau preocupări și inițiative particulare similare, susținute de autoritățile de stat, cu rolul de a contribui la popularizarea științei și răspândirii culturii în rândul populației. Un exemplu similar de așezământ cultural cu organizare complexă a fost Palatul Cultural din Turnu-Severin, jud. Mehedinți. Localul palatului găzduia: Biblioteca „I. G. Bibicescu”, Universitatea Liberă, Muzeul „Dr.

pinacotecă. În interiorul clădirii a fost pusă o placă comemorativă, iar în exterior, pe stâlpii porții, două blazoane de bronz, cu inscripții „Biblioteca” și „Muzeu”¹³.

Fundația „Alexandru și Aristia Aman” a fost inaugurată oficial pe data de 21 decembrie 1908, în prezența ministrului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, Spiru Haret; a autorităților locale: Constantin M. Ciocazan, Iulian Vrăbiescu, Ion Gigurtu, I. G. Plessia ș.a., precum și a corpului didactic de limbi străine, care, în acea perioadă, se găsea reunit la Congres în Craiova¹⁴.

Regulamentul de funcționare al Fundației a fost aprobat în ședința de Consiliu a Primăriei Craiova, la 15 noiembrie 1908¹⁵. Acesta avea cinci capitole și 52 de articole, referitoare la administrarea fundației, componența Consiliului de administrație, o serie de reguli privitoare la bibliotecă (achiziționarea cărților, înregistrarea și aranjarea acestora, redactarea cataloagelor, accesul în sala de lectură, împrumutul cărților, păstrarea și recuperarea acestora în caz de degradare etc.). În cele trei secții ale bibliotecii (cărți; manuscrise și documente; atlase geografice și hărți) aveau acces toți locuitorii orașului cu vârsta de peste 14 ani. Consultarea cărților se făcea conform unei proceduri stricte: „Orice carte se va da numai în baza unui buletin de cerere luat de pe masa bibliotecarului sau care vor fi depuse pe mesele de citire în fața fiecărui scaun. Lectorul, pe lângă indicațiunile cărții, își va nota numele și adresa. Acest buletin nu se va mai înapoia, ci va rămâne la masa bibliotecarului spre a se păstra în bibliotecă, pentru ca la finele anului să se poată face statistică de ceea ce s-a citit precum și de numele celor care au frecventat biblioteca”¹⁶.

Potrivit regulamentului, completarea colecțiilor bibliotecii se putea face prin: donații de la persoane particulare sau instituții publice; contracte de achiziție stabilite cu librăriile sau cumpărarea de cărți de la persoanele care doreau să le vândă.

Alte reguli se refereau la alcătuirea muzeului și pinacotecii, încercându-se pe cât posibil a li se imprima, cu timpul, un caracter regional oltenesc. De asemenea, achiziționarea obiectelor și tablourilor trebuia făcută numai în urma avizului conform al Consiliului de administrație. Vizitatorii muzeului trebuiau să manifeste un anumit comportament, fiind interzise: fumatul, atingerea obiectelor și tablourilor expuse, purtarea umbrelei sau a bastonului în mână, conversația cu voce tare etc. Muzeul și pinacoteca puteau fi vizitate în zilele de duminică, joi și de sărbătoare, între anumite ore, dimineața și seara. În afara programului stabilit pentru public, se puteau face vizite numai cu obținerea acordului („învoielii”) special al primarului sau al directorului¹⁷.

Potrivit regulamentului, Consiliul de administrație al fundației era format din: primarul orașului Craiova (autoritatea tutelară a averii soților Aman), executorul testamentar special (avocatul Ion Ath. Mitescu), prim-președintele și procurorul

Constantin I. Istrati” și cinematograful („Arhivele Olteniei”, serie veche, an V, nr. 27 septembrie-octombrie 1926, p. 383; Ileana Roman, Tudor Rățoi (coord.), *Dicționarul enciclopedic al județului Mehedinți*, Drobeta Turnu Severin, Editura Prier, 2003, p. 313; Diana-Mihaela Păunoiu, „Șezătoarea culturală, ...”, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 37/2023, pp. 171-196).

¹³ Otilia Gherghe, *Centenar Muzeul Olteniei: 1915-2015*, Craiova, Editura Antheo, 2015, pp. 29-30.

¹⁴ *Ibidem*, p. 30.

¹⁵ Nicolae Băbălău, *Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman” din Craiova la Centenar*, în revista „Ramuri”, nr. 3, 2008.

¹⁶ *Apud* Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, p. 139.

¹⁷ Otilia Gherghe, *op. cit.*, pp. 32-33.

general al Curții de Apel Craiova (executor testamentar) și directorul noii instituții¹⁸. Regulamentul a fost sancționat prin decretul regal nr. 314 din 23 ianuarie 1912.

După cum am menționat, primul director al fundației a fost Toma Herescu. Acestuia i-a urmat, în decembrie 1907, Theodor Popescu, profesor la Colegiul „Carol I” din Craiova. A ocupat funcția de director al Fundației „Alexandru și Aristia Aman” până în anul 1911.

„Zestrea” soților Aman, donată orașului Craiova pentru culturalizarea populației, s-a îmbogățit constant după înființarea fundației, care a beneficiat de achiziții făcute de primărie, precum și de donații în obiecte sau tablouri din partea unor oameni cu stare. În perioada 1905–1908, între cărțile și obiectele de valoare care au intrat în patrimoniul fundației se regăseau: 16 tablouri și broșuri cu „Anuarul Baroului” și „Monografia Spitalului Preda” primite de la Primărie; o colecție de monede¹⁹ cumpărate de Primărie de la lt. col. S. Demetriad; bustul lui Ion Heliade Rădulescu, executat de G. Cireșescu; cărți de la Librăria Națională din București; cărți de Maria Bildirescu; 110 cărți donate de maiorul Othon Moschuna; un tablou în ulei („Țărancă”), executat de Theodor Aman, și unul executat de N. Grigorescu, ambele cumpărate de la Irina G. Pesseacov; un tablou donat de Elefterie Cornetti, reprezentând familia soției sale etc.²⁰. Muzeul s-a bucurat de popularitate în rândul publicului craiovean, care, în anul 1909, făcea „un adevărat pelerinaj la muzeu”²¹.

În anul 1908, biblioteca deținea 2.523 de volume (919 de literatură, 681 de istorie, 245 de filosofie, 244 enciclopedii și dicționare, 152 volume de drept etc.) majoritatea străine și numai 318 românești și traduceri în limba română. Dispunea de cataloage sistematice, ordonate alfabetic și pe specialiști; la 6 octombrie având doi bibliotecari. După numai doi ani de la funcționare, într-un raport de activitate al directorului fundației, Theodor Popescu, din anul 1910, sunt consemnați peste 4.300 de cititori și peste 6.000 de volume consultate din diverse domenii: literatură, folclor, filosofie, sociologie, istorie, artă, precum și reviste, dicționare enciclopedii etc. În anii următori, numărul acestora a crescut considerabil, ajungând în anul 1913 la 8.266 de cititori și 15.200 de volume consultate²². Vizita din 23 aprilie/3mai 1910 a Principelui Ferdinand și Principesei Maria, moștenitorii tronului Regatului României, au consacrat și sporit prestigiul Fundației Culturale „Alexandru și Aristia Aman”.

De la 1 februarie 1911, directorul Fundației „Alexandru și Aristia Aman” a devenit Ștefan Ciuceanu²³, primul director cu studii de specialitate, un bun cunoscător al

¹⁸ *Ibidem*, p. 34.

¹⁹ Pentru colecțiile numismatice ale Fundației „Aman” din prima jumătate a secolului al XX-lea (și următoarea), vezi, Radu Gabriel Dumitrescu, *Monede de aur și platină din colecția Muzeului Olteniei Craiova*, în „Cercetări numismatice”, București, XXVI, 2020, pp. 309–351.

²⁰ Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, p. 27.

²¹ Otilia Gherghe, *op. cit.*, p. 32.

²² Tudor Nedelcea, *Centenar Biblioteca „Aman”...*, pp. 14, 108 (anexa nr. 4); p. 111 (anexa nr. 6); Otilia Gherghe, *op. cit.*, p. 30.

²³ Ștefan Ciuceanu (n. 4 octombrie 1875, Craiova – d. 16 martie 1936, Craiova) a absolvit Școala Obedeauu și Liceul „Carol I” din Craiova (1893); Facultatea de Litere la Universitatea din București, licențiat în Științe Istorice (1900); absolvent al Școlii Normale Superioare; a fost profesor de istorie la Tg. Jiu, Arad și Craiova; Între 1902–1922 a fost profesor titular la Liceul „Carol I” din Craiova și din 1929 până la pensionare, profesor la Liceul „Frații Buzești”. A fost colaborator al revistei „Arhivele Olteniei” și „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice din Craiova”, conferențiar la Societatea „Prietenii Științei din Craiova”; membru activ al Ligii Culturale, secția Craiova (Otilia Gherghe, *op. cit.*, p. 35).

muzeografiei, muzeologiei și biblioteconomiei. În calitate de director a pus un accent foarte mare pe competența personalului angajat, ce trebuia ales după capacitatea intelectuală și cunoștințele de care dispunea și nu după alte criterii precum cel politic, după cum se procedase până atunci. De asemenea, a acționat pentru îmbogățirea colecțiilor fundației; ținerea unei stricte evidențe a bunurilor culturale, pentru conservarea și valorificarea științifică a acestora prin studii și expoziții. A fost inițiatorul înființării în cadrul muzeului fundației, pe lângă secția de istorie, și a unei secții de etnografie²⁴.

O atenție deosebită a fost acordată creșterii colecțiilor, mai ales a celor foarte slab reprezentate în bibliotecă, cât și organizării muzeului după criterii științifice. În anii 1912–1913, biblioteca primește numeroase donații din partea unor persoane particulare, dintre care menționăm donațiile făcute de: Ștefan Ciuceanu și soția sa, Eugenia; prințul George Știrbey (donează 3.000 de lei din care s-au achiziționat de la Paris 12 volume și 15 fotografii cu monumente istorice din județul Gorj), Camil Faur (numeroase reviste științifice), C. Alexandrescu, Vasile Mihăilescu, Nicolae Iorga (12 lucrări), Ana Ilie Cioculescu, G. Mil. Demetrescu (224 volume) etc. Importante donații sunt făcute Bibliotecii „Aman” și de instituții, precum: Institutul Geografic și Academia Română care a luat decizia de a trimite bibliotecii „toate publicațiile ei din cari mai sunt exemplare disponibile”²⁵. Pentru a fi la curent cu ultimele apariții editoriale, au fost stabilite relații de colaborare cu librării românești și străine (Franța, Germania, Belgia și Italia).

În aceeași perioadă, pentru muzeu și pinacotecă s-au făcut achiziții de obiecte istorice (monede dacice, macedonene și bizantine, vase de lut romane, statuete de bronz romane ș.a.) și tablouri (de Theodor Aman–schite, G. Petrașcu, Gr. Negoșanu etc.). Donații s-au primit de la Ana Th. Aman (14 gravuri aqua-forte), Elefterie și Elena Cornetti (un tablou Grigorescu, monede vechi de aur, acte vechi, albume foto cu personaje istorice), C. G. Vârvoreanu, Atanase Georgescu, Institutul Geografic al Armatei²⁶. Inventarul muzeului a fost îmbogățit cu obiecte religioase (icoane, sfesnice împărătești, o cruce de masă lucrată în filigran) aparținând mănăstirii Jitianu, ridicate de acolo de însuși directorul fundației, Șt. Ciuceanu împreună cu alți colaboratori, în timpul excursiilor istorice făcute în Oltenia. Alte donații valoroase au fost făcute de preoții: Nicolae Constantinescu, parohul Bisericii Harșu din Craiova (pisană scrisă pe piatră în 1802, un Triod de la 1702, o Psaltire din 1793, un Octoih Mare cu text în limba greacă, de la 1800, și altele) și Ilie Marinescu, parohul Bisericii „Sfântul Nicolae” – Dorobanția din Craiova (un Evangheliar și o icoană). Mănăstirea Bucovățu Vechi donează două icoane și două cărți bisericești²⁷.

Ca director al fundației, Ștefan Ciuceanu a contribuit la valorificarea documentelor din arhiva familiei Aman și introducerea acestora în circuitul științific al vremii. În acest sens, cu ocazia vizitei pe care Nicolae Iorga o face Fundației „Alexandru și Aristia Aman” și având în vedere preocupările savantului de a studia și publica documente vechi oltenești, hotărăște să pună la dispoziția marelui istoric numeroase

²⁴ *Dicționarul personalităților doljene. Restitutio...*, p. 54.

²⁵ Tudor Nedelcea, *Centenar Biblioteca „Aman”*, ..., p. 26.

²⁶ Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, p. 40.

²⁷ Ioniță Apostolache, *Moștenirea lăsată de Alexandru și Aristia Aman comunității craiovene*, în „Lumina”, 3 aprilie, 2009; Toma Rădulescu, *Ștefan Ciuceanu: un profesor pentru eternitate*, București, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2019.

acte și catastife vechi, datând de la începutul secolului al XIX-lea aparținând familiei Alexandru Aman („găsite în pod”)²⁸. Materialul documentar menționat a fost publicat de Nicolae Iorga într-un volum de documente²⁹.

De asemenea, au fost inventariate numeroase cărți și reviste aparținând soților Aman, până atunci, rămăseseră neînregistrate. O contribuție importantă în administrarea colecțiilor fundației a avut-o bibliotecarul Theodor Defleury³⁰, al cărui profesionalism i-a adus o bună colaborare cu directorul fundației. Împreună s-au preocupat de elaborarea unui sistem de informare modern prin: cataloage, registre, inventare tematice, fișe de catalog, anunțuri în presa locală și centrală cu informații despre cărțile noi intrate în patrimoniul bibliotecii. Toate aveau rolul de a facilita găsirea cărților în bibliotecă, dar și atragerea cititorilor adulți sau tineri (elevi) la bibliotecă. De asemenea, pentru stimularea interesului pentru citit, a fost organizat, din 1912, un concurs public pentru elevi. Participanții trebuiau să elaboreze, în scris, un rezumat al cărților citite la biblioteca „Aman”, iar listele câștigătorilor se afișau public³¹. În anul 1913, Fundația avea peste 10.000 de volume și ca urmare a numărului mare de cititori au mai fost angajați doi studenți. Categoriile socio-profesionale care frecventau biblioteca erau diverse, fiind consemnați: elevi(e), profesori(oare), medici, ingineri, avocați, preoți, funcționari, meseriași etc.³².

Patrimoniul muzeului sporind constant, ca urmare a donațiilor achizițiilor și cercetărilor arheologice, Ștefan Ciuceanu a solicitat primăriei un post de „translator” pentru Constantin Economu, funcționar al Arhivelor Statului din București și bun cunoscător al paleografiei, cu scopul traducerii și clasificării documentelor vechi din colecția muzeului. Totodată solicita primăriei, fără a primi însă un răspuns pozitiv, repararea clădirii și construirea alteia în anexă pentru a putea fi păstrate și expuse corespunzător bunurile de valoare ale fundației³³.

Consemnând contribuția pe care Ștefan Ciuceanu a avut-o la dezvoltarea Fundației „Alexandru și Aristia Aman”, Otilia Gherghe menționa următoarele: „Aflat la conducerea Fundației, profesorul Ștefan Ciuceanu a imprimat activității acesteia un dinamism deosebit, a introdus-o în circuitul relațiilor academice și universitare românești, a declanșat procesul de organizare și dotare tehnică, similar instituțiilor de profil din Occident, proces abandonat, din păcate, după îndepărtarea sa, în 1914”³⁴.

La 1 iunie 1914, Ștefan Ciuceanu, din motive politice, înceta să mai dețină funcția de director al fundației, în locul său fiind numit fostul director Theodor Popescu. În contextul Primului Război Mondial și al ocupației germane (1916–1918) asupra orașului

²⁸ Tudor Nedelcea, *În legătură cu tipărirea lucrării lui N. Iorga: „Corespondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova”,* în Tudor Nedelcea, *Interferențe spirituale*, Fundația „Scrișul Românesc”, Craiova, 2002, p. 427.

²⁹ Nicolae Iorga, *Corespondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova (1794-1734)*, vol XXV din Colecția „Studii și documente privitoare la istoria românilor” [cu mențiunea pe pagina de titlu: „Publicată după originalele păstrate în Muzeul Aman din Craiova”], București, f. ed., 1913, 253 pag.

³⁰ Bibliotecar la Fundația „Aman” între 1908 și 1943 (din 1940 șef de serviciu, în 1942 subdirector); era rudă cu familia politicianului liberal Iulian Vrăbiescu.

³¹ Toma Rădulescu, *op. cit.*, pp. 132-134.

³² Numărul elevilor a crescut de la 4.857 în 1912 la 5.348 în anul 1913.

³³ Otilia Gherghe, *op. cit.*, pp. 45-47. La sfârșitul anului 1913, fundația avea următorii angajați: Șt. Ciuceanu, director, profesor de istorie; Theodor Defleury, bibliotecar șef, licențiat în Drept; Constantin E. Petrescu, custode, diplomat al Conservatorului din București și Paris; Șt. D. Ciocâlțu, bibliotecar, student la Drept, licențiat în Științe de Stat, și doi servitori.

³⁴ *Ibidem*, p. 48.

Craiova, Fundația „Aman” a fost închisă publicului, localurile sale fiind rechiziționate de armata de ocupație, iar o bună parte din patrimoniul fundației a fost jefuit³⁵. Directorul fundației în perioada ocupației germane a fost Ion Mongescu. Directorul titular al Fundației se refugiase în Moldova și avea să revină în Craiova la sfârșitul anului 1918. La 1 noiembrie 1918, Ștefan Ciuceanu era repus în funcția de director al fundației, funcție pe care o va deține până la 15 februarie 1919³⁶.

Ultima etapă a Fundației Culturale „Alexandru și Aristia Aman” corespunde cu perioada în care la conducerea așezământului cultural s-a aflat Elena Farago³⁷: din septembrie 1921 și până la desființarea fundației, în 1947. În timpul directoratului său, biblioteca și-a diversificat activitățile, devenind nu doar locul unde se citeau cărți, ci și un loc unde se putea merge pentru a învăța, inițial prin cursuri variate de popularizare a științei și, ulterior, prin găzduirea activității Universității Populare și Libere a Societății „Prietenii Științei” din Craiova. Astfel, în perioada 3 februarie – 8 mai 1922, seara, în zilele de luni și vineri, directoarea a organizat la bibliotecă Cursurile de Literatură și Istoria Artei, ținute de o serie de personalități ale vremii (C. D. Fortunescu, I. Florescu, I. Dongorozi, C. Gerotă, M. Stauleanu, V. Turtureanu, C. Chifu, Al. Popescu Telega, Șt. Ciuceanu etc.³⁸.

Începând cu anul 1923, Cursurile de Literatură și Istoria Artei nu mai sunt menționate ca atare în sursele vremii analizate. În schimb, timp de șapte ani³⁹ (1923–1930), localul fundației găzduiește cursurile și conferințele Universității Populare și Libere⁴⁰ (Universității Libere) a Societății „Prietenii Științei” Craiova. Acestea se țineau în sala Bibliotecii „Aman”, primăvara și toamna, de trei ori pe săptămână (marți, joi și sâmbătă, între orele 18:30 – 19:30); în unele sesiuni s-au ținut și de cinci ori pe săptămână (luni – joi, sâmbătă). Cursurile și prelegerile priveau domenii diverse, precum: literatura modernă română, istoria literaturii franceze și engleze, istoria fizicii medicinii, religia etc. Principalii conferențieri ai universității erau: prof. C. D. Fortunescu, prof. A. Vasulescu, dr. A. Metzulescu; dr. Charles Laughier, C. Brădițeanu,

³⁵ *Ibidem*, pp. 62–70.

³⁶ Vezi, pentru activitatea de identificare și inventariere a pagubelor suferite de Fundația Aman în timpul ocupației germane și eforturile depuse la sfârșitul războiului pentru recuperarea bunurilor culturale de la autoritățile statului german, Toma Rădulescu, *op. cit.*, pp. 276–284.

³⁷ Elena Farago (fostă Paximade; n. 29 martie 1878, Bârlad – d. 4 ianuarie 1954, Craiova), scriitoare de literatură pentru copii, traducătoare, scriitoare, poetă; premiată, pentru activitatea sa literară, de Academia Română de mai multe ori; premiul internațional „Femina” în 1924, premiul național pentru Literatură în 1938; co-fondatoare, în 1922, a revistei literare „Năzuința”, care apărea la Craiova; membră a Societății Scriitorilor Olteni din 1909 (personalități doljene: Elena Farago pe www.aman.ro).

³⁸ „Arhivele Olteniei”, serie veche, Rubrica Oltenia Culturală, I, nr. 1, ianuarie 1922, pp. 99–100; nr. 2–3, iunie 1922, p. 272.

³⁹ „Arhivele Olteniei”, serie veche, 1923–1930.

⁴⁰ *Societatea „Prietenii Științei”*, înființată, la Craiova, din 1915, cu statut propriu de funcționare din 1919 și reînnoit în 1921, a fost una dintre cele mai importante societăți culturale, pe plan local și regional. În activitatea sa s-a înscris și organizarea de cursuri pentru popularizarea științei și ridicarea nivelului de cultură al populației. Acestea au fost organizate în cadrul Universității Libere „Prietenii Științei” (înființată în 1922, din inițiativa lui Nicolae Iorga). Scopul acesteia era de „a răspândi cultura generală și de specialitate printre cei dornici de instrucțiune, dar care n-au avut și nu au posibilitatea de a și-o completa la școalele oficiale” (art. 2). Potrivit articolului 3: „Învățământul acestei Universități va fi de preferință de ordin practic și în legătură cu problemele actuale ale vieții noastre politice, sociale și economice, completând astfel cunoștințele și însușirile, potrivit realităților de azi”. A funcționat până în 1936. „Arhivele Olteniei”, an I, nr. 02–03 iunie 1922, p. 258. Vezi și Diana-Mihaela Păunoiu, *Șezătoarea culturală...*, în „Arhivele Olteniei”, nr. 37/2023, pp. 176 și urm.

avocatul V. G. Sandulian, avocat G. Mil. Demetrescu, prof. Teodor Ștefănescu, preot A. Pârvănescu etc. În toamna anului 1929 și primăvara celui următor, universitatea a ținut în sala mare a Bibliotecii „Aman” o serie de prelegeri organizate în 3 cicluri: „Chestii filosofice”, „Chestii științifice” și „Cărți și oameni”. Începând cu sesiunea din toamna anului 1930, cursurile și prelegerii universității s-au mutat în sala de conferințe a Liceului „Carol I” din Craiova.

Prin organizarea Cursurilor de Literatură și Istoria Artei și, apoi, găzduirea activității Universității Libere, se poate afirma că directoarea Elena Farago nu numai că a integrat biblioteca în mișcarea culturală a educației populare specifică vremii, dar mai ales a onorat dorința soților Aman de a oferi un așezământ de cultură care să faciliteze educația craiovenilor. De asemenea, dorințele testamentare referitoare la programul de lucru cu publicul au fost onorate în timpul directoratului Elenei Farago. Astfel, Biblioteca „Aman”, în perioada 1921–1925, era deschisă publicului în anumite perioade ale anului, de regulă iarna, în vacanțele de vară fiind închisă. Publicul avea acces zilnic (exceptând duminica), după un program fracționat pe parcursul unei zile, variind ca durată în unii ani. Începând cu data de 1 mai 1925, biblioteca și muzeul au fost redeschise publicului, biblioteca rămânând deschisă și pe perioada vacanței de vară. Muzeul era deschis publicului în fiecare dimineața, exceptând zilele de sâmbătă. Faptul că biblioteca (ca de altfel și muzeul) rămânea deschisă publicului pe timpul vacanței de vară era considerată în epocă „o adevărată binefacere” mai ales pentru studenții craioveni⁴¹.

Având program cu publicul și pentru perioada verii, dar și datorită preocupărilor și eforturilor constante ale directoarei de a achiziționa tratatele și lucrările necesare studenților, toate acestea au dus la creșterea semnificativă a numărului de cititori. Astfel, dacă în septembrie 1922 – ianuarie 1923, biblioteca înregistrase un număr de 2.896 de cititori (reprezentând în marea lor majoritate elevi de liceu, care consultaseră 3.465 de volume și reviste), în anul 1927, înregistrase 5.672 de cititori (peste 5.000 de cărți consultate), iar în anul 1930, se înregistraseră 11.123 de cititori (majoritatea fiind studenți, care își pregăteau examenele)⁴². În anul 1930, deja spațiul bibliotecii devenise neîncăpător pentru numărul cititorilor, resimțindu-se nevoia deschiderii unei a doua săli de lectură, dar și necesitatea de angajare a unui nou custode bibliotecar. Totuși, neavând susținerea autorității tutelare (a Primăriei Craiova), aceste necesități nu au fost soluționate atunci. Potrivit semnalărilor venite din mediul științific craiovean, biblioteca continua să funcționeze cu personal redus⁴³. În 1940, sala de lectură avea 50 de locuri, iar biblioteca era deschisă publicului tot timpul anului⁴⁴.

În calitate de directoare a Fundației „Alexandru și Aristia Aman”, Elena Farago s-a preocupat constant de completarea și actualizarea colecțiilor bibliotecii și ale muzeului. Cu toate acestea, nu a avut întotdeauna sprijinul necesar din parte autorității tutelare, care nu prevedea fonduri financiare sau, atunci, când o făcea alocarea fonduri reduse comparativ cu necesitățile fundației. De aceea, biblioteca și muzeul reușesc să își

⁴¹ „Arhivele Olteniei”, serie veche, Rubrica Cronica Culturală an II, nr. 09, septembrie – octombrie 1923, p. 398; Idem, III, nr. 15, septembrie-octombrie 1924, p. 448; Idem, an IV, nr. 18-19 martie-iunie 1925, p. 219; Idem, an IV, nr. 20, iulie-august 1925, p. 339.

⁴² „Arhivele Olteniei”, serie veche, II, nr. 10, noiembrie-decembrie 1923, p. 488; Idem, an VI, nr. 34, noiembrie-decembrie 1927, pp. 482-483; Idem, an IX, nr. 51-52, septembrie-octombrie 1930, pp. 450.

⁴³ „Arhivele Olteniei”, serie veche, an IX, nr. 51-52, septembrie-octombrie 1930, p. 450.

⁴⁴ Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, p. 79.

completeze colecțiile mai mult prin donații particulare. În anul 1938 (ca de altfel și în alți ani) în bugetul primăriei nu erau incluși bani pentru „noi achiziționări de cărți, abonamente la reviste și cumpărări de opere de artă”, motiv pentru care „inventarul Muzeului e staționar, iar zestrea Bibliotecii nu poate spori vizibil”⁴⁵. Între 1908–1944, fondul de carte al bibliotecii însuma 10.913 de titluri în 13.567 de exemplare, din care 3.813 titluri (4.567 de exemplare) se achiziționaseră de către primărie, restul provenind din donații⁴⁶. Cea mai importantă donație din timpul directoratului Elenei Farago, însumând aproape 4.000 volume (dintre care 41 erau cărți de patrimoniu), a fost făcută fundației de către Nicolae P. Romanescu, fostul primar al Craiovei, cu un an înaintea morții sale. Acesta mai donează și o colecție de tablouri („de Parhus, profesorul lui Rubens, Marinescu, elevul lui Grigorescu, Le Grip, elevul lui Courbet, Vermont, ..., gravuri rare de Frendeberg, Delaunay, Goytel, Van Lao, Bucher, Journaux...”⁴⁷).

Scriitorul Caton Theodorian, în 1938, donează, de asemenea, aproape 300 de volume remarcabile prin autografele unor personalități culturale⁴⁸. Intenția acestuia a fost de a ajuta Fundația să înființeze o secție de manuscrise și autografe, după cum văzuse în diferite biblioteci și muzee din Viena, Milano, Lyon, Florența, Pisa etc. Cheltuielile materiale presupuse de această propunere au împiedicat concretizarea ei.

Din lista de inventar pentru anii 1930–1931, semnată de Elena Farago și custodele-secretară, Eliza Petrescu, reiese că muzeul deținea peste 160 tablouri (pictură pe lemn și aramă) de Theodor Aman, Arthur G. Verona, Ioan Andreescu, Nicolae Grigorescu, J. B. Lefebvre, Daniel V. Heil și alții, desene în creion și peniță (înramate), aqua-forte, sculpturi în piatră, marmură, gips și bronz, gravuri, litografii, fresce, obiecte de artă, mobilier, monede etc., iar biblioteca cuprindea, pe lângă dulapurile cu cărți, tablouri înramate ale testatorilor, gravuri, busturi (Alexandru Aman, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Mihai Eminescu, Heliade Rădulescu), statuete, un dulap pentru monedele neexpuse etc.⁴⁹. Tot în patrimoniul muzeului se aflau scrisori și un scrin de stejar, cu două plăci de email alb și albastru, cu pajura țării în partea superioară, reprezentând „urmele lăsate de una dintre cele mai autentice boieroaice..., Elena Glogoveanu”⁵⁰. Despre bogăția și diversitatea obiectelor din muzeu, dar și priceperea cu care acestea sunt aranjate ne vorbește Despina Teodorescu într-unul din studiile sale: „Când intri acolo, după ce ai urcat pe scara de marmoră care duce sus, nu știi ce să admiri mai întâi: scrinuri și mese elegante, încrustate în fildes, abanos ori trandafir, pe care odihnesc subțiri statuete de porțelan, sfeșnice de argint cu mai multe brațe, (...), fotografii ale frumoasei Aristia, picturi de porțelan, copii după artiștii francezi ai secolului al XVIII-lea, o pereche de conduri turcești, ceșcuțe și vase din porțelan de Sèvres ...”⁵¹.

De-a lungul timpului, prestigiul așezământului de cultură craiovean fondat la începutul secolului al XX-lea s-a reflectat și prin vizitele personalităților politice și

⁴⁵ „Arhivele Olteniei”, serie veche, an XVII, nr. 95–96, ian–apr., 1938, p. 130.

⁴⁶ Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, p. 79.

⁴⁷ Tudor Nedelcea, *70 de trepte*, pref. de Dan Simionescu, Craiova, 1978, p. 72.

⁴⁸ Adriana Boboc, Mihaela Dudău, *Donația Caton Theodorian în colecțiile Bibliotecii Județene Alexandru și Aristia Aman Craiova*, Craiova, 2009.

⁴⁹ Tudor Nedelcea, *Centenar Biblioteca „Aman”*, pp. 118–120 (anexa nr. 10).

⁵⁰ Despina Teodorescu, *Femei din trecutul Olteniei*, în „Oltenia”, editată de Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I”, Regionala Oltenia, Craiova, 1943, p. 366.

⁵¹ *Ibidem*, p. 368.

culturale ale epocii, consemnate în registrele de vizitatori ale fundației „Aman”, întocmite în perioada de la înființare și până în 1949. Dintre acestea menționăm pe: Ghenadie Georgescu – Episcopul Râmnicului și Noului Severin, Gheorghe Ionescu-Șișești, Constantin Șaban Făgețel, Principele Ferdinand și principesa Maria, Principele Carol al României și Principele Nicolae împreună cu generalul Alexandru Averescu, Ion Minulescu, Ion G. Duca, Lucian Blaga, Alexandru C. Satmary, Alexandru Otetelișanu, Elise Grecianu, Dumitru Pașalega, general Antonescu, pictorul Gheorghe Sârbu, Lucian Grigorescu, Berthe Géblescu, Constantin S. Nicolăescu-Plopșor, Laura Paleolog-Corlate, pictorul Gheorghe Teodorescu-Romanași și mulți alții⁵².

La 15 martie 1940, Elena Farago demisionează din funcția de director al fundației pentru a se pensiona la Casa Scriitorilor Români, solicitând, însă, păstrarea titlului onorific de director. Până în 1944, biblioteca este condusă de Elena Farago și Th. Defleury ca subdirector și bibliotecar șef (pentru relațiile cu publicul cititor). După pensionarea celui din urmă, Victor Supuran a fost însărcinat cu conducerea fundației, pentru bibliotecă fiind ajutat în continuare de către Elena Farago⁵³.

Fundația avea să ființeze până în anul 1948, când în contextul schimbării regimului politic, în România începea o nouă etapă. În casele Aman a continuat să funcționeze doar biblioteca. Tablourile și celelalte obiecte de muzeu au fost transferate în patrimoniul Muzeului de Artă, respectiv Muzeului Olteniei din Craiova⁵⁴. Dacă până atunci biblioteca a purtat numele testatorilor, fiind sub tutela primăriei Craiova, odată cu reorganizarea administrativ-teritorială din anul 1950, când s-a înființat Regiunea Craiova, biblioteca a devenit regională, în subordinea Sfatului Popular Regional, până în anul 1968 când devine Biblioteca Județeană Dolj. În anul 1991, prin decizia Prefecturii Dolj nr. 458 din 20 septembrie, i se atribuie numele „părinților” săi fondatori, purtând titulatura Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman”⁵⁵. Biblioteca se află în subordinea Consiliului Județean Dolj.

EVOLUȚIA BIBLIOTECII DUPĂ DESFIINȚAREA FUNDAȚIEI „ALEXANDRU ȘI ARISTIA AMAN”

Desființarea așezământului cultural „Aman” s-a făcut în contextul politic de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, când instituțiile de cultură (ca de altfel și alte instituții publice) și-au desfășurat activitatea sub titulaturi diferite și în alt registru socio-cultural și politic. După cum am menționat deja mai sus, în cazul fundației, aceasta a continuat să existe deopotrivă prin intermediul Bibliotecii „Alexandru și Aristia Aman” (indiferent de denumirile pe care le-a purtat), precum și prin redistribuirea și integrarea operelor de artă și celelalte bunuri culturale de patrimoniu muzeal inițial în patrimoniul altor instituții de cultură importante din Craiova.

De la desființarea fundației și până astăzi, Biblioteca „Alexandru și Aristia Aman” și-a continuat menirea pentru care soții Aman au donat aproape întreaga lor avere: aceea de a fi un centru care să faciliteze cunoașterea și dezvoltarea gustului pentru citit

⁵² Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, p. 29.

⁵³ *Ibidem*, pp. 62, 79-80.

⁵⁴ Potrivit inventarului bunurilor Fundației Aman din 2 ianuarie 1950, biblioteca avea 13.139 volume (cărți și reviste). *Ibidem*, p. 64.

⁵⁵ A se vedea <https://aman.ro/istoric/>

în rândul publicului larg. Mai mult decât atât, se poate afirma că, prin oamenii care s-au aflat și se află la conducerea instituției de-a lungul timpului, a fost posibilă dezvoltarea și adaptarea bibliotecii potrivit necesităților culturale ale societății românești. Biblioteca a cunoscut perioade importante de dezvoltare în a doua jumătate a secolului al XX-lea, precum și în perioada recentă a istoriei noastre. Începând cu anii '50 aceasta își îmbunătățește activitatea, accentul fiind pus pe dezvoltarea bazei materiale și organizarea activității. Astfel, activitatea sa este compartimentată pe secții: sala de lectură, împrumut la domiciliu, o secție documentară, bibliografică și metodică, catalogare și aprovizionare⁵⁶. Sunt create, de asemenea, filiale ale acesteia în cartiere sau puncte de împrumut pe timpul verii.

O etapă importantă în activitatea bibliotecii s-a desfășurat în perioada 1970-1980 și a constatat în organizarea cataloagelor, alfabetic și statistic, la toate secțiile. Pentru îmbogățirea colecțiilor cu cărți și periodice, după 1975 au fost achiziționate și valorificate numeroase cărți românești și străine, unele dintre ele aparținând bibliotecilor savanților Gh. Gomoiu și Demostene Russo⁵⁷. În același timp, a început acțiunea de constituire a unei secții muzicale, prin achiziționarea de discuri și partituri cu materiale valoroase pentru cultura noastră națională, alături de care s-a trecut și la înregistrarea unor voci de prestigiu precum Liviu Rebreanu, Nicolae Iorga, George Bacovia, Lucian Blaga, Al. Philippide, Zaharia Stancu și alții. Îmbunătățirea cantitativă și calitativă a colecțiilor a fost reflectată și în activitatea bibliotecii, care a înregistrat o creștere a numărului de cititori. De exemplu, dacă în anul 1971, consultaseră cărțile bibliotecii 12.214 de cititori, în anul 1976, numărul acestora crescuse la 16.040, cu 369.656 volume consultate⁵⁸. În anul 1980, s-a dat în folosință o nouă clădire cu două etaje, în care s-au organizat secțiile de împrumut pentru adulți și copii.

În anii următori, pornind de la convingerea că biblioteca are un rol însemnat în acțiunea de informare și culturalizare în rândul tinerilor și nu numai, în incinta bibliotecii sunt organizate numeroase activități culturale precum Concursul de creație literară „Elena Farago”, Festivalul și concursul de creație literară „Traian Demetrescu” etc. În anul 1975 a fost organizată expoziția ex-libris, prima de acest gen din Craiova, cu participanți din 26 de țări, iar în anul 1976 a fost constituit un cerc de bibliofilie și ex-libris „Elena Farago”. De asemenea, biblioteca a continuat seria manifestărilor și acțiunilor culturale, fiind gazda a numeroase expoziții de cărți și documente, ocazionate de diferite evenimente istorice sau culturale, lansări de carte, acțiuni pentru omagierea personalităților (Mihai Eminescu, Titu Maiorescu, Marin Sorescu, C. S. Nicolăescu Plopșor), concursuri de creație și interpretare ș.a.⁵⁹.

Spre sfârșitul primului deceniu al secolului al XXI-lea, biblioteca dispunea de un impresionant fond de carte ce se ridică la 534.768 cărți, periodice, documente grafice și audio-vizuale românești și străine, cu un conținut variat, în care predomină cel științific și enciclopedic. În colecțiile bibliotecii se află cărți valoroase prin conținutul lor, de la carte vechi românească și străină⁶⁰ (cărți de retorică, filosofie, traduceri din

⁵⁶ Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁷ Tudor Nedelcea, *Centenar Biblioteca „Aman”*, ..., p. 43.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁹ Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, pp. 85, 89.

⁶⁰ Cea mai veche carte din colecția bibliotecii, donată de soții Aman, este Opera Fericitului Ieronim *Operum Divi Hieronymus Eusebii complectens comentarios in Mattheum et Marcum et in divi Pauli Epistolal*, apărută în 1516, la Basel, în tipografia lui Johann Frobenius (Ioniță Apostolache, *op. cit.*).

Lamartine și Montesquieu etc.), lucrări ale scriitorilor clasici latini (Cicero, Seneca, Vergiliu, Caesar ș.a.) și greci (Homer, Diogene, Hipocrat) până la ultimele apariții editoriale din deceniul nostru (Enciclopedia Britanică – 40 vol., dicționarele AXIS – 12 vol., Enciclopedia Universalis – 30 vol.). De asemenea, între 1998-2000 clădirea principală a bibliotecii (casa Aman – casa familiei Lăceanu, construită în 1850) a fost consolidată, interiorul modernizat și dotat cu mobilier nou și aparatură performantă, totul pentru a se crea condiții optime pentru cititori⁶¹.

Secția Mediateca facilitează audiții ori vizualizări individuale sau colective a numeroase documente grafice și audio-video, facilitând deopotrivă și împrumutul unora dintre aceste resurse. Totodată, manifestările științifice (simpozioane, conferințe, dezbateri) naționale și internaționale se înscriu în sfera necesităților mediului academic românesc de promovare a noutăților din domeniul culturii și științei. În 2006, a fost inaugurat și Centrul „American Corner”⁶², un parteneriat de colaborare între Ambasada S.U.A. la București și Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman” cu sprijinul Consiliului Județean Dolj, ca spațiu de contact între cultura americană și cultura românească.

Activitatea Bibliotecii „Alexandru și Aristia Aman” din perioada postdecembristă ar fi imposibil de sintetizat în paginile unui studiu (ca cel prezent) astfel încât să o redea în complexitatea și diversitatea sa. Aceasta este foarte bine mediatizată atât pe site-ul instituției, cât și în mass media. De asemenea, rapoartele de activitate ale instituției sunt publice și pot fi consultate online pe site-ul Consiliului Județean Dolj. Trasarea succintă a „poveștii” bibliotecii în perioada istoriei noastre recente⁶³ are rolul de a evidenția nivelul de dezvoltare la care a ajuns o instituție publică datorită implicării oamenilor care au condus-o. Un asemenea exemplu este Lucian Dindirică, managerul bibliotecii începând din anul 2009, care, având susținerea autorităților locale, a valorificat la maximum potențialul de dezvoltare al instituției. Continuând tradiția directorilor așezământului de secol XX (precum și a unora dintre directorii perioadei următoare), acesta a înțeles importanța pe care biblioteca o are în viața comunității locale și naționale și s-a preocupat continuu pentru: îmbunătățirea spațiului acestei instituții, dotarea cu mijloace tehnologice moderne care să faciliteze accesul la bunurile culturale din patrimoniul bibliotecii, sporirea constantă a fondului de carte și periodice.

Activitatea bibliotecii s-a diversificat și modernizat corespunzând nevoilor publicului variat. Astfel, pentru tineri (preșcolari, elevi, studenți), pe lângă faptul că deține colecții la care aceștia pot avea acces la sala de lectură sau la secțiile de împrumut, s-au organizat și se organizează în sediul și/sau curtea bibliotecii (și chiar în alte spații publice din oraș) numeroase ateliere de creație, de lectură ș.a., cursuri gratuite de limbi străine și nu numai. În perioada pandemiei, biblioteca a fost locul virtual care a ținut conectat, în diverse activități culturale, publicul de diverse vârste și categorii socio-profesionale.

O preocupare specială a conducerii bibliotecii, a fost și este aceea de a oferi instituției „o viață” culturală activă. Biblioteca este unul dintre locurile craiovene care,

⁶¹ Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *op. cit.*, pp. 84, 88.

⁶² În România, programul American Corner a început în 2005. Există opt centre active (Bacău, Baia Mare, București, Cluj-Napoca, Constanța Craiova, Iași, Timișoara și Târgu Mureș) care fac parte din rețeaua globală de peste 700 de spații Americane, în peste 150 de țări, <https://ro.usembassy.gov/ro/education-culture-ro/colturi-americane/>

⁶³ Care, de altfel, ar putea constitui subiectul unei cărți în sine.

prin manifestările științifice și culturale organizate și/sau găzduite, a reunit și reunește personalități culturale naționale și internaționale ale timpului nostru, din diverse domenii ale culturii. Activitatea culturală intensă a adus nu numai un prestigiu sporit instituției, dar mai ales a adus încrederea multor personalități importante din mediul științific, care au ales să îmbogățească patrimoniul Bibliotecii Județene „Alexandru și Aristia Aman” donându-i bibliotecile personale. Debutul s-a produs în anul 2013, prin donațiile a doi reputați istorici și academicieni români: Dan Berindei și Dinu C. Giurescu.

Potrivit declarațiilor Acad. Dan Berindei, vicepreședinte al Academiei Române la vremea respectivă, regretatul istoric, după o atentă analizare a ofertelor pe care le avea, a luat hotărârea definitivă de a dona biblioteca personală în timpul vizitei pe care a făcut-o, în iunie 2013, la bibliotecă, când i s-a întărit convingerea și încrederea că fondul de carte va fi păstrat și valorificat corespunzător de către managerul Bibliotecii Județene „Alexandru și Aristia Aman” din Craiova și echipa sa:

„Am avut diverse ipoteze în privința destinatarului acestei donații, dar vă mărturisesc faptul că inima m-a atras spre aceste meleaguri. În același timp, a trebuit să mă gândesc și să cântăresc toate ofertele. Totul era ca pentru această bibliotecă să găsim cel mai prielnic cămin și, pe de altă parte să o păstrăm ca pe o entitate distinctă, rămânând legată de mine prin însăși alcătuirea ei. Am găsit înțelegere și în această privință. Fondul de carte care va fi donat este strâns în 76 de ani. După cea a lui Iorga, cred că este cea mai mare bibliotecă personală de istorie din țară. Acum sunt convins și vreau ca ea să ajungă la Craiova. Sunt bucuros și optimismul meu a prins aripi după ceea ce am văzut astăzi la Biblioteca Județeană”⁶⁴.

Semnarea actului oficial pentru constituirea fondului „Acad. Dinu C. Giurescu” la Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman” a avut loc la 14 noiembrie 2013, în prezența managerului instituției, Lucian Dindirică, a administratorului public al județului, Florin Stancu și a unui notar. Potrivit declarațiilor de la vremea respectivă, reputatul istoric Dinu C. Giurescu, simțindu-se legat sufletește de Craiova deopotrivă prin doctoranzii pe care Domnia Sa îi avusese de-a lungul timpului și prin memoria transgenerațională a familiei sale, a luat hotărârea de a dona întreaga sa „avere culturală” scrisă și/sau adunată pe parcursul a trei generații de istorici când se afla la Craiova cu ocazia lansării unui volum omagial, elaborat de Universitatea din Craiova, cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la nașterea tatălui său, istoricul Constantin C. Giurescu⁶⁵, ocazie cu care a constat profesionalismul și dăruirea cu care echipa bibliotecii păstrează și valorifică zestrea culturală a comunității românești, convingere confirmată și întărită, în următorul deceniu, de activitatea ulterioară a bibliotecii:

„Atunci, la lansarea cărții, m-am oprit aici, la bibliotecă, și când am văzut *cu câtă grijă reconstituie climatul cultural, chiar al fondatorilor – soții Aman* (subl. n.), a început să se nască în

⁶⁴ Vezi și <https://cvlpress.ro/26.06.2013/academicianul-dan-berindei-a-donat-bibliotecii-județene-întregul-sau-fond-de-carte> (accesat: 25-04-2024).

⁶⁵ *Centenar Constantin C. Giurescu*, Craiova, Editura Universitaria, 2001. Memoria acad. Dinu C. Giurescu (ca de altfel și a altor donatori) este păstrată cu recunoștința cuvenită de către reprezentanții instituției craiovene căreia i-a fost încredințată, spre păstrare și valorificare, zestrea culturală a familiei Giurescu. Cel mai recent eveniment public dedicat omagierii regretatului istoric, organizat sub egida Bibliotecii Județene „Alexandru și Aristia Aman” a fost la 15 februarie 2024 în cadrul Muzeului Cărții și Exilului Românesc, <https://www.gds.ro/Actualitate/cultura/2024-02-15/video-muzeul-cartii-si-exilului-romanesc-il-sarbatoreste-pe-academicianul-dinu-c-giurescu/> (accesat: 25-04-2024).

mintea mea ideea de a-i dona întregul fond de carte pe care îl am. *Acum cu atât mai mult* sunt bucuros că l-am dat (...), când am văzut cu câtă pricepere, eficacitate și energie directorul [Lucian Dindirică] de aici conduce instituția. (...) Azi am bucuria și liniștea să-mi donez biblioteca, fiindcă am asistat de mai multe ori la cum se împărtășie toate valorile în momentul în care cel care le deține nu mai există. Am convingerea că acest fond de carte, manuscrise și alte obiecte se vor păstra aici, la Craiova”⁶⁶.

În același an, în cadrul Bibliotecii Județene au fost constituite două secții: Sala „Biblioteca Acad. Dan Berindei” și Sala „Acad. Dinu C. Giurescu”, unde doritorii puteau să consulte volumele donate de regretații istorici. Fondul de carte donat de acad. Dan Berindei număra peste 50.000 de exemplare, reprezentând lucrări, studii și articole de istorie modernă și contemporană. Fondul de carte donat de acad. Dinu C. Giurescu însuma aproximativ 20.000 de volume, reprezentând lucrări, documente în manuscris, multe aparținând istoricilor din familia sa⁶⁷.

A treia donație importantă, care avea să deschidă un nou orizont cultural pentru Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman” a fost donația academicianului Basarab Nicolescu privitoare la exilul românesc din Paris. Decizia de a dona această zestre inestimabilă a fost luată, potrivit propriei mărturisiri a reputatului academician, după participarea la manifestarea culturală aniversară, organizată la bibliotecă în 2015. Acad. B. Nicolescu a hotărât, după vizitarea spațiilor bibliotecii și o discuție cu managerul Lucian Dindirică, că cel mai potrivit loc este la Craiova: „Am fost impresionat de profesionalismul Domnului Director Lucian Dindirică și al colegilor lui. Acest fapt îmi dă mari speranțe. Donația mea ar putea constitui nucleul unui viitor Muzeu al Exilului Românesc, extrem de necesar culturii române. Craiova reunește toate condițiile pentru realizarea unui astfel de muzeu”⁶⁸. Biblioteca consacrată Exilului Românesc la Paris – Basarab Nicolescu avea să fie înființată la 18 octombrie 2016, în prezența donatorului, a autorităților locale și a reprezentanților mediului academic⁶⁹.

Dacă cele două donații de carte inițiale au constituit simbolic girul de încredere pe care biblioteca publică din Craiova îl primea din partea celor doi reputați academicieni istorici, cea de-a treia donație acorda girul de încredere pentru alte asemenea donații, deschizând drumul către un proiect de amploare, unic în România. În perioada următoare, prin eforturile conducerii Bibliotecii Județene și cu susținerea autorităților locale, patrimoniul cultural privitor la exilul românesc s-a îmbogățit considerabil, ceea ce a făcut posibilă inaugurarea la Craiova, la 29 septembrie 2023, a Muzeului Cărții și Exilului Românesc, aflat în subordinea Bibliotecii Județene „Alexandru și Aristia Aman”. În patrimoniul muzeului se regăsesc aproximativ 40 de colecții și donații: „Academician Basarab Nicolescu”, „Vintilă Horia”, „Leonid Mămăligă”, „Arhiva Cenaclului de la Neuilly”, „Mircea Eliade”, „Emil Cioran”, „Institutul Român/Biblioteca Română din Freiburg”, „Ileana și Romulus Vulpescu”, „Academician Dan Berindei”, „Academician Dinu C. Giurescu”, „Academician Ștefan

⁶⁶ Vezi <https://www.ziaristionline.ro/2013/11/15/un-eveniment-deosebit-profesorul-dinu-c-giurescu-a-donat-intregul-fond-de-carte-al-familiei-sale-de-academicieni-bibliotecii-aman-din-craiova/> (accesat: 25-04-2024).

⁶⁷ Vezi <https://cvlpress.ro/18.12.2013/doua-importante-donații-au-imbogatit-in-acest-an-colectiile-bibliotecii-judetene-%E2%80%99Eaman/> (accesat: 25-04-2024).

⁶⁸ Vezi <https://aman.ro/biblioteca-exilului-romanesec-din-paris-basarab-nicolescu/> (accesat: 25-04-2024).

⁶⁹ Vezi <https://www.gds.ro/Bani-afaceri/publirepaortaj/2016-10-19/donatie-importanta-de-carte-pentru-biblioteca-aman/?amp> (accesat: 25-04-2024).

Ștefănescu”, „Valeriu Veliman”, „Memoria Exilului Românesc la Televiziunea Română”, „Octav Calleya”, „Andrei Codrescu” etc., toate însumând peste: 60.000 de cărți, 50.000 de manuscrise, 1.000 de matriale audio-video, 1.500 de obiecte de artă (sculpturi, statuete și tablouri), peste 100 de obiecte personale și piese de mobilier⁷⁰. Imobilul în care se află sediul muzeului, Casa Dianu (una dintre clădirile-monument istoric, a fost construită la începutul secolului al XX-lea ca reședință a familiei Dumitru și Polina Dianu), a fost restaurat și utilat astfel încât să corespundă depozitării și valorificării zestrei culturale create, în afara spațiului românesc, timp de aproape o jumătate de secol⁷¹.

CONCLUZII

Așezământul cultural „Alexandru și Aristia Aman” Craiova a fost, timp de patru decenii, unul dintre cele mai importante centre în jurul căruia s-a conturat și dezvoltat viața culturală craioveană. Fundația, reunind biblioteca, muzeul și pinacoteca, a facilitat și cultivat, în rândul publicului craiovean și nu numai, gustul pentru lectură și artă, asigurând, totodată, și promovarea valorilor culturii noastre naționale.

Fundația „Alexandru și Aristia Aman”, traversând perioade grele în existența ei, caracterizate de Primul Război Mondial și ocupația germană (1916–1918), criza economică interbelică, dezinteresului unor politicieni care au ajuns la conducerea primăriei orașului (autoritatea tutelară a fundației), a reușit, totuși, prin dedicarea și profesionalismul directorilor și funcționarilor săi, să îndeplinească dorințele testamentare ale fondatorilor și să transforme biblioteca și muzeul în două „institute” fundamentale pentru viața culturală a Craiovei și a Olteniei, aducând un plus de cunoaștere și valoare culturală în rândul comunității românești.

După desființarea fundației, dorințele testamentare ale fondatorilor săi au continuat să „supraviețuiască” într-o altă formă, patrimoniul muzeului „Aman” fiind redistribuit și integrat în cadrul a două instituții muzeale craiovene. Biblioteca „Aman”, purtând diverse titlaturi oficiale, a continuat să funcționeze în casele Gr. Lăceanu, conform testamentelor soților Aman. Astfel că, indiferent de registrul cultural și politic în care a existat, activitatea sa a continuat să fie în slujba comunității, iar sporirea constantă a patrimoniului său a dus chiar la extinderea spațiului bibliotecii, prin construirea, lângă localul original, a unui sediu nou. Profesionalismul celor care au condus destinele acestei instituții publice a contribuit la păstrarea acestuia ca centru de cultură important pentru comunitatea locală și națională.

În perioada istoriei noastre recente, biblioteca, reluându-și numele fondatorilor săi, a continuat să fie una dintre instituțiile publice importante în jurul căreia s-a manifestat și dezvoltat viața cultural-științifică locală, regională și chiar națională, dobândind un prestigiu și grad de încredere sporite, care au determinat numeroase personalități consacrate în mediul științific românesc să își încredințeze întreaga „zestre” culturală – fondurile personale de carte și documente, precum și alte bunuri culturale – Bibliotecii Județene „Alexandru și Aristia Aman”. Multiplele și prețioasele donații din ultimul deceniu au deschis un orizont cultural important, valorificat prin crearea unei noi instituții publice, Muzeul Cărții și Exilului Românesc, a cărei apariție

⁷⁰ Vezi <https://www.viata-libera.ro/diaspora/z11971-craiova-capitala-exilului-romanesec> (accesat 26.05.2024).

⁷¹ Vezi <https://muzeulexiluluiromanesc.ro/> (accesat: 25-04-2024).

rămâne indisolubil legată de evoluția bibliotecii în răstimpul de când este condusă de managerul Lucian Dindirică și echipa sa. Evoluția bibliotecii și amplele activități desfășurate în slujba culturii și a educării populației tinere și adulte întăresc ideea că un așezământ public „de margine”, înființat inițial cu scopul de a servi comunității locale, a evoluat într-atât încât, după mai bine de un secol, a ajuns o instituție publică „de centru”, cu rol nu doar în educarea și culturalizarea comunității locale, ci și cu rol regional, național. Deopotrivă, prin evoluția de dată recentă, putem spune că are un mare potențial de a ocupa un rol important în spațiul cultural european.

În lumina celor relevate anterior, putem afirma că Fundația „Alexandru și Aristia Aman” din Craiova și principala sa instituție continuatoare, Biblioteca Județeană, au evoluat, de-a lungul timpului, de la o instituție publică locală la una regională și națională, sau, altfel spus, de la „margine” la „centru”. Deopotrivă, realizările de dată recentă au conturat un potențial instituțional cu deschidere europeană.

BIBLIOGRAFIE

„Arhivele Olteniei”, serie veche, Rubrica Oltenia Culturală / Mișcarea culturală, 1922-1943.

Apostolache, Ioniță, *Moștenirea lăsată de Alexandru și Aristia Aman comunității craiovene*, în „Lumina”, 3 aprilie, 2009.

Băbălău, Nicolae, *Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman” din Craiova la Centenar*, în revista „Ramuri”, nr. 3, 2008.

Boboc, Adriana, Dudău, Mihaela, *Donația Caton Theodorian în colecțiile Bibliotecii Județene Alexandru și Aristia Aman Craiova*, Craiova, 2009.

Braun, Gabriela, Leferman, Mariana, Nedelcea, Tudor, Rădulescu, Toma, *Familia Aman*, Craiova, Editura Aius, 2003.

Centenar Constantin C. Giurescu: amintiri și documente inedite, Craiova, Editura Universitaria, 2001.

Dicționarul personalităților doljene: Restitutio, coord.: Mariana Leferman, Gabriela Braun, Adrian Năstase, Craiova, Editura Aius, 1999.

Dumitrescu, Radu Gabriel, *Monede de aur și platină din colecția Muzeului Olteniei Craiova*, în „Cercetări numismatice”, București, XXVI, 2020, pp. 309-351.

Gherghe, Otilia, *Centenar Muzeul Olteniei: 1915-2015*, Craiova, Editura Antheo, 2015.

Iorga, Nicolae, *Corespondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova (1794-1734)*, vol. XXV din Colecția „Studii și documente privitoare la istoria românilor” [cu mențiunea pe pagina de titlu: „Publicată după originalele păstrate în Muzeul Aman din Craiova”], București, f. ed., 1913.

Meșteșugari și negustori din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865), București, f. ed., 1957.

Nicolăescu-Plopșor, C. S., *Obârșia familiei Aman*, în „Arhivele Olteniei”, serie veche, an II, nr. 5, ianuarie-februarie 1923, pp. 8-10.

Nedelcea, Tudor, *70 de trepte*, pref. de Dan Simionescu, Craiova, 1978.

Nedelcea, Tudor, *În legătură cu tipărirea lucrării lui N. Iorga: „Corespondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova”*, în Tudor Nedelcea, *Interferențe spirituale*, Fundația „Scriul Românesc”, Craiova, 2002.

Nedelcea, Tudor, *Centenar Biblioteca „Aman”*, Craiova, Editura Sim Art, 2008.

- Orman, Cigi, *Frații Pavlovici, negustori craioveni*, în „Arhivele Olteniei”, serie veche an. VIII, nr. 43-44, mai-august 1929, pp. 277-278.
- Rădulescu, Mihai Sorin, *Theodor Aman. Legături genealogice* în volumul *Centenar Aman*, București, Editura Venus, 1991.
- Rădulescu, Toma, *Ștefan Ciuceanu: un profesor pentru eternitate*, București, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2019.
- Roman, Ileana, Rățoi, Tudor (coord.), *Dicționarul enciclopedic al județului Mehedinți*, Drobeta Turnu Severin, Editura Prier, 2003.
- Stoenescu, Dem. D., *Testamentele Craiovenilor cari au avut gânduri bune pentru orașul Craiova, II. Testamentele defuncților Alexandru și Aristia Aman*, în „Arhivele Olteniei”, serie veche, Rubrica Note și Comunicări, an VIII, nr. 41-42, ianuarie-aprilie 1929, pp. 161-166.
- Păunoiu, Diana-Mihaela, „*Șezătoarea culturală, un instrument de educație populară în Oltenia interbelică*”, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 37/2023, pp. 171-196.
- Teodorescu, Despina, *Femei din trecutul Olteniei*, în „Oltenia”, editat de Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I”, Regionala Oltenia, Craiova, 1943.

Site-uri instituționale și de presă

<https://aman.ro/>

<https://ro.usembassy.gov/ro/education-culture-ro/culturi-americane/>

<https://cvlpress.ro/26.06.2013/academicianul-dan-berindei-a-donat-bibliotecii-județene-întregul-sau-fond-de-carte>

<https://www.gds.ro/Actualitate/cultura/2024-02-15/video-muzeul-cartii-si-exilului-romanesc-il-sarbatoreste-pe-academicianul-dinu-c-giurescu/>

<https://www.ziaristionline.ro/2013/11/15/un-eveniment-deosebit-profesorul-dinu-c-giurescu-a-donat-intregul-fond-de-carte-al-familiei-sale-de-academicieni-bibliotecii-aman-din-craiova/>

<https://cvlpress.ro/18.12.2013/doua-importante-donații-au-imbogățit-in-acest-an-colectiile-bibliotecii-judetene-%E2%80%99Eaman/>

<https://aman.ro/biblioteca-exilului-românesc-din-paris-basarab-nicolescu/>

<https://www.gds.ro/Bani-afaceri/publirepaortaj/2016-10-19/donatie-importanta-de-carte-pentru-biblioteca-aman/?amp>

<https://muzeulexiluluiromanesc.ro/>

<https://www.viata-libera.ro/diaspora/211971-craiova-capitala-exilului-românesc>

Demnitatea și dezvoltarea dreptului umanitar

Antoaneta-Laura SAVA

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române*

Abstract: The juridical norms that protect the private life, as honour, image and professional reputation, are essential in any democratic society in which the man has the fundamental value, having the role to defend, in the same measure, the human personality and dignity.

Taking into consideration the impact of human dignity on the configuration of the humanitarian international law, we cannot exempt the incrimination of some deeds through which there is infringed the right to peace and human dignity, such are the war crimes, but also the drug trafficking, human trafficking, money forgery, international terrorism, piracy, slavery.

Keywords: humanitarian law, globalisation, sovereignty, norms, United Nations

Fenomenul globalizării și dezvoltarea relațiilor internaționale au atras după ele apariția pe scena politică a unui număr de actori non-statali (indivizi, asociații, fundații, corporații trans-naționale, grupuri de interese etc.) care s-au impus și pe plan internațional, influențând statele în procesul de elaborare a normelor de drept internațional.

Depășindu-se teoria clasică a suveranității¹, anumite limitări ale suveranității statelor pot fi justificate uneori de rațiuni umanitare deși art. 2 din Carta de la San Francisco statuează că nici una dintre dispozițiile sale „nu autorizează Națiunile Unite să intervină în afacerile care sunt dependente în mod esențial de competența națională a unui stat”. Principiul suveranității a prevalat asupra principiului umanității, iar drepturile statelor au avut întâietate asupra drepturilor omului². Represiunea populației civile kurde, considerată simplă situație de tulburări și tensiuni interne, nu a putut autoriza decât în mod excepțional o intervenție militară în primăvara anului 1991, în timp ce invazia Kuwait-ului, stat suveran, de către Irak, a fost calificată drept „conflict armat internațional” după normele Convenției de la Geneva și protocoalele adiționale din 1977, antrenând intervenția coaliției autorizate de către Consiliul de securitate al Națiunilor Unite.

¹ Dan Claudiu Dănișor, *Actorii vieții politice*, Craiova, Editura Sitech, 2003, p. 105.

² Ioan Muraru, Simina Tănăsescu, *Drept constituțional și instituții politice*, București, Editura Lumina Lex, 2001, p. 349.

Numeroase organizații non-guvernamentale au înțeles totuși să intervină în situațiile de criză, în sensul acordării de ajutoare umanitare fără a urmări, prin aceasta, să aducă atingere suveranității statelor. Autorii de specialitate au încercat să adauge acestei „datorii de ingerință umanitară”, văzută ca o obligație morală, a-juridică pentru moment, un „drept la asistență umanitară”, un fel de drept de creanță pe care țările slab dezvoltate l-ar putea opune statelor bogate în temeiul a numeroase texte internaționale³. De la acest concept foarte vast și mult prea vag s-a trecut la cel de „drept de asistență umanitară” odată cu adoptarea, de către Adunarea generală a Națiunilor Unite, la 8 decembrie 1988, a *Rezoluției 43-131* privind „asistența umanitară a victimelor catastrofelor naturale și ale altor situații de urgență de același fel”. Această rezoluție, „reafirmând suveranitatea, integritatea teritorială și unitatea națională a statelor și recunoscând că sarcina de a avea grijă de victimele catastrofelor produse pe teritoriul său (...) revine statului respectiv”, îi invită pe toți cei care au nevoie de o asemenea asistență să ușureze îndeplinirea acestei sarcini. Venind în aplicarea principiului subsidiarității, această rezoluție legitimează intervenția de urgență a organizațiilor non-guvernamentale sau a persoanelor private (medici, personal de prim-ajutor) în caz de catastrofe naturale sau alte situații asemănătoare (de exemplu, ajutorarea victimelor cutremurului din Armenia din 1989 sau a celui din India din 1993)⁴. Ea a fost sprijinită și completată prin *Rezoluția 45-100* din 14 decembrie 1990 referitoare la instituirea culoarelor sau coridoarelor umanitare pentru facilitarea accesului la victime.

Aceste intervenții nu sunt de natură să atragă încălcarea suveranității statelor în cauză: „oferirea de ajutoare alimentare și sanitare unui stat a cărui populație este grav amenințată în ceea ce privește viața sau sănătatea sa nu poate fi considerată ca o intervenție ilicită în afacerile interne ale statului” deoarece are fundamente juridice solide atât în dreptul internațional general, cât și în dreptul internațional umanitar referitor la conflictele armate.

Organizația Națiunilor Unite, mult timp fondată pe ideea că „orice stat are dreptul inalienabil de a-și alege sistemul său politic, economic, social și cultural fără nici un fel de ingerință din partea altui stat”⁵, a evoluat, în urma prăbușirii blocului comunist, spre un fel de universalizare, a modelului economiei de piață și al democrației liberale, evoluție marcată de diversele rezoluții adoptate de Adunarea generală O.N.U.⁶. Secretarul general O.N.U. asigura, la 23 octombrie 1993, că „este de neconceput ca un stat să se ascundă în spatele paravanului suveranității pentru a batjocori, pe teritoriul său și la adăpostul acestuia, principiile democratice și drepturile omului”⁷. Această evoluție, confirmată de reuniunile asupra „dimensiunii umane” din cadrul Conferințelor asupra securității și cooperării în Europa (Viena-1989, Copenhaga-1990, Paris-1990) și din cadrul Conferinței mondiale de la Viena asupra drepturilor omului (1993) a făcut ca O.N.U. să se angajeze din ce în ce mai mult în operațiunile de asistență umanitară și luptă împotriva loviturilor de stat (Haiti, Burundi). De asemenea, Consiliul

³ Grigore Geamănu, *Principiile fundamentale ale dreptului internațional contemporan*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1967, p. 42.

⁴ Dominique Turpin, *Droit constitutionnel*, Paris, Presses Universitaires de France, 1992, p. 21.

⁵ Rezoluția nr. 2625 a Adunării generale O.N.U. din 24 octombrie 1970.

⁶ Dominique Turpin, *op. cit.*, p. 23.

⁷ *Ibidem*.

de securitate a autorizat acțiunile militare pentru restabilirea democrației în temeiul Capitolului VII al Cartei (*Rezoluția 917* din 6 mai 1994 pentru Haiti).

Semnarea, la Roma, la 17 iulie 1998, a *Tratatului asupra statutului Curții Penale Internaționale Permanente*, cu sediul la Haga, pentru judecarea autorilor genocidelor, crimelor contra umanității, crimelor de război constituie un real progres al luptei contra barbariei și nedreptății în lume, progres discutabil însă având în vedere că astfel se instituie „un mecanism de constrângere internațională”, de „impunere a unui sistem politic și economic”⁸.

Ulterior, ONU a adoptat numeroase documente prin care solicită permiterea accesului populației civile la ajutoarele umanitare în conflictele fără caracter internațional (Spre exemplu, *Rezoluția nr. 1265/1999* privind protecția populației civile în timp de conflict armat, precum și situațiile din Sudan, Congo și Afganistan).

Diversele probleme cu care se confruntă omenirea la nivel internațional (precum explozia demografică, traficul de droguri, terorismul internațional, probleme de mediu etc.) impun cooperarea interstatală pentru găsirea unor soluții, fapt ce generează creșterea fără precedent a interdependențelor între state și crearea unor noi organizații internaționale în interiorul cărora este regândit conceptul de suveranitate⁹.

Edificarea și menținerea unor relații internaționale pașnice și a păcii mondiale impun ca cerințe fundamentale egalitatea suverană a statelor și principiul reciprocității. Astfel, manifestarea suveranității unui stat nu se poate face decât în condiții de reciprocitate¹⁰, cu condiția respectării drepturilor altor state, a normelor și principiilor dreptului internațional și, în primul rând, a drepturilor omului, a respectului datorat vieții și condiției umane. În contextul vieții internaționale, suveranitatea își pierde caracterul de putere supremă și absolută, lăsând loc umanității și, implicit, „suveranității limitate”.

Demnitatea umană și-a pus amprenta nu numai asupra dreptului privat, ci și asupra dreptului public, național și internațional.

Faptele prin care se încalcă dreptul la pace și demnitatea umană sunt incriminate în mai multe instrumente juridice internaționale, care se completează reciproc și care statuează o serie de principii fundamentale care alcătuiesc fundamentul dreptului internațional umanitar¹¹, dreptul internațional umanitar al conflictelor armate poate fi definit ca fiind un ansamblu de norme de drept internațional, de sorginte cutumiară sau convențională, destinate a reglementa, în mod special, probleme survenite în situații de conflict armat internațional sau fără caracter internațional în principal:

- Statutul Tribunalului Militar Internațional de la Nürnberg (art. 6, lit. a) și Carta Tribunalului Militar Internațional de la Tokio (art. 5, lit. b);
- Convențiile semnate la Geneva în 1949, articolele 50 (Convenția I), 51 (Convenția a II-a), 130 (Convenția a III-a), respectiv 147 (Convenția a IV-a);
- Convențiile de la Haga încheiate în anul 1954 (art. 28);
- Convenția de la Geneva din 1976 privind interzicerea folosirii tehnicilor de modificare a mediului în scopuri militare sau în alte scopuri ostile (art. IV);

⁸ Dan Claudiu Dănișor, *op. cit.*, pp. 125-126.

⁹ Antoaneta Laura Sava, *Între război și pace: coordonate ale protecției juridice a demnității naționale și umanității*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, nr. 30, 2016, p. 355.

¹⁰ Francois Luchaire, *La souveraineté*, în *Revue française de Droit constitutionnel* no. 43/2000, p. 455.

¹¹ Ionel Cloșcă, Ionel Suceavă, *Dreptul internațional umanitar*, București, Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, 1992, p. 11.

- Protocolul adițional I de la Geneva, semnat în 1977, în special art. 11, par. 4, și art. 85;
- Statutul Tribunalului Internațional Penal pentru fosta Iugoslavie (în special art. 2 și 3);
- Statutul Tribunalului Internațional Penal pentru Rwanda (cu deosebire art. 2-4);
- Statutul Curții Penale Internaționale, adoptat la Roma în anul 1998 (art. 5 și 8).

Cel mai bine este reflectat impactul demnității umane asupra configurării dreptului internațional umanitar prin principiile fundamentale ale dreptului internațional public și prin transformarea acestei ramuri de drept, dintr-un drept al războiului, într-un drept al păcii, mai ales după momentul 1945¹². Se numără, astfel, printre principiile fundamentale ale dreptului internațional umanitar: principiul respectării persoanei umane, principiul respectării și tratamentului uman, principiul protecției mediului, principiul inviolabilității persoanei, tratamentul nediscriminării în aplicarea principiilor și normelor dreptului umanitar, principiul securității fiecărui om¹³.

De asemenea, o altă influență pe care recunoașterea dreptului la demnitate în tratate și convenții internaționale și-a făcut-o simțită în planul dreptului internațional o reprezintă incriminarea unor delictelor internaționale dintre care distingem: traficul de droguri, traficul de ființe umane, falsificarea de monedă, terorismul internațional, pirateria, sclavia etc. De exemplu, cele patru *Convenții* de la Geneva din 1949 (Convenția pentru îmbunătățirea soartei răniților și bolnavilor din forțele armate în companie; Convenția pentru îmbunătățirea soartei răniților, bolnavilor și naufragiaților din forțele armate pe mare; Convenția privitoare la tratamentul prizonierilor de război; Convenția privitoare la protecția persoanelor civile în timp de război), conțineau prevederi care au devenit norme ale dreptului penal internațional la mult timp după 1949, anul încheierii lor între state¹⁴. Astfel are loc o operație inversă: o normă convențională devine regulă a dreptului internațional public, tot astfel precum infracțiunile prevăzute de cele patru convenții au fost incriminate de normele dreptului internațional public, găsindu-și reflectare în Statutele tribunalelor internaționale instituite pentru urmărirea penală a persoanelor responsabile de încălcările dreptului umanitar pentru fosta Iugoslavie (1993), Rwanda (1994), Irak, Liban (2005)¹⁵ etc. și în *Statutul Curții Penale Internaționale* (1998), ca instituție permanentă de jurisdicție penală, „cod penal și de procedură penală la scară mondială”.

Un alt exemplu constă în faptul că noțiunea de crimă de război este pusă în aplicare în accepțiunea *Primului Protocol Adițional la Convențiile de la Geneva*, iar încălcările grave ale instrumentelor *Convențiilor de la Geneva* și ale *Primului Protocol Adițional* sunt considerate drept crime de război (pct. 5 din art. 85).

Până la procesul de la Nürnberg, în doctrină au fost formulate diferite opinii referitoare la subiecții infracțiunii internaționale. Conform opiniei unor autori, subiecți ai crimelor internaționale pot fi statele, organele lor, corporațiile internaționale, precum și persoanele fizice. În opinia acestor autori, statele care se fac vinovate de săvârșirea unor infracțiuni internaționale nu pot pretinde să fie tratate cu egalitate în

¹² Valentin-Stelian Bădescu, *Umanizarea dreptului umanitar*, București, Editura C. H. Beck, 2007, p. 49.

¹³ *Ibidem*, pp. 159-173.

¹⁴ Grigore Geamănu, *Drept internațional public*, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, pp. 445-446.

¹⁵ Daniel-Ștefan Paraschiv, Gavril Paraschiv, Ramona-Gabriela Paraschiv, *Evoluția pedepselor în dreptul intern și internațional penal. Reflecții critice privind noul Cod penal*, București, Editura Pro Universitaria, 2014, pp. 147-152.

relațiile lor cu alți subiecți internaționali, iar limitarea suveranității ar fi principala consecință a acțiunilor lor criminale. Aceste opinii reflectă însă o concepție învechită, care a dominat până la procesul de la Nürnberg, concepție incompatibilă cu principiile dreptului internațional contemporan. Ecoul procesului de la Nürnberg a dus la conturarea concepției conform căreia răspunderea penală a persoanelor fizice este indispensabilă, trebuind să fie angajată împreună cu răspunderea juridică a statului¹⁶. Tribunalul de la Nürnberg a condamnat atât acțiunile criminale ale Germaniei, cât și cele ale persoanelor fizice.

Pentru a ilustra mai bine impactul respectului ființei și demnității umane asupra relațiilor internaționale am împrumutat o sintagmă pe care Valentin-Stelian Bădescu a folosit-o pentru a da titlu cărții sale: „umanizarea dreptului umanitar”¹⁷. Bineînțeles, așa cum subliniază autorul amintit, o umanizare totală nu este posibilă deoarece ar trebui să însemne stoparea tuturor tipurilor de conflict armat, în timp ce realitățile contemporane ne demonstrează că nu este posibilă decât „o umanizare limitată”¹⁸.

Din păcate, în anii care au trecut de la cel de-al doilea război mondial, în ciuda multitudinii de documente adoptate în vederea prevenirii și sancționării crimelor contra păcii și umanității, comunitatea internațională a mai asistat și asistă încă la o serie de acte de genocid sau apartheid¹⁹.

Reglementările adoptate la nivel internațional privind mijloacele și metodele de ducere a războaielor și protecția victimelor conflictelor armate sau interzicerea ori limitarea folosirii anumitor arme, muniții sau metode de război contrare principiilor consacrate ale dreptului internațional umanitar care sunt obligatorii în perioadele de conflict armat, includ, alături de dispozițiile cu scop de protecție a victimelor războiului și a anumitor categorii de bunuri, și dispoziții specifice referitoare la stabilirea răspunderii internaționale a statelor pentru încălcarea acestor reglementări, precum și la sancționarea penală a persoanelor care încalcă prevederile convențiilor internaționale în materie.

Convenția pentru prevenirea și pedepsirea crimelor de genocid a fost adoptată în cadrul Adunării Generale ONU din data de 9 decembrie 1948, cu o zi înaintea *Declarației universale a drepturilor omului*, intrând în vigoare pe 12 ianuarie 1951. Documentul prezintă o importanță covârșitoare pentru afirmarea și garantarea dreptului la demnitate deoarece este *primul tratat privind drepturile omului care stă la baza sistemului modern de protecție a acestora*. Înainte de adoptarea acestei convenții, în doctrină existau păreri extrem de controversate cu privire la faptul dacă statele ar putea să fie trase la răspundere sau nu pentru atrocitățile comise împotriva propriilor cetățeni. Documentul prin care Adunarea Generală ONU a recunoscut, cu unanimitate de voturi, și a incriminat faptele de genocid ca fiind crime internaționale a reprezentat primul pas pe calea prevenirii și combaterii acestora²⁰.

În plus față de definirea crimei de genocid, Convenția din 1948 a introdus, printre prevederile sale, obligația statelor părți de a lua toate măsurile legislative necesare pentru a pedepsi persoanele care sunt găsite vinovate de comiterea crimei de genocid

¹⁶ Ionel Cloșcă, Ionel Suceavă, *op. cit.*, p. 106.

¹⁷ Valentin-Stelian Bădescu, *Umanizarea dreptului umanitar*, Editura C. H. Beck, București, 2007.

¹⁸ *Ibidem*, p. 49.

¹⁹ Jeremy Sarkin, Carly Fowler, *The Responsibility to Protect and the Duty to Prevent Genocide*, Suffolk Transnational Law Review, vol. 33 (1)/ 2009-2010, p. 3.

²⁰ *Ibidem*, p. 36.

pe teritoriul lor. Convenția nu prevede imunitatea șefilor de stat sau de guvern și impune statelor obligația de a coopera în extrădarea persoanelor suspecte sau vinovate pentru a putea fi judecate de către instanțele naționale sau de către o instanță internațională competentă.

Convenția asupra imprescriptibilității armelor de război și a crimelor asupra umanității a fost adoptată, și deschisă spre semnare, ratificare și aderare de Adunarea Generală a ONU prin Rezoluția 2391 (XXIII) din 26 noiembrie 1968. *Convenția* menționează în Preambul că reprimarea efectivă a crimelor de război și a crimelor contra umanității reprezintă un element important al prevenirii unor asemenea fapte, al protecției drepturilor omului și libertăților fundamentale de natură a încuraja încrederea, a stimula cooperarea între popoare și a favoriza pacea și securitatea internațională.

Convenția prevede că crimele de război și crimele contra umanității (inclusiv crimele de apartheid și crima de genocid) sunt imprescriptibile și precizează că se aplică:

- reprezentanților autorității de stat și particularilor care participă la comiterea acestor crime atât ca autori, cât și în calitate de complici;
- celor care se fac vinovați de incitarea directă sau care participă la o înțelegere în vederea comiterii în vreun fel oarecare a acestora;
- reprezentanților autorităților de stat care tolerează comiterea lor.

Prin *Statutul Curții Penale Internaționale*, adoptat la Roma la 17 iulie 1998, s-a înființat o *Curte penală internațională* ca instituție permanentă, care poate să își exercite competența față de persoane pentru crimele cele mai grave, având un răsunet internațional. Ea este complementară jurisdicțiilor penale naționale. Competența și funcționarea sa sunt reglementate de dispozițiile statutului.

Competența *Curții* este limitată la crimele cele mai grave care privesc ansamblul comunității internaționale. În baza art. 5 din Statut, *Curtea* are competență în ceea ce privește următoarele crime: crima de genocid, crimele împotriva umanității, crimele de război, crima de agresiune.

Aplicarea și interpretarea dreptului de către *Curte* trebuie să fie compatibile cu drepturile omului recunoscute pe plan internațional și fără nici o discriminare bazată pe considerente ca cele ale apartenenței la unul sau celălalt sex, vârsta, rasa, culoarea, limba, religia sau convingerea, opiniile politice sau de altă natură, originea națională, etnică sau socială, averea, nașterea sau orice altă calitate.

Noul mileniu a adus după sine transformări profunde pe harta actuală a lumii contemporane, divizată în prezent în state-națiuni, unele având o identitate națională și culturală relativ stabilă, altele situându-se în sfera de influență a marilor puteri consacrate pe scena mondială.

Globalizarea și-a făcut loc insinuant, erodând „zidul național” și impunând o nouă configurație mondială, prin tendințele de a șterge granițele fizice ale statelor și de a da naștere altui tip de frontiere, de regulă invizibile și de altă natură. Modificarea granițelor tradiționale, ca efect al globalizării, a determinat schimbări esențiale în dezvoltarea relațiilor internaționale, în perceperea și conceperea rolului statului național în acest context²¹.

²¹ Mihaela Bărbieru, *Fenomenul globalizării între tendință și realitate contemporană*, în Cătălin Stănculescu (coord.), *Drepturile omului, globalizare, securitate*, Craiova, Editura Sitech, 2015, pp. 14-15.

În epoca modernă, conceptul de securitate era strâns legat de existența statului național, de dreptul acestuia la autoapărare în fața agresiunilor venite din partea altui/altor state prin folosirea forței armate, de unde și folosirea expresiei „securitate națională”.

În condițiile globalizării, noțiunea de securitate are o arie de cuprindere mult mai largă, înglobând, pe lângă dreptul fiecărui stat de a utiliza forța armată pentru a-și proteja proprii cetățeni, o gamă largă de domenii: securitatea energetică, securitatea economică, securitatea politică, socială, financiară, informațională, științifică și tehnologică, biologică, chimică etc., fiecare dintre aceste domenii corespunzând tuturor tipurilor posibile de agresiuni²². Alfred Vasilescu a identificat următoarele 35 de tipuri de agresiuni non-convenționale: agresiunea teroristă, agresiunea biologică, agresiunea chimică, agresiunea nucleară, agresiunea radiologică, agresiunea militară nonconvențională, agresiunea de tip guerillă, agresiunea spațială, agresiunea electronică, agresiunea cibernetică, agresiunea politică, agresiunea socială (între clasele și categoriile sociale, rasială, etnică, de gen), agresiunea economică, agresiunea financiară, agresiunea comercială, agresiunea ecologică, agresiunea vizând resursele, agresiunea științifică și tehnologică, agresiunea prin înșelare, agresiunea informațională, agresiunea psihologică, agresiunea mediatică, agresiunea propagandistică, agresiunea imagologică, agresiunea simbolică, agresiunea culturală, agresiunea religioasă, agresiunea civilizațională, agresiunea legislativă, agresiunea morală, agresiunea infracțională, agresiunea genetică, agresiunea psihotronică, agresiunea geofizică și agresiunea combinată (de efect sinergic).

În literatura de specialitate au fost exprimate păreri²³ potrivit cărora nu pot fi concepute mai multe tipuri de securități deoarece securitatea trebuie văzută ca un ansamblu unitar, însă s-a căzut de acord asupra faptului că nu există raporturi de excludere între diferitele nivele sau domenii ale securității – securitate energetică, securitate economică, securitate regională, securitate ecologică etc.

Dintre toate aceste tipuri de securitate, securitatea economică ocupă un loc deosebit de important pentru nivelul de trai și protecția socială a cetățenilor. În circumstanțele actuale, securitatea a devenit axul central pe care se fundamentează dezvoltarea economică a unui stat și bunăstarea socială a cetățenilor, iar securitatea economică este pilonul central de susținere a securității naționale a statului.

În esență, securitatea economică „vizează asigurarea condițiilor pentru menținerea activității economice în parametri normali și contracararea a numeroase tipuri de atacuri dintre care cele mai importante sunt: fraudele financiare; dependențe strategice; ciber-criminalitate; spionaj industrial; corupție; economie subterană”²⁴. Securitatea economică ar trebui privită ca fiind: „un factor esențial al securității naționale și anume acela care asigură resursele și echilibrul dinamic al celorlalte componente ale acestui sistem (securitatea națională); una dintre dimensiunile securității naționale, regionale și planetare, deziderat al fiecărui individ, comunitate

²² Alfred Vasilescu, *Tipologia și trăsăturile specifice ale agresiunilor nonconvenționale la adresa securității naționale a statelor*, în *Perspective ale securității și apărării în Europa*, ..., pp. 376-395.

²³ Constantin Hlihor, *Politici de securitate în mediul internațional contemporan*. București, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2007, pp. 33-34.

²⁴ Constantin Năstase, *Cooperarea economică – vector al securității și bunăstării*, în *Perspective ale securității și apărării în Europa*, Universitatea Națională de Apărare Carol I, Sesiunea anuală de comunicări științifice cu participare internațională, București, Editura UNAp 2009, p. 87.

umană, stat național etc.; obiectiv prioritar al guvernelor, al organizațiilor regionale și internaționale care au ca menire asigurarea și garantarea securității umane globale; stare a economiei naționale văzută ca sursă și fundament al eradicării sărăciei, foametei, inegalităților sociale și economice atât între indivizi, cât și diferite regiuni ale unor țări”²⁵.

Regionalism cultural, regionalism politico-administrativ, regionalism economic – aceștia sunt pilonii pe care securitatea națională a fiecărui stat trebuie să se sprijine; pentru ca această construcție a securității să nu se prăbușească, acești piloni ar trebui mai întâi cunoscuți, apoi aplicați pentru a preveni orice situație generatoare de conflicte și instabilitate.

Tradițiile locale diverse, diferențele etnice reflectate în dialecte și religii diferite, au avut ca rezultat crearea țărilor multilingve ca formă de protecție a grupurilor minoritare, precum și la o autonomie administrativă a unor regiuni atât în statele cu regim totalitar, cât și în cele care aveau regim democratic. Acest fapt a generat o dorință de autonomie reală care a „degenerat” în independență impusă ca formă de drept internațional. Flexibilitatea necesară în regionalismul politico-administrativ a dus, sub forța și amenințarea armelor, la o devoluție a puterii legislative. Sub masca libertății cetățenilor de a hotărî și controla direct procesul politic, sub pretextul apărării drepturilor omului, s-a ajuns în mod aberant și pleonastic la distrugeri materiale și ucideri colective ca pe timpul pogromurilor naziste și epurărilor otomane. Erodând elementul etnic, factorul economic exprimat prin federalismul fiscal și eficiența administrativă locală nu au putut opri izbucnirea unor războaie între foști parteneri.

Lungul șir de convenții internaționale (tratate, declarații) care s-au succedat după a doua conflagrație mondială a fost menit să limiteze dreptul statelor de a recurge în mod discreționar la mijloace și metode de război, crimele de război fiind incriminate și sancționate ca fapte penale grave săvârșite pe timpul unui conflict armat prin încălcarea regulilor și principiilor privitoare la purtarea războaielor prevăzute de dreptul internațional umanitar.

Principiul necesității (care mai nimerit ar fi fost să se numească principiul proporționalității) constă în faptul că statele beligerante nu au dreptul de a folosi forța dincolo de limitele necesare atingerii scopului urmărit (anume victoria asupra inamicului, și nu nimicirea lui). Acest principiu a fost și, din păcate, este deseori înfrânt, mai ales când „dreptul forței întrece forța dreptului”, căci nimeni nu ar putea spune cu certitudine care sunt limitele dincolo de care inamicul e nimicit. Conform principiului umanității, beligeranților nu trebuie să le fie permisă folosirea acelor forme de violență care nu sunt necesare pentru obținerea victoriei deoarece războiul reprezintă un raport între state, și nu între indivizi²⁶. Acest principiu apare ca fiind o dezvoltare, o precizare a principiului necesității, părțile la un conflict armat având un drept limitat în alegerea mijloacelor și metodelor de război. Utilizarea mijloacelor și metodelor de război trebuie să fie diferențiată în funcție de obiectivele militare sau nemilitare ale adversarului, atacurile urmând a fi îndreptate doar împotriva primelor (nu și împotriva populației, persoanelor sau bunurilor civile).

Pentru a stabili distincția între obiectivele militare și obiectivele nemilitare (sau civile) au fost utilizate mai multe criterii: fie „interesul militar pe care (direct sau

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Grigorie Geamănu, *op. cit.*, p. 456.

indirect) un obiectiv îl prezintă”, fie „interesul militar general acceptat”, fie „avantajul militar deosebit pe care un obiectiv îl conferă”. Conform dicționarului de drept internațional public: obiectivul militar este alcătuit din bunuri care, prin natura, amplasamentul, destinația sau utilizarea lor aduc o contribuție efectivă acțiunii militare și a căror distrugere totală sau parțială, capturare sau neutralizare oferă un avantaj militar precis. Din punct de vedere juridic, obiectivul militar se caracterizează prin trei elemente esențiale: a) natura bunurilor, amplasarea lor și destinația eminamente militară; b) contribuția efectivă, directă și indirectă pe care acestea o aduc la acțiunea militară și c) avantajul militar precis. Potrivit legilor aplicabile în caz de conflict armat, doar obiectivele militare pot fi atacate de beligeranți, iar în caz de dubiu asupra caracterului unui bun care este în mod normal afectat uzului civil este prezumat a nu fi utilizat pentru a aduce o contribuție efectivă acțiunii militare²⁷.

Acest principiu rezultă din consacrarea ideii că singura rațiune și scop legitim al războiului este slăbirea forțelor armate adverse.

Nu numai ființele umane, ci și popoarele au dreptul la demnitate, motiv pentru care a luat naștere conceptul de „dignitate națională”. Ne vom rezuma la a face scurte referiri la conceptul de „dignitate națională”, motivate de tema acestui capitol – demnitatea umană în relațiile dintre state. Din necesitatea de a restrânge, pe cât posibil, tema acestei lucrări – pe care am descoperit-o, pe parcursul derulării cercetării, extreme de vastă, cu implicații deosebite atât în dreptul privat, cât și în ramura dreptului public, precum și în cea a dreptului internațional – ne-am mărginit la descrierea traiectoriei filosofice și juridice pe care a parcurs-o demnitatea umană ca drept al indivizilor, nu al popoarelor.

BIBLIOGRAFIE

- Bădescu, V., *Umanizarea dreptului umanitar*, Editura C. H. Beck, București, 2007.
- Bărbieru, M., *Fenomenul globalizării între tendință și realitate contemporană*, în Cătălin Stănciulescu (coord.), *Drepturile omului, globalizare, securitate*, Craiova, Editura Sitech, 2015, pp. 9-20.
- Cloșcă, I., Suceavă, I., *Dreptul internațional umanitar*, București, Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, 1992.
- Dănișor, D.C., *Constituția României comentată. Titlul I. Principii generale*, București, Editura Universul Juridic, 2009.
- Dănișor, D.C., *Actorii vieții politice*, Craiova, Editura Sitech, 2003.
- Dănișor, Gh., *Filosofia drepturilor omului*, București, Editura Universul Juridic, 2011.
- Dogaru, I., Dănișor, D.C., *Drepturile Omului și Libertățile publice*, Chișinău, Editura Zamolxe, 1998.
- Duțu, M., *Tratat de dreptul mediului*, București, Editura C.H. Beck, 2007.
- Duțu, M., *Drepturile fundamentale ale omului la un mediu sănătos și echilibrat din punct de vedere ecologic*, în „Revista Drepturile omului”, nr. 1/1992.
- Luchaire, F., *La souveraineté*, în „Revue française de Droit constitutionnel”, no. 43/2000.
- Geamănu, G., *Drept internațional public*, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.

²⁷ Ionel Cloșcă, Ionel Suceavă, *op. cit.*, p. 201.

Hlihor, C., *Politici de securitate în mediul internațional contemporan*, București, Editura UNAp, 2007.

Năstase C., *Cooperarea economică – vector al securității și bunăstării*, în *Perspective ale securității și apărării în Europa*, Universitatea Națională de Apărare Carol I, Sesiunea anuală de comunicări științifice cu participare internațională, București, Editura UNAp, 2009.

Sava L., *Între război și pace: coordonate ale protecției juridice a demnității naționale și umanității*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, nr. 30, 2016, pp. 352-361.

Stiglitz, J., *Mecanismele globalizării*, Iași, Editura Polirom, 2008.

Turpin Dominique, *Droit constitutionnel*, Presses Universitaires de France, Paris, 1992.

Tomescu, M., *Drepturile omului. Tendințe și orientări contemporane*, București, Editura Pro Universitaria, 2013.

Ungureanu, R.-S., *Manual de relații internaționale*, Iași, Editura Polirom, 2006.

Interculturalitate și multiculturalism în literatură

Sensibilitatea interculturală în spațiul sud-est european. Studiu de caz *Take, Ianke și Cadîr*

Marina CAP-BUN

Universitatea „Ovidius” din Constanța

Abstract: This study investigates a Romanian scene play called *Take, Ianke și Cadîr*, written by the dramatist Victor Ion Popa in 1932. The Romanian Take, the Jew Ianke and the Turk Cadîr, all of them modest merchants in a small city of the interwar Romania, have lived their entire lives in brotherhood, troubled only by the matrimonial plans of Take's son and Ianke's daughter, unacceptable by their ethnic and religious local communities. Yet, their mutual love and respect, their intercultural sensibility, and the ingenious help of their wise and compassionate Muslim friend overpass all the difficulties, giving an optimistic message about the superiority of humanist values into an intercultural society.

Keywords: Romanian Theatre, Victor Ion Popa, intercultural understanding, awareness

Se cuvin, întâi de toate, trasate câteva coordonate ale epocii teatrale pe care dorim să o abordăm în acest studiu. În acord deplin cu dezvoltarea generală a societății românești în general și a domeniului cultural în special, teatrul românesc cunoaște în perioada interbelică o diversificare fără precedent, atât la nivel instituțional și legislativ, cât și în ceea ce privește dramaturgia originală, care reflectă o pluralitate de opțiuni și formule estetice, sau arta actorului și învățământul teatral. Totuși, teatrul are dilemele sale reflectate de ample dezbateri în presa de specialitate, care reclamă starea de criză, prin cele mai autorizate voci ale domeniului: Camil Petrescu, George Mihail Zamfirescu, Mihail Sebastian și mulți alții. Dinamica generală a vieții culturale românești, care pendulează între forme extreme de tradiționalism și modernitatea împinsă spre avangardism se reflectă și în viața teatrală, conducând nu doar la apariția unor mari actori, regizori sau scenografi, ci și la educarea publicului, care devine mai sofisticat și mai exigent. De aici derivă și nevoia de mediatizare care a stimulat o serie de teoretizări teatrale, realizate de personalități ca: Tudor Vianu, Ion Marin Sadoveanu, Alice Voinescu, Camil Petrescu, Dan Botta, Al. Ciorănescu. Marea pleiadă a criticii

* O versiune mai restrânsă a acestui studiu a fost publicată cu titlul „Cântarul lui Moș Cadâr sau din nou despre înțelepciunea orientală”, în vol. *Polifonii culturale: Limba, Cultura și Civilizația turcă în lume. Abordări interdisciplinare/ Kültürel çokseslilik: Dünyada Türk Dili Kültürü ve Medeniyeti. Disiplinlerarası Yaklaşımlar /Cultural Polyphonies. Turkish Language, Culture and Civilization Worldwide: Interdisciplinary Approaches*, editori E. Ciobanu, F. Nicolae, C. Dafinoiu, L. Pascale, Ș. Ōnal, București, Editura Universitară, 2019, ISBN 978-606-28-0894-5, pp. 61-76.

literare interbelice, dominată de opera critică a lui G. Călinescu, completează această galerie, îndreptându-și ocazional atenția și spre realizările genului dramatic.

Coordonatele legislative și organizatorice ale teatrului nu se schimbă fundamental în epoca interbelică, întrucât, în ciuda dezbatelor permanente pe această temă, instabilitatea politică și indeciziile guvernamentale privind arondarea teatrelor la un minister sau altul nu permit transformări importante. Statul continuă să subvenționeze teatrele naționale, să numească și să destituie directorii teatrelor, dar și să intervină în politica de repertoriu a teatrelor.

Se dezvoltă și sindicatele de ramură, care apără interesele materiale și morale ale artiștilor dramatici și lirici. Primul președinte al sindicatului actorilor este Ion Manolescu. În 1923, Societatea autorilor dramatici români, care își propunea programatic „răspândirea literaturii dramatice originale”, capătă personalitate juridică, sub președinția lui Caton Theodorian și secretariatul lui Victor Ion Popa și tot acum se votează Legea asupra proprietății literare și artistice. Tânără societate instituie și un premiu al Teatrului Național cu dorința evidentă de a încuraja producțiile autohtone să intre în competiție.

În 1926 apare *Legea pentru organizarea și administrarea teatrelor naționale și controlul spectacolelor în România*¹ care dădea și teatrelor particulare posibilitatea de a obține subvenții parțiale, dacă acestea promovau dramaturgia originală românească, deziderat ce rămăsese central în politica statului față de instituțiile teatrale. Ea contribuie la stimularea creativității originale și faptul este vizibil în primul rând în dramaturgia interbelică, extrem de bine dezvoltată și diversificată tematic, imagistic, dar și ca opțiuni teoretice.

Mai târziu, în 1937, o nouă *Lege a teatrelor*² înlocuia funcția de director cu un Comitet de direcție, alcătuit din: director, administrator, primarul municipiului, o personalitate culturală marcantă, un jurist, doi actori și un critic teatral. Postul de director al Teatrului Național încetează să mai fie o funcție obținută prin protectorat politic. Noua lege prevede clar principiile de alcătuire a repertoriului, care trebuia să cuprindă piese românești vechi și noi, aprobate de Comitetul de lectură, dar și traduceri din dramaturgii consacrați ai lumii. Legea precizează obligativitatea prezenței, în fiecare stagiune, a cel puțin trei piese din repertoriul permanent. Oricât de izbită, o piesă nu putea face parte din acest nucleu canonic de referință decât după un deceniu de la premieră, cu condiția ca ea să fi fost jucată în cel puțin trei stagii și să se fi dovedit a avea și succes. Existau apoi reglementări precise în privința pieselor originale noi, care trebuiau reprezentate de trei ori în primele două săptămâni, fiind preferate zilele de sărbătoare.

Ample dezbateri au loc pe tema stabilirii unor repertorii permanente ale teatrelor, a unificării acestora în teatrele naționale, a principiilor după care trebuiau alese și efectuate traducerile din aceste repertorii, dar și a modalităților de stimulare a dramaturgiei originale. Se constituie Comitetul central de lectură, în 1930, care avizează repertoriile. Problema schimburilor de artiști și a posibilității teatrelor particulare de a implica în distribuții și actori ai teatrelor naționale ocupă și ea coloane întregi în presa teatrală.

¹ Monitorul oficial, București, 1926, 21 martie.

² Monitorul oficial, București, 1937, 20 martie.

Pe lângă teatrele naționale din București, Cluj, Iași și Craiova existau conservatoare de bună calitate, aflate într-o concurență benefică cu cele particulare, dar multe personalități teatrale ale momentului exprimă serioase obiecții față de eficiența și modul lor de funcționare. În consecință, statul închide în 1931 conservatoarele din provincie.

Acesta este contextul în care activează Victor Ion Popa, unul dintre dramaturgii români interbelici cei mai interesați. Iar piesa asupra căreia ne-am propus să stăruim în acest studiu, *Take, Ianke și Cadîr*³, jucată în 1933, dar tipărită abia în 1938⁴, este, după opinia noastră, cea mai izbutită dintre creațiile sale dramaturgice și ea aduce în prim plan problema interculturalității, prilej de a urca pe scenă, ca unul dintre personajele principale ale piesei, pe turcul Cadîr, devenit o metaforă a înțelepciunii orientale.

Scriitorul se naște la Bîrlad (1895), copilărește în Călmățui (pe care îl evocă memorabil în romanul său *Velerim și Veler Doamne*), face liceul la Iași, apoi, tot acolo, studiază simultan dreptul și actoria (la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică). „Microbul” pentru teatru bruiază de timpuriu o proiectată carieră juridică sau tehnică (tatăl său îl dorise inginer). Încă din prima tinerețe scrie și publică (debutul poetic se petrece în 1912, în *Revista noastră* din Focșani, sub pseudonimul G.A. Hamza⁵), desenează portrete și caricaturi pentru reviste, este deci extrem de activ în mediile culturale.

Desen de Victor Ion Popa pentru piesa *Ciuta*⁶

³ Victor Ion Popa, *Take, Ianke și Cadîr*, București, Editura Univers și Teatrul Național „I.L. Caragiale”, 1972. Citările din acest studiu se fac după această ediție.

⁴ Victor Ion Popa, *Take, Ianke și Cadîr*, comedie în trei acte, București, „Publicațiile Societății autorilor dramatici români”, vol. IV, nr.17, 1938.

⁵ Cf. P. Dima, „Debutul lui Victor Ion Popa”, în *Revista noastră*, serie nouă, Focșani, aprilie-iunie, 1973.

⁶ Reprodus după Victor Ion Popa, *Teatru*, ediție îngrijită de Ștefan Cristea, cu o prefață de Sanda Radian, București, ESPLA, 1959, p. 29.

Dar primul război mondial îi deturneză pentru o vreme planurile, transformându-l dintr-un tânăr intelectual pasionat de arte, în locotenent. Conflagrațiile întrerup, deseori, dezvoltarea culturală a societăților. Să ne amintim că și marele Eschil luptase la Maraton și Salamina înainte de a deveni părintele tragediei grecești. Victor Ion Popa luptă la Mărăști și Oituz și este rănit destul de grav. Deși nu face caz de statutul său de erou, dramaturgul va rămâne toată viața cu satisfacția că a participat la războiul care condusese la Marea Unire, ceea ce se potrivea bine cu nobila sa descendență. Ca și Ion Creangă, era mândru că se trăgea dintr-un vechi neam răzeșesc, cu rădăcini adânc înfipite tocmai în vremea lui Ștefan cel Mare, despre care se știa din neam în neam că erau iubitori de învățătură. Vicu Mîndra dă detalii despre genealogia familiei sale:

„Sub vodă Mihalache Strudza i s-a recunoscut numele de familie Popa. Vechiul hrîsov de la marele Ștefan s-a păstrat în *lăzile Sălăvăstreștilor*, de unde a ajuns pe drumuri bătute de veacuri în posesia scriitorului”⁷.

După război și după vindecarea rănilor se întoarce la vechile pasiuni, frecventează mai multe grupări și cenecluri literare, între care și *Sburătorul* lui Eugen Lovinescu. Dar marea sa iubire rămâne teatrul, la figurat, dar și la propriu, căci se căsătorește cu o actriță de succes, Getta Kernbach, cu care va derula proiecte teatrale diverse.

După mai multe experimente teatrale mai mult sau mai puțin reușite, în 1922, dramaturgul repurtează primul succes cu piesa *Ciuta*⁸, care i se joacă Teatrul Național din București⁹ și este apreciată de public și de critica teatrală (primește premiul al doilea al Asociației Criticilor Dramatici), astfel că și alte teatre din țară o preiau rapid în repertoriul lor. Mircea Ghițulescu descoperă aici „nivelul problematic cel mai înalt pe care îl atinge dramaturgia lui V.I. Popa”¹⁰, apreciind în mod deosebit caracterul enigmatic al eroinei principale (Carmen), de sorginte ibseniană.

Desen de Victor Ion Popa pentru piesa *Ciuta*¹¹

Iar Vicu Mîndra explică legătura dintre acest prim succes de scenă, devenit aproape instantaneu național, și promovarea autorului în organizațiile profesionale:

„autenticitatea atmosferei, ca și pasionalitatea ibseniană a conflictului cuceresc categorii variate ale publicului și, mai cu seamă, buna opinie a literaților. O consecință imediată a

⁷ Vicu Mîndra, *Victor Ion Popa*, București, Albatros, 1975, p. 8.

⁸ Victor Ion Popa, *Ciuta*, piesă în trei acte, București, Editura Librăriei „UNIVERSALA” Alcalay & Co., 1924.

⁹ Ioan Massssoff, *Istoria Teatrului Național din București, 1877-1937*, București, Editura Librăriei „UNIVERSALA” Alcalay & Co., an neprecizat, p. 231.

¹⁰ Mircea Ghițulescu, *Istoria literaturii române, Dramaturgia*, București, Editura Albatros, 2000, p. 102.

¹¹ Reprodus după Victor Ion Popa, *Teatru*, p. 63.

succesului este înregistrată în 1923 când, la constituirea *Societății autorilor dramatici români*, Victor Ion Popa este ales în comitetul de conducere, cu funcția de secretar¹².

Este, așadar, autor dramatic, decident al destinului breslei, pentru ca mai apoi să fie pe rând regizor, director de scenă la mai multe teatre, cu atribuția de a fixa repertoriile dramatice, dar și profesor la Academia de artă dramatică din București, unde, printre studenții săi se numără și Toma Caragiu. După aventurile repetate din teatrele românești, multe dintre ele presărate cu piper și boia de ardei iute, în vacanța de vară din 1927 are ocazia să facă un voiaj european (Paris, Londra, Berlin, Munchen și Viena) și să se desfete cu producții teatrale, pe cât de diverse, pe atât de ispititoare, cum aflăm din corespondența și însemnările aferente acestei călătorii.

Anvergura europeană a viitoarei sale activități teatrale nu este străină de achizițiile profesionale, estetice și emoționale ale acestui voiaj și așa îndrăzni să speculez că nici sensibilitatea sa interculturală care a generat piesa *Take, Ianke și Cadîr* nu vine tocmai din inspirațiile mediului intern, românesc.

În stagiunea 1930-1931 i se joacă la Teatrul Național din București piesa *Mușcata din fereastră*¹³, care rămâne în repertoriu pentru mai mulți ani¹⁴, semn că publicul o îndrăgea.

1932 aduce și premiera piesei *Take, Ianke și Cadîr*, la Teatrul „Maria Ventura”, care nu este, din păcate, un succes. Ca și în cazul lui Caragiale, nevoit să asiste la eșecul ultimei sale comedii, *D’ale carnavalului*, în 1885, eșec ce nu avea nimic de-a face cu valoarea piesei, lui Victor Ion Popa i se plăteau niște polițe, căci, tot ca și în cazul lui Caragiale, cu firea sa intransigentă și nedispusă la compromisuri își făcuse mulți dușmani printre contemporani.

Dramaturgul George Mihail Zamfirescu (autorul *Domnișoarei Nastasia*), care îl admirase în alte împrejurări, scrie o cronică nefavorabilă în revista *Gândirea*, vorbind despre „un impas și un moment critic” în cariera colegului de breaslă: „cu recenta premieră, *Take, Ianke și Cadîr*, dramaturgul V. I. Popa nu face un pas mai departe. Dimpotrivă, se consolidează într-o formulă pe care meșteșugarul și scriitorul ar fi dator s-o uite pe scena fostului studio și s-o închidă în potirul unei flori de cadru domestic”¹⁵. Aluzia sa vizează, desigur, *Mușcata din fereastră*.

Poate ca reflex al acestui nefericit moment, nici istoriile literare nu au manifestat prea mult entuziasm în legătură cu piesa sa cea mai cunoscută. G. Călinescu amintește în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* în treacăt (într-un capitol introductiv la prezentarea teatrului interbelic) că romancierul Victor Ion Popa a scris și teatru, fără a-și ascunde scepticismul cu privire la calitatea acestuia și fără a nominaliza piesa *Take, Ianke și Cadîr*. Punctează totuși „farmecul dialectal” și „inspirația din viața de provincie”¹⁶. Nicolae Manolescu îl pomenește într-un capitol numit „Alți dramaturgi”, dar ține să precizeze că „a fost prin excelență un om de teatru” care „și-a scris piesele în deplină cunoștință de meșteșugul specific”. El menționează piesa, considerând că „este semnificativă prin pledoaria (un pic naivă, e drept) în favoarea

¹² Vicu Mîndra, *op. cit.*, p. 17.

¹³ Victor Ion Popa, *Mușcata din fereastră*, București, Editura Vremea, 1943.

¹⁴ Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 247.

¹⁵ George Mihail Zamfirescu, cronică la *Take, Ianke și Cadîr*, în „Gândirea”, an XII, nr. 4 din aprilie 1932, pp. 189-190.

¹⁶ Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982, p. 920.

toleranței etnice, într-o perioadă care numai tolerantă nu era” și că „turcul Cadîr este înțeleptul care pune la cale căsătoria fiicei evreului Ianke cu fiul românului Take”¹⁷.

Ceva mai mult zăbovește asupra teatrului său Mircea Ghițulescu, dedicându-i chiar un capitol, pe care îl intitulează „Contra-dramele lui Victor Ion Popa” și care pornește de la premisa că autorul este „un redevabil practician al teatrului, mai puțin un mare dramaturg”¹⁸. Mai mult chiar, Ghițulescu vorbește despre un „traseu descendent”, considerând că dramaturgul ar fi regresat după succesul *Ciutei*. Despre *Take, Ianke și Cadîr* Ghițulescu crede că „piesa vine ca o replică la mult disputata dramă *Manase* de Ronetti Roman, pe ideea segregăției rasiale”¹⁹ și se miră de succesul piesei la public, adică de ceea ce el numește „o surprinzătoare rezistență” în repertorii.

Cu adevărat, în ciuda eșecului premierei, montările ulterioare s-au dovedit longevive până astăzi și este de ajuns să citez pe cea de la Teatrul Național din București „I.L. Caragiale” cu premiera în 3 octombrie 2001, în regia lui Grigore Gonța, care s-a jucat neîntrerupt, cu casa închisă, până în 16 noiembrie 2007²⁰, și doar vârsta înaintată a actorilor, care a venit la pachet cu unele probleme de sănătate, a determinat scoaterea ei din repertoriu. Desigur că la succesul și longevitatea acestui spectacol (care continuă și astăzi să fie vizionat online) au contribuit esențial actorii din rolurile principale: Radu Beligan, Marin Moraru și Gheorghe Dinică. Montarea a fost distinsă cu Premiul pentru cel mai bun spectacol din dramaturgia românească la Premiile Naționale Anuale în domeniul teatrului acordate de Ministerul Culturii și Cultelor pentru anul 2001.

Scenă din spectacolul *Take, Ianke și Cadîr*, TNB, 2001–2007²¹

¹⁷ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008, p. 793.

¹⁸ Mircea Ghițulescu, *op. cit.*, p. 101.

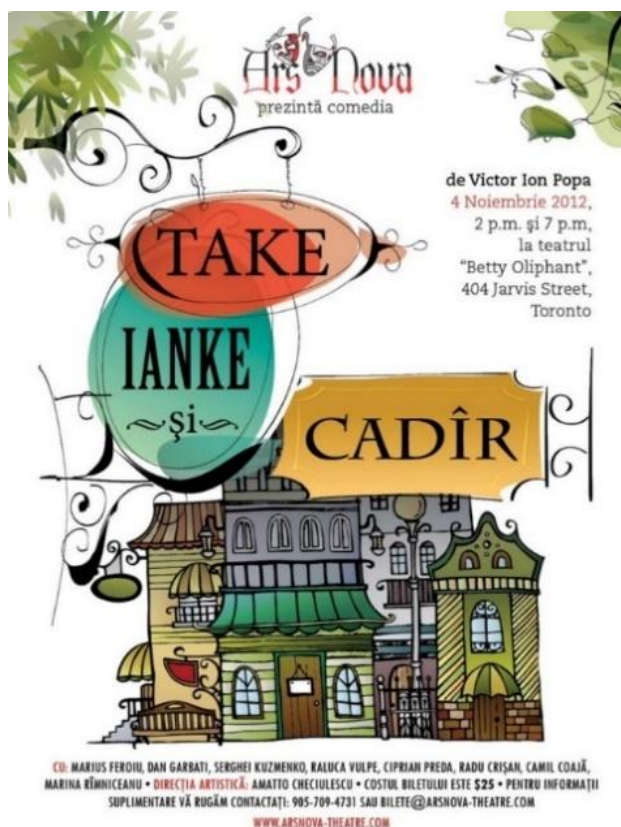
¹⁹ *Ibidem*, p. 104.

²⁰ Cf. www.tnb.ro/ro/take-ianke-si-cadir; descărcat la 18 noiembrie 2018.

²¹ *Ibidem*.

Într-o cronică din revista *Contemporanul*, dramaturgul Horia Gârbea ținea să readucă în atenția publicului și montări mai vechi: „La peste 20 de ani după versiunea cu Finteșteanu-Giugaru-Angheliescu care mi-a încântat copilăria, *varianta Gonța* cu Beligan-Moraru-Dinică rămâne efectiv de pomină”²². Iar Irina Budeanu, la fel de entuziasmată, scria în ziarul *Azi*: „Nu ratați acest spectacol – mai ales tânăra generație va avea revelația unei descoperiri – care cu certitudine vă va aduce un strop de fericire și seninătate, într-o viață mult prea agitată și chinuită”²³.

Între răceala criticii literare și căldura publicului s-a instalat, așadar un paradox, care mă incită să mă aplec asupra acestei comedii sentimentale, care, prin problematica interculturalității, este extrem de actuală și, aș îndrăzni să spun, chiar universală ca realitate mentalitară. N-am nici un dubiu că piesa lui Victor Ion Popa ar avea succes în state multiculturale precum Australia, SUA sau Canada, dar și în Europa contemporană, din ce în ce mai multiculturală și mai dependentă de toleranță.

Afiș al unei reprezentații de la Toronto²⁴

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Cf. <https://www.cevaromanesc.com/wp-content/uploads/2012/09/afistake2012b.jpg>; descărcat la 18 noiembrie 2018.

Piesa evocă povestea a trei prieteni de-o viață, un român, un evreu și un turc, negustori de mahala într-un „tîrgușor provincial” (cel mai probabil Bîrladul natal, căci există replica „nu te speli de mine cu toată apa Bîrladului”²⁵), cu „prăvălii modeste”, dar cu suflute mari și minți deschise la progres. Tovărășia lor indestructibilă este greu pusă la încercare de proiectul matrimonial al fiului românului cu fiica evreului, dar îi salvează, în final înțelepciunea turcului Cadîr, care îi ajută pe copii să se căsătorească și să-și deschidă o afacere prosperă sub firma lui.

Plasată ferm în posteritatea lui I.L. Caragiale, atmosfera mahalalei se instituie, mai întâi, prin decor. Casele celor trei (care încorporează și prăvăliile) „construite absolut la fel” evocă locuințele gemene din *De închiriat*²⁶, pe care amicii și vecinii George Marinescu și Marin Georgescu decideau să și le închirieze reciproc, împotriva oricărei logici, căci nu aveau nici profit material și nici vreo îmbunătățire a confortului locuirii. Caragiale dorise să accentueze astfel meandrele incompreensibile ale minții omenești, capabilă de automistificare, nevoia de schimbare cu orice preț, dar mai ales faptul că deciziile noastre de viață nu sunt întotdeauna raționale și pragmatice.

Victor Ion Popa preia trucul caselor identice, dar îl refuncționalizează spre a puncta faptul că diferențele etnice și religioase sunt doar o fațadă care nu reușește să umbrească esențele similare și conviețuirea lor aproape simbiotică. Casele rămân identice, dar sunt zugrăvite diferit, aspect ce se va schimba în finalul piesei, când, la sugestia copiilor, toate vor fi vopsite în alb. Cadîr e cel care accentuează că diferențele culturale și religioase sunt doar niște aparențe:

„Cadîr: (...) ovrei, creștin, mahomedan totuna estem. (...) Frate estem... Voi la fel casa estem... peretele la fel... mare la fel... tot la fel... numai zugrăveala alta estem...”²⁷.

Discursul lui Cadîr despre idilismul relațiilor interetnice amintește de *Serbarea câmpenească* a lui Ion Heliade-Rădulescu²⁸ din 1837, care, ilustrând o gândire liberală, tipic pașoptistă, lauda calitățile țăganilor românizați și încuraja toleranța.

Dar și Ianke îl confirmă în ideea că (i)moralitatea transcende etnicul și religiosul și mai cu seamă omenia, ca în cazul lui Ștrul: „Așa un om, cu așa o inimă, nu-i nici ovrei, nici creștin, nici turc – e cîine”²⁹. Și la fel procedează Ana, care își cunoaște bine tatăl și știe că umanitatea lui depășește barierele etnice:

„Ana: (...) Fii bun, fii așa cum te știu eu că ești în adîncul inimii tale – acolo unde nu mai simți nici tu de ești creștin sau ovrei – acolo unde ești numai om, că eu pentru omul acela te iubesc, nu pentru ovreiul de deasupra”³⁰.

²⁵ Victor Ion Popa, *Take, Ianke și Cadîr*, p. 33.

²⁶ „Doi amici ai mei, dd. George Marinescu și Marin Georgescu, sunt proprietari fiecare a câte o pereche de case în aceeași stradă. Amîndouă casele sunt absolut identice: același plan, aceleași încăperi zugrăvite la fel; în sfîrșit două case gemene, peste puțină de deosebit dacă una n-ar purta numărul 7 simplu și cealaltă 7 bis. Au fost începute și isprăvite de clădit totodată”. I.L. Caragiale, *De închiriat*, în *Opere*, I. *Proza literară*, București, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, 2000, ediție critică aniversară îngrijită de Stancu Ilin, Nicolae Bârna și Constantin Hîrlav, cu prefață de Eugen Simion, p. 292.

²⁷ Victor Ion Popa, *Take, Ianke și Cadîr*, pp. 45-46.

²⁸ Ion Heliade-Rădulescu, *O serbare câmpenească*, în vol. *Scrieri în proză. Teatru*, București, Editura Minerva, 1975.

²⁹ Victor Ion Popa, *Take, Ianke și Cadîr*, p. 16.

³⁰ *Ibidem*, p. 41.

Atmosfera momentelor caragialiene e completată prin lexicul ireverențios („Ce ești dobitoc?” „Ia nu fi măgar!” etc.) care vine la pachet și cu *căldura mare*, ce pare că-i năucește, topind însemnele identitare, și asupra căreia se insistă pe parcursul primei scene:

„Take (*somnoros și lehametit de căldură, își șterge nădușeala, oftînd*): Ooof, cald e!
Ianke: Uuf! Mare căldură! Așa o căldură n-am avut toată vara! (...) (*Cadîr sforăie*)”³¹.

Cadîr se mulțumește, deocamdată, să sforăie ca un „harmăsar persan”, dar farmecul limbajului său stălcit de accente alogene (rol pe care Gheorghe Dinică îl construiește scenic impecabil) este o sursă infailibilă de comic de limbaj (după ce dramaturgia anterioară explorase imixiunea franțuzismelor, germanismelor și englezismelor prost asimilate) și adaugă românei un iz internaționalist, deși el e mai mult ficțional, căci minoritatea turcă din România vorbește o limbă română corectă. Dar, poate că în Bîrladul natal al autorului situația era diferită de cea din Constanța mea contemporană, în care nu numai că avem numeroși și foarte buni profesori de limbă română din minoritatea etnică turcă, dar unii dintre ei realizează și emisiuni de cultivare a limbii.

Dar teatrul operează cu simboluri și metafore scenice și datoria lui nu este să fie referențial, ci să ne emoționeze și să ne educe. Înțelepciunea orientală a lui Cadîr avea nevoie de un limbaj special, pe care dramaturgul i-l inventează. Și în acest caz, modelul caragialian se dovedește a fi fost o sursă de inspirație, dacă ne amintim de celebrul dialog al dramaturgului cu un lustragiu tătar de la Constanța, din 1902. Caragiale, mereu la vânătoare de caractere, se așezase să-și lustruiască ghetetele, mai mult spre a studia idiolectul și modul de gândire al micului meseriaș și îl tachina cu întrebări despre mărimea Dunării și a Mării Negre. Dar lustragiul Osman, simțindu-se luat un pic peste picior de ciudatul boier, i-o scurtează abrupt: „Marea – mare bre... Dunărea – mare bre... Tu: pezevenchi mare...”³² și, lăsându-l cu o gheată nelustruită, se scoală și pleacă să-și vadă de micul său comerț cu servicii.

Caragialiană este aici și funcționarea limbajului ca mijloc de apărare împotriva plictisului și a răului vieții. Acea trîncăneală teoretizată de Mircea Iorgulescu drept rațiune de a fi a personajelor caragialiene se regăsește perfect în dialogul dintre Take și Ianke, doi amici care se tachinează reciproc, dar mai puțin în tăcerea înțeleaptă și introvertită a turcului Cadîr. Sporovăiala lor, cu comicul ei ușurel de limbaj, un fel de haz de necaz, și care, pe deasupra, mai e și „gratis”, e un mod de a rezista dorului de copii și văduviei, adică golului și absenței. Dar, spre deosebire de cuplurile caragialiene de tip Lache și Mache, Mitică și Costică etc., ei nu sunt niște automate, sub coaja lor se ascund niște fapte autentice, frământate de gânduri și nevoi, care își duc de grijă unul celuilalt. Ianke pretinde că vorbește și în locul nevestei absente, activând astfel funcția limbajului de mecanism de apărare:

„Take: Dar lasă-mă odată în plata Domnului! De douăzeci de ani îmi scoți sufletul cu obloanele.

Ianke: Lasă că-i mai bine. Tot nu face parale! Mai bine așa decît să-ți scoată hoții marfa din prăvălie...

Take: Și atunci știi bine că le-am uitat netrase din pricina nevesti-mi...

³¹ *Ibidem*, p. 8.

³² Cf. Horia Roman, *Cenușa visărilor noastre*, Roma, Societatea Academică Română, 1969.

Ianke: Din pricina prostiei le-ai uitat, nu din pricina nevastei... și nevasta s-a dus și prostia a rămas...

Take: Off! Că mult mai vorbești!

Ianke: Ce vrei să fac? Așa-i omul vădan! Când trăia nevasta vorbea și ea. Acum trebuie să vorbesc pentru doi³³.

Cei trei negustori vând fiecare etniei sale („De la el cumpără creștinii și de la mine ovreii”³⁴) și refuză concurența neloială, trimitându-și clienții unul altuia și păstrând un echilibru al pieței de consum. Dar între ei și comunitățile lor etnice sunt legături mai slabe decât în interiorul breslei. Asaltat de gura mahalalei, Take nu ezită să-i amintească babei Safta, lupul moralist al comunității creștine, că și ea făcuse în tinerețe un copil cu un evreu.

Cât despre Ianke, el e și mai necruțător cu evreul Ițic, la rândul lui exponent al minorității sale etnice („Nu sînt prost, sînt Comunitate!”³⁵), care a ales să-și spună Ilie de când a devenit negustor de cereale. Când acesta se arată sub pretextul că vrea să cumpere un calup de săpun, Ianke îl persiflează pentru igiena lui îndoielnică („de cînd face negoț cu cereale, a căpătat un miros foarte agricultor!”³⁶), conotată și printr-un sens moral. Săpunul simbolizează curățarea, albirea, spălarea, dar și un posibil salt socio-cultural, o încercare de a ieși din zona etică a mahalalei și, cum Ilie nu are un astfel de potențial, refuză ferm să i-l vîndă. E chiar furios pentru gândul absurd că i-ar putea peți fata pentru fiul său Ștrul, o canalie care făcuse un copil unei alte evreice, pe care o abandonase apoi. Ba chiar se delimitează ferm de Ilie, și, amenințând că devine „antisemit”, îl numește „jidani”, cu un termen peiorativ, ofensator, folosit de creștini: „Tu ovrei? Uită-te la el! Ovrei, tu? Tu nu ești ovrei – tu ești un jidan scîrbos, du-te dracului!”³⁷.

Camaraderia dintre cei trei negustori e atât de puternică, încât putem spune că, după ce soția lui Take s-a contaminat de tifos și a murit îngrijind-o pe cea a lui Ianke, cei trei prieteni formează un fel de familie. Dragostea lor pentru copii este aproape egală, incluzând aici și pe moș Cadîr, care a iubit la tinerețe o femeie creștină și, sacrificându-și această dragoste prejudecăților, a rămas singur și îndurerat toată viața. Experiența personală îl face să-i ajute pe tineri să evite reduplicarea destinului său tragic. În plus, după o viață de meditație și regrete, el pare acum să intuiască forța evolutivă a hibridizării raselor, căci nu se poate să nu fi auzit în familie sau în comunitatea sa povești despre haremul multicultural al sultanilor din care s-au născut conducătorii marelui imperiu.

Familiar cu depresia, Cadîr știe bine cât de primejdios este urâtul existențial („boală la suflet estem – asta floare de moarte estem...”³⁸) și este gata să-și dea tot avutul lui pentru a-i ajuta pe tineri să fugă. La polul opus e dragul și frumosul, metaforizat scenic de cei doi copii pe care i-au crescut împreună, mai cu seamă de frumusețea fără seamăn a Anei, de care se bucură toți cei trei tați, în egală măsură:

³³ Victor Ion Popa, *Take, Ianke și Cadîr*, pp. 55-56.

³⁴ *Ibidem*, p. 20.

³⁵ *Ibidem*, p. 75.

³⁶ *Ibidem*, p. 26.

³⁷ *Ibidem*, p. 15.

³⁸ *Ibidem*, p. 50.

„Ianke: (...) Ești așa de frumoasă – așa de frumoasă... ești mai frumoasă decît era maică-ta cînd eram eu îndrăgostit cu ea...”³⁹.

„Cadîr: Frumos estem! Ca un trandafir de la Eyub, frumos estem! Frumos! Ana-Aniki, înapoi venit! Dai voie Cadîr sărutam... (*Osărută printre lacrimi*) (...) Ana-Aniki, în inimă, în casă ținut, cum ținut Coran. Asta fată, Ianke bre – tu făcut? Asta fată așa frumos? Halal bre! Asta soare în casa estem – asta soare la inima bătrînă estem... (...) Cînd Ana-Aniki la Cadîr venim, Allah venim în casă”⁴⁰.

„Take: Mă fato, mă, dar frumoasă te-ai făcut! Ptiu!”⁴¹.

Ana reprezintă o iluminare profundă a existenței cenușii și lipsite de rod a bătrînului oriental și vrea să o vadă fericită și împlinită alături de bărbatul pe care îl iubește și care îi este la fel de drag. Ana și Ionel au crescut împreună, cu trei tați și orfani de mame. Și tot împreună au plecat la școală, de unde se întorc acum decîși să-și trăiască și restul vieții laolaltă: „O singură ființă dar cu două înfățișări”⁴². Existența lor consubstanțială este perfect ilustrată de scena mesei, din actul al doilea. Ea se petrece în „*spatele caselor lui Ianke și Take – tot așa de semuitoare și pe aici ca și prin față*”⁴³ și recuzita confirmă simetria perfectă a existenței celor două familii. Gărdulețul jos ce le desparte e mai degrabă o linie punctată decît un hotar al proprietăților și peste el trec cu ușurință farfuriile cu mâncare de la o masă la alta: tocana, știuca umplută, sarmalele de purcel, plăcinta, merele, strugurii. Toate tabuurile alimentare au fost depășite, astfel încît Ana, pe bune dreptate, se întreabă mirată de ce nu stau împreună la una și aceeași masă.

Vestea că cei doi tineri vor să se căsătorească produce un șoc, dar părinții lor nu-și dau seama prea bine ce a declanșat acest șoc, căci motivul alterității etnice și religioase e adus în discuție abia odată cu venirea lui Ilie, care rostește marele adevăr că fata e evreică și băiatul e creștin. Până în acest moment, inacceptarea taților era una abstractă, nelămurită, provocată de o absurditate încă neînțeleasă și de o teamă irațională de greșeală. Prea familiari cu asemănările, Take și Ianke nu văzuseră clar diferențele.

Dar, de îndată ce depășesc primul șoc, opoziția lor față de proiectata căsătorie devine din ce în ce mai slabă și amândoi tații tolerează destul de ușor „fuga” lor împreună: „Atît avem și noi pe lumea asta... și ar fi păcat – mare păcat, mă frate... poate mai mare păcat decît să...”⁴⁴. Una dintre temele piesei este cea a „lumii prost croite”, dominată de prejudecăți rasiste, cu care cei trei prieteni nu pot fi de acord, mai ales că au printre ei un studiu de caz relevant. Cadîr fusese victima acestei lumi rău întocmite care îi furase viața și el se concentrează să găsească o soluție, căci îi iubește pe tineri ca și cînd ar fi copiii lui: „Cadîr: Ala turc bătrîn la voi, copii de la el sîntem, copii de la el iubeștem... Ca viața de la el iubeștem pe voi...”⁴⁵.

El inventează o stratagemă ingenioasă pentru a le face rost și de capital. Lui Take îi spune că Ana e, de fapt, fiica lui naturală și îi cere bani cu împrumut să o ajute. Lui

³⁹ *Ibidem*, p. 20.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 21-22.

⁴¹ *Ibidem*, p. 23.

⁴² *Ibidem*, p. 53.

⁴³ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 36.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 48.

Ianke îi spune, de asemenea, că Ionel e băiatul lui și cere un împrumut similar. În timp ce adevărații tați se gândesc cum să-și lase copiii să fugă împreună prefăcându-se că sunt împotriva, pentru a potoli gura mahalalei și a preîntâmpina falimentul, Cadîr face mult mai mult – el caută o soluție, fără a se abate de la modelul său contemplativ de existență, ce-și trage sevele din vechea înțelepciune orientală, mai introvertită și mai puțin gălăgioasă:

„Cadîr: Chibzuim, Ianke, bre, chibzuim! (...) Cadîr nu știi vorbeștem. Cadîr știm audem și vedem. Cadîr puțin vorbeștem. (...) Cadîr la cîntar mergem... Allah dat la Cadîr cîntar ... Asta lucru la cîntar de la Allah trebuim cîntărim...”⁴⁶.

Cântarul lui moș Cadîr, metaforă a înțelepciunii orientale, găsește soluția ideală, pregătind happy-end-ul, căci specificitatea dramaturgică a comediei romantice nu ar fi îngăduit o altă soluție. Victor Ion Popa își reia dialogul intertextual cu marele său maestru, cu celebrele parabole aforistice ale lui Caragiale (și el admirator statornic al Orientului), mai cu seamă cu cea din *Poveste*, ultima povestire, aparent neterminată, care a rămas pe masa scriitorului la Berlin, în 1912:

„Ei! n-ai ce-i face! Așa e lumea noastră: bine și rău, rău și bine! Dumnezeu a dat o dată de toate din destul cu ridicata; iar omul tot cântărește cu mărunțișul; și vine cântar după cântar: marfa tot aia și cântarele tot altele; unul bate mai la dreapta, altul mai la stînga, unul simte mai mult, altul mai puțin; dar să tragă vreunul drept de tot, adică fără greș deloc, peste puțința omului!”⁴⁷.

Dacă la Caragiale accentul cade pe subiectivitatea judecății omenești și pe flexibilitatea conceptului de „dreptate”, atât de dependent de perspectiva individuală din care este contemplat, cântarul lui moș Cadîr este infailibil și obiectiv, căci este „garantat” de Allah. Cadîr e doar un vehicul prin care se manifestă înțelepciunea divină, care are căile sale, întortocheate dar sigure, de a da sens existenței umane, atât de limitate. Înțeleptul Cadîr a devenit vrednic să transmită lumii această înțelepciune, fiind purificat prin sacrificiu și suferință.

Cadîr e cel care rostește marile adevăruri existențiale, cărora stălcirea fonetică le dă un iz de sentenții încifrate, ca ale unui oracol. În fond, sunt doar lecții de normalitate, dar aceasta este un dar ce trebuie cucerit de societatea interbelică, pornită să consolideze tână modernitate românească și să-i dea substanță:

„Cadîr: Unde dragoste este, Ana-Aniki, păcat nu este... Păcat este viața la om singur. Păcat la Allah. (...) Așteptam de la Allah semn bun. Nu singur rămînem... Singur Cadîr rămas, păcat mare făcut. Și sărac Cadîr iubit odată fata frumoasă, ceștin fost fata de la el – și sărac Cadîr nu priceput la dragoste semn de la Allah estem și el frică de fata creștin și lăsat și suferit și plîns mult avut... Și așa singur rămas. Și acum Cadîr bătrîn și singur estem. Frig la inimă fost, frig la casa fost... (...) Floare jos la vînt căzut, viața zburam. Ala om fără iubire, copac uscat estem, floare uscat estem – frate Cadîr estem...”⁴⁸.

Cadîr reliefează aici, dincolo de rezumatul tragic al vieții sale, istoria unei inițieri ratate, a unui mesaj prost decodat al destinului. Înțeleptul prin suferință, el știe acum că

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 32-33.

⁴⁷ I. L. Caragiale, *Poveste*, în *Opere*, I, p. 1459.

⁴⁸ Victor Ion Popa, *Take, Ianke și Cadîr*, p. 43.

dragostea transcende religiile, căci toate doctrinele cunoscute pun iubirea în centrul mecanismului lor persuasiv, de vreme ce dragostea autentică de divinitate nu poate fi probată decât metonimic, prin iubirea aproapelui.

Tristețea celorlalți doi este un episod temporar, ei nu cunosc adevărata nefericire, căci, deși văduvi, au copii care le luminează viața. Ianke doar se alintă când amenință că se aruncă în fața trenului, acest tren al vieții și al morții, care pe de o parte reprezintă un fel de cordon ombilical care leagă provincia plicticoasă de lumea cea mare („Așa o frumusețe când trece trenul! Te apucă așa un chef să te faci milionar!”⁴⁹), pe de alta îi duce pe cei dragi departe și se validează ca o tentație thanatică. Ana îl amenință cu sinuciderea: „E trenul la doi pași de noi...”⁵⁰. Dar și Ianke se gândește la tren în momentele de depresie: „Cum să nu te gândești la moarte dacă stai la tren?”⁵¹; „Fir-ar al dracului de tren, că toată viața m-a chinuit. Și așa o linie păcătoasă, trece tren după tren...”⁵².

După „fuga copiilor”, ce se dovedește a fi, la rândul ei, o simplă farsă, cei doi tați suspină de dorul lor, dar și de supărare că afacerile lor se duc de râpă. Cum fiecare crede despre celălalt că nu e, de fapt, tatăl copilului său, se compătimesc reciproc și îl condamnă pe ticălosul de turc, care pretinsese că le-a pus coarne. Afacerea lui Cadîr prosperă însă, spre marea mirare a amicilor săi de o viață, care acum îl acuză că le-a furat nevestele, copiii și afacerile și aproape că nu-i mai vorbesc: „S-a dat pe față tot. Știm tot! Și ne-am îngrozit! N-ai fost prieten. Cadîr, n-ai fost un Cadîr. Tot ne-ai luat, tot, tot”⁵³. Jocul de cuvinte vizează semnificația numelui Cadîr în limba turcă⁵⁴, ce poate fi un substantiv cu sensurile „valoare, prețuire, stimă” sau un adjectiv folosit mai ales în astrologie pentru a desemna „nivelul de luminozitate/strălucire al unei stele”.

Dar Cadîr își asumă consecințele stratagemei sale („Turcu plăteștem!”⁵⁵), până când copiii, ascunși în casa sa, ies și dau la iveală întregul plan. Afacerea prosperă era de fapt a lor. Au investit bine (căci doar au învățat la Academie) împrumuturile primite indirect de la tați, prin intermediul lui moș Cadîr, au eliminat concurența și au pus pe picioare o firmă solidă și unificată, care se va numi „Tache, Ianke și Cadîr” (deși Cadîr propune alternativa „La Ierusalim”). Cei trei bătrâni prieteni vor fi de acum înainte „consilieri tehnici” (desigur un termen foarte modern despre care copiii au învățat la Academie) ai acestei afaceri, devenită un fel de supermarket, o mini-multinațională a mahalalei.

Cadîr s-a dovedit deci a fi fost nu doar un prieten de „valoare”, meritând toată „prețuirea” și toată „stima” tovarășilor săi, dar și o „strălucitoare” stea călăuzitoare pentru găsirea soluției de ieșire din criză, un turc înțelept și plin de compasiune pentru prietenii săi creștini și evrei.

Ceea ce a părut, din perspectiva elitistă a teatrologilor, o intrigă meșteșugită, generată de un om de teatru care cunoaște bine techné-ul specific, prin abuzul

⁴⁹ *Ibidem*, p. 16.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 41.

⁵¹ *Ibidem*, p. 86.

⁵² *Ibidem*, p. 42.

⁵³ *Ibidem*, p. 96.

⁵⁴ Societatea de Limbă Turcă, *Dicționarul limbii turce*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bfd0c503d6553.06370566, descărcat la 18 noiembrie 2018. Mulțumesc colegiei Neriman Hasan pentru ajutorul dat în decodarea numelui personajului.

⁵⁵ Victor Ion Popa, *Take, Ianke și Cadîr*, ed. cit., p. 97.

loviturilor de teatru, și pe deasupra idilică, pe care marea critică a ales să o ignore, este pentru cei doi părinți o dilemă reală. Autorul ne îndeamnă subtextual să ne întrebăm ce-ar fi dacă am fi noi înșine în pielea personajelor, a părinților sau a copiilor, după caz, și se pare că multiplele generații de public dornic să vadă și să tot revadă piesa au făcut acest exercițiu. Longevitatea montărilor nu face decât să confirme adevărul de viață al piesei. Și se pare că ilustrarea lui era programatică, de vreme ce dramaturgul, preocupat de drumul pe care trebuia să meargă teatrul contemporan, scria, în 1932, adică exact pe când redacta piesa *Take, Ianke și Cadîr*, într-un articol din revista *Vremea*:

„El [publicul] vrea suferințe pe care să le înțeleagă, răspunsuri care să fie nemărturisit rumegate în el oameni, mai ales oameni pe care să-i simtă vii și trainici nu în creierul lui ci în inima lui, în inima inimii lui... Trebuiește înfrățită sala cu scena și asta nu se poate izbuti decât făcînd din scenă oglinda sălii. Dincolo de înfrățirea asta nu există înțelegere întreagă, nu există succes, cel mult un interes rece, obosit, ca în fața unei piese de direcție prea de multe ori repetată”⁵⁶.

Dramaturgia universală a rescris, de numeroase ori și în toate codurile teatrale posibile, povestea căsătoriilor amenințate de amestecul intolerant al părinților. La un capăt al scalei se află tragedia shakespeariană *Romeo și Julieta*, indisputabil cea mai tristă poveste de dragoste din istoria teatrului universal, la celălalt comediile, de la buclucașele intrigi din *Commedia Dell'Arte*, în care bătrâni hrăpăreți și ridicoli plănuiesc să se căsătorească cu logodnicele fiilor lor, până la comedii romantice fără pretenții estetice înalte. Victor Ion Popa ne propune și el un experiment teatral pe această eternă temă, eliminând rezistența generatoare de tragedii a adulților și aducând pe tabla de șah o piesă nouă: bogăția de idei ce poate să rezulte din imixiunea transculturală a înțeleptului turc Cadîr, adică din cooperarea multiethnică. Cred că termenul de „antidramă”⁵⁷, propus de Mircea Ghițulescu pentru a defini întreaga comedie românească interbelică, se potrivește oarecum acestei piese și este interesant că el anticipează „antiteatrul” ionescian.

Dar, vorbind despre spiritul anticipativ, mi se pare că marea „profeție” a dramaturgului român constă în punerea în dezbatere a problemelor complexe ale conviețuirii multiculturale, într-un moment în care lumea nu era încă atât de amestecată. Evoluția ulterioară a Europei (precum și a celorlalte continente) pare să-i dea dreptate și cred că nu vom mai putea ignora multitudinea de probleme izvorâte din această realitate.

Dacă Slavici discutase, încă din secolul al XIX-lea, problemele conviețuirii multietnice, împărtășindu-și propria experiență de cetățean al unui imperiu multicultural, Victor Ion Popa înțelege aceste tendințe doar din contemplarea realității românești interbelice. Aceasta era, să nu uităm, o epocă de meditație profundă și de cristalizări teoretice importante în domeniul teatral. Deși critica s-a lăsat sedusă de recunoașterea unui tipar ibsenian în *Ciuta*, trebuie să observăm că *Take, Ianke și Cadîr* are o bună culoare locală, ilustrând faptul că România a fost, mai mereu, un bun exemplu de conviețuire multiculturală.

Recentul val de migranți, care readuc împreună Europa, Asia și Africa, refăcând simbolic bătrâna Pangea, supercontinentul recucerit conceptual de geologi, după 175 de

⁵⁶ Victor Ion Popa, *Teatru pentru azi – pentru noi*, în *Vremea*, nr. 253 din 1 mai 1932.

⁵⁷ Mircea Ghițulescu, *op. cit.*, p. 104.

milioane de ani de la ruperea sa în cele trei continente distincte, a devenit o temă fulminantă de dezbatere a epocii noastre, sub diverse forme. Filmul și teatrul s-au grăbit să o pună în discuție pe multe voci și din multe perspective și, chiar dacă România a rămas în afara acestui nou traseu de migrație, este de menționat piesa de mare forță dramatică a lui Matei Vișniec *Migraaaaanți sau Prea suntem mulți în aceeași barcă*⁵⁸.

Aș spune că Victor Ion Popa a fost un vizionar și un pionier de meserie, experimentând în domenii multiple. A fost primul nostru regizor de teatru radiofonic și printre principalii autori ai „Muzeului satului” (în 1936), spre a nu mai vorbi despre proiectul său civilizator de a asana lacurile din jurul Bucureștiului. Tot el a proiectat pavilioanele României la expozițiile internaționale de la Paris, New York, Hamburg și Belgrad. În 1938, pe când era însărcinat drept comisar general al pavilionului României la Expoziția Internațională de la Paris, este decorat cu „legiunea de onoare”, ceea ce compensează oarecum recunoașterea destul de modestă de acasă. În 1945 este director de scenă la Teatrul Național din București, pentru ca după numai un an, la 30 martie 1946, să se mute la ceruri spre a conduce teatrul îngerilor.

Ne-a lăsat, însă, aici jos pe pământ, ca memorabilă piesă într-un posibil muzeu al dramaturgiei române, *cântarul lui moș Cadîr*, îndemnându-ne să ne mai întoarcem când și când la el.

BIBLIOGRAFIE

Surse primare

Caragiale, I.L., *Opere, I. Proza literară*, București, Academia Română, Editura Univers enciclopedic, 2000, ediție critică aniversară îngrijită de Stancu Ilin, Nicolae Bârna și Constantin Hârlav, cu prefață de Eugen Simion.

Heliade-Rădulescu, I. *Oserbare câmpenească*, în *Scrieri în proză. Teatru*, București, Editura Minerva, 1975.

Popa, Victor Ion, *Ciuta*, piesă în trei acte, București, Editura Librăriei „UNIVERSALA” Alcalay & Co., 1924.

Popa, Victor Ion, *Mușcata din fereastră*, București. Editura Vremea, 1943.

Popa, Victor Ion, *Take, Ianke și Cadîr*, comedie în trei acte, București, „Publicațiile Societății autorilor dramatici români”, vol. IV, nr. 17, 1938.

Popa, Victor Ion, *Take, Ianke și Cadîr*, București, Editura Univers și Teatrul Național „I.L. Caragiale”, 1972.

Popa, Victor Ion, *Teatru*, ediție îngrijită de Ștefan Cristea, cu o prefață de Sanda Radian, București, ESPLA, 1959.

Popa, Victor Ion, „Teatru pentru azi – pentru noi”, în *Vremea*, nr. 253 din 1 mai 1932.

Vișniec, Matei, *Trilogia balcanică. Migraaaaanți sau Prea suntem mulți în aceeași barcă*, București, Editura Humanitas, 2016.

Surse secundare

Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982 [1941].

⁵⁸ Matei Vișniec, *Trilogia balcanică. Migraaaaanți sau Prea suntem mulți în aceeași barcă*, București, Editura Humanitas, 2016.

- Dima, P., *Debutul lui Victor Ion Popa*, în „Revista noastră”, serie nouă, Focșani, aprilie-iunie, 1973.
- Chițulescu, Mircea, *Istoria literaturii române, Dramaturgia*, București, Editura Albatros, 2000.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
- Massssoff, Ioan. *Istoria Teatrului Național din București, 1877-1937*, București, Editura Librăriei „UNIVERSALA” Alcalay & Co., an neprecizat.
- Mîndra, Vicu, *Victor Ion Popa*, București, Editura Albatros, 1975.
- Zamfirescu, George Mihail, cronică la *Take, Ianke și Kadîr*, în „Gândirea”, an XII, nr. 4 din aprilie 1932, pp. 189-190.

Surse on-line

- Societatea de Limbă Turcă, *Dicționarul limbii turce*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bfd0c503d6553.06370566, descărcat la 18 noiembrie 2018.
- Ceva românesc, <https://www.cevaromanesc.com/wp-content/uploads/2012/09/afistake2012b.jpg> ; descărcat la 18 noiembrie 2018.
- TNB „I. L. Caragiale”, www.tnb.ro/ro/take-ianke-si-cadir; descărcat la 18 noiembrie 2018.

Des Échos du balzacianisme à l'époque de 1848 (Chez Costache Negruzzi et Mihail Kogălniceanu)

Mihaela-Claudia POPESCU

*Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere,
Școala Doctorală „Alexandru Piru”*

Abstract: The article aims to emphasize the influence of the French writer Balzac on two of the Romanian Pasoptic writers, C. Negruzzi and M. Kogălniceanu. We outline, first, some of the realistic features of Balzac's work to then observe the reflection of these features in the writings of the two Romanian writers. Domestic space is depicted using the realistic technique of gradually approaching an imaginary ocean, as in Balzac. Negruzzi becomes realistic through a series of artistic subterfuges, consecrated by the visionary Balzac, such as: the multitude of plastic details, the animated images of the actions and the protagonists, the precision of the lines. A “human comedy” reduced to its essence is the Black and White cycle of Negruzzi, in which typologies sketched in just a few lines leave the same impression of strange human diversity as in the impressive scenes of Balzac's characters. Like Balzac, Negruzzi tirelessly animates his characters with his own vital energy. In the few literary stories he wrote, Kogălniceanu chose to express his critical attitude towards the mannerism of the “upper” class, in the satirical sketch “The Philosophy of Vist”, but also towards the “middle” class and the morality of upstarts, in the sketch descriptive and humorous “Soirées dansantes”, as well as in the unfinished novel “Secrets of the Heart” (1850). Using the title of Balzac's novel, “Lost Illusions”, suggests correspondences between the two proses. Balzac's reader is also revealed to be the Romanian writer in the fragment containing the famous “Physiology of Marriage”, of which he translated and printed fragments in 1845, under the title: “Men, Women and Amorites”.

Keywords: *realism, realistic technique, human types, typology, human diversity*

En 1842, Balzac choisit le titre définitif de son ensemble romanesque, *La Comédie humaine*, à travers lequel il tente de proposer une image variée de la réalité humaine. Admirateur « des biologistes » de son époque, il vise à reproduire une typologie des espèces humaines et sociales ou, comme il en témoigne, à faire une concurrence littéraire aux archives de l'état civil. Mais à partir du moment où ses personnages sont laissés à vivre librement dans leur environnement romanesque, ils échappent au contrôle imposé par le narrateur réaliste, suivant la loi autonome de leur destin. En dépassant la doctrine réaliste des types, Balzac permet aussi à son lecteur de découvrir une dimension intérieure de ses personnages.

Chez Balzac, le narrateur omniscient ne doit pas décrire de manière neutre les lois du fonctionnement du réel, mais surprendre, en déduire les lois sociales qui agissent par l'intermédiaire de ses héros. La liberté des êtres balzaciens révèle une connaissance approfondie des déterminations socio-historiques auxquelles se soumettent les gens de la *Comédie Humaine*. Pour nous donner l'image de ce vaste organisme qui est la Société, Balzac ne schématise pas les données fournies par la réalité, mais condense ces données en structures typiques, structures représentatives pour certains genres humains.

En parlant de la spécificité des personnages de Balzac, Michel Zérafra constate l'absence de leur centre émotionnel: « La réussite de Balzac tient à ce que des personnalités illustrent la plus impersonnelle, la plus objective des structures sociales globales. Or chacune de ces personnalités a deux composantes: une individualité sociologique relevée par ses traits, son vêtement, son langage, et une individualité passionnelle qui va dans le sens de la société ou au contraire est maudite, contrariant le fonctionnement du système. Il n'y a pas, pour Balzac, de vie affective en soi. L'affectif a, pour Balzac, la fonction de déterminer ou de juger le social et l'économique ».¹

En extrapolant l'observation de Zérafra, on peut dire que la même caractéristique psychologique se retrouve chez les personnages de Liviu Rebreanu. On ne connaît pas la psychologie profonde d'Ion, celle détachée de ses sentiments frustrés liés à la terre, tout comme le vieux Goriot est, pour les lecteurs du roman de Balzac, un esprit paternel affecté par sa condition sociale. Les échos intérieurs des expériences sociales vécues par les personnages balzaciens ou ceux de Liviu Rebreanu – nous offrent la seule voie d'accès vers leur condition intérieure. Ce manque n'affecte pas l'ampleur des drames que traversent les héros réalistes, ni leur relation avec les lecteurs, car le social a un lien direct avec le psychologique.

Personnage bien individualisé d'un milieu particulier, soigneusement crayonné par l'auteur, le vieux Goriot acquiert une dimension symbolique inaltérée, devenant un « Christ de la paternité », tout comme Ion est un évident « homme de la terre ». Les personnages ont donc la capacité d'imposer leurs propres désirs et idéaux dans leur monde, par volonté et excès de personnalité. Ils existent parce qu'ils se manifestent dans et contre un système social générateur d'angoisses et de frustrations.

L'exagération du déterminant social de ses héros n'empêche pas le réaliste atypique qu'était Balzac de creuser des lacunes subjectives dans ses structures romanesques chargées d'objectivité. Des pages entières de la *Comédie humaine* nous font y chercher des particularités du roman poétique². Ainsi, le caractère non émotif de ses personnages, soumis au mécanisme social, semble s'harmoniser avec un point de vue passionnel, mis en évidence dans le cas du narrateur. Les personnages de Balzac révèlent, dans une savante mosaïque de perceptions psycho-sociales, d'espèces biologiques multiples et diverses, un moi profond de celui qui les regarde, les construit et les place dans l'ensemble de la société. Les réactions affectives provoquées par l'existence transforment aussi ce point de vue du romancier.

En débattant la « mythologie réaliste » de l'œuvre de Balzac, Pierre Barbéris identifie la fonction essentielle de ce moi protéiforme du romancier: « Il est d'ailleurs

¹ Michel Zérafra, *Personne et personnage. Le Romanesque des années 1920 aux années 1950*, Paris, Klincksieck, 1969, p. 41.

² Irina Mavrodin, *Romanul poetic*, București, Editura Univers, 1977, p. 132.

pour Balzac un moyen simple et efficace de mettre son moi en situation, d'en faire à la fois le justifiant et le justifié d'un processus d'évocation de ce qui est: il consiste à mettre son héros – qui est Balzac – dans une situation que Balzac lui-même n'a jamais réellement connue, mais qui signifie pour le siècle et pour son expérience (...). Le moi passe au personnage et le personnage sert à dire le moi. C'est sans doute le fondement de tout le réalisme »³.

L'écriture de Balzac est, dans son essence, un espace de la présence de l'être humain, de l'être opprimé par sa condition historique. Le projet balzacien ne reposait pas sur un réalisme aveugle, imposé comme un rideau sur l'existence subjective, mais sur un refus de la tradition de l'idéalisme et de l'irréalisme en littérature, de l'intimité du siècle précédent.

Balzac essaie d'attirer l'attention, par la littérature, sur les réalités vécues par ses lecteurs contemporains: les problèmes de la jeunesse pauvre et sans éducation, les problèmes des femmes, de la famille et du mariage, la situation des parvenus et de ceux qui ont tenté de tromper la loi, le problème des énormes distances sociales entre la classe bourgeoise riche et celle des ouvriers et des paysans, le problème de la non-pertinence des valeurs civiques et de l'imposition imméritée de la non-valeur sur le plan idéologique. On y voit un axe fort d'une poétique sociologique des contradictions, auquel s'ajoutera une analyse objective de la mesure psychologique de ces ruptures entre niveaux, une recherche d'une explication de fond pour les bouleversements sociaux. C'est, sans doute, la raison pour laquelle le romancier multiplie les « scènes », les « études », les perspectives, choisit les personnages sur la base d'une troublante diversité, ancre ses personnages dans le présent de son époque, dans le panorama de la Restauration, changement politique qui touche toutes les couches sociales (la noblesse, le clergé, la bourgeoisie) ou toutes les professions (commerçants, banquiers, agriculteurs, journalistes, artistes, hommes politiques).

Le roman de Balzac aspire ainsi à la totalité⁴, présentant l'épopée de la vie infinie et multiforme, de la nature humaine qui entremêle la psychologie, l'histoire, la métaphysique sociale. Mais Balzac n'utilise pas cet immense matériel psycho-social à l'état brut, tel qu'il l'a détaché, par l'observation du chercheur, de la société. La force de son originalité réside donc dans la composition et la recomposition de cet ensemble. Les détails de la réalité sont réintégrés dans des structures symboliques. Ses héros – symboles des contradictions morales et des états sociaux – ne sont pas unidimensionnels, car on connaît leur vêtement, leur profession, leur psychique, leur physique, etc. La conscience historique des personnages est couverte par des significations successives qui tracent le destin historique individuel des personnages.

Rigoureusement descriptif, analytique et narratif, le roman de Balzac est le roman d'une réalité visible, susceptible d'être connue. Le rôle quasi pédagogique du narrateur omniscient contribue stratégiquement à cette connaissance: « Le récit balzacien représente le type de récit motivé qui exige la présence d'un narrateur omniscient qui développe un discours théorique explicatif, à valeur pédagogique, voire didactique. On assiste bien souvent aux interventions du narrateur sous la forme d'un

³ Pierre Barbéris, *Balzac-une mythologie réaliste*, Paris, Larousse, 1971, p. 217.

⁴ Anca Sirbu, *Personajul literar în secolul al XIX-lea francez*, Iași, Editura Fundației Chemarea, 1997, p. 119.

métadiscours qui explicite et étaye le type, etc.), impose même les conditions de la production et de la réception du texte »⁵.

La structure dramatique du roman de Balzac repose précisément sur cet appétit explicatif de l'auteur, qui veut nous offrir tout le cours des événements. L'utilisation fréquente de l'analepse, comme un rappel du passé d'un personnage, a le rôle de retrouver les faits essentiels de son destin, sans lesquels la compréhension du présent serait affectée.

Un autre moyen littéraire par lequel Balzac tentera de reproduire la vitalité du monde français du XIXe siècle est la description ou le portrait. La description balzacien est toujours explicative et symbolique, montrant des connotations extra-discursives, métaphoriques; le romancier est le plus grand artiste de la description, révélant chaque fois que le détail des éléments d'une maison ou le lent passage des vêtements ne reste pas sans traces au niveau du contenu. Ceux-ci sont des effets qui permettent au narrateur et, en même temps, au lecteur, d'atteindre les causes, stimulant une ample herméneutique archéologique, ou, comme le disait Balzac lui-même dans un de ses romans: « L'archéologie est pour la nature sociale ce qui est l'anatomie comparée pour la nature organisée. Une mosaïque renvoie à toute une société, comme un squelette d'ichtyosaure cache toute la création »⁶.

L'acuité des descriptions architecturales, élément caractéristique de l'art de Balzac, exclut l'implication de la fantaisie du narrateur, forçant cette fois l'objectivité. Cependant, cet art de la description ne doit pas être confondu avec une obsession pour l'agglomération des objets dans l'espace romanesque, le réalisme balzacien ne se réduisant pas à une simple « photographie » de la réalité où évoluent les personnages. Le portrait réalisé par Balzac, surtout s'il précède l'entrée du personnage dans l'action, est un inventaire complexe de traits, complété parfois d'une analepse explicative, jusqu'à une véritable biographie. Ainsi, le récit de Balzac s'impose comme une alternance de passages descriptifs ou synthétisables avec des scènes dramatiques, dans lesquelles les héros agissent, parlent, entrent en contact, étant attentivement suivis par un narrateur omniscient et hétérodiégétique, caractéristique d'un récit à focalisation nulle, en termes de Gérard Genette⁷.

En ce qui concerne la littérature roumaine, il semble que les premiers éléments de type balzacien se retrouvent dans notre pays depuis la période 1848, notamment dans la prose de Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu et Costache Negruzzi.

Quant à la prose de Negruzzi, en général, elle vise la vérité immédiate de la vie, présentée dans toute sa simplicité. Cependant, un substrat militant, lié à la promotion de la langue roumaine et aux problèmes socio-politiques du pays dès la première moitié du XIXe siècle, se dégage de cette prose. Le fait est également prouvé par le rôle de l'écrivain dans le mouvement social de son temps.

Par conséquent, celui qui a été considéré le fondateur de notre prose moderne a réussi à combiner le réalisme fondamental de sa personnalité créatrice avec le réalisme de l'attitude envers son époque. Dans la critique littéraire roumaine, Negruzzi a été considéré, tour à tour, sous l'incidence de l'impressionnisme, du réalisme, du

⁵ Florian Bratu, *Le réalisme français. Essai sur Balzac et Stendhal*, Paris, Éd. des Écrivains, 1999, pp. 34-35.

⁶ Honoré de Balzac, *Avant-propos à la Comédie humaine*, Paris, Editura Calmann-Lévy, 1891, p. 26. <https://www.maisondebaltac.paris.fr/vocabulaire/furne/bibliobalt.htm>, accesat în septembrie 2022.

⁷ Gérard Genette, *Ficțiune și dicțiune*, în vol. *Introducere în arhitext*, București, Editura Univers, 1994.

classicisme, du romantisme. Les premières productions littéraires de l'auteur appartiennent à une étape de son œuvre qu'il considérera lui-même plus tard comme dépassée. Il s'agit des nouvelles *Zoe* et *O alergare de cai*, incluses par lui, lors de la publication d'un volume compact, *Păcatele tinereților* (1857), dans un cycle éloquentement appelé *Amintiri din junețe*. Dans les années 1930, lorsqu'il écrit les deux nouvelles, l'écrivain est influencé par ses nombreuses traductions de Victor Hugo; on y ressent la tonalité et les situations du roman sentimental de la fin du XVIIIe siècle, très à la mode dans sa jeunesse.

Dans le premier récit de Negruzzi, intitulé d'après le nom de l'héroïne, *Zoe*, le narrateur fixe, dès la première phrase, dans un style réaliste, l'heure et le lieu du déroulement du drame amoureux: la ville de Iași de 1827. Zoe est le type de l'orpheline, à l'héritage perdu, tombée dans la corruption des séductions urbaines. Les protagonistes font partie du monde qui n'est pas séparé des caractéristiques du siècle dernier, de cette catégorie d'arrivistes et de boyards de campagne aux allures parisiennes. Iancu B., celui qui séduit Zoe, est caractérisé comme le « gouverneur élégant », avec un costume cher, selon la « mode de la Cour »⁸, un prédécesseur de Păturică qui a atteint le statut supérieur.

Suivant la recette de Lavater, d'où Balzac est également parti, Negruzzi s'appuie sur les analogies entre la physionomie du héros et ses traits moraux: front étroit, lèvres épaisses, sourcils relevés, regard effrayé et fixe. Zoe, à son tour, est une vraie Kera Duduca, vivant dans « le faubourg Sărăriei », dont l'espace domestique est décrit, non pas par hasard, en détail, imitant le style romanesque et l'affectation d'un spectateur pris dans le paysage, mais utilisant également la technique réaliste de l'approche progressive des yeux imaginaires du descripteur: « În cameră unde intră, pe un crevat cu perdele ponceau, ședea o fetișoară rezămată într-un cot pe pernă. Fusta ei de atlas albastru-deschis, de sub care se zărea un picioruș gras și mic; părul ei castaniu ce se slobozea în unde de mătase pe albiile ei grumazi »⁹. Le tableau final transforme le mélodrame dans une vision réaliste sur l'existence. Tout au long de l'action, l'écrivain juge explicitement ses héros, utilisant des épithètes qui expriment l'accord ou la condamnation: « Iancu lepădă masca, își dizvăli urâtul caracter »¹⁰.

En dehors de cette partie de la prose de Negruzzi, qui est subordonnée à l'attitude spécifique de la mode romantique pour peindre des effusions passionnées, des drames explosifs consommés selon les règles de l'actualité, des intrigues pathétiques et spectaculaires (de *Zoe* ou *O alergare de cai*), l'écrivain se sent dirigé vers un autre domaine de la littérature.

Les parties descriptives des nouvelles révèlent une préférence pour remplacer la peinture sentimentale par l'observation froide des aspects de l'époque; le réalisme de la nature de l'auteur complète, de manière paradoxale, la structure et l'intrigue d'une nature romantique. De plus, bien que les protagonistes des textes de Negruzzi fassent partie d'une galerie de héros romantiques, leurs actions étant propres à un mode d'existence lyrique, les environnements dans lesquels leurs identités sociales se

⁸ Costache Negruzzi, *Zoe*, dans « Alexandru Lăpușneanu. Amintiri de junețe și alte scrieri », București, Editura Agora, 2007. p. 34.

⁹ Dans la pièce où il entra, sur une crevasse à rideaux, était assise une petite fille accoudée sur un oreiller. Sa jupe de satin bleu pâle, sous laquelle apparaissait une grosse petite jambe; ses cheveux bruns qui étaient lâches en vagues soyeuses sur ses blancs épaules ... », *Ibidem*, p. 36.

¹⁰ *Ibidem*, p. 49.

rèvelent finalement sont typiquement réalistes. Elle est donc essentielle, cette permutation du regard du narrateur d'un individu à l'autre, d'un milieu social à l'autre, car la finalité esthétique de son travail est de redonner un souffle de vie aux situations et moments les plus typiques.

Negruzzi devient réaliste à travers une série de subterfuges artistiques, consacrés par le visionnaire Balzac, tels que: la multitude de détails plastiques, les tableaux animées des actions et des protagonistes, la précision des lignes. Le réaliste se ressent de l'espace dédié à la configuration de l'ambiance, aux scènes de l'atmosphère, suggérant de l'authenticité et du naturel, et il est moins dédié aux vertus romantiques pour colorer les intrigues sentimentales. Par exemple, la révélation de l'amour de Zoe est intégrée dans une cruelle réalité, tirée de la véritable histoire de Iași, en septembre 1827: « Pojarul de la 20 iulie prefăcuse în cenușă mai mult de jumătate a orașului Iași, și fanaragii, masalagii, potlogarii de care gemea orașul, șazănd ascunși printre râsipuri, pândeau pe nesocotitul pedestru care zăbovise a se întoarce acasă, și adeseori, el perdea împreună cu punga și viața sau cel puțin sănătatea... »¹¹.

Dans la nouvelle *O aleragare de cai*, l'éloquence descriptive est encore plus claire que dans *Zoe*. Negruzzi y fait un pas en avant par rapport au paysage qui sera consacré par Nicolae Filimon, celui autochtone et aux nuances archaïques-fanariotes. Ici, l'écrivain recrée l'environnement cosmopolite et moderne, situé à Chisinau au début du XIXe siècle, dont il ne manque pas une vague d'ironie se déversant sur la foule colorée des dames « frumoase, frumușele și mai sluțisoare » habillées d'Odessa: « ...nu videai altă decât primblări, muzici, mese, intrigi amoroase »¹².

Gabriel Dimisianu estime que dans cette nouvelle « Negruzzi s'engage à être un prosateur réaliste lorsqu'il annonce, à propos de ce qu'il va raconter, « la décision que j'ai prise de dire la vérité dans toute sa simplicité » [...]. Negruzzi se trouve probablement parmi les premiers prosateurs qui cultive chez nous cette manière de confession directe, avec tant de conséquences dans la révolution de la prose du siècle prochain¹³.

D'une manière étrange, le récit à la première personne deviendra celui de Negruzzi, d'un procédé romantique, une méthode réaliste de rendre fidèlement de fragments de vie avec une précision troublante. Peut-être pour sa préférence pour l'authenticité G. Călinescu l'a caractérisé comme « un grand prosateur, sans invention, limité aux anecdotes et aux mémoires »¹⁴, mais Negruzzi, le réaliste, n'a pas besoin d'invention, mais d'observation lucide; il a sous la main des anecdotes toutes faites, pleines de souffle épique, dans la société même dont il fait partie.

Un exégète important de l'écrivain de Iași, Liviu Leonte, estime que *O aleragare de cai* détermine « la guérison du romantisme mélodramatique de Zoe se fait à travers une nouvelle avec un sujet similaire, mais écrite dans une tonalité différente »¹⁵; le critique suggère que, de la première nouvelle publiée à la seconde, l'écrivain passe du

¹¹ « La rougeole du 20 juillet avait réduit en cendres plus de la moitié de la ville de Iași, et les fanaragis, masalagis, potlogaris sur lesquels la ville gémissait, assis cachés parmi les décombres, attendaient le piéton téméraire qui avait tardé à rentrer chez lui, et souvent, il riait avec le sac et la vie ou du moins la santé... », *Ibidem*, p. 51.

¹² « belles et plus moches; ...tu ne voyais que des promenades, de la musique, des repas, des intrigues amoureuses », *Ibidem*, p. 29.

¹³ Gabriel Dimisianu, *Constantin Negruzzi*, București, Editura Cartea Românească, 2007, p. 36.

¹⁴ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Semne, 2003, p. 239.

¹⁵ Liviu Leonte, *Constantin Negruzzi*, București, Editura Minerva, 1980, p. 125.

romantisme au réalisme. L'héroïne Olga, seule et confuse, tombe amoureuse d'Ipolit, qui la quitte bientôt. Et, comme à la fin de l'autre nouvelle, Olga se suicidera et Ipolit deviendra aveugle, ayant une fin aussi tragique et condamnée par le destin que Iancu B.

Parallèlement à cette histoire d'amour, l'écrivain a également entrecoupé l'histoire des relations entre lui et Mme B., qui s'avère complètement différente, car l'amant reconnaît avec lucidité et ironie les défauts de l'amante coquette. Même le héros-narrateur qui tombe amoureux de Mme B. suit un parcours narratif typique: les épisodes de l'apparition de la passion, de l'augmentation de l'intensité des sentiments, de l'apparition des doutes, des souffrances et de la jalousie inévitable sont présentés. Et cette présentation consciente des signes de l'amour est d'autant plus intéressante que le narrateur lui-même, réaliste par vocation, est pris dans cette passion. Comme dans le cas d'Eugène de Rastignac, le héros de *O alergare de cai* est irrémédiablement rattrapé par sa passion, sans que son instinct social ne soit anesthésié.

Le fait que le regard de l'auteur est dirigé vers la normalité de l'existence passionnelle est également prouvé par l'existence d'un épilogue dans lequel une réunion des deux amants est présentée, bien des années après la fin de l'épisode. Le moment *post festum* surprend le héros chauve et âgé, et elle comme « o băbuță zbârcită, încungiurată de căței și de motani »¹⁶. Dans l'ordre de l'écriture, le passage du moment culminant de la passion à l'endormissement des caprices érotiques représente, du point de vue de l'art narratif, le passage du romantisme au réalisme.

O alergare de cai, ainsi que d'autres nouvelles à thème romantique de l'écrivain, sont longtemps restés dans l'ombre de la nouvelle historique *Alexandru Lăpușneanu*, sans remarquer leur rôle dans l'identification d'une synchronisation avec le réalisme occidental; sans aucun doute, elles étaient jetées dans la vieille dot de la génération romantique de 1848, préférant la prose avec thème nationaliste dense. L'auteur n'est pas seulement le chroniqueur abstrait d'une partie sombre de l'histoire de la Moldavie, mais une personne de son temps, perdue parmi ses contemporains. Deux parties distinctes de la personnalité de Negruzzi semblent avoir créé les deux types de prose: « Alors que dans la grande histoire, les dirigeants coupaient des têtes, le peuple demandait des boucs émissaires et la lutte pour le pouvoir continuait, dans la petite histoire, les gens tombaient amoureux, allaient au théâtre et aux courses de chevaux, lisaient et faisaient un brin de causette »¹⁷.

Nicolae Manolescu a réussi à mettre en évidence la valeur de cette nouvelle, en montrant la qualité de l'écriture et, implicitement, a enlevé la perception du critique précédent qu'il s'agirait d'un simple mélodrame d'amour construit selon la recette: *O alergare de cai* est « l'une des proses la plus accomplie de Negruzzi, un joyau de précision technique »¹⁸.

La simplicité et l'authenticité de la vie présentées dans la littérature seront complétées par ce sens de la lucidité du narrateur, accompagné d'une subtile ironie à l'adresse de la normalité de l'existence humaine, qui ne peut étonner et surprendre, mais d'où émergent des lignes directrices et répétitives. Le narrateur semble promettre,

¹⁶ « Une petite et vieille femme ratatinée, entourée par les chiens et les chats ». Constantin Negruzzi, *O alergare de cai*, dans « Alexandru Lăpușneanu. Amintiri de junete și alte scrieri », București Editura Agora, 2007, p. 58.

¹⁷ Ioana Pârvulescu, *De la doamna B. la doamna T.*, dans « România literară », no 30, 29 iulie-7 august 1998, p. 9.

¹⁸ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. Cinci secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2009, p. 113.

dès ses premières œuvres, qu'il ne se laissera pas emporter dans les volutes de sa rhétorique descriptive, qu'il ne sera pas pris dans la toile de la mise en page des vécus intérieurs de ses personnages, ni des effusions lyriques d'un narrateur historiquement situé à une époque romantique de la littérature roumaine, alors que le réalisme de Balzac fût, dans la littérature occidentale, en plein essor. Il est significatif que la même année 1837, alors qu'en France, paraissent les *Illusions perdues* de Balzac, deux ans après la publication du roman *Le Père Goriot*, « Curierul de ambe sexe » de Ion Heliade Rădulescu publiait en série le roman romantique *Zoe*. Le caractère typique des faits et la bonne connaissance de l'espace littéraire français sont démontrés par le fait que l'écrivain annonce chaque chapitre de cette nouvelle par une série de devises, extraites pour la plupart, de la littérature française.

L'impulse romantique de l'écrivain, de glorifier le passé et d'élever les faits historiques, est tempérée par la vocation réaliste et classiciste. La tendance romantique et celle réaliste semblent être deux parties de sa personnalité créative, bien équilibrées par Negruzzi, comme le notait l'exégète Gabriel Dimisianu: « La nature de sa dotation littéraire, plus forte que les commandements scolaires, l'oblige à un réalisme rigoureux jusqu'à la cruauté, la reconstitution de l'époque étant menée avec le souci de ne tomber à aucun moment dans l'idéalisation ou le pittoresque. »¹⁹ Bien que le contexte de l'action soit détaché du social de son époque, les mœurs de l'époque sont bien mises en valeur, l'intrigue recèle une essence parodique ou une occasion de plaisir fantastique, astucieusement glissée entre faits et personnages détachés de la vie réelle.

Le réalisme est centré sur l'exploration de l'individu. Ce culte de la condition humaine et la perception plurivoque de l'humanité exigent un art particulier de la représentation, une unité et une cohérence de la vision sur le monde que le narrateur omniscient fait lui-même. La première conséquence est la réalisation d'un caractère-type, générateur de structures dynamiques et statiques à l'intérieur de l'édifice roumain. La description des perceptions du milieu de vie se place également autour de ces caractères-types. Une logique narrative et une série événementielle complètent cette spécificité de rendre l'existence humaine dans sa forme la plus proche possible de la réalité. Les romanciers réalistes recherchent toujours la diversité humaine dans les environnements les plus différents, parfois même obscurs, et placent ensuite leurs personnages dans des situations concrètes de vie, les forçant à réagir spécifiquement.

Une « comédie humaine », réduite à son essence, est le cycle *Negru pe alb* de Costache Negruzzi, dans lequel les typologies esquissées en quelques lignes laissent la même impression d'étrange diversité humaine que dans le cas d'impressionnantes scènes caractérologiques de Balzac. La même diversité se retrouve aussi chez Negruzzi dans la variation des modalités de caractérisation, le passage de la description physique et morale (réalisé par le narrateur dans une « lettre ») à de véritables scènes de théâtre dans une autre où une rencontre mémorable du passé du personnage laisse une impression magnifique en ce qui concerne le profil caractérologique de celui-ci.

C'est peut-être pour cela que Negruzzi a choisi son genre épistolaire, si libre et fragmentaire, du moins dans son cas, car cette formule littéraire lui donne les prérogatives de l'omniscience et la souplesse de peindre à son gré les gens et les faits. Il laisse de côté toutes les règles insidieuses du genre liées aux attentes du destinataire, se montrant presque comme un journaliste poussé par son propre désir d'écrire ses

¹⁹ Gabriel Dimisianu, *Constantin Negruzzi*, București, Editura Cartea Românească, 2007, p. 141.

impressions subjectives réveillées par la richesse quotidienne. D'ici part le réalisme des images et des héros, le dynamisme des formules narratives laissées au gré du contenu hétérogène.

Comme Balzac, Negruzzi anime inlassablement ses personnages de sa propre énergie vitale, rompant à la fois avec l'objectivité spécifiquement réaliste et oubliant les limites de sa position d'observateur. L'ironie (ou la faiblesse montrée à l'égard d'un héros de ses lettres) est permise par le point de vue subjectif de celui qui assume clairement l'acte d'écrire chez Negruzzi, contrairement à Balzac, contraint de trouver des subterfuges narratifs (concentration des personnages, modalisations des portraits) pour manifester son attitude pour les hommes de l'« état civile » qui bougent sous ses yeux.

Les lettres du cycle *Negru pe alb*, adressées à un ami imaginaire, sont des textes écrits pour son propre plaisir et c'est pourquoi elles sont peut-être si diverses, selon l'état d'esprit de l'auteur. Beaucoup d'entre elles sont des évocations de personnes et de lieux, d'autres même des « physiologies » et des « caractères », proches de la recette caractérologique de Balzac. Negruzzi s'est avéré à être un observateur passionné des personnes et des mœurs, de la petite vie quotidienne, mais élevé au niveau d'un sujet littéraire, du déroulement de la vie dans les années trente de son siècle, comme l'auteur les enregistre dans *Amintiri de junețe* et le cycle de *Scrisori*. Il est impressionnant que, dans l'esprit de Balzac, l'écrivain roumain parvient à mettre en évidence les contrastes vifs et l'incommensurabilité de ce quotidien, nécessaires pour lire les faits de l'univers réel, pour épaissir les traits des caractères des personnages.

Costache Negruzzi ne s'intéresse pas particulièrement à l'ironie de certaines conditions sociales qu'il identifie chez les personnages de son époque, mais surtout aux aspects psychologiques de ces personnages. Il n'est pas tant attiré par l'homme – l'individu romantique, ravagé par des passions insondables, mais il s'appuie sur l'homme harmonieusement inclus dans un milieu social, détendu sur son sort, sur les malheurs qui peuvent temporairement le déstabiliser, dont les faiblesses sont l'essence de son humanité et qui ne peut être ébranlé par le sentiment du tragique.

Un exemple des limites de l'humain est le maréchal de la cour Zimbolici, de la nouvelle *Au mai pățit-o și alții*, qui se présente d'abord comme un véritable « caméléon de la société », capable de « transformer son âme et son comportement en fonction des circonstances », mais vers la fin il sera trompé par la naïveté jouée de la jeune épouse, qui, assez étrangement, est une lectrice de livres « moraux »²⁰, dont *Emile* en est son préféré.

En accord avec d'autres personnes de la génération de 1848, parmi lesquels Kogălniceanu, mais, bien sûr, avec l'auteur de ce texte, qui exprime souvent dans ses œuvres sa phobie de l'« étranger »²¹ de son époque, Zimbolici a aussi une opinion sur les coutumes comportementaux français si fréquentes dans l'espace roumain du XIXe siècle, soulignant le côté négatif de ces emprunts: « Pesemne, gândea, sunt foarte nătărăi bărbații în Franța, și femeile desfrânate »²².

Il faut souligner que le titre de ce texte, reproduisant la ligne de résignation du héros, dès la fin du texte, est révélateur pour l'existence d'une typologie sociale, car,

²⁰ « Moralistes ».

²¹ « obsession pour les choses étrangères ».

²² « Probablement, pensa-t-il, les hommes en France sont très méchants, et les femmes dépravées ». Costache Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*, dans « Alexandru Lăpușeanu. Amintiri de junețe și alte scrieri », București, Editura Agora, 2007, p. 89.

d'une certaine manière, même la *Comédie Humaine* se construit sur la base de ce principe simple. La trajectoire de tous les personnages de la littérature réaliste se diffuse peu à peu dans la sagesse sereine de la répétitivité de l'univers humain. La physionomie de l'être humain se mêle harmonieusement à la physionomie d'une époque. Les textes des mémoires de Negruzzi révèlent la réalité de la Moldavie centrale, les foires hétéroclites, où l'œil classique est frappé par les antinomies entre la nature pure et l'intérieur des villes, mais surtout l'univers des bidonvilles: « Un lanț de dughene de lemn, mucede de vechime, cu lungi și spânzurate streșine... »²³. Cet environnement privilégie l'appétit de l'écrivain à utiliser « [...] la possibilité de pouvoir parler de tout, des impressions de la route, des choses plus sérieuses, des problèmes actuels, des bagatelles de la vie, sous la forme la plus libre possible, de la vraie conversation – causerie », comme Eugen Lovinescu²⁴ a souligné dans la première exégèse de l'œuvre de Constantin Negruzzi.

En ce qui concerne le comique, il ne se base plus chez Negruzzi, dans cette phase, sur le mécanisme naïf des oppositions, mais sur un complexe affectif, à torsion caricaturale-carnavalesque.

Fiziologia Provințialului a des scènes appartenant à La Bruyère et des couleurs « dignes du pinceau de Hogart »²⁵. En effet, le provincial de Negruzzi peut être assimilé à un héros de roman de Balzac, entrant un soir dans un bidonville parisien: « Provincialul împlă încotoșmănat într-o grozavă șubă de urs; poartă arnăut în coada droșcii înarmat cu un ciubuc încălăfat și lulea ferecată cu argint; șuba de urs, arnăutul și ciubucul sunt cele trei neapărate elemente a boierului ținutaș, fără el nu se vede nicăieri. Figura lui e lesne de cunoscut: cele mai adese este gros și gras, are față înflorită, favoriți tufoși și musteți răsucite... »²⁶.

L'hilarité appartient à la culture populaire du rire, aussi comme dans la littérature du réalisme grotesque, et Negruzzi cultive l'humour (avec beaucoup du talent) qui naît des détails les plus réels de l'existence. Dans sa *Fiziologia provințialului*, Negruzzi présente les principaux objectifs touristiques du boyard: au théâtre, à la maison de couture de Monsieur Ortgies, sa conversation religieuse, son retour à la maison avec les cadeaux snobs. La vogue des « physiologies » a commencé en France dans les IVe et V^e décennies, s'étendant dans plusieurs littératures européennes, jusqu'à la fin du XIXe siècle. Les *Physiologies* faisaient recours aux illustrateurs comme Daumier, proposant une étude sociale appliquée à une classe, à un individu ou à une institution sociale.

Dans la littérature française, la physiologie est consacrée par Balzac, avec *La Physiologie du Mariage* (1829), pour apparaître ensuite dans les ouvrages de Paul de Kok, Monnier, Cozlan, etc., dont beaucoup circulent dans les bibliothèques des personnes de la génération de 1848 de Moldavie.

²³ « Une chaîne de vieux hangars en bois moisis avec de longs avant-toits suspendus », *Ibidem*, p. 24.

²⁴ Eugen Lovinescu, *Costache Negruzzi. Viața și opera lui*, București, Editura. Casei Școalelor, 1940, p. 71.

²⁵ Constantin Trandafir, *Intemeietorul moderat*, în „România literară”, nr. 39 / octombrie 2008, p. 21.

²⁶ « Le provincial s'habillait d'un grand manteau d'ours; il porte un harnais à la queue du carrosse armé d'une masse fendue et d'une pipe argentée; le manteau d'ours, la pipe et le chibouque sont les trois éléments indispensables du tyran boyard, sans cela, vous ne pouvez le voir nulle part. Sa silhouette est facile à reconnaître: il est le plus souvent épais et gras, il a un visage fleuri, des favoris touffus et des moustaches entortillées... Constantin Negruzzi, *Scrisoarea IX (Fiziologia provințialului)*, dans « Proză », Timișoara, Editura de Vest, 1992, p. 129.

Il est essentiel le fait que Ion Heliade Rădulescu traduira, pour un accès encore plus libre, des fragments de la physiologie balzacienne mentionnée, mais aussi d'une autre, *La Physiologie du Poète* de Sylvius (pseudonyme de l'écrivain français Edmond Textier). Malgré les recommandations de Kogălniceanu, dans la célèbre *Introduție* à la revue « Dacia literară », d'arrêter le courant des « traductions »²⁷ qui ne font pas une littérature, une analyse objective des traductions qui abondent dans les bibliothèques des nobles de Iași, signées par ceux qui deviendront plus tard des noms importants de la littérature roumaine du siècle, révèle une série d'influences dont le pouvoir d'inspiration ne peut être nié. Mais la source des physiologies de Negruzzi et de Kogălniceanu semble être *La Physiologie du Provincial à Paris* de Pierre Durand. L'influence des *Caractères* de La Bruyère sur les portraits réalistes que l'on retrouve dans les œuvres de Negruzzi ou Kogălniceanu ne peut non plus être évitée.

Dans un ouvrage sur l'influence de la littérature française sur l'œuvre de Vasile Alecsandri, Charles Drouhet établit cette similitude entre ce « gentilhomme campagnard » de La Bruyère et le « boier ținutaș »²⁸ de Negruzzi, tandis que Liviu Leonte est l'un des rares critiques qui opère la relation pas facile du point de vue de la cohérence des moyens d'écriture entre le classicisme des « personnages » et le réalisme balzacien de l'écrivain appartenant à la génération de 1848, qui serait « [...] au moins dans la même mesure proche du réalisme vigoureux de Balzac ainsi que des observations moralistes de La Bruyère »²⁹.

Dans *Negru pe alb*, la deuxième lettre « à un ami » s'intitule d'une manière suggestive *Rețetă*³⁰, même s'il existe deux niveaux de compréhension du titre: un sens propre, fondé sur l'existence d'une « recette » comportementale du protagoniste pour échapper à l'attaque d'une curiosité provinciale et d'un sens supérieur, lié à l'affiliation existentielle des types humains à une certaine façon de réagir d'un point de vue social. On assiste ainsi au processus de naissance du type et à l'affiliation progressive des actions au schéma, à la recette. L'écrivain présente ici une série de types et de situations humaines, regroupées autour d'une même éternelle antinomie réaliste: centre – limite ou, par rapport à la réalité de la Moldavie de 1848, capitale – province, avec des accents satiriques sur la mentalité du commérage: « Una din cele mai mari supărări a traiului din provincie este curiozitatea care un iașan deșteaptă, când, din nenorocire, vro nevoie îl silește a ieși în ținut. Abia apucă a se coborî din trăsură, și gloata curioșilor încungiuură pre postilion »³¹. Et dans ce texte, Negruzzi adopte ironiquement le style de vivre emprunté aux salons occidentaux, comme le fit Alecsandri dans *Iașii* en 1844 dans le même type de contexte, plus descriptif que narratif.

²⁷ Traductions. *Au mai pățit-o și alții*, dans « Alexandru Lăpușneanu. Amintiri de junețe și alte scrieri », București, Editura Agora, 2007, p. 91.

²⁸ « boiard de province ». Charles Drouhet, *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi*, București, Cultura Națională, 1924, p. 157. https://bcub.ro/lib2life/Vasile%20Alecsandri%20si%20scriitorii_Drouhet%20Charles_Bucuresti_1924.pdf accesat în februarie 2023.

²⁹ Liviu Leonte, *Constantin Negruzzi*, București, Editura Minerva, 1980, p. 174.

³⁰ Constantin Negruzzi, *Rețetă*, în *Alexandru Lăpușneanu. Amintiri de junețe și alte scrieri*, București, Editura Agora, 2007, p. 99.

³¹ « L'un de plus grands désagréments de la vie dans la province est la curiosité qu'un intelligent habitant de Iași provoque, quand, par malheur, un besoin l'oblige à sortir à la campagne. Il réussit à peine à descendre de la voiturette, et la foule des curieux entoure le postillon ». *Ibidem*, p. 101.

Même Alecu Russo n'évitait pas ce discours car, dans le texte très proche par le thème de celui de Negruzzi, *Iassy et ses habitants en 1840*, il reconstitue toute une liste d'auteurs, en parlant du succès que les romanciers français ont eu à l'époque; leurs œuvres étaient devenues le sujet préféré à travers lequel une certaine catégorie de dames et messieurs, aux airs de noblesse, construisaient leurs apparitions culturelles à travers les salons de Iași: « À l'exemple des dames élégantes, la noblesse de seconde classe ne parle que de Balzac et Soulié, Lamartine et Hugo, Kok et Dumas; Paul de Kok surtout! Ils l'adorent! »³².

L'esquisse psychologique a été consacrée par le réalisme français du XIXe siècle; le prosateur a choisi un type social représentatif et il a souligné, du répétitif à l'ironie, ses traits. Dans *Negru pe alb* nous avons affaire à de tels récits réalistes, aux accents romanesques, moralisateurs ou satiriques. Negruzzi aborde la psychologie réaliste du provincial, du poète, des gitans. D'autre part, la contribution de Kogălniceanu à la création d'une littérature nationale est connue, à travers ses textes théoriques, mais aussi en raison de son rôle politique au sein du mouvement de la génération de 1848. C'est pourquoi son nom est plus lié à *Introducție (Introduction)* à la revue *Dacia literară*, de 1840 et moins à son activité d'écrivain et de traducteur. Mihail Kogălniceanu, soulignant toujours le rôle social de la littérature et, lui-même étant nationaliste, critique et exigeant, rejette « literatura ușoară a franțuzilor și germanilor ... traducțiunile de articole ușoare și de anecdote franțuzești și nemțești... »³³. Il désirait supprimer le rôle strictement délectable de la littérature, confiant dans sa fonction pédagogique qu'il aspirait à imposer, en traduisant, quelques ouvrages au contenu réaliste et moralisateur, afin de changer réellement ce domaine: « ...vroiam prin literatură să prefac năravurile, să introduc în patria mea o nouă viață, noi principii »³⁴. Par exemple, dans son épreuve, il appréciera le rôle des *Mystères de Paris* d'Eugène Sue, trouvant le mérite d'intéresser les classes riches au intérêt des classes laborieuses. Par conséquent, il a traduit du français et de l'allemand de petits récits satiriques et des descriptions de la morale bourgeoise. En outre, il a perfectionné certaines œuvres traduites en les adaptant aux réalités de la société de Moldavie.

Dans les récits littéraires qu'il a écrits, Kogălniceanu choisira d'exprimer son attitude critique envers le maniérisme de la classe « supérieure », dans le récit satirique *Filosofia vistului*, mais aussi envers la classe « moyenne », la bourgeoisie (« biurgheria » ou « burjuasia ») et les mœurs des parvenus dans le récit descriptif et humoristique *Soirées dansantes (Adunări dănțuitoare)*, écrit en 1839, ainsi que dans le roman inachevé *Tainele inimii* (1850). L'auteur se promène dans les salons de la société bourgeoise de Moldavie, profondément dédaigneux de la superficialité et du snobisme y observés.

Tainele inimii n'est pas vraiment, comme le titre l'indique, un drame romantique, mais une autre occasion de commenter les défauts de la classe bourgeoise, plus précisément sa position par rapport à l'aristocratie et à la paysannerie. L'écrivain fait la satire des provinciaux avec peu de fortune, mais avec des tendances à réussir, cherchant

³² Alexandru Russo, *Scrieri*, București, 1908, p. 246. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/24/Alecu_Russo_-_Scrieri_postume.pdf accesat în martie 2023.

³³ « la littérature légère des Français et des Allemands... les traductions d'articles et d'anecdotes légères françaises et allemandes ». Mihail Kogălniceanu, *Noi chip de a face curte*, dans « Tainele inimii. Scrieri alese », București, Ed. Pentru Literatură, 1964, p. 73.

³⁴ « J'ai voulu par la littérature déguiser les humeurs, introduire une nouvelle vie, de nouveaux principes dans ma patrie », *Ibidem*.

à s'amuser dans la capitale; il fait la satire de l'environnement cosmopolite de la ville de Iași, de la bureaucratie des fonctionnaires, de la duperie des provinciaux par les hôteliers, de la mauvaise administration de la ville. La noblesse se situe derrière la bourgeoisie progressiste et la paysannerie vers lesquelles se porte généralement la sympathie de l'auteur, car elle s'oppose totalement aux fainéants et aux paresseux de la ville; cette dernière n'est jamais ironisée, mais plainte, appréciée pour le naturel de la vie.

L'historien littéraire Dan Simonescu a noté cette préférence de Kogălniceanu et a fait une analogie avec la même attitude que Balzac avait dans ses œuvres: « De même que Balzac confessait qu'il ne trouvait les meilleurs exemples de moralité et de haut humanisme que chez les pauvres, chez les « gens de sueur et de volonté, de travail et de patience », de même M. Kogălniceanu nous montre « la paysannerie comme la seule force sociale capable alors de le laisser gagner son admiration ».³⁵ Mais, dans le cas de l'écrivain roumain, l'appréciation des paysans ne se limite pas à l'introduction d'une image positive dans la prose, mais, conformément à l'idéologie de 1848, la sympathie pour l'existence rurale se manifeste dès la première période de son activité culturelle, lorsque, dans les lettres envoyées à la famille, lorsqu'il étudiait à l'étranger, il demande toujours des notes de chansons populaires, de ballades folkloriques historiques, de contes de fées. De plus, en 1838, il publiera un conte populaire, adapté d'une œuvre du poète romantique allemand G.A. Bürger, semblable aux contes de fées appartenant à notre folklore; en accord avec la nécessité de créer une antinomie entre les représentants des deux classes, l'histoire met en lumière l'habileté d'un paysan, qui va symboliquement vaincre l'évêque avide d'avoir des propriétés.

Dans *Nou chip de a face curte*, publié la même année que la revue *Dacia literară* (1840), Kogălniceanu passe de la collection de créations folkloriques à ses propres créations avec le même rôle de mettre la vie du paysan dans une lumière favorable. Le texte est une petite étude ethnographique sur les coutumes nuptiales roumaines, en contraste avec l'esprit commercial des classes dominantes qui se manifeste même dans la célébration des mariages.

Au début, l'auteur souligne, en antithèse avec le titre, l'immersion de la civilisation dans la typicité et la répétitivité: « Nu sunt, în sfârșit, vechi, paragine de vechi, toate virtuțile și toate viciurile pân' și moda ? »³⁶. Pourtant, la comparaison entre le passé et le présent est déclenchée, l'écrivain étant clairement en accord avec l'idéologie conservatrice.

C'est intéressant le passage dans lequel, après avoir sévèrement critiqué l'abandon des coutumes nuptiales paysannes, Kogălniceanu lance un véritable plaidoyer, adressé directement aux « cetitorilor mei din Iași și București »³⁷, identifiés par leur appartenance au XIXe siècle, en milieu urbain et à la culture du roman réaliste français (« voi carii cetiți toată ziua romanele lui Balzac și a lui Paul de Kock »³⁸), les persuader de renoncer à leur affiliation à ce présent déchu et à cette littérature catégorisée comme lumière, précisément parce qu'elle repose sur un modèle du

³⁵ Dan Simonescu, *Prefață* (Préface), Mihail Kogălniceanu, *Tainele inimii. Scrieri alese*, București, Editura Pentru Literatură, 1964, p. XI.

³⁶ « Toutes les vertus et tous les vices, même la mode, ne sont-ils pas anciens, très anciens, finalement? », *Ibidem*, p. 112.

³⁷ « mes lecteurs de Iași et de București ».

³⁸ « Vous qui lisez chaque jour les romans de Balzac et de Paul de Kock », *Ibidem*, p. 125.

présent. En fait, compte tenu de sa vocation conservatrice, l'écrivain roumain a raison de rejeter le style de Balzac, qui faisait circuler dans la mentalité roumaine de l'époque un inventaire d'idées littéraires et des types humains tirés de la réalité observée seulement dans l'actualité française.

Contrairement à son collègue de génération, qui préférait évoquer l'histoire à l'ombre du drame d'*Alexandru Lăpușeanu*, Kogălniceanu préfère rester réaliste, attentif aux oppositions sociales et psychologiques même au sein des récits de ce genre. Dans *Trei zile din istoria Moldaviei* (1844), l'auteur patriote décrit, dans les moindres détails, costumes anciens, chambres nobles, dialogues mousseux, portraits humains, couleur locale, et devient justicier, comme dans d'autres contextes, lorsqu'il s'agit de la noblesse moralement dégradée, ce qui lui sera reproché par ses représentants contemporains de cette classe; il lui sera ainsi interdit de continuer ce travail, comme il l'avait initialement proposé; son réalisme fera de lui l'un des premiers censurés de la littérature roumaine. Aux yeux de l'écrivain, le passé n'a pas de sens pour être décrit pour lui-même, mais dans le but de devenir une parabole pour le présent inapproprié, d'éveiller la conscience publique, d'être donc placé, au niveau de l'écriture, dans de larges structures comparatives.

Dans *Iluzii pierdute... Un întâi amor*, l'écrivain nous introduit dans l'ambiance de Iași, dans une petite société modèle non identifiée (« societatea noastră se afla într-o uliță fără nume »³⁹), précisément parce que celle-ci est typique.

Le narrateur aborde progressivement son sujet, passant du tableau social général au groupe respectif de protagonistes. Il commence par un examen critique de la capitale de la Moldavie, un espace hybride de contrastes, dans lequel triomphe l'orgueil de soi, la maîtrise de « l'art de salon », le manque de vertus. En passant à la caractérisation des personnages, Kogălniceanu cite Balzac, prouvant ainsi que la méthode balzacienne d'identification des caractéristiques extérieures des héros n'était pas étrangère à l'écrivain roumain; cependant, il utilise la référence balzacienne dans un sens négatif: « Bărbații nu erau zulari și nu vedea în fiștecăre tânăr pre minotaurisatoul lor, cum zice d. de Balzac, adică, românește, pre împodobitorul capului lor »⁴⁰. En fait, l'antinomie avec la description faite par le grand romancier français renvoie aux types humains enracinés dans l'œuvre réaliste, ceux qui font partie de la sphère obscure de la société. De plus, reprendre le titre du roman de Balzac, *Illusions perdues*, suggère des correspondances entre les deux créations romanesques; Kogălniceanu semble y raconter sa propre expérience amoureuse, dont la fin malheureuse l'a guéri des espoirs de sa jeunesse. Mais ce titre peut être compris dans un sens encore plus large, d'un point de vue psycho-social, tout comme l'esprit du roman balzacien précité peut être compris: l'écrivain roumain propose de faire une diatribe de la société de Iași, ce qui lui indique d'être un authentique désabusé du destin, détaché des réseaux sociaux.

Lecteur de Balzac se révèle aussi être l'écrivain roumain dans le fragment où figure la célèbre *La physiologie du mariage*, dont il a traduit et a imprimé des fragments en 1845, sous le titre: *Bărbați, femei și amorezi*. À travers un artifice esthétique soigneusement suivi par des spécialistes de la poétique des influences, l'auteur roumain des *Illusions perdues* introduit subtilement, mais avec éloquence, le livre respectif de

³⁹ « notre société se trouvait dans une ruelle sans nom... », *Ibidem*, p. 129.

⁴⁰ « Les hommes n'étaient pas zulaires et ils ne voyaient pas en chaque jeune homme leur pré-minotaurisateur, comme dit M. de Balzac, c'est-à-dire, en roumain, la pré-parure de leur tête », *Ibidem*, p. 138.

Balzac comme un détail plus ou moins décoratif dans le salon rempli de dames, qu'il y décrit ici. *La Physiologie du mariage* est apparemment posée négligemment sur la table, à côté d'autres tomes anonymes, étant le livre même que l'une des héroïnes est en train de lire, fait décisif pour le profil culturel de la personne. Même le narrateur ne reste pas insensible à ce volume, et le recommande même directement comme un guide utile pour acquérir des connaissances conjugales: «...carte ce este de prisos să recomand fieștecărui însurat și fieștecărui tânăr ce vrea să între în breasla predestinaților».⁴¹ Car cette filiation bibliographique aurait pu affecter le nationaliste Kogălniceanu dans son profil de combattant contre la « străinomaniei », mais aussi parce que le narrateur du drame de salon a voulu dépeindre dans des couleurs positives ce rassemblement/société de femmes sous, il poursuit cette mention en insistant sur le fait que « societatea noastră se îndeletnicea și cu literatura națională »⁴², que les dames de son récit étaient également engagées dans la lecture répréhensible des « cărților moldovenești »⁴³.

Fiziologia provincialului în Iași a paru en 1844, quatre ans après l'impression de la *Fiziologiei provincialului* créé par Costache Negruzzi (par conséquent, à la fois chronologiquement et en ce qui concerne aussi les références directes de Kogălniceanu dans le texte à la prose de son prédécesseur). Mais, comme lui, le narrateur proposera plus tard, dans la lignée du même Pierre Durand, l'auteur de la *Physiologie du provincial* à Paris, de peindre une image représentative de ce type humain, et, en même temps, un panorama révélateur de la capitale de la Moldavie dès la première moitié du XIXe siècle, sans prétendre à l'exhaustivité, comme n'en avait pas Negruzzi, qui fait de la physiologie une esquisse sociale, limitée au genre épistolaire: « Tot ce putem face este să alegem între o mie – sau mai bine între un milion și o sută de mii – un tip pre care să-l poată cunoaște fieștecine și care să samine cu majoritatea provincialilor pre care fluxul harabagiilor, al căruților de țară sau de poștă în toată ziua îi aduce calzi și-i trânteste liop pe paveoa Iașilor, cum zicea prietenul meu Carl Nerville, iarăși într-o descriere ce face despre provincial – însă despre provincialul evghenist »⁴⁴.

Dans la volonté de ne pas rester un simple épigone ou successeur de Negruzzi et de délimiter son univers thématique, l'auteur du roman *Tainele inimii* souligne que le récit de son prédécesseur avait au centre la figure du noble provincial, alors qu'il traite du provincial de la classe moyenne. De plus, le « ținutașul »⁴⁵ de Kogălniceanu est pris dans une phase avancée du processus de prise en charge des vices et des remords qui l'accablent partout dans la capitale, étant infecté par l'habitude d'aller au « bal masqué », d'avoir « o mulțime de aventure cu o cucoană mare »⁴⁶, jouer au billard et au casino, faire des vêtements, et pas comme l'évangéliste de Negruzzi – souligne l'auteur – qui a choisi les tailleurs les plus célèbres de la capitale. À la fin, ce paysan bourgeois

⁴¹ « un livre qu'il est en vain de recommander à toute personne mariée et à tout jeune qui veut entrer dans la guilde des prédestinés », *Ibidem*.

⁴² « notre société s'occupait aussi de la littérature nationale », *Ibidem*, p. 138.

⁴³ « livres de Moldavie », *Ibidem*, pp. 139-140.

⁴⁴ « Tout ce que nous pouvons faire, c'est choisir parmi mille – ou plutôt entre un million et cent mille – un type que tout le monde peut reconnaître et qui correspond à la plupart des provinciaux que le flux – l'agitation des chariots de pays ou de poste, toute la journée, leur apporte de la chaleur et les renverse sur le trottoir de Iași, comme disait mon ami Carl Nerville, toujours dans une description de ce qu'il fait à propos du provincial – mais du provincial évangélique », *Ibidem*, p. 91.

⁴⁵ « boyard de province », *Ibidem*.

⁴⁶ « beaucoup d'aventures avec un dame importante », *Ibidem*.

devient une structure humaine composite, ayant déjà « pecetea capitalei »⁴⁷, mais sans s'être déjà détaché de la vie provinciale: « el nu-î încă iașan, dar nu mai este provincial; prin urmare, cum s-ar zice, nu-î nici copou, nici ogar »⁴⁸.

La concordance avec l'œuvre de Balzac se fera sentie à cette époque plutôt dans la typologie, les physiologies se greffant sur les caractères classiques récemment repris de La Bruyère. La physiologie du provincial, esquissée par Costache Negruzzi dans *Fiziologia Provincialului*, par Kogălniceanu dans *Fiziologia Provincialului la Iași*, est très exploitée. L'attraction pour le système des physiologies s'explique par l'inclination très grande pour la comédie des mœurs et des situations, tant en prose qu'au théâtre. Elle s'intègre en grande partie à la représentation des aspects contrastés et pittoresques de la capitale de la Moldavie, réalisée avec succès par les écrivains de l'époque de 1848. Mais l'appropriation de la méthode balzacienne sera particulièrement visible dans l'élaboration du roman *Tainele Inimii* de Mihail Kogălniceanu.

BIBLIOGRAFIE

- Alecsandri, Vasile, *Scrisori, însemnări*, București, EPL, 1964.
- Alecsandri, Dridri. *Culegere de proză*, II., București, Editura de Stat pentru literatură și artă, 1960.
- Balzac, Honoré de, *Avant-propos à la Comédie humaine*, Paris, Editura Calman-Levy, 1891.
- Balzac, Honoré de, *Pielea de șagri*, București, Editura Litera International, 2003.
- Balzac, Honoré de, *Scene ale vieții private*, dans « Comedia umană », vol. 2, București, Editura Univers, 1983.
- Balzac, Honoré de, *În căutarea absolutului*, în « Opere », vol. III, București, Editura ESPLA, 1957.
- Balzac, Honoré de, *Les Petits Bourgeois*, în ciclul « Scènes de la Vie Parisienne », Paris, Editura Albin Michel, 1959.
- Balzac, Honoré de, *Gambara*, Paris, Editura Calman-Levy, 2004.
- Balzac, Honoré de, *Eugénie Grandet*, dans Balzac, « Comedia umană », vol. 5, București, Editura Univers, 1986.
- Balzac, Honoré de, *Eugénie Grandet. Moș Goriot*, București, Editura Tineretului, 1968.
- Balzac, Honoré de, *Moș Goriot*, București, Editura Albatros, 1972.
- Balzac, Honoré de, *Iluzii pierdute*, București, Editura Rao, 1996.
- Balzac, Honoré de, *Medicul de țară*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972.
- Balzac, Honoré de, *Memoriile a două tinere căsătorite*, București, Editura Cartea Românească, 1977.
- Barbérís, Pierre, *Balzac-une mythologie réaliste*, Paris, Editura Larousse, 1971.
- Barthes, Roland, *L'effet de réel*, dans « Communications », n° 11, 1968.
- Beguín, Albert, *Balzac visionnaire*, Genève, Editura Albert Skira, 1946.
- Bratu, Florian, *Le réalisme français. Essai sur Balzac et Stendhal*, Paris, Ed. des Écrivains, 1999.

⁴⁷ « le sceau de la capitale », *Ibidem*, p. 92.

⁴⁸ « lui, il n'est encore habitant de Iași, mais il n'est ni de province; donc, on pourrait dire, il n'est ni chien courant ni levrette », *Ibidem*, p. 92.

- Călinescu, G., *Cronicile optimismului*, București, Editura pentru Literatură, 1964.
- Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura. Semne, 2003.
- Călinescu, G., *Câteva cuvinte despre roman*, dans « Adevărul literar și artistic », no 918, 1938.
- Călinescu, G., N. Filimon, București, Editura Științifică, 1959.
- Champfleury, Jules Husson, *Le Réalisme*, Charleston, Editura BiblioBazaar, 2009.
- Citron, Pierre, *Préface*, dans « H. de Balzac, Eugénie Grandet », Paris, Editura Garnier Flammarion, 1964.
- Dimisianu, Gabriel, *Constantin Negruzzi*, București, Editura Cartea Românească, 2007.
- Drouhet, Charles, *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi*, București, Editura. Cultura Națională, 1924.
- Genette, Gérard, *Discursul narativ* dans « Figures III », Paris, Editions du Seuil, 1972.
- Genette, Gérard, *Frontières du récit*, dans « L'Analyse structurale du récit », Paris, Editions Seuil, 1981.
- Genette, Gérard, *Ficțiune și dicțiune*, dans vol. « Introducere în arhitectură », București, Editura Univers, 1994.
- Ibrăileanu, Garabet, *Vasile Alecsandri*, dans « Note și impresii », Iași, « Viața românească », 1920.
- Ion, Angela, *Balzac*, București, Editura Universității din București, 1973.
- Ion, Angela, *Balzac*, în « Histoire de la littérature française du XXe siècle », București, Tipografia Universității din București, 1979.
- Ion, Angela, *Honoré de Balzac*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- Kogălniceanu, Mihail, *Fiziologia provincialului în Iași*, dans « Scrieri literare », București, Editura Minerva, 1976.
- Kogălniceanu, Mihail, *Noi chipuri de a face curte*, dans « Tainele inimii. Scrieri alese », București, Editura pentru Literatură, 1964.
- Leonte, Liviu, *Constantin Negruzzi*, București, Editura Minerva, 1980.
- Lovinescu, Eugen, *Costache Negruzzi. Viața și opera lui*, București, Editura Casei Școalelor, 1940.
- Lukacs, George, *Balzac et le réalisme français*, Paris, 1967.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. Cinci secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2009.
- Maurois, André, *Prometeu sau viața lui Balzac*, București, Editura Univers, 1972.
- Mavrodin, Irina, *Romanul poetic*, București, Editura Univers, 1977.
- Mavrodin, Irina, *Obsesia numită Balzac*, dans « Operă și monotonie », Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2004.
- Metadier, Paul, *Balzac en Touraine*, 1968.
- Miclău, Paul, *Balzac, semiotician avant la lettre*, dans « Cahiers de sémiotique », București, Editura Universității București, 1977.
- Negruzzi, Constantin, *Au mai pățit-o și alții*, dans « Alexandru Lăpușneanu. Amintiri de junețe și alte scrieri », București, Editura Agora, 2007.
- Negruzzi, Constantin, *O alergare de cai*, dans « Alexandru Lăpușneanu. Amintiri de junețe și alte scrieri », București, Editura Agora, 2007.

- Negruzzi, Constantin, *Rețetă*, dans « Alexandru Lăpușneanu. Amintiri de junețe și alte scrieri », București, Editura Agora, 2007.
- Negruzzi, Constantin, *Scrisoarea IX (Fiziologia provincialului)*, dans le vol. « Proză », Timișoara, Editura de Vest, 1992.
- Negruzzi, Costache, *Zoe*, dans « Alexandru Lăpușneanu. Amintiri de junețe și alte scrieri », București, Editura Agora, 2007.
- Picon, Gaëtan, *Balzac par lui-même*, Paris, Editura du Seuil, 1956.
- Picon, Gaëtan, *Balzac și creația romanescă*, dans « Panorama de la nouvelle littérature française », Paris, Editura Gallimard, 1960.
- Pârvulescu, Ioana, *De la doamna B. la doamna T.*, dans « România literară », no 30, 29 iulie-7 august 1998.
- Roman, Ion, *Vasile Alecsandri. Orizonturi și repere*, București, Editura Albatros, 1973.
- Russo, Alexandru, *Scrieri*. Publicate de P.V. Haneș, București, 1908.
- Simonescu, Dan, *Prefață la Mihail Kogălniceanu, Tainele inimii. Scrieri alese*. București, Editura Pentru Literatură, 1964.
- Sîrbu, Anca, *Personajul literar în secolul al XIX-lea francez*, Iași, Editura Fundației Chemarea, 1997.
- Trandafir, Constantin, *Întemeietorul moderat*, dans « România literară », no 39 / octombrie 2008.
- Zéraffa, Michel, *Personne et personnage. Le Romanesque des années 1920 aux années 1950*, Paris, Editura Klincksieck, 1969.

Surse on-line

<https://www.maisondebaltac.paris.fr/vocabulaire/furme/bibliobalz.htm>

https://bcub.ro/lib2life/Vasile%20Alecsandri%20si%20scriitorii_Drouhet%20Charles_Bucuresti_1924.pdf

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/24/Alec_Russo_-_Scrieri_postume.pdf

Multiculturalitate în spațiul poetic românesc din Voivodina – punți spirituale noi în traducерile din limba sârbă în română și invers. Studiu de caz

Virginia POPOVIĆ

*Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie,
Departamentul de Limba și Literatura Română*

Marina PUIA-BĂDESCU

*Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie,
Departamentul de Limba și Literatura Română*

Abstract: Voivodina is a space where more than twenty national minorities-communities live and where multiculturalism is preserved with sanctity, being this also a characteristic of this area and which is always appreciated at the European level. Based on the preservation and promotion of intercultural communication in all spheres of society, the cities of Novi Sad and Timișoara have acquired the title of European Capitals of Culture, in 2022 and 2023, thus becoming real bridges between two literatures - the literature of the Romanian minority in Serbia and the literature of the Serbian minority in Romania. In this context, several intercultural projects were carried out, through which the spiritual values of resident or non-resident poets of these two cities were brought to the surface. The intermediary or mediator that makes the connection between the two literatures is the poet Ioan Baba, always aware of the lyrical novelties of contemporary poets, who included, in an anthology entitled *Punte spirituală nou/ Novi duhovni most*, the last-minute creations of the poets - members of the Writers' Societies of Voivodina and Novi Sad. Within this intercultural communication, translations and interpretations occupy a particularly important place. Poetry, brought out of anonymity, through the translations of Ioan Baba and Ivo Muncian, having the role of cultural mediators, becomes a bridge between readers, and readers – real bridges between literatures. The paper will analyze the verses that reflect the ethnic identity of the Serbian and Romanian minority in Serbia and Romania. The importance of our research is to present what is specific and identical in the the Serbian and the Romanian minority poetry.

Keywords: Ioan Baba, anthology, poetry, spiritual bridges, translation

Procesul evoluției artistice și estetice a literaturii române din Voivodina a fost marcat de o căutare profundă a identității naționale, având rădăcini în tradiții culturale care se întind pe mai bine de un secol și jumătate. Această literatură a fost influențată de folclorul românesc din Voivodina și de activitatea desfășurată de diverse asociații și

instituții culturale în satele românești din regiune. Totodată, existența unui număr semnificativ de școli cu predare în limba română și publicarea unui număr considerabil de ziare și reviste au jucat un rol esențial în susținerea acestei evoluții culturale. Românii din Voivodina au fost nevoiți să își asume propriul destin cultural și literar, generând o dezvoltare autonomă a literaturii lor, care a urmărit sincronizarea cu literatura românească, menținând totodată o conexiune cu evoluțiile literare din Serbia. La mijlocul secolului XX, în contextul regimului socialist, s-au creat condiții favorabile pentru dezvoltarea literaturilor minoritare, inclusiv a literaturii în alte limbi decât sârbo-croata. Politica de încurajare a diversității culturale a consolidat coeziunea popoarelor minoritare, care au beneficiat de drepturi lingvistice, educaționale și culturale. Astfel, românii din Voivodina au putut să-și afirme identitatea culturală și să-și integreze tradițiile în comunitatea socială mai largă.

Noul concept de „frăție și unitate” promovat de stat a avut ca obiectiv egalitatea socio-culturală, iar aceasta a favorizat integrarea românilor în societatea iugoslavă, permițându-le totodată să-și mențină și să-și promoveze identitatea culturală. În Republica Socialistă Federativă Iugoslavia, limba oficială era sârbo-croata, însă Constituția recunoștea și alte limbi și dialecte utilizate în teritoriu. Limba română, deși minoritară la nivel național, era una dintre limbile importante în Voivodina, unde românii aveau o prezență semnificativă. Această poziție a permis dezvoltarea culturii române ca una dintre culturile minoritare recunoscute în Serbia.

Implementarea efectivă a drepturilor minorităților a contribuit la instituționalizarea culturii române prin înființarea de societăți culturale și literare, publicarea de reviste și înființarea de redacții în limba română, precum și realizarea de programe de televiziune și radio în limba română, asigurând astfel un spațiu consolidat de exprimare culturală pentru comunitatea românească din Voivodina. Voivodina reprezintă un spațiu unic, în care conviețuiesc armonios peste douăzeci de comunități naționale, conservând cu sfințenie multiculturalismul, element fundamental al regiunii, apreciat la nivel european. Ca rezultat al angajamentului pentru promovarea și păstrarea comunicării interculturale în toate sferele societății, orașele Novi Sad și Timișoara au obținut titlul de Capitale Europene ale Culturii în 2022 și respectiv 2023, devenind astfel punți autentice între două literaturi: literatura minorității române din Serbia și literatura minorității sârbe din România. În acest context, au fost realizate numeroase proiecte interculturale care au scos în evidență valorile spirituale ale poetilor, fie rezidenți, fie non-rezidenți ai celor două orașe. Rolul de mediator între cele două literaturi este asumat de poetul Ioan Baba, mereu conectat la noutățile lirice ale poetilor contemporani, care, în antologia sa intitulată *Punte spirituală nouă / Novi duhovni most*¹, a inclus creațiile recente ale poetilor membri ai Societății Scriitorilor din Novi Sad. În cadrul acestei interacțiuni interculturale, traducerile și adaptările literare joacă un rol esențial. Prin intermediul traducerilor realizate de Ioan Baba și Ivo Muncian în limba sârbă, poezia devine o veritabilă punte de legătură între cititori, iar aceștia, la rândul lor, se transformă în adevărate legături vii între literaturi.

Volumul include valori ale poeziei contemporane, nume și versuri cunoscute atât în țară, cât și în străinătate și reușește să realizeze o punte de legătură între două

¹ Ioan Baba, *Novi duhovni most/ Punte spirituală nouă*, ediție bilingvă, Culegere din lirica contemporană, selecție și tălmăcire din limba sârbă de Ioan Baba, selecție și tălmăcire din limba română de Ivo Muncian, Novi Sad-Timișoara, Društvo novosadskih književnika, 2019.

literaturi – cea sârbă și cea română – care, indiferent că sunt literaturi vecine, încă nu sunt cunoscute îndeajuns cititorilor datorită barierei lingvistice. În culegerea de față sunt incluși și poeți care aparțin literaturilor minoritare din spațiul multicultural al Timișoarei, respectiv al orașului Novi Sad. Pe Ioan Baba, redactor-șef al revistei „Lumina” (a redactat peste 130 de volume, inclusiv colecția revistei), scriitor și poet optzecist din Voivodina (55 de studii publicate în volume, inclusiv traduceri), îl cunoaștem și ca pe un bun autor de antologii lirice, lexicoane și monografii, precum: *Pe șevaletul orizontului (panoramă de versuri)*, Uzdin, 1986; *Compendiu biobibliografic. Scriitorii*, Colecția revistei Lumina, Novi Sad, 1997; *Antologia Literaturii și Artei din comunitățile românești*, Volumul I – *Banatul iugoslav* (în colaborare cu Cătălin Bordeianu), Editura I.N.S.C.R., Iași, 1998; *Lexiconul Artiștilor Plastici Români Contemporani din Iugoslavia*, Colecția Lumina, Novi Sad, 1999; *Florilegiu basarabean*, Colecția „Lumina”, Panciova 2002; *Florilegiu bănățean*, Colecția Lumina, Panciova 2002; *Lumina. Contribuții monografic-bibliologice*, Editura Libertatea, Panciova, 2016 și *Banatul în memoria clipei. Almanah panoramic al liricii românești*, Editura Libertatea, Panciova, 2017.

Antologia de lirică contemporană Novi Sad-Timișoara, *Punte spirituală nouă* aduce publicului o selecție bilingvă de poezie contemporană, cuprinzând 20 de poeți români, traduși în limba sârbă și 20 de poeți sârbi, traduși în limba română de Ivo Mucian și de Ioan Baba. Această colecție marchează un proiect intercultural comun, destinat să celebreze și să întărească legătura literară dintre cele două orașe care au fost desemnate Capitale Europene ale Culturii. Antologia scoate în prim-plan valorile spirituale ale poezilor rezidenți și non-rezidenți din aceste centre culturale, contribuind la consolidarea unui pod de legătură între cele două literaturi.

Un rol important în medierea acestui schimb literar-cultural este asumat de Ioan Baba, cunoscut pentru familiaritatea sa cu literatura lirică contemporană din ambele spații culturale. Baba a inclus în antologie, printre altele, lucrările unor poeți importanți ai Societății Scriitorilor din Novi Sad.

Fondată în 2018, Societatea Scriitorilor din Novi Sad își propune să reunească autori de diverse generații care scriu în limbile minorităților naționale din Voivodina, continuând astfel o tradiție literară puternică. Această tradiție se leagă de Matica Srpska, un reper literar în jurul căruia, încă din secolul al XIX-lea, s-au adunat mari poeți sârbi precum Jovan Jovanović Zmaj și Laza Kostić. În prezent, Societatea Scriitorilor din Novi Sad (Društvo novosadskih književnika) promovează activ viața literară și culturală a orașului, contribuind la discutarea poziției scriitorului în societate și la promovarea multiculturalismului specific acestui areal. Prin lansări de carte, festivaluri și serate literare, societatea urmărește să susțină și să extindă sistemul de valori culturale care caracterizează comunitatea literară din Novi Sad, aducând la suprafață atât tradițiile literare, cât și diversitatea culturală și artistică a regiunii.

Pe de altă parte, Ivo Muncian, cunoscut poet, publicist și traducător timișorean, este autor a mai mult de nouăzeci de cărți: poeme, poezii pentru copii, povestiri, eseuri, monografii. Amintim antologiile: *Косово српска света земља (Kosovo pământ sfânt al sârbilor)*, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara 1999, *Заљубљени Орфеј (Orfeu îndrăgostit)*, Antologia liricii de dragoste, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara 2007, *Српски пусци у Румунију (Scriitori sârbi din România)*, lexicon/antologie, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara 2007, *Шака поце/ Un pumn de rouă*, Antologie de lirică românească pentru copii, ediție bilingvă sârbo-română, Zmajevе dečje igre, Novi Sad

2011; *С оне стране дуге / Dincolo de curcubeu*), antologia poeziei sârbești pentru copii, ediție bilingvă, Zmajevе dečje igre, Novi Sad 2012, iar în 2016 la Editura Libertatea din Panciova a publicat antologia de poezie sârbă intitulată *Viața ca un poem sârbesc*, în care a inclus 85 de poeți sârbi reprezentativi, aparținând mai multor generații literare.

În interviul „Eternitatea gloriei”, acordat lui Ioan Baba în 1987, cu prilejul bicentenarului nașterii lui Vuk Stefanović Karadžić, reputatul slavist Dorin Gămulescu subliniază interacțiunea intelectuală dintre Sima Milutinović Sarajlija și Mihai Eminescu. Acesta observă că introducerea lucrărilor lui Vuk Karadžić în circuitul cultural românesc a fost marcată în 1861, când Gheorghe Sion a realizat primele traduceri ale acestora în limba română. Totuși, un moment important al popularizării operei lui Karadžić îl constituie perioada 1880–1882, când circa 40 de traduceri noi au fost publicate în revista „Timpul”. În opinia exegetului Perpessicius, aceste traduceri, publicate sub redacția lui Mihai Eminescu, „trădează pana unui maestru al versului”, sugerând implicarea directă a poetului național în transpunerea liricii sârbești. Această activitate evidențiază nu doar influențele literare reciproce, dar și implicarea lui Eminescu în promovarea valorilor culturale slave, subliniind astfel rolul său de mediator între culturile română și sârbă².

Amintim și unele realizări contemporane. *Antologia poeziei sârbe (sec. XII – sec. XX)* de Ioan Flora (București, 1999, Satu Mare 2004); câteva antologii de poezie sârbă modernă, contemporană, ale poeților români din Voivodina, a avangardei românești sau a poeziei române contemporane, alcătuite de Petru Cărdu și apărute la Panciova–Belgrad, Vârșeț și Novi Sad sau traduceri semnate de Adam Puslojić, Simeon Lăzăreanu, Ileana Ursu, Mariana Dan. Pe de altă parte, sunt multe exemple cu traduceri din literatura sârbă publicate în România, printre cei mai zeloși traducători fiind Jovan Radin Pejanov, Anghel Dumbrăveanu și Neboiša Popovici, Slavomir Gvozdenović, Octavia Nedelcu, Lucian Alexiu.

Autorii din Novi Sad incluși de Ioan Baba în culegerea *Punte spirituală nouă* sunt: Miroslav Aleksić, Ioan Baba, Blagoje Baković, Bordás Győző, Nataša Bundalo Mikić, Zdenka Valent-Belić, Zoran Đerić, Gordana Đilas, Mirjana Frau Kolarski, Vladimir Kopić, Jelena Maričević Balać, Snežana Nikolić, Olena Plančak-Sakač, Dušan Radak, Selimir Radulović, Bojan Samson, Djordjo Sladoje, Dalibor Tomasović, Stevan Tontić și Nenad Šaponja, aceștia fiind și membri ai Asociației Scriitorilor din Serbia sau ai Societății Scriitorilor din Voivodina, unii dintre ei sunt și membrii organizațiilor scriitoricești din România, Ungaria, Slovacia. Pe de altă parte, poeții timișoreni incluși în acest volum sunt membrii Filialei din Timișoara a Uniunii Scriitorilor din România: Lucian Alexiu, Adrian Bodnaru, Eugen Bunaru, Nina Ceranu, Ilie Chelaru, Blagoje Ciobotin, Tudor Crețu, Eugen Dorcescu, Manolita Dragomir-Filimonescu, Slavomir Gvozdenovici, Ion Jurca Rovina, Gyorgy Mandics, Constantin Măărăscu, Goran Mrakici, Ivo Muncian, Marian Odangiu, Dumitru Oprișor, Ljubinka Perinac Stankov, Robert Šerban și Balthasar Waitz.

În conformitate cu biobibliografiile acestora, astăzi accesibile în diverse forme virtuale sau tipărite, se va constata că în ambele cazuri, printre ei se găsesc personalități proeminente ale culturii sârbești și românești cu ecouri literare europene, redactori ai unor prestigioase reviste, editori, colaboratori la un număr mare de periodice culturale

² Ioan Baba, *op. cit.*, p. 21.

din Serbia, România sau din lume și Europa, dar și tineri autori, studenți și scriitori pe cale de afirmare.

Studiile recente în traductologie au generat o diversitate de teorii privind traducerea literară. În timp ce comparatismul tradițional consideră originalul superior traducerii, teoriile moderne pun accent pe rolul traducerii în facilitarea înțelegerii interculturale. Astăzi, majoritatea operelor literare sunt traduse în cel puțin o altă limbă, dar valoarea unei traduceri devine evidentă doar când captează atenția cercetătorilor. Conform lui Umberto Eco, traducerea nu este doar o simplă transpunere de texte, ci un „proces de negociere și interpretare” ce „spune cam același lucru”. Prin intermediul traducerii, se creează un dialog intercultural care reflectă interferența reciprocă a culturilor. Traducătorul, văzut ca un „călător” prin spații și timpuri, funcționează ca mediator cultural și comunicativ, navigând între spații culturale și temporale distincte. În acest sens, traducerea devine un transfer cultural, în care traducătorul nu adaptează doar cuvintele, ci și realitățile culturale specifice, conferind textului receptare heterospațială și heterotemporală.

În acest context, traducătorul este definit ca mediator intercultural, facilitând comunicarea inter- și transculturală prin cunoștințe lingvistice și culturale avansate. Rolul său este fundamental în procesele de comunicare transculturală, deoarece fiecare cultură își exprimă identitatea și particularitățile prin limbă. Traducerea și adaptarea textelor literare devin, astfel, instrumente esențiale ale dialogului intercultural, contribuind la consolidarea relațiilor dintre comunități culturale distincte. Traducerile poeziei și prozei între română și sârbă, în orașe cu tradiție multiculturală precum Timișoara și Novi Sad, nu doar că facilitează schimburi literare, ci reflectă și fenomene culturale complexe și dinamici identitare, oferind un mijloc de reflecție asupra identității culturale. Acest tip de schimb literar subliniază rolul traducerii ca formă de introspecție culturală, reafirmând valori și specificități naționale din perspective interpretative noi. Poeții incluși în această selecție, fie din cultura majoritară, fie dintr-o minoritate etnică, își exprimă emoțiile prin limbajul propriei comunități, reflectând astfel diversitatea identităților lor culturale. Așadar o comunitate minoritară în cadrul unei culturi majoritare se întoarce, inevitabil recurent, spre ideea de cuvânt și spre ceea ce semnifică el pentru traducerea și exprimarea sensibilității, dar și a identității, în acest sens, spicuim din carte: „Cuvântul din care răsfoiești literatura/ în care vei trăi și după moarte. Ne repetăm cu toții./ Ca un bar, în diferite variante, lemne moarte pentru totdeauna/ în care trăiește dragostea noastră. Cuvinte./ Dovada ne este primăvara. Lichidarea mare a blândeții. Noile vieți” (Dalibor Tomasović, *Cântecul balenelor ucigașe*).

Arta cuvântului devine o incitare a conotațiilor latente din denotație; ea creează nu doar imaginea, ci și înțelegerea ei, ceea ce presupune un sediu inițial unic, al Sinelui. Astfel, în Culegerea lirică de față, la unii autori incluși apare noțiunea de „cuvânt” sau elemente din familia sa lexicală: *cuvânt*: „Casa în mișcare. Casa de la rădăcina cuvântului./ Ascunsă-n iris, ea se dăruiește vântului/” (Blagoje Čobotin, *Anatomia casei neglijate*); „De ce să ai încredere în cuvântul meu?/ Știi că sunt zugrav cu experiență/ (Mirjana Frau Kolarski, *Cardiogramă*); *poezie* „...de dragul tău ostenesc de ani și ani la o poezie lungă/ scrisă numai pentru tine/ (Balthasar Waitz, *De dragul tău*); *scriere* „în el se scriu versurile singure/ el e mai adânc decât talpa vieții” (Slavomir Gvozdenović, *Viziune despre scaunul vecinului*); *carte* „ațâțam preoții și albinele cu polen din cartea lui Vuk” (Slavomir Gvozdenović, *Crnjanski la Timișoara*), „Scripturile sfinte sunt

transcrise/ pe pergamente/ (Stevan Tontić, *Cartea sacră*) sau trimiterea către doi nemuritori prin cuvântul scris, în zborul berzelor de lângă mănăstirea de la Kovilj „Pe țeșutul zenitului infinit/ [care] dusu-s-au peste Santa Maria della Salute/ Spre doi luceferi/ Către sempiternii Laza și Mihai” (Ioan Baba, *Continuarea vieții*). Just, trimitere simbolică, invocându-i pe Laza Kostić (1841-1910) cel care a muncit o viață la poezia „Santa Maria della Salute” și Mihai Eminescu (1850-1889) cel care ne-a dăruit „Luceafărul” fiind semnificativi și pentru interferențele seculare dintre cele două popoare și culturi ca autori care s-au găsit în atenția multor traducători și tălmăcitori dintr-o limbă în alta.

Realizări impozante despre cuvântul scris și tălmăcit sunt consemnate în reviste și cărți care ar putea să constituie volume de bibliografii aparte, cum sunt, spre exemplu, cele patru-cinci volume de bibliografie și monografia „Lumina”. De aceea vom consemna doar unele din traduceri și tălmăcirile celor doi „antologatori” dintr-o limbă în alta, apărute într-o țară sau alta, unele fiind realizate și în colaborare cu alți traducători. Din sutele de autori și traduceri de Ivo Muncian, amintim cele în volume, din limba sârbă în românește: Desanka Maksimović, Stevan Raičković, Milan Nenadić, Slobodan Rakitić, Ljubinko Popović, Milovan Vitezović, Matija Bećković, Čedomir Milenović, Dositej Obradović, Spasoje Grahovac, Blagoje Čobotin, Rade Draninac, Vladislav Petković Dis, Dobrica Ćosić, Miloš Crnjanaski, iar din română în limba sârbă, Jon Marin Almajan, Ioan Baba.

Facem excepție și de sutele de unități bibliografice traduse de Ioan Baba, consemnând tălmăcirile inserate în diverse cărți, în limba sârbă: Cătălin Bordeianu, Florentin Smarandache, Ștefan Alexandru Baișanu, Iulian Filip, Leo Butnaru, iar în românește: Vasko Popa, Florika Ștefan, Miloš Nikolić, Mića M. Tumarić, Pero Zubac, Nedeljko Terzić. Locul ocupat de literatura română în traduceri sârbești și invers a fost cercetat și pe mai departe se cercetează pe baza antologiilor de poezie editate. De aceea traducerea poeziilor din această culegere, realizată de Ioan Baba și Ivo Muncian, nu este o întreprindere facilă, ci, dimpotrivă, presupune multiple și complexe dificultăți sesizate, mai ales că sunt conștienți pe deplin că prin intermediul traducerilor lor se construiesc valoroase punți spirituale peste imense goluri de cunoaștere. Astfel, popoarele și culturile se apropie, se interferează și se îmbogățesc reciproc.

Traducerile sunt esențiale pentru facilitarea accesului la operele scriitorilor străini, fiind principalul mijloc prin care diversitatea creativă a umanității se răspândește și prinde viață într-un nou context lingvistic și cultural. Prin intermediul traducerilor, literatura transcende barierele lingvistice, contribuind la un dialog intercultural și la o mai profundă înțelegere între comunități diferite. În cazul volumului de față, versurile traduse între română și sârbă din Timișoara și Novi Sad—orașe cu o istorie multiculturală bogată și puternic conectate prin relații culturale—constituie nu doar un simplu transfer de texte, ci și o complexă panoramă a societății contemporane, surprinzând trăsăturile ei definitorii: sentimentele, mentalitățile și procesele de transformare a identității.

Poeziile incluse în această culegere reflectă o lume aflată la granița dintre tradițional și modern, una profund influențată de noile paradigme globale, dar totodată fidelă specificului local. Traducătorii Ioan Baba și Ivo Muncian, alături de colaboratorii lor, aduc aceste texte în prim-plan, redându-le într-o transpunere poetică sensibilă și profundă, capabilă să păstreze nu doar forma, ci și spiritul versurilor. Prin activitatea lor de mediere, traducătorii nu doar transmit cuvintele dintr-o limbă în alta, ci

facilitează accesul la o viziune complexă asupra identității culturale, reușind să stabilească punți de legătură între cititori și între literaturi. Acest demers transformă traducerea într-un vehicul de introspecție culturală și de dialog, unde fiecare cititor devine, la rândul său, o punte între diferitele tradiții literare și identitare. Într-un asemenea context, poezia devine o fereastră deschisă către concepțiile contemporane de „a fi” într-o lume supusă unei continue schimbări, în care vechile structuri sociale și valorile tradiționale sunt completate și, uneori, remodelate de noile idei. Astfel, traducerea nu doar că păstrează valoarea literară a textului, dar amplifică înțelegerea identităților complexe ale autorilor și oferă perspective noi asupra culturii, sprijinind adaptarea acestora la sensibilitățile și provocările lumii moderne.

BIBLIOGRAFIE

- Baba, Ioan, *Novi duhovni most/ Punte spirituală nouă*, ediție bilingvă, Culegere din lirica contemporană, selecție și tălmăcire din limba sârbă de Ioan Baba, selecție și tălmăcire din limba română de Ivo Muncian, Novi Sad-Timișoara, Društvo novosadskih književnika, 2019.
- Baba, Ioan, *Lumina. Contribuții monografice-bibliologice*, Panciova, Editura Libertatea, 2016.
- Baba, Ioan, *Compendiu biobibliografic. Scriitorii*, Novi Sad, Colecția revistei Lumina, 1997.
- Baba, Ioan, *Mărturisiri, confluente: Eternitatea gloriei*, interviu cu Dorin Gămulescu (pp. 29-36), Editura „Ando Tours” Timișoara & Editura „Tibiscus” Uzdin, 1997.
- Barbu, Vasa; Ciobanu, Nicu, *65 de ani de beletristică (1947-2012)*, Panciova, Editura Libertatea, 2013.
- Dărăbăș, Carmen; Popović, Virginia, *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint; Novi Sad, Editura Fond Europa, 2012.
- Muncian, Ivo, *Scriitori Sârbi din România*, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2007.

Varlaam și Ioasaf: romanul unei legende

Marinică Tiberiu ȘCHIOPU

Universitatea din Delhi, New Delhi, India/Institutul Limbii Române

Abstract: The present paper explores the hagiographic novel Varlaam and Ioasaf from an intercultural and intertextual perspective. Dan Horia Mazilu, in *Varlaam and Ioasaf: The History of a Book*, analysed the genetical evolution of this book and the way its hypotext, the legend of Siddhartha Gautama, was transformed during its journey from India to Europe, but he did not emphasize the complex intertextual relations between this hagiographic novel and the Buddhist mythology and philosophy. Beginning with the following research questions: “Are there any intertextual relations between Buddha’s legend and Varlaam and Ioasaf?” and “Which are the intertextual figures used in this novel?”, the analysis shall focus on deciphering the possible concepts and ideas of Buddhist origin in this text. The methodology to be used includes close reading, hermeneutics, stylistics and intertextual analysis.

Keywords: *Buddhism, Christianity, Intertextuality, Philosophy, Varlaam and Ioasaf*

1. INTRODUCERE: LEGENDA LUI SIDDHARTHA GAUTAMA

Intensificarea relațiilor interculturale Orient–Occident către sfârșitul Antichității și în Evul Mediu a determinat geneza romanului hagiografic Varlaam și Ioasaf. Legenda lui Buddha a parcurs un traseu sinuos din India până în Europa, fapt care învederează interesul manifestat de numeroase culturi și popoare pentru viața și faptele prințului indian. Poveștile despre Buddha au călătorit probabil de-a lungul Drumului Mătăsii, o serie de rute comerciale care au legat Europa de Asia timp de milenii, pe care nu au circulat numai bunuri de comerț, ci și legende, povești, mituri:

„În primul rând, Drumul Mătăsii nu a fost nici un singur drum, nici un set static de rute, ci un număr schimbător și instabil de conexiuni supuse vicisitudinilor schimbărilor de mediu și puterii politice [...] În al doilea rând, accentul pus pe mătase este derutant deoarece prioritizează un singur bun de comerț și o singură direcție de schimb— respectiv, din Orient către Occident. Mulțimea de conexiuni ce constituiau Drumul Mătăsii presupunea că numeroase produse se deplasau în multe direcții în Eurasia. Printre aceste produse se regăseau: fildeș exotic de elefant, corn de rinocer, textile de lux din mătase și alte țesături, precum și manuscrise prețioase”¹.

¹ Jagjeet Lally, *India and the Silk Roads*, London & Noida, HarperCollins Publishers, 2021, pp. 3-4.

Posibilitatea reciclării acestei legende inspirate de viața lui Siddhartha Gautama într-un roman hagiografic creștin dovedește unele afinități între budism și creștinism.

Biografia lui Siddhartha Gautama (563–483 î.e.n.) a fost stabilită pe baza atât a dovezilor arheologice, cât și a surselor literare. Prințul a fost unicul copil al regelui Suddhodana și al reginei Maya (moartă la șapte zile după naștere), născut (în mod miraculos, conform legendei) în regatul Kosala de pe teritoriul actualului Nepal. Până la 28 de ani, Siddhartha fusese izolat de către tatăl său în palatul regal pentru a nu cunoaște problemele vieții. La această vârstă, prințul pleacă într-o serie de plimbări în afara palatului și ia contact cu realitatea dură a vieții și problemele cu care se confruntă orice ființă: suferința, bătrânețea, boala și moartea. Aceste subiecte noi constituie pentru prinț teme de amplă meditație și, cu toate că se căsătorise și avea un fiu (Rahula – al cărui nume în limba sanscrită înseamnă cătușă), Siddhartha se furișează din palatul regal din Kapilavastu, renunțând la statut, familie și avere, și pornește în căutarea unei metode de a stopa suferința. Pe parcursul câtorva ani de peregrinări, întâlnește numeroși asceți, învățând de la aceștia o serie de practici meditative și ascetice, și chiar mortificări. Constată că nu aceasta este calea către suprimarea suferinței și abandonează aceste exerciții pe care le practicase „timp de aproape șase ani, iar acum Gautama era aproape mort”². Mănâncă din nou și își revine, renunță la practicile extreme și adoptă o cale de mijloc. După lungi și dificile zile și nopți de meditație, atinge nirvană într-o noapte, sub un copac (*Ficus religiosus*) din Bodhgaya. Prin atingerea stării sambodhi, prințul „a ajuns mai întâi la o cunoaștere a naturii condiției umane care duce la salvare și, în al doilea rând, a ajuns la certitudinea că el însuși a ajuns la eliberarea de suferințele acestei condiții”³. De atunci Buddha a început să predice calea către eliminarea suferinței (*dukkha*). Ține o primă prelegere la Sarnath (aproape de Varanasi), în Parcul Cerbului, cuvântare ce se bazează pe Cele patru adevăruri nobile (*dukkha*, *samudaya*, *nirodha* și *marga*) și Nobila Cale octuplă, acestea reprezentând „învățăturile fundamentale ale budismului”⁴. Predicile sale au continuat, foarte mulți oameni s-au convertit la budism, printre aceștia aflându-se Suddhodana și Rahula, tatăl și respectiv fiul prințului. La vârsta de optzeci de ani, Buddha a intrat în mahaparinirvană.

2. METAMORFOZAREA LEGENDEI ÎN ROMAN

După moartea lui Siddhartha, budismul s-a propagat relativ repede pe o mare parte din continentul asiatic, din Asia Centrală până în Extremul Orient. Împăratul Aśoka (268–232 î.e.n.) s-a convertit la budism și a trimis misionari peste granițe, în Sri Lanka, Siria, Egipt și chiar Macedonia, contribuind astfel la propagarea budismului. În țările din sud-estul Asiei, Aśoka „a fost adoptat ca unul dintre exponenții regali principali ai budismului și ca model de guvernare ideală și relații corespunzătoare cu sangha”⁵. Budismul s-a aflat timp de secole în declin după prăbușirea Imperiului Maurya, pe de o parte din cauza divizări administrativ-politice a subcontinentului

² Sherab Chödzin Kohn, *A Life of the Buddha*, Boston & London, Shambala Publications, 2009, p. 27.

³ Michael Carrithers, *The Buddha. A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2001, p. 53.

⁴ Lisa Zamosky, *Siddhartha Gautama. The Buddha. Huntington Beach*, Teachers Created Materials, 2007, p. 23.

⁵ Robert E. Buswell Jr, Donald S. Lopez Jr, *The Princeton Dictionary of Buddhism*, Princeton & Oxford, Princeton University Press, 2014, p. 71.

indian, iar pe de alta din cauza invaziilor din Evul Mediu (huni, mongoli, turci) și a distrugerii unor universități de renume, spre exemplu Nalanda, devastată în jurul anului 1200 „de invadatorii musulmani, care i-au demolat clădirile și au ars textele”⁶. Budismul a dispărut din India, însă a avut o evoluție remarcabilă în Sri Lanka, Tibet, China, Mongolia, Japonia și Asia sud-estică.

Propagarea budismului a produs și o popularizare a literaturii budiste, texte mitologice, dar și filosofice. Din India, aceasta a urmat o rută estică, spre Orientul Îndepărtat, și un culoar vestic, spre Orientul Mijlociu și Europa. Unele legende de origine budistă au fost asimilate și adaptate literaturilor numeroaselor popoare din Orientul Mijlociu, Apropiat și chiar Europa. În acest fel, au fost transformate atât de amplu, încât decelarea nucleului budist se poate realiza cu dificultate.

Legenda despre viața lui Buddha a suferit un proces de transformare amplu și de lungă durată, pe parcursul călătoriei din India în Europa, astfel, Buddha ajungând în calendarul creștin sub numele de Ioasaf. Acest proces de metamorfozare a legendei lui Siddharta Gautama în romanul hagiografic Varlaam și Ioasaf a fost alambicat și a implicat traversarea multor literaturi naționale, a multor limbi (aparținând unor familii lingvistice diferite) și culturi diferite. Această „aventură” a legendei lui Buddha printr-un număr remarcabil de culturi a determinat o transformare radicală, numai specialiștii în mitologia și istoria subcontinentului indian fiind capabili să identifice cu oarecare facilitate originea budistă a romanului Varlaam și Ioasaf.

Cercetătorii au trasat o rută pe care ar fi urmat-o legenda lui Buddha în călătoria din India spre Europa și au arătat că primele variante din afara teritoriului indian s-au format în Iran, stabilind că prima a fost o reciclare în limba pahlevi, iar din aceasta au luat naștere varianta arabă și o presupusă variantă siriacă. Varianta arabă a stat la baza versiunilor persană, ebraică și gruzină. Cât despre paternitatea variantei grecești, care stă la baza tuturor versiunilor europene, părerile sunt împărțite, după cum a constatat Dan Horia Mazilu în *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*:

„Marea majoritate a manuscriselor îl consideră, așa cum arătam, drept autor pe Ioan Damaschinul. [...] Ioan Sinaitul, un alt presupus autor al traducerii, va fi înlocuit în izvoadele mai noi ale tradiției respective tot cu Ioan Damaschinul (fapt ce l-a făcut pe H.-G. Beck să considere că apariția numelui Sinaitul s-ar fi datorat unei erori de interpretare). Există apoi cele câteva manuscrise în care autor al textului grecesc este socotit georgianul Eftimie, care l-ar fi tradus și prelucrat după versiunea existentă în limba sa maternă”⁷.

Cu toate acestea, paternitatea versiunii grecești îi este atribuită lui Ioan Damaschinul. Referitor la evoluția numelor celor două personaje principale ale romanului, Amita Bhoose afirma următoarele: „[...] numele Bodhisattva a fost modificat în Ioasaf, în greacă, prin Budhasaf și Yudasaf, în arabă. [...] Varlaam, mentorul prințului, apare în textele arabe sub numele Bilawhar. Acest nume devine Balahvar în georgiană și Barlaam în greacă”⁸. Cât despre Suddhodana, tatăl prințului Siddharta, numele său devine Abenner în limba greacă sau Avenir în limba română.

⁶ Damien Keown, Charles S. Prebish, *Encyclopedia of Buddhism*, London and New York, Routledge, 2010, p. 540.

⁷ Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, Editura Minerva, 1981, p. 30.

⁸ Amita Bhoose, *Maree indiană. Interferențe culturale indo-române*, București, Mihai Dascălu Editor, 1998, p. 5.

3. INTERTEXTUL BUDIST ÎN VARLAAM ȘI IOASAF

Romanul Varlaam și Ioasaf prezintă foarte multe similarități cu legenda despre viața lui Gautama Buddha în prima parte, unde sunt surprinse nașterea și creșterea unicului fiu al regelui. Încă de la nașterea miraculoasă a prințului, astrologii și magicienii îi prevestesc un viitor grandios: ori va excela ca guvernator și militar, ori ca lider spiritual. Pentru a-și orienta fiul spre latura lumească a vieții, regele Avenir (prezentat aici ca asupritor al creștinilor) îl izolează pe acesta într-un palat, unde duce un trai îmbelșugat, fără a cunoaște vreun neajuns al vieții. Dar Ioasaf nu este mulțumit cu o astfel de viață și, în călătoriile sale în afara palatului, asemeni lui Siddhartha, ia contact cu natura dură a vieții, respectiv cele patru caracteristici inerente ale existenței oricărei ființe simțitoare: boala, suferința, bătrânețea și moartea. Din acest moment, Ioasaf cugetează asupra caracterului tranzitoriu al vieții. Apariția călugărului creștin Varlaam dă o nouă direcție acțiunii romanului și, în urma întâlnirilor secrete și discuțiilor cu acesta, prințul Ioasaf se convertește la creștinism. Din acest punct, romanul se îndepărtează în mod vizibil de legenda lui Buddha. După mai multe încercări și șiretlicuri ale regelui Avenir și ale anturajului său de a-l readuce pe Ioasaf la politeism, acesta din urmă îi determină pe Avenir și apropiații săi, Varahia, Nahor și Tevda, să se convertească la creștinism. Ioasaf își părăsește regatul la finalul romanului, lăsându-i conducerea lui Varahia, loialul și vechiul sfetnic al tatălui său, iar el îmbracă haina de călugăr creștin, alăturându-i-se în viața ascetică lui Varlaam. După moartea și înhumarea lui Ioasaf alături de maestrul său Varlaam, Varahia îi deshumează și aduce moaștele acestora în India, unde: „multe minuni și vindecări făcu Dumnezeu atunci la mutare și într’alte vremi după aceea cu acele plăcute slugi ale sale”⁹.

Din punct de vedere naratologic, romanul prezintă o expunere a faptelor heterodiegetică, din perspectiva unui narator omniscient, extradiegetic – „din afara diegezei, nefiind parte a ei”¹⁰. Romanul are un exordium ex abrupto, în care este definit succint cronotopul:

„Fost-a în vremea de demult, în țara Indiei, un împărat slăvit cu numele Avenir. Și era acel împărat păgân și prigonă cumplit pre acei dintre sudiiții lui pre care-i afla că se închină lui Christos, căci fusese propoveduită Indienilor Evanghelia de către sfântul apostol Toma și mulți din ei credeau în Christos, dar cu fereală de frica prigonirilor”¹¹.

Prin inserarea unor parabole în trama textului, este creată impresia unui roman à tiroirs. Povestea împăratului care a fost sfătuit la nașterea fiului să-l închidă într-o peșteră, în care să nu vadă lumină, timp de zece ani, cu scopul de a-i salva viața, constituie o punere în abis a întregului roman. Dacă toposul este bine delimitat, „țara Indiei”, evenimentele istorice sunt amalgamate, Împăratul Avenir are o imagine negativă, fiind un asupritor al creștinilor.

Din punct de vedere imagologic, imaginea asupririi creștinilor pare a fi desprinsă din istoria Imperiului roman, nu din sfera civilizației indiene, caracterizată în general de toleranță față de celelalte religii și culturi. Chiar dacă se implicau în dezbateri cu reprezentanți din alte școli, membrii diverselor tradiții filosofice indiene se refereau la

⁹ Ioan Mihălcescu (ed.), *Varlaam și Ioasaf*, București, Casa Școalelor, 1943, p. 122.

¹⁰ Gerald Prince, *A Dictionary of Narratology*, Revised edition, Lincoln & London, University of Nebraska Press, 2004, p. 51.

¹¹ Ioan Mihălcescu, *op. cit.*, p. 3.

aceștia ca fiind rși (înțelept); deși aveau perspective diferite de cele ale oponentilor, îi respectau pentru înțelepciunea și realizările lor. Legenda lui Buddha a suferit o metamorfoză totală în sfera creștinismului. Evoluția acesteia în romanul hagiografic *Varlaam și Ioasaf* nu a fost elucidată integral, deși a fost amplu studiată.

Nicolae Cartoian a susținut existența unor similitudini între legenda prințului Siddharta și romanul hagiografic *Varlaam și Ioasaf*, în *Cărțile populare în literatura românească*: „Asemănările dintre romanul lui Ioasaf și legenda lui Buddha sunt izbitoare [...]”¹². Similaritățile sunt evidente chiar din debutul romanului. După cum am menționat anterior, acest roman constituie o reciclare a vieții lui Siddhartha Gautama, o transpunere a vieții lui Buddha în context creștin.

Procedeele intertextuale utilizate de autor sunt aluzia, citatul, parafraza, precum și unele referințe la legenda prințului Sakya. Primele referințe vizează toposul acțiunii (India) și nașterea nesperată a unui prinț. O altă referință vizează întrunirea astrologilor și magicienilor la nașterea prințului Ioasaf, pentru a-i prezice împăratului viitorul fiului său, o astfel de reuniune este prezentată și în legenda lui Buddha. Interpretările făcute de magicieni și astrologi reprezintă un alt nexus între aceste două texte și determină decizia luată de Suddhodana/ Avenir de a-l izola pe prinț. Segregarea copilului, descoperirea naturii tranzitorii a vieții și căutarea unei căi de stopare a suferinței constituie koinoi topoi pentru legendă și roman.

În discursul lui Varlaam, apare o aluzie referitoare la legea cauzei și a efectului sau legea karmei (faptei), un loc comun pentru tradițiile budistă și creștină, cu unele mici diferențe legate de caracterul teist, respectiv non-teist, al acestor două religii și de perspectivele escatologice propuse de acestea: „[...] că vremea de acum este a lucrării, iară ceea ce va să fie este a platei”¹³. De asemenea, Varlaam face aluzie și la caracterul efemer al vieții și la importanța faptelor bune, dar și a detașării și a credinței:

„Că toate cu care te înalți și te încoronezi, ca cum n'ar fi, trec în puțină vreme și vei fi scos de aici fără voia ta și trupul îți va fi închis într-o groapă mică, părăsit de toți iubii și rudele tale și se vor duce frumusețile acestei lumi și în loc de frumusețea și mirosul bun de-acum cuprinde-te-va putrejunea, iară pre sufletul tău băga-l-or întru cele mai dedesubt ale pământului, în osânda iadului, până la ziua cea de apoi a învierii, când iarăși unindu-se cu trupul, lepădat va fi de la fața Domnului și dat va fi mătci focului celui ce arde fără sfârșenie”¹⁴.

„Credința fără de fapte e moartă, cum și faptele fără credință sunt moarte”¹⁵.

Aluzia aceasta amintește de următoarele śloka (strofe) din Dhammapada:

„Unul e drumul spre câștigul lumesc și cu totul altul drumul spre Nibbāna. Înțelegând aceasta, călugărul cerșetor, discipol al lui Buddha, să nu caute favorurile oamenilor, ci să cultive virtutea detașării”¹⁶.

¹² Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 296.

¹³ Ioan Mihălcescu, *op. cit.*, p. 32.

¹⁴ *Ibidem*, p. 38

¹⁵ *Ibidem*, p. 39.

¹⁶ Buddha, *Dhammapada*, București, Herald, 2006, p. 59.

„Faptele bune ale celui plecat din lumea aceasta îl întâmpină în lumea cealaltă așa cum întâmpină rudele pe cel drag la întoarcerea acasă”¹⁷.

Dar amintește și de afirmația lui Śāntideva, din *Intrarea pe calea Iluminării* (Bodhicaryāvatāra): „Chinuindu-te să aduni, să păstrezi și să pierzi, află că bunurile materiale sunt o pagubă fără sfârșit: căci cei tulburați de pofta pentru avere sunt lipsiți de timpul necesar pentru a se dedica eliberării lor din suferințele existenței vicioase”¹⁸. Nāgārjuna propunea ca soluție pentru atingerea iluminării următoarele:

„Prin eliminarea karmei și a cauzei suferinței se atinge eliberarea.

Karma și nenorocirea provin din gândirea conceptuală.

Toate acestea își au obârșia în născocirile minții.

Această născocire a minții încetează prin conștientizarea caracterului vid al existenței”¹⁹.

În textul romanului sunt parafrazate și unele pilde creștine, respectiv Pilda fiului risipitor și Pilda oii răătăcite. Varlaam face referire la învățăturile lui Iisus și ale proorocului Daniel, prin intermediul citatelor:

„Trimiterea bogăției la locul cel de veci se face cu mâinile săracilor, cum și oarecarele dintre prooroci, înțeleptul Daniil, a zis către împăratul Vavilonului: «Drept aceea, împărate, să-ți placă sfatul meu și să-ți curățești păcatele cu milostenia și nedreptățile cu îndurările către săraci». Și zise și Mântuitorul: «Faceți-vă prieteni din strânsoarea nedreaptă, ca atunci când veți săraci să vă primească în sălașurile de veci»”²⁰.

De asemenea, în roman se face referire și la anumiți zei din mitologiile greacă, egipteană și caldeeană, fiind analizate atributele acestora din perspectivă creștină. În urma analizei comparative a romanului Varlaam și Ioasaf și a poveștilor și legendelor despre viața lui Siddhartha Gautama, caracterul intertextual al romanului hagiografic devine evident și peremptoriu, relevând relația de hipertextualitate dintre legenda prințului indian și acest roman popular.

CONCLUZII

Geneza romanului hagiografic Varlaam și Ioasaf s-a datorat intensificării relațiilor interculturale dintre Orient și Occident, de la sfârșitul Antichității și din Evul Mediu, de-a lungul rutelor comerciale ce constituiau Drumul Mătăsii. Traseul sinuos al legendei lui Siddhartha Gautama, din India până în Europa, învederează interesul manifestat de diverse popoare pentru viața și faptele înțeleptului indian. Posibilitatea reciclării și bricolării acestei legende în roman hagiografic creștin relevă unele afinități existente între budism și creștinism. Conexiunile dintre cele două sisteme filosofice au fost evidențiate prin intermediul unor figuri intertextuale precum: aluzia, parafraza sau

¹⁷ *Ibidem*, p. 128.

¹⁸ Śāntideva, *Intrarea pe calea iluminării*, Studiu introductiv: Ovidiu Cristian Nedu, traducere și note de Radu-Claudiu Canahai, București, Editura Herald, 2006, p. 174.

¹⁹ Nāgārjuna, *Mulamadhymakakarika*. Translated into English by Geshe Kalsang Wangmo, 2018, p. 7; A se vedea și <https://tushita.info/wp-content/uploads/2018/07/Nagarjunas-Mulamadhymakakarika-Translation-by-Geshe-Kelsang-Wangmo-2018.pdf> (accesat la 28.04.2024).

²⁰ Ioan Mihălcescu, *op. cit.*, p. 55.

citatul. În urma analizei intertextuale a romanului hagiografic *Varlaam și Ioasaf*, se poate susține că legenda despre viața lui Siddhartha Gautama reprezintă hipotextul acestui roman popular.

BIBLIOGRAFIE

- Bhose, Amita, *Maree indiană. Interferențe culturale indo-române*, București, Mihai Dascălu Editor, 1998.
- Buddha, *Dhammapada*, București, Herald, 2006.
- Buswell Jr, Robert E.; Lopez Jr, Donald S., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, Princeton & Oxford, Princeton University Press, 2014.
- Carrithers, Michael, *The Buddha. A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Cartoian, Nicolae, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- Keown, Damien; Prebish, Charles S., *Encyclopedia of Buddhism*, London and New York, Routledge, 2010.
- Kohn, Sherab Chödzin, *A Life of the Buddha*, Boston & London, Shambala Publications, 2009.
- Lally, Jagjeet, *India and the Silk Roads*, London & Noida, HarperCollins Publishers, 2021.
- Mazilu, Dan Horia, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, Editura Minerva, 1981.
- Mihălcescu, Ioan (ed.), *Varlaam și Ioasaf*, București, Casa Școalelor, 1943.
- Nāgārjuna, *Mulamadhymakakarika*. Translated into English by Geshe Kalsang Wangmo, 2018; <https://tushita.info/wp-content/uploads/2018/07/Nagarjunas-Mulamadhymakakarika-Translation-by-Geshe-Kelsang-Wangmo-2018.pdf> (accesat la 28.04.2024).
- Prince, Gerald, *A Dictionary of Narratology*, Revised edition, Lincoln & London, University of Nebraska Press, 2004.
- Śantideva, *Intrarea pe calea iluminării*, Studiu introductiv: Ovidiu Cristian Nedu, traducere și note de Radu-Claudiu Canahai, București, Editura Herald, 2006.
- Zamosky, Lisa, *Siddhartha Gautama. The Buddha*. Huntington Beach, Teachers Created Materials, 2007.

Interferențe lingvistice și culturale

Termeni pentru „sașiu” în graiurile oltenești

Ilona BĂDESCU

Universitatea din Craiova,
Facultatea de Litere

Abstract: Our article deals with a lexico-semantic and etymological analysis of terms used in the Oltenian dialects for *sașiu* (“a person with strabismus”). Our analysis is based on the material registered on maps 30 and 31 from volume I of the *NALR Oltenia*. In the Oltenian dialects, the onomasiological field of the terms referring to *sașiu* presents a great lexical richness. The maps registered primary words, derived words, compound words, as well as different verbal or noun phrases by which a person with strabismus is called, in a derogatory way.

Keywords: „sașiu”, categories of terms, meanings, *NALR Oltenia*, dictionaries

1. INTRODUCERE

Una dintre calitățile cele mai apreciate de oameni, dar și cea mai căutată, cea mai râvnită ori cea mai invidiată a fost frumusețea. Frumusețea umană, ale cărei tipare au diferit de-a lungul istoriei, a fost sursă de inspirație pentru poeți, pictori și sculptori și a generat modele care au fascinat generații. Dar, aceeași frumusețe admirată de unii, a fost generatoare de invidie sau de ură, ducând până la comiterea de crime sau, așa cum spun legendele, la declanșarea de războaie. Mereu de actualitate, nu de puține ori, fascinația pentru frumusețe s-a transformat în obsesie pentru perfecțiunea fizică, ceea ce azi, mai mult ca oricând, este atât de evident.

Pe de altă parte, orice deviere de la normalitatea fizică nu a putut și nu poate trece neobservată într-o lume plină de prejudecăți pentru care defectele fizice, oricât de neînsemnate ar fi, reprezintă unul dintre motivele de a ne umili, de a ne desconsidera sau de a ne marginaliza semenii care au avut neșansa de a nu se încadra în tiparele normalității fizice. Mai mult, în special în perioada Evului Mediu, mai ales în vestul Europei, persoanele cu anumite dizabilități fizice au fost stigmatizate, prigonite și chiar pedepsite, deoarece erau considerate ca fiind reprezentante ale lumii decăzute în păcat ori o încarnare a răului.

În plan lingvistic, această atitudine are ca rezultat apariția unor bogate și variate serii sinonimice care cuprind diferiți termeni, derivate ale lor și sintagme care pot fi spuse în glumă, zeflemitor, ironic, mergând până la bătaie de joc sau insultă. Mai mult, unii dintre acești termeni calificativi, precum și anumite derivate ale lor, au devenit mai întâi porecle și, ulterior, nume de familie: *Ceacâru*, *Chioru*, *Ciunga*, *Chiungu*, *Ciungan*,

Ciungulescu, Paliu, Pancu, Panchios(u), Parnia, Surdescu, Surdu, Surdulescu, Surdilă, Șchiopu, Șchiopescu, Șchiopârlan, Șchiopoiu, Știopu, Știrbei, Știrbu, Știrboiu, Știrbulescu, Știrbuț¹ etc.

În articolul de față ne-am propus să analizăm termenii folosiți în graiurile oltenești pentru noțiunea „sașiu” având ca punct de reper *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. I (NALR Olț.). Pentru gruparea termenilor în funcție de sensuri, am pornit, în primul rând, de la definițiile din *Dicționarul limbii române* (DLR), am utilizat, de asemenea, *Dicționarul etimologic al limbii române* (DER) și *Micul dicționar academic* (MDA), precum și dicționare regionale: *Dicționar de arhaisme și regionalisme* (DAR), *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice* (DGS), *Dicționar de termeni oltenești* (DTO).

2. ANALIZA CORPUSULUI

Punctul de plecare în alcătuirea corpusului l-au constituit două hărți din *NALR Oltenia*, volumul I, care cartografiază răspunsurile la întrebările „Cum spuneți că-i omul care se uită cu un ochi într-o parte și cu altul în altă parte?” (harta 30) și „Dar dacă e femeie?” (harta 31). Hărțile înregistrează o bogată și variată serie de termeni, derivate ale acestora, diferite sintagme, precum și expresii prin care este denumită, într-o manieră vădit depreciativă, o persoană cu strabism.

2.1. Termeni cu sensul „strabic”

2.1.1. Termenul **chior** (< tc. *kör* „orb” – cf. DLR, s.v., DER, s.v.) este înregistrat pe harta 30, ca unic răspuns în punctele 908 (*îi tot kor*), 936, 989, ca prim răspuns în punctele 904 (*tot kor*), 970, 987, ca al doilea răspuns în punctele 925 (*îi cam kor*), 977, 982, 984, 988, 998 și ca al treilea răspuns în punctul 968. Răspunsul din punctul 982 a fost completat de informator cu precizarea „[se mai spune] și kor, că să uîță cruțîș”, iar pentru răspunsurile din punctele 968 și 998 anchetatorul a consemnat faptul că termenul **chior** este depreciativ.

Forma de feminin, **chioară**, a fost consemnată, pe harta 31, ca unic răspuns în p. 925 (*îi cam kôără*), 936 (*kôără*), 970, 987, 988, 989 (*kôără*), 998 (*tot kôără*) și ca răspuns secund în p. 977, 984.

Compararea celor două hărți pune în evidență faptul că nu există un paralelism între termenii înregistrați: forma **chioară** apare numai ca unic răspuns în mai multe puncte decât corespondentul masculin și ca răspuns secund numai în două puncte. De asemenea, trebuie precizat că în punctul 908, unde, pe harta 30 forma de masculin este consemnată ca unic răspuns, pe harta 31 este notat faptul că informatorul nu a știut să răspundă.

2.1.2. Consemnat în șapte puncte p. 920, 940, 945, 953, 954, 959, 966 (*kortui*, *kortuie*), **chiortui** (harta 30) și varianta sa feminină, **chiortuie** (harta 31), sunt înregistrate numai ca unic răspuns. Absent din dicționarele generale, termenul ar putea fi pus în legătură cu **chiort** „colț, ungher; corn” < cf. mg. *kürt* „corn”, *kürtö* „horn” (DLR, s.v.) sau

¹ Apud Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, pp. 108, 116, 131, 315, 350, 351, 354, 430, 433, 437.

ar putea fi o contopire a lui *chior* cu *tui*, *tuie* (cu etimologie necunoscută, cf. *tehui*, *hututui*, *tuieș* – MDA, s.v.), care în graiurile oltenești are sensul „care este țicnit, care este zăpăcit” (MDA, s.v.; DAR, s.v., DGS; s.v., DTO, s.v.). Astfel, alături de încărcătura semantică, *chiortui* este caracterizat și de o mai mare expresivitate și un puternic caracter depreciativ. Această explicație poate fi susținută de faptul că sunt consemnați și alți termeni, cum ar fi *chiomp*, *panc* sau *paliu*, care, pe lângă sensul de „strabic”, au și sensurile „într-o ureche”, „nebun”, „aiurit”, „zăpăcit”.

2.1.3. Termenul *ceacâr* (< tc. *çakır*; cf. bg. *čakăr* (DLR s.v., DER s.v., MDA s.v.) este înregistrat ca unic răspuns pe cele două hărți, în punctele 906, 911 (*čacír*, respectiv *čacíră*). Pe ambele hărți, în punctul 950, cele două forme adjectivale sunt însoțite de determinantul *de ochi* (*čecír* / *čecíră de ʷojk*).

În punctul 903, *ceacâr*, *ceacără* apar notate ca prim răspuns, iar în punctul 932, pe harta 30, *ceacâr* este înregistrat ca răspuns secund, în vreme ce, pe h. 31, în același punct, *ceacără* este unicul răspuns.

2.1.4. Ambele hărți înregistrează termenii *paliu*, respectiv *palie*, cu etimologie necunoscută, în punctele 924, 927, 928, 930 (*palíu*, respectiv *palíe*), ca unic răspuns.

2.1.5. Un alt termen, *chiormaliu*, este înregistrat pe harta 30 (*kormalíu*) ca unic răspuns în punctul 979, ca prim răspuns în punctul 971 și ca al doilea răspuns în punctul 993. În schimb, forma *kormalíe* este consemnată ca unic răspuns în punctele 971 și 993 și ca al treilea răspuns în punctul 979. Variantă a lui, *chiorbaliu*, termenul fiind înregistrat cu circulație în Oltenia și Muntenia, este explicat de Emil Suciu² ca fiind rezultatul contaminării lui *chior* cu *chiombaliu* „sașiu”.

2.1.6. Termenul *chiomb* este atestat în punctele 902 și 918: forma de masculin ca răspuns secund, *ʷom kiomb* (harta 30, punctul 902), și *îi kiomb* (harta 30, punctul 918), iar forma de feminin, *chioambă*, ca unic răspuns pe harta 31, *kómbă* (punctul 902), *koámbă* (punctul 918).

În ceea ce privește etimologia, *chiomb*, cu varianta *chiomp*, în DLR, s.v., DER, s.v., MDA, s.v., apare cu etimologie necunoscută. Scriban (apud DER s.v.) propune rus. *temnyĩ* „obscur”, iar DLR s.v. îl pune în legătură cu mg. dialectal *tömpe* „prost”. După Ciorănescu³, explicația propusă de autorii DLR, nu se poate susține, și își argumentează obiecția prin marea răspândire a cuvântului, a cărui circulație nu se reduce numai la Moldova, Bucovina și Transilvania de Nord.

2.1.7. Adjectivul *chiordiș* este înregistrat pe harta 30, în două puncte: ca prim răspuns în punctul 916 (*ʷom kiordíș*) și ca răspuns secund în punctul 907 (*îi kiordíș*), în schimb, femininul *chiordișe* apare ca prim răspuns în punctul 907 (*îi k'íordíșe*) și ca unic răspuns în punctul 916 (*kiordíșe*). Termenul *chiordiș* este explicat printr-o contaminare a lui *chior* cu *cordiș* (despre privire) „strâmb, oblic, într-o parte, pieziș, chiorăș” (DLR, s.v.) ori este considerat o variantă a lui *chiorăș* (MDA, s.v.).

² Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 229.

³ Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura SAECULUM I.O., 2002, p. 180.

2.1.8. Dintre răspunsurile cartografiate, anumiți termeni au fost consemnați numai în câte un punct. Unii dintre ei⁴, creații expresive, cu o evidentă nuanță ironico-depreciativă, înregistrați și în dicționarele de termeni regionali, nu apar în dicționarele explicative și etimologice consultate:

- adjectivul **chiompaliu**⁵, forma de masculin derivată de la *chiomp*, este notat pe harta 30, în punctul 974 (*kompaliu*), în același punct de pe harta 31 fiind consemnată și varianta sa feminină, *kompaliie*;
- adjectivul **chionț**, neînregistrat în DLR, este notat pe harta 30, în punctul p. 997 (*könť*), ca răspuns secund, forma de feminin, *koántă*, fiind unicul răspuns în același punct de pe harta 31;
- **chionțoban**, augmentativ de la *chionț*, este înregistrat, ca al treilea răspuns, pe harta 30, în punctul 994 (*könťobán*), iar femininul *koňtobánă* apare în același punct, pe harta 31, ca prim răspuns;
- derivatul **chioraliu**⁶, forma de masculin de la *chior*, este înregistrat pe harta 30 ca unic răspuns, în punctul 991 (*koralíu*) și ca răspuns secund în punctul 990 (*koralíu*), în vreme ce forma de feminin, *koralíě*, apare ca unic răspuns în ambele puncte;
- adjectivul **chiorsoc**, probabil un derivat de la *chior* cu sufixul *-oc*, este înregistrat ca răspuns secund pe harta 30, în punctul 994 (*korsóc*), harta 31, înregistrând în același punct femininul *korsóáčă*;
- un alt augmentativ, adjectivul **chiortopan** (harta 30), și varianta sa feminină, **chiortopană** (harta 31), sunt înregistrate ca răspunsuri unice în punctul 944 (*kortopán*, respectiv *kortopánă*);
- termenul **chiozmac** este consemnat ca răspuns secund pe harta 30, în punctul 972 (*kózmác*), iar femininul *kózmáčă* apare ca unic răspuns în același punct de pe harta 31;
- ca răspunsuri unice, în punctul 973 sunt înregistrate adjectivele **chiurteag**, pe harta 30 (*kurteág*) și **chiurteagă**, pe harta 31 (*kurteágă*);
- **pachios**, neînregistrat în DLR, apare ca al treilea răspuns pe harta 30, punctul 932 (*pakós*), iar *pakoásă* ca răspuns secund pe harta 31;
- adjectivul **panc**, care în dicționarele explicative apare cu sensul de „nebun, trăsnit, aiurit, zăpăcit, țicnit” (cf. DLR s.v. și MDA s.v.) și cu etimologie nesigură, este înregistrat ca prim răspuns pe harta 30, punctul 976, în forma *le cam pañc*, iar forma de feminin, *pánčă*, este unicul răspuns în același punct, pe harta 31;
- termenul **panchion** (derivat regresiv din *panchioană*, cf. DLR s.v.) apare ca prim răspuns pe harta 30, punctul 975 (*pañkón*), iar femininul, *pañkóánă*, este înregistrat ca unic răspuns în același punct, pe harta 31;

⁴ În cazul derivatelor cu sufixe augmentative, acestea „se constituie în mijloace de exprimare a atitudinii subiectului vorbitor față de „obiectul” comunicării”, subliniind o atitudine negativă a locutorului. (Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 100).

⁵ Derivatul poate avea atât sensul general „care este ceea ce exprimă baza”, precum și ideea de aproximare (cf. I. Coteanu, A. Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană, Vol. II, Vocabularul*, București, Editura Didactică și pedagogică, 1975, pp. 167-168); cf. răspunsurile *e cam chior*, *e cam chioară*, *e cam panc*. Prin funcția sa de aproximare, sufixul potențează conținutul semantic, introducând și o notă de ironie.

⁶ Vezi *chiompaliu*.

- termenii **pandaochi** și **pandaoache** (neînregistrați în DLR) sunt consemnați ca răspunsuri secunde în punctul 903 de pe harta 30 (*panda^uók*), respectiv pe harta 31(*pandaúák*);
- **panțachior** (neînregistrat în DLR, ar putea fi rezultatul contaminării dintre *panceaur* „nebun, trăznit, aiurit, zăpăcit, țicnit” + *chior*) este înregistrat ca răspuns secund pe harta 30, în punctul 929 (*îi panțakór*), iar *panțachioară* este unicul răspuns pe harta 31, în același punct (*îi panțakoáră*);
- **parniu**, înregistrat în dicționare cu sensul „zăpăcit, capiu” și cu etimologie necunoscută (cf. DLR, s.v., DER s.v., MDA, s.v.), este consemnat ca unic răspuns, ca și varianta feminină, în punctul 963: *parñiu* (harta 30), *parñiě* (harta 31);
- termenul **pleșuv** (< bg. *plešiv*) este consemnat pe harta 30, în punctul 982 (*plešúv*), ca prim răspuns, iar forma feminină, *plešúvă*, apare ca unic răspuns în același punct. Prezența acestui termen ca răspuns pentru „sașiu” poate avea la bază analogia dintre suprafața netedă și lucioasă a capului lipsit de păr, care evidențiază forma bombată a craniului, și globul ocular.
- termenul **sașiu** < tc. *șași* (DER s.v.), în formele *șașíu*, *șașíe*, este înregistrat numai în p. 942 de pe cele două hărți, ca unic răspuns;
- **zbanghiu**, pentru a cărui etimologie se propune țig. *bango* „răsucit, strâmbat” (DLR s.v., DER s.v.), este consemnat pe harta 30, în punctul 912 (*zbanǵíu*), în același punct de pe harta 31 fiind înregistrată varianta feminină, *zbanǵíe*.

2.2. Sintagme verbale

Sintagmele verbale sunt formate, în majoritatea cazurilor, din verbul *a se uita* (< lat. **oblitare* < *oblitus*), izolat *a vedea* (< lat. *videre*) și *a căta* (forma sincopată a lui *a căuta* < lat. **cautare*), și un determinant adverbial al cărui sens implică ideea de pierdere a paralelismului ocular, faptul că globii oculari nu se mișcă coordonat, că nu privesc în aceeași direcție în același timp, că unul dintre ochi deviază de la axa normală.

2.2.1. *a se uita* + determinanți caracterizați de semul „într-o parte, oblic”

- **a se uita chiorâș** (< *chior* + sufixul *-âș /-iș*): *să ȳtă kōrîș¹* este înregistrat pe ambele hărți ca unic răspuns în punctul 935, ca prim răspuns în punctul 922, ca răspuns secund în punctul 921. Pentru alte puncte în care această sintagmă a fost înregistrată, răspunsurile nu mai sunt în oglindă:

- pe harta 30, punctul 923, să *úířă kŕíš* este unic răspuns, în vreme ce, pe harta 31, în același punct este consemnată sintagma să *úířă kŕără*;
- pe harta 30, punctele 925 (să *úířă kŕíš*), 972, 988, (să *úířă kŕíš*), sintagma *se úířă chiorâș* este înregistrată ca prim răspuns, răspunsul secund fiind *î cam kŕ, kŕ*, respectiv *kŕkŕkŕkŕozmác*, pe harta 31 fiind consemnate numai echivalentele feminine ale adjectivelor – *î cam kŕără, kŕără*, respectiv *kŕzmácă*. O situație similară se întâlnește și în punctele 970 și 976, unde sintagma să *úířă kŕíš* apare ca răspuns secund, primul fiind *kŕ*, respectiv *ie cam paŋc*, harta 31 înregistrând un singur răspuns – *kŕără*, respectiv *pánčă*;
- pe harta 30, în punctul 934 este înregistrat răspunsul să *úířă kŕíš*, ca răspuns secund, iar informatorul a completat cu precizarea *î mai zícê uokílă*, epitet

înregistrat în același punct și pe harta 31 ca determinant al substantivului *femeie*, sintagma *femeie* ^u*okîlă* fiind și singurul răspuns consemnat;

- pe harta 30, în punctul 941, *să uîtă korîș* este consemnat ca al treilea răspuns și cu precizarea „se uită cu un ochi chiorâș”, în schimb, pentru varianta feminină pe harta 31, în punctul 941 nu există termenul întrebant;

- **a se uita pâlîș** (< *pâlî* + sufixul *-îș* (DER s.v.): sintagma *să uîtă pâlîș* este înregistrată pe ambele hărți ca unic răspuns în punctul 952 și în varianta *să uîtă pâlîș* în punctele 915, 939; ca prim răspuns în punctul 950 (*să uîtă pâlîș*) și ca răspuns secund în punctul 960 (*să uîtă pâlîș*);

- **a se uita poncîș** (< *ponc*, explicat din mg. *ponk* „deal” – DLR s.v., MDA s.v. + sufixul *-îș*): sintagma *să uîtă poncîș* este înregistrată, pe ambele hărți, în punctele 913, 943 și 964, ca unic răspuns, iar în punctele 922, 968, ca răspuns secund.

Numai pe harta 30, sintagma este notată ca prim răspuns în punctele 918 și 946, și ca răspuns secund în punctul 971.

- **a se uita pieziș** (< *piez*, forma învechită și regională de la *piază*, + sufixul *-îș*): cu o singură atestare, sintagma *să uîtă peziș*ⁱ apare consemnată pe ambele hărți în p. 961, ca prim răspuns;

- **a se uita paliu** (*paliu*, cu etimologie necunoscută): cu o singură atestare, în punctul 934, de pe harta 30, sintagma *să uîtă paliu* este însoțită de precizarea informatorului că omului care se uită cu un ochi într-o parte și cu altul în altă parte îi *mai zîce* ^u*okîlă*, iar pentru o femeie sașie, pe harta 31, în același punct s-a consemnat sintagma nominală *femeie* ^u*okîlă*;

- **a se uita chiorește** (< *chior* + sufixul *-ește*), sintagmă înregistrată în punctul 904, pe harta 30 ca al doilea răspuns, iar pe harta 31 ca unic răspuns: *să uîtă korêște*.

2.2.2. a se uita + determinanți caracterizați de semul „spre colțul ochiului”

2.2.2.1. a se uita + un adverb

- **a se uita chiordiș**: sintagma *să uîtă kordîș* este înregistrată pe ambele hărți ca unic răspuns în punctele 910, 914, 926, 933, 948 (*să uîtă kordîș*), 951 (*să uîtă kordîș*), 967, 978, ca prim răspuns în punctele 907 (*să uîtă kordîș* / *kordîșe*), 921, 960 și ca răspuns secund în punctul 947 (*să uîtă kordîș*). Alături de aceste situații de echivalență între cele două hărți, există și puncte în care au fost consemnate răspunsuri diferite.

Pe harta 30, în punctele 909, 946, 956, 965, sintagma *să uîtă kordîș* este înregistrată ca răspuns secund, iar pe harta 31, în aceleași puncte, este consemnat ca unic răspuns. Tot ca răspuns secund este înregistrată și în punctul 987, dar pe harta 31 singurul răspuns este adjectivul *kôără*.

Pentru punctul 916, sintagmei *să uîtă kordîș*ⁱ, înregistrată pe harta 30 ca prim răspuns, pe harta 31 îi corespunde adjectivul *kordîșe*. O situație similară există și în punctul 955, cu deosebirea că *să uîtă kordîș*, respectiv *kordîșe*, sunt răspunsuri unice.

Pe harta 30, punctul 929, sintagma *să uîtă kordîș* este înregistrată ca prim răspuns, pe harta 31 fiind consemnat numai echivalentul feminin celui de-al doilea

termen, *îi panṭakḡără*. În schimb, varianta *să úiṭă ḡoldiṣ*, care ocupă primul loc în punctul 992 de pe harta 30, pe harta 31 este unic răspuns.

În punctul 968, pe ambele hărți, *să úiṭă kordṣ* este consemnat ca prim răspuns.

De asemenea, trebuie precizat și faptul că, în urma mai multor insistențe și reveniri, anchetatorul a constatat că, în punctele 909 și 910, informatorii nu folosesc termenul *chiordiṣ* ca adjectiv.

- **a se uita chiontui**: sintagma *să úiṭă kontui* este înregistrată ca unic răspuns pe ambele hărți, în punctul 957, și ca răspuns secund în punctul 961, pe ambele hărți.

În vreme ce, pe harta 30, în punctul 941, ca prim răspuns este consemnată sintagma *să úiṭă kortui*, iar ca răspuns secund *să úiṭă korduī*, pe harta 31 nu există răspuns pentru întrebarea formulată.

- **a se uita chiombiṣ** (< *chiomb* + sufixul *-iṣ*): *să úiṭă kombiṣ* este înregistrat o singură dată, pe harta 30, punctul 902; pe harta 31, în același punct a fost consemnat adjectivul *kḡmbă*.

2.2.2.2. a se uita + un grup nominal

Numai pe harta 30, în două puncte, au fost consemnate sintagmele: **se uită cu chioarda** (< reconstituit din *chiordiṣ*, după expresia), în punctul 916 (*să úiṭă cu kḡarda*), ca răspuns secund, și **om care se uită cu chioarda**, în punctul 956 (om căre *să úiṭă cu kṭarda*), ca prim răspuns. Conform DLR, *chioardă* este reconstruit din *chiordiṣ*, după expresia *a trage cu coada ochiului*.

2.2.3. a se uita / a căta + un determinant caracterizat de semul „privire urâtă”

- **a se uita șerpește** (< *șarpe* + sufixul *-ește*): sintagma *se uită șerpește* este înregistrată pe ambele hărți ca unic răspuns în punctele 937 (*să úiṭă șărpeṣṭě*), 983 (*să úiṭă șerpéște*), 985 (*să úiṭă șerpéște*), 995 (*să úiṭă șărpéște*); mai este înregistrată ca prim răspuns în punctele 932 (*să úiṭă șerpéște*), 965 (*să úiṭă șerpéște*), 990, 993, 994, 998 (*să úiṭă șărpéṣṭě*) și ca răspuns secund în punctele 975, 992 (*să úiṭă șărpéște*), numai pe harta 30;

- **a căta șerpește**: izolat, sintagma *cătă șărpéște* a fost consemnată numai pe harta 30, ca prim răspuns, în punctul 997.

2.2.4. a se uita + determinanți caracterizați de semul „încrucișat”

- 2.2.4.1. **a se uita + adverb**: sintagma *se uită cruciṣ* este notată în punctul 938 (*să úiṭă cruṭiṣⁱ*) de pe ambele hărți ca unic răspuns; este înregistrat ca prim răspuns numai pe harta 30, în punctele 909 (*să úiṭă cruṭiṣ*) și 931 (*să úiṭă cruṭiṣ*) și pe harta 31, ca unic răspuns, în punctul 931;

- 2.2.4.2. **a se uita + grup nominal**: *se uită în cruce* este înregistrat pe ambele hărți, în punctul 980 ca unic răspuns (*să úiṭă în_ crúce*).

2.2.5. a se uita + determinanți caracterizați de semul „lipsa coordonării în mișcarea ochilor”

- **a se uita risipit** (< *risipi* < bg. *razsipja*, srb. *rasipati* – DLR, s.v.), înregistrat pe ambele hărți, ca unic răspuns, în punctul 919 (*să úiṭă riṣăpít*);

- **se uită patrat** (< patru + sufixul -at, după lat. *quadratus*, it. *quadrato*, germ. *Quadrat*) cu o singură atestare, pe ambele hărți, în punctul 962 (*să úitǎ patrát*), ca unic răspuns.

2.2.6. *a se uita* + determinanți care implică ideea de boală, de lipsă parțială a vederii

Numai pe harta 30 au fost înregistrate două răspunsuri a căror semantică are legătură cu o patologie a organului vederii, **nu vede bine**, în punctul 905 (*nu vȇde bińe*), și **se uită rău**, în punctul 986 (*să úitǎ rău*), împreună cu *e beteag de ochi*.

2.3. Sintagme nominale

Cu câte o atestare, pe cele două hărți mai sunt înregistrate și sintagmele nominale:

- **cu ochi amestecați**, ca prim răspuns în punctul 984 (*cu ʋókǐ amestecǎț*), adjectivul participial *amestecați* (< *amesteca* < lat. **ammixticare*) susținând semantismul metaforic al sintagmei, care se bazează pe „lipsa coordonării în mișcarea ochilor”;

- **beteag de ochi**, sintagmă înregistrată pe ambele hărți, în punctul 986: *beteág dē ʋók* (harta 30), *beteágǎ dē ʋók* (harta 31). Termenul *beteag* (< mg. *beteg* „bolnav”, iar cu referire la ființe „cu un defect corporal (și bolnăvicios în urma acestuia), infirm, neputincios” – DLR, s.v.), face ca sintagma să ducă cu gândul la ideea de boală, iar precedat de prepoziția *de* indică organul bolnav;

- **cu ochiul mierl** (*mierl* nu este înregistrat în DLR), ca unic răspuns în punctul 996 (*cu ʋókǔ mǐerl*).

2.4. Expresii

Izolată, în două puncte de pe harta 30, au fost înregistrate și două expresii prin care se exprimă într-o manieră plastică ideea că un ochi este răsucit într-o direcție diferită de celălalt: **se uită cu un ochi la slănină și cu unu la făină**, în punctul 917 (*să úitǎ cu-n ʋók la sclǎnínǎ și cu únu la făǐnǎ*) și **se uită cu un ochi la gaie și cu unu la tigare**, în punctul 969 (*cū ʋoǐk la gǎǐě și cu únu la tigǎǐě*). Trebuie menționat și faptul că ambele răspunsuri sunt însoțite de precizarea anchetatorului că „întrebarea sau răspunsul l-a făcut pe informator să râdă”.

În aceleași puncte de pe harta 31, pentru forma de feminin de lui *sașiu* apare notat că informatorul nu a știut să răspundă.

CONCLUZII

Temenii cartografiati pe cele două hărți care au fost supuși analizei noastre, se constituie într-o bogată și variată serie de termeni și sintagme.

Seria sinonimică prin care, în graiurile oltenești, se face referire la o persoană cu strabism, prezintă câteva particularități:

- caracterul polisemantic al celor mai mulți termeni, iar ceea ce trebuie precizat este faptul că unii dintre ei, alături de sensul „strabic”, de cele mai multe ori sens

secundar, au și sensurile „într-o ureche”, „nebun”, „aiurit”, „zăpăcit”, ceea ce ilustrează implicarea unei atitudini de desconsiderare în conținutul semantic al acestora;

- sinonimele sunt, cu mici excepții, creații expresive prin care se exprimă într-o manieră plastică ideea că unul sau ambii ochi deviază de la axa normală;
- alături de încărcătura semantică, toate sinonimele analizate sunt caracterizate atât de o mai mare expresivitate, cât și de un puternic caracter depreciativ.

Sistematizarea și ierarhizarea termenilor în funcție de frecvență a pus în evidență faptul că cele mai multe răspunsuri sunt sintagme verbale referitoare la modul de a privi, pentru situațiile în care ochii funcționează dizarmonic. De asemenea, trebuie precizat că, frecvent, în același punct au fost înregistrate fie câte două astfel de structuri, fie sintagma verbală este însoțită de un adjectiv epitet ca al doilea răspuns, prezența componentei subiective fiind relevantă.

Organizarea materialului lexical oferit de cele două hărți pune în evidență modele ale imaginărilor lingvistice rezultate din coroborarea modului în care membrii unei comunități percep și se raportează la o realitate vizând anumite defecte umane de natură fizică, cu atitudinea subiectivă, ironico-depreciativă, față de aceasta.

BIBLIOGRAFIE

- Bădescu, I., *Dicționar de termeni oltenești*, Vol. I-II, Craiova, Editura Universitaria, 2018, 2019.
- Bulgăr, Gh., Constantinescu-Dobridor, Gh., *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, Editura Saeculum Vizual, București, 2002.
- Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura SAECULUM I.O., 2002.
- Coteanu, I., Bidu-Vrănceanu, A., *Limba română contemporană, Vol. II, Vocabularul*, București, Editura Didactică și pedagogică, 1975.
- Ionică, I., Marin, M., Marinescu, A., Mărgărit, I., Teaha, T., *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, Vol. I-III, București, Editura Academiei Române, 2009, 2010, 2011.
- Iordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Irimia, Dumitru, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom, 1999.
- Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. I, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei RSR, 1967.
- Cuciu, E., *Influența turcă asupra limbii române*, Vol. I, *Studiu Monografic*, Vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2009, 2010.

Supranume de origine română din satul Popina, județul Silistra (2)

Boryana EMILIYANOVA

Universitatea „Sf. Chiril și Metodie” din Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract: This paper presents 19 family nicknames of Romanian origin from the village of Popina, Silistra district, Bulgaria. Most of these anthroponyms originate from nicknames. Only four of them have evolved into formal family names.

Keywords: *anthroponymy, nickname, surname, Bulgarian, Romanian*

1. SUPRANUMELE BULGĂREȘTI

Supranumele (bg. *родови имена* „nume de neam”)¹ reprezintă o componentă esențială a antroponimiei bulgare. Ele sunt definite ca nume colective pentru un grup de familii care au un strămoș comun; în esență, sunt similare cu numele de familie, dar se diferențiază de acestea prin forma lor de plural².

În trecut, supranumele erau principalul mijloc de identificare a grupurilor de rudenie în cadrul unei comunități. Ele pot deveni nume de familie, dacă sunt înregistrate ca atare în documentele oficiale. Însă, de cele mai multe ori, supranumele nu se înregistrau și rămâneau formule antroponimice neoficiale, numele de familie oficiale fiind alcătuite cel mai adesea din prenumele bunicului. În prezent, supranumele se întrebuintează tot mai rar. În lingvistica bulgărească, aceste antroponime, care conțin informații lingvistice valoroase, sunt încă insuficient studiate³.

Supranumele pot proveni din antroponime, toponime, porecle, denumiri de profesii, de etnie ș. a⁴. Se pot forma, ca și numele de familie, cu ajutorul sufixelor *-ov*, *-ev*, *-in*, dar, spre deosebire de acestea din urmă, supranumele bulgărești au forma de plural. De exemplu, din prenumele *Dragan* provine numele de familie *Draganov* (sg) și

¹ Despre termenul *supranume* în lingvistica românească, vezi Camelia Firică, *Onomastică românească. Probleme teoretice privind categoriile antroponimice: poreclă și supranume*, în „Studia Romanica et Aglica Zagrabienisia” (SRAZ), University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, 2007, vol. LII, pp. 224-226.

² Т. Балкански, К. Цанков, *Енциклопедия на българската ономастика*, Велико Търново, Фабер, 2010, p. 394.

³ А. Чолева-Димитрова, *Народопсихологията, отразена в родовите имена на българите*, în „Български език”, LXIV, nr. 4, София, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин”, 2017, pp. 9-11.

⁴ Н. Ковачев, *Българска ономастика. Наука за собствените имена*, София, Наука и изкуство, 1987, pp. 158-159, 161.

supranumele *Draganovi* (pl). Alte tipuri de supranume bulgărești pot include sufixe diferite⁵.

De obicei, supranumele sunt utilizate cu articolul hotărât *-te*: *Draganovite*. Această întrebuintare poate fi comparată cu folosirea numelor de familie românești la plural, cu articolul hotărât: *Moromeții*, *Ioneștii* etc.

2. SUPRANUMELE DE ORIGINE ROMÂNĂ DIN SATUL POPINA, JUDEȚUL SILISTRA

În acest studiu sunt prezentate supranume de origine română din satul Popina, județul Silistra. În prezent, satul are 431 de locuitori. Este situat pe malul Dunării, la 37 km vest de orașul Silistra, într-o zonă cu contacte lingvistice bulgaro-române intense. Conform informatorilor, în trecut, din cauza războaielor ruso-turce, o mare parte din locuitorii din Popina s-au mutat în satul apropiat, Fundu, din România⁶, la nord de Dunăre. Ulterior, unii dintre cei plecați s-au întors în sat, iar între cele două așezări au fost menținute relații constante⁷. Astfel de informații despre relocarea populației din Popina și din alte localități din regiunea Silistra în România sunt cuprinse în cercetările lui Constantin Velichi⁸ și Maxim Mladenov⁹.

Materialul lingvistic a fost cules în timpul cercetărilor de teren asupra toponimiei din regiunea Silistra, desfășurate în perioada 2006–2008, și a fost completat cu informații noi în 2020, printr-o discuție pe pagina grupului de Facebook al satului Popina¹⁰. Cercetările întreprinse cu ajutorul rețelei de socializare Facebook s-au dovedit a fi foarte fructuoase, la cele 76 de supranume colectate în cursul cercetărilor de teren fiind adăugate încă 97 de supranume. Supranumele atestate sunt în total 173 și sunt formate cu ajutorul sufixelor *-ov*, *-ev* sau *-in*, de exemplu: *Doșcovi*, *Ravalevi*, *Dobbranchini*¹¹ etc. Dintre ele, 36 pot fi considerate de origine română, ceea ce reprezintă aproximativ 21%.

În prezent, în sat nu se observă bilingvism bulgar-român. În graiul satului, reprezentând graiul grebenților¹², au fost împrumutate cuvinte românești, iar unii dintre locuitori cunosc cuvinte și expresii uzuale românești. De cele mai multe ori, locuitorii satului nu sunt conștienți de originea română a supranumelor, acestea fiind explicate prin cuvinte bulgărești.

Într-un studiu precedent au fost incluse 17 supranume din Popina provenite din antroponime românești sau formate din antroponime bulgărești și componente de origine română. Acestea sunt împărțite în trei categorii: a) formate din antroponime românești: *Ghidulovi*, *Ghițoevi*, *Costicovi*, *Lupașcovi*, *Răducanovi*, *Udrevi*, *Șerbanovi*; b)

⁵ A se vedea T. Балкански, К. Цанков, *op. cit.*, p. 394.

⁶ În prezent face parte din comuna Chiselet, județul Călărași.

⁷ Aceste informații, cât și multe dintre informațiile referitoare la antroponimele studiate, se datorează domnului Ilia Ravalev, cercetător local, autorul cărții *Попина през вековете*, София, Пенсофт, 2022.

⁸ C. Velichi, Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828–1834, în „Romanoslavica”, XI, 1965, p. 70.

⁹ М. Сл. Младенов, *Българските говори в Румъния*, София, БАН, 1993, pp. 14, 19, 22.

¹⁰ Grup Facebook „Село Попина”, <https://www.facebook.com/groups/248077896348913/permalink/578677629955603/>, accesat la 21.03.2024. Participanții grupului, locuitori ai satului și descendenții lor, au contribuit cu amabilitate la colectarea și verificarea autenticității datelor lingvistice.

¹¹ În studiul de față supranumele sunt transcrise cu alfabetul român.

¹² Acest grai s-a păstrat în prezent în câteva sate de pe malul Dunării. A se vedea И. Кочев, *Гребенският говор в Силистренско (с особен оглед към лексикалната му система)*, София, БАН, 1969, pp. 5–6, 127–130.

formate din antroponime bulgărești cu ajutorul unor sufixe de origine română: *Decuțovi*, *Mitușevi*; c) formate din apelativul românesc *moș* și antroponime bulgărești: *Mășankovi*, *Mășcoiivi*, *Mășchirciovi*, *Mășmarinovi*, *Mășminciovi*, *Mășnecovi*, *Mășpenciovi*, *Mășsenkovi*¹³.

Studiul de față cuprinde restul de 19 supranume de origine română, care au fost formate din porecle, din nume de locuri (2.8) și denumiri de profesii (2.16).

Supranumele studiate sunt următoarele:

- 1.1 *Аверѣсковѣ* / *Averescovi* provine din porecla ironică *Averescu*, care a apărut în perioada interbelică. Conform informațiilor culese, omul poreclit astfel avea un palton militar pe care locuitorii satului l-au asociat cu mareșalul Alexandru Averescu, figură cunoscută în acea vreme. Familia nu mai locuiește la Popina, s-a păstrat doar amintirea acestui antroponim.
- 1.2 *Бабаяшеви* / *Babaiășevi*, înregistrat ca nume de familie *Бабаяшев*¹⁴, provine din rom. *baboiaș*, diminutiv al lui *baboi* „pește mic de orice specie”, „(reg.) biban”, „(reg.) guvid”, considerat a fi împrumutat din bg. *бабòй*¹⁵. Cf. numele de familie românesc *Baboiaș*, înregistrat în județul Ilfov¹⁶.
- 1.3 *Брезѣдеви* (*Бразѣюви*) / *Brezqevi* (*Brăzqiuvi*) provine din rom. *breaz*, împrumutat din bg. *брыз* „(de obicei despre bivoli) cu pete albe”¹⁷, cu sufixul *-oi*. Înregistrat ca nume de familie *Брезѣев*, atestat de asemenea în județele Vidin și Plevne¹⁸. Cf. antroponimul românesc *Brezoi(u)*¹⁹, toponimul *Brezoi*, oraș în județul Vâlcea.
- 1.4 *Гяровѣ* / *Ghiqrovi* provine din porecla *Гярама* / *Ghiqrata*, formată din rom. *gheară* cu articolul hotărât bulgăresc *-ta*. Rom. *gheară* a fost împrumutat în graiul grebenților, specific pentru Popina²⁰: bg. reg. *гяра*, atestat în satul apropiat Pozharevo cu sensul de „laba câinelui”²¹. Acest supranume poate fi comparat cu numele de familie românesc *Gheară*, *Ghiară*²².
- 1.5 *Жүговѣ* / *Jugovi* provine probabil din substantivul românesc *jug*, cf. numele de familie românesc *Jugu*²³.
- 1.6 *Кѣнповѣ* / *Caprovi* provine din rom. *capră*. Acest antroponim a fost atestat ca nume de familie *Kănpov* în nord-vestul Bulgariei²⁴.

¹³ Boryana Emiliyanova, *Родовѣ и фамилни имена от румънски произход от село Попина, област Силистра* (1), în C. Dărbășu, E. C. Zăbavă (coord.), *Frontiere și contacte. Fenomene locale, regionale și globale*, Brașov, Editura Universității Transilvania din Brașov, 2022, pp. 143-151.

¹⁴ Ст. Илчев, *Речник на личните и фамилни имена у българите*, София, БАН, 1969, p. 57.

¹⁵ *Mic dicționar academic* (MDA), Ediția a II-a, Univers Enciclopedic, 2010, <https://dexonline.ro/definitie-mdaz/baboia%C8%99>; <https://dexonline.ro/definitie-mdaz/baboi>, accesate la 21.03.2024.

¹⁶ D. Loșonți, *Contribuții la studiul numelor de familie din România (I)*, în „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie”, XI (1-2), Craiova, Editura Sitech, 2018, p. 74.

¹⁷ *Български етимологичен речник* (БЕР), vol. 1, София, БАН, 1971, p. 85.

¹⁸ Л. Селимски, *Фамилни имена от Северозападна България. Влашки елемент*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006, p. 80.

¹⁹ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei RSR, 1963, p. 216; I. Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 80.

²⁰ Acest grai s-a păstrat în prezent în câteva sate de pe malul Dunării. A se vedea M. Сл. Младенов, *Характеристика на говорите*, în *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*, София, Наука и изкуство, 1974, pp. 397-401.

²¹ И. Кочев, *op. cit.*, p. 129.

²² I. Iordan, *op. cit.*, pp. 218, 220.

²³ *Ibidem*, p. 269.

²⁴ Л. Селимски, *op. cit.*, p. 101.

- 1.7 *Капушеви* / *Căpușevi* provine din rom. *căpușă*, sau din bg. reg. *капуу* „căpușă (Ixodes)”, „(bot.) ricin (*Ricinus communis*)”, împrumutat din română²⁵.
- 1.8 *Каталюви* / *Cătăluvi* ar fi provenit, conform informațiilor colectate, din denumirea unui sat **Cătăloi*. Probabil este vorba despre toponimul *Cătălui*, numele unui lac și al unei mănăstiri, iar în trecut și numele satului de lângă lac, județul Călărași²⁶. Cf. numele de familie românesc *Cătălui*²⁷.
- 1.9 *Кокѡшови* / *Cocoșovi* provine din rom. *cocoș*. În antroponimia bulgară sunt înregistrate ca nume de familie două variante ale acestui antroponim: *Кокѡшов* și *Кокѡшев*, formate din rom. *cocoș*²⁸.
- 1.10 *Кърнови* / *Cărnovi* provine din rom. *cârn*. Cf. numele de familie românesc *Cărnă*²⁹. Cuvântul românesc a fost împrumutat în graiul grebenților: bg. reg. *кърнес* „cârn”³⁰.
- 1.11 *Мамалѡгови* / *Mămăligovi* provine direct din rom. *mămăligă* sau din bg. reg. *мамалѡга* „mămăligă”. Cuvântul a fost împrumutat din română în unele graiuri bulgărești³¹ și este uzual în regiunea Silistra. Cf. numele de familie românesc *Mămăligă*³². În antroponimia bulgarească este atestat doar un nume de familie asemănător: *Mimiligov*, la Silistra în 1893³³.
- 1.12 *Мокѡнови* / *Мосѡнови* provine din rom. *mosan*, împrumutat și în bulgară: bg. reg. *мокѡн*, *мокѡнин*³⁴, bg. lit. *мокѡнин*, pl. *мокѡни* „păstor român”, „bădăran, grosolan”³⁵. Antroponimul este atestat ca nume de familie *Мокѡнов* în nord-estul Bulgariei³⁶.
- 1.13 *Мѡнтеви* / *Muntevi* provine din rom. *munte*, cf. numele de familie românesc *Munte*³⁷.
- 1.14 *Нетеѡлови* / *Neteziłovi* provine probail dintr-o poreclă **Netezilă* < rom. *neted* cu sufixul -*ilă*, asemănător cu antroponimele *Surdilă* < *surd*, *Buzilă* < *buză* etc.³⁸. Cf. numele de familie românesc *Netedul*, *Neateda*³⁹, *Netedu* < *neted*⁴⁰.
- 1.15 *Нѡпруѡви* / *Năpruii*, înregistrat ca nume de familie *Нѡпруѡв*, provine din rom. *năprui*. Cf. numele de familie românesc *Năprui*⁴¹.

²⁵ БЕР 2, p. 226.

²⁶ R. Theodorescu, *Itinerarii medievale*, Editura Meridiane, 1979, pp. 168-169.

²⁷ Namespedia, <https://www.namespedia.com/details/Catalui>, accesat la 21.03.2024.

²⁸ Ст. Илчев, *op. cit.*, p. 264; Л. Селимски, *op. cit.*, p. 104.

²⁹ I. Iordan, *op. cit.*, p. 134.

³⁰ И. Кочев, *op. cit.*, p. 139.

³¹ БЕР 3, p. 632.

³² I. Iordan, *op. cit.*, p. 298.

³³ Ст. Илчев, *op. cit.*, p. 335.

³⁴ БЕР 4, p. 209.

³⁵ *Речник на българския език (онлайн)* (РБЕ), София, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин”, <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%Do%BC%Do%BE%Do%BA%Do%Bo%Do%BD%Do%B8%Do%BD/>, accesat la 21.03.2024.

³⁶ Ст. Илчев, *op. cit.*, p. 342.

³⁷ I. Iordan, *op. cit.*, p. 319.

³⁸ E. C. Zăbavă, *Structuri derivaționale în antroponimia din Oltenia*, Craiova, Editura Universitaria, 2010, pp. 125, 136, 137.

³⁹ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 335.

⁴⁰ I. Iordan, *op. cit.*, p. 332.

⁴¹ Namespedia, <https://www.namespedia.com/details/Napruui>, accesat la 30.03.2024.

- 1.16 Пандофàрови (Пантофàрови) / *Pandofàrovi (Pantofàrovi)*, conform informatorilor, din bg. *пантоф* „pantof de casă; papuc”, în graiul satului „pantof”. Supranumele este format dintr-un nume de meserie: rom. *pantofar* „обущар”, cu sonorizarea lui *t* din grupul *nt > nd* în varianta *Pandofàrovi*. Cf. numele de familie românesc *Pantofar(u)*⁴².
- 1.17 Пàтъркини / *Patàrchini* este format din porecla *Пàтърката* / *Pătàrcăta*, cu sufixul *-in*, cu mutarea accentului și trecerea lui *ă* din silaba accentuată în *a*. Porecla provine probabil din rom. reg. *potârcă* „lucru sau ființă rămasă mică”⁴³. Cf. numele de familie românesc *Potîrcă*, *Potărcă*⁴⁴.
- 1.18 Пърчи́кови / *Părcîcovi* provine probabil dintr-o poreclă de origine română. Cf. numele de familie românesc *Părcică*, *Percică*, care conform lui Constantinescu are la origine rom. *pârci* „negură groasă”, „țap”⁴⁵. Antroponimul bulgăresc ar putea fi format din rom. *pârci* sau din bg. *пърч*, reg. *пърч* „țap” cu sufixul românesc *-ică*. Pe de altă parte, se pot propune alte posibile etimologii: din rom. *percică* (reg.) „cârlionț, moț de pe frunte”⁴⁶, cu trecerea *e > ă*; sau, din prenumele bulgăresc *Пърчо* sau *Пєрчо*⁴⁷ cu sufixul românesc *-ică*, cf. numele de familie românesc *Parciuc*, *Parciulea* < bg. *Пърчо*⁴⁸.
- 1.19 Урлѐви / *Urlœvi* a provenit probabil din rom. *urloi* (pop.) „coș”, „burlan”, „stup”⁴⁹. Cf. numele de familie românesc *Urloiul*⁵⁰, *Urloiu*⁵¹. Supranumele a fost înregistrat oficial ca nume de familie sub forma *Орлѐв*, prin hipercorecția lui *u* în *o*.

3. TIPURI DE SUPRANUME DE ORIGINE ROMÂNĂ DIN SATUL POPINA

Toate supranumele de origine română au o structură tipică pentru supranumele bulgărești, fiind formate cu ajutorul sufixelor *-ov*, *-ev* sau *-in* și cu desinența de plural *-i*, de exemplu *Ghiàrovi*, *Căpușevi*, *Patàrchini*.

Deși supranumele prezentate conțin componente de origine română, în unele cazuri, etimonul supranumelor ar putea fi un cuvânt românesc împrumutat în graiului grebenților, tipic pentru Popina: *Ghiàrovi* < rom. *gheară* sau din bg. reg. *гяра*; *Căpușevi* < rom. *căpușă* sau din bg. reg. *канъу*; *Mămăligovi* < rom. *mămăligă* sau din bg. reg. *мамалъга*; *Мосанови* < rom. *mocan* sau din bg. reg. *мокàн*. În cazul supranumelui *Părcîcovi*, este posibil ca acest antroponim să fi provenit din bg. reg. *пърч* „țap”, dar având sufixul diminutival românesc *-ică*.

În majoritatea cazurilor, nu este cunoscută motivarea semantică a apariției supranumelor descrise. Unul dintre supranumele descrise provine dintr-un nume de

⁴² I. Iordan, *op. cit.*, p. 352.

⁴³ MDA, <https://dexonline.ro/definitie-mdaz/pot%C3%A2rc%C4%83>, accesat la 21.03.2024.

⁴⁴ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 352.

⁴⁵ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 348.

⁴⁶ MDA, <https://dexonline.ro/definitie-mdaz/percic%C4%83>, accesat la 21.03.2024.

⁴⁷ Ст. Илчев, *op. cit.*, pp. 382, 390.

⁴⁸ I. Iordan, *op. cit.*, p. 353.

⁴⁹ MDA, <https://dexonline.ro/definitie-mdaz/urloi>, accesat la 21.03.2024.

⁵⁰ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 465.

⁵¹ I. Iordan, *op. cit.*, p. 476.

loc: *Cătăluuvi* < toponimul *Cătălui*. Dintr-un nume de meserie este format supranumele *Pandofarovi* < rom. *pantofar*, posibil și supranumele *Mocanovi*, dacă se referă la meseria de păstor. Pe de altă parte, antroponimul *Mocanovi* s-ar putea referi de asemenea la originea etnică, la locul de origine din Transilvania, sau, ar putea fi format de la o poreclă motivată de semnificația de „bădăran, grosolan”.

Restul de 17 supranume provin, probabil, din porecle. Dispunem de informații exacte doar despre motivarea semantică a supranumelui *Averescovi* < porecla *Averescu*, apariția căreia se explică printr-o asemănare sau o asociere cu o personalitate cunoscută. Sunt cunoscute poreclele din care provin alte două supranume: *Ghirov* din porecla *Ghiqrata* < rom. *gheară*, și *Patărchini* < porecla *Pătărcăta*, probabil din rom. reg. *potârca*. Se pot face presupuneri despre poreclele din care au provenit celelalte supranume, mai ales atunci când există și nume de familie românești de aceeași origine. De exemplu, supranumele *Brezovei* ar putea fi format dintr-o poreclă **Brezoi(u)*, la fel ca și numele de familie românesc *Brezoi(u)*; supranumele *Cărnovi* – dintr-o poreclă **Cârnu*, asemănător antroponimului românesc *Cârnu* etc.

Astfel, supranumele provenite din porecle, majoritatea necunoscute, pot fi împărțite în câteva categorii:

- a) supranume care se referă la o asemănare fizică: *Averescovi*;
- b) supranume provenite din termeni referitori la animale: *Babaișevi*, *Ghirov*, *Caprovi*, *Căpușevi*, *Cocșovi*, probabil și *Părcicovi*, dacă a provenit din *pârți*;
- c) supranume care se referă la particularități psihice sau fizice: *Brezovei*, *Cărnovi*, *Neteziłovi*, *Năpruiuvi*, *Patărchini*, *Muntevi*, posibil și *Mocanovi*;
- d) supranume provenite din nume de obiecte: *Jugovi*, *Mămăligovi*, *Urlœvi*.

4. CONCLUZII

O parte considerabilă din supranumele atestate în satul Popina, sunt de origine română și sunt o dovadă a contactelor lingvistice bulgaro-române intense din regiunea Silistra. Majoritatea supranumelor prezentate în acest studiu sunt formate din porecle, care nu au fost atestate în cursul cercetărilor. Se observă două categorii de supranume cărora le aparțin mai multe dintre antroponimele descrise: supranumele provenite din termeni referitori la animale, și cele care se referă la particularități psihice sau fizice.

Supranumele bulgărești sunt puțin studiate deocamdată. Nefiind înregistrate oficial ca nume de familie, ele rămân cunoscute de obicei unei comunități restrânse. Numai patru dintre cele 19 supranume prezentate au devenit nume de familie: *Babaișevi* – numele de familie *Бабайшев*, *Brezovei* – *Брездев*, *Năpruiuvi* – *Нанпъев*, *Urlœvi* – *Орлов*. Acest fapt este semnificativ pentru importanța cercetărilor supranumelor din Bulgaria, multe dintre ele, în timp, sunt uitate și pot fi pierdute pentru onomastica bulgară.

Studiul de față completează informațiile referitoare la elementele românești din sistemul onomastic bulgar. În același timp, evidențiază oportunitățile oferite de tehnologiile informaționale moderne în cercetarea supranumelor bulgărești.

BIBLIOGRAFIE

Constantinescu, N. A., *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei RSR, 1963.

Emiliyanova, Boryana, *Родови и фамилни имена от румънски произход от село Попина, област Силистра* (1), în C. Dărăbuș, E. C. Zăbavă (coord.), *Frontiere si contacte. Fenomene locale, regionale și globale*, Brașov, Editura Universității Transilvania din Brașov, 2022, pp. 143-151.

Firică, Camelia, *Onomastică românească. Probleme teoretice privind categoriile antroponimice: poreclă și supranume*, în „Studia Romanica et Anglica Zagradiensia” (SRAZ), University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, 2007, vol. LII, pp. 215-257.

Iordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Loșonți, Dumitru, *Contribuții la studiul numelor de familie din România (I)*, în „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie”, XI (1-2), Craiova, Editura Sitech, 2018, pp. 70-89.

Theodorescu, Răzvan, *Itinerarii medievale*, Editura Meridiane, 1979.

Velichi, Constantin, *Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828-1834*, în „Romanoslavica”, XI, 1965, pp. 67-116.

Zăbavă, Elena Camelia, *Structuri derivaționale în antroponimia din Oltenia*, Craiova, Editura Universitaria, 2010.

Балкански, Т., Цанков, К., *Енциклопедия на българската ономастика*, Велико Търново, Фабер, 2010.

Илчев, Стефан, *Речник на личните и фамилни имена у българите*, София, БАН, 1969.

Ковачев, Николай, *Българска ономастика. Наука за собствените имена*, София, Наука и изкуство, 1987.

Кочев, Иван, *Гребенският говор в Силистренско (с особен оглед към лексикалната му система)*, София, БАН, 1969.

Младенов, Максим Сл., *Българските говори в Румъния*, София, БАН, 1993.

Равалиев, Илия, *Попина през вековете*. София, Пенсофт, 2022.

Селимски, Людвиг, *Фамилни имена от Северозападна България. Влашки елемент*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006.

Чолева-Димитрова, Анна, *Народопсихологията, отразена в родовите имена на българите*, în „Български език”, LXIV, nr. 4, София, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин”, 2017, pp. 9-33.

Surse online

Grup Facebook „Село Попина”, <https://www.facebook.com/groups/248077896348913/permalink/578677629955603/>, accesat la 21.03.2024.

MDA = *Mic dicționar academic*, Ediția a II-a, Univers Enciclopedic, 2010. <https://dexonline.ro/sursa/mdaz>, accesat la 30.03.2023.

Namespedia. *Enciclopedia numelor - statistici, etimologie, gen, anagrame, rime*, <https://ro.namespedia.com/>, accesat la 31.03.2024.

БЕР = *Български етимологичен речник*, т. I-, София, БАН, 1971-. <https://ibl.bas.bg/ber/>, accesat la 30.03.2023.

РВЕ = *Речник на българския език (онлайн)*, София, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин”, <http://ibl.bas.bg/rbe/>, accesat la 30.03.2023.

Lista informărilor

Dimitrina Ruseva Ivanova, n. 1951, studii secundare profesionale.

Ilia Ravaliev, n. 1942, studii superioare, filolog, cercetător local.

Ivan Petrov Ivanov, n. 1952, studii postliceale, fost primar.

Nadezhda Gancheva Georgieva, n. 1950, studii primare.

Petar Ivanov Kirchev, n. 1941, studii primare.

English Idioms and Expressions Related to Nationalities and Country Names

Corina Mihaela GEANĂ

*Universitatea din Craiova,
Facultatea de Litere*

Liliana TRONEA-GHIDEL

*Universitatea din Craiova,
Facultatea de Litere*

Abstract: Interest in idioms has grown in the past few decades. Idiomatic expressions are sequences of words whose meaning is not compositional. This means that the meaning of the expression is not derived from that of its components. As a way of making the language and speech more expressive and vivid, learners of English do not have to learn to translate idioms literally, but rather memorize their meaning. Otherwise, idioms will be Greek to them.

Keywords: *idiomatic expressions, nationality, connotation, literal, figurative*

Andreas Langlotz¹ defines an idiom as “an institutionalized construction that is composed of two or more lexical items and has the composite structure of a phrase or semi-clause, which may feature constructional idiosyncrasy”. In the same book, *Idiomatic Creativity*, Langlotz also argues that “idioms are peculiar linguistic constructions that have raised many eyebrows in linguistics and often confuse newcomers to a language”². In other words, idioms are expressions and phrases that are used with a figurative meaning, instead of what would be their literal meaning. These words, used in a specific way, form a meaning that is not directly extracted from each of their individual elements.

For this reason, idioms should be learnt by heart. The advantage is that these expressions enrich our English and will facilitate our understanding of a non-native language. In English there are many expressions alluding to other ethnicities which are worth looking at in reference to educational materials for English language learners. As

¹ Andreas Langlotz, *Idiomatic Creativity*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2006, p. 5.

² *Ibidem*, p. 6.

Burridge³ puts it: "Linguistic taunts of this kind are an international pastime". Hence, this paper discusses some of the most used nationality and ethnicity related idioms.

On the very thick list of Romanian expressions that have entered the common language, many of them are related to Turks: "do not be a Turk" (do not be stubborn) or "smoke like a Turk" (about someone who smokes excessively). In English there are also idiomatic expressions that allude to other nationalities and countries.

Although we can *talk for England* about these idiomatic expressions and their figurative meanings, it is best to present a few of the above mentioned nationality and country related idioms. The idioms and expressions are presented in an alphabetical order, followed by an example sentence.

As American as apple pie = very typical and normal in America.

Computer games are as American as apple pie.

Bermuda Triangle = a triangular area of the Atlantic whose boundaries are Bermuda, Miami and the Lesser Antilles; it is reputed to be site of numerous disappearances of planes and ships.

She described civil unions as the Bermuda Triangle of relationships.

Bring owls to Athens / Send owls to Athens = to undertake a pointless venture, one that is redundant, unnecessary or highly uneconomical. Synonym to *carry coals to Newcastle*.

Exporting olives to Greece seems like bringing owls to Athens.

Shipshape and Bristol fashion = In perfect order; existing, functioning, or operating exactly as desired, intended, or expected. Primarily heard in UK.

Everything is shipshape and Bristol fashion as the largest shopping centre prepares to open.

More front than Brighton = if you have more front than Brighton, you are very self-confident, possibly excessively so.

It seems to me that Jessica has more front than Brighton.

On Carey Street = 1. (formerly) the street in which the London bankruptcy court was situated

2. the state of bankruptcy

Their company is said to be on Carey Street.

Grin like a Cheshire cat = to smile very broadly

I was not sure who played the joke on the teacher until I noticed Martha grinning like a Cheshire cat.

³ Kate Burridge, *Blooming English: Observations on the Roots, Cultivation and Hybrids of the English Language*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p. 211.

Send someone to Coventry = not to allow (someone) to associate with others; to refuse to speak to someone (usually because of something they have done). The most likely explanation for this phrase is that it is from an incident during the English Civil War when groups of Royalists captured in Birmingham were sent for safe keeping to the Parliamentary stronghold of Coventry.

From China to Peru = all over the world.

This fact is known from China to Peru.

Chinese arithmetic = *if something is very complicated or difficult to understand, it is said to be like Chinese arithmetic.*

John tried to explain the rules of the game to me but it was all Chinese arithmetic.

Chinese copy = commonly used to refer to an exact copy of an original.

Martha did not realize that the phone she just bought is a Chinese copy.

A Chinaman's chance = the slightest or barest chance. It is an American expression, usually used in negative constructions.

Adam has not a Chinaman's chance of catching the bus.

Not for all the tea in China = used to say that nothing could persuade you to do something.

I would not take that waitress job for all the tea in China, I hate bars.

Chinese puzzle = when a situation, a problem, or an idea is (like) a Chinese puzzle, it is complicated and difficult to understand. But don't worry, sooner or later you will find the right solution!

I cannot understand a thing about how this printer works, it is like a Chinese puzzle to me!

Chinese whispers = this expression refers to a process by which a message or piece of information (especially gossip, rumours or scandalous news) is passed on from one person to another, and changes along the way, so that the final version is often very different from the original.

I strongly believe that what you have heard is nothing but a distorted version of the truth, like a Chinese whisper.

The man/woman on the Clapham omnibus = an imaginary person whose opinions or ideas are considered to be typical of those of ordinary British people.

The man on the Clapham omnibus probably knows nothing about Rwanda.

Road to Damascus = your road to Damascus is an experience you have that you consider to be very important and that changes your life.

Martha's last trip to Asia was like a road to Damascus.

Dunkirk spirit = willingness by a group of people who are in a bad situation to all help each other.

There was a Dunkirk spirit in the country after the economic crises.

Double Dutch = talk or writing that is nonsense or that you cannot understand.

This book on chemistry is written in double Dutch. I do not understand a thing that is written in it.

A Dutch auction = a kind of auction at which the auctioneer begins by asking for a high price and then reduces it until someone offers to pay the price he is asking.

Some traders, especially those selling vegetables, would stand on their stalls and sell their goods by Dutch auction.

Dutch courage = an artificial courage gained by drinking alcohol. Either from a belief that the Dutch were heavy drinkers or from the fact that gin was introduced into England by the Dutch followers of William III.

I believe it was Dutch that made James attack the robber.

Go Dutch = to pay each for oneself (at a restaurant, cinema etc.). It is an American phrase, from a kind of party – a Dutch lunch – to which all the guests are expected to contribute food.

Sarah is a woman who prefers to go Dutch on a first date.

Like a Dutch uncle = in a scolding manner. Supposedly from the Dutch reputation for severe family discipline.

My mother is always lecturing me like a Dutch uncle. She seems to forget that I am 30 years old.

I'm a Dutchman = said after describing or hearing something that is very obviously not true.

If that is his painting exposed in the museum, then I'm a Dutchman.

To live in Eden = a place of sheer bliss and delight.

An Englishman's home is his castle = used in order to say that people should be allowed to do whatever they like in their own homes, without the government or other people telling them what to do.

Our upstairs neighbor is very noisy, and he is not willing to change. He believes an Englishman's home is his castle.

Talk/Eat for England = a humorous way of saying that someone does a lot or too much of a particular activity; to talk a lot.

"Was Lisa chatting you up?" "You know Lisa, she could talk for England".

In plain English = clear, simple language.

I wish the instructions were written in plain English.

Lie back and think of England = A humorous expression used when someone has intimate relations without wanting it or enjoying it, and often used when someone must do another activity or job that they do not want to.

Well, there is nothing to do but lie back and think of England. It will be finished soon.

Mad dogs and Englishmen go out in the midday sun = used as a warning regarding the extreme midday heat in certain places. The expression, believed to be coined by Rudyard Kipling, was popularized as a line in the 1931 song 'Mad dogs and Englishmen' Noel Coward, mocking the behaviour of the English when in hot countries, especially former colonies of the British Empire.

Only mad dogs and Englishmen would go out in Seville's midday sun.

(Someone) could sell ice to Eskimos = Someone is an extremely smooth, charming, or persuasive salesperson, such that they could sell something to people who have no need or use for it.

My brother is such a skillful salesman, he could sell ice to Eskimos.

Excuse/pardon my French = used in order to say you are sorry when you have used a swear word or rude word and think that someone might be offended.

Excuse my French, but this soup is tasteless.

Take French leave = to be absent or on holiday, especially from work or military duty, without permission. From the 18C French custom of leaving a party without saying goodbye to the host or hostess.

Henry says he is sick, but I think he is taking French leave.

Cut the Gordian knot = to solve a difficult problem in a very direct way by doing something forceful or extreme.

"John already solved that difficult equation?"

"Of course! I have no clue how he did it, but he sure cut the Gordian knot".

Beware of Greeks bearing gifts = the idiom 'beware of Greeks bearing gifts' means that you should not trust enemies or opponents who are being friendly, showing kindness or being generous, as they have an ulterior motive. It alludes to a famous ploy during the Trojan wars, which ultimately led to the downfall of Troy. The Greeks sent the Trojans a large wooden horse as a gift. When the Trojans brought the horse into their city, Greek soldiers hidden within the horse attacked the city.

I cannot believe Martha, my opponent, brought me cookies before the race. Maybe I should be aware of Greeks bearing gifts.

The Greek calends = never. The calends was the first day of the Roman month but was not part of the Greek calendar – the phrase was coined by the Emperor Augustus.

My brother promised to pay back the loan, but I knew it was on the Greek calends.

It's all Greek to me = used in order to say that you cannot understand something.

I cannot figure out the instruction in the printer user's manual, it is all Greek to me.

Himalayan blunder = The idiom "Himalayan blunder" means an extremely bad, embarrassing, or disastrous situation because of a person's carelessness.

I think Joshua made a Himalayan blunder by signing the apartment lease without reading it first.

Indian summer = a period of calm, warm weather that sometimes happens in the early autumn; a pleasant or successful time nearly at the end of someone's life, job, or another period.

This is the Indian summer of the most famous pop singer of all time.

Get one's Irish up = to become angry or outraged.

End of year examinations always get my brother's Irish up.

Carry/ take coals to Newcastle = to supply something to a place or person that already has a lot of that particular thing.

Bringing sangria to a Spanish party is like carrying coals to Newcastle.

Mexican standoff = a situation in which people on opposite sides threaten each other but neither tries to come to an agreement.

The situation we are facing at the office is a bit of a Mexican standoff.

Mexican wave = a wave-like movement made by a crowd watching a sports game, when everyone stands and lifts up their arms and then sits down again one after another.

The people on the stadium did a Mexican wave.

From Missouri = unwilling to accept something without proof; skeptical.

Jonathan says he will buy me a new car. Well, I'm from Missouri, and he will have to show me.

New York minute = a very brief span of time.

It only took a New York minute for Arthur to decide to accept the job at the company.

Rome was not built in a day = a saying, meaning that a difficult or important aim cannot be achieved quickly or all at once.

It will take David a while until he finishes the report. After all, Rome was not built in a day.

When in Rome, do as the Romans do = a saying, meaning that one is wise to copy the behaviour of people who are used to the circumstances, places etc. in which one finds oneself.

I do not usually eat with chopsticks, but we are in Beijing now. When in Rome, do as the Romans do, right?

Cross the Rubicon = If you say that someone has crossed the Rubicon, you mean that they have reached a point where they cannot change a decision or course of action.

After months of considering the option, he finally crossed the Rubicon and quit his job as a sales representative.

Russian Roulette = 1. a very dangerous game of chance where each player aims at their own head with a gun that has one bullet in it and five empty chambers (= spaces where bullets could go).

2. the action of taking very serious risks with something important.

Buying medication off the black market is a game of Russian roulette.

Scotch Mist = this idiom is used humorously to refer to something that is hard to find or doesn't exist.

The details of the event were shrouded in Scotch Mist.

Saigon moment = A Saigon moment is when people realize that something has gone wrong and that they will lose or fail.

As the exam approached, the students had a Saigon moment and realized they hadn't studied enough.

Good Samaritan = someone who helps people in trouble.

A good Samaritan always helps those in need.

Castles in Spain/build castles in the air = a conception or image created by the imagination and having no objective reality.

Emily keeps talking about her future as a doctor, but it is all castles in Spain.

Spanish practices/old Spanish customs = irregular practices among a group of workers to gain increased financial allowances, reduced working hours.

The new president of the company considers these Spanish practices to be unacceptable.

Set the Thames on fire = to cause a lot of excitement or strong feelings.

This actor's latest movie is good, but it doesn't exactly set the Thames on fire.

Walk Spanish = If you walk someone Spanish, you physically force them to leave a place or discharge them.

Susan came home early because her new colleagues made her walk Spanish.

Go down the Swanee = if a plan goes down the Swanee, it fails or does not happen in the way you intended.

Now that he was fired, Michael's plans of buying a house went down the Swanee.

More holes than Swiss cheese = If something has more holes than Swiss cheese, it is incomplete, and lacks many parts. 'Swiss cheese' is an American appellation for cheese such as Emmenthal, which has annular holes in it.

This documentary has more holes in it than Swiss cheese.

Trojan horse = a person or thing that joins and deceives a group or organization in order to attack it from the inside.

According to tech target, in computing, a Trojan horse is a program downloaded and installed on a computer that appears harmless, but is, in fact, malicious.

A young Turk = a young person who wants great changes to take place in the established political system.

Meet your Waterloo = to be defeated by someone who is too strong for you or by a problem that is too difficult for you.

Rumor has it that the party in power will soon meet its Waterloo.

To conclude, the idioms listed above are based on nationality/country names and an endless number of words that come together to create very useful and entertaining, but also very treacherous, sayings.

BIBLIOGRAPHY

Allsop, J., Woods, L., *Engleza pentru toți. Idioms*, Teora, 1992.

Burridge, Kate, *Blooming English: Observations on the Roots, Cultivation and Hybrids of the English Language*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

Coulson, S., *Semantic leaps: Frame shifting and conceptual blending in meaning construction*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

Dictionary of English Idioms, Longman, Longman Group Limited, 1998.

Langlotz, A., *Idiomatic Creativity. A Cognitive Linguistic Model of Idiom-representation and Idiom-Variation in English*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2006.

McCarthy, Michael, O'Dell, Felicity, *English Idioms in Use*. Third printing, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Spears, Richard, *NTC's Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions*, Chicago, National Textbook Company, 1991.

Online sources

www.dictionary.cambridge.org/. Accessed 7 December 2023.

www.collinsdictionary.com. Accessed 30 November 2023.

www.idoconline.com. Accessed 10 December 2023.

[www.idioms.thefreedictionary.com](http://www idioms.thefreedictionary.com). Accessed 8 December 2023.

www.merriam-webster.com. Accessed 14 December 2023.

www.oxfordlearnersdictionaries.com. Accessed 12 December 2023.

www.usingenglish.com. Accessed 12 December 2023.

Elemente grecești în antroponimia creștină

Adelina-Iuliana ILIESCU

*Universitatea din Craiova,
Facultatea de Litere*

Abstract: Antroponimia creștină se ocupă cu studiul numelor de persoane care provin din creștinism și au semnificații înrădăcinate în tradiția și în cultura creștină. Aceste nume sunt influențate de texte biblice, de sfinți și martiri ai creștinismului, precum și de evenimente și credințe religioase. În creștinism, numele nu reprezintă doar modalități de identificare, ci și simboluri ale credinței, tradițiilor religioase și apartenenței la comunitatea creștină.

Christian anthroponymy deals with the study of personal names that originate from Christianity and have meanings rooted in Christian tradition and culture. These names are influenced by biblical texts, saints and martyrs of Christianity, as well as by events and religious beliefs. In Christianity, names are not only means of identification but also symbols of faith, religious traditions, and belonging to the Christian community.

Keywords: *onomastics, anthroponym, meaning, proper names, Christian names*

Onomastica, în sensul larg al termenului, reprezintă *știința numelui propriu*. Dauzat a impus încă din 1924 ideea că onomastica reprezintă studiul numelor proprii în general. Cu câteva decenii în urmă, conceptul nu era foarte bine conturat nici în lingvistica românească. Lucrările de specialitate se raportau numai la numele proprii de persoane și de animale și la numele de locuri. Cam în aceeași perioadă însă, unii lingviști străini, precum A. I. Smirnitski, O. S. Ahmanova au lărgit domeniul de cercetare al onomasticii, incluzând în categoria numelor proprii și numele mitologice, numele corpurilor cerești, numele diverselor instituții, organizații sau asociații, numele individuale și generice ale diferitelor produse, titlurile operelor literare, muzicale sau artistice¹. În *Gramatica limbii române*² vor fi fost introduse opt categorii de nume: 1) nume de persoane; 2) nume de animale; 3) numiri geografice și teritorial-administrative; 4) numiri ale întreprinderilor și ale instituțiilor; 5) numirile evenimentelor istorice; 6) numiri ale operelor literare, științifice și ale documentelor istorice; 7) numirile corpurilor cerești; 8) nume individuale și generice pentru produse industriale.

¹ Sabina Teiuș, *Despre conceptul de nume propriu și sfera onomasticii*, în „Limba română”, XVI, 1967, nr. 6, p. 513.

² *Gramatica limbii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1966, p. 56.

Antroponimele sunt considerate a fi cele mai „pure” dintre toate numele proprii și de aceea dețin primul loc în discuțiile privind statutul numelui propriu și sfera onomasticii, sensul numelui propriu, raportul nume propriu – nume comun, sistemul numelor proprii³.

Antroponimia este o ramură a onomasticii, disciplina care se ocupă cu studiul numelor proprii, și se concentrează în mod specific asupra numelor de persoane. Termenul provine din grecescul „anthropos” (care înseamnă „om”) și „onoma” (care înseamnă „nume”). Antroponimia analizează originea, semnificația, evoluția și utilizarea numelor personale, precum și rolul lor în diferite contexte sociale, culturale și istorice.

Un aspect vizat de această ramură a onomasticii are în vedere originea și semnificația numelor. Antroponimia se ocupă cu descoperirea rădăcinilor lingvistice ale numelor și cu înțelegerea semnificației lor originale. De exemplu, multe nume au origini biblice, latine, slave sau germanice și adesea conțin elemente semantice care au o anumită semnificație (ex: numele „Ioan” derivă din ebraicul „Yohanan”, care înseamnă „Dumnezeu este milostiv”). De asemenea, antroponimia se ocupă de evoluția și adaptarea numelor. Studiul antroponimic examinează cum s-au schimbat numele de-a lungul timpului și cum au fost adaptate la diferite limbi și culturi. Modificările fonetice, ortografice și de sens sunt frecvente, în funcție de influențele culturale și istorice.

Un alt aspect vizat de antroponimie este tipologia numelor. Antroponimia clasifică numele în funcție de diverse criterii, cum ar fi numele de botez (prenumele), numele de familie (patronime sau matronime), numele de clan, numele de alint („hipocoristice”) și poreclele.

Numele personale joacă un rol esențial în identificarea individului și sunt adesea încărcate de semnificații culturale, religioase sau familiale. Antroponimia analizează cum numele pot reflecta statutul social, etnia, religia, apartenența la o anumită clasă socială sau moștenirea culturală. În diferite culturi, există reguli și obiceiuri specifice legate de acordarea numelor. Acestea pot include tradiții de numire în funcție de ordinea nașterii, influența nașilor, utilizarea numelor sfinților sau preferințele de familie.

Dacă la romani numele era atribuit conform formulei latinești: *nomen est omen*, în traducere liberă, „de numele omului depinde soarta lui”, în creștinism, numele se eliberează de conotațiile magice și superstițioase păgâne. Cu toate acestea, el își păstrează valoarea sa mistică și de adresare divinității cu scopul de a obține „salvarea” individului⁴. Numele unui sfânt sau un nume care îl invocă pe Dumnezeu nu are însă nicio semnificație sau putere fără o participare conștientă la realitatea evocată.

Credința în protecția sfântului cu nume omonim, veche la popoarele creștine, explică numărul mare de nume hagiografice care au pătruns în antroponimie. Sfântul al cărui nume urmează să-l poarte un copil are puterea de a-l apăra. El este, într-un anume fel, echivalentul forței magice pe care o reprezenta numele în mentalitatea omului primitiv. Atribuirea numelui strămoșului urmașilor săi asigură continuitatea familiei și a neamului și are la bază credința în spiritele înaintașilor. „Cultul strămoșilor

³ Ion Toma, *Onomastica românească: evoluție, tendințe, realizări*, în „Studii de cercetări de onomastică”, II, 1996, nr. 2, p. 215.

⁴ Ch. Ionescu, *Enciclopedie onomastică*, București, Editura Enciclopedică Română, 1975, p. 9.

e un răspuns optimist dat vicisitudinilor istoriei, precum și perisabilității și reversibilității timpului”⁵.

Antroponimia creștină se referă la studiul numelor de persoane care au origini și semnificații legate de tradiția și cultura creștină. Aceste nume au fost influențate de textele biblice, de sfinți și martiri ai creștinismului, precum și de evenimente și credințe religioase. În cadrul creștinismului, numele nu sunt doar mijloace de identificare, ci și simboluri ale credinței, ale tradițiilor religioase și ale apartenenței la comunitatea creștină.

O trăsătură a antroponimiei creștine este originea biblică a numelor. Multe nume creștine provin din Biblie, în special din Vechiul și Noul Testament. De exemplu, nume precum *Maria*, *Ioan*, *Petru*, *Pavel*, *Ana*, și *David* au rădăcini biblice și sunt asociate cu personaje importante din istoria sacră. Aceste nume au fost adoptate și răspândite de creștini ca semn de respect și venerație față de figurile religioase biblice.

Un alt aspect important al antroponimiei creștine este utilizarea numelor de sfinți și martiri. Acestea au fost folosite în mod tradițional pentru a onora memoria celor care au trăit o viață de sfințenie și au avut un impact semnificativ asupra creștinismului. De exemplu, nume precum *Gheorghe*, *Ecaterina*, *Nicolae*, *Andrei*, și *Teodor* sunt inspirate de sfinți populari care au fost recunoscuți de Biserica Ortodoxă, Biserica Catolică și alte denominațiuni creștine.

Creștinii au folosit adesea nume asociate cu evenimente religioase importante, cum ar fi nașterea lui Hristos sau sărbătoarea Învierii. De exemplu, numele *Cristian* sau *Cristina* sunt derivate din numele lui Hristos. Numele precum *Natalia* (de la „natalis” care înseamnă „naștere”) sunt legate de sărbătoarea Nașterii Domnului. Multe nume creștine au semnificații teologice. De exemplu, numele *Emmanuel* înseamnă „Dumnezeu este cu noi” și este folosit pentru a sublinia natura divină a lui Hristos. *Ioan* (din ebraicul „Yohanan”) înseamnă „Dumnezeu este milostiv”, reflectând mesajul de iubire și iertare central în creștinism.

În creștinism, numele este adesea dat oficial în cadrul ritualului de botez, care marchează intrarea persoanei în comunitatea creștină. Numele de botez reflectă, astfel, nu doar identitatea individuală, ci și angajamentul față de credința creștină și tradițiile sale. Deși există un nucleu comun de nume creștine, influențele locale și culturale au condus la variații în forma și utilizarea acestora.

Antroponimia creștină are un rol important în societate, fiind un simbol al identității religioase. Numele creștine servesc ca un simbol puternic al identității religioase și sunt adesea alese pentru a reflecta credința părinților și speranțele lor pentru viața spirituală a copilului.

Alegerea numelui unui sfânt sau martir este, de asemenea, o modalitate de a transmite valorile creștine de la o generație la alta. Prin aceasta, numele devin purtători ai unei moșteniri spirituale și culturale. Adesea, numele creștine sunt alese în memoria rudelor sau pentru a întări legăturile familiale. În plus, numele sfinților patroni sunt folosite pentru a proteja și a îndruma individul în viață, creând o legătură spirituală puternică cu credința creștină.

Elementele grecești din antroponimia creștină sunt caracterizate de o profunzime teologică, o legătură strânsă cu textele sacre, o relevanță culturală și geografică extinsă, precum și de o adaptabilitate care le-a permis să se integreze în

⁵ I. Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Amarcord, 1997, p. 8.

diverse culturi creștine. Aceste nume nu doar reflectă istoria și influența greacă în creștinismul timpuriu, ci și continuă să joace un rol esențial în definirea identității religioase și culturale a comunităților creștine din întreaga lume.

Multe nume grecești din antroponimia creștină au origini în textele Noului Testament, care a fost inițial scris în greacă. Nume precum *Ioan* (Ἰωάννης, *Ioannes*), *Petru* (Πέτρος, *Petros*), și *Pavel* (Παῦλος, *Paulos*) sunt direct asociate cu apostolii și discipolii lui Iisus Hristos, având o importanță teologică profundă.

Folosirea numelor biblice subliniază continuitatea tradiției creștine și onorarea figurilor esențiale ale creștinismului, a căror activitate a fost documentată în scrierile sacre.

Datorită influenței culturii grecești în regiunea Mediteranei și a Imperiului Bizantin, numele grecești au fost larg răspândite și acceptate în diverse culturi creștine. Această răspândire a contribuit la unificarea identității creștine în întreaga regiune, oferind o continuitate culturală și spirituală.

Numele de sfinți și martiri au etimologie greacă. Aceste nume, cum ar fi Gheorghe (Γεώργιος, *Georgios*) și Ecaterina (Αικατερίνη, *Aikaterini*), nu numai că onorează memoria sfinților, dar și simbolizează virtuțile creștine pe care aceștia le-au reprezentat. Aceste nume sunt adesea asociate cu miracole, devenind exemple de trăire a credinței creștine în fața persecuțiilor.

Elementele grecești din antroponimia creștină sunt strâns legate de ritualurile bisericești, cum ar fi botezul. Alegerea unui nume de origine greacă la botez semnifică nu doar o apartenență religioasă, ci și o conexiune directă cu tradiția și istoria Bisericii creștine.

Multe nume de origine greacă au fost adaptate fonetic și ortografic în diverse limbi și culturi creștine, păstrându-și totuși rădăcinile grecești. De exemplu, numele *Ioan* apare în forme variate ca *John* în engleză, *Jean* în franceză, *Juan* în spaniolă, dar toate aceste forme derivă din grecescul „Ioannes”. Această adaptare a contribuit la universalitatea unor nume creștine de origine greacă, făcându-le recunoscute și acceptate în multe tradiții religioase.

În unele cazuri, numele grecești au fost combinate cu alte elemente culturale, creând forme compuse sau derivate. De exemplu, numele *Teodora* poate fi întâlnit în diverse variante regionale, adăugând particularități lingvistice locale, dar păstrând semnificația originală de „darul lui Dumnezeu”. Aceasta arată cum elementele grecești au influențat nu doar antroponimia, ci și modul în care cultura locală a fost modelată de tradițiile religioase.

Elementele grecești din antroponimia creștină sunt caracterizate de o profunzime teologică, o legătură strânsă cu textele sacre, o relevanță culturală și geografică extinsă, precum și de o adaptabilitate care le-a permis să se integreze în diverse culturi creștine. Aceste nume nu doar reflectă istoria și influența greacă în creștinismul timpuriu, ci și continuă să joace un rol esențial în definirea identității religioase și culturale a comunităților creștine din întreaga lume.

NUME MASCULINE GRECEȘTI CREȘTINE

Alexandru – provine de la verbul *alèxo* „a apăra, a proteja” și substantivul comun *andrós* „bărbat, om”, așadar numele înseamnă „cel care-i apără pe oameni”⁶.

⁶ M. Cosniceanu, *Dicționar de prenume*, Editura Știința, Chișinău, 2006, p. 10.

Întâlnirea frecventă a acestui nume în spațiul European, și evident, și în cel românesc, se datorează renumitului comandant militar Alexandru cel Mare. În onomastica românească, numele Alexandru a ajuns prin intermediul filierei slavone, fiind întâlnit în documentele moldovenești sub formele ucrainene Olecsandro, Oleșca, Alexandro. În Transilvania, odată cu apariția și dezvoltarea mișcării literar-culturale cunoscute sub numele de Școala Ardeleană, s-a manifestat crezul latinist, care urmărea afirmarea identității românești. În această perioadă, asociată cu începuturile mișcării transilvănene, s-a făcut trecerea de la grafia chirilică la cea latină, iar multe nume au fost adoptate în forme latinești. Astfel, numele Alexandru a devenit Alexander.

Andrei (Ανδρέας, *Andreas*) – înseamnă „curajos” sau „bărbătesc”. Este asociat cu Sfântul Andrei, unul dintre cei doisprezece apostoli ai lui Iisus și ocrotitorul României.

Athanasiu (Αθανάσιος, *Athanasios*) – Este numele Sfântului Atanasie cel Mare, un mare teolog al Bisericii Ortodoxe. Numele are origine grecească (< Athanásios) și este format prin atașarea prefixului negativ a- la substantivul grecesc thánatos „moarte”. Așadar, numele înseamnă „nemuritor”. Numele Atanasie a fost mai des întâlnit în perioada influenței grecești în Țara Românească, intrând pe filieră religioasă și în alte regiuni românești⁷. Forme care au circulat în spațiul românesc: Atănase, Tănase, Atănasie, Antanasie, Afănasie, Afanasie; de asemenea, se întâlnesc forme ale acestui nume la genul feminin: Atanasia, Tanasia și Nasie. Este, de altfel, un nume calendaristic creștin⁸.

Cristofor (Χριστόφορος, *Christophoros*) – înseamnă „purător de Hristos”. Este numele Sfântului Cristofor, considerat protectorul călătorilor.

Dimitrie (Δημήτριος, *Dimitrios*) – derivă din numele zeiței Demeter, însemnând „iubitor al pământului”. Este numele Sfântului Dimitrie, martir din Tesalonic.

Eusebiu este un nume care datează din perioada greacă veche, *Eusebiu* trimite la *blând, cuvios*⁹. Este un prenume des întâlnit încă de la începuturile creștinismului și de la care au derivat multe alte prenume frumoase: Evsei, Sebiu, Sebia. Totodată, persoanele care poartă acest nume au înclinații către natură, dorința de a explora și de a se bucura de roadele pământului.

Filip (Φίλιππος, *Philippos*) – < gr. *Φίλιππος*, care continuă unul dintre cele mai vechi și larg răspândite nume de persoană din Grecia antică. *Filip* era numele de tradiție în casa regală a Macedoniei. Primul rege a fost *Filip I*, iar cel mai cunoscut, *Filip II*, a fost tatăl lui *Alexandru cel Mare*. Antroponimul provine din adj. *φίλος* „cel care iubește, iubitor” + subst. *ύππος* „cal” (MEO 136). A fost unul dintre apostolii lui Iisus Hristos.

Gheorghe (Γεώργιος, *Georgios*) – înseamnă „lucrător al pământului” sau „fermier”. Este numele Sfântului Gheorghe, cunoscut ca un mare martir și sfânt militar; nume vechi, calendaristic < gr. *Γεώργιος* „agricultor” < *γη* „pământ” + *οργος* „muncitor” (DOR, 65).

Grigore – originea numelui provine de la forma latinească Gregorius, însă a fost preluat din limba greacă de la Gregórios, care, la rândul său, este derivat din adjectivul grecesc gregoros „vigilent, atent”¹⁰.

Haralambie – Conform mentalității tradiționale, Sfântul Haralambie a fost binecuvântat de Dumnezeu cu puterea de a reda sănătatea atât oamenilor bolnavi, cât

⁷ Ch. Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, Editura Știința, Chișinău, 1993, pp. 50-51.

⁸ Tatiana Petrache, *Dicționar enciclopedic al numelor de botez*, Editura Anastasia, București, 2000, p. 26.

⁹ *Ibidem*, p. 47.

¹⁰ *Ibidem*, p. 55.

și animalelor afectate de diverse maladii. Se crede că el are abilitatea de a ține ciuma sub control, fiind capabil să o prindă „într-un lanț de fier”¹¹.

Persoanele care nu respectă interdicțiile din ziua respectivă sunt considerate grav sancționate. Este bine să se participe la slujbele bisericești, să se postească, să se facă pomeni (colaci, colivă, mere etc.) și să se stropească animalele din gospodărie cu agheasmă.

Nicolas (Νικόλαος, *Nikolaos*) – înseamnă „victoria poporului”. Sfântul Nicolae este cunoscut pentru generozitatea sa și este considerat ocrotitorul copiilor și al marinarilor; reproduce un vechi nume gr. *Nikolaos*, compus din verbul *nikao* „a învinge” + subst. *nike* „victorie” (MEO, 219).

Pavel (Παῦλος, *Paulos*) – deși are o origine latină, acest nume a fost preluat și răspândit în comunitățile creștine grecești prin influența Sfântului Pavel, apostol al neamurilor.

Petru (Πέτρος, *Petros*) – înseamnă „piatră” sau „stâncă”. Numele este legat de Sfântul Apostol Petru, considerat liderul apostolilor și primul papă în tradiția catolică. Forma de vocativ a lui *Petru* a ajuns să fie folosită apoi și pentru nominativ; *Petru* este o creație a onomasticii creștine; arameanul *kefa* a fost tradus în greacă prin *petros* (MEO, 234).

Ștefan – *Ștefan* este o formă specific românească, ce continuă gr. *Στέφανος* „cerc, coroană” (DOR, 154).

Teodor (Θεόδωρος, *Theodoros*) – tradus cu sl. *Bogdan*, lat. *Deodatus*, *θεός* „zeu” și *δωρόν* „dar” (DOR, 158) înseamnă „darul lui Dumnezeu”. Este un nume comun în rândul sfinților și martirilor creștini.

Vasile – a fost cognomen gr. < *βασιλεύς* „rege”, lat. *Basilius*, luat ca nume numai la începutul erei noastre (DOR, 168). Prin originea și semnificația sa inițială, *Vasile* este strâns înrudit cu cuvântul *biserică* < lat. *basilica*. Au fost emise ipoteze potrivit cărora unele forme ale lui *Vasile* ar fi moștenite direct din latină (de ex. *Sânvasii*) (MEO, 28).

NUME FEMININE GRECEȘTI CREȘTINE

Agata (Αγαθή, *Agathe*) – înseamnă „bună”, „virtuoasă”. Numele este legat de Sfânta Agata, o martiră creștină.

Anastasia (Αναστασία, *Anastasia*) – înseamnă „înviere”, reflectă conceptul fundamental al creștinismului despre învierea lui Hristos și speranța în viața veșnică; este nume hagiografic, dar și nume al unui cleric. Iorgu Iordan o consideră variantă cu fonetism slav a lui Atanasie (cu -th- grecesc), nume calendaristic, venit pe filieră slavă. La N. A. Constantinescu găsim etimologia cuvântului Atanasie, care este de origine grecească *Ἀθανάσιος* < *ἄθανασια* „nemurire” (DOR, 17). Sfântul Atanasie, episcop al Alexandriei, a luptat pentru stabilirea dogmei creștine, deși a fost exilat de cinci ori din postul de episcop.

Cecilia (Κικιλία, *Kikilia*) – este asociat cu Sfânta Cecilia, patroana muzicii sacre. Numele are legături și cu antroponimia greco-romană.

Doroteea (Δωροθέα, *Dorothea*) – înseamnă „darul lui Dumnezeu”. Este varianta feminină a numelui Teodor.

¹¹ S. F. Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II, București, 2011, p. 320.

Ecaterina (Αικατερίνη, *Aikaterini*) – numele poate deriva din grecescul „katharos”, care înseamnă „pur”. Este numele Sfintei Ecaterina din Alexandria.

Elena (Ελένη, *Helene*) – redă gr. *Ελένη*. A fost apropiat de gr. *heláne* „torță, făclie” și de gr. *héle, heíle* „strălucirea Soarelui, căldura Soarelui” (MEO, 120). Este legat de Împărăteasa Elena, mama împăratului Constantin cel Mare, care a avut un rol important în răspândirea creștinismului.

Evangelhia (Εὐαγγέλια, *Evangelia*) – înseamnă „veste bună” sau „evangelhie”, subliniind mesajul central al creștinismului despre venirea lui Hristos.

Irina (Ειρήνη, *Eirene*) – înseamnă „pace”. Numele este legat de mai mulți sfinți creștini și simbolizează o valoare fundamentală a creștinismului.

Sofia (Σοφία, *Sophia*) – înseamnă „înțelepciune”. Este un nume asociat cu Sfânta Sofia și cu conceptul de înțelepciune divină.

CONCLUZIE

Antroponimia creștină reflectă istoria, credințele și valorile creștinismului și joacă un rol esențial în formarea identității individuale și colective în comunitățile creștine. Alegerea numelor creștine este o practică profund semnificativă, care îmbină aspecte religioase, culturale și sociale, contribuind la menținerea tradițiilor și la transmiterea lor către generațiile viitoare.

Numele grecești au o semnificație profundă în cultura și tradiția creștină, iar utilizarea lor continuă în societățile contemporane reflectă nu doar moștenirea istorică și culturală a Greciei antice, dar și influența durabilă a creștinismului. Aceste nume au fost transmise din generație în generație, păstrând vie legătura cu valorile și simbolurile religioase.

BIBLIOGRAFIE

- Constantinescu, N. A. 1963, *Dicționar onomastic românesc*, Academia Română, București, 1963.
- Cosniceanu, M., *Dicționar de prenume*. Editura Știința, Chișinău, 2006.
- Dicționarul limbii române (DLR)*, (serie nouă), redactori responsabili Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, 1965 ș.a.
- Dicționarul limbii române moderne (DLMR)*, București, Editura Academiei, 1958.
- Evseev, I., *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Amarcord, 1997.
- Gramatica limbii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1966.
- Ionescu, Ch., *Mică enciclopedie onomastică*, Editura Știința, Chișinău, 1993.
- Iordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Marian, S. F., *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II, București, 2011.
- Petrache, Tatiana, *Dicționar enciclopedic al numelor de botez*, Editura Anastasia, București, 2000.
- Teiuș, Sabina, *Despre conceptul de nume propriu și sfera onomasticii*, în „Limba română”, XVI, 1967, nr. 6.

Toma, Ion, *Onomastica românească: evoluție, tendințe, realizări*, în „Studii de cercetări de onomastică”, II, 1996, nr. 2.

Abrevieri

MEO = Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, Editura Enciclopedică Română, 1975.

DOR = Constantinescu, N. A., *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei, 1963.

Traducerea unor verbe declarative din română în bulgară prin hiponimizare

Silvia MIHĂILESCU

Universitatea „Sf. Chiril și Metodieu” din Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract: This paper discusses the particularization in the translation of certain declarative verbs that introduce character speech in direct discourse. The analysis is based on Varujan Vosganian's novel "The Book of Whispers" and its Bulgarian translation by Vanina Bozhikova.

Keywords: translation, particularisation, declarative verbs, Romanian, Bulgarian

Aplicarea tehnicilor și strategiilor de traducere este esențială pentru traducători, deoarece aceasta asigură menținerea nuanțelor, sensului și valorii estetice ale textelor literare originale. În domeniul traducerii literare, obiectivul nu este doar transmiterea informației, ci și oferirea unei experiențe literare autentice și captivante cititorilor în limba țintă. Strategiile și tehnicile de traducere furnizează traducătorilor unelte necesare pentru a depăși provocările lingvistice și culturale și pentru a reda cu fidelitate esența operei literare, oferind astfel cititorului din limba țintă o experiență cât mai apropiată de cea a cititorilor din cultura sursă.

Hiponimizarea este o tehnică de traducere semantică folosită de traducător atunci când „un termen general (hiperonim) din textul-sursă este restituit în textul-țintă printr-un termen specific (hiponim)”¹. Altfel spus, prin hiponimizare sau concretizare, cum mai este denumită de alți traductologi, „se înlocuiește un sens abstract sau general printr-unul concret sau particular”². În renumita lor lucrare, *Comparative Stylistics of French and English*, Vinay și Darbelnet folosesc pentru hiponimizare termenul *spécification* în franceză și *particularisation* în engleză³.

¹ Georgiana Lungu-Badea, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2012, p. 82.

² Imola Katalin Nagy, *Introducere în traductologie sau noțiuni și concepte fundamentale în teoria și practica traducerii*, Cluj-Napoca, Editura Scientia, 2020, p. 134.

³ J.P. Vinay; J. Darbelnet, *Comparative Stylistics of French and English*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1995, p. 348. În literatura de specialitate traductologică există „o lipsă de coerență în folosirea conceptelor de *strategie*, *tactică*, *metodă*, *procedeu*, *mijloc*” (Anda Rădulescu, *Strategii și procedee de traducere*, Craiova, Editura Universitaria, 2020, p. 14), care trebuie remarcată și aici, când definim hiponimizarea/concretizarea drept o tehnică de traducere, și nu un procedeu sau metodă de traducere, de exemplu. De asemenea, există o confuzie terminologică, generată de suprapunerea termenilor, același concept fiind exprimat prin denumiri diferite (vz. Lucia Molina Martínez, Amparo Hurtado Albir, *A Dynamic and Functionalist Approach. Translation Techniques Revisited*, Meta, 4, p. 506, <http://www.erudit.org/revue/meta/2002/v47/n4/008033ar.pdf>, accesat la 1 septembrie 2024.).

În *Terminologie de la Traduction: Translation Terminology. Terminología de la Traducción. Terminologie der Übersetzung*, publicată sub auspiciile Federației Internaționale a Traducătorilor, termenul „hiponim” este definit ca „un cuvânt sau un termen care menține o relație ierarhică cu un alt cuvânt sau termen a cărui extensie semantică este mai largă”, subliniindu-se că „a traduce un hiperonim din textul sursă printr-un hiponim din textul țintă constituie uneori o eroare de traducere”⁴.

În lucrările de traductologie, hiponimizarea este prezentată ca un fenomen opus generalizării. Generalizarea presupune utilizarea unui termen mai general pentru traducerea unui termen din limba sursă. De exemplu, substantivele *fetele* și *dubașii* se pot traduce în bulgară prin lexeme cu sens mai general: *жените* „femeile” și *музикантите* „muzicanții”⁵.

Verbele declarative reprezintă „o clasă pragmatico-sintactică de verbe care exprimă procesul de „enunțare” (de spunere), introducând, în vorbirea directă sau indirectă, propoziția/propozițiile enunțate”⁶.

În lucrarea de față, vom identifica traducerea prin hiponimizare a unor verbe declarative care introduc discursul personajelor în enunțul vorbirii directe, așa cum apar ele în romanul lui Varujan Vosganian, *Cartea șoaptelor*, și varianta sa în limba bulgară, semnată de traducătoarea Vanina Bozhikova. Verbele declarative cel mai frecvent folosite de autor sunt *a spune*, *a vorbi*, *a întreba*, *a răspunde*, verbe declarative prototipice în limba română, care au un sens propriu ce indică enunțarea⁷. În ambele limbi, verbele declarative sunt esențiale în narațiune, deoarece contribuie la caracterizarea personajelor prin limbaj. Astfel, „autorul, redând vorbirea personajului, subliniază anumite trăsături specifice ale acestuia”⁸.

Exemple de utilizare a hiponimizării în traducerea verbelor declarative românești⁹:

a. Verbul a spune:

a spune → *казвам* „a vorbi, a spune”

– În Trabzon, *spuse* Misak Torlakian ...

– В Трабзон – *казва* Мисак Торлакян ...

a spune → *наредя* „a dispune, a da indicații, a hotărî”

– Nu vă atingeți de femeile lor, *spuse* Armen Garo.

– Не пипайте жените им – *наредил* Армен Гаро.

⁴ Jean Delisle, Hannelore Lee-Jahnke, Monique C. Cormier (Ed.), *Terminologie de la Traduction: Translation Terminology. Terminología de la Traducción. Terminologie der Übersetzung*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing, 1999, p. 43. Traducerea citatelor aparține autoarei.

⁵ Aceste două exemple de utilizare a generalizării în traducere sunt extrase din același roman și sunt analizate de noi în articolul *Procedee de traducere sau transformări în traducere (în traduceri literare din română în bulgară)*, în C. Dărăbuș, E. C. Zăbavă (coord.), *Frontiere și contacte. Fenomene locale, regionale și globale*, Brașov, Editura Universității Transilvania din Brașov, 2022, pp. 207-215.

⁶ Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan (Ed.), *Dicționar General de Științe ale Limbii (DSL)*, București, Editura Științifică, 2001, p. 149.

⁷ Valeria Guțu Romalo (Ed.), *Gramatica limbii române. II. Enunțul*, (GALR), București, Editura Academiei Române, 2005, p. 819.

⁸ Владислав Миланов, *Средства за въвеждане на пряка реч в романа „Снаха” на Георги Караславов*, în „Проглас”, nr. 1, Велико Търново, 1998, p. 156.

⁹ Prima variantă de traducere a verbelor *a spune*, *a întreba*, *a răspunde* nu se face prin hiponimizare, ea reprezentând echivalentul direct din limba bulgară.

a spune → *изричам* „a spune, a pronunța, a exprima”
 – Îi vom răzbuna, și pe el și pe ceilalți, *spuse* Armen Garo
 – Ще отмъстим и за него, и за останалите – *изрича* Армен Гаро ...
a spune → *обяснявам* „a explica, a lămuri, a tălmăci, a desluși”
 – În vilaetul Kharput, *spuse* Solomon Tehlirian, în iunie, au fost omorâți notabili.
 – Във вилает Карпут – *обяснява* Соломон Техлирян – през юни, бяха избити първенците.

a spune → *заявявам* „a anunța”
 – Mii de văduve, armenice din vilaetul Van, *spuse* Jackson ...
 – Хиляди вдовици, арменки от вилает Ван – *заявява* Джаксън ...
a spune → *обявявам* „a comunica, a anunța, a aduce la cunoștință”
 – Nimic, *spuse*. Doar ciori.
 – Нищо – *обяви*. – Само гаргите.
a spune → *промълвя* „a șopti, a murmura”
 – Apocalipsa, *spuse* părintele Varjabedian ...
 – Апокалипсисът – *промълви* отец Варжабедян ...
a spune → *мълвя* „a murmura, a șușoti”
 „Dacă îmi dau drumul, am să vin”, *spuse* el.
 „Ако ме пуснат, ще дойда”, *мълви* той.
a spune → *докладвам* „a informa, a relata, a semnala”
 – Peste șase sute de armeni, *spuse* Holstein ...
 – Повече от шестотин арменци – *докладва* Холщайн ...
a spune → *отбелязвам* „a remarca, a sublinia”
 – Întâi de toate, ne-au ucis poetul, *spuse* Șavarș Misakian.
 – На първо място убиха поета ни – *отбелязва* Шаварш Мисакян.
a spune → *предлагам* „a propune”
 „Mai schimbă culorile...” ,” *îi spunea* Sahag Șeitanian, cumnatul lui, sorbind din cafea.

„Промени цветовете...” ,” *предлагаше* му баджанакът му Сахаг Шейтанян, докато отпиваха от кафето.

a spune → *добавям* „a adăuga, a completa”
 – Primele femei care au ajuns la Meskene, Rakka și Deir-ez-Zor, *spuse* Aram Yerkanian ...

– Първите жени, стигнали до Мескене, Ракка и Дер Зор – *добавя* Арам Йерканян ...

b. Verbul a zice:

a zice → *съгласявам се* „a-și da consimțământul, a aproba, a accepta, a se învoi”
 – Armen are dreptate, *a zis* Șavarș Misakian.
 – Армен е прав – *съгласява се* Шаварш Мисакян.
a zice → *промълвам* „a șopti, a murmura”
 – Să căutăm armele generalului Dro, *zise* Sahag Șeitanian.
 – Да потърсим оръжията на генерал Дро – *промълви* Сахаг Шейтанян.
a zice → *спомням си* „a-și aminti”
 „Întotdeauna, când veneam acasă de la Galați, *zice* Sterian Răducanu, opream la Pîscu, la un cumătru”.

„Винаги когато се прибрах от Галац, *спомня си* Стериан Радукану, се отбивах при един кумец в Писку”.

a zice → *реша* „a hotărî, a decide”

– Nu mai stăm pînă atunci, *zise* Agop.

– Не можем да чакаме дотогава – *решу* Агоп.

a zice → *намеся се* „a interveni, a se amesteca”

– Ție ți-e ușor să vorbești, nu? *zise* Anton Merzian.

– На теб ти е лесно да говориш, нали? – *намеси се* Антон Мерзян.

a zice → *продължа* „a continua”

– Omenirea stă în cumpănă, *zise* din nou bunicul.

– Човечеството е на кръстопът – *продължи* дядо.

a zice → *изричам* „a spune, a pronunța, a exprima”

– Mie, când o fi să mor, *zise* tânjitor Măgărdici ...

– Аз като умра – *изрече* скръбно Мъгърдич ...

c. Verbul *a întreba*:

a întreba → *nonutam* „a întreba”

– Аți aflat? *întrebă* bunicul.

– Разбрахте ли? – *nonута* дядо.

a întreba → *зачудя се* „(a începe) a se mira”

– Ce face părintele? *întrebă* nedumerit Măgărdici.

– Какво прави отецът? – *зачуди се* Мъгърдич.

d. Verbul *a răspunde*:

a răspunde → *отговарям* „a răspunde”

– Patru fără cinci, *răspunse* ...

– Четири без пет – *отговори* той ...

a răspunde → *отбелязвам* „remarca, a sublinia”

– Vezi bine, *răspunde* Krikor Minasian, celălalt cizmar.

– Да видиш ти – *отбелязва* Крикор Минасян, другият обущар.

Traducerea verbelor declarative românești în limba bulgară folosind tehnica hiponimizării evidențiază complexitatea și finețea procesului de traducere. Aplicarea hiponimizării, prin care termenii generali din textul sursă sunt traduși prin termeni specifici în textul țintă, reprezintă o strategie eficientă pentru a exprima fluentă și naturalitatea în traducere. Această tehnică nu doar evită monotonia cauzată de repetarea excesivă a unor verbe declarative, cum ar fi *a spune* și *a zice*, ci și îmbogățește textul tradus, oferindu-i expresivitate și claritate.

Verbul *a spune* are 12 modalități de traducere datorate hiponimizării, *a zice* – 7, iar *a întreba* și *a răspunde* – câte 2, ceea ce demonstrează capacitatea traducătorului de a adapta limbajul la contextul cultural și lingvistic al limbii țintă prin particularizarea tonului, intenției și emoțiilor personajelor. Astfel, traducerea literară nu este doar un act de transpunere a unui text dintr-o limbă în alta, ci și un proces creativ ce implică interpretare și adaptare, menținând esența și impactul artistic al operei originale.

În concluzie, hiponimizarea este un procedeu valoros în traducere, permițând traducătorilor să redea cu fidelitate și expresivitate nuanțele subtile ale textelor literare, asigurându-se că experiența lecturii rămâne autentică și captivantă pentru cititorii în limba țintă.

BIBLIOGRAFIE

- Bidu-Vrânceanu, Angela, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan (Ed.), *Dicționar General de Științe ale Limbii*, București, Editura Științifică, 1997.
- Delisle, Jean, Hannelore Lee-Jahnke, Monique C. Cormier (Ed.), *Terminologie de la Traduction: Translation Terminology. Terminología de la Traducción. Terminologie der Übersetzung*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing, 1999.
- Guțu Romalo, Valeria (Ed.), *Gramatica limbii române. II. Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Lungu-Badea, Georgiana, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2012.
- Mihăilescu, Silvia, *Procedee de traducere sau transformări în traducere (în traduceri literare din română în bulgară)*, în C. Dărăbuș, E. C. Zăbavă (Coord.), *Frontiere și contacte. Fenomene locale, regionale și globale*, Brașov, Editura Universității Transilvania din Brașov, 2022, pp. 207-215.
- Molina Martínez, Lucia; Hurtado Albir, Amparo, *A Dynamic and Functionalist Approach. Translation Techniques Revisited*, Meta, 4, <http://www.erudit.org/revue/meta/2002/v47/n4/008033ar.pdf>, accesat la 1 septembrie 2024.
- Nagy, Imola Katalin, *Introducere în traductologie sau noțiuni și concepte fundamentale în teoria și practica traducerii*, Cluj-Napoca, Editura Scientia, 2020.
- Rădulescu, Anda, *Strategii și procedee de traducere*, Craiova, Editura Universitaria, 2020.
- Vinay, J.P.; Darbelnet, J., *Comparative Stylistics of French and English*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1995.
- Миланов, Владислав, *Средства за въвеждане на пряка реч в романа „Снаха” на Георги Караславов*, în „Проглас”, nr. 1, Велико Търново, 1998, pp. 149-157.

Sursele exemplilor

- Vosgarian, Varujan, *Cartea șoaptelor*, București, Editura Polirom, 2012.
- Восганиян, Варужан, *Прошенната книга*, Русе, Авангард принт, 2013 (traducere Vanina Bozhikova).

African Americans' standing ground

Amada MOCIOALCĂ

*Universitatea din Craiova,
Facultatea de Litere*

Abstract: *To stand ground* means to have a belief that you refuse to give up. No matter what conditions you are faced with, if you stand ground you will hold on to your convictions. Standing ground can be as simple as making a choice and holding firm to it or as complicated as believing in something when there is no evidence to prove it.

From the time that Africans were brought to America as slaves to the present, African Americans have had to stand ground. During slavery those who believed their servitude would end one day stood their ground when they held on to their dignity in the face of the horrors of the institution. Since slavery, African Americans have stood ground to earn the right to vote, to obtain an education, to live in decent housing, and to work in jobs where they were paid an equal salary.

Keywords: *slavery, dignity, education, belief, conviction*

African American writers stand ground when they create stories and poems that celebrate the spirit of resistance. Their work records the ability of African Americans to stand ground by taking pride in their culture and celebrating their African heritage. It records their ability to stand ground by affirming that they are entitled to the same rights as other American citizens. Finally, it records their ability to stand ground by refusing to give in when conditions are terrible. African American writers illustrate how African Americans take strength from within themselves and choose actions over which they have control.

Newcomers found grand avenues, broad sidewalks, and finely constructed houses that afforded blacks the chance to live in housing stock far superior in quality to anything available to them elsewhere in the United States. Harlem became home to all classes of blacks, including the leading writers and artists. As the national interest in African American culture grew, encouraged by a variety of factors, such as the growing popularity of jazz, blues, and dance, Harlem seemed well on its way to becoming, according to the prominent writer and civil rights leader James Weldon Jones, "the Negro capital of the world".

In 1922, James Weldon Johnson's anthology of verse, *Book of American Negro Poetry*, emphasized the youthful promise of the new writers and established some of the terms of the emerging movement:

"What the colored poet in the United States needs to do is something like what Synge did for the Irish; he needs to find a form that will express the racial spirit by symbols from within

rather than by symbols from without, such as the mere mutilation of English spelling and pronunciation. He needs a form that is freer and larger than dialect, but which will still hold the racial flavor; a form expressing the imagery, the idioms, the peculiar turns of thought, and the distinctive humor and pathos, too, of the Negro, but which will also be capable of voicing the deepest and, highest emotions and aspirations, and allow of the widest range of subjects and the widest scope of treatment”¹.

Thus Johnson sought to link what was happening among blacks in the United States to the Irish Renaissance that had produced such internationally renowned figures as the poet William Butler Yeats and the playwright John Millington Synge. In alluding to “the racial spirit” he was identifying a counterpart to the so-called Celtic or Irish muse that was seen as quite distinct from the English literary imagination. In calling for a form “freer and larger than dialect”, he challenged black writers to disentangle themselves from the stereotypes that had reached their highest forms of art in the poetry of the African American writer Paul Laurence Dunbar, who had died in 1906. Above all, Johnson set the manipulation of language and other patterns of signification, not the overt assertion of political ideals, as the heart of the African American poetic enterprise. And he did so while reminding the young black writers, through his anthology, that they were also heirs to their own tradition – the tradition of African American literature from Phillis Wheatley in the eighteenth century down to his own work – on which they could draw with a measure of confidence as they moved into the future.

In Johnson’s anthology and in Robert Kerlin’s *Negro Poets and Their Poems* (1923) appeared the early work of many of the writers who would dominate the movement, including Countee Cullen and Langston Hughes. With very few exceptions, none of the younger writers of the movement saw himself or herself as part of the radical modernist strain of literature set in motion in America mainly through the efforts of poets such as Ezra Pound, T. S. Eliot, H. D., and Wallace Stevens or by the Irish writer James Joyce, whose novel *Ulysses* appeared in 1923. Such crucial texts of radical modernism as a learned allusiveness and a necessary complexity of expression that demands an exclusive literary audience attracted few African American writers. Like most white poets of the age, most black poets were enthralled by traditional forms of verse as established by the major British and American Romantic poets and their admirers. Modernist verse that resembles the work of Pound, for example, would not appear until much later, and then on a highly restricted scale. Among major American Romantic poets after Whitman, only E. A. Robinson and Carl Sandburg would exert any particular degree of influence on the Harlem Renaissance. In part, this distance was owing, no doubt, to some inattentiveness on the part of the younger writers; in part, however, these writers were after a different business altogether. Most could not be completely taken, for example, by T. S. Eliot’s epochal figuring of the entire modern world as a “Waste Land”. For many of them, the 1920s was a decade of unrivaled optimism, and all through the generations of slavery and neo-slavery, black American culture had of necessity emphasized the power of endurance and survival, of love and laughter, as the only efficacious response to the painful circumstances surrounding their lives.

Even more important than Johnson’s anthology as a text helping to define the emerging spirit of the movement was another anthology, albeit one of a far more varied

¹ James Weldon Johnson, “Preface” to *The Book of American Negro Poetry*, New York, Bartleby, 2002, p. 79.

sort: *The New Negro: An Interpretation* (1925), edited by the Howard University professor Alain Locke. Locke's anthology combined essays, stories, poems, and artwork by older as well as younger writers, white as well as black, into a book that defined with incomparable clarity and flair the spirit of the Harlem Renaissance.

Between the appearance of Johnson's anthology and Locke's, the publication of Jean Toomer's *Cane* independently illustrated several of the peculiar challenges and opportunities of the nascent movement. Opening with brief but hauntingly evocative portraits of the black South, then moving to a powerful rendition of blacks in northern cities, before returning to the South with a shrouded drama about a black northerner of troubled, fatalistic consciousness terrorized by the threat of violence at the hands of whites, *Cane* is a text that few of the young writers could resist. Technically, the work embraced certain principles of modernism and even the avant-garde and yet is saturated with African American racial feeling offered now nostalgically, now militantly, but always in highly affecting language. Quite apart from the fiction in the book, the poems included almost casually in the volume were of a quality to challenge the best of the young Harlem writers, who read *Cane* and saw Toomer as an authentic star.

Certainly the first important young writers birthed by the movement accepted Toomer and his implicit challenge to them as an artist in this fashion. These writers were Cullen, who had grown up in the city, and Hughes, who had spent most of his youth in Kansas but had come to Columbia University as a student in 1921, ostensibly to be a student there but really, he later insisted, to be in Harlem. Cullen's *Color* (1925) revealed an often dazzling lyrical facility that admitted racial feeling while preserving its author's commitment to conservative poetic forms born of his passion for English Romantic writers such as Keats and Shelley. Hughes, starting with his collection *The Weary Blues* (1926), sometimes matched Cullen's lyrical intensity but opened up a new front by advertising his worship of the blues and jazz, musical forms seldom seen as compatible with formal poetry but that Hughes accepted as perhaps the most authentic and moving expression in art of African American cultural feeling. The 1920s, it should be remembered, saw the rise of surpassingly accomplished musicians such as Bessie Smith, Louis Armstrong, and Duke Ellington, whose artistry had a greater influence on the nation as a whole than the work of any of the renaissance writers.

In addition to the timely and definitive appearance of Locke's *The New Negro*, a series of literary contests and dinners sponsored notably by Opportunity magazine but also by the Crisis – and deliberately including some of the leading white writers, editors, and publishers of the day – helped to set the stage for the high phase of the movement in the second half of the decade. By the end of 1925, many of the major young artists identified their careers with the fate of the movement. The poet and novelist Arna Bontemps arrived from Los Angeles, as did the editor, novelist and critic Wallace Thurman; from Washington, D.C., came the Florida-born Zora Neale Hurston, whose novel *Their Eyes Were Watching God* (1937), although published after the end of the movement, should nevertheless be seen among its greatest achievements; the fiction writer Rudolph Fischer, by training a physician, also saw himself as a serious writer; the artist and poet Gwendolyn Bennett came from Texas, drawn by the palpable sense of excitement in Harlem. A little later, from New England, came the poet Helene Johnson and her cousin Dorothy West, notable as a writer of fiction and as an editor. These were only some of the young artists drawn to Harlem by the renaissance there.

The deliberate courting and inclusion of leading whites in the Harlem Renaissance have led to questions, at times acrimonious, about the role of patronage – that is, white patronage – in the movement and even about the authenticity of the movement as an expression of African American culture if the renaissance depended so heavily on goodwill of whites. The truth probably is that such involvement was important and even necessary to the movement, so deep was the historic chasm in the United States between the races because of segregation and racist beliefs; if books by blacks were to be published, something more than simple merit would have to be involved. In particular, Charles S. Johnson of Opportunity and the National Urban League, seeing nothing but benefits in an association between blacks and whites, worked assiduously and ingeniously to stimulate such contacts.

Perhaps the two leading white figures associated with the Harlem Renaissance were Carl Van Vechten and Charlotte Osgood Mason. Van Vechten's interracial parties broke new ground on the New York social scene, but he also used his influence as a fashionable novelist and critic to help launch certain careers, notably that of Langston Hughes. Van Vechten's novel of *Harlem life*, *Nigger Heaven* (1926), became a best-seller, although many blacks were utterly alienated by the title. Through the dispensing of sums of money, Mason, an elderly woman of volatile temperament and sometimes arresting ideas, supported a number of black artists in this period, including Hurston, Hughes, and Locke; unlike Van Vechten, however, she did not hesitate to subject her beneficiaries to her powerful notions concerning parapsychology, the matchless force of folk culture, and the dangers of "civilization". In addition to Van Vechten and Mason, publishers and editors at houses such as Knopf, Macmillan, Harcourt, Brace, Macaulay, and Harper played a quieter but no less effective role in lowering the barriers between black writers and the major means of publication in the United States. The black writers eagerly seized these opportunities.

Among the black writers themselves certain significant tensions became more serious as the movement grew. One such tension was occupational, in the sense that the writers and artists lived with the uneasy knowledge that their world was in crucial ways distinct from that of the masses of blacks, almost all of whom, as Langston Hughes once wryly observed, did not know that the Harlem renaissance was going on. Another tension was generational – the growing antagonism between many of the older writers and editors and the younger set. James Weldon Johnson, among others of the old guard, had little difficulty with the new writers; his collection of prose pieces based on the black sermon, *God's Trombones* (1927) showed that he was still capable of innovative flights of creativity. However, the most powerful voice of the old guard, W. E. B. Du Bois, was less conciliatory. Increasingly disturbed by the apparent "immorality" of some of the new works, as well as by their lack of political seriousness, Du Bois organized in the *Crisis* a symposium, *The Negro in Art*, which appeared over several issues in 1926. Evidently dissatisfied with many of the responses, he openly criticized several of the new works. He was especially hard on Claude McKay's 1928 novel *Home to Harlem*, which Du Bois linked caustically with van Vechten's *Nigger Heaven*, previously dismissed in the *Crisis* as "an affront to the hospitality of black folk and to the intelligence of white".

What freedom meant practically was another matter. Hughes expressed his freedom by insisting on racial commitment on the part of the black artist; Cullen expressed his own by abjuring jazz and blues verse in favor of conservative forms. In his

landmark 1926 essay *The Negro Artist and the Racial Mountain*, Hughes insisted that the black artist must recognize that his or her link to Africa was a precious resource; Cullen preferred to suggest instead, as in his long poem *Heritage* (1925), that Africa was a source of confusion and ambivalence. Here are the first and last stanzas of the poem:

"What is Africa to me:
Copper sun or scarlet sea,
Jungle star or jungle track,
Strong bronzed men, or regal black
Women from whose loins I sprang
When the birds of Eden sang?
*One three centuries removed
From the scenes his fathers loved,
Spicy grove, cinnamon tree,
What is Africa to me?*
...
*All day long and all night through,
One thing only must I do:
Quench my pride and cool my blood,
Lest I perish in the flood.
Lest a hidden ember set
Timber that I thought was wet
Burning like the driest flax,
Melting like the merest wax,
Lest the grave restore its dead.
Not yet has my heart or head
In the least way realized
They and I are civilized".*
(Cullen, "Heritage" emphasis in the original).

Both, however, sought freedom from the political constraints that an older generation considered an essential part of the duty of the black artist. In 1926, many of the younger artists banded together to produce a new magazine, *Fire!!* which promised "to burn up a lot of old, dead conventional Negro-white ideas of the past". Unfortunately the magazine weakly supported by the public and, indeed, by the artists themselves lasted only one number.

Many of the younger writers were interested in the theater, but few made it a priority during the most important years of the Harlem Renaissance². The success of *Shuffle Along* in 1921 led to a vogue of such reviews and to many imitations of this compendium of song, dance, and humor. However, black involvement in more orthodox drama as part of the renaissance was far more restricted, and less attended by even provisional successes. Throughout the 1920s, the best-known dramas of black life were undoubtedly written by white artists such as Eugene O'Neill and Paul Green of North Carolina. The outstanding black talent was probably Willis Richardson, whose best-known play was *The Chip Woman's Fortune* (1923), the first serious play by an African American to be staged on Broadway. Richardson was, however, a resident of Washington, D.C., where he had been moved to write plays after seeing, in 1916, Angelina Weld Grimké's highly controversial *Rachel*, about racial persecution and its

² Christopher Douglas, *A Genealogy of Literary Multiculturalism*, Cornell University Press, New York, 2009, p. 34.

psychological effects. This controversy, about propaganda versus art, stimulated the theatre in Washington but produced few new plays of quality.

In 1926, as a justified reaction to the obvious decline of black life centered drama in New York, Du Bois established the so-called "Krigwa Little Theatre Movement", and asserted the four basic principles:

"The plays of a real Negro theatre must be: 1. *About us*. That is they must have plots which reveal real Negro life as it is. 2. *By us*. That is they must be written by Negro authors who understand from birth and continual association just what it means to be a Negro today. 3. *For us*. That is, the theatre must cater primarily to Negro audiences and be supported and sustained by their entertainment and approval. 4. *Near us*. The theatre must be in a Negro neighborhood near the mass of ordinary Negro people". (emphasis added)

The first two Krigwa productions, *Compromise* and *The Broken Banjo*, were by Willis Richardson, and Krigwa failed to inspire any important young New York playwrights. In the 1930s, Langston Hughes would emphasize drama with some success in his career, and his play about the South and miscegenation, *Mulatto* (1935), would have the longest run of any play by an African American on Broadway until Lorraine Hansberry's *A Raisin in the Sun* in the 1960s. Nevertheless, drama was almost certainly one of the weakest areas of achievement in the Harlem Renaissance³.

Around 1928, the emphasis among the writers of the renaissance seemed to shift decisively away from poetry toward fiction. Poets such as Cullen, Hughes, Bontemps and others continued to publish in magazines, but far fewer books of verse appeared; perhaps the only notable event of this sort was the appearance of Sterling Brown's folk-inflected *Southern Road* in 1932. In 1928 came Du Bois's novel *Dark Princess*, which was in large part his attempt to exemplify the idealistic, politically engaged fiction he preferred. More authentic that year to the mood of the age, however, were Rudolph Fisher's *Walls of Jericho*; Nella Larsen's *Quicksand*, about one woman's chronic unhappiness with life and her descent into a self-imposed marriage; and Claude McKay's epochal *Home to Harlem*, which celebrated the pleasures as well as the complexities of black urban life.

Still later in the renaissance came additional novels by McKay, Jessie Fauset, and Thurman, including the latter's *The Blacker the Berry* (1929), about skin-color fixation within the black community, a subject also of interest to Nella Larsen, as in her *Passing* (1929)⁴. In 1930 came Langston Hughes's *Not Without Laughter*, about a young boy growing up in the Midwest. Arna Bontemps turned from poetry to write his first novel, *God Sends Sunday* (1931), based on the life of a beloved, fun-loving uncle whose approach to living contrasted with the strictness of Bontemps's Seventh Day Adventist Religion. Also in 1931, the satirist George Schuyler, whose essay in the *Nation* in 1926, *The Negro Art Hokum*, ridiculing African American race consciousness, had provoked Hughes's *Negro Artist and the Racial Mountain* there, published the satirical novel *Black No More*. Satire was prominent again in Wallace Thurman's novel *Infants of the Spring* (1932), in which several of the major figures of the renaissance are easily recognizable

³ *Ibidem*, p. 35.

⁴ Baker Houston A. Jr., *Blues, Ideology and Afro-American Literature: A Vernacular Theory*, Chicago, University of Chicago Press, 1984, p. 68.

under their thin disguises, as Thurman lampooned many of the excesses and posturings of the Harlem Renaissance.

Although it is convenient and even accurate to include Hurston's lyrical 1937 novel about one woman's growth into mature self-confidence and self-fulfillment, *Their Eyes Were Watching God*, within the boundaries of the movement, it is also clear that by that year the movement was absolutely finished, although the talent of many of its writers was hardly exhausted. The Harlem Renaissance had been dependent in large part on a special prosperity in the publishing industry, the theater, and the art world. The crash of Wall Street in 1929 was the beginning of the end for the movement, which swiftly declined as the country lurched toward the Great Depression in the early 1930s. Conditions for blacks in New York City, and especially for blacks in Harlem, make a mockery of the heady enthusiasms that had led to the characterization of the 1920s as the Jazz Age, an era of reckless fun. Unemployment and the rise of crime (although the latter was mild compared with conditions a half-century later) damaged the image and the reality of Harlem as an artistic and cultural paradise. A civic explosion, often called the Harlem Riot of 1935, underscored the radically altered nature of the district and the lives of the people there.

The renaissance was over, to be revived in significantly different forms at later points in African American history. What did it achieve? Some critics, skeptical of the role of patronage and insistent on more militant and radical political approaches, have suggested that the cultural movement achieved little. Such a view may be short sighted, however. The art of the Harlem Renaissance – in poetry, fiction, drama, music, painting, and sculpture – represents a prodigious achievement for a people hardly more than a half-century removed from slavery and enmeshed in the chains of a dehumanizing segregation. In this movement, black American artists took stock of the lives and destinies of their people against the backdrop not only of the United States but also of the world. A sense of the modern overhangs the period, although the African American approach to the modern – insofar as one can speak of a single, collective African American approach – would be in many ways quite distinct from the pessimism and even despair of European attitudes to the same question.

In this period, black American artists laid the foundations for the representation of their people in the modern world, with a complexity and a self-knowledge that have proven durable even as the African American condition changed considerably with the unfolding of the twentieth century. The term renaissance is entirely appropriate, for in that decade or so a loose but united gathering of black artists, located most significantly in Harlem, rediscovered the ancient confidence and sense of destiny of their African ancestors and created a body of art on which future writers and musicians and artists might build and in which the masses of blacks could see their own faces and features accurately and lovingly reflected.

BIBLIOGRAPHY

Andrews, William L., *African-American Autobiography: A Collection of Critical Essays*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, Inc., 1993.

Appiah, Kwame Anthony, *The Conservation of 'Race'*, in *Black American Literature Forum*, Volume 23, Number 1, pp. 37-59.

- Baker, Houston A. Jr., *Blues, Ideology and Afro-American Literature: A Vernacular Theory*, Chicago, University of Chicago Press, 1984.
- Bell, Bernard W., *The Afro-American Novel and Its Tradition*. Amherst: The University of Massachusetts Press, 1987.
- Bloom, Harold, *Bloom's Modern Critical Views: Ralph Ellison – New Edition*, Infobase Publishing, New York, 2010.
- Douglas, Christopher, *A Genealogy of Literary Multiculturalism*, Cornell University Press, New York, 2009.
- Gilroy, Paul, *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge, Harvard University Press, 1992.
- Zack, Naomi, *Ethnicity, Race and the Importance of Gender*, in *Race or Ethnicity: On Black and Latino Identity* by Jorje Garcia, Cornell University Press, 2007, pp. 101-122.

Terminologia juridică: contextualizare și configurare lingvistică și metodologică

Gabriela MORARU (CHERATA)

*Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere,
Școala Doctorală „Alexandru Piru”*

Abstract: Legal terminology arouses a real and lively interest, due to both linguistic and extra-linguistic factors, even if legal linguistics does not figure among the disciplines of study or already established branches of knowledge.

Jurilinguistics can be justifiably perceived as a discipline, as a terminological field, which is halfway between linguistics and juridical science and whose boundaries are shared with those of linguistics.

Within this discipline, legal language is analyzed either in general or in various contexts of use (legislation, courts, legal disciplines, etc.) or from various perspectives (etymology, evolution, functions, characteristics, terminology, etc.).

Legal terminology an interdisciplinary research topic, which is based on a large corpus, which allows an analysis of the connection with the tools, with elements of interest and novelty for both linguists and lawyers.

It is very important to be understood by those to whom you want to communicate a message. This can only be achieved by knowing the terms of the common language. At the same time, knowing the meaning of exclusively legal terms is fundamental, both for legal practitioners and linguists, but also for any speaker who wants to know, exercise rights and fulfill obligations, thus eliminating the ambiguity of legal language.

Keywords: *Legal terminology, jurisprudence, legal vocabulary*

Terminologia juridică reprezintă totalitatea termenilor de specialitate folosiți în domeniul dreptului. Totodată, pornind de la această definiție, putem opina că terminologia juridică este acel compartiment al lexicologiei care se ocupă cu studiul termenilor de juridici.

Este deja cunoscut interesul pe care l-a trezit studiul, cercetarea și deslușirea tainelor universului terminologiei juridice, cunoscută și sub denumirea de lingvistică juridică, chiar dacă aceasta nu figurează printre disciplinele de studiu sau ramurile de cunoaștere consacrate până în prezent. Nu întâmplător, cuvântul jurilingvistică figurează în inventarul lexical al limbii române, cât și al altor limbi.

Jurilingvistica poate fi, în mod justificat, percepută ca o disciplină, despre care s-a afirmat că se află la jumătatea drumului dintre lingvistică și știința juridică. În cadrul acestei discipline, se analizează fie limbajul juridic în general, fie în diverse contexte de

utilizare (legislative, executive, administrative, instanțe judecătorești, ca știință a dreptului etc.) sau din diverse unghiuri (etimologie, evoluție, funcții, caracteristici, terminologie etc.).

Considerăm că abordarea cercetării jurilingvistice asupra terminologiei limbajului juridic poate fi realizată din punctul de vedere al sintaxei (lungimea propozițiilor, construcția frazelor etc.), al morfologiei (construcția cuvintelor compuse etc.) și, nu în ultimul rând, al foneticii (mai ales în contextul lingvisticii judiciare).

Pornind de la o comparare dintre știința dreptului și jurilingvistică, din punctul de vedere al obiectului cercetării acestora, se observă diferențierea dintre cele două domenii. Un argument decisiv în această demonstrație este chiar aprecierea conceptelor dreptului. Interesul prioritar al unui cercetător jurist se concentrează, în primul rând, pe entități abstracte – conceptele – care se verbalizează prin termeni juridici, adică exprimă conținuturile conceptuale ale acestor termeni, îi definesc și le consacră sfera de aplicare. Astfel, un jurist analizează sistemul juridic folosind conceptele, denumite și instituții de drept. În domeniul jurilingvisticii, din contră, termenii constituie ei înșiși obiectul principal de cercetare.

Domeniul terminologiei juridice sau al jurilingvisticii a început să se contureze și la noi prin studii și cercetări cu caracter interdisciplinar, care investighează, prin instrumente interconectate de limbă și de drept, modul în care dreptul folosește limba pentru a construi, pornind *sine qua non* de la resursele acesteia, un limbaj specializat, cum este limbajul juridic.

Chiar dacă lingvistica juridică nu figurează în nomenclatura ramurilor de cunoaștere, așa cum am mai spus, se poate admite că studiul limbajului dreptului merită să fie aprofundat sub denumirea de lingvistică juridică. Astfel, apare, ca o consecință logică, dublul caracter al studiului lingvisticii juridice: acela de studiu lingvistic și cel de studiu juridic.

Studiul este lingvistic prin aceea că are ca obiect toate mijloacele lingvistice folosite în drept. Un aspect esențial a fi remarcat este faptul că lingvistica juridică examinează semnele lingvistice pe care dreptul le folosește (spre exemplu: cuvintele prin raportarea la sensul lor și la forma lor) și enunțurile pe care dreptul le produce (de exemplu, propozițiile, frazele și textele, în raport cu funcția lor, structura lor, dimensiune lor, prezentarea lor, stilul lor etc.). De aici rezultă și ideea că, dacă un astfel de studiu are vocația firească și capacitatea de a fi pe deplin lingvistic, el este lingvistic. Dintr-o perspectivă mai amplă, ne-am putea întreba dacă dreptul însuși nu este, în sine, un limbaj. Răspunsul, care se configurează, fără echivoc, este acela că dreptul este mai mult decât un limbaj. Putem vorbi despre drept doar prin limbajul dreptului, din simplul motiv că majoritatea instituțiilor și conceptelor juridice „nu au un nume în limbajul de zi cu zi”¹.

De exemplu, judecătorul care pronunță o hotărâre, procurorul care dispune printr-o rezoluție, descrie faptele în limbajul de zi cu zi și nu altfel. Parlamentarii, membri ai autorității legislative, sunt elaboratorii legislației și se ocupă de domenii care, în sine, nu au caracter juridic. Cu toate acestea, inclusiv cuvintele obișnuite, atunci când sunt utilizate în scrisul juridic și vorbirea juridică sunt supuse unor reguli speciale. Astfel, se naște și este recunoscută nevoia de acuratețe, de exactitate, de justete și de corectitudine în limba română în general și în terminologia juridică, în special.

¹ Philippe Malinvaud, președintele Asociației Henri Capitant, în prefața la *Vocabular juridic*, Gérard Cornu, pp. V-VI.

În cele ce urmează, vom face câteva precizări referitoare la etimologia termenilor *drept civil* și *drept procesual civil*.

Astfel, cunoscând mai multe definiții de-a lungul timpului, termenul de „drept” continuă a fi o preocupare atât pentru juriști (ca fiind cei care-l pun în aplicare în mod direct), cât și pentru lingviști, sociologi, psihologi, economiști etc.

Definiția dată termenului „drept” înseamnă a găsi însuși răspunsul la o întrebare pe cât de simplă, pe atât de importantă, și anume: „ce este dreptul?”.

Preocuparea pentru definirea termenului „drept” se constată în diverse domenii și ramuri de activitate, posibil motivate și pe faptul că noțiunea este foarte strâns legată de altele fundamentale, spre exemplu de „drepturi”, „obligații”, „libertăți”, „interdicții” „interese legitime” etc.

Deși interesul pentru conceptul de „drept” apare încă din antichitate, abia în secolul al XIX-lea, această noțiune se cristalizează și se transpune într-o adevărată știință, respectiv știința dreptului.

Cuvântul „drept” provine din limba latină, de la „directus”, având sensul de „direct”, „în linie dreaptă”, „orizontal/vertical”. Totodată, este cunoscută și denumirea din limba latină specifică înțelesului juridic de „drept” și anume „jus” (având funcția morfologică de substantiv). În concluzie, cuvântul a fost preluat în limba română din limba latină, conferindu-i-se semnificație juridică. În același timp, există și alte cuvinte specifice domeniului dreptului, evident cu sens juridic, care își găsesc etimologia în cuvântul „jus, juris” (păstrat neschimbat în vocabularul limbii române, ca rădăcină), acestea fiind: „just”, „justiție”, „justițiabil”, „jurisdicție” „jurisprudență” etc.

Dreptul civil provine din limba latină, din latinescul „jus civile” care reprezenta dreptul propriu al poporului roman și care era aplicabil doar cetățenilor romani. Etimologia cuvântului trebuie căutată în limba franceză: civil (DEX '09, DEX '98, DN) și în limba latină: civilis (DEX '98, DN).

Termenul procesual, din cadrul sintagmei drept procesual civil, are următoarea semnificație și etimologie: „Care se referă la proces sau la procedura unui proces, care ține de proces sau de procedura lui”, din limba italiană: processuale (DEX '09, DEX '98, DN).

Etimologia cuvintelor este în aceeași măsură importantă atât pentru lingvist, cât și pentru jurilingvist. Astfel, jurilingvistul poate cerceta etimoanele (termenii originali) cuvintelor juridice curente și poate compara semnificațiile lor. Etimologia arată în special că marea majoritate a vocabularului juridic derivă din latină și greacă². De asemenea, jurilingvistul se poate concentra pe relațiile dintre termenii juridici: sinonimie, antonimie, rădăcini identice, asemănări semantice, divergențe semantice, prefixe sau sufixe comune, complementaritate de concepte etc. Astfel, lingvistica juridică conduce la multe clasificări, bazate pe criterii multiple, și la constituirea unor „familii operaționale”³. Gérard Cornu a subliniat „interesul de a trata termenii juridici nu izolat, ci în relație. Cuprinzând relațiile de sens, seturile lexicale arată vocabularul juridic, ca o reflectare a structurii legii, nu ca un inventar, ci ca o rețea”⁴.

² G. Cornu, *Hortus deliciarum: au jardin des lettres latines du langage du droit*, în *Mélanges Jean Foyer*, Puf, 1997, p. 53.

³ G. Cornu, *Linguistique juridique*, în D. Alland, S. Rials, (dir.), *Dictionnaire de la culture juridique*, Lamy-Puf, coll. Quadrige-dicos poche, 2003, p. 956.

⁴ *Ibidem*.

În sfârșit, semnificația numeroaselor adagii, maxime și zicale care complinesc legea, dintre care unele sunt greu de înțeles, poate fi, de asemenea, de interes pentru jurilingvist⁵. Se consideră, de fapt, că acestea constituie „partea superioară a literaturii în drept”⁶, că „zicala este prin excelență o lege mentală. Secretul tradiției sale orale este că zicala este, prin vocație, o gravură cerebrală. Locul adagiului este inima”⁷. În acest context, poate fi amintită și definiția dată dreptului în *Digestele* lui Iustinian, potrivit căreia „jus est ars boni et aequi” („dreptul este arta binelui și a echității”).

Dreptul, exprimat prin terminologia juridică, este înainte de toate un limbaj, iar legea, de îndată ce se manifestă, o face grație cuvintelor. O normă juridică este în esență un mesaj ai cărei „emitori și destinatari trebuie să-i acorde același sens”⁸. Dreptul este o activitate comunicativă; juriștii, toți specialiștii din domeniul dreptului, vorbesc despre drept, într-o manieră sau alta, folosind terminologia juridică.

Aprofundarea cercetării diverselor terminologii din variate domenii de activitate, stabilirea raportului cu limba comună și identificarea zonelor de interferență cu limbajul comun reprezintă obiectivele principale ale cercetării lingvistice actuale, mai ales din perspectiva aprecierii limbii sub raport funcțional.

Limbajul poate fi privit ca un ansamblu care utilizează sistemul complex al limbii, dar care, în interiorul acestei limbi, a stabilit un cod de reguli și și-a organizat un sistem propriu de funcționare. Fiecare limbaj utilizează, într-o anumită măsură complexitatea sistemelor organizaționale precum: morfologia, sintaxa, fonologia, stilistica, dezvoltând o rețea terminologică de semnificații, pornind de la resursele lexicale ale limbajului comun, în scopul de a exprima noțiunile și de a transpune în concepte sistemele specifice domeniului juridic. Un limbaj, așa cum este limbajul juridic utilizează toate sistemele formale ale limbii, dar are și o rețea terminologică proprie care cuprinde noțiuni specifice domeniului său de expertiză. În concluzie, este vorba despre un limbaj specializat.

Limbajul juridic reprezintă ansamblul termenilor în cadrul unei limbi care au în această limbă una sau mai multe semnificații juridice. Totodată, putem opina că limbajul juridic reprezintă un ansamblu de termeni care primesc de la știința dreptului unul sau mai multe sensuri și care sunt utilizați în domeniul juridic respectiv (civil, procesual civil etc.).

Textele juridice au o structură proprie bine determinată, fiind configurate pe titluri, capitole, secțiuni, articole, alineate, puncte, litere, care sunt accesibile, în mare parte, doar specialiștilor. Potrivit structurii specifice la care am făcut referire anterior, s-au conturat două categorii de termeni: termeni specifici, caracteristici instituțiilor juridice și termeni din limba comună ce reprezintă o mare parte din vocabularul stilului juridic.

Metalimbajul juridic apare ca o variantă a limbii și reflectă raportul dintre cetățean și instituțiile publice. Mai mult ca în alte limbaje, în acest metalimbaj, autorul, emitentul unui mesaj, are rolul decisiv în modul de organizare a textului lingvistic, dar,

⁵ H. Roland, L. Boyer, *Adages du droit français*, 4e éd., Litec, 1999; G. Cornu, *Linguistique juridique*, 3e éd., Montchrestien, coll. Domat droit privé, 2005; Idem, *Adages et brocards*, în D. Alland, S. Rials, dir., *Dictionnaire de la culture juridique*, Lamy-Puf, coll. Quadrige-dicos poche, 2003, p. 21.

⁶ P. Lerat, J.-L. Souriaux, *Linguistique juridique*, RIDC 1991, p. 259.

⁷ G. Cornu, *Linguistique juridique*, Montchrestien, coll. „Domat droit privé”, 1990, p. 401.

⁸ Boris Barraud, *La linguistique juridique*, în „La recherche juridique” (les branches de la recherche juridique), L'Harmattan, coll. Logiques juridiques, 2016, p. 153.

În acest caz, relația dintre textul transmis și destinatar este prioritară în conștiința receptorului, iar semnificația proprie pe care o percepe emițătorul trece în plan secundar. Limbajul juridic este un termen susceptibil de o multitudine de sensuri, care este utilizat pentru a desemna limba folosită în cadrul legislativ și care servește scopuri diferite în comunicarea legală.

Limbajul juridic nu se limitează la termenii de apartenență exclusiv juridică. Acest limbaj se extinde asupra tuturor termenilor, cuvintelor, pe care dreptul le folosește cu un înțeles propriu și include (ca parte integrantă din întreg) toți termenii care, având cel puțin un sens în limbajul comun și cel puțin un sens diferit specific juridic, sunt marcați prin polisemie și omonimie.

Studiile realizate au evidențiat o distincție între polisemia din metalimbajul juridic, care poate fi numită externă, spre deosebire de polisemia internă, care se referă la termenii juridici ce au mai multe sensuri în domeniul dreptului. Termenii cu dublă apartenență sunt mult mai numeroși decât termenii cu apartenență juridică exclusivă. Altfel spus, vocabularul juridic cuprinde toate unitățile lexicale ale limbii care au cel puțin un sens juridic.

Cercetătorii în domeniu au reliefat trei categorii principale de termeni, pe care îi vom prezenta în cele ce urmează:

- a) Terminologia juridică, respectiv ansamblul cuvintelor care constituie limbajul de specialitate juridică. Proveniența acestor cuvinte o reprezintă vocabularul comun de unde au fost preluate, dar de care se diferențiază prin atribuirea unei semnificații juridice, realizându-se astfel o reconversie semantică juridică.
- b) Cuvintele din limbajul comun, care sunt utilizate în domeniul dreptului.
- c) Cuvinte provenite din alte discipline științifice.

Observăm că limbajul juridic se constituie din elemente de limbă comună și elemente caracteristice doar acestui tip de limbaj. Totodată, se poate constata că există termeni strict specializați ce denumesc instituții, concepte și activități de bază din domeniu, dar și o vastă categorie de termeni din limbajul comun, care sunt utilizați în metalimbajul juridic, însă cu sens diferit, specializat. Această categorie de termeni sunt identificați contextual și se remarcă prin frecvența utilizării. Asemenea termeni contribuie la formarea unor unități sintagmatice. Pierre Lerat denumesc aspectul ca fiind caracterul compozit al limbajului juridic, precizând că anume această caracteristică explică caracterul paradoxal al dreptului⁹.

Limbajul juridic este unul ininteligibil. Această afirmație a fost precizată de Gerard Cornu, care folosea comparația cu un „ecran lingvistic” în cazul limbajului juridic, deoarece acest limbaj nu poate fi înțeles decât de specialiștii din domeniu, fiind inaccesibil sau greu accesibil majorității locutorilor comunității lingvistice.

Cât privește studiul terminologiei juridice, este de remarcat faptul că numărul lucrărilor consacrate comunicării juridice a crescut considerabil, înregistrându-se totodată o diversificare a modalităților de investigare.

Lingvistica juridică sau jurilingvistica a fost inițiată în spațiul francofon de François Gény și dezvoltată de Gerard Cornu (Franța) și Jean-Claude Gémard (Canada) și își atribuie ca obiect de studiu limbajul juridic sub cele două aspecte care îl definesc: terminologia juridică și discursul juridic.

⁹ P. Lerat, *Le langage du droit*, Paris, PUF, 1975. p. 9.

O sinteză efectuată în urma lecturării lucrărilor sus amintite permite exprimarea unei abordări unitare asupra acestui limbaj, și anume abordarea strict lingvistică a metalimbajului juridic.

Gérard Cornu și-a sintetizat abordarea terminologiei juridice în următorii termeni: „În comparație cu lingvistica generală, lingvistica juridică este de trei ori decalată. În toate faptele de limbaj, ea îmbrățișează doar un domeniu special și concret. Studiul pe care îl face nu este fundamental, ci aplicat. În însăși aplicarea sa, reține doar anumite aspecte ale analizei lingvistice. Fără îndoială, ea adoptă clasică analiză saussuriană care, în semnul lingvistic, unitate semnificativă indivizibilă, distinge cele două fețe, forma fonică (semnificantul) și imaginea mentală (semnificatul) care sunt asociate, articulează și actualizează prin vorbire. Dar este străină de două dintre „părțile formale” ale analizei lingvistice: fonologia, care studiază unitățile fonice ale limbajului (fonemele), legalitatea limbajului neavând relevanță în raport cu sunetele; sintaxa și mai general setul de reguli care guvernează utilizarea limbajului (nu există gramatică juridică). În schimb, lingvistica juridică surprinde diverse aspecte ale morfologiei, studiul unităților semnificative indivizibile ale limbajului (morfemele). Ea cultivă etimologia termenilor juridici [...]. Cu toate acestea, sensul cuvintelor este obiectul privilegiat al studiului său. În ceea ce privește „partea substanțială” a limbii, cel mai important este semnificatul, conținutul intelectual al semnului lingvistic. Semantica juridică este nucleul lingvisticii juridice”¹⁰.

În perioada contemporană, a fost publicată o altă categorie de lucrări cu caracter interdisciplinar, care abordează aspecte particulare ale limbajului juridic și care prezintă interes atât pentru juriști, cât și pentru lingviști și traducători.

Cităm câteva dintre operele de referință, în cadrul cărora limbajul juridic este examinat din diverse perspective: *Le langage du droit* (Sourieux, Lerat, 1992); *De la traduction juridique à la jurilinguistique* (J.C. Gémard, 1995), *La traduction juridique: art ou technique d'interprétation* (J.C. Gémard, 1998), lucrări consacrate traducerii textelor legislative: *New Approaches to Legal Translation* (S. Sarcevic, 1997).

Lingvistica juridică sau jurilingvistica a început să fie introdusă ca disciplină în tot mai numeroase cercetări și studii cu caracter interdisciplinar, care investighează modul în care dreptul utilizează limba pentru a construi, pornind de la resursele acesteia, un limbaj specializat, cum este limbajul juridic. Putem afirma că studiul limbajului juridic este în atenția cercetătorilor, iar tema clasificării acestui limbaj rămâne a fi una pertinentă.

Într-un studiu dedicat acestui domeniu de către cercetătorul Barbu Berceanu, acesta a utilizat sintagma lingvistică juridică. Deși acest studiu a fost adresat juriștilor, autorul a analizat și aspectul lingvistic al dreptului, afirmând că trebuie să distingem între „activitatea dreptului în domeniul lingvistic, drept care atribuie cuvintelor o valoare juridică independentă de domeniul în care se aplică și activitatea lingvistică în domeniul dreptului, care are în vedere cuvintele cu semnificație juridică, specifice vieții juridice, independent dacă legiuitorul le-a determinat sau nu. O altă sarcină a lingvisticii juridice este studiul măsurii în care intervenția legiuitorului influențează

¹⁰ G. Cornu, *Linguistique juridique*, în D. Alland, S. Rials (dir.), *Dictionnaire de la culture juridique*, Lamy-Puf, coll. „Quadrige-dicos poche”, 2003, p. 953.

limba reală (vorbită, scrisă), atât în intervalul în care actul normativ stabilizator de terminologie este în vigoare, cât și înainte de intrarea lui în vigoare, ca și după încetarea lui legală”¹¹.

Referitor categoria limbajului juridic, au fost realizate mai multe clasificări de către experții în lingvistică, în încercarea de a defini textele juridice. Tipologia limbajului juridic depinde în mare măsură de abordarea pe care decidem să o aplicăm textelor juridice: abordarea legală va efectua, în primul rând, o distincție între texte de autoritate și nonautoritate și apoi o distincție în ceea ce privește subiectul implicat și domeniul de acțiune. Pe de altă parte, din punct de vedere lingvistic, ceea ce ar trebui să fie luat în considerare sunt implicațiile lingvistice și natura discursului textului.

Vom expune cele mai importante clasificări ale limbajului juridic, bazate pe diverse criterii.

Unii specialiști (cum ar fi Z. Ziembinski, cu lucrarea *Le langage du droit et le langage juridique*) au evidențiat diferența dintre limbajul dreptului și limbajul juridic, alții au considerat sintagma „limbajul dreptului” drept un „termen generic pentru cele patru tipuri de limbaje: legislative, jurisdicțional, doctrinal și cutumiar”¹².

De consemnat este faptul că fiecare dintre aceste ramuri, ca subdomeniu, și-a creat și perfecționat o terminologie proprie.

În *Les langages juridiques: une typologie*, J. Wroblewski cercetează limbajul și discursul juridic din perspectiva semiotică și prezintă aceeași tipologie de clasificare a limbajului dreptului. Astfel, opinia lui J. Wroblewski¹³ este aceea că, referindu-ne la limbajul juridic subînțelegem „trei tipuri de limbaje juridice:

1. limbajul juridic juridisprudențial, prin intermediul căruia sunt formulate deciziile și hotărârile judecătorești;
2. limbajul juridic științific, propriu științelor juridice în general;
3. limbajul juridic comun, utilizat de către vorbitori fără a avea studii obligatorii în domeniul dreptului”.

Lingvistul G. Cornu¹⁴ lărgeste sfera conceptului, adăugând un alt tip de limbaj juridic: limbajul administrativ, prin care se realizează pledoarii, rapoarte, notificări etc.

Un alt tip de clasificare a limbajului juridic se bazează pe criteriul „sursă – emițător”, care poate fi judecătorul, autorul legislației sau legiuitorul etc. și care este prezentată de către prof. Susan Sarcevic. Potrivit opiniei acesteia, se pot distinge următoarele clasificări ale limbajului juridic:

- limbajul avocaților;
- limbajul notarilor;
- limbajul judecătorilor;
- limbajul procurorilor;
- limbajul consilierilor juridici;
- limbajul executorilor judecătorești;

¹¹ B. Berceanu, *Dreptul și limba. Știința dreptului și lingvistica. Succinte considerații teoretice și aplicative*, în „Studii și cercetări juridice” XXVI, vol. 3, București, 1981, p. 247.

¹² Z. Ziembinski, *Le langage du droit et le langage juridique*, Montréal, „Centre de recherche en droit privé et comparé du Québec”, 1974, p. 164, apud Victoria Fiodorov, *Statutul și tipologia limbajului juridic*, în „Philologia”, 2018, nr. 5-6, pp. 97-103.

¹³ J. Wroblewski, *Les langages juridiques: une typologie*, în „Droit et société”, n°8, 1988, apud Fiodorov Victoria, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 97-103.

¹⁴ G. Cornu, *Vocabulaire juridique*, Quadrige, Presses Universitaires de France, 2000.

- limbajul autorilor de texte juridice;
- limbajul legiuitorului.

În consecință, putem trage concluzia că un text juridic nu este altceva decât un text cu destinație specială. Ne alăturăm opiniei prof. Susan Sarcevic, care susține că funcția textelor juridice poate varia, fiind determinată de context și de tipologie.

Cercetătoarea opinează că funcția principală a acestor texte este cea normativă sau de reglementare, deoarece ele, în mod normal, prescriu modul în care oamenii ar trebui sau nu ar trebui să se comporte, în mod obișnuit prin utilizarea imperativului. Același lucru este valabil și pentru doctrină, care este de obicei inclusă în textele normative, dar nu este producătoare de efecte juridice, cel puțin nu în mod direct. Astfel, funcția unui text juridic nu depinde de ceva intrinsec, ci este determinată de situația de comunicare, de contextul în care a fost efectuată comunicarea și de destinatar.

De asemenea, acceptăm ideea potrivit căreia clasificarea limbajului juridic în mai multe subcategorii este realizată de către specialiști din domeniul dreptului, care utilizează acest limbaj pentru a formula diverse reguli juridice, iar scopurile lor comunicative determină caracteristicile semantice și expresiile lingvistice proprii fiecărui tip de limbaj. Astfel, limbajul juridic poate fi perceput ca o caracteristică a unei dimensiuni sociale care se reflectă nu numai în termenii și expresiile proprii unui sistem juridic, ci și în modalitățile de a le exprima. Este evident că fiecare domeniu de activitate are un vocabular propriu specific, însă dreptul se distinge de celelalte domenii prin faptul că folosește limba drept mijloc de expresie, textele constituind instrumentul său și principalul obiect. Dreptul nu ar putea exista fără un mijloc de expresie verbală.

Numeroasele lucrări actuale consacrate studiului termenilor juridici abordează cercetarea nu numai din perspectivă strict lingvistică, ci încearcă să asocieze termenii, ori de câte ori este posibil, cu fenomene sociale, culturale, economice și politice.

Totodată, atenția este îndreptată spre legătura strânsă care se stabilește între științele limbajului și realitatea lingvistică, pe de o parte, iar, pe de altă parte, între drept și terminologia sa. Deoarece unitatea de bază a terminologiei este termenul, această legătură este justificată pe plan teoretic. Termenul juridic nu dobândește și nu dezvoltă o semnificație decât la nivelul exprimării dreptului, adică în cadrul textelor juridice. Spre deosebire de limbajul comun, metalimbajul dreptului este alcătuit din termeni de specialitate cu un uz restrâns, fiind înțeleși și întrebuințați doar de către specialiștii ce activează în acest domeniu juridic.

Lingvistica juridică este studiul limbajului dreptului, al „tuturor mijloacelor lingvistice folosite de lege”¹⁵, al termenilor și enunțurilor „care fac legea sau, cel puțin, care servesc legea”¹⁶.

Prin urmare, obiectul de studiu al jurilingviștilor îl constituie vocabularul și discursurile juriștilor, pornind de la premisa că limbajul juridic este un limbaj specializat, „un limbaj tehnic”¹⁷ și că, în consecință, lingvistica juridică este o ramură a lingvisticii generale.

¹⁵ G. Cornu, *Linguistique juridique*, Montchrestien, Collection Domat, 1990, p. 13.

¹⁶ P. Lerat, J.-L. Souriaux, *Le français juridique comme langue spécialisée*, Bruylant (Bruxelles), 1995.

¹⁷ G. Cornu, *op. cit.*, p. 24.

Cu toate acestea, jurilingviștii, destul de rari, sunt de formație juriști și nu „lingviști instruiți”¹⁸, ceea ce poate constitui o barieră în dezvoltarea lingvisticii juridice.

Cât privește particularitățile terminologice, semantice, expresive și frazeologice ale limbajului juridic, dreptul dă cuvintelor aparținând limbajului comun sensuri proprii sau creează altele noi, necunoscute în afara domeniului juridic și care formează terminologia juridică. Pe de altă parte, când dreptul folosește doar termeni din limbajul comun, cotidian, deseori îi utilizează într-un mod original și chiar specific, ceea ce dă naștere unor formulări greu de înțeles pentru cei care nu sunt juriști, respectiv nespecialiști în domeniul juridic.

Oare, câți nespecialiști în drept, cunosc, spre exemplu, semnificația minutei sau consecințele juridice produse de aceasta? Minuta este actul procedural ce se întocmește imediat după deliberare și care cuprinde soluția pe care judecătorii o adoptă cu privire la litigiul supus judecății sau „minuta sub sancțiunea nulității hotărârii, se va semna pe fiecare pagină de către judecători și, după caz, de magistratul-asistent, după care se va consemna într-un registru special, ținut la grefa instanței”¹⁹.

Ca o garanție a aplicării legii, indiferent de gradul de cunoaștere a terminologiei juridice, adagiul latin „*nemo censetur legem ignorare*”, aplicabil în drept, denumeste principiul, potrivit căruia necunoașterea sau cunoașterea greșită a legii nu înlătură obligația persoanelor de a se conforma legii și de a răspunde pentru încălcarea ei și de a suporta consecințele prevăzute de lege pentru faptele sale.

Altfel spus, cunoașterea legilor, a legislației în general, este obligatorie pentru fiecare dintre noi, indiferent dacă avem sau nu proprietatea termenilor juridici. Faptul că dreptul este accesibil material este un lucru și că avem proprietatea semnificației termenilor juridici este cu totul altceva. Terminologia juridică prezintă „suficiente particularități lingvistice pentru a justifica lingvistica juridică”²⁰.

Lingvistica este deja interesată de limbajul juridic, de terminologia juridică, percepute ca un sistem de semne. Pentru jurilingviști, limbajul juridic, ca orice alt limbaj, „nu poate fi redus la un simplu material fonetic”²¹. Terminologia juridică constituie un adevărat ansamblu instituțional (deoarece mulți dintre termenii juridici constituie instituții de drept), împărțit de comunitatea juriștilor, pentru a se putea înțelege și comunica între ei; cristalizează în forma sa actuală evenimentele lingvistice care au avut loc anterior, studiul acestora interesând cu precădere istoria limbii. De asemenea, stadiul actual al terminologiei juridice se înscrie într-o fază determinată de evoluția acesteia, fiind expresia cercetării sincrone, în timp ce istoria acesteia ține de diacronie, cuvintele „drept” și „juridic” fiind „instrumente lingvistice, instrumente ortografice și verbale bazate pe reprezentări intelectuale”²².

¹⁸ S. Monjean-Decaudin, *La traduction du droit dans la procédure judiciaire – Contribution à l'étude de la linguistique juridique*, Dalloz, coll. Bibliothèque de la justice, 2012, *Apud*. Boris Barraud, *La linguistique juridique*, in „La recherche juridique (les branches de la recherche juridique)”, L'Harmattan, coll. Logiques juridiques, 2016.

¹⁹ Art. 401 alin. 2 teza I din Codul de procedură civilă.

²⁰ J.-L. Souriaux, *Pour l'apprentissage du langage du droit*, RTD civ. 1999, p. 343; J.-P. Gridel, *Introduction au droit et au droit français*, Dalloz, 1994.

²¹ Boris Barraud, *La linguistique juridique*, in „La recherche juridique (les branches de la recherche juridique)”, L'Harmattan, coll. Logiques juridiques, 2016.

²² *Ibidem*.

CONCLUZII

Terminologia juridică constituie un domeniu terminologic care se află într-o continuă dezvoltare și care prezintă un interes sporit pentru cercetători, grație unor factori atât lingvistici, cât și extralingvistici.

Numeroasele studii și aserțiuni invocate în această lucrare reflectă problematica specificării și definirii terminologiei juridice și a caracteristicilor sale, încercând să demonstrăm actualitatea domeniului și a temei cercetate.

Din analizei teoriilor și abordărilor pluridisciplinare reiese că termenul juridic este caracterizat ca fiind un termen precis, clar, univoc și monoreferențial, însă aceste precepte nu sunt întru totul și întotdeauna respectate.

Terminologia juridică, spre deosebire de limbajul comun, este alcătuită din termeni de specialitate cu un uz destul de restrâns, aceștia fiind înțeleși și întrebuințați doar de către specialiștii care activează în cadrul acestui domeniu.

Numeroasele lucrări consacrate studiului termenilor juridici abordează cercetarea nu doar din perspectiva strict lingvistică, ci încearcă, ori de câte ori este posibil, să asocieze termenii cu fenomene sociale, politice, culturale etc.

În același timp, atenția este îndreptată către legătura strânsă care se stabilește între științele limbajului și realitatea lingvistică pe de o parte, iar pe de altă parte, între drept și terminologia sa. Această legătură este justificată pe plan teoretic, deoarece unitatea de bază a terminologiei este *termenul*. Termenul juridic nu dobândește și nu dezvoltă o semnificație decât la nivelul exprimării dreptului, deci în textele juridice. Cu toate acestea, frontierele jurilingvisticii sunt comune cu cele ale lingvisticii. Este foarte important să fii înțeles de cei cărora vrei să le comunic un mesaj. Acest lucru se poate realiza doar prin cunoașterea termenilor limbii comune. Totodată, cunoașterea sensului termenilor exclusiv juridici este fundamentală atât pentru practicienii dreptului, cât și pentru lingviști, dar și pentru orice om care dorește să-și cunoască și să-și exercite drepturile civile, eliminându-se astfel ambiguitatea limbajului juridic.

BIBLIOGRAFIE

- Barraud, Boris, *La linguistique juridique*, în „La recherche juridique (les branches de la recherche juridique)”, L'Harmattan, coll. Logiques juridiques, 2016.
- Barraud, Boris, *L'échelle de juridicité: un outil pour mesurer le droit et fonder une théorie syncrétique* (première partie présentation), Arch. phil. droit 2013.
- Barraud, Boris, *Théories du droit et pluralisme juridique – t. II: La théorie syncrétique du droit et la possibilité du pluralisme juridique*, PUAM (Aix-en-Provence), coll. Inter-normes, 2017.
- Berceanu, Barbu, *Dreptul și limba. Știința dreptului și lingvistica. Succinte considerații teoretice și aplicative*, în „Studii și cercetări juridice”, XXVI, 3, 1981.
- Roland, Henri, Boyer, Laurent, *Adages du droit français*, 4e éd., Litec, 1999.
- Cantacuzino, Matei B., *Elementele dreptului civil*, Editura All Beck, București, 1998.
- Cuciuc, Nina, *Neologizarea lexicului juridic românesc sub influența terminologiei dreptului francez*, în „Intertext”, 1-2, pp. 151-161, 2010.
- Cornu, Gérard, *Linguistique juridique*, Paris, Montchrestien, 1990.

- Cornu, Gérard, *Linguistique juridique*, în D. Alland, S. Rials (dir.), *Dictionnaire de la culture juridique*, Lamy-Puf, coll. Quadrige-dicos poche, 2003.
- Cornu, Gérard, *Vocabulaire juridique* Quadrige, Presses Universitaires de France, 2000.
- Damette, Eliane; Dargirolle, Françoise, *Méthode de français juridique*, Editura Dalloz, Collection, Méthodes du droit, 2017.
- Fiodorov, Victoria, *Particularitățile structural-semantice ale terminologiei juridice a CEDO în limba engleză*, (Teză de doctorat), Chișinău, 2019.
- Gémar, Jean-Claude, *Langage du droit et traduction: essais de jurilinguistique*, Linguatex, 1982.
- Gridel, Jean-Pierre, *Introduction au droit et au droit français*, Dalloz, 1994.
- Heikki, E.S. Mattila, *Jurilinguistique comparée: Essai de caractérisation d'une discipline multidimensionnelle*, în „International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique”, nr. 34, 2021. [accesat la: 01.09.2022]. Disponibil: <https://doi.org/10.1007/s11196-021-09825>.
- Lerat, Pierre, Sourieux, Jean-Louis, *Le français juridique comme langue spécialisée*, Bruylant (Bruxelles), 1995.
- Lerat, Pierre, *Le langage du droit*, Presses Universitaires de France (PUF), Paris, 1975.
- Neculaescu, Sache, *Noul Cod Civil, între tradiție și modernitate în privința terminologiei juridice normative*, 2011 [accesat la: 22.08.2022]. Disponibil: <https://sacheneculaescudotcom.wordpress.com/>
- Sarcevic, Susan, *New Approaches to Legal Translation*, Kluwer Law International, Haga, 1997.
- Sida, Andrei, Berlingher, Daniel, *Teoria generală a dreptului*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2007.
- Sourieux, Jean-Louis, *Pour l'apprentissage du langage du droit*, RTD civ. 1999.
- Sourieux, Jean-Louis, Lerat, Pierre, *Le Langage du droit*, Presses Universitaires de France – PUF, Paris, 1975.
- Popa, Nicolae, *Teoria generală a dreptului*, Editura Actami, București, 1999.
- Roland, Henri, Boyer, Laurent, *Adages du droit français*, 4e éd., Litec, 1999.
- Uță, Lucia, *Unele considerații despre ordinea de drept, dreptate, lege și justiție* (1), în *Cogito*, vol. III, nr. 1/2011.

Dicționare

- Academia Română, Institutul de Lingvistică, *Dicționarul explicativ al limbii române* (ediția a II-a revăzută și adăugită), Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- Bidu-Vrăncianu, A. et alii, *Dicționar general de științe ale limbii*, București, Editura științifică, 1997.
- Bussmann H. *Dictionary of Language and Linguistics*, Editura Routledge, London and New York, 1996.
- Costin, Mircea N.; Costin, Calin M., *Dicționar de drept civil de la A la Z*, ediția a III -a, București, Univers Juridic, 2019.
- Costin, Mircea N.; Costin, Calin M.; Leș, Ioan; Minea, Mircea Ștefan; Spinei, Sebastian, *Dicționar de procedură civilă de la A la Z*, ediția a III-a, București, Editura Univers Juridic, 2020.
- Dictionnaire de la culture juridique*, Lamy-Puf, coll. Quadrige-dicos poche, 2003.
- Glosar de termeni juridici*, Ministerul Justiției, [accesat la: 10.07.2023]. Disponibil: <https://portal.just.ro/121/Documents/Dictionar%20de%20termeni%20juridici.pdf>.

Coduri

Codul civil, republicat în Monitorul Oficial, Partea I nr. 505 din 15 iulie 2011, intrat în vigoare de la 01 octombrie 2011.

Codul de procedură civilă, republicat în Monitorul Oficial, Partea I nr. 247 din 10 aprilie 2015, intrat în vigoare de la 15 februarie 2013.

„Centru” și „margine” din perspectiva frecvenței antroponimelor. Studiu de caz: Oltenia

Iustina NICA BURCI

*Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române*

Abstract: *The anthroponymic index, which is currently being worked on, in its almost final phase, based on the seven volumes of the *Toponymic Dictionary of Romania*. Oltenia, contains, in alphabetical order, all personal names (including group names and possessive adjectives originating from a personal name) from the mentioned work, representing a significant part of the anthroponymic inventory in the region. This allows us to observe and deepen some problems related to: *derivation, migration* of words from one lexical class to another, *stages* and *means* of constituting what is today the official formula of denomination, regional *variants*, establishing a “ranking” of the most common anthroponyms in the area. Starting from this last aspect, in this communication, there is to be made a statistical analysis of the most (least) used names, as well as of the most frequent structures formed with anthroponyms, encountered in the toponymy of Oltenia.*

Keywords: *anthroponymy, toponymy, statistics, frequency, structure*

În bibliografia referitoare la zona Olteniei există o lucrare dedicată evidențierii formulei toponimice a regiunii, cu toate variațiile ei, și densității înregistrate de acestea, aparținându-i lingvistului Ion Toma: *Toponimia Olteniei*, apărută la Craiova¹, în anul 1988. Cartea vizează „structurarea tipologică a numelor de locuri, frecvența tipurilor, în sine și în funcție de categoriile socio-geografice și ariile de răspândire teritorială” (p. 210), analizând minuțios, de-a lungul a două sute de pagini, cuvintele care îndeplinesc funcția de nume de loc – apelative, antroponime, alte toponime – „în cadrul fiecărei clase, operând, pe criterii semantice sau formale, subclase” (p. 207).

Frecvența toponimelor în zona menționată, Oltenia, constituie și obiectul lucrării de față. Cu mențiunea că cercetarea noastră se axează exclusiv pe analiza ocurenței unei anumite categorii de denumiri, și anume, a aceleia care are în componență antroponime – simple, compuse, derivate, inclusiv nume de grup sau adjective posesive (în cazul ultimelor două, originea antroponimică fiind indirectă).

La nivelul microtoponimiei în special, întâlnim acest gen de denumiri pe scară largă. Iorgu Iordan remarcă faptul că în spațiul toponimiei minore, „o mulțime

¹ Universitatea din Craiova, Facultatea de Filologie, Reprografia Universității din Craiova.

nesfârșită de numiri topice”² provin de la nume de persoană. Gheorghe Bolocan observa, de asemenea, că: „Numele de locuri din hotarul unei comune sau sat provin din antroponime sau din îmbinări ale apelativelor cu diverse nume de persoană”³. Pentru Oltenia, raportul implicării antroponimiei în formarea toponimelor a fost stabilit, procentual, la 49,2%⁴ din totalul denumirilor cu origine substantivală (antroponime, apelative, toponime), ceea ce demonstrează că în procesul denominației „nu relieful este întotdeauna hotărâtor..., ci alți factori, ... legați de aspecte social-istorice, printre care forma de proprietate s-ar putea să aibă un rol esențial”⁵.

În ceea ce ne privește, vom lua în considerare atât numele de locuri formate dintr-un singur cuvânt (antroponim), precum și sintagmele în a căror structură se găsesc, pe lângă alte elemente, nume de persoane. În acest demers, ne-am bazat pe *Indexul antroponimic*⁶ pe care l-am alcătuit pe baza celor șapte volume ale *Dicționarului toponimic al României. Oltenia*⁷. El cuprinde, în ordine alfabetică, toate numele de persoane din regiunea menționată, fapt care ne permite observarea și aprofundarea unor probleme ce țin de: *derivare* – întâlnim „familii” antroponimice mai mult sau mai puțin extinse și diversificate ca urmare a (in)capacității numelor de a selecta diverse afixe; *migrația* cuvintelor dintr-o clasă lexicală în alta – de la porecle/supranume la nume de persoane și de aici la toponime, de exemplu; *etapele și mijloacele* constituirii a ceea ce reprezintă astăzi formula oficială de denominație; *variante regionale, vetre antroponimice*⁸ etc.

De asemenea, reținând contextul sociofamilial și geografic în care au fost înregistrate numele, ca și localizarea lor (la nivel de județ), avem posibilitatea reconstituirii inventarului patrimonial⁹ al celor menționați. Totodată, putem stabili o ierarhie a celor mai frecvente antroponime în spațiul toponimiei. Pe scurt, *Indicele* va facilita realizarea unor analize statistice, clasificări, comparații la nivel regional, dar și național dacă extindem perimetrul cercetării la nivelul întregii țări.

² Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 154.

³ *Dicționarul numelor de familie din România*, în „Studii și cercetări de onomastică” (SCO), nr. 2, Craiova, 1996, p. 7.

⁴ Ion Toma, *Baza antroponimică a toponimiei din Oltenia*, în „Dacoromania”, serie nouă, VII-VIII, 2002-2003, Cluj-Napoca, p. 188.

⁵ Idem, *Toponimia Olteniei*, p. 65.

⁶ Care a constituit obiectul temei de plan – *Dicționarul toponimic al României. Oltenia. Indice antroponimic*, desfășurată în perioada 2020-2023, în cadrul I.C.S.U. „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova.

⁷ DTRO, coordonator prof. univ. dr. Gh. Bolocan, apărut la Craiova, Editura Universitaria: vol. I (A-B), 1993, 414 p.; vol. II (C-D), 1995, 428 p.; vol. 3 (E-Î), 2002, 283 p.; vol. 4 (J-N), 2003, 309 p.; vol. V (O-R), 2004, 337 p.; vol. 6 (S-Ț), 2006, 284 p.; vol. 7 (U-Z), 2007, 329 p.

⁸ Sintagma îi aparține lui Teodor Oancă, întâlnită în *Geografie antroponimică românească. Metodă și aplicații*, Craiova, Editura de Sud, 1998, p. 70.

⁹ Magistratul *Jean Chintescu*, de exemplu, proprietar al conacului-monument istoric de la Coțofeni, județul Dolj, descendent din familia Chintescuilor – ai cărei membri au fost ridicați din categoria boierilor de neam la a celor cu dregătorii, mari proprietari funciari de-a lungul ultimelor două secole (Chiriac Chintescu a primit rangurile de pitar, în 1832, și de serdar, în 1852; Marin Chintescu a fost pitar și de numele său se leagă una dintre cele mai frumoase cule din Oltenia, cea de la Țiacu (http://popescu-colibasi.go.ro/F_copy_paste/cp_De_neamul_Chintestilor.html – site accesat la data de 3.01.2024) – a rămas în memoria toponimică cu mai multe proprietăți în județul Dolj: *Conacu lu Jean Chintescu*, *Cotu Domnului Janu Chintescu*, *Pădurea lu Jan Chintescu*. Inventarul patrimonial poate fi stabilit și în cazul oamenilor obișnuiți, dar care aveau, în raport cu ceilalți membri ai comunității, o anumită stare materială (care presupunea, deseori, și o poziție socială superioară).

Așadar, inventarul nostru cuprinde antroponime aflate pe diferite trepte de complexitate structurală¹⁰ și trepte de frecvență¹¹. După cum am anunțat încă de la început, ne vom îndrepta atenția asupra stabilirii unei ierarhii a celor mai frecvente nume în toponimie. Însă, după cum vom vedea pe parcursul lucrării, între structură și frecvență există o relație de cauzalitate. Ocurența este influențată, printre altele, și de ipostaza sau ipostazele în care s-a cristalizat antroponimul în denumirea de loc. Vom vorbi, de fapt, nu atât despre frecvența unui nume, cât despre frecvența toponimului sau a structurii toponimice care are la bază/cuprinde numele respectiv.

Unele antroponime formează singure denumirea obiectului geografic, altele sunt întâlnite în sintagme toponimice diverse, într-un singur județ sau în mai multe; numeroase alte nume se regăsesc în ambele variante. Un antroponim cu veche tradiție la noi, precum *Andrei*, are un profil structural complex. Individualizează singur o parte de sat (c. Goicea) și o măgură (c. Moțăței) din județul Dolj, dar este și membru al unei serii întregi de nume de locuri analitice, unele cu apariții multiple la nivelul mai multor județe, altele cu apariții punctiforme. Iată în continuare denumirile din care face parte (cifra reprezintă numărul județelor în care au fost înregistrate toponimele):

4: *Fântâna lu Andrei*, DJ, GJ, MH, VL;

3: *Ogașu lu ~*, GJ, MH, VL;

2: *Balta lu ~*, DJ, VL; *La ~*, GJ, VL; *Măgura lu ~*, DJ, OT; *Pârâu lu ~*, GJ, VL; *Piscu lu ~*, GJ, VL; *Valea lu ~*, MH, VL;

1: *Bordeiu lui ~*, GJ; *Cioaca lu ~*, GJ; *Ciutura lu ~*, GJ; *Conacu lu ~*, GJ, VL; *Cracu lu ~*, GJ; *Curătura lu ~*, OT; *Dâmbu lui ~*, GJ; *Drumu lu ~*, GJ; *Fagu lu ~*, GJ; *Fântâna lu Moș ~*, DJ; *Grindu lui ~*, DJ; *Heleșteu lu ~*, GJ; *La ~ a lu Burtoiu*, VL; *La Piuă lu ~*, VL; *La Puț la Ilie al lu ~*, VL; *Lacu lui ~*, DJ; *Leasa lu ~*, GJ; *Locu lu ~*, VL; *Moara lu ~*, MH; *Odaia lu ~*, GJ; *Pădurea di la Curătura lu ~*, MH; *Pluta lu ~*, GJ; *Poiana lu ~*, GJ; *Prunii lu ~*, GJ; *Rovina lu ~*, GJ; *Scocu lui ~*, DJ; *Șotanu lui ~*, VL; *Știubeiu lu ~*, GJ; *Valea Fântâna lu ~*, DJ; *Vâlcea lu ~*, OT; *Vâlcea Sandei lu ~*, DJ].

Andrei, care însumează, conform *Dicționarului de frecvență al numelor de familie din România*¹², un număr de 55.178 de purtători, răspândiți în toate regiunile țării, este condiționat în aparițiile sale ca toponim de câțiva factori; unul dintre aceștia îl reprezintă termenii entopici care îl însoțesc. *Fântâna lu Andrei*, de exemplu, în care apare apelativul *fântâna*, desemnând un obiect geografic cu importanță vitală în colectivitate, face ca toponimul să fie întâlnit în patru dintre cele cinci județe ale Olteniei. În schimb, toponimele *Odaia lu Andrei* sau *Pluta lu Andrei*, care se referă la obiecte cu însemnătate minoră în viața satului, au o frecvență redusă la minimum. Avem, așadar, pe de o parte, toponime prezente la nivelul unui singur județ, și, destul de des, la nivelul unei singure localități, iar pe de altă parte, toponime omonime,

¹⁰ Sunt nume unice (*Barbu*, *Bălănoiu*, *Davideasca*, *Mărin* etc.) sau duble (*Dinu Ghiță*, *Radu Gheorghe*, *Mărin Rândunică* etc.), nume triple (*Ilie Stan Bitică*, *Stancu Ion Baci*, *Ștefan Moraru Băluță*, *Tache Gheorghe Băzăvan*, *Mărin Dinu Vasile* etc.) sau cvaduple (*Costică Stan Pătru Deliu*), ori nume „prinse” în structuri denominative populare, mai mult sau mai puțin stufoase (*Fântâna lu Gore a lu Lache a lu Ilie Iacov*, *Fântâna lu Gheorghe al Lisandrii*, *Fântâna lu Pătru Mărin Tuță*; *Drumu la Balta dă la Gheorghe a lu David*, *Podu la Băboacă* etc.), care exprimă posesia unui obiect sau localizarea lui.

¹¹ Am stabilit numărul treptelor de frecvență la cinci, corespunzător județelor Olteniei: Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Vâlcea. Vom considera că un toponim și, implicit, antroponimul pe care îl cuprinde, are frecvența maximă (5) dacă este întâlnit în toate județele și minimă (1), dacă a fost înregistrat într-unul singur.

¹² DFNFR, vol I (A-B) (red. resp. prof. univ. dr. Teodor Oancă), Craiova, Editura Universitaria, 2003, p. 60.

prezente în două până la cinci județe. Care sunt toate elementele care favorizează sau care minimizează gradul de repetitivitate al denumirilor vom stabili la final.

*

O clasificare a întregului material (care însumează aproximativ 650 de pagini de nume de locuri simple și compuse, care au în componență, direct sau indirect, antroponime) nu se poate face în spațiul limitat al unui articol. Din acest motiv, vom analiza doar cele mai frecvente structuri. Însă, pentru că avem o privire de ansamblu asupra întregii informații, vom prezenta ce tipuri de nume/structuri se poziționează în centrul ierarhiei și care dintre ele ocupă poziții marginale.

Unele antroponime sunt mai frecvente decât altele. Este un fapt care ține de tradiție, de factorul religios, de tendința de continuitate¹³ antroponomastică existentă în multe familii, dar și de evoluția societății, care produce schimbări în inventarul și în ierarhia numelor de persoană. Unul dintre elementele care își pun amprenta în foarte mare măsură asupra structurii și a dinamicii numelor de persoane este moda. Ea face ca un antroponim să fie foarte popular la un moment dat, sau, dimpotrivă, puțin sau deloc utilizat atunci când valul modernității care l-a propulsat își pierde din intensitate sau dispare.

Există nume care continuă, totuși, să fie foarte frecvente în ciuda faptului că nu mai corespund întru totul gustului actual al societății și stadiului ei de dezvoltare. De regulă, acestea îndeplinesc câteva condiții care le mențin constant la o „cotă” ridicată: 1. Fac parte din inventarul numelor a căror etimologie coboară adânc pe firul istoriei, ancorându-și adesea rădăcinile în mitologie; 2. Au fost purtate de personalități recunoscute din trecut sau de către martirii primelor veacuri ale creștinismului, ori ambele situații; 3. De-a lungul timpului, în diferite epoci, oamenii le-au redescoperit esența; 4. Și, foarte important, au glisat de la prenume către patronim, ceea ce le-a asigurat stabilitatea. Astfel, unele nume (precum *David*, *Matei*, *Luca* etc.) se află în topul actual al preferințelor pentru că le-a (re)adus în atenția societății moda, altele își datorează frecvența mare unei popularități care vine din vechime (*Gheorghe*¹⁴, *Dumitru*¹⁵ etc.).

Cu cât un antroponim este purtat de un număr mai mare de oameni, cu atât crește probabilitatea de a-l întâlni mai des și ca toponim, în localități diferite, pentru că „... vorbitorii dintr-un sat nu cunosc toponimul omonim de pe teritoriul altui sat, deci numele funcționează ca și când ar fi unic”¹⁶, dar și între granițele unei singure unități administrative, deoarece „... un nume care se referă la mai multe locuri de pe teritoriul

¹³ Care „explică vasta difuziune a unor nume de botez tocmai în regiuni mai izolate de influențe modernizante. Nucleele sociale mici și geografice izolate, prin sistemul de înrudiri între familiile care le compun, ajung cu timpul în posesiunea unui număr tot mai redus de nume de botez care se repetă tot mai des, în ciuda omonimiei și, deci, a confuziei dintre indivizi”, după cum spunea Ștefan Pașca în *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 28.

¹⁴ O analiză asupra acestui nume am făcut în *Radiografia toponimică a unui vechi prenume în spațiul românesc*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 35, București, Editura Academiei Române, 2021, pp. 241-252.

¹⁵ Vezi Iustina Nica Burci, *Numele Dumitru. Scurtă radiografie antroponimică*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, anul XLV, nr. 1-2, Craiova, Editura Universitaria, 2023, pp. 344-358.

¹⁶ Ion Toma, *Toponimia Olteniei*, p. 14.

unui sat îndeplinește mai multe funcții de individualizare, deci formează mai multe toponime”¹⁷.

*

Analizând informația pe care am avut-o la dispoziție, am stabilit că cel mai de jos nivel al scării ierarhice, „marginea” sa inferioară, este reprezentată de antroponimele care apar într-un singur județ¹⁸ în cuprinsul inventarului nostru, indiferent care este structura toponimului: mono sau plurimembră. Avem, astfel, următoarea clasificare:

A. Nume de persoană care constituie ele însele, singure, denumirea toponimului:

1) unice: Aricioaia [VL], Armăsaru [VL], Bănăguiu [DJ], Bănceroaia [VL], Bândălete [MH], Bănișoru [DJ], Bănița [GJ], Bănuțescu [DJ], Bănuțu [GJ], Bărbasa [DJ], Bărbăras [MH], Bărbucea [VL], Bărbuțești [GJ], Băzărinoaia [MH], Bânșă [GJ], Bârdâc [VL], Bârsa [OT], Bârțoaica [VL], Bâzglea [GJ], Beca [GJ], Bechea [OT], Beherciu [GJ], Deiești [GJ], Cacăș [VL], Caliciu [MH], Călinoaia [VL], Călușeru [MH], Căzutu [VL], Cârjeloanea [MH], Gal [DJ], Garamia [VL], Găinoaia [VL], Gârbov [DJ], Ilincuța [MH], Lăloaia [OT], Lăchești [VL], Logojanu [DJ], Magherița [DJ], Mandinoiu [GJ], Mănucu [VL], Miliușa [MH], Nastasia [DJ], Paico [OT], Păltineanu [VL], Rădici [MH], Șoiman [VL], Valicu [VL] etc.

2) double: Barbu Curățitu [VL], Barbu Mircea [MH], Ion Saidac [GJ], Mătușa Ioana [MH]¹⁹, Mătușa Ana [VL²⁰], Mătușa Anca [VL²¹], Mărin Gâlan [MH], Mihai Baldoaca [DJ], Mihai Mangu [DJ], Petre Munteanu [VL], Petre Oroveanu [OT] etc.;

3) triple: Ilie Stan Bitică²² [DJ].

B. Nume de persoană care apar în structura unor toponime analitice:

1) unice: Ariton [Casa lu ~, VL], Baghenciu [Gâldău lu ~, MH], Bebeșel [Conacu lu ~, VL], Bebică [Lunca lu ~, GJ], Bănănuș [Nucu lu ~, DJ], Bănculescu [Fântâna lu ~, OT], Barbărasă [Măgura lu ~, OT], Bâgă [Piscu lu ~, GJ], Belciugani [Fântâna ~, DJ], Cacăfoc [Dealul ~, MH], Cadiu [Știubeiu lu ~, GJ], Cafrinii [Golu ~, MH], Calinderu [La ~, OT], Carcalicea [Piua lu ~, GJ], Catinca [La ~, VL], Cămărăzescu [Heleșteu lu ~, GJ], Gamă [La Via lu ~, DJ], Găgăluță [Balta lu ~, MH], Lăchiță [Drumu lu ~, DJ], Lulică [Bunaru lu ~, GJ], Machidon [Ulița la ~, OT], Maghirescu [Pădurea lu ~, GJ], Mariana [Valea ~, GJ], Nițipir [Fântâna lu ~, DJ], Nojboangă [La ~, MH], Nuduboiu [Fântâna lu ~, GJ], Paciarâșu [La Leca lu ~, VL], Parizmontie [Ulița lu ~, OT], Pigogel [Drumu lu ~, DJ], Pluț [Poiana lu ~, DJ], Pluțan [Fața lu ~, MH], Poacă [Fântâna lu ~, GJ], Poagă [Ogașu lu ~, GJ],

2) double: Apostol Lăceanu [Curmătura ~, GJ], Aurică Balea [Cireșu lu ~, GJ], Bălașa Bâtăcoaia [Fântâna ~, DJ], Băluță Bogdan [Vâlcea lu ~, DJ], Caeru Urziceanu [Fântâna la ~, DJ], Dinu Streche [Vâlcea lu ~, DJ], Găină Ștefan [Casa lu ~, MH], Gâncel Mitrică [Vâlcea lu ~, DJ], Lache Craioveanu [Drumu ~, VL], Pătru Calafeteanu [Ulița lu ~, DJ], Ion Cârliș [La ~, VL], Cârțog Vasile [Conacu lu ~, VL], Marin Petrică [Podu lu ~, MH], Manole Ungureanu [Fântâna lu ~, MH], Marcu Curcă [Fântâna lu ~, GJ], Marin Pădureanu [Fântâna lu Moș ~, DJ], Matei Oprea [Podu lu ~, GJ], Măria Locusteanca [La ~, VL], Nae Bobu [Pluta lu ~, VL] etc.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Unitate administrativă la nivelul căreia am fixat limita de discuție.

¹⁹ Fântână în comuna Bălăcița.

²⁰ Loc în or. Băile Olănești.

²¹ Teren arabil în or. Băile Olănești.

²² Mahala în satul Brabeți, comuna Daneți.

3) **triple**: Tache Gheorghe Băzăvan [Fântâna de sub Via lu ~, VL], Mărin Stan Călin [Fântâna lu ~, DJ], Florea Vasile Lincă [Fântâna alde ~, DJ], Luță Filip Răiosu [Via lui ~, GJ], Marin Mitrache Constantin [Capu Viei lui ~, MH], Ion Costache Badea [Fântâna lu ~, DJ], Ion Florea Sârbu [Fântâna lu ~, DJ], Ion Pascu Roșu [Bordeiu lui ~, DJ], Stancu Ion Baci [Fântâna lu ~, OT], Gheorghe Ștefan Lazăr [Movila din Capul Locului lui ~, VL], Radu Gheorghe Siliște [Via lu ~, VL] etc.

C. Toponime care au la bază adjective²³ provenite de la antroponime, indicând posesia: Albinească [Partea ~, GJ; np. Albină], Bengească [Ulița ~, GJ; np. Bengescu], Călotească [Funia ~, GJ; np. Calotă], Davidească [Partea ~, VL; np. David], Florească [Pădurea ~, MH; np. Florea, Floarea], Iovănească [Cureaua ~, MH; np. Iovan], Mărtinească [Funia ~, VL; np. Martin], Negulească [Funia ~, MH; np. Neagu, Negulescu], Șuțească [Funia ~, VL; np. Șuțu] etc.

D. Toponime care au la bază nume de grup (provenite de la antroponime) în structuri:

1) **simple**: Abagii [VL; np. Abagiu], Albicești [GJ; np. Albici], Alcești [MH; np. Alcea], Aliești [DJ; np. Aliescu], Arcani [GJ; np. Arca, Arcan], Arcești [OT; np. Arcă, Arcu], Arhoți [GJ; np. Arhot], Baldovinii [MH; np. Baldovin], Damieni [GJ; np. Damian], Diplănești [DJ; np. Diplan], Dodonești [VL; np. Dodon], Doinești [GJ; np. Doină, Doinea], Drăgoieni [GJ; np. Drăgoi] etc.

2) **compuse**: Avelești [La ~, VL; np. Avel], Badalani [La ~, DJ; np. Bădălă], Caliceni [La ~, DJ; np. Calicu], Drăsculești [Valea ~, VL; np. Drascu, Drașcu], Dulculești [La ~, VL; np. Dulcu], Filipani [La ~, MH; np. Filip], Vănculești [Vâlcea de la ~, VL; np. Vanca, Vancu] etc.

Aceleași tipuri de denumiri – prezente sub A., B., C., D. – se regăsesc și în lista toponimelor cu ocurențe de la rangul doi la rangul cinci. Dacă până acum un nume de persoană a apărut într-un singur județ, într-un singur tip structural (simplu sau compus), începând de la nivelul doi de frecvență, antroponimele sunt întâlnite în mai multe regiuni, în structuri:

1. **simple** – Calotești [GJ, OT], Caragicu [GJ, VL], Caragioaica [GJ, VL], Cârcea [DJ, OT] etc. // Balabanu [DJ, MH, VL], Baloiești [MH, OT, VL], Balomirești [DJ, GJ, VL], Balota [DJ, MH, VL], Băcănești [DJ, GJ, VL], Bălțatu [GJ, MH, OT], Bălțați [MH, GJ, MH] etc.;

2. **compuse** – Andrei Dide [Balta lu ~, GJ, OT]; Aurică [Fântâna lu ~, MH, VL], Ion Danciu [Fântâna lu ~, GJ, OT, VL], Ion Radu [Fântâna lu ~, DJ, MH], Mircească [Funia ~, DJ, OT, VL] etc.;

3. **mixte**: Balaciu [DJ, MH, VL; Valea ~, VL], Barza [GJ, VL; Valea ~, OT], Firani [DJ, GJ; La ~, MH; np. Firu, Firan] etc.

Am prezentat o parte foarte mică din exemplele care se înscriu în inventarul claselor de frecvență de la 2 și 3. Nici nu se putea altfel, pentru că numărul lor este, pe

²³ Cu mici excepții – Bibească [Pădurea ~, GJ; Ulița ~, GJ; np. Bibescu], Boierească (np. Boieru sau adj. boieresc) [Cureaua ~, DJ, GJ; Funia ~, VL; Pădurea ~, DJ, GJ, MH, OT, VL; Ulița ~, GJ], Brâncovenească [Moșia ~, DJ; Pădurea ~, DJ, OT; Stupăria ~, OT; np. Brâncoveanu], Călugărească [Pădurea ~, MH, OT, VL; np. Călugăru], Mircească [Funia ~, DJ, OT, VL; np. Mircea], Paulească [Moara ~, MH; Pădurea ~, MH; np. Paul] – denumirile de acest tip sunt întâlnite punctiform.

anumite trașe structurale (și ne referim aici în special la cele formate din entopic + antroponim în genitiv) extrem de generos²⁴.

Toponimele omonime, înregistrate în clasele de frecvență 4 și 5, vor fi prezentate, însă, pe larg; acestea sunt, din punct de vedere cantitativ, cu mult mai puține față de cele plasate sub 2 și 3, dar au, în schimb, o răspândire spațială superioară.

*

I. Toponime (simple, compuse) formate cu antroponime, înregistrate în patru județe ale Olteniei:

Albina [DJ, GJ, MH, VL], *Albulești* [DJ, GJ, MH, VL], *Babanu* [DJ, GJ, MH, VL], *Banu* [GJ, MH, OT, VL], *Bădești* [DJ, GJ, MH, VL], *Băroaia* [DJ, GJ, MH, VL], *Berești* [GJ, MH, OT, VL], *Blidaru* [DJ, GJ, MH, VL], *Bogdănești* [DJ, GJ, MH, VL], *Boia* [DJ, GJ, OT, VL], *Boianu* [DJ, GJ, OT, VL], *Boltașu* [DJ, GJ, OT, VL], *Bordeiu Turcului* [GJ, MH, OT, VL], *Brănești* [DJ, GJ, MH, VL], *Brătulești* [DJ, GJ, OT, VL], *Brândușa* [DJ, GJ, MH, VL], *Broscari*²⁵ [GJ, MH, OT, VL], *Broșteni* [GJ, MH, OT, VL], *Bucur* [DJ, GJ, MH, VL], *Burtești* [DJ, GJ, OT, VL], *Cărmizari* [DJ, GJ, MH, VL], *Chelaru* [DJ, GJ, MH, VL], *Ciobanu* [DJ, GJ, MH, VL], *Cioboși* [DJ, GJ, MH, VL], *Ciontești* [GJ, MH, OT, VL], *Ciorani* [DJ, GJ, MH, VL], *Cioroiu* [DJ, GJ, OT, VL], *Corbu*²⁶ [DJ, GJ, MH, VL], *Corneșu* [DJ, GJ, OT, VL], *Cotu Popii* [DJ, GJ, MH, OT], *Cremenea* [DJ, GJ, MH, VL], *Crețești* [DJ, GJ, MH, OT], *Crucerești* [DJ, GJ, MH, VL], *Cuculești* [GJ, MH, OT, VL], *Cureaia Popii* [DJ, GJ, MH, VL], *Dealul Bobului* [GJ, MH, OT, VL], *Dealul Cârștii* [DJ, GJ, MH, VL], *Dealul Corbului* [DJ, GJ, MH, VL], *Dealul Grecilor* [DJ, GJ, MH, VL], *Dealul Rudarilor* [DJ, GJ, MH, VL], *Dealul Turcului* [DJ, OT, VL], *Dealul Ursoaiei* [DJ, GJ, OT, VL], *Diaconești* [DJ, GJ, MH, VL], *Dosu Popii* [DJ, GJ, MH, VL], *Dragomirești* [DJ, GJ, MH, VL], *Dragota* [DJ, GJ, MH, OT], *Drăganu* [DJ, GJ, MH, VL], *Drăghicești* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna Boierului* [DJ, MH, OT, VL], *Fântâna de la Popa* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna Floarei* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna Ioanei* [DJ, MH, OT, VL], *Fântâna Joiței* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lui Andrei* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lui Avram* [GJ, MH, OT, VL], *Fântâna lui Badea* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lui Barbu* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lui Băcanu* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lui Băluică* [DJ, MH, OT, VL], *Fântâna lui Călin* [DJ, MH, OT, VL], *Fântâna lui Ceaușu* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lui Chițu* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lui Cică* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lui Ciocan* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lui Costache* [GJ, MH, OT, VL], *Fântâna lui Crețu* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lui Danciu* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lui Dinu* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lui Dobre* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lui Drăghici* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lui Dumitru* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lui Iepure* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lui Ionete* [DJ, GJ,

²⁴ Structurile genitivale clasificate sub frecvența 1 sunt, de asemenea, foarte numeroase.

²⁵ Unele toponime pot avea etimologie multiplă. Dacă originea lor include posibilitatea de a avea la bază un antroponim, atunci numele respectiv va face parte din lista noastră. Iată câteva astfel de exemple, care vor fi întâlnite pe parcursul lucrării noastre (etimologiile au fost extrase din DTRO): *Broscari* < n. grup *broscari* < np. *Broască*, *Broscaru* sau apelativul *broscar* „italian; cel care mănâncă broaște” sau top. *Broasca*); *Broșteni* < n. grup *broșteni* < np. *Broșteanu* sau top. *Broasca*, *Broșcani*; *Cremenea* < np. *Cremene* sau *cremene* „piatră tare, lovită cu amnarul, dă scântei”; *Călugări* < n. grup *călugări* < np. *Călugăru* sau *călugăr*; *Cârligu* < np. *Cârligu* sau *cârlig* „vârf ascuțit”, „cioc de stâncă”, „mlădiță sau cârnel de viță”; *Cocoru* < np. *Cocoru* sau *cocor*; *Corbeni* < np. *Corbu* sau top. *Corbu*, *Corbi*; *Ogrăzu* < *Ogrăzu* (din *Ogrăzescu*); nu este exclusă nici posibilitatea unui singular regresiv de la pluralul *Ogrăzi*; *Ursu* < np. *Ursu* sau *urs* etc.

²⁶ Au fost înregistrate, în DTRO, un număr de 24 de toponime *Corbu*. Dintre acestea, au origine antroponimică câteva și anume, cele care poartă indicii 1, 2, 4, 5, 7, 8, 12, 15, 17, 20.

MH, VL], *Fântâna lu Iordache* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Iorgu* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lu Jianu* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Lazăr* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Lungu* [DJ, MH, OT, VL], *Fântâna lu Matei* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lu Neagoie* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lu Neagu* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lu Neamțu* [GJ, MH, OT, VL], *Fântâna lu Nițu* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Oaie* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lu Pătru* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lu Păun* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lu Pârvan* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Petcu* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lu Petrache* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lu Popescu* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Puiu* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lu Radu* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lu Sandu* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lu Sârbu* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Simion* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lu Stan* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna lu Șchiopu* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lu Șerban* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Ungureanu* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna lu Vărzaru* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Vintilă* [DJ, GJ, MH, OT], *Fântâna lu Vladu* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna Neamțului* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna Pădurarului* [DJ, GJ, MH, VL], *Fântâna Predii* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna Radului* [DJ, MH, OT, VL], *Fântâna Stancului* [DJ, GJ, OT, VL], *Fântâna Turcului* [GJ, MH, OT, VL], *Fântânile Popii* [DJ, MH, OT, VL], *Florești* [DJ, GJ, MH, VL], *Godeanu* [DJ, MH, OT, VL], *Groși* [GJ, MH, OT, VL], *Grozești* [GJ, MH, OT, VL], *Gruia* [GJ, MH, OT, VL], *Hoaga Popii* [DJ, GJ, OT, VL], *Iepurani* [DJ, MH, OT, VL], *Istrătești* [DJ, GJ, OT, VL], *La Badea* [DJ, MH, OT, VL], *La Bălănești* [DJ, GJ, OT, VL], *La Ciocan* [DJ, GJ, MH, VL], *La Ciulpani* [DJ, GJ, OT, VL], *La Florescu* [DJ, MH, OT, VL], *La Jidovi* [DJ, GJ, MH, VL], *La Jieni* [DJ, GJ, MH, VL], *La Lupu* [DJ, MH, OT, VL], *La Manea* [GJ, MH, OT, VL], *La Munteanu* [GJ, MH, OT, VL], *La Mutu* [DJ, GJ, MH, VL], *La Neamțu* [DJ, GJ, OT, VL], *La Nistor* [DJ, GJ, MH, VL], *La Petrescu* [DJ, GJ, MH, OT], *La Popa* [DJ, MH, OT, VL], *La Radu* [DJ, GJ, MH, VL], *La Roșu* [GJ, MH, OT, VL], *La Savu* [DJ, GJ, MH, VL], *Lazăru* [DJ, GJ, MH, VL], *Livadia Popii* [DJ, MH, OT, VL], *Lungulești* [DJ, GJ, MH, VL], *Mănești* [GJ, MH, OT, VL], *Mândra* [DJ, GJ, OT, VL], *Mehedinți* [GJ, MH, OT, VL], *Mutu* [DJ, GJ, MH, VL], *Negoiești* [DJ, GJ, MH, VL], *Nucu Popii* [DJ, GJ, MH, VL], *Ogrăzu* [DJ, MH, OT, VL], *Oprești* [DJ, GJ, OT, VL], *Pădureni* [DJ, GJ, MH, VL], *Pârvulești* [GJ, MH, OT, VL], *Perișor* [DJ, MH, OT, VL], *Piscu Popii* [DJ, GJ, MH, VL], *Piscu Țiganului* [DJ, GJ, MH, VL], *Pleșea* [DJ, GJ, MH, VL], *Poiana lu Lungu* [DJ, GJ, MH, VL], *Poiana Lupului* [GJ, MH, OT, VL], *Poiana Turcului* [GJ, MH, OT, VL], *Poiana Ungureanului* [DJ, GJ, MH, VL], *Poiana Ursu* [GJ, MH, OT, VL], *Porcărețu* [DJ, GJ, MH, VL], *Porcu* [GJ, MH, OT, VL], *Prunești* [DJ, GJ, OT, VL], *Purcăreți* [DJ, GJ, MH, VL], *Puținei* [DJ, GJ, MH, VL], *Rada* [DJ, GJ, MH, OT], *Rădoiești* [DJ, GJ, OT, MH], *Romanești* [DJ, GJ, MH, VL], *Roșca* [DJ, GJ, MH, VL], *Roșieni* [DJ, MH, OT, VL], *Rusulești* [DJ, GJ, MH, VL], *Sasu* [DJ, GJ, MH, VL], *Sârbi* [GJ, MH, OT, VL], *Stuparu* [DJ, GJ, MH, OT], *Șerbănești* [DJ, GJ, MH, VL], *Știubeiu lu Barbu* [DJ, GJ, MH, VL], *Ulița Popeștilor* [DJ, GJ, OT, VL], *Ulița Țiganilor* [DJ, GJ, OT, VL], *Ursu* [DJ, GJ, OT, VL], *Urzicari* [DJ, GJ, MH, VL], *Ușurei* [DJ, GJ, MH, VL], *Valea lu Ilie* [GJ, MH, OT, VL], *Valea lu Mareș* [DJ, GJ, OT, VL], *Valea lu Mihai* [GJ, MH, OT, VL], *Valea lu Neag* [GJ, MH, OT, VL], *Valea lu Stroe* [DJ, GJ, MH, OT], *Valea lu Dan* [DJ, GJ, MH, VL], *Vâlcănu* [DJ, GJ, MH, OT], *Vâlceaia Badii* [DJ, GJ, OT, VL], *Vâlceaia lu Iepure* [DJ, GJ, OT, VL], *Vâlceaia lu Ilie* [DJ, GJ, OT, VL], *Vâlceaia lu Stan* [DJ, GJ, OT, VL], *Vâlceaia Olarului* [DJ, GJ, OT, VL], *Vâlceaia Uncheașului* [DJ, GJ, OT, VL], *Vâlceaia Ungureanului* [DJ, GJ, OT, VL], *Via Boierului* [DJ, GJ, MH, VL], *Via Popii* [GJ, MH, OT, VL], *Zamfirești* [DJ, GJ, OT, VL].

După cum se poate observa, numele de locuri citate au fost înregistrate în patru dintre cele cinci județe ale Olteniei. Uneori, antroponimul care stă la baza formării toponimului îi poate aparține aceleiași persoane, însă, de cele mai multe ori avem de-a face cu indivizi diferiți. Un anume *Iepure* este posesorul unei *fântâni* în localități diferite

din: Dolj (s. Ungureni c. Ghercești), Gorj (s.c. Căpreni, s.c. Runcu), Olt (s. Bărăști s. Morunești c. Morunglav) și Vâlcea (s. Cârlogani c. Bălcești, s. Căzănești c. Răureni, s. Zătreinii de Sus c. Zătreini), dar și al unei *vâlcele*, în aceleași județe. Ar putea fi vorba despre aceeași persoană doar în Olt (s. Bărăști, s. Morunești c. Morunglav). În celelalte județe, așezările în care este întâlnit toponimul sunt diferite: Dolj – s. Mălăiești c. Goiești; Gorj – s. Hărlăngești c. Dănciulești; Vâlcea – s. Dealu Văleni c. Zătreini.

Denumirile anterioare cuprind nume de persoane care se prezintă sub mai multe forme:

a) antroponime²⁷ care se referă la un singur individ (de genul masculin în speță, dar și feminin²⁸): *Albina, Andrei, Avram, Babanu, Badea, Banu, Barbu, Băcanu, Băluică, Băroaia, Blidaru, Bobu, Boia, Boianu, Boieru, Boltașu, Brândușa, Bucur, Călin, Cârstea, Ceaușu, Chelaru, Chițu, Cică, Ciobanu, Ciocan, Cioroiu, Corbu, Costache, Crețu, Dan, Danciu, Dinu, Dobre, Dragotă, Drăganu, Drăghici, Dumitru, Florea, Florescu, Godeanu, Gruia, Iepure, Ilie, Ioana, Ionete, Iordache, Iorgu, Jianu, Joița, Lazăr, Lazăru, Lungu, Lupu, Manea, Mareș, Matei, Mândra, Mihai, Munteanu, Mutu, Neag, Neagoie, Neagu, Neamțu, Nistor, Nițu, Oaie, Ogrăzu, Olaru, Păduraru, Pătru, Păun, Pârvan, Perișor, Petcu, Petrache, Petrescu, Pleșea, Popa, Popescu, Porcărețu, Porcu, Preda, Puiu, Rada, Radu, Roșca, Roșu, Sandu, Sasu, Savu, Simion, Stan, Stanciu, Stroe, Stuparu, Șchiopu, Șerban, Turcu, Țiganu, Uncheașu, Ungureanu, Ursoaia, Ursu, Vârzaru, Vâlcănu, Vintilă, Vladu.*

b) antroponime care se referă la un grup, în cazul nostru familial, care are la origine, de regulă, numele moșului/întreținătorului familiei): *Albulești, Bădești, Bălănești, Berești, Bogdănești, Brănești, Brătulești, Broscari, Broșteni, Burtești, Căramizari, Cioboți, Ciontești, Ciorani, Ciulpani, Crețești, Crucerești, Cuculești, Diaconești, Dragomirești, Drăghicești, Florești, Greci, Groși, Grozești, Iepurani, Istrătești, Jidovi, Jieni, Lungulești, Mănești, Negoiești, Oprești, Pădureni, Pârvulești, Popești, Prunești, Purcăreți, Puținei, Rădoiești, Romanești, Roșieni, Rudari, Rusulești, Sârbi, Șerbănești, Țigani, Urzicari, Ușurei, Zamfirești.*

La o analiză mai detaliată, urmărind ocurența antroponimelor din componența structurilor toponimice, constatăm că numele care apare cel mai des este **Popa**²⁹ – *Fântâna de la Popa, La Popa, Cotu Popii, Cureaua Popii, Dosu Popii, Fântânile Popii, Hoaga Popii, Livadia Popii, Nucu Popii, Piscu Popii, Via Popii* (11 apariții).

Acesta este urmat, în ordinea frecvenței, dar și în ordine alfabetică de: **Turcu** – *Bordeiu Turcului, Dealu Turcului, Fântâna Turcului, Poiana Turcului* (patru apariții); **Badea** – *Fântâna lu Badea, La Badea, Vâlcea Badii*; **Neamțu** – *Fântâna lu Neamțu, Fântâna*

²⁷ În funcție de structura din care fac parte, antroponimele citate îmbracă, în exemplele noastre, forma nominativului (atunci când formează singure denumirea locului – *Albina, Mândra, Mutu* etc.), forma de nominativ-acuzativ (cu prepoziția simplă la – *La Badea, La Bălănești* etc.), ori pe aceea a genitivului singular și plural (sintetic – *Dealul Grecilor, Fântâna Boierului, Poiana Turcului* etc. și analitic – *Fântâna lu Ceaușu, Poiana lu Lungu* etc.).

²⁸ Antroponimele andronime.

²⁹ Toponimia utilizează, în proporție covârșitoare, termenul *popă*; doar câteva nume de locuri au la bază apelativul *preot*: *Preota* – munte s.c. Malaia-VL (et. posibilă din np. *Preotu* + suf. top. -a); *Preotești* – sat-MH; sat c. Iancu Jianu-OT; moșie s. Predești c. Iancu Jianu-OT; sat c. Bălcești-VL (denumiri provenite de la numele de grup *preotești*, care are la origine, la rândul său, un antroponim *Preotu*); *Moșia Preotului* – moșie c. Păușești-VL (moșie + np. *Preotu*). Antroponimul *Popa* apare în foarte multe construcții toponimice. În cadrul acestor construcții, el „îmbracă” forme lexico-gramaticale și structurale diferite, care reflectă împrejurările în care a luat naștere denumirea. (Vezi și Iustina Nica, *Prezența preotului în lumea satului. O analiză toponimică*, în „Mehedinți. Istorie, cultură, spiritualitate”, nr. 15, Editura Mitropolia Olteniei, Editura Didahia Severin, 2023, pp. 448-460).

Neamțului, *La Neamțu*; **Radu** – *Fântâna lu Radu*, *Fântâna Radului*, *La Radu*; **Ungureanu** – *Fântâna lu Ungureanu*, *Poiana Ungureanului*, *Vâlceaua Ungureanului* (fiecare câte trei apariții); **Boieru** – *Fântâna Boierului*, *Via Boierului*; **Ciocan** – *Fântâna lu Ciocan*, *La Ciocan*; **Corbu** – *Corbu*, *Dealul Corbului*; **Iepure** – *Fântâna lu Iepure*, *Vâlceaua lu Iepure*; **Ilie** – *Valea lu Ilie*, *Vâlceaua lu Ilie*; **Jianu** – *Fântâna lu Jianu*, *La Jieni*; **Lungu** – *Fântâna lu Lungu*, *Poiana lu Lungu*; **Lupu** – *La Lupu*, *Poiana Lupului*; **Mutu** – *Mutu*, *La Mutu*; **Popescu** – *Fântâna lu Popescu*, *Ulița Popeștilor*; **Stan** – *Fântâna lu Stan*, *Vâlceaua lu Stan*; **Țiganu** – *Piscu Țiganilor*, *Ulița Țiganilor* (fiecare câte două apariții).

Observând, pe de altă parte, entopicele prezente în alcătuirea toponimelor analitice, rezultă următoarea ierarhie: *fântâna* – 60 de apariții, *dealu*, *vâlceaua* – 7, *valea* – 6, *poiana* – 5, *piscu* – 2, *ulița* – 2, *via* – 2, *bordeiu* – 1, *cotu* – 1, *cureaua* – 1, *dosu* – 1, *fântânie* – 1, *hoaga* – 1, *livadia* – 1, *nucu* – 1, *știubeiu* – 1.

„Întâlnirea” dintre un entopic care denumește obiecte geografice esențiale în viața comunității, așa cum este *fântâna*, și un antroponim popular, îi poate asigura toponimului o distribuție teritorială largă. De asemenea, o combinație „câștigătoare” este aceea formată din conectivul *la* antepus și un antroponim des utilizat; în exemplele anterioare, prepoziția *la* apare de 18 ori.

II. Toponime (simple, compuse) formate cu antroponime, înregistrate în toate cele cinci județe ale Olteniei (Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Vâlcea):

Anghelești, *Balta Popii*, *Bălănești*, *Călinești*, *Călugări*, *Cârligu*, *Ciobănești*, *Ciorăști*, *Coasta Popii*, *Cocoru*, *Corbeni*, *Cornești*, *Fântâna Barbului*, *Fântâna lu Bălan*, *Fântâna lu Cojocar*, *Fântâna lu Crăciun*, *Fântâna lu Filip*, *Fântâna lu Ghiță*, *Fântâna lu Naie*, *Fântâna lu Stanciu*, *Fântâna lu Toma*, *Fântâna lu Trică*, *Fântâna lu Trușcă*, *Fântâna Măriei*, *Fântâna Popii*, *Greci*, *La Militaru*, *La Munteni*, *La Raicu*, *La Rudari*, *Moara Popii*, *Negraia*, *Negrești*, *Pădurea Popii*, *Pielești*, *Pleșa*, *Poiana Popii*, *Popești*³⁰, *Racovița*, *Rudari*, *Spineni*, *Tomești*, *Ulița Popii*, *Ungureanu*, *Ungureni*, *Văleni*, *Zăvoiu Popii*.

La fel ca în situația anterioară, întâlnim antroponime care se referă la:

a) o singură persoană: *Barbu*, *Bălan*, *Cârligu*, *Cocoru*, *Cojocar*, *Crăciun*, *Filip*, *Ghiță*, *Măria*, *Militaru*, *Naie*, *Negraia*, *Pleșa*, *Popa*, *Racovița*, *Raicu*, *Stanciu*, *Toma*, *Trică*, *Trușcă*.

b) un grup de persoane: *Anghelești*, *Bălănești*, *Călinești*, *Călugări*, *Ciobănești*, *Ciorăști*, *Corbeni*, *Cornești*, *Greci*, *Munteni*, *Negrești*, *Pielești*, *Popești*, *Rudari*, *Spineni*, *Tomești*, *Ungureni*, *Văleni*.

Analizând cele două paliere de frecvență (4 și 5), observăm faptul că avem „locuri” comune. Astfel, în cazul numelor de grup întâlnim denumirile: *Bălănești* (5) / *La Bălănești* (4); *Greci* (5) / *Dealul Grecilor* (4); *Popești* (5) / *Ulița Popeștilor* (4); *Rudari* (5) / *Dealul Rudarilor* (4), iar în cazul numelor personale: *Fântâna Barbului* (5) / *Fântâna lu Barbu* (4), *Știubeiu lu Barbu* (4); *Fântâna lu Stanciu* (5) / *Fântâna Stanciului* (4) și antroponimul *Popa* sub toate aspectele sale morfo-sintactice.

În ceea ce privește termenii geografici prezenți în structura toponimelor înregistrate în toate județele Olteniei, aceștia sunt: *fântâna* – 13 apariții, *pădurea* – 2, *balta* – 1, *coasta* – 1, *moara* – 1, *poiana* – 1, *ulița* – 1, *zăvoiu* – 1. Cea mai prolifică combinație este aceea dintre entopicul *fântâna* și antroponimul *Popa*. Prepoziția *la* apare în patru situații.

³⁰ În DTRO a fost înregistrat un număr de 68 de toponime care poartă numele *Popești*.

După cum se poate observa, *fântâna* este și acum ocupanta primei poziții. De altfel, ea apare extrem de des la toate nivelurile de frecvență.

*

Ne-am fi așteptat, poate, să întâlnim în componența acestor denumiri și unele dintre cele mai utilizate nume de persoană din inventarul³¹ nostru antroponimic: *Constantin*, *Gheorghe*, *Ion* etc. Însă, tocmai faptul că sunt atât de frecvente le „descalifică” din cursa pentru ocuparea unei poziții în partea superioară a ierarhiei. În toponimie, numele din primul eșalon al frecvenței denumesc mai rar singure un nume de loc, tocmai din cauza faptului că toponimia (în speță microtoponimia, la fel ca și antroponimia de la sate) are nevoie de repere identificatoare sigure. În ceea ce privește antroponimele *Ion* sau *Constantin*, de exemplu, nu există, cel puțin în regiunea Olteniei, toponime omonime formate prin conversiune interonimică. *Gheorghe*, în schimb, denumeste singur o vale în comuna Coțofenii din Dos, județul Dolj. Mai numeroase sunt toponimele în care persoanele respective sunt posesoare ale unor obiecte geografice: *Dealul Ion* (GJ, VL), *Ogașu Ion* (GJ, MH), *Pârâul Ion* (GJ, MH, VL), *Valea Ion* (GJ, VL) și, mult mai numeroase cele în care numele individului este însoțit de o serie de termeni suplimentari meniți să stabilească cât mai exact identitatea persoanei și, prin aceasta, și identitatea locului: *Fântâna Ion a lui Gheorghe al Dinului* (DJ), *Fântâna Ion din Deal* (GJ), *La Odaia Ion al lui Stancu Penii* (VL) etc. Probabilitatea de a se repeta în mai multe localități acest tip de denumiri analitice este mică, însă ea există și este favorizată, pe de o parte, de îmbinarea unor elemente lexicale și antroponimice cu frecvență individuală mare, ca în *Fântâna Ion a lui Stan* (DJ, MH) ori *Fântâna Ion al Popii* (DJ, VL); pe de altă parte, persoane cu nume omonime își leagă numele (în diferite circumstanțe) de obiecte geografice identice: *Păru Ioncu* (DJ, GJ), *Fântâna Ion Gheorghe Sârbu* (DJ, MH), *Fântâna Ion Danciu* (GJ, OT, VL) etc.

*

Există anumiți factori care influențează, în plus sau în minus, ocurența (și aria de răspândire) a toponimelor pe care le avem în discuție.

a) Primul dintre aceștia ar fi însăși popularitatea numelor. Cu cât un antroponim este purtat de un număr mai mare de oameni, crește exponențial posibilitatea ca el să facă parte din structura mai multor toponime, iar arealul în care este înregistrat să fie unul mare. Și invers, cu cât un nume de persoană este (mai) puțin frecvent, cu atât șansele ca el să se regăsească în toponimie scad. Este de așteptat ca unele antroponime (în special provenite din porecle, cuvinte regionale ori dialectale, chiar nume maritale), așa cum sunt *Pogon*, *Potecă*, *Pricoriciu* etc. sau antroponime rare, precum *Rafael* etc. să aibă apariții meteorice și ca denumiri de loc. Astfel de nume sunt întâlnite în special pe treapta întâi de frecvență.

b) Modul în care antroponimele au fost ortografiate își spune, de asemenea, cuvântul. O singură literă poate face diferența între un nume frecvent și unul mai puțin frecvent. Iată câteva exemple:

³¹ Gheorghe Bolocan le poziționa, ca număr de purtători, printre primele 25 de antroponime purtate de români – ca patronime (vezi *Dicționarul numelor de familie din România*, p. 10, și primele zece ca prenume (vezi *Prenumele actuale – inventar și repartitie teritorială*, în „Studii și cercetări de onomastică” – SCO, nr. 4, 1999, Craiova, p. 375).

Grigore [Bunaru lu ~, MH; Conacu lu ~, GJ; Cracu lu ~, GJ; Crovu lu ~, MH; Fântâna lu ~ a lu Tulică, DJ; Fântâna lu ~ al Ninii, DJ; Fântâna lu Moș ~, DJ; La Iazu lu ~, VL; La Moara lu ~, VL; Păru lu ~, OT; Pârâu Linii lu ~, GJ; Plaiu lu ~, DJ; Știubeiu lu ~, MH; Ulmu lu ~, GJ; Valea lu ~, GJ; Vâlceaua lu ~, GJ] // **Gligore** [Cireșu lu ~, GJ; Crucea lu ~, MH; Fântâna lu ~, DJ, MH, VL; Fântâna lu ~ Voinea zis Geană, GJ; Grădina lu ~, GJ; Izvoru Lenii lui ~, GJ; Sub Via lu ~, DJ; Știubeiu lu ~, MH] // **Grigorie** [Râpa la ~, DJ; Via lu ~, GJ; Via lui ~, VL] // **Glihore** [Vâlceaua lu ~, VL];

Simion [Ceru lu ~, OT; Ciutura lu ~, VL; Conacu lu ~, GJ; Cracu lu ~, GJ; Dealu lu ~, GJ; Fântâna di la Ionel a lu ~, MH; Fântâna la ~, DJ; Fântâna lu ~, DJ, GJ, MH, VL; Fântâna lu Moș ~, DJ; Fântâna lui ~, GJ; Grădina lu ~, GJ, MH; Mahalaua la ~, MH; Măgura lu ~, DJ; Moara lu ~, MH; Ogașu lu ~, GJ, MH; Pârilitura lu ~, GJ; Piscu lu ~, DJ, GJ; Prunii lu ~, MH; Râpa lu ~, OT; Șopru/l lu ~, VL; Tarlaua lu Moș ~, DJ; Valea lu ~, DJ, GJ] // **Sâmion** [Pădurea di la Moara lu ~, MH; Vâlceaua lu ~, VL];

Iordache [GJ, MH; Balta lu ~, GJ; Bateria la alde ~, DJ; Braniștea lui ~, DJ; Cioaca lu ~, GJ; Ciocu lu ~, GJ; Ciutura lu ~, GJ; Conacu lu ~, GJ, OT; Cotu lu ~, GJ; Cracu lu ~, GJ, MH; Crovu lu ~, GJ; Dosu lu ~, GJ; Drumu lu ~, DJ; Drumu pă la ~, VL; Fântâna lu ~, DJ, GJ, MH, OT; Fântâna lu Chițu lu ~, DJ; Fundu lu ~, VL; Fântâna lu ~ a Pencii, DJ; Gâldău lu ~, DJ; Grădina lu ~, VL; Izvoru lu ~, MH; La ~, DJ, GJ, VL; La Via lu ~, GJ; Măgura ~, DJ; Măgura lu ~, DJ; Măru lu ~, GJ; Moara lu ~, VL; Pădurea lu ~, VL; Pădurea lu Moș ~, DJ; Pe la ~, VL; Piscu lu ~, DJ, VL; Poiana lu ~, VL; Prunii lu ~, MH; Știubeiele lu ~, GJ; Valea lu ~, DJ, GJ, MH; Valea lui ~, VL; Vâlceaua lu ~, VL] // **Iordache** [Poiana lu ~, GJ].

c) În funcție de nume, derivatele tind uneori să aibă apariții mai puțin importante decât antroponimele de bază:

Ariciu [MH, VL; Coasta lu ~, MH; Cotu lu ~, MH; Fântâna de la ~, DJ; Fântâna lu ~, OT; Măgura lu ~, DJ; Nucul lu ~, MH; Unia lui ~, DJ; Valea lu ~, MH] // **Aricioaia** [VL] // **Aricioiu** [VL] // **Aricosu** [DJ];

Vasile [Balta lu ~, GJ; Bunaru lu ~ al Dascălului, GJ; Cișmeaua lu ~, DJ; Coasta lu ~, GJ; Coliba lu Moș ~, MH; Coliba lu ~, MH; Cracu lu ~, MH; Cuca lu ~, GJ; Dealu lu ~, DJ; Drumu din Valea lu ~, VL; Fântâna de la ~, VL; Fântâna de la Ioaiță lu ~, DJ; Fântâna la Moara lu ~, DJ; Fântâna la Pătru lu ~, DJ; Fântâna lu ~, GJ; Fântâna lu ~ a lu Radu, GJ; Fântâna ~ al Joiții, DJ; Gâldău lu ~, DJ; Grădina lu ~, GJ, MH; Hoaga di la ~ a lu Nițu, DJ; Hoaga lu ~, VL; Hududoiu de la ~ a lu Duță, VL; Izvoru lu ~, GJ, VL; La Moara lu ~, VL; Lotu lu ~ al Roșicuții, MH; Nucul lu ~, GJ; Ogașu lu ~, GJ, MH; Pădurea lu ~, VL; Păru lu ~, MH; Pârâu lu ~, VL; Piscu lu ~, GJ; Plaiu lu ~, GJ; Poiana lu ~, GJ, MH; Stejaru lu ~, GJ; Șopru/l lu ~, VL; Tarlaua de la ~ a lu Ene, DJ; Ulița lu ~, GJ; Ulița lu ~ a lu Chimu, GJ; Valea lu ~, VL] // **Vasilescu** [Balta lu ~, GJ; Cișmeaua lu ~, DJ; Cotu lu ~, GJ; Fântâna lu ~, DJ, OT; Pădurea lu ~, GJ; Puntea lu ~, GJ] // **Vasilică** [Dâlma lui ~, GJ; Fântâna lu ~, DJ; Moșia lu ~, DJ; Zăvoiu lu ~, GJ] // **Vasilii** [Cireșu lu ~, VL] // **Vasiloaica** [DJ] // **Vasiloiu** [DJ; Podu dinspre ~, GJ; Teiu lu ~, GJ] // **Vasiluță** [Aria lu ~, GJ; Moara lu ~, DJ] etc.

Alteori, dimpotrivă, derivatul surclasează cu mult baza de la care s-a format: **Petre** [Crucile lui ~, MH; Drumu di la ~, VL; Fântâna lu ~ a lu Pascu, OT; Fântâna lu Moș ~, OT; Fântâna lui ~, GJ; La ~ al Ruții, VL; La ~, GJ; Pădurea lu ~, MH; Pârâu lu ~, MH; Prunii lu ~, VL; Râu lu ~ a lu Manea, OT; Ulmii lu ~, DJ] // **Petrache** [Cișmeaua lu ~, OT; Ciutura lu ~, GJ; Coasta pe la ~, OT; Conacu lu ~, GJ, MH; Crucea lu ~, GJ; Cureaua lu ~, DJ; Dealu lu ~, DJ, VL; Fântâna a lu ~ a lui Stanca Fafara, DJ; Fântâna de la ~ a lu Irimia, DJ; Fântâna la ~ a lu Banghia, DJ; Fântâna lu ~ a lu Fană, DJ; Fântâna lu ~ a lu Hârtu, DJ; Fântâna lu ~ a lu Stancu, DJ; Fântâna lu ~, DJ, GJ, OT, VL; Gorunu lui ~, MH; Grădina lu ~, GJ; La ~ a lu Fîru, DJ; La ~, VL; La Crucea lu ~, GJ; La Cula lu ~, GJ; La Măgura lu ~, VL;

La Plutele lu ~, DJ; Lăstarii lu ~, GJ; Linia lu ~, OT; Măgura lu ~ a lu Firu, DJ; Măgura lu ~, OT; Mălinii lu ~, DJ; Ogașu lu ~, DJ, GJ; Pădurile de la ~, VL; Podu lu ~, VL; Poiana lu ~, MH; Poteca lu ~, VL; Povarna lu ~, VL; Puțu lu ~, OT; Știubeiu lu ~, MH; Ulița lu Nea Ion a lu ~, DJ; Vâlcea lu ~ al Lincăi, VL; Vâlcea lu ~, GJ].

d) Toponimia ne înfățișează o lume în mișcare, surprinde oamenii în mijlocul familiei sau angrenați în viața colectivității rurale ori urbane. Numele lor au reflectat, pentru o lungă perioadă, relația cu acestea. Microtoponimia cu deosebire abundă în structuri specifice denominației populare, oferindu-ne imaginea evoluției de la nume unic la nume dublu. Însă tocmai prezența în aceste structuri intermediare (*Ion a lu Barbu*, *Gheorghe a lu David*, *David a lu Golea*, *Mitre al Petrii*, *Petru al Ioanii* etc.) reduce frecvența numelor în comparație cu numele independente a căror ocurență și distribuție este mai mare. *Barbu lu Soare*, din toponimul *Fântâna lu Barbu lu Soare*, are o prezență unică, în timp ce *Barbu* singur denumește o poiană în s. Florești c. Șimnicu de Sus, județul Dolj, și o movilă în fostul județ Romanați. Iar *Fântâna lu Barbu* (DJ, GJ, MH, VL) și *Știubeiu lu Barbu* (DJ, GJ, MH, VL) sunt întâlnite în patru dintre județele Olteniei, în timp ce varianta sintetică, *Fântâna Barbului*, în toate cinci (DJ, GJ, MH, OT, VL).

e) Ultimele exemple ne conduc către un alt element important care contribuie la frecvența crescută/scăzută a denumirilor: asocierea antroponimului cu termeni geografici care denumesc obiecte de larg/redus interes pentru comunitate. *Fântâna*, *valea*, *balta*, *dealul*, *poiana*, *pădure*, *pisc*, *ogaș*, *vâlcea* se situează, în general, pe primele locuri.

Analizând³² informația din DTRO, se observă cu ușurință că unii dintre cei mai „accesați” termeni geografici populari sunt cei din sfera hidrografiei. Existența surselor de apă a reprezentat un factor esențial atât în ceea ce privește alegerea locului în care vor fi fost stabilite vetrele satelor, cât și pentru dezvoltarea ulterioară a acestora; fie că este vorba despre potamonime – ape curgătoare, văi, în vecinătatea cărora s-au înființat satele, despre emergonime – fântâni, săpate în interiorul, dar și în exteriorul așezărilor, ori despre bălți, însemnătatea lor, la nivelul vieții comunității, se reflectă și în numărul mare și foarte mare de nume de locuri compuse în a căror structură sunt întâlnite acestea. Astfel, articolul-matcă (din DTRO) **fântâna** ~ cuprinde denumiri grupate sub următorii indici, cu frecvențe oscilante³³: **I. fântână + determinant antroponimic** – 5.871, **II. fântână + determinant toponimic** – 161, **III. fântână + determinant** – 59, **IV. fântână + determinant adjectival** – 83, **V. fântână + determinant**³⁴ **cu prepoziții** – 2.388. Dacă facem o adunare simplă, observăm că totalul fântânilor se ridică la 8.562. Raportat la numărul satelor care au fost anchetate în DTRO, media este de aproximativ 4,5 fântâni per localitate.

În cazul articolului-matcă **VALEA** ~, au fost înregistrate 2.236 de microtoponime: **I. vale + determinant antroponimic** – 756, **II. vale + determinant toponimic** – 1.033, **III. vale + determinant** – 181, **IV. vale + determinant adjectival** – 74, **V. vale + determinant cu prepoziții** – 192.

³² Vezi și Iustina Burci, *Entopicul baltă și tipologia „materializărilor” sale pre/toponimice în Oltenia*, în volumul „Istoricul Dinică Ciobotea la 70 de ani” (îngrijit de Constanțiu Dinulescu și Eugen Petrescu), Craiova, Editura Universitaria, 2017, pp. 544-545.

³³ Cele mai „bogate” structuri sunt cele cu antroponime (*fântâna*, *balta*) și toponime (*valea*). Frecvența toponimelor analitice cu structuri diferite este dictată de conținutul apelativului, existând o logică a îmbinărilor controlată de sensul apelativului (vezi Gh. Bolocan, DTRO, II, 1995, p. 159).

³⁴ Facem mențiunea că de foarte multe ori determinantul precedat de prepoziții este tot un antroponim: *Fântâna de la Nae Neșa*, *Fântâna de la Neacșu*, *Fântâna de la Core a lu Nelu* etc.; *Fântâna la Nae al Beldii*, *Fântâna la Nacu*, *Fântâna la Stancu Neagoe*, *Fântâna la Negoescu* etc.

Denumirile inventariate sub articolul **BALTA** ~ au fost, la rândul lor, distribuite pe același tip de paliere, diferența fiind dată, ca și în cazurile anterioare, de frecvența apariției lor: **I.** baltă + *determinant antroponimic* – 805, **II.** baltă + *determinant toponimic* – 357, **III.** baltă + *determinant* – 53, **IV.** baltă + *determinant adjectival* – 45, **V.** baltă + *determinant cu prepoziții* – 167, însumând un total de 1.427 de denumiri.

*

În funcție de popularitatea numelor, dar și a „partenerilor” de denominație, precum și de particularitățile (morfosintactice și fonetice) ale celor dintâi, întâlnim antroponime care ocupă poziții diferite, ca număr de apariții, în denumirea numelor de locuri din Oltenia.

BIBLIOGRAFIE

- Bolocan, Gheorghe, *Dicționarul numelor de familie din România*, în „Studii și cercetări de onomastică” (SCO), nr. 2, Craiova, 1996, pp. 7-44.
- Bolocan, Gheorghe, *Prenumele actuale – inventar și repartitie teritorială*, în „Studii și cercetări de onomastică” SCO, nr. 4, 1999, Craiova, pp. 369-412.
- Burci, Iustina, *Entopicul baltă și tipologia „materializărilor” sale pre/toponimice în Oltenia*, în volumul *Istoricul Dinică Ciobotea la 70 de ani* (îngrijit de Constanțiu Dinulescu și Eugen Petrescu), Craiova, Editura Universitaria, 2017, pp. 544-553.
- Dicționarul de frecvență al numelor de familie din România*, DFNFR, vol I (A-B) (red. resp. prof. univ. dr. Teodor Oancă), Craiova, Editura Universitaria, 2003.
- Dicționarul toponimic al României. Oltenia* (DTRO) (sub redacția prof. univ. dr. Gh. Bolocan), vol. 1 (A-B), Craiova, Editura Universitaria, 1993 și următoarele.
- Iordan, Iorgu, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei RPR, 1963.
- Nica (Burci), Iustina, *Radiografia toponimică a unui vechi prenume în spațiul românesc*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 35, București, Editura Academiei Române, 2021, pp. 241-252.
- Nica (Burci), Iustina, *Numele Dumitru. Scurtă radiografie antroponimică*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, anul XLV, nr. 1-2, Craiova, Editura Universitaria, 2023, pp. 344-358.
- Nica (Burci), Iustina, *Prezența preotului în lumea satului. O analiză toponimică*, în „Mehedinți. Istorie, cultură, spiritualitate”, nr. 15, Editura Mitropolia Olteniei, Editura Didahia Severin, 2023, pp. 448-460.
- Oancă, Teodor, *Geografie antroponimică românească. Metodă și aplicații*, Craiova, Editura de Sud, 1998.
- Pașca, Ștefan, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936.
- Toma, Ion, *Toponimia Olteniei*, Universitatea din Craiova, Facultatea de Filologie, Reprografia Universității din Craiova, 1988.
- Toma, Ion, *Baza antroponimică a toponimiei din Oltenia*, în „Dacoromania”, serie nouă, VII-VIII, 2002-2003, Cluj-Napoca, p. 187-191.

Sitegrafie

http://popescu-colibasi.go.ro/F_copy_paste/cp_De_neamul_Chintestilor.html, site accesat la data de 3.01.2024

Anthroponymes roumains et français provenus des sobriquets concernant les particularités physiques

French and Romanian anthroponyms originating in nicknames and relating to physical particularities

Adela-Marinela STANCU

*Universitatea din Craiova,
Facultatea de Litere*

Abstract: Nicknames, as traditional words, have been subject to some interesting structures which have generated controversy over the distinction between the nickname and the surname, the definition of the nickname, the definition of its scope and its classification criteria. Starting from the assumption that some current family names which are based on nicknames actually come from different surnames which, in their turn, resulted from the generalization of nicknames, it could be found that many of the nicknames given to individuals in different circumstances are also transmitted to their descendants as nicknames. In this article we will focus on the most frequently used French and Romanian anthroponyms (family names) originating in nicknames and relating to physical particularities. Some nicknames have become, over time, nicknames which were later used as family names.

Keywords: *anthroponym, nickname, surname, family name, particularity*

L'étude des noms de personne offre des informations importantes liées à la psychologie populaire et aux moyens d'expression linguistique que celle-ci suppose. Pour qui sait les interpréter, les anthroponymes transposent le reflex, l'empreinte des civilisations passées. L'histoire de ces noms permet la radiographie de l'esprit populaire de différentes époques. Par exemple, un grand nombre de noms de famille évoquent l'ironie moqueuse, propre aux contes populaires médiévaux. Ces noms sont, à l'origine, des sobriquets dont la signification est toujours issue de la vie de la collectivité. Ainsi, les sobriquets offrent un trésor inépuisable, sinon des types de désignation, au moins des formes variées dans lesquelles l'esprit d'observation, la malice et même la cruauté jouent un rôle essentiel. Un sobriquet attribué à une personne est le résultat d'une comparaison, d'une métonymie ou il est l'expression d'une métaphore. « Tant la comparaison est plus inattendue, la métaphore plus suggestive, la métonymie plus choquante, le mot choisi pour exprimer un signe physique, psychique ou comportemental acquiert des valences expressives inconnues quand il devient sobriquet »¹.

¹ T. Oancă, *Onomastică și dialectologie*, Craiova, Fundația „Scrisul românesc”, 1999, p. 37.

Le degré de l'expressivité des sobriquets dépend aussi de l'esprit de concision, de spontanéité et l'inventivité de ceux qui les créent.

Pour A. Dauzat², le sobriquet est une *création* formée le plus souvent au dehors de la famille. Par cela, il s'avère à être un reflet plus direct de la psychologie populaire, de la mentalité d'une époque et d'un milieu, dont il peut nous offrir des informations précieuses. Tant les facultés créatrices d'un certain milieu sont plus développées, tant la proportion des sobriquets qui sont devenus des noms de famille est plus grandes. En même temps, dans les sobriquets, la proportion des métaphores, des formes ironiques est un indice clair qu'on a à faire avec « des mots d'esprit ».

Le domaine des sobriquets est grand; ils relèvent la psychologie de nos ancêtres, les défauts moraux, physiques et psychiques. Ainsi, cette catégorie d'anthroponymes offrent d'obscurité dans l'interprétation de leurs sens.

Dauzat disait que « les noms de famille qui sont d'anciens noms communs ou adjectifs substantivés doivent s'expliquer par le sens que le mot avait à l'époque et dans la région où le nom de famille s'est formé »³.

Dans le système populaire de dénomination fonctionne d'amples formules de dénomination personnelle qui comprennent des sobriquets et des surnoms, hérités ou personnels, mais aussi des références aux ascendants de différents degrés. Il s'agit d'un système primitif de dénomination par lequel un individu était reconnu par rapport au nom / sobriquet de son père / de sa mère.

De cette catégorie font partie des noms de famille liés à l'aspect physique, aux traits du visage, à certains défauts de la vue, de l'ouï ou du parler, défauts des membres, du corps ou défauts d'aller. Des autres noms évoquent simplement l'état de santé.

Pour Al. Graur⁴, les noms de famille, provenant en général des sobriquets, se sont fixés à partir de la fin du Moyen Age, c'est-à-dire de la deuxième moitié du XVe siècle. Mais, ces noms de famille n'étaient que de simples surnoms qui fonctionnaient comme des noms de famille non-officiels. De cette perspective, c'est éloquent l'observation de Janitsek⁵ qui considère que « les noms de famille apparaissent à la fin du XVIIe siècle, mais les lois dans les trois principautés roumaines qui consacrent ces noms de famille représentent la fin d'un long processus de développement de ce système de dénomination officielle. Les premières formes des noms de famille apparaissent avec quelques siècles en avance comme des formes usuelles, de coutume, sans qu'elles soient générales, obligatoires et transmissibles ». Beaucoup d'entre eux évolueront de sobriquet au surnom et, plus tard, au nom de famille.

Certains anthroponymes ne pourraient être considérés en totalité comme des noms individuels, parce que tant la forme des uns d'entre eux que la sémantique des autres imposent plutôt leur position dans la catégorie des surnoms.

Les sobriquets ont servi comme des instruments d'individualisation des temps anciens. En France, ceux-ci sont apparus dans les documents surtout à la fin du Xe siècle

² Albert Dauzat, *Les noms de familles de France*, 3e édition, Paris, Librairie Guénégaud, 1977, p. 180.

³ Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*, Paris, Ed. Larousse, 1994, p. XVI.

⁴ Al. Graur, *Nume de persoane*, București, Editura Științifică, 1965, p. 70.

⁵ E. Janitsek, *Despre apariția numelor duble în documente românești din secolele XIII-XV*, în „Studii de onomastică”, II, 1981, p. 90. Cf. Viorica Goicu, *Nume de persoane din Țara Zarandului*, Timișoara, Editura Amphora, 1996, p. 36.

et ils sont devenus fréquents à la moitié du siècle prochain. Les actes de cette période étant rédigés en latine, les sobriquets pouvaient être plus facilement traduits, bien que, plusieurs fois, on ait créé des corrélations surprenantes, tous à fait amusants⁶.

Vers la fin du XIe siècle, les sobriquets ont été inscrits dans les documents en latine vulgaire. Bien qu'elles aient à l'origine des noms communs anciens, des adjectifs substantivés ou des formes verbales dont le sens est connu en général, leur interprétation est souvent difficile à réaliser. Au XIIIe siècle, le même individu pourrait être désigné par deux ou plusieurs surnoms juxtaposés ou utilisés alternativement⁷.

Iorgu Iordan⁸ considère que les sobriquets roumains correspondent au « cognomen » du système romain de dénomination, devenant, à travers le temps, des noms authentiques par l'abandon du nom proprement-dit, pour simplifier, mais aussi parce que le sobriquet était plus expressive du point de vue linguistique et plus « personnelle », parce qu'il appartenait à un seul individu.

Ainsi, les traits du visage d'une personne se retrouvent dans des noms qui font référence à la couleur de la peau ou aux cheveux: *Albu* (avec ses dérivés), *Bălan*, *Brunu*, *Crețu*, *Galbenu*, *Negru*, *Roșu*, *Spânu* etc.

En ce qui concerne le nom *Albu* < *alb* « blanc », on peut dire qu'il est assez productif par ses dérivés et ses variantes: *Albea*, *Albeaiu* (< *alb* « blanc » + le suffixe composé -*ea* + -*iu*), *Albinaș* (< *alb* « blanc » + -*in* + -*aș*), *Albuleanu*, *Albulescu*, *Albulețu*, *Albaș(u)*, *Albea*, *Albeci*, *Albei(u)*, *Albeț*, *Albeață* (< *albeț* « blanchâtre »), *Albeu*, *Albic*, *Albici*, *Albicea*, *Albineț*, *Albiș(i)*, *Alboaica*, *Alboaie*, *Alboi(u)*, *Alboiță*, *Albulea*. On enregistre aussi le composé *Capalb*.

La racine *alb* « blanc », qui renvoie à l'idée de « blond ». On pourrait dire que ces anthroponymes désignent la couleur de la peau ou des cheveux d'une personne.

Toujours avec le même sens, celui de *blond* (le visage ou les cheveux), on enregistre aussi les noms provenus avec certitude des sobriquets: *Bălan(u)* < *bălan* « blond » *Bela* < *bel*, -*a* « blond », *Blond*, *Blonda*, *Blondu* < *blond*, *Galbenu* < *galben* « jaune », « une personne avec les cheveux blonds ».

Une personne qui a le teint foncé pouvait être nommée: *Brunu*, *Bruna* < *brun*, *Negrea*, *Negru*, *Negruț* < *negru* « noir; brun; avec le teint brun », *Cioară*, *Cioroiu* < *cioară* « (fig.) personne avec le teint foncé », et une autre avec les cheveux roux – *Roșu*. Les cheveux ondulés ont donné le nom *Crețu* < *creț* « ondulé ». La calvitie est reconnue dans les noms *Chelu*, *Spîn(u)*, *Spân(u)* < *chel*, *spân* « homme sans cheveux ». Les hommes aux cheveux grisonnés se reconnaissent dans les *Sur(u)* < *sur* « gris, grisonné ».

En ce qui concerne la barbe, sa couleur ou sa forme, on enregistre *Barba* (*Barbă*), *Barbea*, *Barbu*, *Barbalat*, *Barbălat*, *Bărboiu* < *barbe*, *Bărbosu* « personne avec une barbe épaisse », *Barbăalbă* < *barbă albă* « barbe blanche », *Barbălungă* < *barbă lungă* « barbe longue », *Barbăneagră* < *barbă neagră* « barbe noire », *Barbăsură* < *barbă sură* « barbe grisonnée », *Barbămic* < *barbă mică* « barbe petite et pauvre », *Bărbuț(ă)* < *bărbuț*

⁶ Albert Dauzat, *Les noms de familles de France*, 3e édition, Paris, Librairie Guénégaud, 1977, p. 57.

⁷ *Ibidem*, p. 46.

⁸ Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești* (DNFR), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 14.

« petite barbe », *Barbete* < *barbetă* « touffe de cheveux sur les parties latérales de la barbe » etc.

Celui qui n'a pas une bonne ouïe a été nommé *Surd(u)* < *surd* « sourd ».

Les appellatifs qui désignent des parties du corps humain ont pu être attribués comme sobriquets, et ensuite ils se sont consacrés comme noms de famille, dans des formes simples, dérivés, composés ou dans des structures dialectales: *Bucă* (< *bucă* « joue »), *Buză*, *Buzatu*, *Botgros*, *Botlung* < *buzat* « avec les grandes, grosses lèvres », *Chicioroagă* (variante régionale de *piciorong* – pl. *picioaroange* « longue jambe », attribué par plaisanterie comme sobriquet à un individu avec des jambes très longs »⁹), *Genete* (< *geană* « cil » + suffixe *-ete*), *Genoiu* (< *geană* « cil » + suffixe *-oiu*), *Genuche* (< *genunche* « genou », variante de *genunchi*), *Ochea* (< *ochi* « œil » + suffixe *-ea*), avec la variante *Ochia*, *Ochenatu* (< *ochenat* « avec de grands yeux »), *Ochui*, *Ochici*, *Ochicioiu*, *Ocișor* (< *ochișor*, diminutif d'*ochi*)¹⁰, *Picioruș*, *Piele(a)* etc.

D'autres noms de famille actuels ont évolué des sobriquets – noms de maladies: *Cârcel* (< *cârcel* « crampe »), *Cârcei(u)* (< *cârcei*, variante de *cârcel*), *Cocoșat(u)*, *Cocoșilă* < *cocoșă* « bosse », *Gălbează* (< *gălbează* « maladie du foie chez les moutons »; « plante herbacée verte »), *Gîlcă* (< *gîlcă* « inflammation des ganglions de la gorge »), *Negel*, diminutif de la *neg* « excrescence de la peau »), *Năsos(u)* < *năsos* « qui a un nez grand »), *Sugiu* (< *sugiu* « panaris, mal blanc ») etc.

Parmi les noms qui indiquent les défauts des membres ou du corps, on pourrait rappeler: *Cîșu* (< *câș* « infirme de doigts, infirme de main »), *Ciont(u)* < *ciont* « infirme de main ou de doigt »), *Ciung(u)* < *ciung* « infirme de doigts, infirme de main »), *Cîrn(u)* < *cârñ* « qui a le nez camus, retroussé »), *Crăcănatu*, *Crăcănea* *Crăcănel*, *Crăcănici* (< *crăcănat* « jambes écartés; bancal »), *Olog(u)* < *olog* « estropié », *Strîmbu* (< *strâmb* « personne avec la main, le pied ou le cou tors »), *Șchiopu* < *șchiop* « boiteux ». Pour une personne de haute taille, on reconnaît *Naltu*, *Înalt(u)*, *Lungu*, *Lungan(u)* (< *înalt*, *lung* « de haute taille ») et pour l'une de petite taille, les noms *Mic(u)* < *mic* « petit », *Mititelu* < *mititel* « très petit », *Scund(u)* < *scund* « de petite taille », *Știrb(u)* < *știrb* « sans dents; personne avec peu de dents ou sans dents ».

Une personne grosse était nommée *Gras(u)*, *Gros(u)* < *gros*, *gras* « gros », *Dolofanu* < *dolofan* « gros », *Babanu* < *baban* « gras », une personne maigre portée le nom *Subțirelu* < *subțire* « maigre », une autre qui avait un beau regard – *Galeș(u)* (< *galeș* « langoureux »). *Burtosu*, *Burtică*, *Borțea*, *Borțoi(u)* désignaient des personnes avec une grosse ventre.

Un homme beau portait le sobriquet de *Frumosu* (< *frumos* « beau »), un autre qui était laid – *Urîtu* (< *urât* « laid »); celui qui avait une voix fort – *Boșog* < *boșog* « poumon; personne qui pouvait crier très fort »; *Botgros*, *Botlung* étaient ceux qui avaient

Au milieu rural, les hommes étaient bien connus par leur sobriquet / surnom et moins par leur nom de famille.

Dans l'anthroponymie française existe aussi une série importante de noms de famille qui se rapporte à des particularités anatomiques du corps humain. Les plus répandus, comme *Legrand*, *Lelong*, *Lepetit* (*Petit*), *Legros* (*Gros*), *Legras*, *Courtecuisse*, *Poincaré* (< *poing carré*), *Loucheur*, *Testard* « grosse tête » etc.) etc., ne nécessitent plus à

⁹ *Ibidem*, p. 114.

¹⁰ *Ibidem*, p. 339.

être traduits. Les uns d'entre ceux-ci ont servi comme base pour la formation des hypocoristiques qui se sont officialisés à travers le temps comme noms de famille. C'est le cas des structures du type *Petitot* abrégé *Titot* ou *Pichon*, avec le dérivé diminutif, *Pichonneau*, tous à partir de *Petit*.

D'autres noms, comme *Lecourt*, avec les variantes *Courteaux* et *Courtin*, *Lemaigre* « maigre » et *Maigret*, *Lebas* « homme avec les pieds courts » et *Basset* (*Basseux*, *Bassez*), *Lerond*, avec la variante occitane *Redon* « rond », d'où se sont formés les diminutifs *Redondin*, *Redondet* et, plus fréquemment, *Redonet* (*Redonnet*) concernent l'aspect général de l'individu.

La couleur de la peau et des cheveux a joué un rôle important dans la création d'un grand nombre de surnoms devenus noms de famille, comme: *Brun* (*Lebrun*) ou les hypocoristiques *Brunet*, *Brunot* (surtout dans l'est), *Brunel*, *Bruneau*, plus rarement *Brunon* et leurs dérivés *Bruneteau* (nom spécifique aux régions de l'ouest) et *Bruneton*.

Les noms de famille *Noir* et *Lenoir* sont aussi bien représentés dans le système anthroponymique français, à côté de certains diminutifs: *Néret*, *Nérot*, formes anciennes, refaites dans *Noiret* et *Noirot*. Parmi les structures méridionales, *Nègre* est la seule forme qui se retrouve sous une forme simple. Comme dérivés de ce nom figurent *Négrier* et, plus rarement, *Negrel* ou *Négron(e)*. Bien que peu répandu, nom de famille *Lenègre* peut être rencontré dans le Massif Central. De la série opposée des noms de famille font partie les noms *Blond*, *Leblond*, les hypocoristiques *Blondel*, *Blondeau* (très fréquentes), *Blondet*, *Blondin* et *Blondeleau*.

Les noms de famille *Fauve* (< *fauve* « roux ») se rencontre rarement isolé, mais il est fréquent dans les dérivés comme: *Fauvel*, *Fauveau*, *Fauvet*, *Fauvin*. Les surnoms *Sor*, *Saur* qui renvoient à l'idée de « brun, roux » se sont officialisés comme noms de famille, à côté des dérivés *Soreau*, *Sauret*, *Saurin*, *Sorel* (en Normandie, celui-ci peut être aussi un toponyme), *Soron* et *Sorat*. La variante articulée *Lesort* est rare. L'un de plus fréquents noms de famille de France est *Roux/Leroux* (< *roux*).

Les hypocoristiques *Roussel*, *Rousseau* (avec les dérivés *Rousselot*, *Rousselet*), *Rosset* ou *Roussey* sont aussi répandus. En échange, les noms *Roussin*, *Roussot* et *Rousson* sont moins fréquents. De même, les structures anthroponymiques *Rouge* et *Lerouge* sont plus rares, mais elles ont servi comme base de dérivation pour une série de noms de famille actuels, comme: *Rouget*, *Rougeon* (*Roujon*), *Rougeot*.

Les noms de famille *Bleu*, *Lebleu*, avec la variante occitane *Blau*, évoquent un teint pâle, livide. *Vert* et *Levert*, au contraire, se réfèrent à la vigueur, à la jeunesse et à la vivacité d'une personne. Ces noms pourraient provenir aussi d'un toponyme ou d'un nom de saint¹¹.

Une autre particularité physique importante, la calvitie, a toujours représenté une véritable source pour la création des surnoms. Si le nom simple *Chauve* est très rare, on ne peut pas dire la même chose en ce qui concerne ses dérivés, qui se retrouvent beaucoup plus fréquemment comme noms de famille. Il s'agit des noms comme *Chauvel* (dérivé, à son tour avec le suffixe *-on*, *Chauvelon*), *Chauveau*, *Chauvet* et *Chauvin* (celui-ci représente l'origine d'un autre dérivé anthroponymique, *Chauvineau*). Il existe aussi une série des variantes régionales qui se sont également imposées dans le système

¹¹ A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*, Paris, Editura Larousse, 1994, p. 187.

officiel de dénomination personnelle. Ainsi, les dictionnaires enregistrent les noms de famille *Charvet* et *Charvin*, spécifiques pour la région Dauphiné, *Chalvet* et *Chalvin* du Massif Central, *Calvet* et *Calvin*, retrouvés dans le sud, aussi comme la forme normande et picarde, *Cauvin*. Le nom de famille *Chauvière*, plus fréquent dans l'ouest, semble représenter un toponyme avec le sens « lieu sans végétation ». D'un synonyme populaire enregistré au XIVe siècle dans documents s'est formé le nom de famille actuel *Pelé* (*Pellé*), avec la variante occitane, *Pelat*.

Dans le système anthroponymique français s'est aussi fixée comme noms de famille une série des matronymes qui indiquent l'aspect physique, comme, par exemple, *Brune*, avec les variantes régionales *Labrune*, *Alabrune* et *Brunhes*; *Blonde* (nom rare); *Rousse*, *Larousse* (« rousse »); *Lavoire* (peu répandu); *Grisard*, *Grisel*, *Grison* etc.

Les noms des parties du corps humain ne se retrouvent comme surnoms dans les formes simples. À l'exception de *Teste-Tête* (« tête »), *Pied-Pié* (« pied »), *Nase* (« nez », au sud) dont l'interprétation prouve être assez délicate, la plupart de ces noms se retrouvent souvent dans des structures dérivés ou composées. Parmi les formes dérivées, on mentionne: *Testard*, *Têtard*, *Testu*, *Têtu*, *Tétau*, *Tétaud*, toutes les formes provenant du mot *tête* (le dérivé méridional *Capet* a le sens de « petite tête »); *Jambu*, *Chambet* (« petite jambe »), avec les dérivés régionaux *Gambet*, *Cambet* et *Camet*.

Le nom de famille *Pautard*, enregistré à Toulouse, est inclus dans la même catégorie, car l'appellatif *pauta* signifie « patte » ou « pied ». De l'épaule se sont formés les noms de famille *Epaulard*, de *dent* s'est formé *Dentu* et *Ledentu*, de *nez* – *Nézard*, de l'oreille – *Oreillard*, plus répandu dans les variantes articulées *Loreillard* et *Lorillard*. Comme on peut observer, la plupart de ces sobriquets étaient attribués selon certaines particularités anatomiques des individus. Ainsi, les noms *Bonchu*, variante graphique *Bouchut* se rapporte à l'aspect de la bouche, et *Camus* (*Lecamus*) « camus, retroussé », un surnom fréquemment rencontré, aussi comme ses hypocoristiques: *Camuset* (*Camuzet*) et *Camusat* (*Camuzat*) visent un défaut du nez. Les noms de famille de cette catégorie indiquent souvent des défauts de la vue, de l'ouï ou du parler, comme, par exemple: *Borgne* (*Leborgne*) « borgne » qui a développé une série entière de hypocoristiques: *Borgnet*, *Borgnot*, *Borgnol*, *Borgniol*, assez répandus sur le territoire actuel de la France. En français ancien, le même terme était aussi utilisé avec le sens « loucher », ce qui explique le nombre réduit des noms comme *Louche*, *Loucheur*, *Lochard*, *Louchon* etc.

Les noms de famille *Sourd* et *Lesourd* « sourd » se retrouvent aussi dans des formes dérivées du type *Sourdat*, *Sourdet*, *Sourdel* ou dans la structure régressive *Sordet*. En échange, les noms *Muet* et *Lemuet* « muet » sont assez rares. Concernant les surnoms *Bègue* et *Lebègue*, ceux-ci ont été attribués à des personnes qui parlaient bègue. Avec le même sens on a aussi employé *Bret*, provenu de l'ethnonyme « breton », parce qu'ils étaient reconnus pour le fait qu'ils balbutiaient quand ils parlaient une autre langue.

Les différentes malformations, les infirmités ont représenté autres points de repère dans l'attribution des sobriquets, comme: *Bossu*, *-ut* « bossu », d'où se sont formés les hypocoristiques *Bossuet* et *Bossuat*, devenus des noms de famille; *Cagneux* « avec les pieds tordus », avec les variantes *Cagnard* et *Cagnat*; *Boiteux*, *Boitard* « boiteux », auxquels on ajoute les variantes méridionales *Ranc*, *Ranquet* (celui-ci peut

être aussi interprété comme toponyme) ou les formes suggestives *Clopart*, *Clopin* et *Clopinet*, qui datent des siècles XIV-XV.

Le nom de famille *Dubuc*, aussi comme ses variantes *Dubut*, *Dubu*, *Dubus* s'explique du provençal *buc* auquel on attache deux sens: celui de « tronc » et « manchot », celui-ci servant à l'interprétation du patronyme. En fin, on ne doit oublier ni les noms de famille provenus de sobriquets attribués à des personnes laides ou considérées ainsi. Si *Laid* est un nom rare, *Vilain* (*Levilain*) et sa variante *Villain* (*Levillain*), utilisées avec le même sens, sont nombreuses. À côté de ceux-ci, on pourrait rappeler aussi le nom *Lehideux*, qui a à l'origine l'ancien français *hideur* « crainte, horreur ».

Les aspects des vêtements ont été remarqués chez des gens qui se singularisaient par une vêtue archaïque ou rare et se sont aussi transmis par les sobriquets: *Brongniart* < *broigne* « cuirasse »; *Heuzé* « chaussé de bottes »; *Chaperon*, *Chappe*, *Lacotte* etc. Les qualités ou les défauts se sont transmis par les sobriquets: *Appert* « à l'esprit ouvert », et *Malappert*; *Avinain* « avenant », *Lecointe* « le joli »; *Bestourné* « mal fait »; *Testevuide*; c'est aussi le cas des disgrâces conjugales (*Cornu* et sa famille; *Troché-Trochu*, d'après les cornes du cerf; *Cocu*, un de ceux qui ont donné lieu aux changements judiciaires les plus nombreux).

Certaines appellations sont particulièrement pittoresques, comme celles d'avares ou d'usuriers (*Crochu*, *Prentout*, nom normand, « prend tout », *Pelcat*, nom normand, « pèle chat », *Pelloie* « pèle oie », *Pellevillain*, *Pelocquin* « pèle coquin » (pièce de monnaie), *Ecorche-maille* (< *maille* « autre menue monnaie »).

On s'est ingénié à trouver des synonymes imagés pour désigner l'homme violent, tapageur, destructeur: *Frapiér*, *Tabus-Tabuis*, *Tumbois*, -oise, *Tragin*, *Talleyrand*, surnom, dès le XIe siècle, de *talar* « détruire ».

Des problèmes d'ordre sémantique apparaissent souvent pour établir la valeur du sobriquet pour un mot dont le sens propre est bien connu. Ainsi, le nom *Ducrocq* peut renvoyer à « un homme aux doigts crochus (avare) ou à un possesseur d'un croc ». Le nom *Millet* pouvait rappeler « un marchand ou un producteur de millet ou offrant au visage un bouton comparé à un grain de millet ». *Lehoux* pouvait désigner « un homme au caractère épineux ».

Dauzat considère que le nom *Coquet* / *Cocquet* s'explique par « petit coq », et non pas par l'adjectif *coquet* qui a une apparition plus tardive après la fixation de *Coquet* comme nom de famille. Le *gilet*, mot espagnol introduit au XVIIe siècle, n'a rien à voir avec *Gillet*, diminutif de *Gille* comme *Gillon-Gillot*¹².

La discussion sur les sobriquets est assez complexe parce que cette catégorie des noms de famille transmet du mystère par leur origine.

Les sobriquets représentent le plus concentré moyen de caractérisation dans le domaine de sobriquets. C'est pourquoi peut-être ils se sont transmis à travers les siècles, étant conçus et imprégnés dans la mémoire collective comme des signes d'individualisation à fortes résonances évocatrices.

¹² A. Dauzat, *Les noms de familles de France*, 3e édition, Paris, Librairie Guénégaud, 1977, p. XV.

BIBLIOGRAPHIE

Dauzat, A., *Les noms de familles de France*, 3e édition, Paris, Librairie Guénégaud, 1977.

Dauzat, Albert, *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*, Paris, Editura Larousse, 1994.

Coicu, Viorica, *Nume de persoane din Țara Zarandului*, Timișoara, Editura Amphora, 1996.

Gourvil, Francis, *Noms d'animaux dans l'anthroponymie bretonne*, dans „Revue internationale d'onomastique”, 1972, pp. 269-276.

Graur, Al., *Nume de persoane*, București, Editura Științifică, 1965.

Iordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești (DNFR)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Janitsek, E., *Despre apariția numelor duble în documente românești din secolele XIII-XV*, în „Studii de onomastică”, II, 1981, pp. 83-91.

Oancă, Teodor, *Onomastică și dialectologie*, Craiova, Fundația „Scrișul românesc”, 1999.

Pănculescu, Dorina, *Porecle românești*, Craiova, Editura Helios, 1997.

Tabula Gratulatoria

ALBU Mihaela, Prof. univ. dr., Uniunea Ziariștilor din România // Președinte Asociația Culturală „Carmina Balcanica”.

BĂDESCU Iona, Lect. univ. dr., Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova.

BĂDESCU Marina Puia, Prof. univ. dr., Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie, Departamentul de Limba și Literatura Română.

BĂRBIERU Mihaela, Cercet. șt. III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române // Lect. univ. dr., Facultatea de Științe Sociale, Universitatea din Craiova.

CAP-BUN Marina, Prof. univ. dr. habil., Facultatea de Litere, Universitatea Ovidius din Constanța // Director al Școlii doctorale de Științe Umaniste a UOC.

CEAUȘESCU Anca, Cercet. șt. III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române.

CIOAREC Ileana, Cercet. șt. III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române.

CIOBAN Florin, Prof. univ. dr. habil., Universitatea ELTE Budapesta, ILR București, Universitatea din Oradea.

DAHLQUIST Andreea, Dr., Asociația Română pentru Studii Baltice și Nordice, Suedia.

DAMIAN Theodor, Professor Emeritus of Human Services and Education at the Metropolitan College of New York // President and founder of the Romanian Institute of Orthodox Theology and Spirituality, New York.

EMILIYANOVA Boryana, Lect. univ. dr., Universitatea „Sfinții Chiril și Metodiu” din Veliko Tarnovo, Bulgaria.

GEANĂ Corina Mihaela, Lect. univ. dr., Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova.

GHIONEA Georgeta, Cercet. șt. III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române.

GUDIN Cristina, Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

ILIESCU Adelina-Iuliana, Lect. univ. dr., Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova.

LAZĂR Simona, Cercet. șt. II dr. Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române.

MIHĂILESCU Silvia, Lect. univ. dr., Universitatea „Sfinții Chiril și Metodiu” din Veliko Tarnovo, Bulgaria.

- MIHUȚ (BOHÎLȚEA) Florica, Conf. univ., dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București.
- MITU Narcisa Maria, Cercet. șt. III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române
- MOCIOALCĂ Amada, Lect. univ. dr., Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova.
- MORARU (CHERATA) Gabriela, Drd., Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere, Școala Doctorală „Alexandru Piru”.
- NEGRU Mircea, Conf. univ. dr., Universitatea Spiru Haret București // Universitatea din Craiova // Institutul de Cercetare al Universității din București.
- NICA BURCI Iustina, Cercet. șt. II dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române.
- PĂUNOIU Diana-Mihaela, Cercet. șt. III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române
- POPESCU Mihaela-Claudia, Drd., Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere, Școala Doctorală „Alexandru Piru”.
- POPOVIĆ Virginia, Prof. univ. dr., Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie, Departamentul de Limba și Literatura Română.
- RADU Laurențiu, Cercet. șt. III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române.
- RĂBÂNCĂ Iulia, Drd. Muzeograf, Muzeul județean „Teohari Antonescu” Giurgiu.
- RĂDUȚ Bogdan Emanuel, Drd., Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, Școala Doctorală Istorie și Arheologie.
- SAVA Antoaneta-Laura, Cercet. șt. III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române.
- SCHIPOR Bogdan Alexandru, Cercet. șt. II dr., Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.
- STANCU Adela-Marinela, Lect. univ. dr., Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova.
- STRATULAT Mariana, Director al Casei de Presă și Editură „Libertatea” din Panciova, Serbia.
- ȘCHIOPU Marinică Tiberiu, Lect. univ. dr., Institutul Limbii Române din București, Universitatea din Delhi, New Delhi, India.
- TRONEA-GHIDEL Liliana, Asist. univ. dr., Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova.
- ZĂBAVĂ Camelia, Conf. univ. dr., Institutul Limbii Române // Universitatea „Sfinții Chiril și Metodiu” din Veliko Tărnovo, Bulgaria.